

Kuni 1963. aastani p...
riigid toime 526 tuum...
Terve põlvkond kasvab...
radiatsiooni tingimustes. USA-s ja N. Liidus
kasutati kümneid tuhandeid sõdureid katse-
jänestena, et uurida radioaktiivse kiirguse mõju
inimese organismile. Maapealsete katse-
plahvatuse ajal pidid sõdurid viibima plah-
vatuse keskmeest kaugusel, mis seadis ohtu
nende elu ja tervise, pärast aga sunniti maa-
sima plahvatuse episentrissa.

Õigusemõistmise ajalugu on läbi aegade olnud
julm. Keskajal hukkasid surmamõistetud elukutselised
timukad, kuujuures hukatava surm pidi sageli olema
aeglane ja piinarikas. Kuigi keskajal oli timukas üks
tähtsamaid ühiskonnaliikmeid, põlati teda selle
ametiga kaasnevate õuduste tõttu. Läbi sajandite on
timukas olnud lausa müstiline figuur. Pole ime, et
timuka amet on olnud seotud maagia ja salapärase
mütidega.

Läbi aegade on poliitilistel, religioossetel või muu-
del põhjustel tapetud tähtsaid isikuid. Praegusel ajal
on monarhide asemel demokraatlikult valitud pea-
ministrid ja presidendid, kuid sellest hoolimata lei-
dub ikka ja jälle rahutulematuid kodanikke, kes riigi-
pead türannika pidades üritavad atentaadiga maa-
ilma paremaks muuta.

VIIMSI RAAMATUKOGU

0 VRK F 1998

ILVES, Guido

Sündmused, mis vapustasid maailma

9986-64-030-6

VR12066

N. Liidu lagunemine on...
välismaistele vaalejale...
luureagentuuride bo...
tusena. Eksisid ka...
holitasid, et N. Liidu...
võib kaasa tuua tohu...
mise. Need jõud, kes on...
tatud N. Liidu säilitamisest iga hin-
na eest, jäid aga sõna otseses
mõttes ajale jalgu.

0
ILV

SÜNDMUSED, MIS VAPUSTASID MAAILMA

GUIDO ILVES

SÜNDMUSED, MIS VAPUSTASID MAAILMA

0
ILV
VRK F
GUII

Guido Ilves

**Sündmused,
mis vapustasid
maailma**

Maalehe Raamat
Tallinn

Kujundus, joonised ja layout: Riho Kolk
Toimetajad: Tiit Viies ja Maie Mägi
Korrektor: Ene Leinak

Täna kõiki, kelle kaasabil see raamat ilmus.

KUSTUTATUD

10. 11. 2021
Viimse Raamatukogu

Viimse Raamatukogu

ISBN 9985-64-030-6

© Maalehe Raamat 1998

© Tekst. Guido Ilves

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Saateks

Ajalugu on rikas dramaatiliste sündmuste poolest, mis on jätnud arme Maale ja inimeste mälestusse. Palju ohte on loonud inimene omaenda kätega. Ohutus-
nõuete eiramine on põhjustanud tööstuskatastroofe, mis tekitasid suurt mate-
riaalset kahju ja nõudsid arvukaid inimohvreid. Ettevaatamatuse ja lohakuse
tõttu on tuleroaks langenud isegi terveid linnu.

Inimene on läbi aegade olnud looja ja hävitaja. Pea kõik leiutised ja avastused
on leidnud ka sõjalist rakendust. Millised poleks ka olnud arvukate sõdade põh-
jused — riikide ekspansionistlik poliitika või mõne türanni isiklikud ambitsioo-
nid — on nendega alati kaasas käinud julmus, kannatused ja surm. Juutide,
mustlaste ja slaavlaste süstemaatiline hävitamine Teise maailmasõja ajal Saksa
fasisistide poolt on kuritegu, mida pole võimalik andestada ega unustada.

Surm on läbi aegade olnud vahend inimese üle võimu saavutamiseks ja tema
võimseks orjastamiseks. Keskaegne nõiajaht oli kiriku meeletu katse
müstada oma kõikumalõõnud positsioone ja jumalaskulaste võimu ilmaliku elu
üle. Kuigi sõna religioon tuleneb ladinakeelsest sõnast *religio*, mille alusverb
kätkeb endas sidumise tähendust, ei ole usk kunagi rahvaid ühendanud ning reli-
gioossete süsteemide lagunemine on alati süvendanud lahkkelisid usklikte hul-
gas. Minevikus on usudõjad nõudnud tohutuid ohvreid ja on kahetsusväärne, et
ka meie valgustatud XX sajandil ei ole usklikud muutunud tolerantsemaks.
Ehkki kirik jutlustab halastusest ja konsolideerumisest, tahaks nii mõnigi kleri-
kaal parema meelega kutsuda rahvast üles ristisõjale — kuid ajad on teised.

Mitte igal usklikul pole võimalik tõusta kirikliku hierarhia tippu. Pealegi on
see väga aeganõudev. Palju lihtsam on ennast kuulutada uue usu prohvetiks ning
koondades enda ümber elus pettunud või muidu lihtsameelseid inimesi tõusta
kaasaegseks messiaks. Millise mõju võivad mõned karismaatilised fanaatikud
oma jüngrite üle saavutada, näitavad mitmed sektantide massilised enesetapud.

Usulise fanatismi uimas on korda saadetud rohkem kurja kui head. Põhja-liri-maal vaenutsevad katoliiklased ja protestandid, moslemi äärmuslaste ideoloogid leiavad pahatühtli fanaatikuid, kes on Allahi nimel valmis tapma isegi süütuid turiste.

Mõrva on läbi negade peetud raskeimaks kuriteoks. Vanasti oli iseenesest mõistetav, et mõrvar vältib surmanuhtlust. Nüüdseks on surmanuhtlus kaotatud paljudes maades ning nii mõnigi mõrvar pääseb üsna lühiajalise vanglakaristusega. Üha kergemate karistuste määramine tapmise eest ei anna tunnistust mitte humaansuse võidukäigust ühiskonnas, vaid tõestab pigem seda, et tapmist ei peeta enam rängimaks kuriteoks.

Mõrv on läbi aegade kuulunud ka poliitiliste eesmärkide taotlemise vahendite hulka. Atentaat näib olevat lihtsaim viis poliitiliste probleemide lahendamisel, kuid harva on sellega püstitatud sihte saavutatud. Tavaliselt on atentaat tekitanud vaid uusi probleeme. Paljud poliitilised mõrvad on toonud ettearvamata tagajärgi ning kujunenud seega maailma ajaloo pöördepunktideks.

Demokraatlike loosungitega manipuleerides ning rahvale maad ja leiba lubades tulid enamlased Venemaal võimule. Relva jõul moodustatud N. Liidus algas bolševike diktatuuri tingimustes uue klassideta ühiskonna ehitamine. Stalini isikukultuse ajal loodi monsturn, mida jätkuvalt nimetati sotsialismiks. Pärast Teist maailmasõda asus terve rida N. Liidu mõjusfääri sattunud riike sotsialismi teele. Kahjuks ei suudetud mõista, et tegemist on ummikteega — uue inimese kasvatamine on lootusetult utoopiline ettevõtmine.

XX sajandi lõpuaastad on olnud sotsialismi krahhi ja turumajanduse võidukäigu tunnistajaks. Kuid ka turumajanduses on tulnud ette ränki tagasilööke ja riikide majandust halvavaid vapustusi.

Kogu meie elu saadavad poliitilised konfliktid, skandaalid ja afäärid, milles me küll alati ise ei osale, kuid mis jõuavad meieni meedia vahendusel.

Arusaadavalt pole kõigi ajaloos toimunud põnevate sündmuste mahutamise ühe raamatu kaante vahele võimalik, sellepärast on ka materjali valik olnud suvaline. Kui autor suudab pakkuda põnevat lugemismaterjali või üllatada lugejat talle seniteadmata faktidega, siis on käesolev raamat oma ülesande täitnud.

TULI KUI VAENLANE

Rooma põlemine

Keiser Nero oli Rooma riigi kõige skandaalsema kuulsusega valitseja. Nero sündis 37. a. p. Kr. ja sai keisriks 14. aastal pärast seda, kui tema ettevõtlik ema Agrippina oli mürgitanud keiser Claudius, Nero kasuisa. Esimese kümne valitsemisaasta jookul jättis Nero endast edumeelse valitseja mulje, siis aga algas tema vägivallavalitsuse ajajärk. Nero ei ohjeldanud enam oma tujusid ja kalduvusi. Ta priiskas ja korraldas vaatamänge, astus rahva ees üles laulja ja näitlejana, kolas õösiti inkognito mööda Rooma kõrtse. Nero veidrused kulmineerusid 64. aastal, kui antiikaja suurim

Keiser Nero.

tulekahju hävitas Rooma. Mõned tolleaegsed Rooma ajaloolased, nende hulgas ka Suetonius, olid üksmeelel selles, et kahjutuli tekitati keiser Nero käsul, Tacitus aga kahtleb Nero osaluses. Tõsi, arusaamatuks jääb selle teo motiiv. Ühed väitsid, et paljud vanad ja inetud hooned olevat riivanud keisri silma, pealegi olevat ta tahtnud laiendada oma paleed, mis võttis enda alla kaks Rooma seitsmest künnast. Võib-olla aga ihaldas ta, olles tüdinenud gladiaatorite võitlustest, näha ehtsat katastroofi, tõelist tragöödiat. Mõni päev enne tulekahju puhkemist oli üks Nero favoriite, Ofonius Tigellinus, kes oli ilmselt keisri lähemaid nõuandjaid, tsiteerinud kreeka kurbmängu: "Kui ma surnud olen, võib tuli maa neelata." Nero parandas lause algust: "Nii kaua, kui ma veel elan."

Pole teada, millest see dispuut alguse sai, kuid 17. juulil sõitis keiser sadamalinna Akcioni ja kaks päeva hiljem oli Rooma leekides.

Kuulu järgi olevat keiser Nero ise lasknud Rooma põlema panna ning lugenud siis leegitseva linna taustal luuletusi.

Tuli puhkes äritänaval *Circus Maximuse* lähedal Palatinuse künka jalamil. Peagi kandis tuul kahjutule üle suuremale osale linnast.

Ajaloolane Tacitus on meile jättnud sündmusest sellise kirjelduse: "Tänavatel tormasid ringi hirmust hullunud ja karjuvad naised, abitud vanurid ning lapsed. Oli neid, kes mõtlesid ainult oma julgeolekule, teised jällegi püüdsid omakasupüüdmatult päästa haigeid. Tulemõllu eest põgenejad ja uudishimulike karjad suurendasid segadust. Sageli ei jõudnud inimesed end leekide eest päästa — nii kiiresti levis tuli. Kahjutuli jõudis isegi linna kõige kõrvalisematele tänavatele. Inimesed hulkusid sihitult linnast välja viivatel teedel või valmistusid õõbima põldudel ja väljadel. Mõned, kes olid kõik kaotanud, oleksid jõudnud põgeneda, kuid eelistasid hukkuda leekides. Keegi ei üritanudki tule vastu võidelda. Metsikud banded takistasid igat katset tuld taltsutada. Mehed viskasid hoonetesse põlevaid tõrvikuid ning karjusid, et nad täidavad käsku."

Tuli möllas kuus päeva. Arvukate tuleroaks läinud ehitiste hulgas olid majad, altarid ja templid, mis olid püstitatud veel Rooma rajamise algpäevil. Nero pöördus tagasi just õigel ajal, et näha oma paleed tulest haaratuna. Ta vaatles põlevat linna ühest oma aias asuvast tornist, olles "leekide ilu" lummuses. See-

järel pöördus ta selga rüü, mida näitlejad kandsid tragöödiate etendamisel ning luges omaist lüüral saates kareda häälega värssse Trooja langemisest.

Tulest maadi jagu alles siis, kui ehitised lammutati ja kustutati hõõguvad tulekohed. Neljateistkümnest linnaosast kolm olid täielikult hävinud, seitsmes olid säilinud vaid üksikud hõõguvad rusud. Nero keelas linnakodanikel varemetes oma varanatukest otsida, sest ta tahtis Tacituse sõnul ise rüüstata nii palju kui võimalik. Keiser laskis hiigelkulutustega oma palee uuesti üles ehitada, suurema ja uhkema kui varem. Palee aedades olid metsatukad ja järvekesed. "Kui tore," ütles keiser paleesse kolides. "Nüüd võin ma lõpuks hakata inimese moodi elama."

Oli kuidas oli, kuid keisri Rooma taastamise plaan oli mõistlik. Igast majast pidi teatud osa olema tulekindlatest kividest. Kehtestati kindlad eeskirjad hoonete kõrguse kohta, et tuletõrjujatel oleks kergem tulekoldeni jõuda.

Et vältida kuulujutte, nagu oleks ta ise süütaja, hakkas keiser patuoinast otsima ning valis selleks Roomas elavad kristlased. Nad vahistati ning sunniti piinamistega andma valetunnistusi teiste kristlaste kohta. Nende hulgas olevat legendi järgi olnud ka apostel Peetrus. Osa kristlasi löödi risti, osa aga hukkusid amfiteatri areenil, kus nad riietati kiskjanahkadesse ja lasti koortel lõhki kiskuda. Julm vaatemäng jätkus õösiti Nero aedades, kus kristlastest tehti elavad tõrvikud. Tacitus, kes ise polnud kristlaste sõber, meenutab, et neile Nero julmuse ohvritele tunti kaasa, sest keegi ei uskunud nende süüesse.

68. aastal lööb keisri jalgealune vankuma, senat tagandab ta ja kuulutab riigivaenlaseks. Rooma lähedal asuvas villas sooritab ta enesetapu. Vahetult enne seda olevat keiser öelnud: "Milline kunstnik läheb minu näol kaduma."

Kristlaste kohutav saatus ja pilt põleva Rooma taustal lüürat mängivast keisrist on mälestuse sellest kohutavast tulekahjust kandnud läbi aegade meie päevini.

Suur tulekahju Londonis

Kui väsinud ja kurnatud Londoni linnapea sir Thomas Bludworth 6. septembril 1666, aastal oma linna üle vaatas, oli viiest kuuendikust Briti pealinnast jäänud järele ainult suitsevad ahervaremed. Umbes 13 000 maja ja 85 kirikut olid maani maha põlenud.

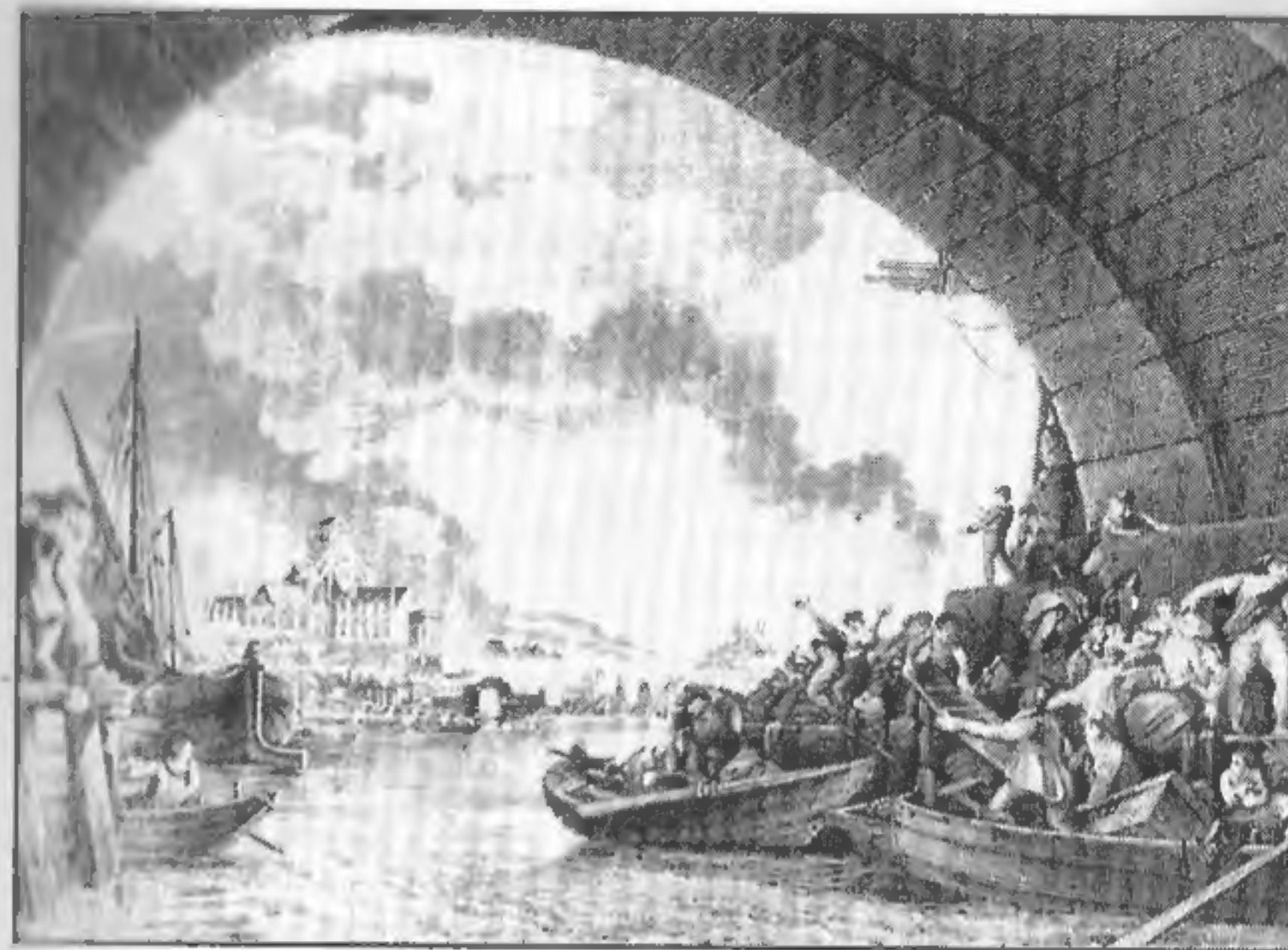
Kahjutuli sai alguse pühapäeva hommikul 2. septembril 1666 ühes pagaritöökogas Pudding Lane'il, mis kujutas endast viletsat Thamesi poole suunduvat tänavat London Bridge'i ja Toweri vahel. Kärсахais äratas pagari abilise kell kaks hommikul. Tä ajas kohe üles meistri, kes koos perekonnaga ronis katuse-luugi kaudu naabermaja katusele. Teenijatüdruk ei julgenud teistega kaasa min-na ja temast sai põlengu esimene ohver.

Tollal kujutas London oma kitsaste tänavate, arvukate töökodade ja tihedalt üksteise kõrval asuvate vaeste korteritega, mille ehitamisel oli ohtrasti kasuta-tud tõrvatud laudu, ideaalset ohvrit punasele kukele. Pagaritöökogast kandus tuli kiiresti teisel pool tänavat asuvasse võõrastemajja "Star Inn", mille hoovis oli hulk õlgi ja heinu koduloomade tarbeks. Varsti olid kõik ümbruskonna hooned leekides. Kell kolm hommikul äratati linnapea ja ta saabus sündmuskohale. Toi-muv ei viinud meest endast välja ning sir Thomas sõitis koju tagasi, et uinakut jätkata. Pudding Lane ristus Thames Streetiga, mille hoidlates säilitati õli, alko-holi, kanepit ja pigi. Kui leegid sellesse tuleohtlikku paika jõudsid, sai kahjutuli hoo sisse. Kella kaheksaks olid kõik Bridge'i põhjapoolse otsa juures asuvad hooned maani maha põlenud või kokku varisenud, samuti olid hävinud pumbad, mis varustasid veega suuremat osa linnast. Süttis põlema esimene pühakoda, mille kõrgelt katuselt sadas läheduses asuvate majade katustele põlevat tuhka.

Kahjutuli levis kiiresti mööda jõekallast, tungis aeglaselt kesklinna suunas ning võttis lõpuks suure vibukaare kuju. Pikkamööda jõudis tuli vaestekvartali-test jõukate kodanike majadeni. Nüüd tuli seni passiivselt sündmuste käiku jäl-ginud linnakodanikele elu sisse ning paljud üritasid kärude ja paatidega oma mööblit päästa. Paadiomanikud, kelle enda majad olid juba tuleroaks langenud, kasutasid juhust ja nõudsid hädasolijatelt meeletuid summasid. Alles nüüd hak-kasid helisema kirikukellad, teatades elanikele tulekahjust, kuid leekide praksu-vas mühinas ei pööranud enam keegi sellele hilinenud hoiatusele tähelepanu.

Järgmisel hommikul jõudis tuli rikaste kaupmeeste majadeni, kuid tõelised õudused algasid alles teisipäeval. "Kui ma seda nägin, puhkesin nutma," mee-nutab kroonik Samuel Pepys. "St. Pauli kirik oli üleni leekides ja tema tohutud tinakatused sulasid nagu lumi päikese käes. Sulav tina kukkus kiriku õue."

Tol päeval hävitas tuli 34 kirikut ja peaaegu kõik ohtrate kaunistustega kesk-aegsed tsunftihooned. Kuningas Charles II võttis isiklikult tulekustutamisest osa ja teda olevat nähtud nõgise ning tuhaga kaetuna labida ja ämbriga askelda-

Põlev London.

mas. Viimases hädas toodi dokkidest püssirohtu ning lasti tänavate viisi maja maja järel õhku. Majja toimetati püssirohutünn, see süüdati pika süütenööri abil ning pärast plahvatust tulid mädased kõite ja kettidega, et tirida rusud tänav-aärde. Sel viisil suudeti kolmapäevaks tulele piir panna. Nagu mingi ime läbi hukkus vahetult tules ainult kaheksa inimest, kuid peavarjuta jäi rohkem kui 100 000 inimest. Tuhanded pealinlased kaotasid kogu oma vara ning paljud jõu-kad kaupmehed jäid elu lõpuni võlgadesse.

Arhitekt sir Christopher Wreni taastamisplaan oleks Londoni muutnud maail-ma kauneimaks linnaks, kuid kahjuks lükati tema suurejooneline idee tagasi ning majad ehitati üles nende vanades asukohtades. Tõsi, pärast laastavat tule-kahju kehtestati eeskirjad kasutatavate ehitusmaterjalide ning hoonete kõrguse kohta. Tänu ehitusmaterjalide valikule (eelistatavalt punane tellis) ja arhitek-tuuris domineerivale ilmetule kasarmustiilile ei saa Londonit pidada mugavaks linnaks. Kahjuks lasid londonlased jäädavalt mööda võimaluse rajada avarate väljakute ning laiade tänavatega uhke linn.

Kirik leekides

"Mitte kunagi varem ei ole juhtunud nii kohutavat katastroofi kui see, mis juhtus Santiagos." Sellise lausega algas Londoni "Times'i" juhtartikkel, kui postiaurik oli pärast kaheksapäevast merereisi toonud uudise Tšiilist Euroopasse.

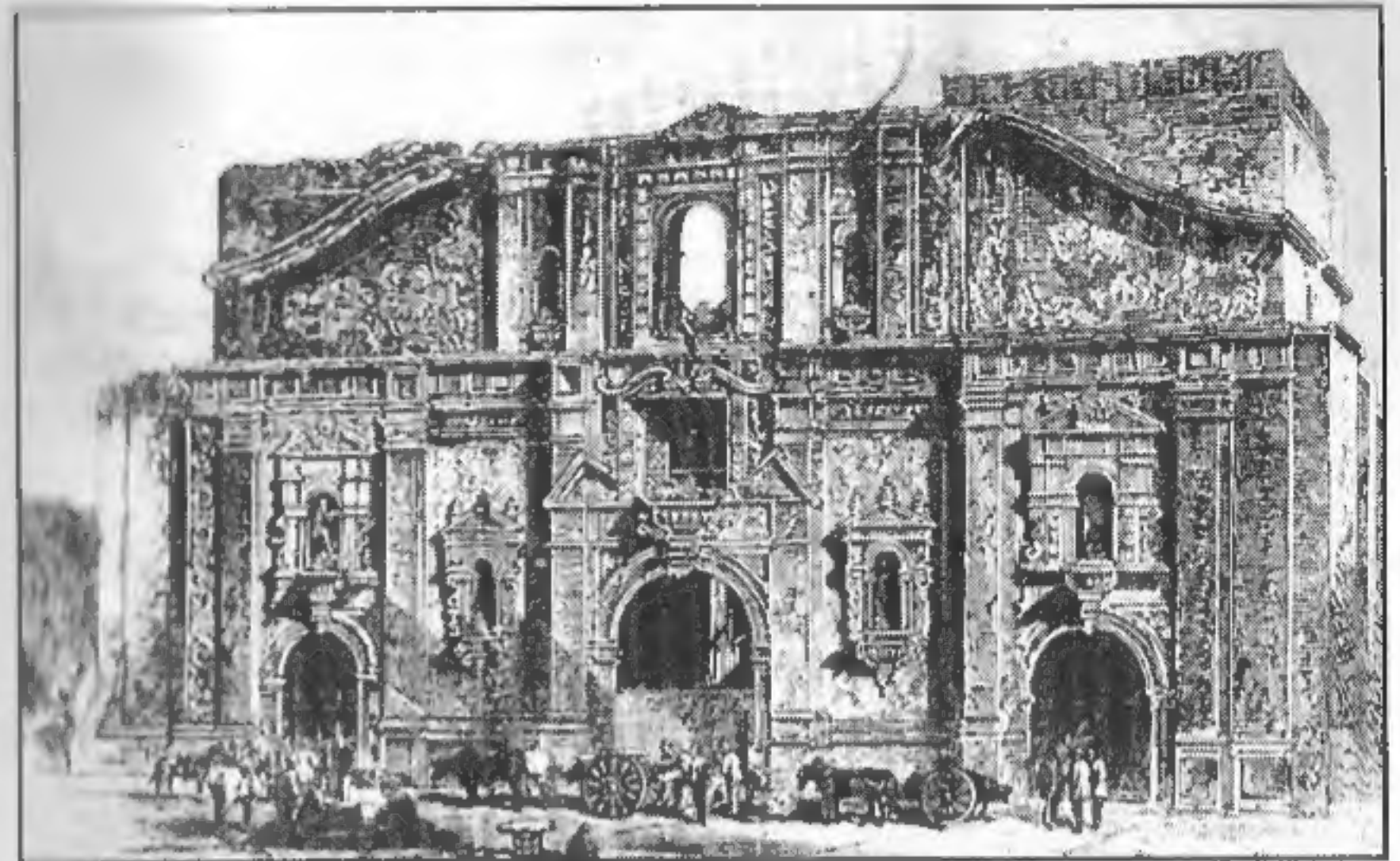
8. septembril 1863 hukkus La Compañía jesuiitide kirikus puhkenud tulekahjus umbes 2500 naist ja last. Ei varem ega hiljem pole ühesainsas põlevas hoones saanud korraga surma nii palju inimesi.

8. detsember on Maria taevamineku püha. Juba kuu aega varem olid jesuiidid pidanud XVII sajandil ehitatud pühakojas suurejoonelise jumalateenistuse. Kirik oli neest kaunistatud papist ja musliinist rippvanikutega. Rippvanikute küljes, sinssidel ja niššides rippus 20 000 kirju kupliga õlilampi. Lampide süütamine võttis nii palju nega, et kirikuteenrid pidid selle tööga alustama juba enne keskpäeva. Öösiti oli kirik täis usklikke, kellest enamuse moodustasid naised ja lapsed, kes põlvitasid või istusid kaasatoodud vaipadel. Kirikus polnud pinke ja umbes 3000-liikmeline kogudus mahtus võlvide alla vaevu ära. Meeste osakaal pidulikel jumalateenistustel oli tunduvalt väiksem ning nad seisis kiriku tagaosas, olles naistest raudvõrega eraldatud.

Katastroofipäeva õhtul, kuu aega kestnud pidustuste haripunktil, oli kirikus süüdatud rohkem lampe kui kunagi varem. Vastava korralduse oli andnud preester Ugarto, kui ta kuulis, et külaskäigul viibiv apostlik nuntsius olevat öelnud, et Santiago ilutulestikku ei anna võrrelda sellega, mida ta on Roomas näinud. Ugarto kuulutas: "Ma korraldan talle sellise tulevargi, millist maailm veel näinud pole!" Ja ta pidas oma sõna...

Kirik oli paksult rahvast täis, veel rohkem oli aga lampe — neid oli riputatud isegi kõrgele puulae ja kupli alla. Peaaltaril asus puust poolkuul seisev jumalama kuuju.

Kell seitse õhtul süüdati viimased poolkuul asetsevad lambid. Sel hetkel puhkes tulekahju. Leegid haarasid silmapilkselt altarit kaunistavad paberist rippvanikud ning kandusid musliinist kardinaid mööda kiriku kõrgete võlvide alla. Rahva hulgast kostsid õudushüüded ja algas paaniline põgenemine. Raudvõre taga olevad mehed pääsesid külgekse kaudu vaevata välja. Isa Ugarto ja teised preestrid lahkusid sakraalukse kaudu ning panid selle enda järel lukku — ilmselt selleks, et neid ei segataks sellal, kui nad kiriku hõbedat päästa üritavad. Kiriku kesklöövis asuvatel naistel jäi ainukeseks pääseteeks peauks, mis viis väiksele La Compañía väljakule. Mõnesajal naisel õnnestus väljuda, kuid suures paanikas hakkasid ülejäänud üksteist takistama, osa naisi kukkus lävel maha, teised tormasid neile otsa ja nii tekkis peaukse juurde elav müür, mis tegi seesolijatel pääsemise täiesti võimatuks. Kui leegid jõudsid laeni, süttisid rippvanikud. Põleva õli vihm sadas naistele kaela ning süttas nende rõivad. Väljasolijad ei

La Compañía kiriku varemed.

saanud appi tulla, sest nad ei pääsenud blokeeritud peauksest sisse. Üks mööduv ratsanik viskas kirikusse lasso ja sajad käed püüdsid sellest kinni haarata. Mõnedel see õnnestus ja mees tiris nad oma hobuse abil hoonest välja. Kuid teisel katkel lasso rebenes.

Mis siis järgnes, oli ühe Santiago ajalehe sõnul "kohutavaim silmapilk, mida inimene eales näinud".

"Näha oma emasid ja õdesid tulemõilus hukkuvat, kõigest mõned meetrid väljapääsust eemal — sellest vaatepildist võis hulluda. Mõned väljasolijatest kiskusid end juustest või tagusid rusikatega vastu nägu. Leekidest kostsid meeleheitlikud appikarjed ja siis algas kohutav surmaheitlus..."

Veerand tunni pärast oli kõik möödas. "Leekidest haaratud naised tekitasid eemalt väljast vaadates optilise pette: alguses muutusid nad helevalgeks, siis aga hakkasid kokku tõmbuma ning kangestusid lõpuks mustadeks moondunud kujudeks."

Järgmisel päeval laaditi põlengu ohvrite jäänused kahesajale vankrile. Kaks kolmandikku hukkunutest olid majateenijad, ülejäänud kuulusid seltskonna koorekihti. Enamik ohvritest olid 15- kuni 20-aastased. Katastroofi süüdlasteks peeti preestreid ning üldine pahameel oli suunatud jumalasulaste vastu. Kui pühad isad pöördusid varemete juurde tagasi, et hukkunutele mälestusmissat pidada, ajasid relvastatud valvurid nad püssipäradega minema.

Kirikut ei taastatud enam kunagi.

Leegitsev vastupanu

Moskva, nagu enamik teistgi Vene linna XIX sajandil, koosnes põhiliselt puuehitistest ja sageli puhkes seal väiksemaid või suuremaid tulekahjusid. Kuid Moskva suurim, ajalukku läinud 1812. aasta tulekahju tekitati tahtlikult. Moskva vallutanud Napoleon leidis ennast keset põlenud rususid. See oli tema elu suurimaid pettumusi.

Prantsuse keisri *Grande Armée* ületas Venemaa piiri 24. juunil 1812. Vene armee taganes ja 18. augustil hõlvas Napoleon Smolenski. 7. septembril toimus kuulus Borodino lahing, kus langes 50 000 sõdurit. Kuigi lahingu tulemus ei olnud otsustav, jätkasid venelased taandumist ja 12. septembril jõudis *Grande Armée* Moskvast lõunas asuvatele küngastele, kust avanes vaade kauguses särendavatele kuldsetele kirikukuplitele. Napoleon ise ruttas kohale, et nautida vaatepilti, mis pidi kroonima tema triumfi. Juuresolijad märkasid, et keiser naeratas.

Möödusid tunnid, kuid keegi ei tulnud üle andma linna võtmeid. Grupp Prantsuse ohvitseri tuli luurekäigult tagasi teatega, et linn on maha jäetud. Napoleon ei suutnud seda uskuda. "Moskva maha jäetud!" hüüdis ta. "See ei saa võimalik olla! Me peame linna minema ja selles oma silmaga veenduma."

Prantslased tungisid linna ja leidsid eest tühjad majad ja tänavad, moskvalastest polnud kippu ega kõppu. Napoleon saabus linna õhtul ja jäi ühes eeslinna majas ööbima.

Tol ööl puhkesid linnas tulekahjud. Kuna kõigepealt süttisid rikaste elamud, arvati alguses, et linna rüüstavad Prantsuse sõdurid on majadele tule otsa pannud.

Hommikul aga teatati keisrile, et ehkki jõukate linnakodanike majad on lukus ja pole märke sissemurdmisest, tõuseb majadest musta suitsu. Napoleon läks Kremlisse ja jäi rahutult ootele. Päevavalgel suudeti siiski paljud tulekolded kustutada. Kord seati jalule ning prantslased heitsid puhkama. Kesköö paiku puhkesid uued tulekahjud. Paljud põlesid nagu tõrvikud ja tuul kandis sädemepilve Kremli katustele. Seekord polnud enam mingit kahtlust, kes olid süütajad. Enne linnast lahkumist olid venelased vangid vabaks lasknud ning andnud neile suures koguses põlevat materjali ja tõrvikuid. Ettevalmistusi tehti suure saladuskatte all. Tõenäoliselt kahtlustasid Vene võimud, et linnakodanikud hakkavad vastu ja ei lase linna süüdata. Asja tuli salastada veel selleks puhuks, kui vaenlast ei õnnestu põlevast linnast välja suitsetada — hiljem saab siis tulekahju Napoleoni kaela ajada.

Keiser käskis iga süütaja kohapeal maha lasta, kuid ta ei suutnud kuidagi uskuda, et venelased on vabatahtlikult nõus nii suure linna maha põletama. Ikka ja jälle astus Kremlis viibiv keiser akende juurde, mille klaasid olid väljas lõõma-

Moskvalased süütasid oma linna põlema, et Napoleoni taganema sundida.

vast kahjutulest nii kuumad, et neid ei võinud palja käega puudutada, ning jälgis põlengute kulgu. Tulekahju oli saavutanud juba sellise ulatuse, et Kremlis resideeriv keiser oli sõna otseses mõttes tulevangis. Äkki kostis hüüe: "Kreml põleb!" Üks torn oligi leekides. Prantsuse grenaderid tapsid süütaja, kuid nüüd oli Napoleonile lõpuks selge, et venelased tahavad linna tõepoolest hävitada ning ta käskis valmistuda linnast lahkuma.

Leekide, tolmu ja tiheda suitsu tõttu oli peaaegu võimatu leida teed läbi linna. Keiser valis kitsa tänav, kus mõlemal pool lõõmasid hooned. Maa lahkujate taldade all oli kõrvetavalt kuum, ümberringi möllas tuli.

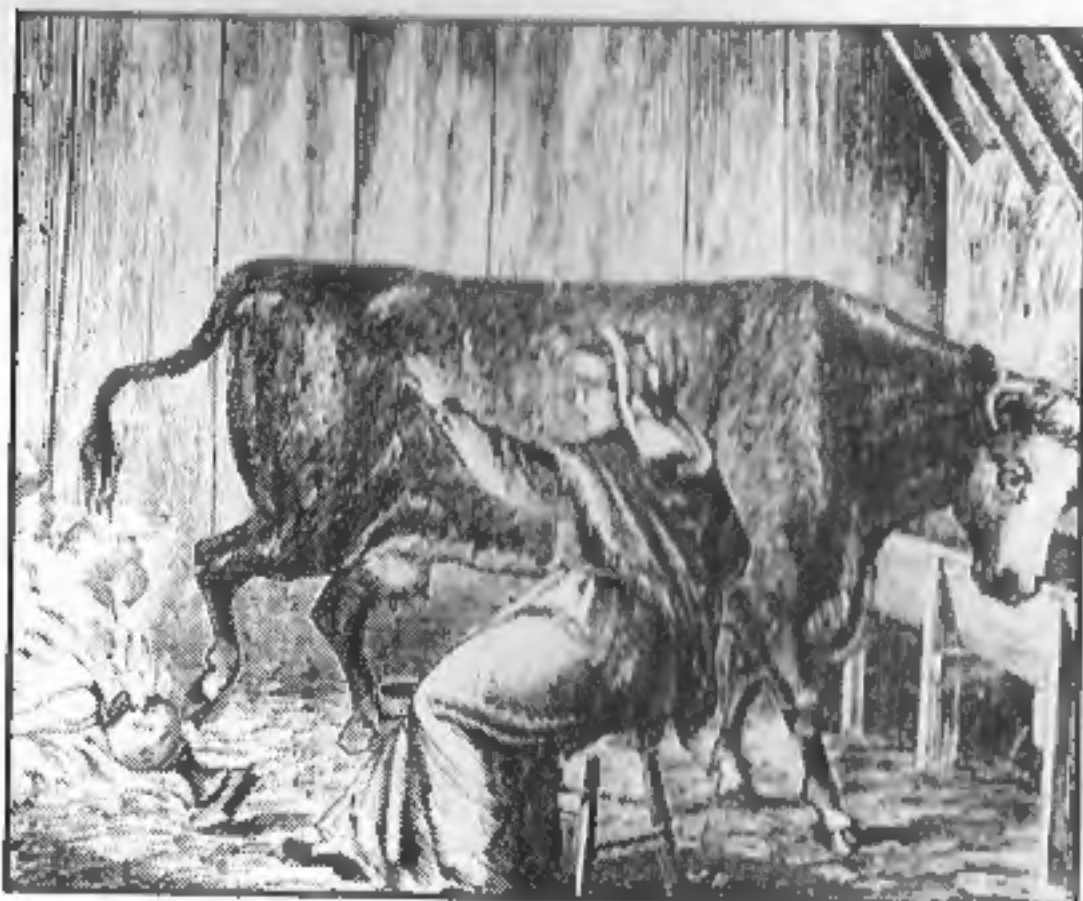
Napoleonil õnnestus sellest põrgust pääseda. Linna lähistel telkivate Prantsuse sõdurite jutu järgi nägi Moskva välja nagu tulemeri. Tuli möllas kuni 18. septembrini. Siis algasid esimesed vihmasajud ja prantslased pöördusid tagasi märga varemeis linna, millest oli hävinud üheksa kümnendikku. Kuu aega hiljem tuli maha esimene lumi ja Napoleon otsustas oma armee Venemaalt välja viia. Algas ränkkraske, õudusi täis taandumine. Moskva põlemine oli Napoleoni näiliselt kerge võidu muutnud katastroofiliseks lüüasaamiseks.

Kuidas lehm Chicago maha põletas

1871. aastaks oli Chicago muutunud mõnesaja elanikuga külakesest tähtsaks teraviljaga kauplejate, raudteevagunite ja põllutöõmasinate ehitamise keskseks. Linna ärikvartalid olid tihedalt maju täis ehitatud ning linnaelanike arv kasvanud 334 000-ni. Kuid siis hävitas tulekahju, mis kestis 27 tundi, selle tihedalt asustatud õitsva linna keskuse, purustas kõik suured hotellid, pangad, teatrid ja raekoja. Tules hävis ühtekokku 18 000 hoonet ja esimese kuue tunni jooksul ka linna veevärk.

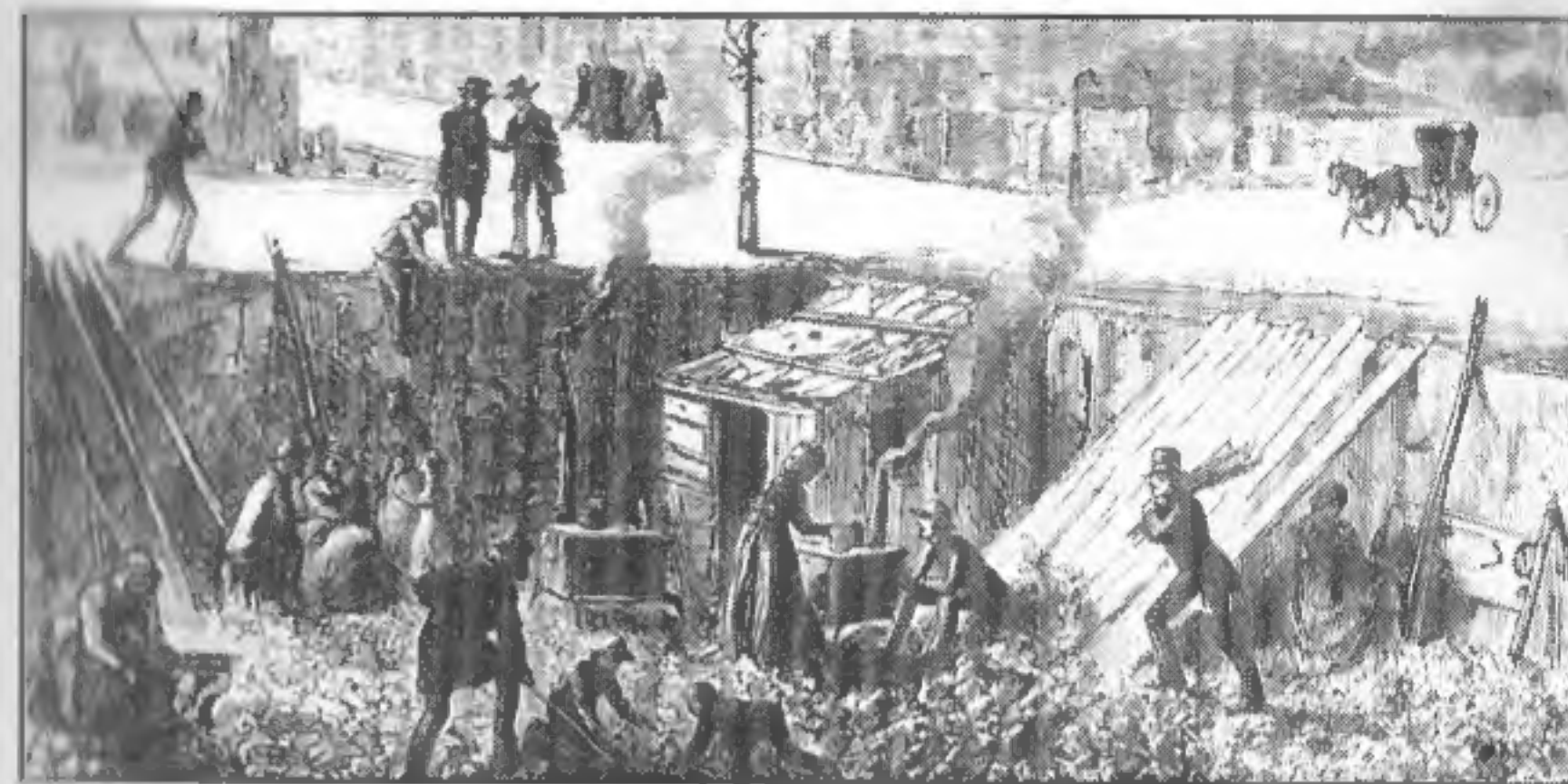
Tuli sai alguse 8. oktoobril 1871 Patrick O'Leary laudas. Mõned naabrid teadsid hiljem rääkida, et missis O'Leary oli lehma lüpsnud ja loom olevat jalaga tõuganud põleva petrooleumilambi saepuruhnukusse. Missis O'Leary väitel olnud ta sel ajal voodis. Kuigi selles loos pole tänini täit selgust, on teada, et tuli sai alguse nimetatud laudast ja sealt kandusid leegid edasi kahele teisele laudale. Hooned põlesid kiiresti maatasa ja veel enne, kui tuletõrje kohale jõudis, oli tuli jõudnud haarata terve elamuploki ning kandunud tugevast lõunatuulest aetuna teisele poole tänavat. O'Leary laut asus Chicago kaguosas, mida jõgi eraldas jõukate linnaosast, veevärk aga kolme ja poole kilomeetri kaugusel kirdes. Keegi ei osanud karta, et tuli võib jõuda jõeni ja kanduda üle veekogu. Kuid õnneti läks just nii.

Kivihooneid leidis ainult linna ärikvartalis, muidu olid majad valdavalt puust. Juba kuus nädalat polnud sadanud tilkagi vihma. Vähe sellest, tule teele jäi tohutu hulk lautu, puuriitu, viinavabrikuid, viljahoidlaid ja sõepunkreid.

Missis O'Leary oma lehmaga, kes olevat ümber lükanud põleva petrooleumilambi ja põhjustanud sel moel tulekahju, mille ohvriks langes peaaegu kogu Chicago.

Tuulest aetud kahjutuli jõudis peagi jõeni ja kakskümmend minutit enne südaööd kandus tohutu sädemepilv üle jõe ning süütas vastaskaldal asuva kolmekorruselise puust elumaja katuse. Katuse lahvatas tõrvikuna põlema ja kümnekonna sekundi jooksul kandusid leegid edasi naabermajadele. Nüüd sai tuli õige hoo sisse. Kuumus oli nii suur, et kuuekorruselised majad süttisid põlema ja hävisid viie minutiga.

Chicago elanikud pärast laastavat tulekahju varemete vahel ööbimispaika rajamas.

Marmor põles nagu puu. *First National Bank* näis olevat tulekindel, kuid väljast tulev kuumus oli nii suur, et raudtalad paisusid, välisseinad purunesid ja hoone varises rusuhunnikuks. Kaks ajalehe "Chicago Daily" korrespondenti võtsid ühe pealtnägija tunnistused kokku nii: "Leegid tungisid hoonete hoovipoolsetesse seintesse ja juba hetk hiljem muutusid majad nagu läbipaistvaks. Hetkeks välrvusid aknad punaseks, siis löid leegid akendest välja ning tõusid mühisevate tulelontidena taeva poole. Taeva all hõljuvad sädemepilved langesid naaberhoonetele, mis otsekohe tõrvikutena süttisid. Õhk oli täis hõõguvat tuhka ja kogu vaatepilt meenutas sädelevat lumetormi. Sädemete vahel lendlesid õhus suuremad puutükid, mis purustasid aknaid ja katustele või karniisidele kukkudes tekitasid uusi tulekoldeid. Majakarniisidel võis näha fantastilist värvidemängu — siniseid, punaseid ja rohelisti lēeke. Hõõguvpunased müürid kukkusid sisisedes jökke, tekitades tohutuid aurupilvi. Suuremad põlengud liikusid enda teel kõike hävitades kirdesse, kuni jõudsid järve äärde. Tänavatel jooksid inimesed, käes kohvrid kõige väärtuslikumate asjadega. Tule levides olid paljud sunnitud ka oma isiklikud asjad maha jätma, et elu eest joostes katastroofipaigast eemale pääseda. Sädemetesajus süttisid ikka ja jälle põgenejate rõivad. Hirmust hullunud hobused tormasid rahva hulka, ketti jäetud koerad ulgusid ja vaikisid siis äkki. Kõik see lisas tontlikule vaatamängule traagilisust."

Tulekahju tagajärjel kaotas peavarju 96 000 inimest, üheksa ruutkilomeetrit linnast oli täielikult hävinud. Terveks jäi vaid üks maja, sest elanikud olid riputanud kõik tekid ja vaibad hoone välisseintele ja siis neid veega, hiljem aga vaatidest võetud õunaveiniga üle valanud, kuni tuletorm vaibus. Tulekahju tekitatud kahju hinnati 196 miljonile dollarile. Patrick O'Leary maja, mille juurde kuulunud laudast katastroof alguse sai, jäi tänu tuule suunale tulest puutumata.

KUSTUTATUD

10. märtsi 2021
Raamatukogu

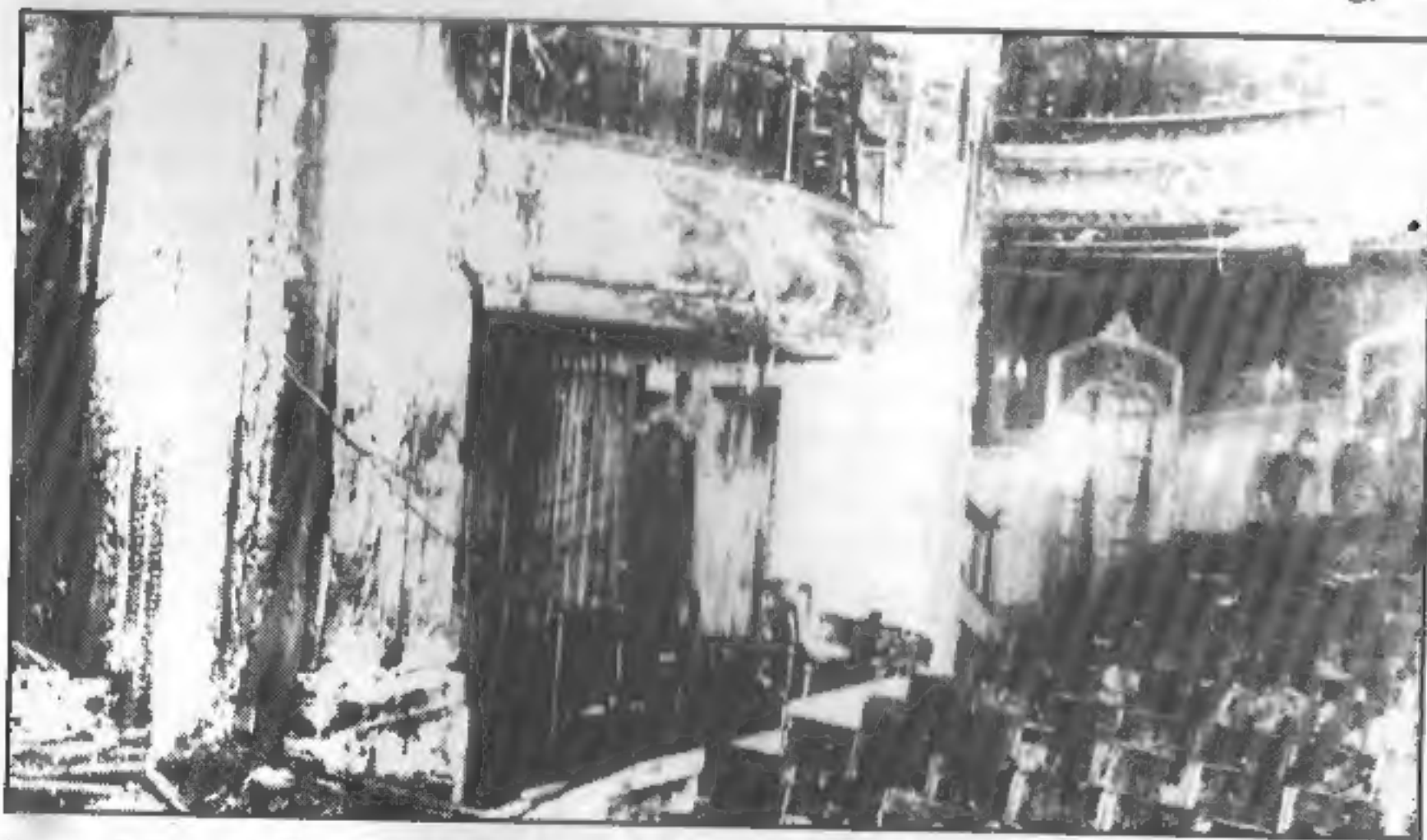
Viimsi Raamatukogu

Iroquois' teater tulelõksuks

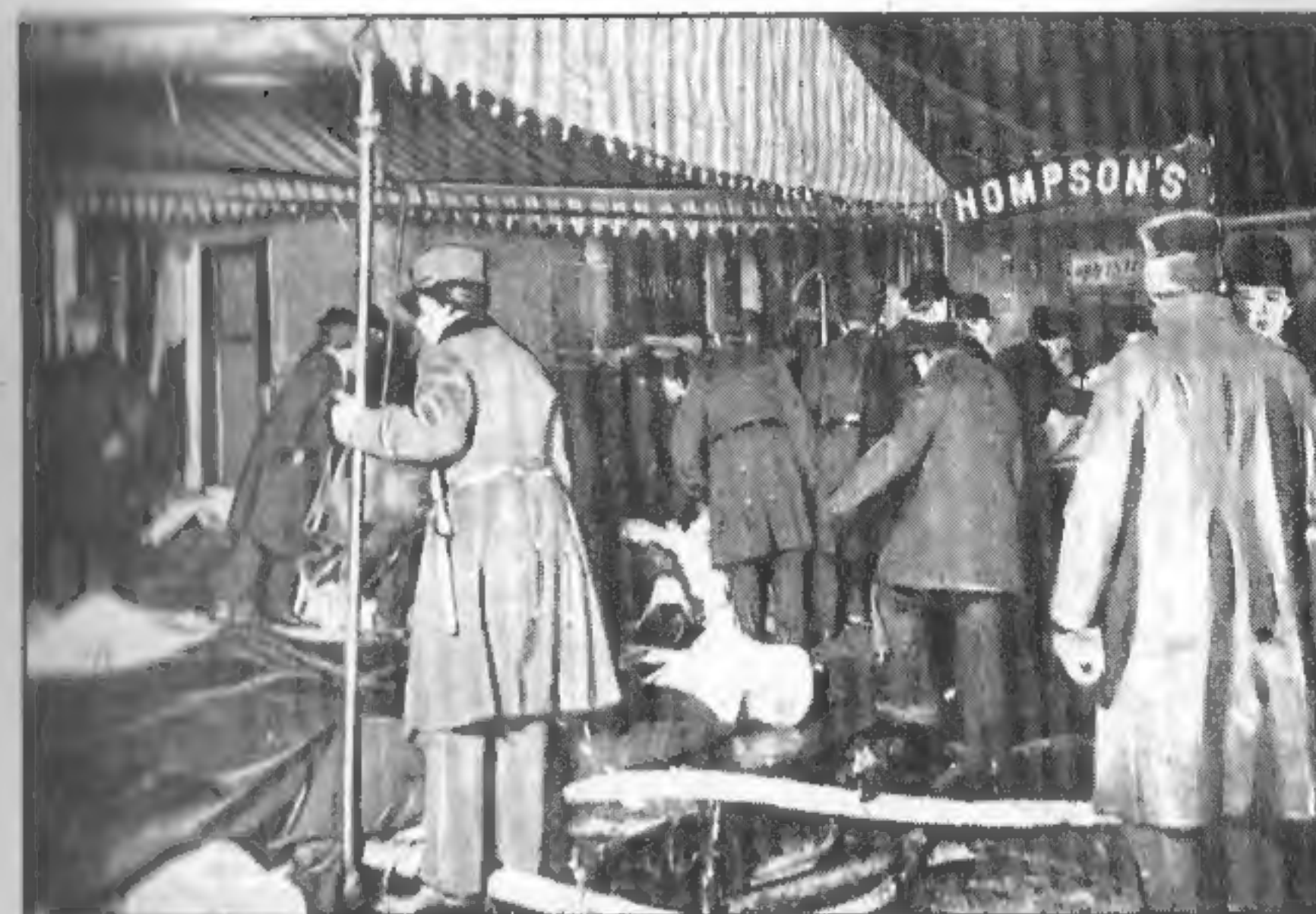
Chicago uhiuut elegantset *Iroquois'* teatrit reklaamiti kui täiesti tulekahju-kindlat. Selle väite paikapidamatus leidis traagilise tõestuse vähem kui kuus nädalat pärast teatri suurejoonelist avamist.

30. detsembril 1903 hukkus teatris puhkenud tulekahjus 600 inimest. Rikkalikult dekoreeritud interjööriaga teater oli tõeline tulelõks: puudusid keemilised tulekustutusvahendid ning töötajad polnud teinud läbi ühtegi treeningõppust. Kuigi hoonel oli üle 30 väljapääsu, oli enamik neist lukustatud ja külastajate arv polnud vastavuses tuleohutusnõuetega.

Tol saatuslikul päeval etendati menukat pantomiimi „Sinihabe juunior“ ja kuigi teatris oli ametlikult 1600 istekohta, oli müüdud üle 2000 pileti. Sajad inimesed seisis saalis vahekaike ummistades. Keset etendust süütasid ülekuumenenud kuurlambi sädemed gaasriidest dekoratsiooni, millega markeeriti kuuvalgust. (Teistel andmetel tekkis ühe valgusti kaablis lühis.) Tuli levis kiiresti olivärvidega maalitud dekoratsioonidele lava ühes servas ja juba haarasid leegid eesriideid. Keegi hüüdis esimestest ridadest: „Tuli lahti!“ — ning paanika algas. Lavatöölised hakkasid alla laskma tulekindlat eesriiet ja näitlejad põgenesid läbi lavataguste väljapääsude. Sealtkaudu lahkujad olid nende väheste õnelike seas, kes püüsesid tervena. Avatud uksed tekitasid aga tuuletõmbuse ning poolenisti suletud tulekindla eesriide vahelt paiskus saali hiiglaslik tulekeel. Samal ajal kustus elektrivalgus, see suurendas paanikat veelgi. Inimesed tormasid tungeldes kitsaid vahekaike pidi väljapääsude poole. Kuna oli suvevaheaeg, oli

Iroquois' teatri põlenud sisemus pärast seda, kui tuli oli nõudnud üle 600 inimest.

Iroquois' teatri otte kanti tules hukkunute surnukehad.

teatris palju õpilasarühmi ning naisi lastega. Eespool olid suruti vastu lukustatud ukse ja väiksemad ning nõrgemad tallati jalge alla. Kohutavat tunglemist põhjustas ka teatri ebaõnnestunud arhitektuuriline lahendus. Väljapääsud nii rõdult kui galeriist viisid ainult ühte koridori, kus tallati surnuks suur hulk inimesi. Tuletõrjeredelid teatrihoone välisküljel olid liiga kitsad arvukate põgenemise jaoks ning paljud inimesed hüppasid akendest alla ja said surma. Kukkumisel jäid ellu ainult need, kes langesid allahüpanute surnukehade järjest kõrgenevale virmale.

Käputäis inimesi pääses vigastamata veel tänu sellele, et naabermaja ülakorral töötavad maalrid panid majade vahele planklauda, mida mööda osavamatel õnnestus roomates pageda. Osa näitlejaid ja lavatöölisi põgenes keldrikorrusel asuva sõepunkri luukide kaudu.

Tuletõrjekomando saabus kiiresti ja tulele pandi kähku piir. Aga halvim oli juba juhtunud. Umbes 200 inimest oli lämbunud suitsus ja leekides esimese 10 minuti jooksul, 400 tallati surnuks paanilise põgenemise käigus. Kui laibad kõnniteele asetati, olid nende kehadel ja nägudel selgesti näha saabaste ja kingade jäljed. Kui hukkunud lõpuks kokku loeti, selgus, et tulekahju oli nõudnud 602 inimest.

Katastroof vapustas rängalt kogu Chicagot. Kuigi teatri juhtkonda ja kedagi linnavõimudest juhtunu eest vastutavaks ei tehtud ning süüdi ei mõistetud, oli see Ühendriikide ohvriterohkeim teatritulekahju ajendiks esimeste ühiskondlike ehitiste jaoks mõeldud tuleohutuseeskirjade väljatöötamisele.

Tulekahju Triangle Shirtwaste'i vabrikus

Oh laupäeva õhtupoolik, 25. märts 1911. Noored immigrantidest naistöölised hakkasid Triangle Shirtwaste'i vabrikus vahetust lõpetama. Nad töötasid tihedates ridides õmblusmasinate taga 10-korruselise hoone kolmel ülemisel korrusel.

Äkki süttis kaheksandal korrusel lapihunnik. Kuigi hoonet peeti tulekindlaks, enamat kui sammuul tuletõrje eeskirja. Tootmisruumides rippusid lae all särgid ja kangad olid kõrgale laiali laotatud. Tuli süttas kiiresti kangad ja levis ülemistele korrustele. Viimasel korrusel olijatel õnnestus katusele pääseda, allpool olivad aga jäänud tuleloksu. Et vargusi ära hoida, olid omanikud ehitanud kitsad pääslad, kus tooti lahkujaid kontrolliti. Kaheksandal ja üheksandal korrusel ummistasid sissehüüdnud naised pääslad. Ulejäänud ukseid olid lukus ja trepikoda täitus kiiresti leekidega. Mõnda aega oli võimalik kasutada lifti, kuid tuli rikkus peagi kaablid ja lift seiskus. Õnnetud naised viskusid liftišahti ja kukkusid lifti katuse-

Söestunud sisustus ja masinad oli kõik, mis pärast tulekahju Triangle Shirtwaste'i vabrikust järele jäi.

Tulekahju kustutati New York City Triangle Shirtwaste'i tehases 25. märtsil 1911 vähem kui 20 minutiga, kuid varuväljapääsude puudumine, üleasustatud tööruumid, valmis ehitamata tuletõrjeredelid ning sissepoole avanevad ukseid said saatuslikuks 145 noorele naisele.

le surnuks. Osa hädas olijaid hakkas alla laskuma mööda tuletõrjeredelit ja avastas õudusega, et redel on poolik - see lõppes maapinnast väga kõrgel. Redeli lõpuni jõudnud tudrukud krammerdusid pulkade kulge, sest allahüppamine oleks võrreldav enesetapuga. Lõpuks ei pidanud redel enam ulevaalt juurde tule-
vate tase naskusele vastu ning murdus seina küljest lahti. Kõik redelil olivad kukkusid asfaldile surnuks.

Tuletõrje jõudis küll kiiresti kohale, aga pritsimeeste redelid ja voolikud ei ulatunud ülemiste korrusteni. Tuletõrjujad pidid abitult pealt vaatama, kuidas need akende, tungiesid ja viimaks leekide eest pääsu otsides uksteisel kätest kinni võtsid ja kolme-neljakaupa alla hüppasid. Tuletõrjujad tõmbasid küll päästevõrjud pingule, kuid kukkumiskurtus oli liiga suur, võrkudesse auke re-
bestades prantsatasid inimesed vastu maad surnuks. Tulekahjule õnnestus piir panna kõigest 18 minutiga, kuid sellest hoolimata hukkus 145 noort naist 20 surnakela leiti üldiselt, 50 üheksandale korrusele viiva ukse juurest.

Katastroof osutas tuletõrje eeskirja eiramisele vabrikus, samuti puudulikule tööohutusele.

Tulekahju Cocoanut Grove'i klubis

Bostoni klubil Cocoanut Grove läks 1940. aastate algul äri hästi ja ka 28. novembril 1942 oli klubi paksult rahvast täis. Samal päeval oli *Holy Cross* võitnud *Boston College*'i jalgpallis ja otse väljakult tulid paljud pealtvaatajad klubisse võitu pühitsema või siis kaotajatele kaasa tundma. Kella kümneks õhtul oli ametlikult 460 kohaga klubisse kogunenud üle tuhande inimese.

Pidu oli täies hoos ja tagantjärele ei osanud keegi öelda, mis põhjusel tuli valla pääses. Võib-olla oli tegemist hooletult heidetud põleva tikuga, kuid kahjutuli võis alguse saada ka elektrilühisest. Kogu klubi oli dekoreeritud troopiliseks lavai saareks. Kõikjal oli paberist lehtedega kunstpalme ja kookospähklikujulisi valgusteid. Lagi oli kaetud sinise satiiniga, seinad kunstnahaga. Tuleohtlikumat materjali oleks raske ette kujutada.

Kui alumisel korrusel puhkes tulekahju, tormasid inimesed paanikas väljapääsude poole. Need olid aga dekoratsioonidega maskeeritud ja lukustatud. Ülemisel korrusel einestajad ei pannud üldise melu taustal alt tulevat lärmi tähelegi ja alles siis, kui saali paiskus tihe suitsupilv, algas ka seal paanika.

Klubi peasissekäiguks oli suur pöörduks, mis aga põgenevatest inimestest ummistudes kinni kiilus. Paljud hädasolijad ei pääsenud hoonest välja kitsaste vahedega aknavõrede tõttu, paljud tallati surnuks. Kõigele lisaks ei pidanud

28. novembril 1942 hukkus Bostonis Cocoanut Grove'i klubis kuritegeliku hooletuse tagajärjel puhkenud tulekahjus 492 inimest. Paljud külastajad tallati surnuks kitsas fua-
jees. Pöörduks kiilus kinni ning tegi hoonest väljapääsemise võimatuks. Kuni katastroofi põhjuste väljaselgitamiseni keelati linnas kõik tantsupeod.

Tuletõrjujad vaatavad üle Coconut Grove'i varemeid päev pärast saatuslikku tulekahju, mis nõudis 492 elu. Pooled põgenesid akende kaudu.

põrand vastu lihes suunas trügivate inimeste raskusele ja vajus sisse. Nii hukkus hulk inimesi keldrisse kukkudes.

Sellest tulemõllust pääsesid eluga ainult need, kellel õnnestus ronida katusele või keldriakende kaudu kõnniteele ronida. Grupp inimesi sulges end keldris olevasse külmkambris, kust nad hiljem tervena leiti. Tuletõrjujatel oli raskusi hoonesse pääsemisega, sest ukseavad olid inimestest ummistatud. Pritsimiisest õnnestus tulele piir panna vähem kui tunniga. Sündmuspaiga ülevaatusel selgus, et tules hukkunud oli vähe, suurem osa ohvritest oli lämbunud mürgiste gaaside käes või siis paanikas surnuks tallatud. Saatuse ironia avaldus selles, et põlemisel oli eraldanud kõige rohkem mürgiseid gaase seinte töötlemiseks kasutatud tulekindel aine.

Kõik mööduvad autod vedasid surnuid ja kannatanuid haiglatesse. Kohapeal hukkus 433 inimest, 59 suri saadud vigastustesse järgnevate päevade jooksul.

Klubi omanik Barney Welansky mõisteti 12 aastaks vanglasse. Hoone oli klubi ümber ehitatud ilma projektita, isehakanud elektrikud olid juhtmete ja valgustite paigaldamisel erranud elementaarseid tuleohutusnõudeid.

Tulekahju Joelma-kõrghoones

70 aastatel Brasiilia suurimas linnas São Paulos valitsenud bürokraatlik asundamine oli üheks kohutava tulekatastroofi vallandanud teguriks.

São Paulo areng tollal oli enneolematu: linna rahvaarv kasvas iga päev 1000 elaniku võrra ning iga nädal valmis 400 uut ehitist. Samas puudus tõhusalt töötav ametkond, kes oleks selles meeleus ehitustempos jälginud tuleohutuseeskirjade täitmist. Ehitustöödel kasutati vähe tulekindlaid materjale ning hoonetes puudusid tulekindlad trepišahid ja avariiväljapääsud. 8-miljonilise elanikkonnaga linnas töötas ainult 1300 tuletõrjujat ja nende kasutada olevad redelid ning voolikud ei oleks ulatunud arvukate uute pilvelõhkujate poolde kõrgusessegi.

25-korruseline Joelma-nimeline uus pilvelõhkuja koosnes garaazikompleksist ja bürooruumidest.

1. veebruaril 1974, kui tulekahju 12. korrusel valla pääses, töötas Joelma-hoones üle 500 (teistel andmetel 650) inimese. Neil, kes asusid tulekoldest allpool, õnnestus hoonest kiiresti väljuda. Veel kaheksakümnel inimesel õnnestus ülemistelt korrustelt läbi leekide ja suitsu pääseda alumistele korrustele, ülejäänutel lõi kas kiiresti ülespoole leviv tuli igasuguse pääsetee ära.

Tuletõrje kohalejõudmist takistasid põlengut jälgima tormanud uudishimulike massid. Kui siis päästemeeskondadel õnnestus lõpuks 10 000-pealisest rahvamassist läbi tungida, osutusid nende lühikesed redelid ja voolikud täiesti kasututeks. Pritsimehed pidid

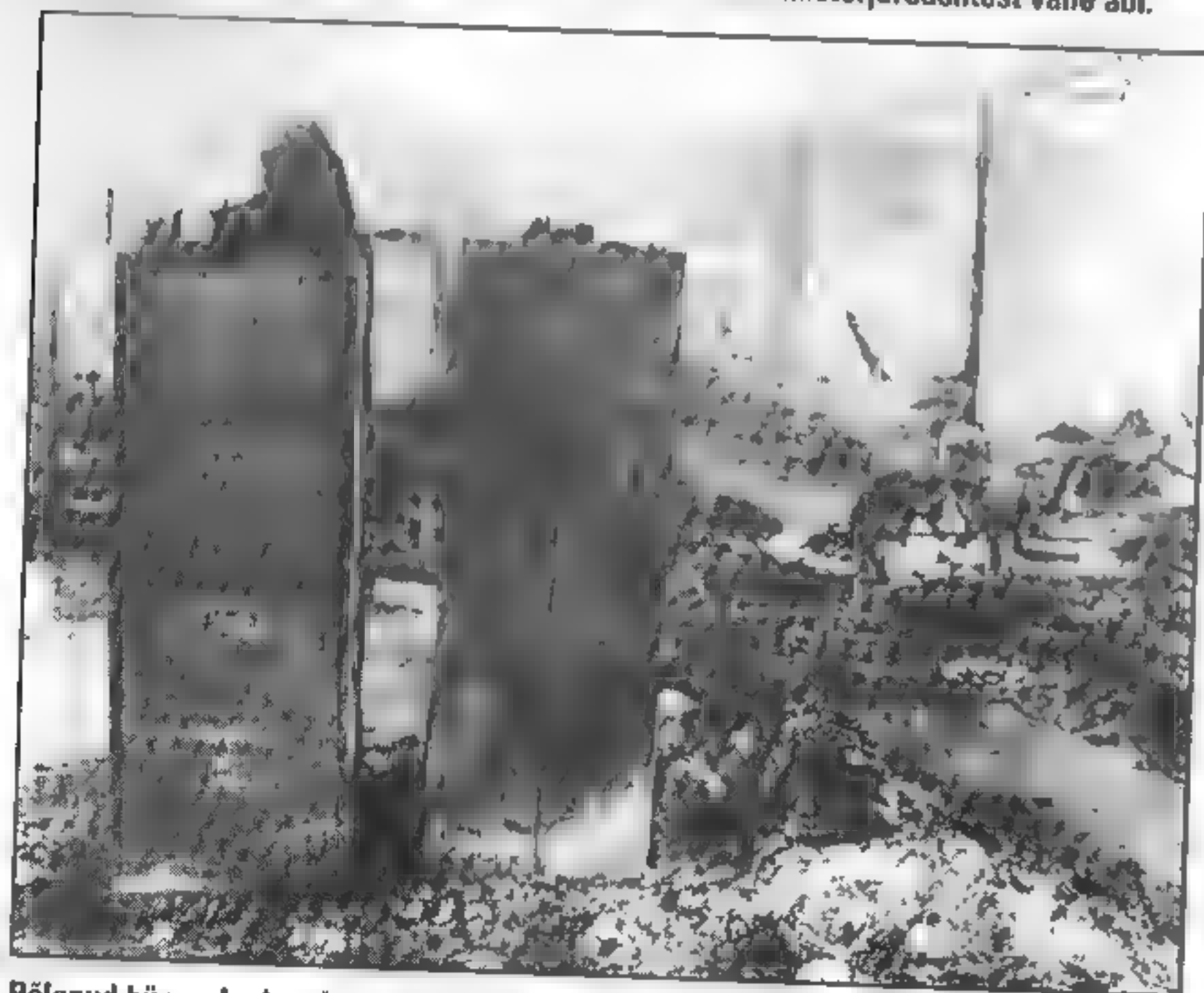
abitult pealt vaatama, kuidas inimesed akendest alla hüppasid, kui kuumus nende selja taga väljakannatamatuks muutus. Paanika vältimiseks näidati tulevangis olijatele plakateid tekstidega: „Rahu!“, „Oodake!“, „Oht on möödas“, kuid hädasolijad mõistsid väga hästi, et oht pole sugugi möödas. Paljud ronisid meeleto kuumuse eest akendest välja ning rippusid aknaraamide küljes, kuni jõud üles ütles ja nad surnuks kukkusid. Mõned inimesed pääsesid siiski läbi tule ja suitsu hoone lamedale

Tohtu kuumuse tõttu ei saanud helikopter laskuda Joelma-hoone katusele, et päästa sinna tule eest põgenenud inimesi.

Polovast Joulma-hoonest pääsemiseks oli lühikestest tuletõrjeredelitest vähe abi.

Põlenud büroo Joulma-hoones.

Mõned hädasolijad eelistasid tulesurmale aknast alla hüppamist.

katusete, kus nad paaniliselt edasi-tagasi sagisid ning õhus tiirlevale päästehelikopterile viipasid. Kuumus oli aga nii suur, et helikopter ei saanud maanduda, kuna kütusepaagid oleksid võinud plahvatada. Tohtu kuumus kooris helikopteri ustelt värvi maha. Alles kaks tundi hiljem, kui tuli oli kontrolli alla saadud, korjas helikopter katusel olevad ellujäänud üles.

Selles tulepõrgus näitasid pritsimehed üles tõelist kangelaslikkust. Naaberhoonetelt lennutati põleva maja akendesse trossid, mille külge kinnitatud tuletõrjujad hädasolijatele appi ronisid. Seersant José Rufina päästis sel moel 18 inimest, kuigi ta ise pidi äärepealt surma saama, kui üks 16. korrusest al-

lahüpanud mees talle otsa kukkus. Hukkunute hilisem identifitseerimine ja kokkuarvamine oli raske ja vaevarikas. Kuna sünteetiliste materjalide põlemistemperatuur küündis kohati 600 °C, olid paljud surnukehad tuhastunud. Erinevatel andmetel hukkus 189–227 inimest.

Tulekahju võis tekkida mõnest ülekuumenenud konditsioneerist, kuid täpne põhjus jäi ebaselgeks. São Paulo tuletõrjetõlem vallandati, ent suurem süü lasus siski linnavõimudel, kes olid linna kiire majandusliku õitsengu nimel jätnud tähelepanuta tuleohutusnõuded ja -eeskirjad.

Tulekahju Bradfordi staadionil

See juhtus 11. mail 1985. Inglise linna Bradfordi puupüsti täis staadion oli ehitavas ootises. Pärast neljakümneaastast vaheaega oli *Bradford City* jõudnud inglise jalgpalliliga teise divisjoni (s.o. 44 parema klubi sekka). Mäng *Lincoln City* vastu telekaamerate ees pidi olema austusavalduseks selle 1903. aastal asutatud klubi sportlikule kanglastele. Kogu ülevus aga muutus ühe hetkega tragöödiaks. Mängi 40. minutil puhkes äkitselt põrgu, mis kestis vaid mõned minutid. Selle lühikese aja jooksul põles ära kogu staadioni puutribüün. Õnnetuse kokkuvõtteid olid masendavad: 53 surnut ja 211 haavatut.

Astid konstateerisid surma põlemise, lämbumise ja surnukstallamise tagajärjel. Kõige rohkem said kannatada vanurid ja lapsed. Ohvrite seas oli ka 86-aastane Sam Firth, keda kodulinnas hüüti Mr. Bradford City'ks. Kunagi oli Firth *Bradford City* keskründaja, hiljem meeskonna austajate klubi asutaja ja esimees. Kogu oma elu oli ta pühendanud jalgpallile.

Telekommentaator John Helm: "Nägin ühes tribüüni nurgas puhkevat tuld. See oli kolmas, kus tavaliselt istuvad terved perekonnad. Palusin ülekande rezissööri suunata üks kaamera sinna. Nii nägi põlengu algust terve maailm. Need olid minu elu juhedaimad hetked, ma pole kunagi varem midagi nii õudset näinud. Inimesed jooksid sõna otseses mõttes elu eest, kukkusid üksteise otsa,

See foto on tehtud mõni hetk pärast tulekahju puhkemist Bradfordi linna staadionil. Mitte kõik tribüünil viibijad ei taju veel hädahoitu.

Kuigest minut hiljem oli leek paisunud nii suureks, et algas paaniline põgenemine, ka politseinikud ajasid inimesi tribüünilt minema.

nende riided põlesid. Palju inimesi, enamasti lapsi, hukkus otse toolidel. See juhtus vaid nelja hirmsa minuti jooksul..."

79 aastat vana tribüün oli tervenisti puust, istepingid enamasti erakordselt tuleohtlikust polüpropüleenist.

Lääne-Yorkshire' krahvkonna politseiülem C. Sampson arvas küll, et ei saanud välistada süütamist, kuid tõenäoliselt puhkes tulekahju lihtsalt kustutamata sigaretiotsast. Tribüüni all ja põrandas oli palju auke, kuhu oli kogunenud paberiprahti.

Paljud inimesed püüdsid jõuda väljapääsuni, kuid need olid lukustatud, et keegi piletitä sisse ei pääseks.

Pealtvaataja Geoffrey Mitchell meenutas: "Mul oli õnne, et meie väljapääsu juurde sattusid kolm jõumeest, kes ukse maha löid. Nende abita poleks ma pääsenud." Väljapääsud olid kõikjal suletud kahel põhjusel: et keegi ei saaks kontrollimatult staadionile tulla ja et oleks välistatud tuubil täis tribüünidelt inimeste pääs mänguväljakule. Sedakorda päästis aga just väljakule tungimine sadu inimesi. Inimesed hüppasid leekide eest tribüünilt alla. Medõde Patricia Jackson meenutas: "Pilti õnnetusest nägin telerist. Hetkegi mõtlemata kiirustasin haiglasse. See oli juba kannatanuist tulvil. Koridorides otsisid sajad inimesed oma lähedasi, vanemad lapsi. Põletushaavad olid väga rasked, ma polnud selliseid veel kunagi näinud. Töötasime vahetpidamata kaks päeva."

Tribüünil oli tulekahju puhkemise hetkel üle 3000 pealtvaataja. Haiglas suri tugevate põletushaavade tagajärjel ka 23 politseinikku. Üks neist, kes tol päeval teenistuses viibis, oli Graham Jones. Tema mehisust inimeste päästmisel nähti

Neli minutit pärast tulekahju puhkemist oli kogu tribüün leekides.

järgmisel päeval kogu maailma teleekraanidel. Foto põlevate juustega politseinikust avaldati paljudes ajalehtedes.

"Kohe, kui nägin suitsu, kiirustasin õnnetuskohale. Seal sain aru, et tule summutamiseks enam lootusi ei ole. Ühe mehe aitasin tribüünilt alla, teise aga juba viskasin, sest aega ei olnud. Tundsin, et mul põlevad juuksed, kuid ma ei hoolinud sellest, sest nägin meest, kes mind läbi leekide appi kutsus. Minu kolleegi abikaasa ja kaks poega hukkusid tules," meenutas üks sündmuskohal viibinu.

Õpetaja Moorey Dickson: "Tassisin tulest välja ühe naise. Kui temaga tribüünilt mänguvaljakule jõudsin, nägin, et naise seljal polnud enam rindeid ega nahka..."

Tulekahju puhkedes jooksis kodumeeskonna kapten Peter Jackson tribüünile ja tõi leekidest välja oma naise ja lapsed.

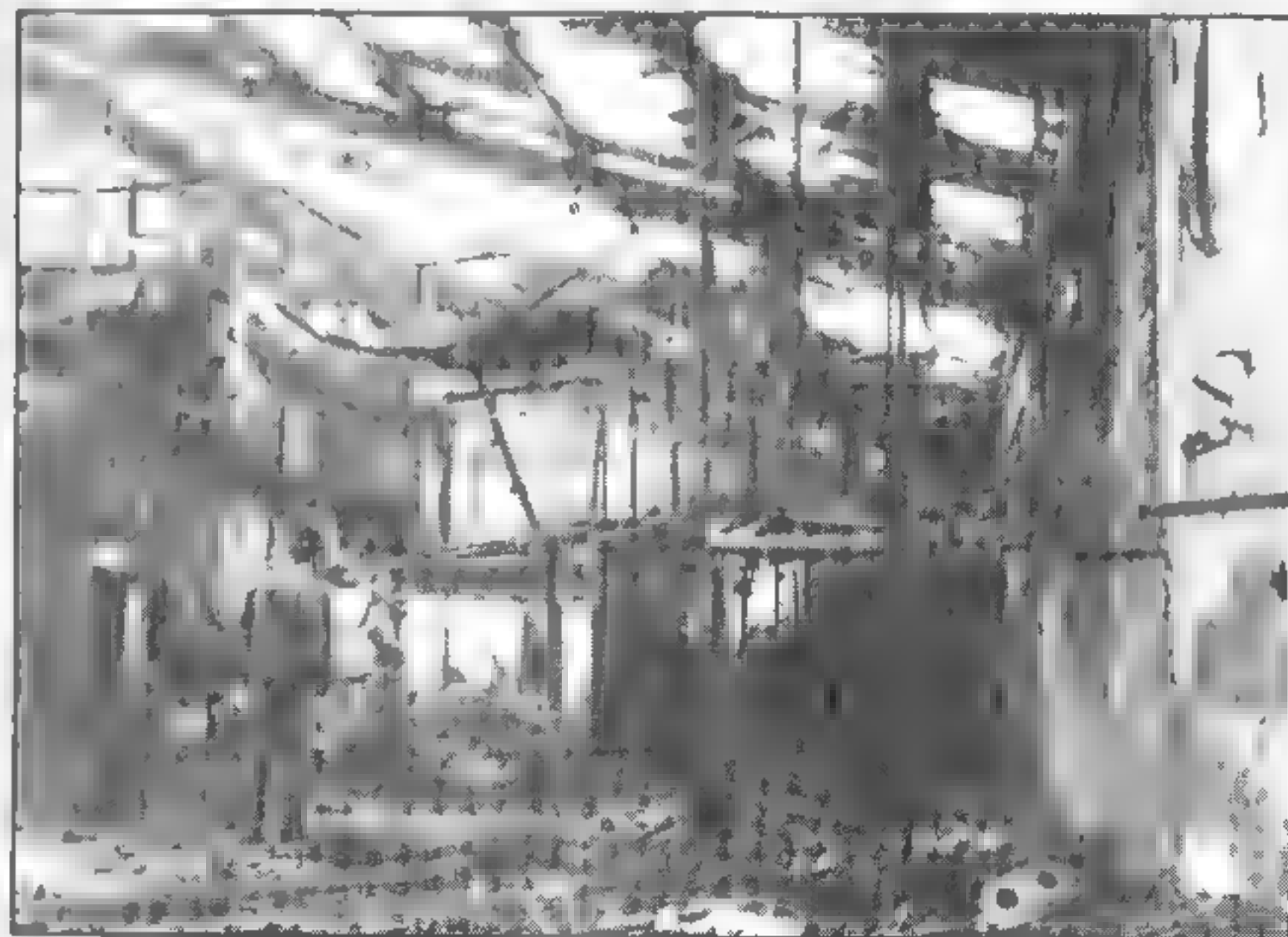
Bradfordi staadion pole kaugeltki Inglise vanim. Kolmanda divisjoni klubi Gillinghami staadioni tribüünid on pärit 1890. aastast, Rochdale'i omad 1907. aastast. Kui tuletõrjemeetnikud võivad klubidele küll ettekirjutusi teha, siis staadionide valdajad täidavad neid ainult oma vabal tahtel. Nädal pärast Bradfordi tulekahju laks tuleroaks ka *Torquay Unitedi* tribüün, mis oli ehitatud 1920. aastal. Õnneks puhkes seal tulekahju kaks tundi pärast südaööd ja seetõttu ohvraid ei olnud.

Võitlus tulega

Kapri-Prantsusmaal St.-Laurent-du-Pont'i lähedal metsas, 30 kilomeetri kaugusel Grenoble'ist, asus küünitaoline hoone, kus tegutses "Cinq-Sept'i" klubi. Hoone siseseinad ja sambad olid kaetud plastikuga, mis pidi andma ruumile grotti meenutava väljanägemise. Plastikmaterjal oli kergesti süttiv ning seda poleks üldse tohtinud kasutada.

1. novembril 1970 oli klubi täis noori. Pisut enne kella kahte viskas keegi noormees põleva tiku maha. Suutmata koos oma kaaslastega tuld summutada, hüüdis ta: "Tuli!". Need, kes hüüet kuulsid, jõudsid lokaalset eluga pääseda. Siis lõi aga tohutu tuleleek üle tantsupõranda ning mõne sekundi pärast oli kogu klubi tuld ja suitsu täis. Peasissepääsu pöördus kiilus kinni, kaks teist väljapääsu olid lukus ja mõlemad avariiväljapääsud valgustamata. Ühe avariiväljapääsu ette olid kuhjatud toolid, nii et seda ei saadud enam kasutada. Hoone ehitamisel oli rikutud kümneid tuleohutusnõudeid. Projekteerijate ja ehitajate lohacus läks maksma 146 noore inimese elu.

25. detsembril 1971 plahvatas Souis "Daiyunkuki" luksushotelli teise korruse einelauas gaasiahi. 222-toalises, alles kaks aastat käigus olnud hotellis, nõudis tuulekiirusel levinud tuli 165 inimest. Nii mõndagi sõestunud ohvrit oli või-

Klubi "Cinq-Sept" pärast tulekahju 1. novembril 1970.

Tulirolv pole mänguasi. Seda tõendab ka õpetlik juhtum Hollandis Põhjamere rannikul asuvas Andijkis. Keegi jahtide omanik otsustas 1988. aasta suvel tähistada oma ellingu valumist automaadivalanguga. Mõned leekkuulid sattusid dokihoonesse ning süütasid sinna. Tulos hävisid kõik jahid. Kahjusumma küündis mitme miljoni Hollandi kuldnani.

malik identifitseerida ainult sõrmuse või käekella järgi. All laotati maha madratsid, et leevendada akendest allahüppavate inimeste kukkumise hoogu, kuid see oli asjatu abinõu — kõik 38 ülemistelt korrustelt alla hüpanud inimest said surma. Hilisem uuring näitas, et hotelli esialgsed ehitusplaanid olid ametlikult kinnitatud, kuid tööde käigus oli tehtud tuletorje ohutuseeskirju eiravaid muudatusi.

Kui raske on põhjendatud tuleohutusnõuete läbisurumine, näitab kurb tõsiasi, et kolm aastat hiljem puhkes Souhis veel kahes hotellis tulekahju. Üheksakorruseline "Namsani" hotell põles maani maha, hukkus üheksa inimest. Hotellis oli ebapiisavalt tulekustuteid, samuti tekitasid põlevad vaibad ja tapeedid mürgiseid gaase.

Kõigest kuu aega hiljem puhkes tulekahju *Daowang Corner Building*'is. Hoone kahel viimasel korrusel asus hotell ja ööklubi. Ühes hotellitoas süttis põlevast sigarist voodi ja leegid tungisid läbi mõlema korruse. 88 hukunu hulgas oli 64 noort inimest, kes istusid ööklubis nagu lõksus, sest ukSED olid suletud ilmselt selleks, et keegi ei saaks arvet maksmata lahkuda.

24. detsembril 1986 puhkes tulekahju San Juani (Puertoriiko) ühe suurima, 20-korruselise hotelli "Dupon Plaza" fuajees. Hukkus 96 inimest, 146 sai põletushaavu või kannatada mürgise suitsu läbi. Enamik hukkunuid leiti esimesel korrusel asunud kasiinos. Mõned olid oma otsa leidnud ruletilaua taga, nii et nad ei olnud jõudnud isegi kohalt tõusta. Ka selles õnnetuses heideti hotellidetektii-

Tuletõrjujad Londonis 1971. aastal. Igal aastal puhkeb Londonis lugematu hulk väiksemaid ja suuremaid tulekahjusid. Eeskirjad näevad ette, et iga väljakutse korral peab sündmuspäigale sõitma vähemalt kolm tuletõrjeautot. Suurlinnade valusaimaks probleemiks on üha suurenev kõrghoonete arv. Selliste hoonete kustutamine nõuab täiesti uute tulekustutusmeetodite väljatöötamist.

videle ette, et nad olid ukSED sulgenud ning võtnud inimestelt pääsemisvõimaluse. Hilisema uurimise käigus selgus, et juba tuletõrjekspektori 1985. aasta 17. juuni ettekandes oli märgitud, et hotellis puudub turistide evakueerimise plaan, teenindav personal aga ei tea, mida ette võtta erakorraliste asjaolude puhul ja kuidas kasutada avariivahendeid. Samuti oli halvasti korraldatud inimeste evakueerimine põlevast hotellist.

Tulekahjud kõrghoonetes on tänapäeval tuletõrjujatele suurimaks probleemiks. Euroopa tuletõrjeredelid ulatuvad 50, USA-s umbes 30 meetri kõrgusele. Maailma kõrgeim hoone, Chicagos asuv *Sears Tower* on koguni 443 meetri kõrgune, kuid 20-korruselise hooneid leidub kõigis maailma suuremates linnades. Kõrghoonetesse tulelõksu jäänud inimeste päästmisel on kasutatud ka helikoptereid, kuid see osutub sageli võimalikuks alles siis, kui kahjutule hoog hakkab juba raugema.

Tuleohutus kõrghoonetes nõuab erilisi ettevaatusabinõusid, et takistada tule

kiiret levikut, eelkõige aga tundlikke ja töökindlaid signaalseadmeid tulekolde varaseks avastamiseks. Kaasaegsed tuleohutuseeskirjad näevad ette avariitreppe, mis on korrustest eraldatud isesulguvate massiivsete metallustega. Kasutusele on võetud raskestisüttivad värvid, mis takistavad tule levikut, pealegi on ka riidest materjale võimalik vastavate keemiliste preparaatidega töödelda. Tänapäeval on mitut liiki alarmseadmeid tulekollete varaseks avastamiseks. Kuumustundlik detektor suleb vooluringi niipea, kui temperatuur on tõusnud teatud kõrgusele, ja paneb tööle alarmi. On olemas ka suitsudetektoreid. Lihtsaim fotosilm paneb tööle alarmi, kui suits on nii tihedaks muutunud, et katkestab valguskiire.

Tulekahju varajase avastamise seadmed on muidugi ülimalt olulised, kuid parina garantii annab hoone tulekindel konstruktsioon ning tuleohutuse nõuete ranget täitmine. Põlevad sigaretid on teatavasti kõige kardetavamad tulesüütajad. Pärast Briti ja Belgia paviljoni mahapõlemist 1910. aasta maailmanäitusel Brüsselis selgus, et suitsetasid mitte ainult tuletõrjujad, vaid ka need, kelle kohus oli valvata tuleohutuse järel. Kuid kahjuks pole alati võimalik tulekahjusid vältida. Mõtlemapanev on seegi, et Inglismaal on tervelt kahe viiendiku tulekahjude puhul, mis põhjustasid materiaalselt kahju 20 000 naela või rohkem, tegemist lahtliku süütamisega. Kuid tahtlikke süütajaid leidub ka teistes maades.

1988. aasta 25. augusti varahommikul puhkes suur tulekahju Lissaboni vanalinnas 19. sajandist pärinevas kaubamajas "Grandella". Tugeva tuule tõttu oli peagi leekides kogu 7500 ruutmeetri suurusel maa-alal paiknev vana kaubandus- ja turismikeskus. Leegid tõusid 30 meetri kõrgusele. Alles kuus tundi hiljem õnnestus tuletõrjujatel olukord kontrolli alla saada. Kahjusid hinnati mitmele miljardile eskuudole. Üks inimene hukkus ja 150 sai vigastada. Sajad jäid peavarjuta, 2000 töökohata. Pärast 1755. aasta maavärinat pole Lissabonis midagi nii kohutavat juhtunud. Kõige järgi otsustades oli tegemist tahtliku süütamisega, sest kaubamaja aknad olid tulekahju puhkemisel lahti (kell 5.30 hommikul). Kaubamaja omanik oli aga juba varem tabatud ühe teise ettevõtte süütamiselt.

Suured tulekahjud linnades võivad puhkeda ka sõjategevuse või maavärinate tagajärjel. Teise maailmasõja ajal puhkesid mitmes Saksa linnas süütepommidega pommitamise tagajärjel tõelised tuletormid, mis tegid elanikel igasuguse pääsemise võimatuks.

18. aprillil 1906 San Franciscos toimunud maavärina ajal hävitas tulekahju rohkem hooneid kui loodusjõud ise. Tohutu tulekahju põhjustas maavärin 1. septembril 1923. aastal Tokyos. Jaapani pealinnas hukkus kokkuvarisevate majade all ja tulemõllus umbes 120 000 inimest. Londoni suur tulekahju 1666. aastal nõudis aga ainult 8 inimest.

Sellised suured tulekahjud linnades, nagu neid tuli ette ammumöödunud aegadel, on tänapäeval välistatud, kuid üksikute ehitiste konstruktsioonivead ja tuleohutuse nõuete eiramine võib viia ohvriterohke tulekatastroofini.

TÖÖSTUSKATASTROOFID

Tammiehitajate valusad õppetunnid

Möödunud sajandil otsustati rajada Johnstowni (Pennsylvania osariik) lähedale väikesele South Forki jõe muldpais. Tekkinud veehoidla oleks taganud Pittsburghi ja Johnstowni vahelises kanalis vajaliku veetaseme. Arvestuste järgi pidi paisu taha kogunema umbes 20 miljonit kuupmeetrit vett. Projekti järgi olid paisul tohutud mõõtmed: pikkus 280 meetrit, laius jalamil 82 ja kõrgus 21 meetrit. Põhitööd alustati 1839. aastal. Paisu jalamisse monteeriti liigvee ärajuhtimiseks viis toru. 1862. aastal selgus, et torud on nii ummistunud, et vett veel aimdagi ei saanud. Seega võis liigvesi voolata vaid üle tammiharja.

28. mail 1889 tabas paikkonda tugev vihmasead. 24 tunni jooksul langes 400 mm sademeid ja veetase paisu taha hakkas ähvardava kiirusega tõusma. Pais ei muutnud enam sellist tohutut veetulva vastu võtta. Otsekohe hakati liigse vee ärajuhtimiseks kanalit rajama. Kuna pinnas oli väga kõva, suudeti kaevata kõigest 0,6 meetri laiune ja 0,35 meetri sügavune kraavike. Vesi uuristas selle varsti 7 meetri laiuseks, kuid see ei päästnud enam midagi. Veetase paisu taha aina tõusis ning lõpuks rajas vesi endale tee üle 90 meetri laiuse paisuharja. Veemasid uhtusid tammi nii tugevasti, et see murdus peaaegu kogu pikkuses. 45 minutiga oli kogu veehoidla tähtjaks voolanud.

Paisust allpool langes jõeorg järsult Johnstowni suunas. Tohtu veemass tormas orgu, tekitades 10–12 meetri kõrguse laine, mis pühkis enda teelt kõik ja põhjustas tohutuid purustusi. Hukkus üle 2500 inimest. Vee purustusjõust andis tunnistust järgmine fakt. Paisust 5 kilomeetri kaugusel asuvas veduridepoos oli 16 vedurit, millest igaüks kaalus 60 tonni. Veevool purustas hoone täielikult ning paiskas vedurid 400 meetri raadiuses laiali.

Katastroofi põhjusti uurinud komisjon tuli järeldusele, et veejuhtimete läbilaskevõime oli täiesti valesti arvutatud. Samuti ei osatud suurtest vihmaseadudest tingitud üleujutusi ette näha.

27. aprillil 1895 murdis Prantsuse linna Epinali lähedal kivipais. Paisu tagant valla pääsenud veemassid surmasid 156 inimest ja laastasid 2 kilomeetri laiuse

Purustatud Longarone.

ning 25 kilomeetri pikkuse oru. Neli küla ning orgu läbiv raudtee purustati talio-
nõu.

Hause pais oli ehitatud aastatel 1879–81. Kivipais oli 520 meetrit pikk, 22 meetrit kõrge ning paisuharja laius 4 meetrit. Veehoidla sügavus oli 15 meetrit. Juba enne katastroofi tehti kindlaks arvukaid kahjustusi. Kohe pärast paisu valmistumist tekkis sellesse kaks vertikaalset pragu ning seetõttu lükkati veehoidla täitmine edasi kolmeks aastaks, kuni kahjustused olid kõrvaldatud. Sellest hoolimata juhtus veehoidla täitmise ajal palju suurem avari kui eelmainitud praod.

15. märtsil 1884, veel enne, kui veehoidla oli täitunud, ei suutnud pais enam veesurvele vastu pidada ning selle keskosa hakkas pragunema. Sinna tekkis veel neli vertikaalset pragu. Kummahne, et paisus polnud märgata mingeid muid kahjustusi, see lihtsalt hakkas libisema mööda savist aluspõhja. Paisu libisemise tõttu tekkisid liivakivist aluspõhja uurded, mille kaudu vesi välja voolas. Suure kiiruga asuti kahjustusi kõrvaldama ja paisu tugevdama. 1889. aastal tööd lõpetati ja järgmisel aastal anti pais käiku.

27. aprillil 1895. aastal algas paisu purunemine: vesi surus 22 meetri pikkuse tuki lihtsalt välja ning peagi oli murdekoht uhutud 170 meetri laiuks. Miks see juhtus?

Purunemise aegu oli pais lükkumatu, selle alust oli enne avariid piisavalt tugevdatud. Kuid see ei tähendanud veel, et eelmised avariid polnud rajatisse oma jälgi jätanud. Paisus oli palju pragusid, mis kindlasti vähendasid viletsavõitu ehitise tugevust. Uurimiskomisjon leidis, et katastroofi otsene põhjus oli pika horisontaalse prao tekkimine paisu keres. Suurt osa paisu purunemises mängisid ka lained, mis kolm päeva enne katastroofi löid vertikaalselt vastu paisu ning olid eriti tugevad avarieelsel päeval.

Päästemeeskonnad otsivad pärast katastroofi Vaionti paisu jalamil hukkunuid.

261 meetri kõrgune Vaionti pais pidas küll vee survela vastu, kuid katastroof oli vältimatu.

sesta, kui paisjärv oli veega täitunud, vajus osa tammist 45 sentimeetri võrra allapoole ning tekkisid uued praod.

Veesurve vähendamiseks lasti paisjärv tühjaks, osa tammist õhati dünaamiidiga ja taastati uuesti. Kuu aega hiljem täideti paisjärv taas, kuid aluspõhi, nagu Bouse paisu puhulgi, jäi endiselt kindlustamata ja vesi hakkas läbi imbuma. Tamm pidas vastu 21 kuud, siis juhtus katastroof. Inseneride puudulikud teadmised, oskamatus rajada suurema tugevusvaruga tammi ning teiste vigadest mitte õppimine põhjustasid suuri purustusi tekitanud ning palju inimesi nõudnud katastroofi.

13. märtsil 1928 purunes Los Angelese lähedal St.-Francise pais. Jõeorgu sõi 30 meetri kõrgune laine, mis purustas üle 600 maja. 3000-tonnine betoonist tammitükk leiti jargmisel päeval rohkem kui poole miili kaugusel paisu jalamist. Hukkus 450 inimest. Materiaalset kahju hinnati 30 miljonile dollarile. Teisalt oli sellistest õnnetustest ka kasu, sest ajapikku õppisid insenerid rajama tugevaid ja vastupidavaid paistamme.

Kui aga tohutu paisjärv rajatakse maavärinaohtlikku piirkonda, võib veemasside surve kutsuda esile maavärina. Nii põhjustas 1967. aastal Indias maavärina Koyna paisjärv. Hukkus 200 inimest. Hilisemal ajal toimunud paistammide purunemised tuleb aga panna mitte ehitajate puudulike teadmiste, vaid kasumi tagaajamisest tingitud koonerdamise arvele. Igal aastal puruneb maailma umbes

Bouse paisjärve katastroofi uurimistulemused avalikustati ning olid kõigile hüdrotehniliste rajatiste inseneridele kättesaadavad. Seda arusaamatum on, et mõned aastad hiljem, 30. septembril 1911, purunes analoogilistel põhjustel paistamm USA-s Pennsylvania osariigis Austini lähedal. Paistamm oli suhteliselt väike, umbes 170 meetrit pikk ja 15 meetrit kõrge, kuid katastroofi tagajärjed suured: hukkus umbes sada inimest.

Austini tammi purunemine meenutab väga Bouse katastroofi. Õige pea pärast ehitustööde lõpetamist hakkas pais mõranema. Kuu aja pärast tekkis tammi kere kaks vertikaalset pragu. Veel kuu aega hiljem, 22. jaanuaril 1910, pärast

14 000 paistammist keskmiselt viis. Kuid kannatanuid see arv vaevalt lohutab.

1. detsembril 1959. aastal purunes tugevate paduvihmade tagajärjel Prantsuse Riviera 1954. aastal rajatud paistamm, mida peeti tammiehituse meistriteeiks. Paisu tagant valla pääsenud 50 miljonit kuupmeetrit vett ja muda soostis 15 meetri kõrguse lainena Fréjusi linna suunas. Hoiatada ei olnud enam võimalik ja nii jäi veemassi alla 480 inimest. Materiaalne kahju oli tohutu, sest linn hävis täielikult. Katastroofi asjaolude uurimisel selgus, et paisu rajamisel oli tehtud konstruktsioonivigu, pealegi ei pööratud aja jooksul paisu tekkinud pragudele tähelepanu.

9. oktoobril 1963 sõi laviin Põhja-Itaalias Piave orus asuvasse Vaionti paisjärve. 261 meetri kõrgune pais pidas vastu, kuid üle tammiharja paiskus kolossaalse kosena 30 miljonit kuupmeetrit vett. Orgu sõi 45 m kõrgune laine purustas Longarone küla täielikult. Hukkus 1190 inimest (teistel andmetel 2500).

1976. aastal purunes USA-s Idaho osariigis Titoni linna lähedal Snake Riveri jõel hiljuti valminud paistamm, mille kõrgus võrdus 36-korruselise hoonega. Tohutud veemassid sõi alla orgu ning purustasid kõik oma teel. Pealtnägijate sõnul oli vee surve nii suur, et veel ehitusplatsile jäänud buldoosid, süvendajad ja teised masinad uhati minema nagu mänguasjad. Linnad Titon ja Shugar-City olid täielikult vee all. Üleujutus ähvardas ka teisi linnu. Suur osa nende linnade elanikest tuli evakueerida. Kohalike võimude andmeil hukkus üle 150 inimese. Suured olid kaotused selle viljaka piirkonna põllumajanduses. Paljud kariloomad hukkusid voogudes, vesi uhtus minema või ujutas üle täiskülvatud põllud.

Katastroofi põhjuste uurimisel selgus, et paljud insenerid olid firmade Morrison & Hundson Co ja Peter Quitt Co loodud projekti juba enne selle teostamist kritiseerinud. Ka kohalikud keskkonnakaitsjad tõestasid sellise paisjärve kasutust piirkonna põllumajandusele. Pöörduiti isegi kohtu poole, takistamaks paisu rajamist. Ehitusfirmad ei tahtnud aga tulusast rajatisest loobuda ning saanud loa tööde alustamiseks, hakkasid kohtuprotsessi vaheaegu kasutades kiiresti ning jämedate tehniliste valearvestustega tammi ehitama. Kuigi vanasõna ütleb, et kes kahju kardab, see kasu ei saa, on iga hinna eest kasumi tagaajamine sageli lõppenud hukatusega.

Katastroofid keemiatööstusettevõtetes

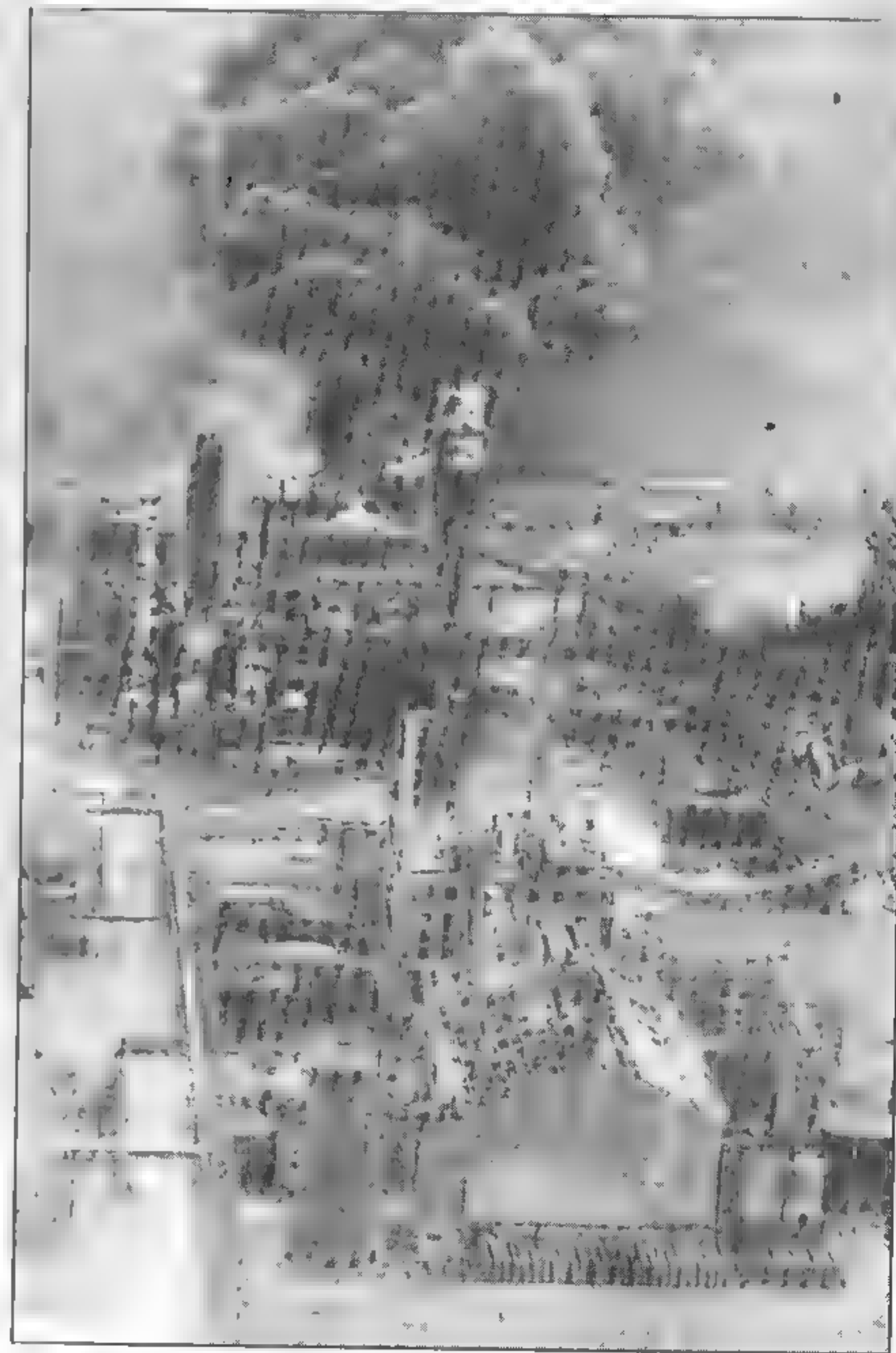
Londonist 260 kilomeetri kaugusel Flixborough's asuv Nipro Ltd. keemia-kombinaat tootis tsükloheksanooli, mida tarvitatakse lahustina ja polümeeride lihtsainete sünteesis. Ülimalt plahvatusohtlikku tsükloheksanooli toodeti kuues omavahel ühendatud 45-kuupmeetrises reaktoris.

27. märtsil 1974 avastati 5. reaktori seinas vertikaalne pragu, millest tungis välja tsükloheksanooli auru. Tööohutuse eest vastutav insener, kes, nagu hiljem selgus, oli oma alal täiesti ebakompetentne, otsustas koos direktoriga 5. reaktori sulgeda, lasta sellel maha jahtuda ning asuda seejärel vigastust kõrvaldama. Ettevõtte juhtkond ei sõandanud katkestada kogu tootmistsükli ning seepärast ühendati 4. ja 6. reaktor. Kuna ei leitud nõuetekohast 28-tollise läbimõõduga toru, otsustati kasutada käepärast olnud 20-tollist voolikut. Paraku rikuti ka vooliku paigaldamisel elementaarseid ohutusnõudeid. Nii ei toetatud voolikut piisavalt ja oli karta, et voolik võib välja venida. Ka ei arvestatud, et suur rõhk võib seda kahjustada. Kontrolliti küll ühenduse hermeetilisust, kuid mitte tugevust.

Aprillis ja mais töötas seade normaalselt, kuid ühendusvoolik muutus aja jooksul üha rabedamaks. Ebameeldivused algasid 29. mail, kui registreeriti tsükloheksanooli pihkumine. Tootmisprotsess katkestati ning asuti kiirustades kahjustust kõrvaldama. Kuid juba mõni tund pärast tootmise taasalustamist avastati uus leke. Kummaline, et lekke kõrvaldamiseks puudusid kohapeal vajalikud tööriistad. Kuid sellest pisasjast ei tehtud numbrit, sest gaasilekke lakkas iseenesest. Järgnevad kaks päeva töötas seade suuremate viperusteta. Tõsi küll, temperatuur ja rõhk olid normist kõrgemad, kuid töötajad ei lasknud ennast sellest heidutada.

Katastroof juhtus laupäeval, 1. juunil 1974. Kell 16.53. tungis rebenevad voolikust välja tsükloheksanooli pilv. Kõigest 30 sekundiga saavutas see 200-meetrise läbimõõdu. Tuul kandis plahvatusohtliku pilve saja meetri kaugusel asuva tulikuuma seadme suunas. Plahvatus oli nji tugev, et seda võis kuulda 50 kilomeetri kaugusel. Puhkenud tulekahju ei suudetud pikka aega kustutada — tuleleegid tõusid rohkem kui 100 meetri kõrgusele.

Keemiakombinaat purunes peaaegu täielikult. 72 töötajast sai 28 surma ja 36 raskesti vigastada. Plahvatuskohas purunesid 600 meetri raadiuses kõik hooned. 3,5 kilomeetri raadiuses sai kannatada ligi 2500 elumaja. 53 inimest oli raskesti vigastatud. Ekspertide hinnangul vastas tsükloheksanooli pilve plahvatus võimsus 16 tonnile troütüüli. Flixborough' katastroofi uurinud komisjoni lõppjäreldused avaldati paljudes ajalehtedes ja erialaajakirjades. Kuigi oli selge, et katastroofi otseseks põhjuseks oli järeleohutuseeskirja rikkumine ja ettevõtte juhtkonna asjatundmatus, ei tehtud paljude teiste maade keemiatööstusettevõtetes juhtunust mingeid järeldusi. Õnnetused jätkusid.

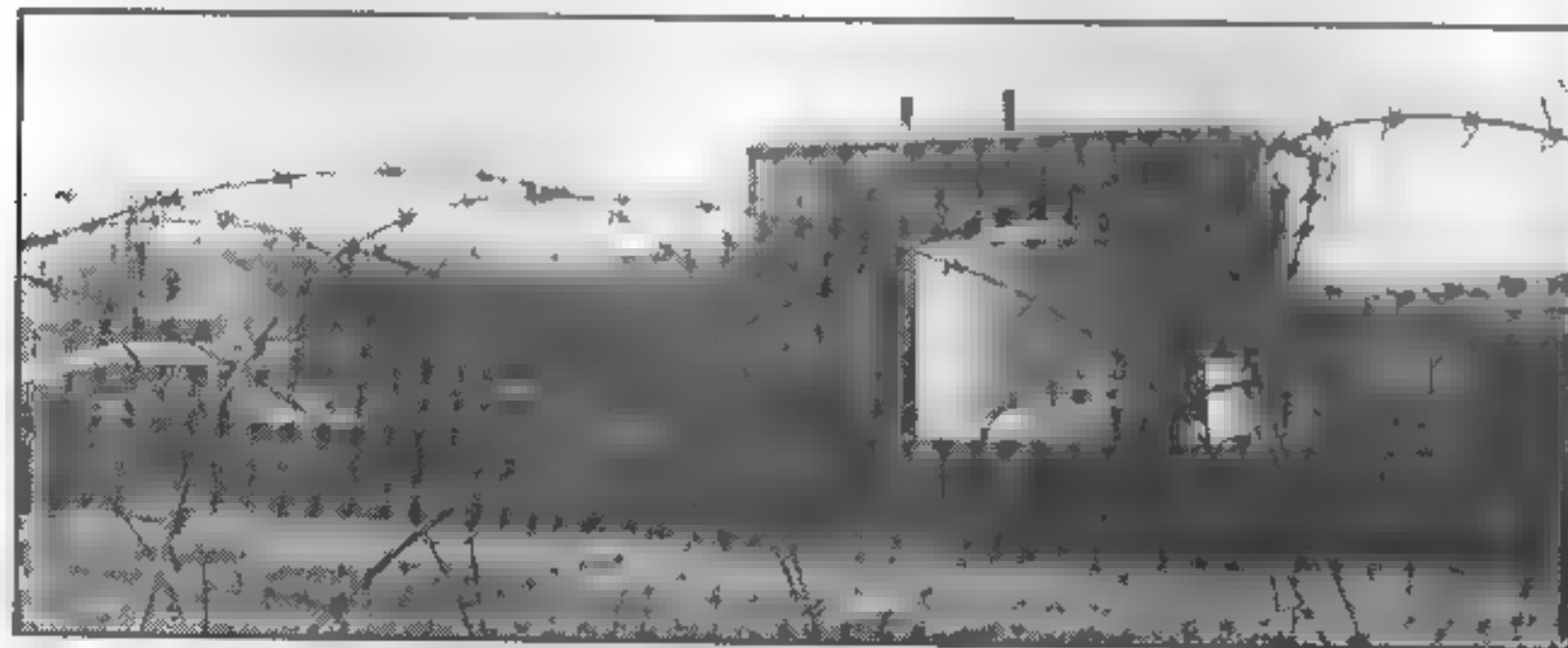

Flixborough's asunud Nipro Ltd. keemiakombinaadist jäid pärast plahvatust ja tulekahju järele vaid varemed.

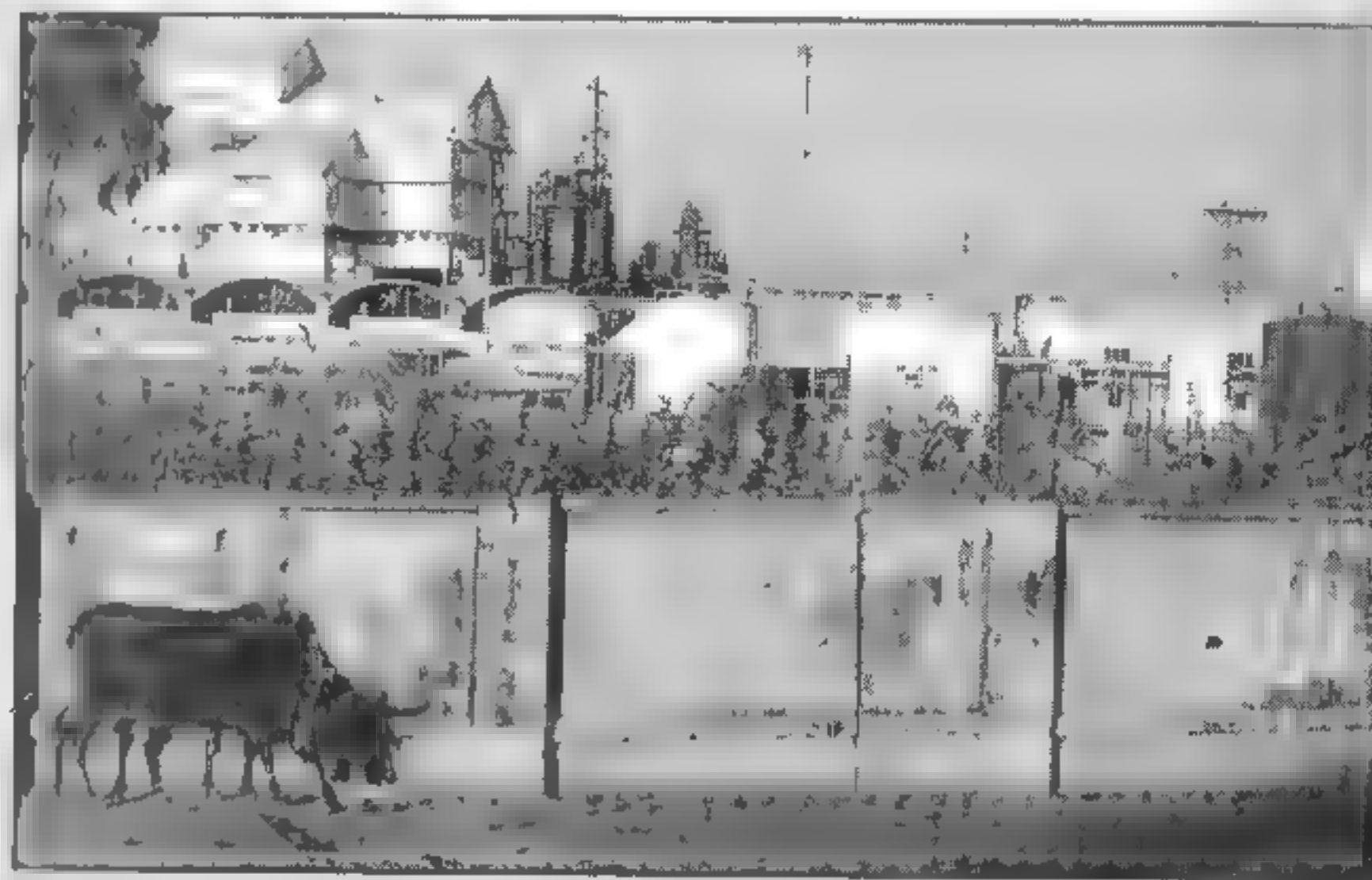
10. juulil 1976 toimus Milano lähedal Seveso maakonnas Medas asuvas Icmesa keemiakombinaadis plahvatus. Ülekuumenemise tagajärjel purunes kaitseventiil ning õhku paiskus punakas mürgiste kemikaalide pilv. Keemiakombinaadis toodeti trikloorfenooli, mis on selle poolest ohtlik, et kõrge kuumuse mõjul muutub see dioksiiniks, üheks mürgiseimaks teada olevaks kemikaaliks, mille ühest kilogrammist piisab viie miljoni inimese surmamiseks! Teadlased vaidlevad tänini, kui palju Medas toimunud avari ajal dioksiini atmosfääri pääses. Tõenäoliselt vähemalt kaks, mõnedel hinnangutel koguni viis kilogrammi.

Keeglikujuline pilv laskus suurele osale Seveso maakonnast, mürgitades viljapõlde, aasasid ning sadu aedu, enne kui ta pikapeale eemale kandus ning tuules haihtus. Kohalikud elanikud, kes olid harjunud alaliste keskkonnaprobleemidega, ei pööranud sellele sündmusele esialgu mingit tähelepanu. Kaks päeva pärast katastroofi tekkisid mürgise kemikaaliga saastatud alade elanike nägudele, jalgadele ja kätele haavandid. Inimesed kannatasid peavalu ja iiveldushoogude käes. Tuhanded linnud kukkusid surmalt maa peale, kassid ja küülikud kõngesid. Arstid, kellele erutatud patsiendid vahetpidamata helistasid, pärisid kohalikelt võimudelt, milliseid aineid pilv sisaldas, kuid ametnikud ei osanud midagi vastata. Keemiakombinaadi juhtkond oli küll teatanud, et pilv võis sisaldada taimekaitsevahendi mürgiseid koostisosi, kuid nii puuduliku info peale ei osatud ohtu õigesti hinnata.

Alles üheksa päeva pärast plahvatust tunnistasid Šveitsi kontserni *Hoffmann-La Roche* ja tema tütarfirma Icmesa esindajad, et Meda kohal hõljunud pilv sisaldas dioksiini. Mõõdus veel viis päeva, enne kui arstid soovitasid kohalikel võimudel evakueerida elanikud kõige enam saastunud piirkonnast. Selleks ajaks oli juba 35 inimest haiglasse toimetatud. Võimud jagasid kannatada saanud piirkonna A- ja B-tsooniks. 115 hektari suurusesse A-tsooni jäi 250 aeda ning elamut, milles elas ühtekokku 750 inimest. Sellest suurima ohu tsoonist evakueeriti kõik elanikud, suleti ettevõtted ning hukati kõik koduloomad. Maa-ala piirati okastraataiaga ning pandi välja sõjaväevalve, et takistada elanike tagasipöördumist, kui nad peaksid tahtma midagi oma kodudest kaasa võtta.

Keemiakombinaat Icmesa Medas.

Union Carbide keemiakombinaat Bhopalis.

A-tsoonis elanud naistele soovitati mitme kuu vältel võtta rasestumisvastaseid pille. B-tsoonis võisid küll 5000 inimest oma kodudesse jääda, kuid lapsed evakueeriti, et vältida võimalikke tüsistusi. Võõrastele oli mõlemasse tsooni sisenemine kategooriliselt keelatud.

Pikapeale kadusid kannatanute kehadelt mürgistusest tingitud haavandid, kuid need asendusid raskelt paraneva nahahaigusega, mis tabas eriti raskekujuliselt lapsi. Vereproovid näitasid, et kõigi A-tsooni jäänud laste ja osa täiskasvanute veres oli vähenenud valgete vereliblede arv. Leukotsüüdid aga reguleerivad organismi kaitsevõimet nakkuste vastu. Arstide arvates oli oht, et paljud ohvrid haigestuvad hiljem leukeemiasse. Võimud alustasid saastatud piirkonna degaseerimist. Kaitsekombinesoonides ja gaasimaskides degaseerijad pidid saastatud tsoonis eemaldama labidatega poole meetri paksuse pinnasekihi, see asetati tünnidesse, transporditi juba ettevalmistatud kohta ning maeti sügavale maa sisse. Veel neli aastat hiljem soovitati Seveso maakonnast läbisõitvatel autotjuhtidel aknad sulgeda.

Icmesa aktsionärid asutasid kannatanute abistamise fondi ning panid kokku üle kümne miljardi liri, et vähemalt osaliseltki hüvitada elanikele tekitatud kahju.

Meda katastroofi järelmõjud on väga pikad. Ka selle õnnetuse põhjuseks ei olnud mitte fataalsete asjaolude kokkulangemine, vaid inimlik lühinägelikkus Vabrik, kus valmistatakse mürgiseid aineid, peab olema ehitatud nii, et avari korral ei pääseks mürgised kemikaalid atmosfääri. Teiseks oleks tulnud kohe anda häire, informeerida elanikke neid ähvardavast ohust ning alustada evakueerimist. Kolmandaks oleks juba tollal tulnud lõpetada trikloorfenooli tootmine,

mis sisaldas ülimürgist kõrvalprodukti dioksiini, sest on olemas analoogilisi, vähem mürgiseid kemikaale.

Kahaksa aastat hiljem toimunud katastroof nõudis aga tuhandeid inimesi.

800 000 elanikuga India linnas Bhopalis tegutses USA kontserni *Union Carbide* pestitsiidide tootev tütarfirma, mille aktsiatest kuulus 51 protsenti ameeriklastele ja ülejäänud India riigile. Keemiakombinaadi toodangu põhikomponentideks olid mürgised metüül-isotsüanaadid. Seda veega tugevasti reageerivat kemikaali hoiti kolmes 57 000-liitrisel mahutis. Bhopalis toimunud katastroofi põhjused pole tänini selged.

3. detsembri õhtul 1984 pidid töölised keemiakombinaadi esindajate sõnul puhastama tsisternide juurde viivat torujuhet. Kella poole kümne paiku avasid töölised torujuhtme ühenduskoha ning lasksid sealt veevooliku sisse. Üks töolistest märkas, et toru ja mahuti vahel olev ventiil polnud eeskirja kohaselt suletud, kuid ei teatanud oma tähelepanekust ülemustele.

Tervelt kolm tundi voolas vesi voolikust torujuhtmesse. Kell 22.30, mõni aeg enne vahetuse lõppu, kontrolliti rõhku tsisternis nr. 610, kuid rõhumuutust ei täheldatud. Paraku see mahuti lekkis, mis polnud aga kellelegi silma hakanud. Pool tundi hiljem oli surve viiekordistunud, võimalik, et tsisterni oli tunginud ka torujuhtmesse pumbatud vesi.

Uue vahetuse töölised seletasid nii kõrget rõhku sellega, et manomeetrid olid ennegi valesti näidanud. Tund pärast vahetuse algust hakkasid mahuti läheduses viibivate tööliste silmad vett jooksuma: kemikaal oli tsisternist välja tunginud. Vabrikus oli tavaline, et leket otsiti kõige lihtsama ja kindlama dektoriga —

Union Carbide keemiakombinaadis toimunud avari tagajärjel hukkus tuhandeid inimesi.

hinnatutusega. Sel viisil avastati iga kuu vähemalt üks leke. Kuni teepausini kell 0.15 otsisid töölised kohta, kust mürgine kemikaal välja võiks tungida. Lekekoha leidmata istusid mehed murelt teed jooma. Teepausi lõpuks oli rõhk mahutis 610 sellisel määral suurenenud, et avariiventilid avanesid automaatselt. Temperatuur tõusis üle 25 kraadi. Kemikaal keeb 37 kraadi juures ning eeskirja järgi tohtis seda hoida kõigest viie plusskraadi juures. Jahutusagregaat oli välja lülitatud.

Kell 0.45 murdis tanki kattev betoonplaat ja selle alt paiskus õhku valge tohutu mürgine gaasipilv. Töölised tundsid silmades teravat kipitust, keegi vajutas alarminupule.

Avariilukordade puhuks oli Bhopalis loodud kolm turvasüsteemi. Tõrvikutorn pidi väljavoolanud gaasi süütama ja ära põletama, kuid paraku oli seal üks väga vajalik torujupp roostetanud ja seda ei jõutud välja vahetada. Kaks seadet pidid neutraliseerima pihkunud kemikaali, kuid üks neist polnud ette nähtud sellise rõhu ja temperatuuri puhuks ning teine paiskas vett kõigest 15 meetri kõrgusele ega haaranud kogu pilve, mis tõusis vähemalt 32 meetri kõrgusele.

Pilv kandis tohutu pilve otse linna kohale. Ametlikel andmetel suri mürgistuse tagajärjel 3135 inimest. Kümnete tuhandete inimeste tervis sai aga tõsiselt kahjustada.

Alles 1989. aastal maksis *Union Carbide* India Ülemkohtu otsusel kannatanutele ja hukkunute omastele 470 miljonit dollarit kahjutasu.

Plahvatused kaevandustes

Manningtoni lähedal (Lääne-Virginia) asuva kaevanduse šahtist paiskub välja tohutu suitsupilv. Katastroofis hukkus 78 kaevurit.

des kallakut pidi alla tagasi. Vagonett sõstis elektrikaablitesse ja lühistatud juhtmetest paiskus välja sädemepilv. Sõetolm süttis ja kohutav plahvatus vapustas kaevandust. Purustused olid nii suured, et kõikide ohvrite surnukehade leidmiseks kulus nädalaid. Paljud kaevurid hukkusid leekides, osa jäi varingu alla.

Tragöödia Illinoisi osariigis Cherrys 1909. aastal sai alguse kaevanduse sissepääsu kõrval olnud puuvirna süttimisest. Tuli levis kaevanduskäigu puidust tugikonstruktsioone pidi kiiresti maa-alusesse šahti. Peagi toimus plahvatus. Sel hetkel töötas maa all umbes 400 meest. Ainult mõnel õnnestus kohe välja pääseda. Esimene päästemeeskond sõitis kohe liftiga alla, aga veel enne kui tõstuk alla jõudis, anti sealt märku, et lift kohe üles tõstetaks. Paraku lämbusid kõik tõstukis viibinud mehed vingugaasi käes enne maapinnale jõudmist. Kulus terve ööpäev, enne kui tuli saadi kontrolli alla ja võidi laskuda maa alla ellujäänuid päästma ning surnukehi välja tooma.

Hukkunute arvu lõplikuks väljaselgitamiseks kulus mitu päeva. Katastroofis sai surma 259 meest, neist paljud mitte plahvatuse läbi, vaid hiljem maa-alustesse käikudesse lõksu langenutena. Mitmed abiootajad olid nii raskelt vigastatud, et kolleegid olid sunnitud nad kohutavate piinade lõpetamiseks maha laskma.

14. oktoobril 1913 oli Senghenydd'i kaevanduses Cardiffi lähedal Walesis maa all tööl 960 meest, kui kooli minevad lapsed ja hommikusöögilauda koristavad pereemad kuulsid summutatud plahvatust. Kui nad kaevanduse sissepääsu poole tõttasid, nägid nad šahtist tõusvat tihedat suitsupilve. Kõikjalt ruttasid

Maailma üks ohtlikumaid elukutseid on läbi aegade olnud kaevuri oma. Sügaval maa-alustes tunnelites maavarasid kaevandavate meeste töö on alati seotud suure riskiga. Peamiseks ohuks on kivisööst eralduva tuleohtliku gaasi metaani või tolmu plahvatusest tingitud varingud ja tulekahjud. 1907. aastal sai ainuüksi Ameerika söekaevandustes surma vähemalt 3000 meest.

Näiteks nõudis Lääne-Virginias Monongah's toimunud õnnetus 360 inimest. Sütt üles vedava rongi küljest tuli üks vagonett lahti ja kihutas kiirust kogudes

Kelloggi kaevandus pärast tulekahju.

mulma. Ametivõimud otsustasid šahtid sulgeda, kuna antud olukorras ei olnud mõtet riskida päästjate eluga. Pitseeritud kaevandus sai hauaks 264-le mehele.

Rida plahvatust 20. novembril 1968 põhjustas Manningtonis Lääne-Virginias maa-aluse tulekahju. Kuna plahvatus pühkis minema ka kontorihoone koos kõigi dokumentidega, ei teadnud keegi täpselt, kui palju mehi on vangistatud 183 meetri sügavusse šahti. Ametnikud pidid kontrollima õises vahetuses töötanud kaevurite kodusid, et täpsustada, kes on maa all. Selgus, et seal on 78 inimest.

Tom Wilkenson oli üks neist kaevuritest, kellel õnnestus 9. mail 1972 põlevast Kelloggi kaevandusest eluga pääseda.

kohale päästemeeskonnad. Pärast 16-tunnist võitlust leekide ja suitsuga suudeti päästa ligi 300 kaevurit, 418 meest hukkus.

Kaevanduskülas oli vaid mõni pere, keda saatus säästis. Üks naine kaotas selles katastroofis oma mehe, neli poega ja kolm venda.

Wrexhami lähedal asuv Gresfordi kaevandus pitseeriti seitsmeks kuuks pärast mitut tugevat plahvatust 1934. aasta 2. oktoobril. Kuigi päästjad püüdsid korraldada läbi tulemuuri tungida, pidid nad teise päeva õhtuks alla

Päästjad ei sõandanud uute plahvatuste kartuses kaevandusse siseneda ja pumpasid maa alla õhku. Abistajad teadsid, et hapnik soodustab tulekahju levikut, kuid ilma värskes õhuta oleks võimalikke ellujäänuid tabanud kindel lämbumissurm. 40 tundi pärast esimest plahvatust toimus teine, eelmisest veelgi võimsam. Leegid paiskusid kaevanduse suudmest kõrgele õhku ja tulekuma oli nähtav mitme miili kaugusele. Järgnes veel terve seeria plahvatusi ja kahanes lootus, et keegi võiks veel elus olla. Ainult kaks ventilaatorit olid veel töökorras ja pumpasid õhku nendesse käikudesse, kuhu kaevurid võisid tule eest pageda. Lõpuks näitasid mõõtmised, et tuli on vallutanud kõik käigud ja šahtid. Oli selge, et enam pole kedagi elus. 30. novembril kaevandus pitseeriti.

Kelloogi hõbedakaevandus Idahos oli Ühendriikide kõige rikkalikum ja sügavam. Sealsed töötingimused olid eriti rasked kõrge temperatuuri tõttu. Sageli oli võimalik maa all töötada ainult pool tundi. Kuid suured palgad kompenseerisid kõik ebamugavused.

2. mail 1972 toimunud katastroofi põhjuseks olgi tõenäoliselt ülekuumenemine. Ühes mahajäetud kaevanduskäigus puhkes tulekahju. Hilisem uuring näitas, et arvatavasti oli tegemist vanade toestuspalkide isesüttimisega. Tihesuits tungis peaventilatsioonishahti. Hapnikumaskides päästjad laskusid alla ning neil õnnestus mõned eluga pääsenud mehed maa peale tuua. Samal ajal pumbati maa alla hapnikku lootuses aidata paarikümme meest, kes võisid kusagil sügaval veel elus olla. Nädala pärast, kui välja oli toodud 47 surnukeha ja lootus kedagi

Õhuülesvõte Wange kaevandusest.

elusena leida oli kadunud, juhtus me: 1465 meetri sügavuselt leiti üks ellujäänud meest. Seitsmekesi olid nad püüdnud tule eest sügavimal asuvasse käikudesse popeneda. Viis meest olid aga vingugaasi kätte lämbunud. Rohkem pääsenuid ei olnud, järgmisel päeval toodi üles viimased 91 lüpi.

70. aastate alguses oli ÜRO kuulutanud Rodeesiale (praegune Zimbabwe) majandusboikoti. Wange (Wankie) söekaevandusel oli suur tähtsus Rodeesia tootmisele ja raudteele. Kaevanduses töötas inimesi kõigist Aafrika rahvustest, keda kaevanduskompanii oli kohale meelitanud kõrgete palkade ja heade elamis-

tingimustega. Just juuni alguses oli valitsus teatanud, et Wange söekaevanduses on tööjõudu piisavalt ja ka tulevikus pole uute töötajate värbamist ette näha. Kuid kohe järgmisel päeval toimus palju inimesi nõudnud katastroof.

6. juunil 1972 nägid maa peal töötanud inimesed vapustavat vaatepilti: kohutav plahvatus paiskas moodsaima tehnikaga varustatud kõige tootlikumast 2. šahtist välja kaablivagoneti sellise hooga, et see lendas kaevanduse suudmest 50 jardi kaugusele, vigastades seal paljusid inimesi. Plahvatus sulges üle 400 mehe kaevanduskäikudesse.

Päästemeeskonnad püüdsid kogu järgneva päeva ja öö jooksul abivajajate juurde läbi murda, kuid šaht täitus kiiresti metaani ja vingugaasi surmava seguga. Kaevanduse sissekäigu ees tunglesid naised, halades oma maa alla jäänud meeste pärast. 15 tundi hiljem andis päästemeeskond alla. Oli selge, et kasvav mürgise gaasi hulk seab ohtu ka päästjate elu. Otsustati kasutada teist taktikat. Alustati õhu šahti pumpamist, et suruda gaase allapoole ja võimaldada juurdepääs ülemistele kaevanduskäikudele. Juhtkonnal oli selleks ajaks juba selge, et ellujäänuid 2. šahtis ilmselt pole, ja nüüd seati eesmärgiks jõuda surnukehadeni. Siiski lootsid päästjad allapoole laskudes kuulda koputuskõnet, mida võisid kasutada mõnda õhutaskusse pääsenud ellujäänud. Seda oodatud heli aga Wange kaevanduses ei kuulnud. Wange plahvatus on üks kohutavamaid kaevandusõnnetuste ajaloos. Kuigi Rodeesia kaevandus oli varustatud moodsaima tehnikaga, hukkus 427 inimest. Hiljem süüdistati vastutavaid isikuid jämedas hooletuses, mistõttu ei osatud õigeaegselt märgata ohtliku gaasi kogunemist.

Wange kaevanduse õhutusšaht pärast metaaniplahvatust.

XX sajandi ohvriterohkeimad kataastroofid kaevandustes

11.11.1908. Radbod/Hammi (Vestfaal) kaevanduses toimus plahvatus. Hukkus 360 kaevurit

10.03.1910. Prantsusmaal Courrière-si kaevanduses puhkes tulekahju, kui maa all töötas 1800 meest. Hukkus 1100 kaevurit. Katastroofi põhjuseks peetakse puudulikke ettevaatusabinõusid ja päästetehnika vähesust.

24.12.1912. Jaapanis Hokkaido saarel Ynbari kaevanduses toimunud plahvatuses hukkus 245 kaevurit.

3.01.1934. Saksamaal Osseki kaevanduses toimunud gaasiplahvatuses hukkus 146 kaevurit.

1942. aastal sai Mandzuurias söetolmu plahvatuses surma 1500 meest.

1946. aastal hukkus Saksamaal Monopol-Grimbergi kaevanduses Uhna lähedal 409 kaevurit ja kolm Inglise söekomisjoni ametnikku.

8.08.1956. Rängim sõjajärgne kataastroof. Belgias Marcinelle kaevanduses hukkus 273 kaevurit.

22.02.1960. SDV-s Zwickau kivisöekaevanduses lõpetati seitse päeva kestnud päästetööd. Gaasiplahvatuses hukkus 123 kaevurit.

3.02.1962. Saksamaal Luisenthali kaevanduses toimus 600 meetri sügavusel gaasiplahvatus. Maa all viibinud 400 kaevurist jättis oma elu 299.

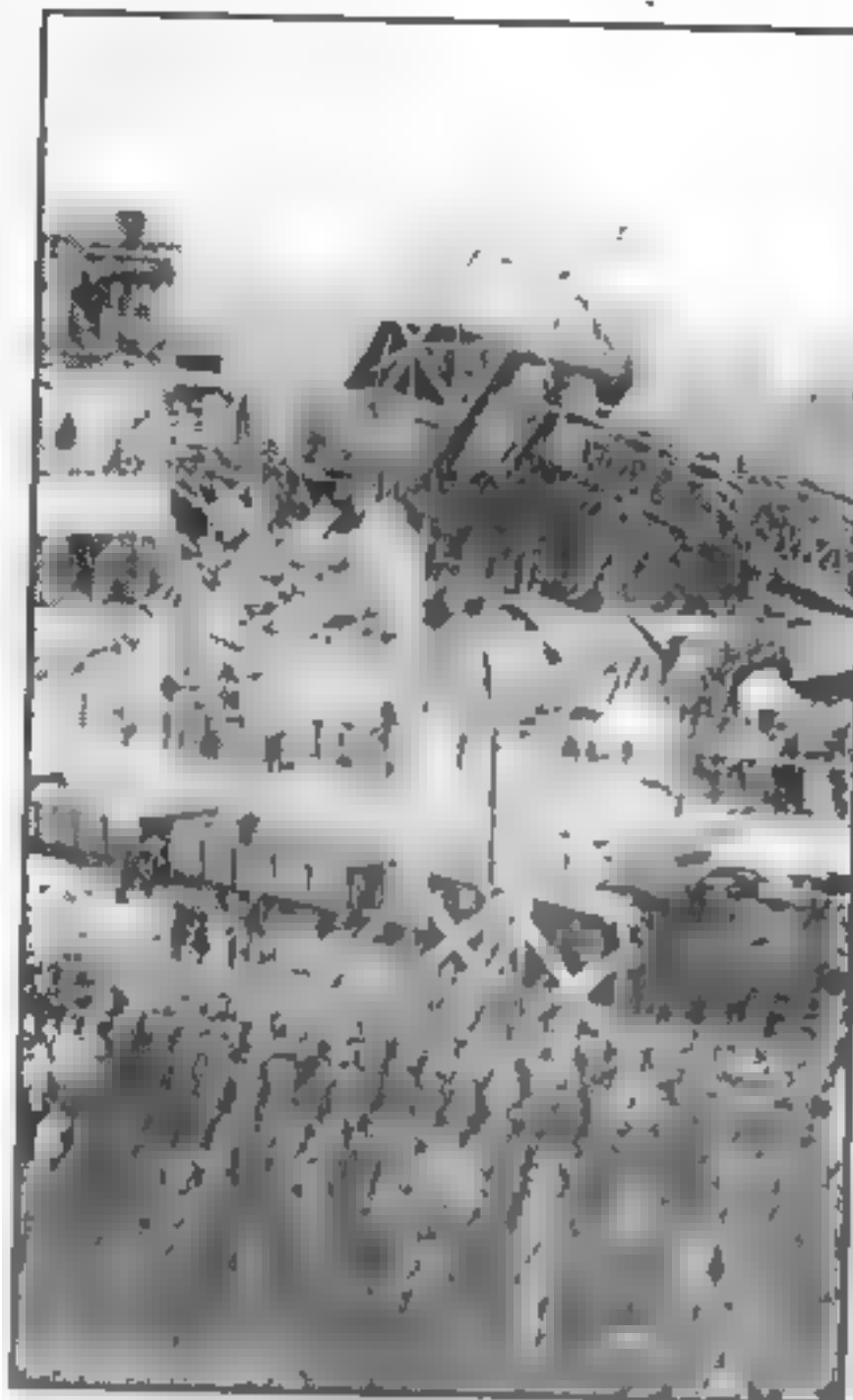
12.11.1963. Jaapanis Kiušiu saarel asuvas kaevanduses toimunud gaasiplahvatuses hukkus vähemalt 455 kaevurit.

29.05.1965. Indias Dhanbadi söekaevanduses sai surma 274 kaevurit.

1.06.1965. Jaapanis Kiušiu saarel asuvas kaevanduses toimunud gaasiplahvatuses hukkus 231 kaevurit.

7.06.1965. Bosnias sai Kakanji'i kaevanduses surma 128 kaevurit.

3.03.1992. Türgi Musta mere sadamalinna Zonguldaki lähedal asuvas Kozlu kaevanduses toimus 560 m sügavusel gaasiplahvatus. Hukkus umbes 300 kaevurit.

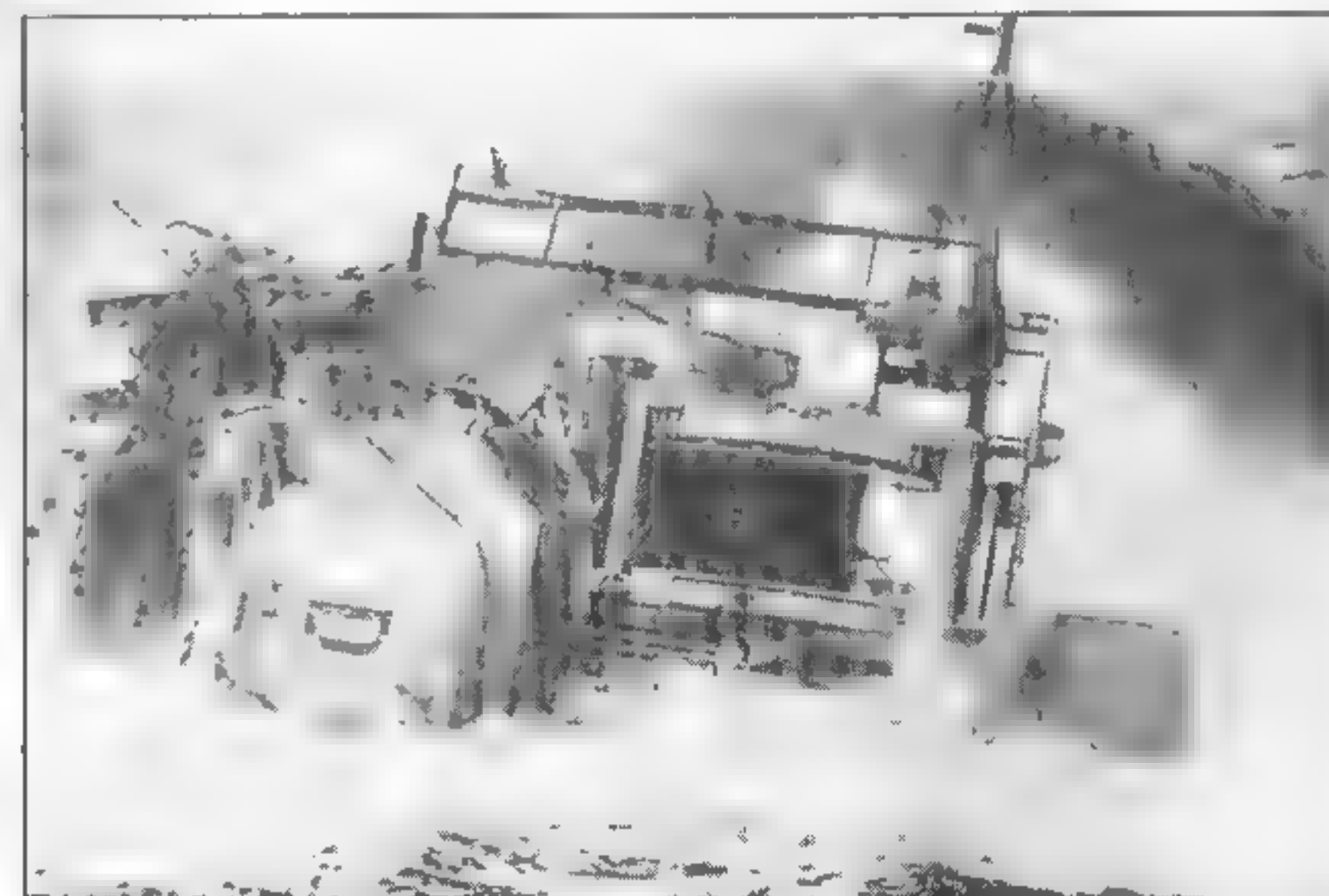
21. oktoober 1930. Saksamaal Aacheni lähedal asuvas Alsdorfi söekaevanduses toimus võimas plahvatus, mis nõudis 250 inimest.

"Piper Alpha" kataastroof

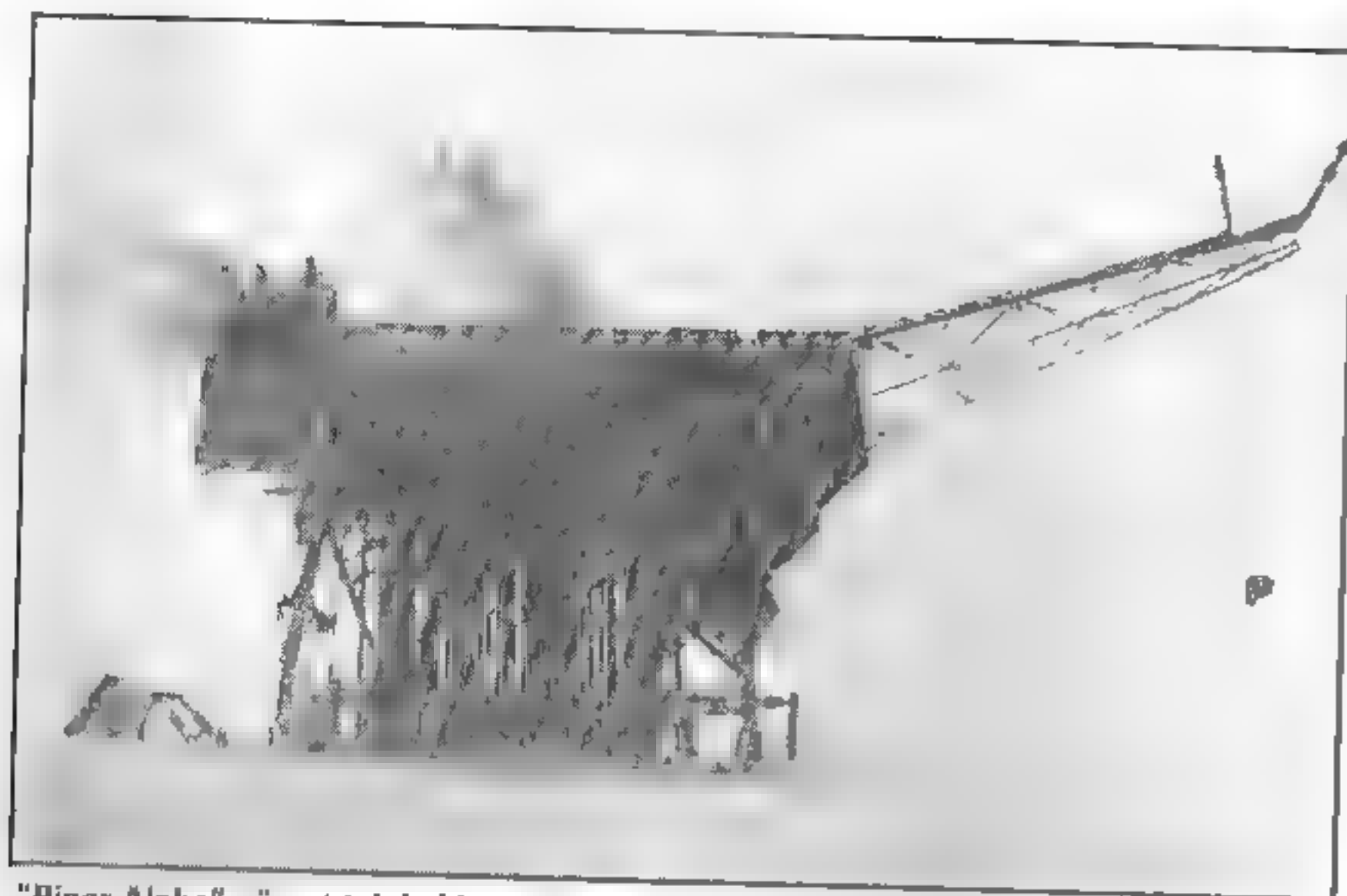
6. juulil 1988 toimus merest naftapuurimise ajaloo suurim kataastroof. Ameerika naftakompaniile *Occidental Petroleum* kuuluval Põhjamerel platvormil "Piper Alpha", mis paiknes Šotimaa linnast Aberdeenist 200 kilomeetri kaugusel kirdes, kärgatasid plahvatused. Platvorm hävis peaaegu täielikult. Sellel viibinud 232 inimesest õnnestus päästa vaid 62, kellest 20 olid saanud raskesti vigastada.

See juhtus kell 21.30. 12-tunnisest vahikorrast vabanenud naftatöölised olid olnud sõõnud ja tegelesid oma asjadega. Kes mängis piljardit, kes luges, kes rääkis telefoni kaudu kodustega kaldal. Enamik valmistus magamaheitma.

Saabuva õõvaikuse katkestas jube ulg: arvatakse, et välja tungis määratu surve all olnud gaas. Ulg kadus plahvatusesõõnusse. Kustus elekter, sest rivist langes välja keskmasinasaal — elektrigeneraatorid, juhtimispuhid, avariiseadmed. Inimesed tormasid väljapääsu poole. Sel hetkel kärgatas teine plahvatus. Tulesammas paiskus umbes 200 meetri kõrgusele, platvorm — 34 000 tonni kaaluv teraskonstruktsioon — langes mitmeks tükiks ja varises merre. Tema jäänused muutusid tulelondiks. Enamik plahvatusel terveks jäänuid sattus tu-

27. märtsil 1980 läks 385 km kaugusel Norra rannikust 10-pallise torni ajal ümber 10 000-tonnine puurtorn "Alexander Kielland". Hukkus 123 inimest. Fotol: "Alexander Kiellandi" purunenud tugijalg pukseeritakse Stavangeri.

"Piper Alpha" pärast tulekahju.

lelõksu. Ainus pääsemislootus oli vettehüppamine, kuigi meri on siin isegi suvel jäine. Hüpatagi oli õudne: tööliste ruumid asusid 40–60 meetri kõrgusel merepinnast. Pealegi ujutas platvormi ümbruse üle põlev nafta.

Inglise ajakirjandus märkis, et platvormil poldud ilmselt valmis erakorraliseks situatsiooniks. Ei jätkunud respiraatoreid ja isegi päästeveste, ehkki instruksiooni järgi peaksid kõik platvormil viibivad inimesed neid kogu aja kandma. See teatavaks, et pisut enne plahvatust oli platvormi administratsioonile ette kantud tugevast gaasilehast. Ometi ei võetud midagi ette.

Tulekahju vesikustutuse süsteem hakkas tööle, kuid see vaid halvendas asja, sest veejoad muutusid kuumuses silmapilk auruks, mis lisandus suitsule...

Kiiret ja tõhusat abi ei suutnud anda ka päästjad. Esimesena õnnetuskohale jõudnud kopteri piloot ei riskinud ligineda platvormile lähemale kui pool kilomeetrit. Päästjad läheduses viibinud valvelaevalt olid sunnitud minema appi... täispuhutavates kummipaatides. Üks neist süttis ja koos päästjatega hukkus mitu inimest, keda neil oli õnnestunud veest välja tirida. SOS-signaali saanud mereväestaap käskis laevadel otsekohe merele väljuda ja osaleda päästmisoperatsioonides. Kuid esimesed laevad jõudsid katastroofikohale alles 9 tunni pärast, kui päästa polnud enam kedagi. Ka tulest jagusaamine osutus raskeks, tulekahju õnnestus kustutada alles 29. juulil.

Katastroofi põhjuste suhtes puudus esialgu üksmeel. Ühed olid veendunud, et selle kutsus esile nafta ja gaasi kontrollimatu väljapaiskumine maapõuest. Oma kolossaalse energiaga purustas ta torustiku, seejärel aga süütas kuumat segu. Teised kaldusid arvama, et plahvatuse võis põhjustada gaasi väljaimbumine metallide väsimise või torujuhtme läbiroostetamise tagajärjel. Võimalik, et nii

epidutuskki — esimene plahvatus kärgatas eluruumide all, kus paiknes gaasi vedeldamise seade. Pealegi oli avarisignalisatsiooni süsteem välja lülitatud. Kui seda ka ei olnud, kõik olid üksmeelsed ühes: platvormil "Piper Alpha" oli õnnetus, mitte eriline "soodumus", sest ta oli üks vanemaid Põhjamerel Inglise naftamaardlaid. See Šotimaa rannikust 192 kilomeetri kaugusel ankurdatud platvorm alustas tööd 1973. aastal. Päevas toodeti 167 000 barreht naftat ja 200 meest töötasid 12-tunnises vahetuses.

Olgu öeldud, et esimesed naftaväljad avastati 1969. aastal, nafta tööstuslik tootmine algas 1975. aastal. Põhjamerel paikneb umbes 2,5 protsenti maailmas muudetud naftavarudest. Sellest peaaegu veerand asub Suurbritannia ja kolmveerand Norra mandrilaval. Suurim naftaplatvorm on 1984. aastal valminud norralaste "Statfjord C". Merepõhjast 271 meetri kõrgusele ulatudes on ta umbes 50 meetrit kõrgem "Piper Alphast". Ainuüksi "Statfjordi" tööliste 278 voodikohaga hotell on 8-korruseline. Norra monstrumi tarvis kulutati viis korda rohkem teist kui Eiffeli torni ehitamiseks.

"Piper Alpha" katastroofile eelnenud suuremate avariide kaugeltki mitte täielik nimistu näeb välja järgmine.

1965. *British Petroleum* puurimisseadmel "Sea Gem" murdisid kaks tugijalg. hukkus 13 töötajat. Puurimislaeval *Tees-Port* toimus plahvatus: 3 hukkunut, 11 vigastatut.

1978. Tulekahju Norra platvormil "Statfjord": 23 hukkunut.

1983. Plahvatus Inglise platvormil "Delta": 12 vigastatut.

1985. Uppus naftakompanii *Phillips Petroleum* elamuplatvorm. 123 hukkunut.

Nii oli 1988. aastaks Põhjamerel, kus töötas 300 platvormi ja elas umbes 20 000 naftatootjat, saanud surma vähemalt 300 inimest.

Elukardetav on ka puurimisplatvorme teenindava umbes 2000 tuukri töö. Nad peavad puhastama platvormide tugijalgu liivapritside abil merekarpidest, likvideerima roostekahjustusi ja kontrollima platvormide vajumist ning torujuhtmete olukorda. Seni on töökohustuste täitmisel hukkunud üle 200 tuukri.

Tšernobõli katastroof

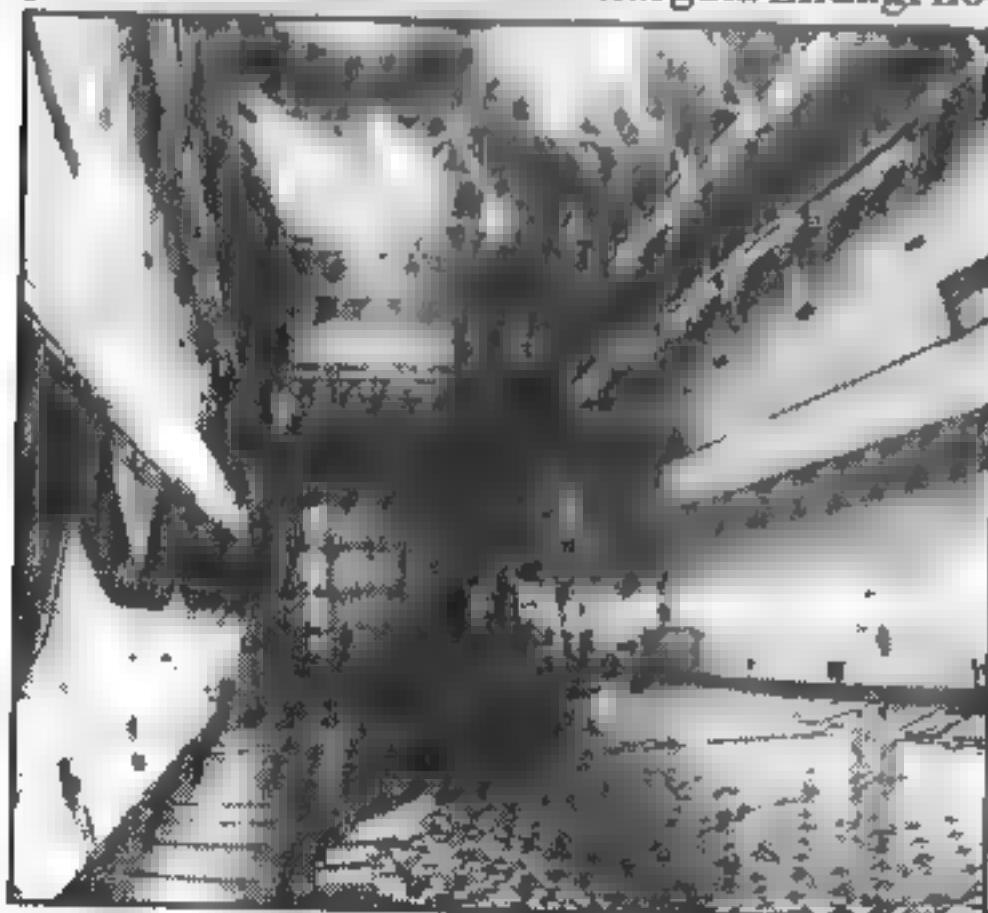
Inimese meeleorganid pole suutelised tajuma radioaktiivset kiirgust. Ka kaks päeva pärast Tšernobõli aatomielektrijaama avariid ei osanud 100 kilomeetri kaugusel asuva Kiievi elanikud ohtu karta.

Rootsi Forsmarki aatomielektrijaama töölised olid nõutud, kui nad 30. aprillil 1986 tahtsid läbi kontrollpääsla minna reaktorisaali, kuid pärast dosimeetrilist kontrolli ei saanud läbi. Nii reaktor kui ka keskus olid korras, ent kui mõõdeti elektrijaama kiirgust väljastpoolt, hakkasid Geigeri loendurid ägedalt praksuma. Selgus, et kõrge radioaktiivsus on pärit kusagilt mujalt. Aatomifüüsikud ja meteoroloogid arvestasid välja, et radioaktiivsus peab olema tulnud Kiievi ümbrusest.

1986. aastal saabus kevad varakult. Juba aprilli lõpus olid aiad õites ning Pripjati elanikud valmistusid maidemonstratsiooniks. Meteoroloogid ennustasid selleks päevaks ilusat ilma. Kuid rongkäik jäi ära.

25. aprilli õösel 1986 kell 1.23 ärkasid Pripjati elanikud kohutava müra peale, mis tuli aatomielektrijaamast. Inimesed tormasid tänavatele, nägid neljanda reaktoriploki kohal tulekuma ning mõistsid, et on juhtunud midagi kohutavat.

Esimestena tõttasid kahjutuid kustutama tuletorjused. Juba viie minuti pärast jõudis sõjaväestatud tuletorjegrupp elektrijaama masinasaali katuscle, kus mõl-las tuli. Tuletorjemeeskondade tööd juhatanud major Leonid Teljatnikovi kirjutatud protokollis on öeldud: "Tuli lõõmas mitmes kohas. Me vaatasime neljanda ploki üle. Keskseal võis märgata midagi hõõgumas. Seal polnud peale reaktori

Vaade reaktorisaali enne avariid.

midagi, mis oleks võinud põle-da, ja nii me arvasime, et puna-ne kuma tuleb otse reaktorist. Ma helistasin keskusesse ning kirjeldasin olukorda, millest tuli Kiievit informeerida..."

Näiliselt harilik raport. Tegelikult aga teadsid tuletorju-jad väga hästi, millega neil tu-leb riskeerida, sest nad olid juba kaua aega Tšernobõlis töötanud ning olid reaktorist lähtuvast ohust teadlikud. Tu-letorjuse saavad klepusid kohutavas kuumuses ülessu-

Prussikonverentsil informeeritakse ajakirjanikke toimunud katastroofist.

lanud bituumenisse, õhus lendlesid valgelt hõõguvad grafiiditükid. Kuid tulest ohtlikum oli radioaktiivne kiirgus. Kuigi tuletorjuse šansid sellest põrgust elu-ga pääseda olid väga väikesed, ei lahkunud nad sündmuskohalt ning püüdsid oma jõududega toime tulla. Nendest tuletorjusest surigi hiljem 31 meest kiiri-tustõppe.

Lõpuks saabusid abijõud Kiievist. Lahtine tuli õnnestus kiiresti kustutada, kuid reaktori sisemus lõõmas edasi, levitades surmavat kiirgust. Suure kiiruga alustati elanikkonna evakueerimist. Maa-ala 30 kilomeetri raadiuses aatomi-elektrijaama ümber kuulutati keelutsooniks. Selles piirkonnas oli kiirgus kõige tugevam. Juba mõne tunni pärast sõitis Kiievist välja kolonn, milles oli 1216 suurt bussi ja 300 veoautot sidevahendite ja remondibrigaadidega. 26. aprilli keskpäevaks jõudis kolonn avariipaika. Evakueeriti 135 000 inimest, kriisi-piirkonda saadeti 6000 arsti, sanitari ja medõde.

Reaktori kustutamine on äärmiselt komplitseeritud ettevõtmine, sest selleks ei sobi ei vesi ega kemikaalid, kuna ülikõrge temperatuuri tõttu aurustuksid need silmapilkselt. Kuid antud olukorras oli esmatähtis radioaktiivse kiirguse kolle võimalikult kiiresti kontrolli alla saada. Paraku sedalaadi kogemused puudusid. Lõpuks otsustati reaktorit õhust "pommitada" liivakottidega. See polnud kerge ülesanne. Helikopterid pidid lendama reaktori kohale ning kiiresti alla heitma 200-kiloseid liivakotte. Seda operatsiooni tuli teha kõrge korstna läheduses, mis muutis pilootide ülesande veelgi keerulisemaks. 30 suurt helikopterit alustasid reaktori "pommitamist."

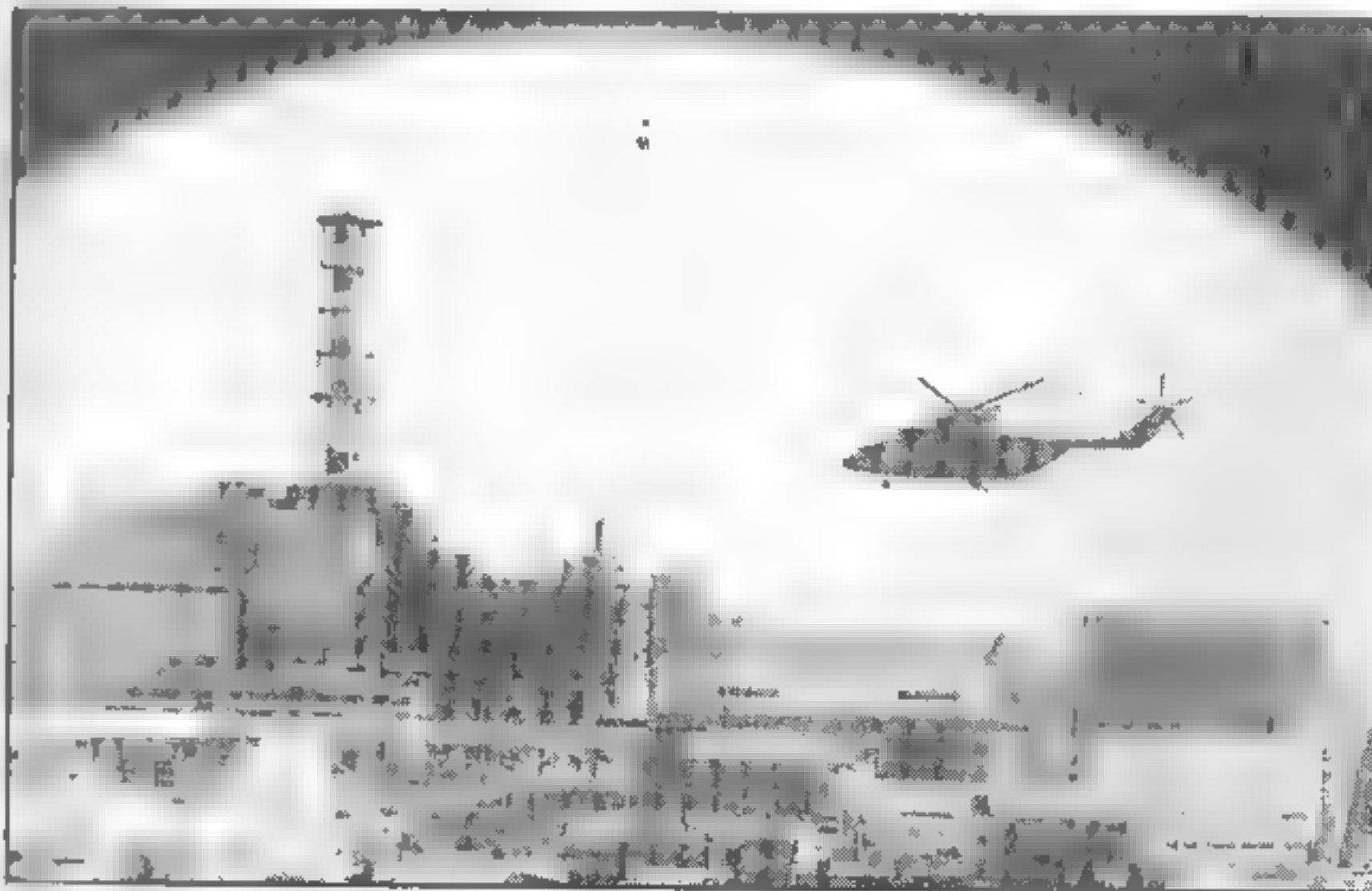
Tohutu plahvatus purustas reaktorisaali katuse.

1. märtsel päeval heideti alla 93 liivakotti, järgmisel päeval juba 186. 7. märtsel oli reaktorile visatud 4000 tonni liiva, savi, boori, dolomiti, paekivi ning tinnu. Radioaktiivse kiirguse tase aatomielektrijaama ümbruses langes märgatavalt. See oli esimene edu. Kuid hädahoht jäi püsima, sest reaktori süda — tema aktiivne tssoon — hõõgus endiselt.

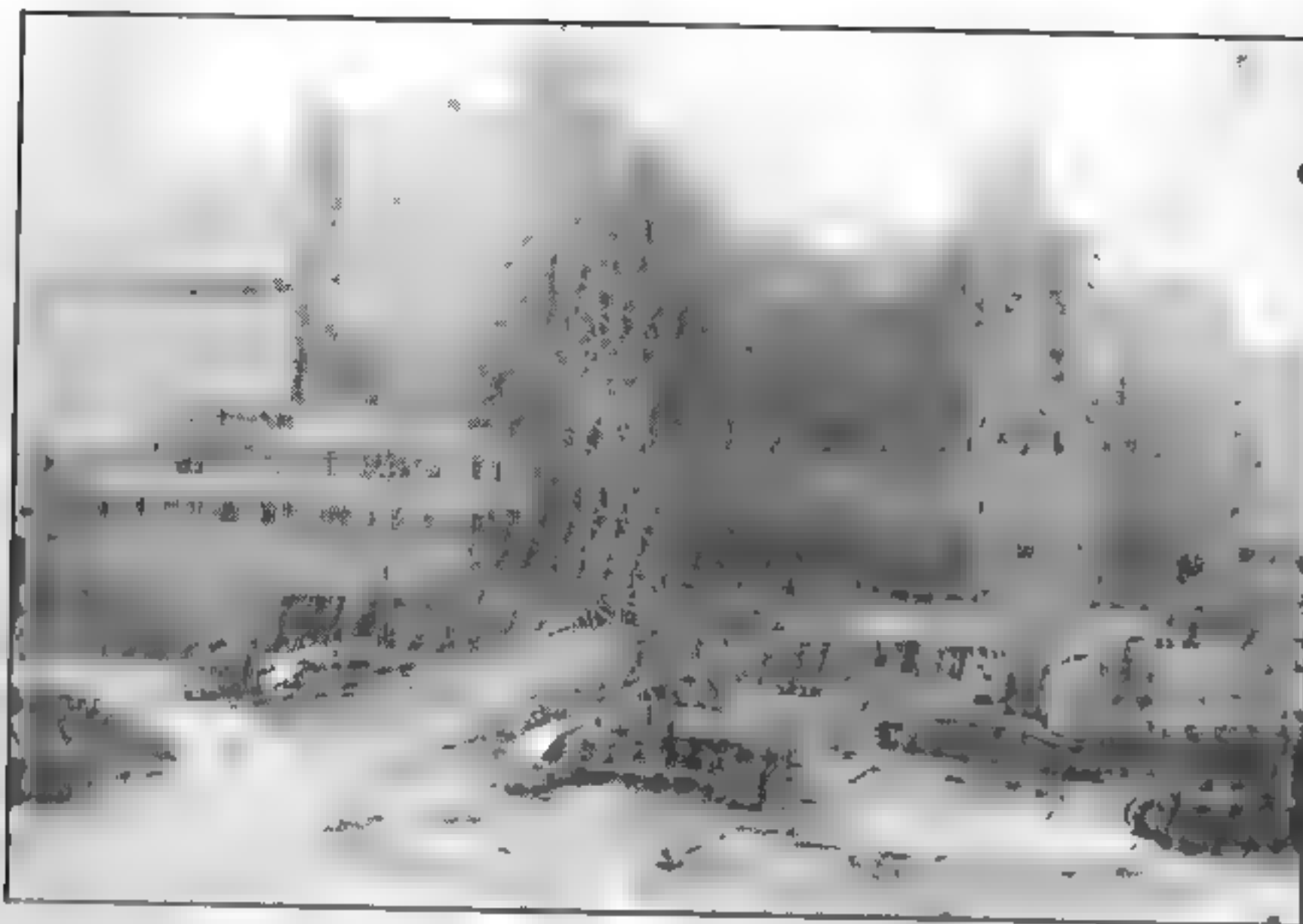
Kaevurite brigaadid töötasid nii ööd kui päevad, et rajada 130 meetri pikkust tunnelit, mille kaudu pääseda reaktori alla. Sinna valati betoonplaat, et vältida põhjavee radioaktiivset saastumist. Nii põhjavee kui Pripjati jõe kaitseks ehitati 17 rajatist kogupikkusega üle 29 kilomeetri.

13. märks oli suurim hädahoht möödas. Ees seisis aga äärmiselt töömahukas ettevõtmine reaktori konserveerimiseks. Neljanda ploki katusel oli lubatud töötada täpselt üks minut ja kümme sekundit — minutiline viivitamine oleks tähendanud surma. Töökohale tuli minna joostes ja ettenähtud aja möödudes sealt ka joostes lahkuda. Pripjatis tuli tervel abiliste väel desaktiveerida üle 60 000 maja. Kogu linna territooriumil eemaldati pealmine, radioaktiivselt saastunud pinna-kiht ja kaevati maasse. Maha tuli matta ka rohkem kui 2000 autotäit saastunud maad, mis korjati kokku majade rõdudelt.

Kuna reaktori kustutamine osutus võimatuks, otsustati ohukolle sulgeda betoonsarkofaagi. Kuid reaktori läheduses oli kiirgus veel nii kõrge, et tuli kasutada raadio teel juhitavaid seatinavooderdisega traktoreid. Töö ei seisnenud ainult betooni kuhjamises reaktorile. Tegemist oli komplitseeritud rajatisega, mis pidi võimaldama alalist kontrolli kahjustatud reaktori üle, eriti aga regulaarset temperatuuri mõõtmist aktiivses tsoonis.

Selleks et kiirgavat reaktorit isoleerida, tuli kõigepealt heita avariipaigale kiiremas korras tuhandeid tonne liiva, kive jm.

Sarkofaagi ehitamine kiirgava reaktori ümber oli komplitseeritud ettevõtmine.

Radioaktiivse saastumise tagajärgede likvideerimine oli tömahukas ja aeganõudev, kuid üks oli selge: need, kes tõttasid esimestena katastroofipaika, elasid oma viimast suve.

Üle riigipiiride kandunud radioaktiivne saast põhjustas palju pahandust ja oli pika järelmõjuga. Kuigi reaktorist lenduvatest radioaktiivsetest ainetest jõudis õhuvooludega Lääne-Euroopasse ainult tühi hulk, tuli näiteks Skandinaavias saata hädatapule 40 000 põhjapõtra, Loode-Inglismaal aga keelati lambakasvatajatel saata turule 30 000 lammast. Saksamaal künti mitmel pool juurviili maasse, lastel keelati õues mängida. Suurt segadust ja liialdatud hirmu põhjustasid ka kiirguseriski erinevad kriteeriumid eri riikides. Näiteks Suurbritannias ja Rootsis peetakse piima kasutamiskõlbmatuks, kui selles leiduva jood-131 radioaktiivsus on 2000 bekrelli. Poolas on vastav arv 1000, Ungaris 500, Austrias 370 ja Saksamaa LV Hesseni liidumaal kõigest 20.

25. -29. augustini 1986 Viinis toimunud Rahvusvahelise Aatomenergiaagentuuri (IAEA) erinõupidamisel, kus arutati Tšernobõli katastroofi põhjusi ja tagajärgi, leiti, et kiirgusohutuse meetmed peavad olema kooskõlastatud.

1986. aasta lõpuks oli betoonsarkofaag valmis. 60 meetri kõrgune ehitis kaeti metallkatusega. Robert Gale, ameerika luuüdi siirdamise spetsialist, kes N. Liidus ravis Tšernobõlis kiiritada saanud tuletõrjujaid, arvas, et reaktori katastroofi tagajärjel võib aastate möödudes surra vähktõppe kuni 75 000 inimest, kusjuures pooled ohvritest saavad olema N. Liidus ning ülejäänud Lääne-Euroopas. USA teadlaste prof. John Gofmani ja prof. Karl Morgani prognoosid olid veelgi

hõõgumad: järgmise 70 aasta jooksul haigestub kiirgusest põhjustatud vähki miljon inimest, kellest umbes pool miljonit haiguse kätte surevad. Ametlikke prognoose hinnates ütles prof. Gofman, et valitsused vähendavad meelega radioaktiivsusega seotud ohtu, sest nad on huvitatud aatomielektrejaamade ehitamisest. Leidus ka neid, kes püüdsid selgitada, et Tšernobõli aatomielektrejaama avari oli rumal juhus ning taoliste mõõtmatega katastroofi kordumine on ülimalt ebatõenäoline.

Kuid miks selline katastroof siis ikkagi toimus?

Õul vastu 26. aprilli korraldati Tšernobõli aatomielektrejaamas eksperiment, mille käigus taheti välja selgitada, kui kaua võib turbogeneraatorseade inertsil mõjul varustada elektrienergiaga ploki pumpasid ja muid seadmeid pärast seda, kui reaktorist enam auru ei tule. Eksperiment korraldati enne kolm aastat laitmatult töötanud ploki seiskamist plaaniliseks remondiks. Arvati, et elektrotehniline eksperiment ei saa kuidagi häirida reaktori enda ohutut talitlust. Tuumaohutusele pöörati vähe tähelepanu, eksperimentiks ei hangitud nõuetekohast luba. Reaktori automaatne seiskamissüsteem oli välja lülitatud, et see ei segaks operaatorite tegevust. Siit saigi tragöödia alguse, sest automaatika oleks reaktori tekkinud olukorras lihtsalt seisanud. Aga operaatorid talitasid vastupidi — neile oli tihksam (ei tea miks?) teaduslik eksperiment tingimata läbi viia. Reaktori käsitajuhtumise eeskirjade jäme rikkumine tingis reaktori ülemineku väga väikesele, 200-kilovattisele soojusvõimsusele. Tšernobõli-tüüpi reaktoreid on kategeooriliselt keelatud kasutada, kui soojusvõimsus on alla 700 kilovatti, sest nende töörezum muutub siis ebapüsivaks ja ohtlikuks. Nii juhtuski. Käsitajuhtumise- ga ei saadud soojuskandja kulu ja jahutustingimusi vajalikul tasemel hoida.

Kell 1.23,30 hakkas auru intensiivselt juurde tulema ja võimsus kasvas järsult. Kümne sekundi pärast käskis ploki vahetusülem reaktori seisata, aga juba oli hilja. Töötsoonis olevaid ahelreaktsiooni aeglustama määratud varda ei jätkunud. Ülejäänuid ei saadud reaktori ülaosast nii kiiresti alla lasta. Selle tagajärjel suurenes soojusvõimsus ekspertide hilisema arvestuse kohaselt nelja sekundi jooksul normiga võrreldes sada korda. Kütusevardad purunesid, auru tulvas kiiresti juurde ja järgnes plahvatus.

Eraldunud tohutu energia nihutas paigast tuhandetonnise kaitsekaane, mis lõikas maha kõik jahutuskanalid kummalgi pool reaktori aktiivset tsooni. Paarikolme sekundi pärast kärgatas teine plahvatus ja tulised reaktori tükid paiskusid purustatud hoonest välja. Seniajani pole selge, millist osa võis selles plahvatuses etendada vee aatomite lõhustumisel moodustunud vesinik. Reaktori purunemine võimaldas õhu juurdepääsu, mille tagajärjel süttis grafiit...

Seega ei olnud avari põhjus objektiivne, vaid subjektiivne, see juhtus inimeste süü läbi. Lihtsamini öeldes oli operaatoritel liiga suur usk sellesse, et aatomireaktor kannatab välja eksploatatsioonieeskirjade mis tahes eiramise.

INIMLIK JULMUS

Miks inimene on julm?

Lugusid tapatalgutest, piinamistest, massilistest hukkamistest ja veristest kureteadetest on alati raske mõista. Kuidas ja mis asjaoludel võib inimene muutuda julmaks tapjaks? Usutavasti on inimene bioloogiliselt võrreldav rõõvloomaga silmitsi tõelise või oletatava hädaohuga käitub inimene nagu rünnatav kiskja.

Kui üks rahvas tunnetab ohtu teise rahva poolt, võib puhkeda sõda. Kui aga oma rahva hulgas tundub mingi rühmitus ohtlikuks muutuvat, algab poliitiline, rassiline või usuline jälitamine. Ent millisesse kategooriasse lahterdada orjapidamine ja indiaanlaste jälitamine Ameerikas? Valge vähemus kurnas ja hävitas armutult põliselanikest enamust, keda vallutajad põlastasid ega pidanud vajalikuks inimväärselt kohelda. Kas mitte meis kõigis ei ole varjul verejanuline kiskja?

Ameerika bioloog prof. J. Diamond vastab sellele küsimusele jaatavalt. Tema arvates pole verejanu, rassism, sõjad, vägistamised ja genotsiid sugugi väära arengu tulemus, vaid kuuluvad bioloogiliselt inimloomusesse. Mõned neist nähtustest on omased ka paljudele teistele loomaliikidele. Prof. Diamond on öelnud: "Mõrvade ajalugu on inimkonna ajaloost pikem. Impulsid tapmiseks oleme pärinud oma eellastelt. Ainus vahe on selles, et inimeste poolt sooritatud mõrvad on keerukamad." Ka sõjad olevat Diamondi sõnul loomariigis tavaline nähtus. "Peaaegu kõik loomaliigid, kellel on füüsilised eeldused oma liigikaaslaste tapmiseks, teevad seda." Sealjuures polevat tegemist mitte lihtsate, vaid lausa massitapmistega — seda eriti lõvide, huntide ja šimpanside seas. Prof. Diamondi kinnitust mööda on loomade tapatalgud täiesti võrreldavad inimühiskonna sõdadega. Siinkohal tahaksin juhtida lugeja tähelepanu käesoleva peatüki üldpealkirjale "Inimlik julmus", mis võib tekitada kaksipidi arvamust. Jaa, jutt on just nimelt inimesele (täpsemalt mehele) omasest julmusest, sest sellisteks koletuteks tegudeks, millest järgnevatel peatükkides juttu tuleb, pole ükski teine elusolend võimeline.

Tihti peale võib ajalehtedest lugeda, et see ja see mõrv oli sooritatud ebainim-

liku julmusega. Omal ajal kirjutati Vietnami sõda käsitlevates ajalehtedeartiklites, et USA lennukid sõid läbi järjekordse barbaarse ohuohu. Kuid milline mõrv on inimlik heas mõttes või milline põmnurinnak ei oleks barbaarne? Mis puutub tapmisse, siis paralleelide tõmbamine loomariigiga või võrdlemine konkreetse loomaga on kantud rohkem emotsioonidest. Loomariigis kehtivad kindlad reeglid, inimese julmus pole aga millegagi võrreldav. Kui näiteks kiskjatel on seliliheitmise ja kõri paljastamise allaandmise märgiks, mis ründab ründaja indu, siis inimese puhul on teisiti. Rünnatava abitu seisund ei peata ründaja hoogu, vaid vastupidi, suurendab kallale tungija agressiivsust. Ehkki

paljud rahumeelsed koduperenaised või korralikud pereisad, nähes ajalehes järjekordse mõrvavoo kohal suurt pealkirja, hüüatavad: "Kui kohutav!", ostavad nad ometi ajalehe, et lugeda hingevärinal mõrva üksikasju. Suurte tapatalgute ja massimõrvade kirjeldused võivad küll jälestust tekitada, kuid neid loetakse suure huviga. Omal ajal välja antud jubeda fotomaterjaliga illustreeritud raamat "SS tegutseb" on ammu muutuud bibliograafiliseks harulduseks...

Vägivallatsejad on alati uskunud, et nad järgivad õilsaid eesmärke. Inkvisiitorid üritasid keskajal teha lõppu nõidadele. Saksa fašistid hävitasid koonduslaagrites juute, uskudes tõemeeli, et nad vabastavad inimkonna ohtlikust ja mittemõistatavast rassist. Meie valgustatud XX sajandil ei taha religioosse tagapõhjaga relvastatud konfliktidele lõppu tulla. Usuline sallimatus on ka meie põlvil nõudnud otsatu hulga ohvreid. Katoliiklased astuvad välja protestantide vastu, moslemid kristlaste vastu (või vastupidi) ning kõik konfliktides ja terrorismis osalejad on siiralt veendunud, et võitlevad väärusuliste vastu. Kuigi religioossed õpetused jutlustavad halastust, külvavad usklikud inimesed sageli sallimatust ja vaenu.

Inimkonna järjepidev areng on kujundanud ja süvendanud mitmesuguseid meelomumooni, tunnuseid ja omadusi — nii häid kui ka halbu. Kõige hea ja progressiivse kõrval on sajandite jooksul inimteadvust sageli vallanud ka madalad, pahatahtlikud, alatud, isegi kuritegelikud soovid ja tungid. Negatiivsed oma-

Loomariigis on seliliheitmise allaandmise märgiks, mille peale võitlus tavaliselt lõpeb. Inimene aga lööb ka maaslamajat. Ohvri vastuhakust loobumine või tema abitu seisund ei vähenda ründaja agressiivsust.

dused, iseloomujooned ja tunnused võivad aga teatud tingimustes, kus suurt osa mängib juhus, keskkonna mõjul võimenduda ning anda inimese tegevusele ja toimingutele kuritegeliku suuna.

Loomkatsed ning inimeste vaatlused on näidanud, et agressiivne-tige käitumine on kaasa sündinud. Eriti kehtib see põhjendamatute agressiivsuseaktide ja seksuaalmõrvade kohta.

Õigusemõistmisega tegelevaid eksperte on juba ammu huvitanud küsimus, miks osal inimestel on kalduvusi vägivallategudele.

Aastaid tagasi mürdsid Hollandi teadlased pead küsimuse kallal, miks ühest ja samast perekonnast pärit mehed kippusid vägivallatsema. Geneetik dr. Han Brunner Nijmegeni ülikoolist leidis 1994. aasta kevadel sellele küsimusele vastuse: need mehed olid oma agressiivsuse pärinud. Neil kõigil oli X-kromosoomis defektne monoamiini oksüdaasi A-geen — ensüüm, mis reguleerib serotoniini, noradrenaliini ja dopamiini taset organismis. Serotoniin mõjutab meeleolu ja tekitab õnnetunnet. Kui organism toodab liiga vähe serotoniini, siis võib inimene saata korda impulsiivseid vägivallaakte.

Noorte kurjategijate uurimisel on selgunud, et neil on süsivesiniku- ja lipiidiainevahetus põhjalikult rikutud, mõnda hormooni aga 5 korda normaalsest vähem. Kui tavaliselt põhjustavad meessuguhormoonide hälbed noorukitel agressiivsust, siis vanglasse sattunud noorukitel süvenevad seejuures naiselikud is-

Keskaegne julmus: ketseri elusalt põletamine tuleriidal.

eloomujooned. Ja vastupidi — meessuguhormoonide üleküllus suurendab julmust! Teatavasti mõjutavad hormoonid psüühikat, kuid psüühilised kõrvalekalded on samuti paljuski geneetilised. Loomade käitumise tundmaõppimine võimaldab meil paremini mõista inimese süva-psühholoogiat.

Näiteid inimeses peituvast sadismist võiks tuua palju. Seoses Tartu tankitõrjekraavis toimunud sõjajärgse massimõrvaga kuulati 1960. aastatel Tartus peetud kohtuprotsessil üle laagri endist komandanti kapten Jüristet. Viimane seletas, et hukkamise päeval tangles Näituseväljaku väravate taga alati salkkond noori Eesti mehi, vabatahtlikke, kes pakkusid end naiste ja laste mahahukkmisel abiks. Valik oli suur. Mingit tasu ei makstud, järelikult

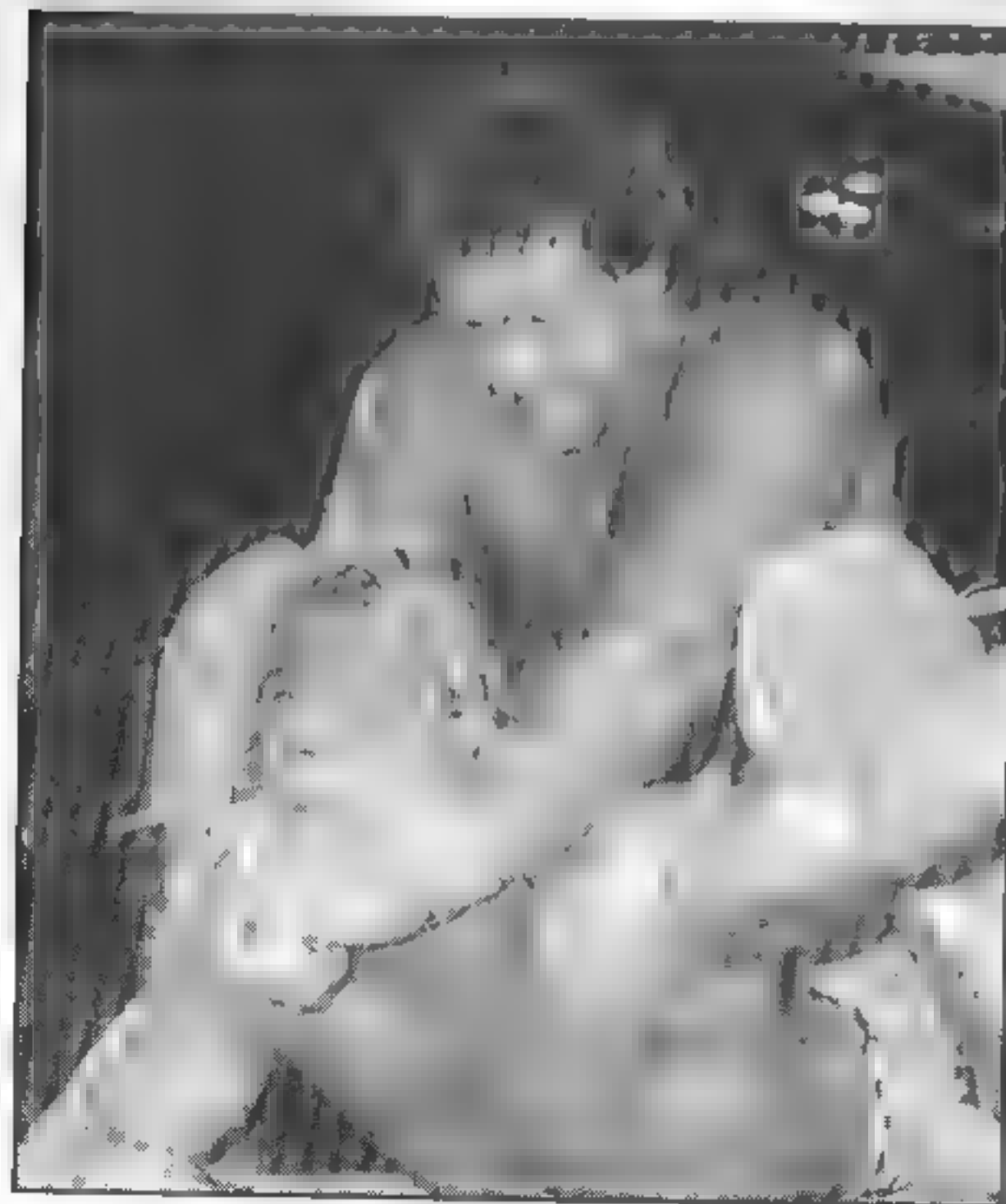
polnud vabatahtlikul ka materiaalet motiivi (anti vaid sigarette). Vaevalt sai põhjuseks olla ka nn. klassivaen, sest ohvrid olid enamasti teistest riikidest Eestisse toodud juudid, mustlased jt. Mis ajendas siis inimesi vabatahtlikult tapmisteks osalema? Ilmselt verejanu, sadism, võimalus joobuda tapmisest saadud erutusest. Et niusuguseid inimesi on ikka olnud, seda näitavad ka ajaloo õppetunnid, kõrvõimalikud revolutsioonid, pogrommid ja sõjad. Üldjuhul on inimene valmis täitma kuritegelikku käsku ka siis, kui tal on võimalus oma elu ohtu seadma jätta selline käsk täitmata. Järgnevad näited aastaid tagasi sooritatud eksperimentidest on öeldu veenvaks kinnituseks

Psühholoog Philipp Zimbardo "vanglaeksperiment" toimus 1970. aastal Stanfordi ülikoolis.

"Kuna ma olen patsifist ega ole agressiivne inimene, siis ei kujuta ma endale ette, et võiksin teist elusolendit vangis hoida või halvasti kohelda." Nii kirjutas enne eksperimendi algust oma päevikusse USA Stanfordi ülikooli intellektuaalne, psüühiliste häireteta, kuritegevusest ja narkomaaniast puutumata terve meesühilane, kes oli andnud nõusoleku osaleda vanglaelu psühholoogilises uurimuses. Konkursiga välja valitud 24 noormeest jagati loosiga "vangivalvuriteks" ja "vangideks". Katset juhtinud professor ei andnud "vangivalvuritele"

Idamaine julmus: ülestõusnute avalik hukkamine Hiinas 1900. aastal.

Verine ajaviide kauge minevikust: gladiatorid võitlemas lõvi-dega. Bareljeef I sajandist.

Lavastatud vägivald tänapäeval: wrestlingi puhul on brutaalsus ainult mängitud. Sellest hoolimata elab publik maruliselt kaasa.

entist instruksioone. Ütles vaid, et nad peavad asjasse tõsiselt suhtuma, kindlustama korra ja "vangide" sõnakuulelikkuse. Juba kuuendal päeval (plaanis oli kaks nädalat) oli professor sunnitud "aja maha võtma". Suhted "vangivalvurite" ja "vangide" vahel olid äärmiselt pinevaks muutunud. Mõlemad osapooled olid tugevasti traumeeritud.

Kulke esimesel päeval ei võtnud keegi uut rolli tõsiselt. Oli see ju pingelise õppetöö vahel väikese päevatasu (15 dollarit) eest kõigest "süütu mäng".

Ja ometi, juba järgmisel päeval oli asi mängust kaugel. "Vangid" tõstsid mäsalt, "valvurid" surusid selle jõuga maha, algatajad pandi kartserisse.

"Vangid" tundsid ennast üksildaste ja alandatudena. Seevastu mõningad "vangivalvurid" hakkasid oma võimu mitte ainult nautima, vaid isegi kuritarvitama. Patsifistist noormees, kelle päevikukatkendit on eespool tsiteeritud, üritas "vangide" käsi ilmaasjata raudu panna ja paiskas viiendal päeval "vangile", kes teeldus söömast, taldriku viineritega näkku...

Stanley Milgrami katses seoti "õpilane" tooli külge kinni ja "õpetaja" võttis koha sisse elektrigeneraatori puldi taga. "Õpilase" ülesandeks oli igas seerias palve õppida suur hulk paarideks ühendatud sõnu. Karistuseks oli aga elektrilööki. Seejuures pidi iga järgmise eksimuse puhul löök olema tugevam kui eelmine. Nõnda 15 voldist kuni 450 voldini...

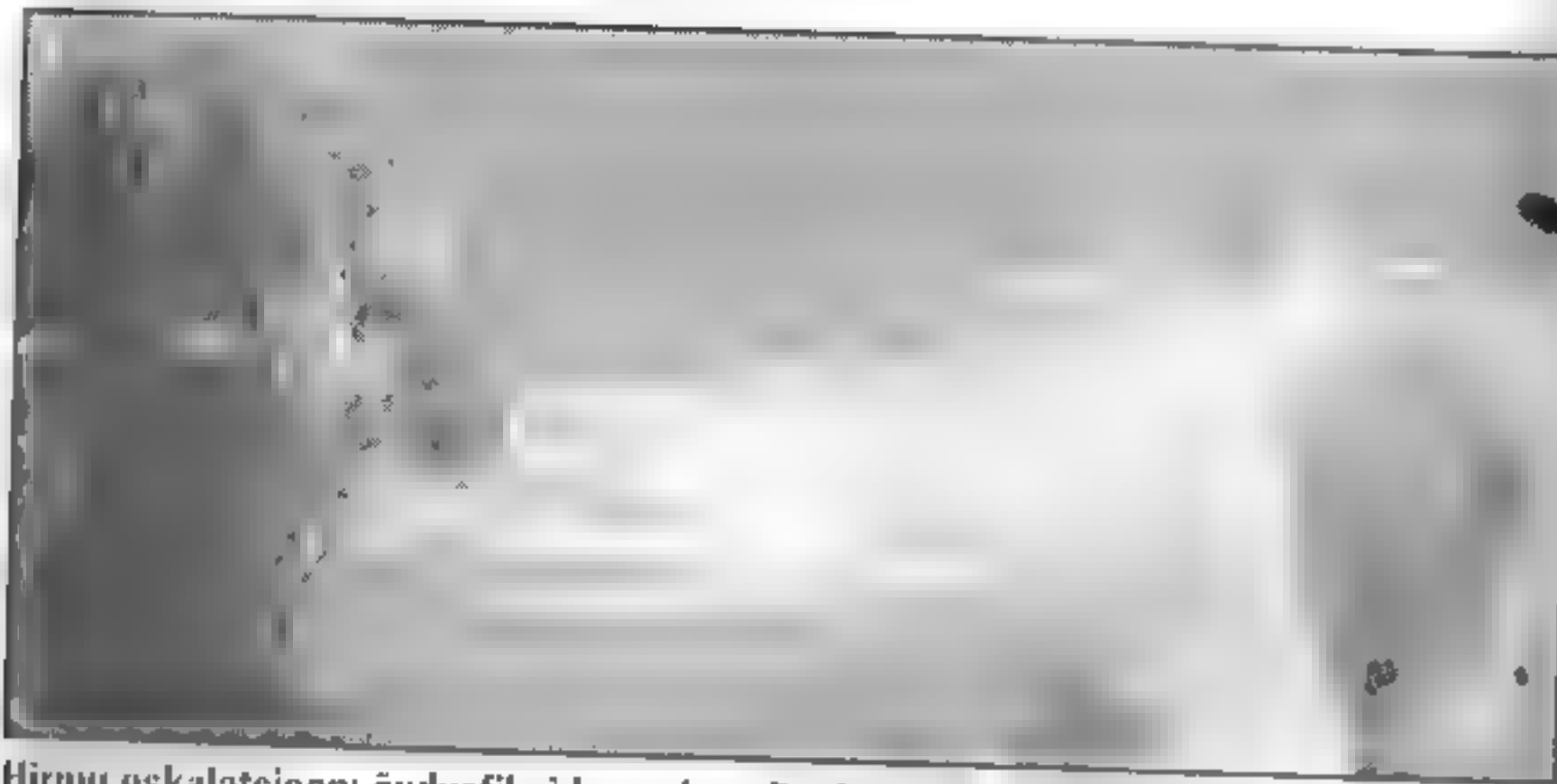
Loomulikult nägid "õpetajad", kuidas "õpilased" reageerisid järjest tugevamaks muutuvale elektrilöögile. Kui 75 voldi juures eksija üksnes karjatas, 120 juures hakkas ägedalt protestima, siis 185 volti pani ta meeleheitlikult röökimä ja nõudma, et elajalik katse kohe lõpetataks.

Ja ometi... järgides kuulekalt eksperimentaatori nõudmist (käsk on vanem kui meele!), jätkas enamik "õpetajaid" sadistlikku katseseeriat.

Sama katset korraldati mitmes erinevas ülikoolis pea üle terve maailma: Prince-

Tapmine telerätkraanil: paljude ontlike kodanike igapäevane meelelahutus.

Hirnu eskalatsioon: õudusfilmi kanglane Freddy Krueger tüdrukut nosimas.

tonis, LAV-is, Austraalias. Münchenis oli katsealuste seas kuulekaid käsutähti tervelt 85 protsenti! Isegi oma sõltamatuse poolest kuulsas Yale'i ülikoolis kuuletus eksperimentaatoritele ligemale 60 protsenti.

Huvitav on märkida, et kõik katse käigus küsitletud leidsid, et üksnes mõni patoloogiline tüüp (ja selliseid on inimeste seas 1-2 protsenti) on võimeline vajutama nupule, teades, et põhjustab sellega teisele 450-voldise elektrilöögi. Önneks oli katse korraldatud nii, et "õpilane" tegelikult ei saanudki elektrilööki. Istudes nii elektritoolis, pidi ta valu lihtsalt teesklema. Ja ega "õpetajat" julgustanud katse läbiviijagi olnud see, kellenä end esitles, vaid lihtsalt üks tavaline inimene, kes oli katse ajaks valge kiti selga tõmmanud.

Telkirjeldatud katse näitab ilmekalt, kuidas täiesti normaalne, ilma paheliste kalduvusteta ja igakülgselt haritud inimene on ühel "ilusaf hetkel" valmis tegema seda, milleks ta nal ei oleks arvanud end suuteline olevat. Ununevad aastate kogemused, omaenda näiliselt kaljukindlad tõekspidamised, halastus. Tundub, et psühholoogilise surve abil saab enamikku inimesi sundida sooritama kui tahes julmi tegusid.

Timukas, täida oma kohus!

Õigusemõistmine on läbi aegade olnud julm. Veel XVIII sajandi algul olid näiteks Inglismaal igas kohas, alates väikesest külast kuni pealinnani, seatud õigused. Tõlgi Londoni kohta "The City of Gallowses" (võllaste linn). Kuni XIX sajandini kuulus Inglismaa nende riikide hulka, kus olid kõige range-
mad karistused. Kes üritas varastada küülikut, pani pihta suurema summa kui 40 šillingit ja 6 penni või võltsis dokumenti, mõisteti surma "kaelast poomise" läbi, kuni ta on surnud". Kui Inglismaal oli tervelt 232 seaduserikkumist, mille eest oli ette nähtud kõrgeim karistusmäär, siis Prantsusmaal oli neid ainult kuus. Alles 1870. aastal tühistati Inglismaal keskaegsed seadused, mis nägid ette pea maharaiumist, neljaksraumist või hukatava toimetamist võlla juurde hobuse järel lohistades.

Keskajal hukkasid surmamõistetud elukutselised timukad, kelle tökohustuste hulka kuulus ka piinamine, autodafee korraldamine, ihunuhtluse andmine või tulise rauaga häbimärgistamine. Timuka ülesanne oli "seaduse, jumaliku õigluse või rahva nimel" hukata surmamõistetud, kusjuures hukatava surm pidi olema valuline ja piinarikas.

Läbi sajandite on timukas olnud lausa müstiline figuur. Keskaegsetes kultuurides oli timukas sageli preestri kohustes, ohverdades vangivõetud vaenlased võitjate jumalatele. Tihti sooritati neid protseduure erilise julmusega, mis nõudis muu hulgas ka inimese keha funktsioonide täpset tundmist. Veel XVIII sajandil olevat nii mõnigi timukas tundnud inimese anatoomiat paremini kui kirurg.

Vanas Lähis-Idas oli timukaamet sama hästi kui tundmatu. Näiteks vanad heebreallased loosisid abielurikkude või jumalateotaja kividega surnuks. Sageli valiti aga timukas loosiga — see tava kehtis ka paljudes germaani suguharudes.

Vanas Roomas ja Väike-Aasias kasutatud rafineeritud piinamisviisid ja piinurkkad hukkamised olid sageli seotud sadistidest valitsejate omavoliga ning tili-deviijateks olid orjad või jõhkarditest sõdurid, kelle jaoks oli inimese piinamine või hukkamine niisama iseenesestmõistetav kui hobuse saduldamine või maja-pidamistöde tegemine.

Elukutselised timukad tegutsesid Vanas Hiinas, kus ülimalt valulised piinamisprotseduurid olid üksikasjaliselt kirja pandud. Hiina õigusemõistmise põhimõte oli selline: süüdimõistetud peab võimalikult kaua teadvuse juures olema ning enne surma maksimaalselt kannatama. Samasugune suhtumine oli ka vanades islamimaades, kuid erinevalt õhtumaade timukatest olid kohtuotsuse andevnjad suure au sees.

Julmad ja sadistlikud on karistused islamimaades ka tänapäeval. Vargal tõukse maha käelaba, kuriteo kordamisel ka jalg. Napsitamise ja vahelejäät

Hukkamine. Rekonstruktsioon Londoni Dungeoni muuseumis.

notab rünnuhitus. Abielurikkuja hukutatakse kividega surnuks või tal lõigatakse pea maha. Spiioonidel lõigatakse silmad välja, reeturitel lõigatakse keel ära. Iraagis aga lõigutatakse pärast otsuse täideviimist hukatu surnukeha omastele, kes peavad kandma ka hukatuse süüd. Surmanuhtlus ootab neidki, kes laimavad usku või koonnivad — sealt siis ka moslemite pehme viha raamatu "Saatanlikud võimed" autori Salman Rushdie vastu. Need julmad seadused kehtivad islamimaades muutumatul kujul juba pea 1300 aastat. Saudi Araabias hukatakse abielurikkuja avalikult. Pärast pea mahalöömist lüüavad pealtvaatajad traditsiooniline "Allah on suurim!". Kividega surnukspildumist praktiseeritakse tänapäeval veel Iraanis, Pakistanis, Araabia Ühendemiraatides, Jeemenis, Saudi Araabias ja Afganistanis. Pea maharaiumist mõõgaga aga Saudi Araabias ja Araabia Ühendemiraatides.

Kesk-Aasias ja Lähis-Idas tegutsenud timukad olid oma tähtsusest teadlikud. Pea kõik timukad oskasid oma "kliientide" arvel rikastuda. Korraliku tasu eest võis timukas piinamist ainult simuleerida või siis korraldada kiire ja valutu hukkamise.

Uhe Hiina timuka kohta on kirjutatud: "Ta pidi lööma pea maha röövlil, kelle vanemad olid talle hukkamispäeval suure summa maksnud, et ta lööks surmamõistetul kaela puhtalt läbi. Nii päästis timukas nende poja piinarikkast surmast."

Vanas Dahomee kuningriigis olid timukateks naised, kes surmamõistetul pea ühtri noaga maha nüsisid. Kuid ka nende hulgas leidsid vastutulelikke ja äraostetavaid, kes ohvri piinu teravat nuga kasutades lühendasid.

Kui Aasias olid timukad austatud ja kardetud, siis õhtumaades oli suhtumine timukasse väga vastuoluline. Ühelt poolt muutusid piinamis- ja hukkamisviisid järjest mitmekülgsemaks ja julmemaks, vanglakaristused aga üha pikemaks, teisalt mõistis kirik hukka kõik need, kes määrisid oma käsi ligimese verrega. Kuigi keskajal oli timukas üks tähtsamaid ühiskonnaliikmeid, põlati teda selle

Tapalava langekirvega. Londoni Dungeoni muuseum.

ametiga kaasnevate õuduste tõttu. Kuid leidis ka timukaid, kellele nende elukutsega seotud jubeused vastu hakkasid, nii et nad oma ameti maha panid. Nii loobus Frankfurdi timukas 1446. aastal oma tööst ning elas elu lõpuni eremiidi na.

Juba XIII sajandi paiku oli timukas langenud ühiskondliku hierarhia alumisele pulgale ning teda võrdsustati surnumatjate, sulide ja mänguritega. Põlgus timuka vastu kandus üle ka tema suguvõsale. XVI sajandil peeti igasugust kontakti timukaga väärituks. Seepärast pidi timukas elama väljaspool linnamüüre, ja et ta ei puutuks kokku auväärsete linnakodanikega, tuli tal kanda erilist tunnusmärki. See kehtis ka tema naise ja laste kohta. Kuigi timukas oli õigusemõistmise teenistuses, polnud tal neid õigusi, mis teistel linnakodanikel. Samuti polnud timukal ega tema pereliikmetel lubatud kõrtsi või õõmaja pidada. Kui aga timukal tuli tuju kõrtsi minna, siis pidi ta teistest eemal eraldi lauas istuma ning ka kirikus ei tohtinud ta viibida teiste koguduseliikmete hulgas.

Pildistatud sajandivahetusel Kuubal: hukkamise garrotil. Kaelarauda keeratakse käsitsi nii kaua koomale, kuni hukatav lämbub.

Ühiskondlik põlgus timuka elukutse vastu viis selleni, et see amet muutus aja jooksul päritavaks. Tegelikult ei jäänudki timuka poegadel muud üle, kui isa amet üle võtta, sest paljudel teistel aladel töötamine (näiteks arstina või kirurgina) oli neil keelatud.

Suhtumine timukasse hakkas muutuma alles XVIII sajandil, kui vähemalt timuka lapsed ja lapselapsed kuulutati "auväärseteks". Ka võis pensionile jäänud timukas omandada kodanikuõigused. Suure Prantsuse revolutsiooni ajal muutus timukas Prantsusmaal lugupeetud ühiskonnaliikmeks ning revolutsiooni vaenlaste hukkajat peeti patrioodiks. Kuna revolutsioonipäevil oli timukatel tööd küllagi (ainuüksi 10. juunist kuni 27. juulini 1794 saatis Revolutsioonitribunal giljotiini alla 1375 inimest), kippusid nad ahnitsema, nii et nende rahaahnus muutus lausa vanasõnaliseks.

Kaakneegsed piinariistad Saksamaal Rothenburgi kriminalistikamuuseumis. Tagaplaanil on kuladega piinatool, seintel häämaskid.

Nii mõnegi linna magistraat oli sunnitud nende põhjendatud ja põhjendamata nõudmised rahuldama.

1757. aastal määras Artoise' kuninglik volinik järgmised tariifid: "Pärast põhjalikku kaalumist otsustas kohus, et kehaliste karistuste läbiviimine tasustatakse järgmiselt: põletamine 54 liivrit, tuha laialipuistamine 6 liivrit, luude mürdmine 60 liivrit, rattale tõmbamine 15 liivrit, poomine 30 liivrit, hääbipost 3 liivrit, piinamine 15 liivrit, piitsutamine ja hääbimärgistamine 22 liivrit, huulte põletamine 6 liivrit, võlla püstitarpine 6 liivrit." Eraldi tasustati vajaliku inventaari muretsemine, samuti sulased ning reisikulud.

Sellest hoolimata kurtis Prantsusmaa kuulsaim timukas Henri Samson korduvalt oma suurte väljaminekute üle. 1792. aastal revolutsioonilisele direktooriumile saadetud kirjas ütleb ta: "Praegu praktiseeritav hukkamisviis suurendab väljaminekuid aastas kolmekordselt. Süüdimõistetute suur arv sunnib mind pidama suurt hulka abijõudu, et oma töökohustustega korralikult toime tulla. Et selle töö jaoks asjalikke inimesi leida, tuleb varasemast kaks korda rohkem makssta. Minu käsutuses on pidevalt 14 inimest, kellest 8 on abitöölised, peale selle veel kolm hobust, kolm kalessi ning kogu instrumentarium..."

Kurtmisest hoolimata teenis Samson aastas tohutu summa — 17 000 liivrit.

Kuigi timukad olid mitme sajandi vältel paljudest kodanikuõigustest ilma jäänud, tehti neile siiski materiaalseid soodustusi. Neile anti riigi kulul tasuta eluase ning sageli ka rõivad. Peale selle äritsesid timukad laibaosadega, millele omistati maagilist mõju. Nii olevat poodu kolp olnud hinnatud vahend epilepsia ravimisel. Tõsi, seda jaburat ebausku levitasid toleaeegsed tõhtrid. Eriti tulus oli aga müüa laipu meditsiniüliõpilastele. Nümselt olid igasugused eksperimendid

laipadega range karistuse ähvardusel keelatud, kuid eesrindlikud üliõpilased ja professorid leidsid sellest hoolimata võimalusi inimese anatoomia tundmaõppimiseks. Kuna muul teel laipu hankida ei olnud võimalik, tuli timukatega äri teha.

Pole ime, et timuka õudne amet on läbi aegade olnud seotud maagia ja salapärase müütidega. Nii usuti, et võlla all kasvab müütiline alraunijuurikas, mis hukkab idanema hukatava viimasest spontaanselt seemnepurskest. Nutikad timukad ei müünud mitte ainult neid müütilisi juurikaid (loomulikult purustatuna, et lihtsameelsed ostjad ei saaks aru, mis taimega on tegemist), vaid ka surmamõistetute juukseid, verd ning isegi rõivaid, mida "asjatundjad" kasutasid kõikvõimalikel maagilistel protseduuridel.

Kuid ka ohvritega tegid timukad head äri, müües hukatavale kalh raha eest

Tagasi keskaega. Fašistliku Saksamaa tähtsaim hukkamispaik asus Brandenburgi vanglas. Ainukeks aastatel 1937–44 hukati seal 16 600 inimest.

morfiumi või belladonna miksituuri, et võimaldada talle kergemat surma või piinamise paremat talumist. Samuti oskasid timukad ära kasutada inimeste fetišistlike kalduvusi ning korraldasid raha eest oma instrumentaarumi näitusi.

XVII ja XVIII sajandil tegutsenud timukad lasksid aga vaestel üliõpilastel koostada lendlehti, millel üksikasjaliselt kujutati pildis ja sõnas surmamõistetute kuritegusid ning tema hirmsat otsa. Nendel lehtedel (meie teatrikavade eelkäijatel?) oli suur minek aastalaatadel ja avalikel hukkamistel.

XVIII sajandist pärit va-segravüüridel ja teistel tähistel on timukat kujutatud üpris eba-realistlikult: viimase moe järgi rietatuna, puuderdatuna ning laitmatu soenguga. Tegelikult oli timukas oma ametikohustuste täitmisel rietatud punasesse või musta ning kandis sageli maski, et kohalviibijad teda ära ei tunneks ega saaks hiljem kätte maksta. Hilisema aja timukad

mettusid aga musta ühikonda ning meenusid rohkem matu-
ametnikke.

Kellest sai timukas ning kuidas selline amet omandati? Kas oli timukate puhul tegemist julmuse ja sadistlike kalduvustega inimestega? Kas oli timukaks tunde-
natuuriga jõhkard, kellele teise inimese kannatused korda ei läinud? Milline oli nende psüühika, kes tegid oma tugevuse tapmisest ja piinamisest lausa teaduse?

Kindlasti oli paljude timukate puhul tegemist sadistidega, kuid enamik selle kurva elukutse esindajaid suhtus oma töösse kiretu asjalikkusega.

Kui Euroopas oli timukaamet kuni XIX sajandini põhiliselt päritav, siis Hiina timukad võeti ametisse konkursi korras. Selleks et timukaks saada, tuli kohataotlejal näidata põhjaliku inimese anatoomia tund-
must, sest ta pidi olema suuteline hukatavat enne tolle surma võimalikult kaua pidama. Kuid samas praktiseeriti ka hukkamisviise, mis nõudsid osavat kätt. Hiina timukas pidi oma ametialast osavust näitama avalikul hukkamisel, lüües põstiseisval surmamõistetul pea maha.

Euroopas pidi tulevane timukaõpilane harjutama aastaid isa käe all, enne kui linna magistraat andis talle loa iseseisvalt töötamiseks. Tulevaselt timukalt nõuti, et ta oskaks sooritada kindlakäeliselt kõiki hukkamisviise. Eriti kehtis see tapakirve ja mõõgaga hukkamise puhul. Mõõka kasutati ainult kõrgest soost isikute teise ilma saatmiseks. Kuid mitte iga timukas polnud küllalt osav mõõka kasutama, nii et näiteks kuninganna Anne Boleyni, Inglise kuninga Henry VIII teise naise hukkamiseks tuli tellida timukas Prantsusmaalt.

Timuka osavusest hukkamisel sõltus tema karjäär. Vähi-
matki vääratust saatis peultvaatajate pahameeletorm. Juhtus sedagi, et saamatult timukalt võeti kutseõigus. Juhindudes vanadest tavadest, kingiti surmamõistetule elu teatud tingimustel. Juhtus hukkamisel poomiskõis katkema või purunes tapalavale viiva re-
deli pulk, nähti selles jumaliku kohtuotsust, mis oli hukkamise vastu.

Giljotineerimine Prantsusmaal 1910. aasta paiku.

1803. aastal kinnitas Joseph Samuels Uus-Lõuna-Walesis Austraalias võlla all seistes, et ta on süütu, temale inkrimineeritud kuriteo olevat sooritanud hoopis üks teine mees. Kõis katkes kaks korda. Kolmandal korral aga vepis kõis nii pikalt välja, et Samuelsi jalad puudutasid põrandat. Kuberner andis talle armu. Hiljem õnnestus tabada õige kurjategija, kes poodi samasse võllasse.

1895. aastal üritati Inglismaal Exeteri vanglas John Leed kolm korda üles panna. Kõigil kolmel korral ei avanenud tapalava luuk. Hiljem arvati, et luuk kii- lus kiinni kõverdunud põrandalaudade tõttu, sest vangla kogukas pastor seisis hukatava lähedal. Pärast kolmandat ebaõnnestunud poomist asendati surma- nuhtlus eluaegse vanglakaristusega. Hiljem anti John Leele armu ja ta emigreer- us USA-sse, kus elas oma elu lõpuni 1933. aastani.

Ka võis surmamõistetule eluga pääseda, kui leidis naine, kes lubas võlla all, et abiellub temaga. Prantsuse õigusajaloolane Henri Estienne kirjeldab üht taolist juhtumit:

"Surmamõistetule seisis juba redelil, kui tema juurde juhatati keegi vaene lõbu- naine, kes ei olnud suutnud endale kuidagi meest leida. Naine lubas surmamõis- tetule, et päästab ta elu, kui mees oma hingeõnnistuse juures töötab, et võtab ta endale naiseks. Kui aga mees märkas, et naine lonkab, hüüdis ta timukale: "Las küia, müüda oma kohus!"

See tugevasti retušeeritud foto on tehtud 3. augustil 1922 Versailles's. Giljotiini alla viiakse Henri Landru, kes abiellus ühtekokku 11 naisega ning mürgitas nad kõik juba pä- rast mesinädalaid. Laibad põletas mõrvar oma maamajas.

Hilvasti käis selle timuka käsi, kes näitas hukkamisel üles saamatust. Nii kir- jeldab M. Braun oma raamatus "Šveitsi kuulsad kohtuprotsessid" mitme tule- muna mõistetud Berni munga piinarikast surma: "Kui tuli oli süüdatud, kandis õnne- vool tuul leegid munkadest eemale ja ainult nende jalad hakkasid söestuma, mis pikendas tunduvalt hukatavate kannatusi. Raevunud pealtvaatajad karjusid timukale needusi. Timukas läks ohvrite valukarjeid ja juuresolijate sõimu kuu- lates endast välja ega osanud muud teha, kui tuliste tukkidega munki loopida, kuni nood surid. Timukas vallandati samal päeval..."

Kuigi kõrgeist soost isikute peade mahalõpmisel oli nõutav suur osavus, juhtus just siis kõiksugu äpardusi. Nii ei õnnestunud pead ühe hoobiga maha lüüa Mary Stuartil ja hiljem kuningas Charles I-l. Hertsog Monmouthi hukkamine kujunes aga tõeliseks lihunikutööks, nagu Maurice Soullie sellest oma Inglise ajaloo- raamatist protsessidest pajatavas raamatus jutustab:

"Lõpmise lõõgiga timukas ainult vigastas hertsogit. Monmouth varises kok- ku, kuid tõstis siis pea ning vaatas timukas John Ketchile etteheitvalt otsa. Too- liti veel kolm korda, ilma et oleks suutnud pead krampides tõmblevast kehast eraldada. Pealtvaatajad karjusid metsikult ning kohkunud timukas viskas mõõga maha, hüüdes: "Ma ei suuda seda teha, mul ei jätku selle jaoks südant." Kohtunik hüüdis talle, et ta võtaks mõõga ja täidaks oma kohuse. Rahvahulk müratses, ähvardas tapalavale tungida ning timuka lõhki kiskuda. Lõpuks võttis timukas mõõga ning lõi veel kaks korda, kuid ei suutnud ikkagi pead keha kül- jest lahti lüüa. Lõpuks löikas ta selle noaga kaela küljest ära. Kui ta siis pead rah- vadele näitas, lausudes traditsioonilise vormeli "Vaadake reeturi pead", tormasid pealtvaatajad talle kallale. Oli vaja rühma sõdurite abi, et teda rahva omakohtu käest päästa."

Pole kahtlust, et vanasti olid inimestel palju tugevamad närvid ning igasugune valu näis iseenesestmõistetavana elu juurde kuuluvat.

Vastuolud elus olid teravamad ja värvikamad. Kerjused vigastasid oma lap- pe, et need ärataksid kaaskodanikes rohkem kaastunnet. Maanteedel rändasid paljaste ja veriste ülakehadega flagellandid. Linnades ulatus mustus ja umbrohi põlvni. Võllakünkad ja hukkamisväljakud olid kõige armastatumad rah- valobustuskohad ning avalike piinamiste või hukkamiste aegu valitses seal sa- masugune lõbus elevus nagu aastalaadalgi.

Tõllal osati väärakalt surra — poomis- või rattasurma mõistetud teeröövlitele või mõrvaritele oli auasjaks näidata viimase võimaluseni oma meelevallust. Redelit mööda võlla alla roniv rõõvel, kellel jätkus veel südikust nalja heita, tee- nis ära pealtvaatajate sümpaatia."

Nii kirjeldab ameerika ajaloolane W. Durant oma teoses "Inimkonna kultuuri ajalugu" XVI ja XVII sajandil valitsenud arusaamasid ehust, valust ja kannatus- test.

XIX sajandil keelustati paljudes maades ihunuhtlus ja piinamine või usaldati see vanglapersonali hooleks. Seega jäi timuka põhitööks vaid hukkamine. Kuid

Uimastikaupmehe avalik karistamine ihunuhtlusega Karatšis 1990. aastatel. Peksmist jätkatakse loogi siis, kui karistusala on teadvuse kaotanud.

nii mõnegi timuka juures hakkasid avalduma nekrofiilsed kalduvused. Kuulsa prantsuse timuka Deibler'i kohta räägiti, et ta oli lausa hull giljotineerimise järel. Mõnikord olevat ta istunud terve päev, kaabu peas ning mantel toolikorjul, oodates kohtumistri kutsut hukkamisele. Deibler ise olevat küll väitnud, et ta täidab oma kohust ilma mingite emotsioonideta ning jälgib ainult seda, et hukkamine toimuks kõigi reeglite järgi.

Ajapikku kaotati avalikud hukkamised paljudes maades. Londonis toimus viimane avalik hukkamine 1867. aastal, USA-s Kentucky osariigis aga alles 1936. aastal.

Pärast seda, kui lõpetati avalikud hukkamised ning surmaotsuseid hakati täide viima vanglamüüride vahel, kaotas timukaamet paljugi oma markantsest mainest. Nii mõnegi timuka puhul jäi tema amet väljaspool vanglat teadmata. Tänapäeva USA-s toimetab hukkamist vanglapersonal, mitte elukutseline timukas. Sageli on elektritooli juhtimispuuldil mitu nuppu, mida vajutavad üheaegselt mitu inimest, elektroonika määrab, milline nupp annab surmava elektrilöögi.

Seega lõppes timukate ja piinajate suur ajastu XIX sajandi alguses seoses piinamise ning avalike hukkamiste või koguni surmanuhtluse keelustamisega. Liechtenstein oli maailma esimene riik, kus juba 1798. aastal loobuti surmanuhtluse rakendamisest. Kuid meie sajandil eksisteerinud totalitaarsetes riikides jätkus tööd nii timukatele kui ka sadistlikele piinajatele.

Hullumeelne nõiajaht

"Muu, kallis laps, on kõik minu ülestunnistused, mille eest ma pean surema. Ja need pole midagi muud kui valed ja väljamõeldised, nii tõesti kui Jumal on olemas. Need tunnistused andsin ma, kuna kartsin piinamist, sest nad ei jäta enne puole, kui on vajaliku ülestunnistuse saanud." Sellise kirja kirjutas Bambergi linnapea 1628. aasta juulis oma tütrele. Kirjutamine valmistas talle suuri raskusi, sest ta käed olid piinapressi all tugevasti muljuda saanud. See oli tema viimane vangikongist saadetud kiri. Varsti pärast seda nõidumises süüdistatud linnapea hukati.

Bambergi linnapea oli üks neist paljudest tuhandetest, kes langes suure nõiajahi ohvriks. Ogar nõiajaht saavutas oma haripunkti XV ja XVI sajandil.

Kuni tolle ajani ei läinud nõidadeks peetud inimesed kellelegi korda. Juba enne meie ajaarvamist leidis neid, kellel olevat olnud üleloomulikud võimed. Keskajegses Euroopas oli usk üleloomulikesse jõududesse niisama loomulik kui ook Jumalasse.

Kui võimud alustasid võitlust nõiakunsti vastu, siis mõisteti süüdi ainult mõned üksikud, kellele pandi pahaks inimeste või põldude ärasõnamist. Alles XIII sajandil muutis paavstlik albilaste vastu suunatud inkvisitsioon nõiajahi rahvusvaheliseks veriseks suuraktsiooniks. Tollel XIII sajandil olid paavsti õnnistusel albilaste vastu tegutsevad dominikaani mungad niivõrd edukad, et nad oleksid peagi töötuks jäänud, kui neid poleks suunatud võitlusesse nõidade vastu.

Mida siis nõidadele pahaks pandi?

Kirikutegelaste kinnitust mööda tegutsesid nõiad käsikäes saatanaga, et hävitada kristlusi. Ettekujutuse nendes fabritseeritud kuritegudest annavad inkvisitsiooni protsessikroonikad 1335. aastast. Nimetatud aastal mõistis inkvisiitor Peter Gui Toulouse'is kohut mitme nõia üle, kes talle piinamisel "tunnistasid", et on sõlminud lepingu kuradiga ja lennanud satabile, kus nad põrguvürsti austanud, too olnud tohutu soku kujuline ja nemad hooranud selie sokuga, söönud väikeste laste liha ning seganud inimeste ja loomade laibaosadest, poodute rõivastest ning mürktaimedest surmajooke. Kuigi süüdistatavad hiljem oma tunnistuse tagasi võtsid, ei pääsenud nad tuleriidast. Kuid olgu siinkohal öeldud, et tollal levinud jutud nõidadest ja deemonitest polnud siiski mitte ainult rahva fantaasia villi. Kindlasti oli süütult tuleriidale saadetute hulgas ka kuritahtlikke mõrvisegajaid, kannibale ja maniakke. Pealegi ei osatud keskajal leida mingit ratsionaalset selgitust patoloogilisele tapahimule. Järgnev näide on markantsem näid omataoliste hulgas.

Lugu rüütel Sinihabemest on kindlasti paljudele lapsepõlvest teada. Sinihabeme prototüüp oli parun Gilles de Rais. Alkeemiat harrastanud de Rais tahtis saavutada surematust. Müstilistest eksperimentidest ei piisanud, parun vajab ka las-

Nõidumises kahtlustatava naise piinamine metallist kilapingil. Soovitud ülestunnistuse kiiremaks kättesaamiseks kuumutati istet altpoolt.

kem kui 50 lapse (mõnede allikate järgi 140) tapmises. Parun de Rais mõisteti surma ning poodi 27. oktoobril 1440. Arusaadavalt kahtlesid paljud de Rais' kaasaegsed paruni süüis, sest nagu eespool öeldud, oli patoloogiline verejahu midagi niisugust, millele tollal ei osatud mingit seletust leida. Tänapäevaste teadmiste tasemel võime aga kindlalt öelda, et parun Rais oli seksuaalmõrvar. Kohtumõistjate silmis oli ta muidugi nõid ja saatana käsilane.

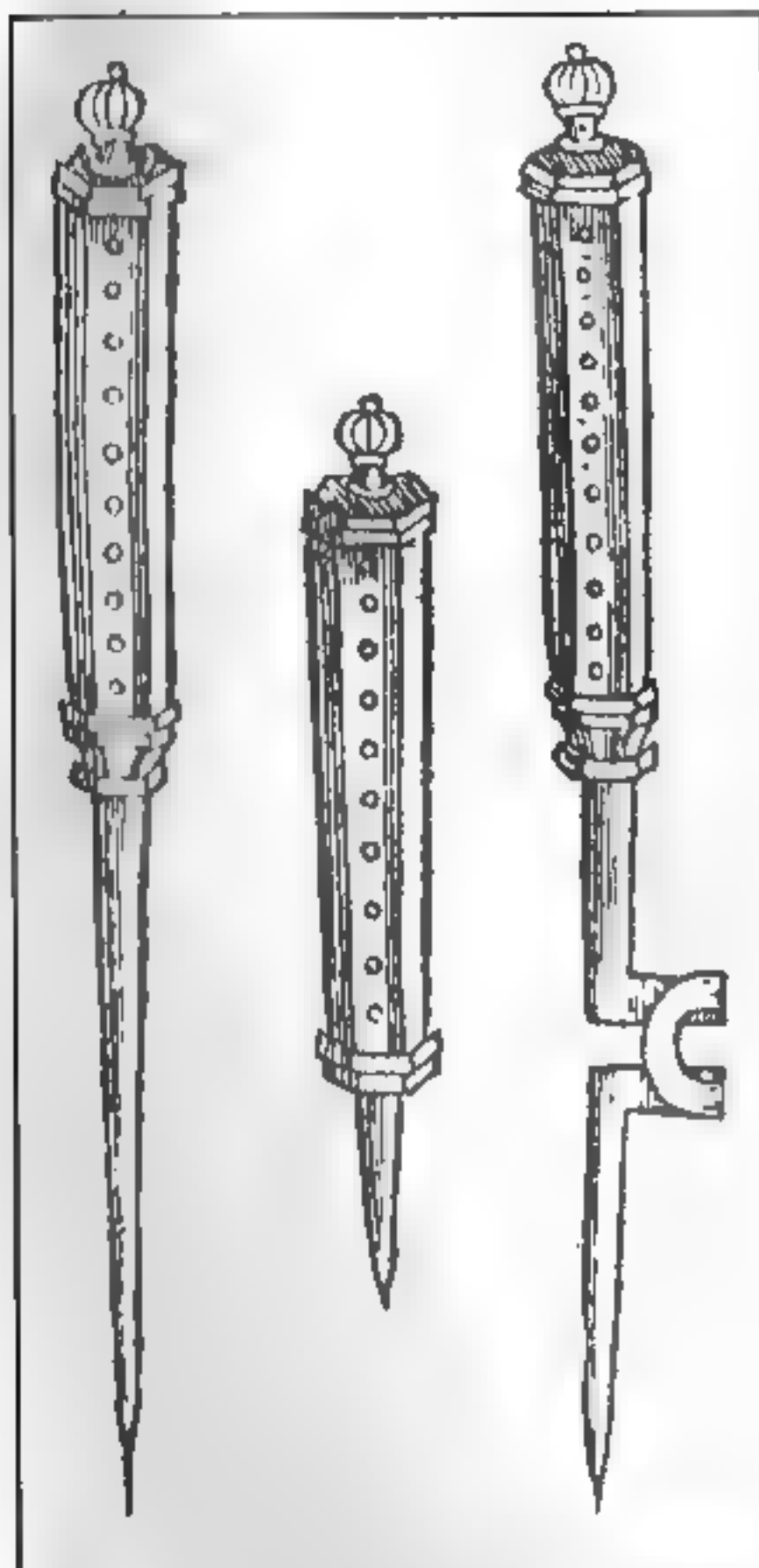
Vahel harva juhtus, et kaebealune mõisteti õigeks. Kuid peale mõne erandliku tobu, kes tahtis silma paista, oli nõidade puhul tegemist kas vaimuhaigete, vana-de ja veidrate inimestega või siis nendega, keda mõisteti valesti või kelle eluvii-sid tekitasid võõristust. Mõnikord aga vajati lihtsalt patuooinast, kelle kaela ajada mõni suur õnnetus, näiteks katk.

Süüdistamine nõiduses tähendas üldreeglina süüdistatava piinamist ja hukka-mist. Siinkohal tuleks rõhutada ühte olulist momenti: teoreetiliselt tohtis ainult avalik kohus langetada surmaotsuse. Kui inkvisitorid andsid süüaluse üle ilma-likule kohtule, palusid nad, et karistamisel ei voolaks süüaluse veri ega seataks ohtu tema elu. See oli ainult kurikaval ettekääne, et keegi ei saaks midagi kiriku-le ette heita.

te verd. Ta palkas vanaeide Per-rinet Martini, kes meelitas lapsi ligi, paruni teenrid toppisid nad kotti ja kandsid lossi. Seal tappis Gilles de Rais, kellele verised katsed olid meeldima hakanud, oma ohvrid, raius nende laibad tükkideks ja kiskus sisikonnad välja. Nii kestis see kaheksa aastat (1432–40). Parun arvas, et tema kõrge seisus tagab talle jul-geoleku. Nantes'i peapiiskop, kelleni olid jõudnud teated neist kuritegudest, sai loa vangistada Gilles, samuti tema teenrid ja ni-metatud vanaeit. Mitmed teised kaasosalised jõudsid põgeneda. Algas üks kõigi aegade vapusta-vamaid kohtuprotsesse, nagu märkis kirjanik Georges Bataille oma Rais' biograafias. Viis nä-dalat kestnud kohtuprotsessi juhtis suurejooneliselt kirikuko-hus ja inkvisitsioon. Aadlikust seeriamõrvarit süüdistati roh-

Francisco José de Goya. Nõiasabat. (u. 1815)

Neid instrumente kasutasid nõiakütid nn. saatanamärkide leidmiseks.

et teda nõidumises süüdistatuna kohtu alla anda. Vajalikud ülestunnistused saadi piinamisega kätte. Mida ka süüdistatav poleks öelnud või ükskõik kuidas käitunud, süüdimõistva otsuse eest polnud pääsu. Jesuiit Friedrich Spee kirjutab oma 1631. aastal väljaantud traktaadis "Cautio criminalis": "Kui süüdistatav on lodevate elukommetega, tõendab see iseenesestmõistetavalt tema sidemeid saatanaga; kui ta aga eeskujulikult käitus ja vagaduse poolest silma paistis, siis on täiesti selge, et ta teeskles, et varjata vagadusega oma õiseid sapatil käike ja kõrvaldada kahtlustusi sidemeist saatanaga. Kui ta ülekuulamisel hirmu tunneb, on selge, et ta on süüdi, tema südametunnistus annab ta välja. Ent kui ta oma süütuses kindel olles rahulikult käitub, siis pole kahtlust, et ta on süüdi, sest, nagu arvavad kohtunikud, on nõidadele iseloomulik säilitada valetamisel jultunult rahu. Kui ta end temale esitatud süüdistuse vastu kaitseb ja ennast õigustab, an-

Üks varajasem näide riiklikul tasemel legaliseeritud piinamistest ja mõrvadest pärineb XIV sajandi algusest, kui Prantsuse kuningas Philippe IV esitas absurdsed süüdistused Templiordule, et selle rikkusi endale saada. Pärast lavastatud kohtuprotsessi mõisteti süüdi ordu suurmeister ja 54 rüütli ning nad põletati. 1459. aastal mõisteti Arrasis toimunud suurel protsessil süüdi palju vaeseid inimesi, keda süüdistati nõiduses ja ketserluses ning põletati tuhandete uudishimulike silme all.

XV sajandi viimastel aastakümnetel sai kirkluk nõiajaht, toetudes 1484. aastal paavst Innocentius III väljaantud nõiabullale, oma õige hoo sisse

1487. aastal andsid inkvisiitorid Sprenger ja Institoris välja raamatu "Nõiahaamer", kurikuulsa nõidade hävitamise juhendi, milles antakse üksikasjalikke juhiseid nõidade hävitamiseks, samuti nõidade kuritegude detailseid kirjeldusi. See raamat on tõeline religioosse fanatismi ja nõmeduse monument.

Raamatu ilmumise aegu püsis kas või inimese halvast reputatsioonist,

kuuldes tunnistust tema süüst. Kui ta aga hirmus ja meeleheite, tema vastu tõstetud õudse laimu tõttu norgu vajub ja vaikib, on tegemist otsese tõendiga tema kahtlusest... Kui õnnetu naine piinamise ajal talumatu valu pärast silmi pöördub, on see kohtunikule märgiks, et ta otsib silmadega oma saatanat; kui ta aga lukumatute silmadega pingule jaab, on see märgiks, et ta näeb oma saatanat ja vahub talle otsa. Kui ta leiab eneses jõudu kohutavat piinamist taluda, siis on tema saatan teda toetamas ja teda tuleb veel rängemini listule võtta. Kui ta aga vastu ei pea ja piinamisel hinge heidab, tähendab see, et saatan ta tappis, et ta ei suuda midagi üles tunnistada ja saladust välja anda."

Mõnikord kasutati nõia väljaselgitamisel ka järgmist moodust: kahtlusalune viideti vette. Nõiad pidavat oskama vee peal ujuda, süütud aga vajuvat põhja. Kuigi tolle aja inimesed üldiselt ujuda ei osanud, siis võib arvata, millise tulemusel selline proovimine andis. Lisaks eespool tsiteeritud kavalale traktaadile, milte alusel võis ükskõik keda süüdi tunnistada, oli protsessi tulemus juba ette teada, sest kaebealusel ei olnud kaitsjat ning ta ei saanud kunagi teada, kes tema vastu tunnistajatena üles astusid.

Mida verejanulisem inkvisiitor oli, seda rohkem ohvreid kohtuprotsessid nõudsid. Trieri ümbruse 22 külas mõisteti kuue aasta jooksul surma 368 naist. XVII sajandi esimestel aastatel saatis Würzburgi piiskop tuleriidale 900 nõida ja hukutati, kelle hulgas oli isegi seitsmeaastasi lapsi. Bambergis tegutses sama edukalt tema onu, kes laskis hukata sadu mehi, naisi ja lapsi. XVII sajandil hakkas nõiajaht vaibuma. Hollandis lõpetati nõidade hukkamine 1610. aastal, kuid teistes maades kestis suur nõiajaht veel sajandi lõpuni. On teada, et näiteks Saksa riigis hukati vähemalt 100 000 nõida. Viimased nõiaprotsessid toimusid 1728. aastal Berliinis ning 1775. aastal Kemptenis. Prantsusmaal ja Šotimaal hukati ühtekokku 10 000 nõida, Inglismaal 1000. Täpseid arve ei tea keegi. Osa ajaloolasi pakub välja 200 000 nõiajahi ohvrit, teised koguni miljonit.

Kuningas on surnud, elagu vabariik!

Poolteist tundi sõitis kinnine tõld relvastatud meeste spaleeri vahel mööda Pariisi tänavaid. Louis XV väljakul (praegu Place de la Concorde) tõld peatus. Valvurid lasksid tõllast välja paksumõitu isanda ja juhtisid ta mööda puust treppi üles tapalavale.

Nii algas 21. jaanuaril 1793 ühe draama viimane akt. 20-aastaselt troonile astunud Louis XVI ei äratanud rahva hulgas mingit sümpaatiat, kuigi ta üritas hiljem isegi mõningaid reforme läbi viia. Võib-olla oleks kuningas verise revolutsiooni üle elanud, kui ta poleks arvestanud igas asjas oma abikaasa nõuannetega.

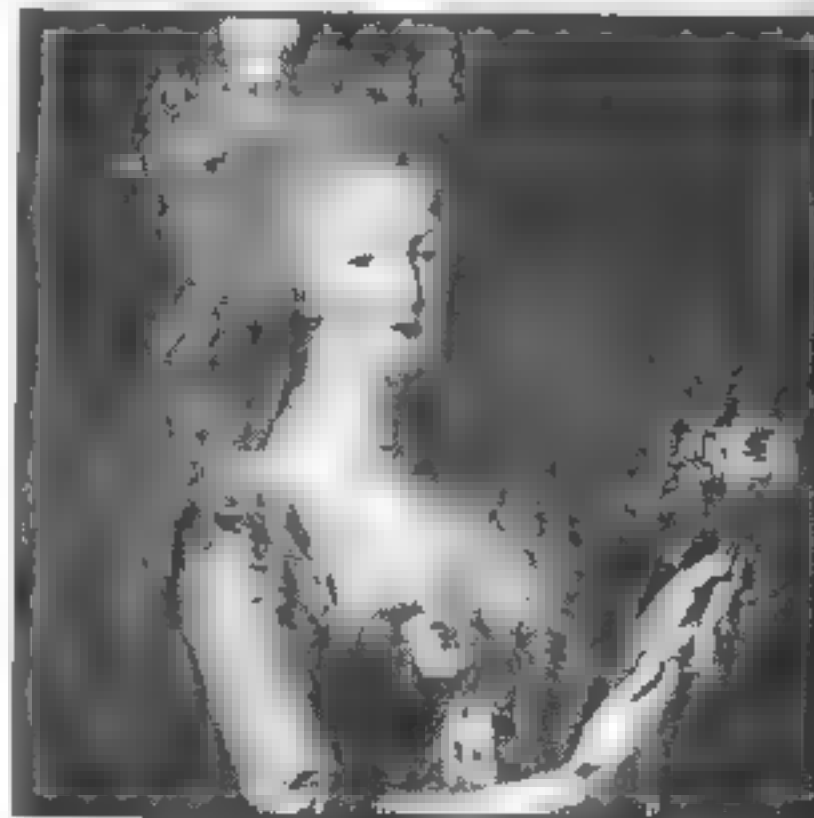
Revolutsioon algas Bastille' vallutamisega 1789. aasta 14. juulil ja monarhia kukutati 10. augustil 1792. Kohus kuningas Louis XVI üle avas terve poliitiliste protsesside seeria.

1791. aasta juunis, pärast kuninga ebaõnnestunud põgenemiskatset, leiti tema juurest salajane kirjavahetus Austria valitsuse, emigrantide ja teiste revolutsiooni vaenlastega. Nüüd oli Robespierre'il kerge veenda rahvatribunali hääletama surmanuhtluse poolt.

15. jaanuaril 1793 alustas Konvent nimelist hääletamist. Küsimusele "Kas Louis XVI on süüdi?" vastas 719-st kohalolnud saadikust 683 jaatavalt. Ööl vastu 17. jaanuari, kui otsustati karistusviisi üle, oli 387 surmanuhtluse kohese täideviimise poolt, tingimisi surmanuhtluse või vanglakaristuse poolt oli 334 saadikut. Louis mõisteti surma 53 enamhäälega. Alles nute ägedate

Kuningas Louis XVI.

Marie-Antoinette.

vaadluste järel langetas Konvent 19. jaanuaril otsuse surmaotsus viivitamatult teha viia. 20. jaanuaril tehti kohtuotsus kuningale ametlikult teatavaks ja hukkamine toimus järgmisel päeval.

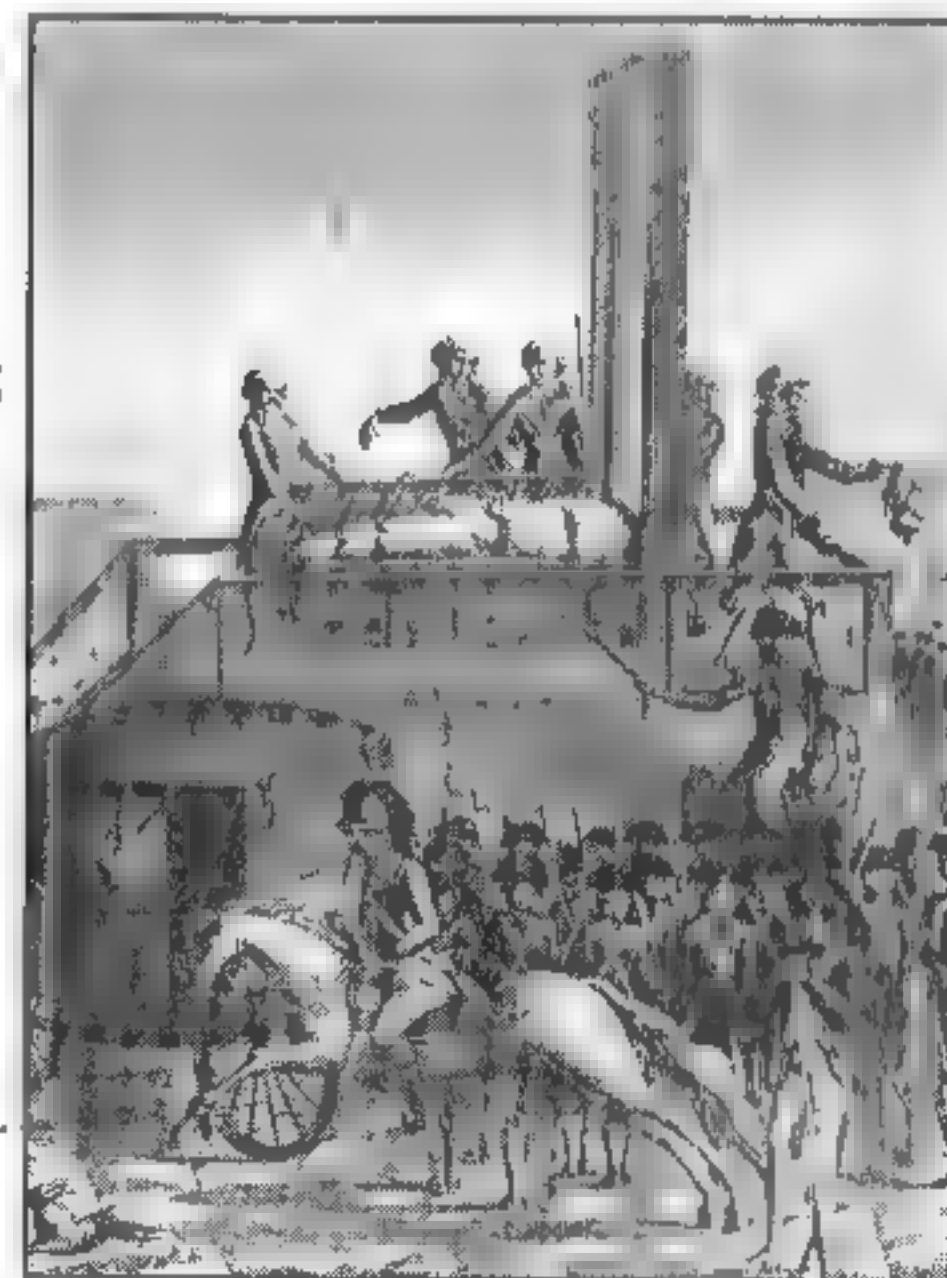
Lõusnud tapalavale, silmitses Louis giljotiini, astus siis paar sammu eemale ja pöördus rahva poole. Trummipõrin lakkas. Kuningas teatas, et ta on süütu ja ei leia veendumusega, et mitte prantsuse rahvas pole tema surma soovinud, vaid tema isiklikud vaenlased. Ta andestab neile. Rohkem ei lasknud revolutsioonivalvurid tal rääkida. Keegi isegi hüüdis: "Pole vaja teda kuulata, praegu pole aeg rääkimiseks!"

Trummid hakkasid uuesti põrisema. Kuningas astus giljotiini juurde ja heitis talle alla pikali. Langekirves lõhestas kaela, kuid kaelaalune nahk jäi läbi lõikamata. Nii pidi timukas keha raputama, et pea kere küljest lahti tuleks. Maharaiutud peend näidati rahvale. Sõdurid täristasid relvi ja rahvas juubeldas: "Elagu rahvas, elagu vabariik!"

Ilukatu veri voolas giljotiini all olevasse tünni. Timukasulased pistisid sõrmed tünni ja maalisisid lähedalseisjatele punaseid vuntse nina alla. Ka mõned naised nõudsid oma sõrmedele kuninga verd. Mehed määrisid verega oma mõõku. Kuninga nuded rebiti väikesteks tükkideks ja jagati laiali. Peast kisti juuksesalku ja müüdi neid kalli raha eest. Lõpuks lõi rahvas tapalava ümber tantsu. Laip viidi tõllaga minema ja heideti sügavasse lubjaga täidetud auku. Samal ajal palvetas vanglas lesk Marie-Antoinette koos teiste perekonnaliikmetega kuninga hingeõnnistuse eest ning saatis seitsmeaastase dofääni naiseks Prantsuse kuningaks. Kuningannal endal tuli aga jagada oma mehe saatust.

25. septembril 1793 tegi jakobiinlik Konvent Revolutsioonitribunalile ülesandeks vaadata läbi endise kuninganna Marie-Antoinette'i süüasi. Kohus leidis, et kuninganna oli kõigi kontrrevolutsiooniliste vandenõude hing ja pidas interventidega reeturlikku kirjavahetust. Kuninganna ei olnud kohtus kõiki talle inkrimineeritud tegusid.

16. oktoobril 1793 mõisteti Marie-Antoinette surma ja hukati samal päeval.

Kuningas Louis XVI hukkamine giljotiinil. Timukas näitab rahvale kuninga pead.

Surm elektritoolil

Hukkamiseks kasutatava elektritooli leiutas ameerika arst dr. Alfons Rockwell. 1887. aasta märtsis esitas ta patenditaotluse "parandatud ja täiustatud hukkamisseadeldisele". Kolm aastat hiljem, 6. augustil 1890, hukati elektritoolil oma pruudi tapmise eest William Kemmler. Juba esimene surmamõistetu suri piinarikkalt. Kemmler seoti tooli külge, jalgade ning paljaksagetud kukla külge kinnitati elektroodid ning nägu kaeti musta maskiga. Direktor noogutas ja timukas pööras lüliti. Tervelt 50 sekundit väristas 2000 volti hukatava keha. Paus — 500 volti. Jälle 2000 volti — 15 pikka minutit. Üks hukkamise tunnistajatest meenutas hiljem: "Kinnikõidetud Kemmler viskles, ruum täitus kõrbenud liha lõhnaga. Hukatava surmaeelset karjet ei suuda ma kunagi unustada."

Järgneva saja aasta jooksul jättis elektritoolil elu rohkem kui 4000 inimest. Elektritoolil on surnud süüdlased ja süütu. Juba esimese hukkamise järel valandus kriitika: surm elektritoolil pole valutu, vaid sarnaneb rohkem piinamisega. Diskussioon polnud ka 100 aastat hiljem minetanud oma aktuaalsust.

4. mail 1990 kell 7.07 kohaliku aja järgi tegi timukas esimese lülituse. Sel momendil, kui 2000 volti raputas hukatavat Jesse Taferot, löid mehe pead katva kiivri alt välja mitmekümne sentimeetri pikkused leegid. Kaks minutit hiljem, pärast teist lülitust 43-aastane surmamõistetu hingas veel. Kuklast tõusis suitsu. Tafero suri alles kuue minuti pärast. Kui timukas eemaldas hukatu näolt maski, pudenes tolle sürgile tulika Florida kuberner Bob Martinez, kes oli kaks poliitseinikku tapnud Tafero armuandmispalve tagasi lükanud, organiseeris hülud uurimise. Tafero kaitsja Mark Olive nimetas taolist hukkamist piinamiseks. Mis siis Tafero hukkamisel juhtus?

Vastavalt Florida Starke'i vangla eeskirjadele asetatakse hukatava raseeritud kuklale soolalahuses immutatud švamm, millesse lastakse elektrivool. Selgus, et leegid tekkisid švammi süttimisest. Eelmine švamm oli pidanud vastu 21 hukkamist. 1979. aastal asendati vana švamm uuega — too oli aga teisest materjalist ning süttis.

Altmore'i vangla elektritooli ehitas 1926. aastal üks kinnipeetu. Ebameeldivad vahejuhtumid polnud haruldased ka selles vanglas.

22. aprillil 1983 istus elektritoolile John Louis Evans. "Pärast esimest elektrimpulssi tekkisid hukatava jala vastas oleva elektroodi kohal sädemed ja tuleleegid," on kirjast ühe tunnistaja protokollis. "Seejärel tuli elektrood kinnitusest lahti ja süttis põlema. Kiivri alt tuli sädemeid ja suitsu. Hukkamiskambrisse sisenesid kaks arsti, kes tegid kindlaks, et hukatava süda veel lööb. Elektroodid kinnitati uuesti jala külge. Ruum täitus taas suitsu ja kõrbenud liha lõhnaga. Ning jälle pidid arstid konstateerima, et süda ikka veel töötab. Jättes tähele panemata Evansi advokaadi palve hukkamine katkestada, lülitati vool kolmandat

Kello "1927. aasta fotoks" tituleeritud ülevõtte tegi üks ameerika reporter hetkel, kui 2000 volti läbistas hukatava Ruth Snyderi keha. 35-aastane Ruth Snyder oli 4. märtsil 1927 koos armukese Jud Grayga tapnud oma mehe. Mõlemad mõrtsukad mõisteti surma elektritoolil.

korda sisse. Kogu hukkamine kestis 14 minutit ja maha jäi sõestunud laip.”

1989. aasta juulis tuli ka mustanahalise Horace F. Dunkinsi hukkamisel vool veel teist korda sisse lühtada. Nagu hiljem uurimiskomisjoni protokollis väideti, polevat esimesel korral voolu üldse sisse lülitatud — neegerõlevat tõenäoliselt suurest hirmust teadvuse kaotanud.

13. juulil 1990, natuke aega pärast südaööd, nõudis Almore'i elektritool oma 161. ohvri. Selleks oli 35-aastane neeger, kes 1976. aastal oli tapnud 21-aastase valge üliõpilase. Mees rõõvis neiu ja laskis ta hiljem maha. Tervelt 14 aastat ootas ta surmanuhtluse täideviimist. Kui kõik edasikaebamise ja armuandmise taotlemise võimalused olid ammendatud, tuli mõrvaril istuda elektritoolile. Esimene 1850-voldine elektrimpulss kestis 23 sekundit, siis järgnes teine 7 sekundit kestnud 900-voldine impulss ning lõpuks kolmas: 8 sekundit 1850-volti. Alles siis hukatav suri.

Seega pole äpardused hukkamisel haruldased, kuid mõned neist on olnud lausa kurioossed.

- Üleiniimliku jõuga kaitses end 37-aastane mõrvar Daniel Thomas, kui teda tahteti Starke'i vanglas elektritooli külge siduda. Surmamõistetut löi timukale ja lükkas kõhku ja hammustas metsikult ümberolijaid. Madin elu ja surma peale kestis tervelt seitse minutit. Lõpuks õnnestus viiel timuka abilisel mees tooli külge siduda.
- Suure vaevaga suudeti maailma kõige paksem mõrvar, 29-aastane Martha Beck, suruda elektritooli käetugede vahele. Hukatava kerele tuli kihutada kuus elektrilaengut — alles siis see 280 naela raskune naine suri.
- USA Angola vanglas oli timuka käsi juba lülitul, kui 25-aastane mõrvar Jimmy Glass hakkas naerma: "Õigupoolest tahaksin ma parem kalale minna!"
- 17-aastane Willie Francis pidas hukkamisel elektrilöökidest vastu ja jäi ellu. 1947. aastal, aasta pärast ebaõnnestunud hukkamist, istus Francis uuesti Louisiana elektritoolil. Seekord nii kaua, kuni ta suri.

Modifitseeritud keskaeg elektritooli näol on ajale vastu pidanud ja koos temaga ka illusioon humaansusest ning valutusest hukkamisest. Selline ettekujutus aitab ka praegusel ajal õigusemõistjatel vabaneda süümeepiinadest ja rahustab ameeriklaste südame-tunnistust.

USA-s kasutatakse hukkamiseks peale elektritooli veel gaasikambrit, mürgisüsti, mahalaskmist ja poomist. Igal juhul peaks surmamõistetut kiiresti ja valutult surema. Kuid alati see ei õnnestu. Just nende intsidentide pärast on absolutistid eriti karmid. Nende arvates asetab kohus end julmade mõrvaritega ühele pulgale. USA vanglates viibivad surmamõistetud peavad keskmiselt kaheksa aastat ootama, enne kui langetatakse lõplik otsus. Nii pikk venitamine surmanuhtluse täideviimisel on julm. Loodab ju surmamõistetut kõik need aastad, et talle antakse armu.

Aksioon T 4

Saksa fašistid olid leidlikud eufemismide väljanuputajad. Nii tähendas *Sicherung der Kunstschatze* (kunstiteoste kaitsehoiustamine) kunstiteoste röövimist okupeeritud riikidest, *Sonderbehandlung* (erikohtlemine) ja *Endlösung* (lõpplahendus) juutide hävitamist. Ka mõistet *desinfizieren* (desinfitseerimine) oli veel teine, varjatud tähendus. Nimelt mõistsid asjasse pühendatud ametnikud desinfitseerimise all vaimuhaigete ja ravimatute haigete tapmist.

9. oktoobril 1939 hakati Hitleri kantseleis ette valmistama eutanaasiaprogrammi, mis oli kinnitatud juba sama aasta 1. septembril. Eutanaasia (halasusmõrva) kattevarjus hakati riiklikul tasemel organiseerima ravimatute haigete, invaliidide ja vaimuhaigete massimõrva. Aktsiooni T 4 (Berliinis Tiergartenstraße 4 asunud ametkonna järgi) läbiviimist juhatas *Reichsleiter* Philipp Bouhler. Vastutavateks isikuteks määrati veel Hitleri ihuarst prof. Karl Brandt, tervishoiujuht dr. Leonardo Conti ja *Oberdienstleiter* Viktor Brack. Hiljem kasutati eutanaasiakogemustega tegelasi juutide hävitamisel.

11. novembril 1939 kuni 70 000 inimese tapmiseks asutati kolm variorganisatiooni. Ohvreid pidi hakkama selekteerima *Reichi* tööamet. Siseministeeriumi kaudu saadeti kõigile ravi- ja hooldeasutustele küsitluslehed, milles paluti andmeid kõigi skisofreenikute, epilepsikute, süüfilisehaigete, nõdrameelsete ja ajukelme põletikku haigestunute kohta. Samuti sooviti andmeid isikute kohta, kes võibud ravisutustes vähemalt viiendat aastat, olid kriminaalse minevikuga või ei kuulunud ühegi rassi.

Saadud andmete põhjal otsustasid töömehed arstid inimeste elu ja surma üle. Suurte hallide bussidega transporditi väljapraagitud haiged ravisutustesse, kus pidi toimuma nende surmamine. Eutanaasiat viidi läbi Limburgi lähedal Hadamaris, Grafeneckis Württembergis, Pirna lähedal Sonnensteinis, Linzi lähedal Hartheimis, samuti Brandenburgis, Bernburgis ja Kaufbeurenis.

Lapsed pandi magama peamiselt tablettidega, täiskasvanud surmati gaasikambrites, tapeti

Eutanaasiaprogrammi väljatöötamisega tegelesid peale *Reichsleiter* Bouhleri ka Hitleri ihuarst prof. Brandt (paremal) ja dr. Conti (vasakul).

Aaria rassi tsepuhtad esindajad. Natsid lootsid radikaalsete meetmetega parandada saraklaste genofondi.

mittegiistide, surmavate medikamentide või alatoitmisega. Laibad põletati ning urnid tuhaga anti omastele. Haiglale ja hooldeasutustele, kust haiged olid tapale viidud, teatati lühidalt: "Teie haiglast ületoodud patsiendid on kõik surnud." Omaksed said aga järgmise sisuga kirja:

"Meil on siinult kahju Teile teatada, et ... (haige nimi), kelle me pidime seoses riigikaitsekomissari määrusega meie haiglasse paigutama, suri ... (kuupäev) täiesti ootamatult ajuturse tagajärjel. Raske vaimuhaiguse all kannatavale inimesele tähendab elu piina. Seega peate võtma tema surma kui kergendust. Kuna siinses asutuses on nakkusoht, korraldas politsei surnukeha tuhastamise. Palume teatada, millisele surnuaiale peaksime politsei abiga toimetama urni lahkunu põrmuga."

Natsliku Saksamaa tervishoiu märksõnad olid "rass" ja "rahvakeha". Nii tahtsid fašistlikud nimehed parandada rassi kunstliku valiku teel. Üheks esmasaks abinõuks sai mittetäisväärtuslike isikute steriliseerimine ja kastreerimine. Esimene kastratsiooniseadus anti fašistlikul Saksamaal välja juba 24. novembril 1933 (natsid olid võimule tulnud sama aasta jaanuaris). Selle seaduse alusel võis meest alates 21. eluaastast kastreerida:

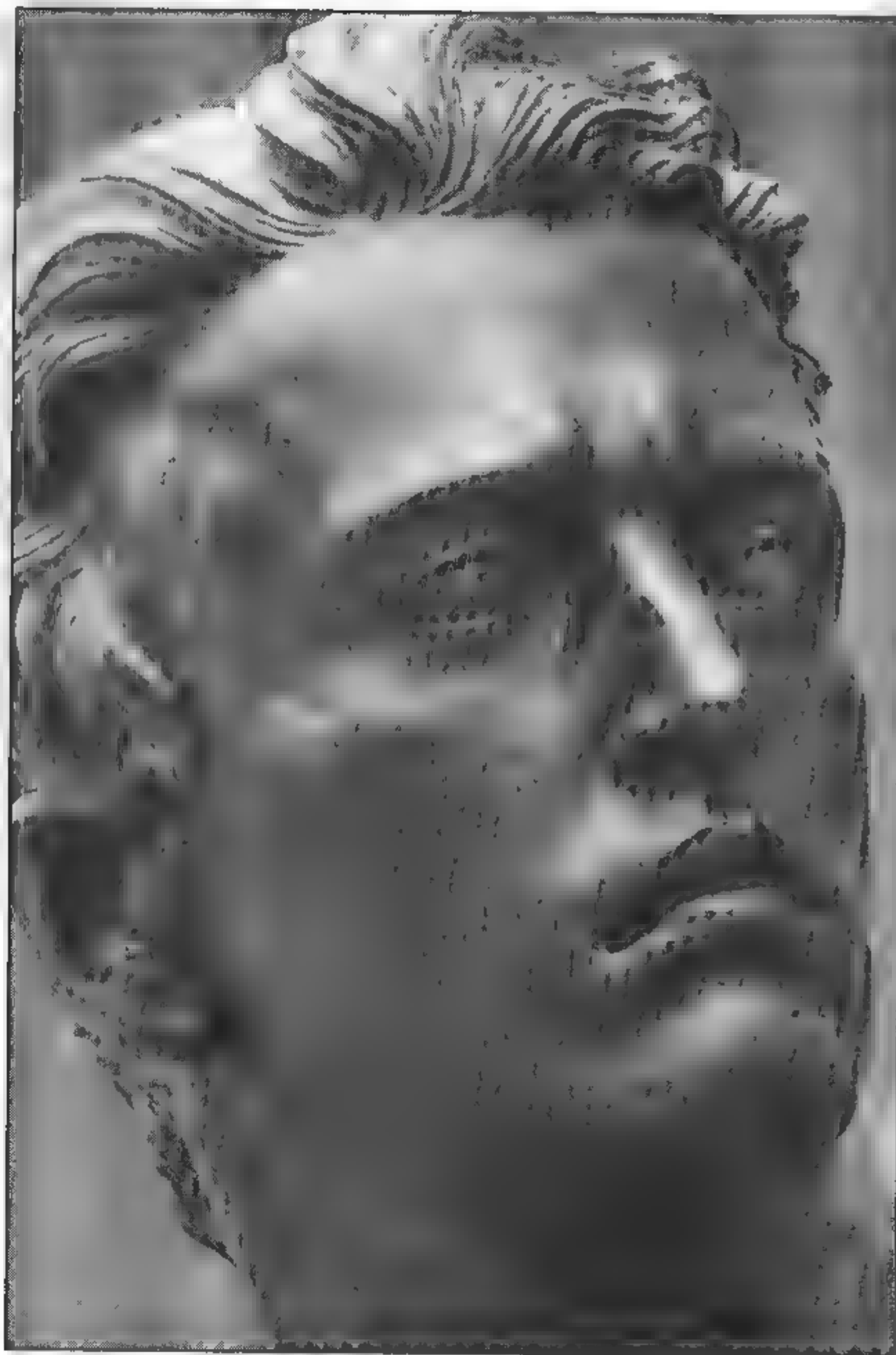
- 1) kui talle oli vägivaldse sugulise vahekorra või lapsepilastamise eest mõistetud vähemalt kuuekuune vanglakaristus või kui ta oli sama kuriteo eest ka varem karistatud ning seega tunnistatud ohtlikuks seksuaalkurjategijaks;
- 2) kui talle oli kriminaalkuriteo eest mõistetud vähemalt aastane vanglakaristus ning pealegi tunnistatud ohtlikuks seksuaalkurjategijaks;
- 3) seksuaalmõrva eest.

kunikuulus "pärilikult haigete järglaste vältumise seadus" (*Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*), mis võeti vastu 14. juulil 1933, jõustus 1934. aasta 1. jaanuaril. Seaduses oli pikk loetelu haigusi, mis võisid järglastele edasi kanduda. Näiteks ravimatu nõdrameelsus, skisofreenia, maniakaal-depressiivne psühhoos, päritud epilepsia, tantstõbi. Samuti polnud õigust järglasi sünnitama pimedana, kurdina või vigasena sündinud inimestel. Steriliseerimisele kuuluvad ka kroonilised alkohoolikud. 23. novembril 1933 anti välja seadus, mille alusel võidi piirata soovimatuid abielusid või adaptatsioone. Õige pea täiendati seadusandlust: 15. septembril 1935. aastal anti välja antisemiitlik riigikodanike seadus saksa vere ja au kaitsmise kohta (*Reichsbürger-Gesetz zum Schutz des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*). Sama aasta 18. oktoobril lisati veel saksa rahva päriliku tervise kaitsmise seadus. Viimase alusel pidid abiellunud paarid võtma tõendi rassipuhtuse ja tervishku seisundi kohta.

Nagu nähtub on selgunud, polnud natsid sugugi ainukesed rassiparandajad. Nende agaraid mõttekaaslasi leidis ka Euroopa demokraatlikemas ja liberaal-
likemas riigis Rootsis, kus üritati fašistlike meetodidega luua väärilist verd inimeste ühiskonda. Aastatel 1935–76 steriliseeriti Rootsis üle 60 000 naise. Seda olid teinud selleks, et sotsiaalselt allakäinud ja rassiliselt sobimatud naised ei saaks sünnitada järglasi. Kuid maailmasõdade vahel olnud ka Norras ja Taanis sterilisatsioonijuhtumeid, mille taust pole päris selge. Saksa natsid ületasid aga oma põhjamaiseid mõttekaaslasi steriliseerimiskampaania ulatuselt. Ainuüksi aastatel 1934–36 muudeti Saksamaal sunniviisil sigimatuks ligi 168 000 inimest. Oletatakse, et aastatel 1934–45 steriliseeriti Kolmandas Reichis umbes 2

Grafenecki eutanaasiaasutus, kus kuni 1940. aasta detsembrini surmati 9839 inimest.

Natsliku skulptori Arno Brekeri pronksskulptuur kujutab aaria rassist karmülmelist noorukit, kes on iga hetk valmis täitma füüreri iga käsku. Aaria rassi müüt oli natsliku propaganda nurgakivi.

Täglich RM 5.50
kostet den Staat
ein Erbkranker

Für RM 5.50
kann eine erbgesunde Familie
1 Tag leben !

Pärilikult haigete vastane propagandaplakat. Tekst vasakul: "Pärilikult haige läheb päevaks riigile maksma 5.50 marka." Tekst paremal: "5.50 margast jätkub pärilikult tervele perekonnale ühe päeva toiduks."

miljonit inimest. Fašistide rassivaenul polnud piire. Juba 1937. aasta kevadel hakati illegaalselt steriliseerima neid saksa lapsi, kelle üks vanem oli nn. värviline. Kuid need aaria rassi puhastamise abinõud ei olnud natside silmis veel piisavad. Raskesti haigeid inimesi peeti muidusõjateks, kes tervete arvel kulutavad sõjaluukorras niigi nappe reserve. Aktsioon T 4 oli vaid juudiküsimuse lõpplahenduse mõrvarlik avaakord.

1940. aasta juulis sai eutanaasiaprogrammist teada Saksa justiitsminister Franz Gürtner ja oli šokeeritud, kuid pärast vestlust Riigikantselei ülema Hans-Heinrich Lammersiga tegi näo, nagu ei teaks ta käimasolevast kampaaniast midagi. Meelemuutus oli seletatav sellega, et Lammersi sõnul olevat toimunud kõik füüreri korraldusel. Väljapraagitud inimeste tapmine võttis üha suurema ulatuse. Ainuüksi 1940. aastal pandi magama 35 224 inimest. 1941. aasta jaanuaris avatud Hadamari eutanaasiaasutuses saadeti teise ilma üle 10 000 inimest.

Hävitusasutused Brandenburgis ja Grafeneckis lõpetasid 1940. aasta lõpul tegevuse, kuna selleks ajaks olid kõik neis piirkondades elanud ja väljaselekteeritud isikud mõrvatud. Suurest salastatusest hoolimata jõudsid kuuldused massilise eutanaasiast avalikkuse kõrvu. Pealegi äratas surmateate saanud sugulaste tihedapanu asjaolu, et kõik patsiendid surid varsti pärast teise haiglasse üleviimist. Alles pärast katoliku kiriku vaimulike tugevat protestikampaaniat peatati

mõneks ajaks tapmisaktsioon. Kui aga uskuda saksa allikaid, siis lõpetati eutanaasiaprogramm Adolf Hitleri isiklikul korraldusel 1941. aasta suvel, kuid seda jätkati mitteametlikult. Hiljem hakati tapma ka neid sõdureid, kellel olid sõjategevuse tagajärjel tekkinud psüühilised häired.

10. detsembril 1941 andis SS-*Reichsführer* Himmler korralduse hävitada koonduslaagrites viibivad haiged ja psühhopaadid (aktsioon "14 f 13"). Kõige rohkem inimesi tapeti aktsiooni "14 f 13" käigus Linzi lähedal Hartheimis, seal võeti elu umbes 30 000 inimeselt. Aktsiooni T4 käigus surmati ühtekokku 70 273 inimest.

1943. aastal oli Himmler sunnitud oma korralduse tühistama. Loomulikult ei teinud ta seda humaansetel kaalutlustel, natsidel lihtsalt nappis tööjõudu. 16. juulil 1943 Adolf Hitlerile saadetud protestilakitus kirjutab Württembergi evangeelse kiriku piiskop Theophil Wurm muu hulgas järgmist: "Need meetmed (mõeldud on eutanaasiaprogrammi — autori märkus) haavavad nii Jumalust inimestele antud õigust elule kui ka inimlikku väärikust."

Selles protestikirjas avaldus saksa kirikutegelaste kahekeelsus. Juutide kaitseks ei poetanud jumalasulased sõnakestki kogu natside võimuloleku ajal.

Kolmanda *Reichi* juhtkond taolistele protestiavaldustele ei reageerinud. Endiselt jätkati inimeste hävitamise üksikasjalike plaanide väljatöötamist. Pärast "lõplikku võitu" kavatseti hävitada Ida-Euroopas 31 miljonit inimest.

Avaldame siinkohal väljavõtte dokumendist, mis annab tunnistust saksa fašistide erakordsest kalkusest. Loomulikult ei unustanud kokkuhoidlikud natsid välja arvutada eutanaasiast saadavat materiaalselt tulu, mis on pennise täpsusega kirja pandud

Kuni 1. septembrini 1941 desinfitseeriti 70 273 isikut. See arv, jagatuna aastatel 1940–41 tegutsenud asutuste vahel, annab järgmise tulemuse:

A = Grafeneck	9839	—	9839
B = Brandenburg	9772	—	9772
Be = Bernburg	—	8601	8601
C = Hartheim	9670	8599	18 269
D = Sonnenstein	5943	7777	13 720
E = Hadamar	—	10 072	10 072
A-E	35 224	35 049	70 273

Keskmine kulu 3.50 RM ühe haige kohta päevas. Järeldus:

- 1) kokkuhoid päevas 245 955,50 RM
- 2) kokkuhoid aastas 88 543 980 RM
- 3) 10 aastat kestva hoolduse korral 885 439 800,00 RM

Selline summa hoiti kokku seoses ajavahemikul 1940–41 läbiviidud 70 273 inimese desinfitseerimisega.

Häbi, mida ei pese maha ka tuhande aastaga

Mussiteadvus vajab vaenlase kuju, kelle kaela saaks kõik patud ja hädad ajada. See rahuldab kaht tähtsat vajadust. Esiteks vabastab inimesed süütundest, teiseks pole vaja oma pead vaevata nähtuste ja probleemide olemuse ning põhjuste väljaselgitamisega. Süüdlase ehk vaenlase avastamine on täiesti jõukohane ka debiilikule. Vaenlasele tasakaaluks on vaja kedagi jumaldada. Saksamaal sai selleks Adolf Hitler, kelle eestvedamisel saksa rahvas hakkas võitlema vaenlaste — juutide vastu. Seega polnud Saksamaal riiklikuks ideoloogiaks muudetud antisemitism midagi muud kui vaenlase kuju loomise üks vorme. Iga antisemitism fašistlikul Saksamaal võttis ekstreemsed vormid, kuid juudi-vaenulikkuse juured ulatuvad kahe aastatuhande taha.

Luha hellenistlikul ajajärgul levinud juudi-vaenulikkusel oli religioosne ja sotsiaalne taust. Juutidesse suhtuti kõikjal kui võõrastesse. Aja jooksul kaotasid haputult eri rühades elavad juudid omavahel sideme, ühise kõnekeele ja ühtse olmekultuuri. Kuid nad säilitasid oma usu judaismi, ja see hoidis ära rahvuse assimileerimise. Koos kristluse levikuga Rooma riigis hakkas kujunema ka spetsii-

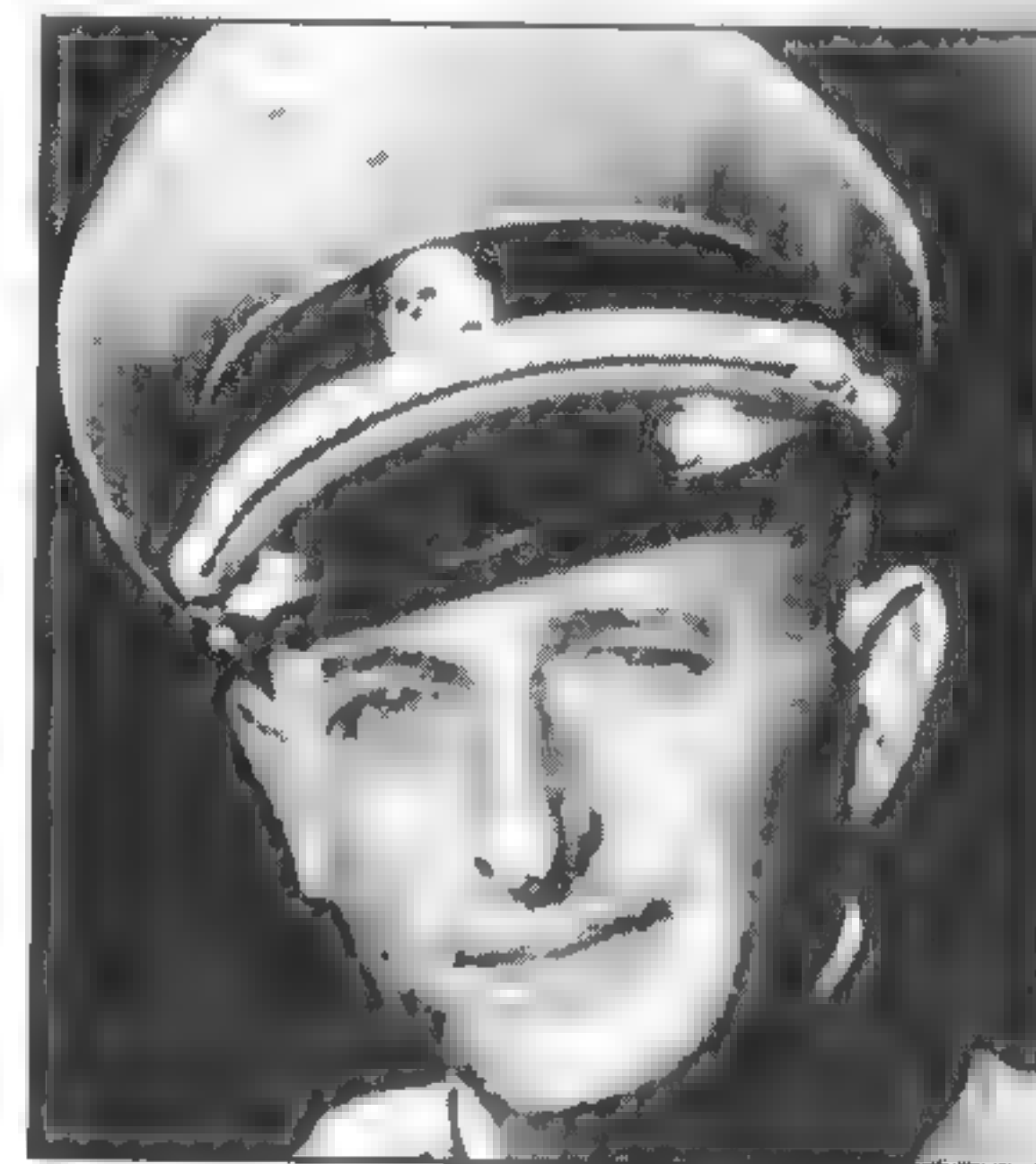

1938. aasta aprill. Juudid on pandud puhastama Berliini tänavaid.

Natside häälekandja "Der Stürmer" 1936. aastast. Näide selle kohta, kuidas ja trükisõna abil võib massides külvata vaenu ja vihkamist. 1923. a. asutatud ajalehe "Der Stürmer" tiraaz oli 1933. a. 20 000, 1940. a. aga 600 000. Loosungi "Juudid on meie õnnetus" võtsid natsid üle saksa ajaloolaselt Heinrich von Treitschelt (1834–96).

juutide hävitamise üks peamisi organisatooreid ja Obersturmbannführer Adolf Eichmann. 1945. aasta veebruaris ütles Eichmann oma kaastöötajale Dieter Wisliceny: "Ma hõppaksin naerdes hauda, sest tunne, et minu südametunnistusel on viis aidanud inimest, pakub mulle suurt rahuldust." Hiljem hauda hüpati ta ehkki ei kavatsenud, vaid põgenes pärast sõda Argentinasse. 1960. aastal toid juudid ta salaja Iisraeli Eichmanni anti kohtu alla, mõisteti surma ning püüdi 31. mail 1962.

nt ne kristlik antisemitism. Kristlased heitsid juutidele ette seda, et nood olid toodi Kristuse surmas. Algul juute ainult alandati ja naeruvääristati, mõnel pool mõeldi vägivaldselt. Sageli aeti nad maalt välja ja konfiskeeriti nende varandus.

XII sajandil muutus vägivald õhtumaade antisemitismis keskseks. Kiriklikule kodan- ja maaostu keelule järgnes juutide tõrjumine kaubandusest ja rahandusest. Põlisasukates süvendasid sellised meetmed arvamust, et kõik juudid on ligkasuvõtjad. XIV sajandi katkupeiteemia ajal levisid Euroopas jutud, et juudid oleval sihilikult kaevusid saastanud, et katku levitada. Sellesse ajajärku jäävad ka esimesed juudidpogrommid.

Hiljem seoses juutide kodanikuõiguste tunnustamisega juudivaenulikkus Euroopas taandus. Kuid XIX sajandi alguses hakkas antisemitism uuesti pead tõstma. Juutide valitsev seisund panganduses, nende edu arstidena ja advokaatidena tekitas kadedust. Kuigi juutide ülekaal panganduses, börsil, samuti tekstiili-, tootmine- ja viljaäris kujunes aja jooksul täiesti objektiivsetel põhjustel (XIX sajandi alguses hakkas see vähenema), nähti selles juutide ülemaailmset van

XIX sajandi viimasel kolmandikul tulid juudivastased välja uue teooriaga, mis kuulutas juudid rassiliselt alaväärtuslikuks. Prantslane Joseph Arthur Gobineau arendas välja õpetuse, mida Karl Eugen Dühring, Houston Stewart Chamberlain ja Paul Anton de Lagarde pseudoteaduslikult põhjendasid ning teised autorid levitasid.

Pärast Esimest maailmasõda muutusid juudid Saksamaal vaenlaseks Saksa

L a n d	Zahl
A. Altreich	131.800
Ostmark	43.700
Ostgebiete	420.000
Generalgouvernement	2.284.000
Bialystok	400.000
Protektorat Böhmen und Mähren	74.200
Estland - judenfrei -	
Lettland	3.500
Litauen	34.000
Belgien	45.000
Dänemark	5.600
Frankreich / Besetztes Gebiet	165.000
Unbesetztes Gebiet	700.000
Griechenland	69.600
Niederlande	160.800
Norwegen	1.300
B. Bulgarien	48.000
England	330.000
Finnland	2.300
Irland	4.000
Italien einschl. Sardinien	58.000
Albanien	200
Kroatien	40.000
Portugal	3.000
Rumänien einschl. Bessarabien	342.000
Schweden	8.000
Schweiz	18.000
Serbien	10.000
Slowakei	88.000
Spanien	6.000
Türkei (europ. Teil)	55.500
Ungarn	742.800
UdSSR	5.000.000
Ukraine	2.994.684
Weißrußland aus- eschl. Bialystok	446.484
Zusammen: über	11.000.000

Lehekülj Wannsee konverentsi protokollist, mis nägi ette 11 miljoni juudi hävitamist. Nõupidamisel arutati otsesõnu võimalike massiliste hukkamiste viise, kuid lõpp-protokoll, mida kirjutati mitu korda ümber, jõudsid varjatud formuleeringud, mis sellest hoolimata paljastavad tähelepanelikule lugejale dokumendi kohutava sisu.

antsemintidele ei lainud korda, mis keelt juudid räägivad või mis usku nad ohd. Juut oli paha sellepärast, et ta oli juut. Neis nähti parasiite, nende kaela aeti majanduslikud raskused. Selles meeleolu kasutasid osavasti natsionaalsotsialistid oma eesmärkide saavutamiseks. Natside juudivaenulikkus ületas ulatuselt ja mõjult kõik seni tuntud antisemitismi vormid.

1939. aastal elas umbes 20 Euroopa riigis 9 miljonit juuti, millest oli määratud sõja puhul saatma fašistliku Saksamaa hirmuvalitsuse alla. 1945. aastaks oli fašistide plaanipärase programmiga hävitatud peaaegu 6 miljonit juuti. Koos nendega hukkusid ka miljonid teiste rahvustest inimesed, eelkõige venelased, poolakad ja mustlased.

Natslik ideoloogia kuulutas nimetatud rahvustest inimesed rassiliselt alaväärtuslikuks ning sellepärast tuli nad "välja tootada", äärmisel juhul võisid nad sakslastest härrasrahvast orjadena teenida.

1945. aastaks oli Saksamaale orjatööle toodud üle 5 miljoni eurooplase. Töödeldes inimesed surid talumatute elamistingimuste, alatoitluse ja üle jõu käiva tööajajärgel. Kuid mitte ühelegi teisele rahvale ei saanud osaks nu kohutav saatmine juutidele. Hitleri võimuletulekul 1933. aastal olid tema propaganda nurgaks demagoogilised väited juutide süü kohta Saksamaa raskes majanduslikus olukorras. Natsijuhid nimetasid juute immelajateks ja parasiitideks. Saksamaal algas juutide jälitamine. Kogu juudivastane kampaania kulges mitmes etapis.

1935. aasta septembris väljaantud "Nürnbergi seadused" jätsid Saksamaal juudid ilma kodakondsusest ning keelasid sakslastega abiellumise. Samuti oli juutidel keelatud haakristilipu heiskamine. (15. septembril 1935 väljaantud lipuseadusega muudeti natside haakristilipp Saksa riigilipuks.)

1938. aastaks oli Saksa valitsus kümnetel tuhandetel juutidest arstidel, advokaatidel, ametnikel ja ajakirjanikel võtnud õiguse oma erialal töötada. Samal aastal sundvõõrandas valitsus juutide ärid, andis neile välja eniloa ning heitis juudi lapsed koolidest välja. Diskrimineerivate seaduste kehtestamine jätkus ka 1939. aastal. Sel viisil loodeti kiirendada juutide väljarännet, et Saksamaa saaks

See väike tüdruk oli üks 2000-st 5–17aastasest juudi põgenikust, kes 2. detsembril 1938 Inglismaale Harwich'i jõudis. Pärast "kristallööd" 9. novembril 1938 muutus juutide põgenemine Saksamaalt massiliseks. Kindlalt pääsesid need, kes Euroopast lahkusid. Natslikes surmaleagrites hukkus miljon juudi last!

natside zargooni kasutades juudivabaks. Kui 1933. aastal elas Saksamaal umbes pool miljonit juuti, siis 1939. aasta jaanuaris oli neid jäänud 234 000. 1. oktoobril 1941, kui algas juutide deporteerimine koonduslaagritesse, elas Reichis 165 582 ja kolm aastat hiljem kõigest 14 475 juuti.

Juutide maalt lahkumine muudeti tulusaks äriks: kes jättis oma vara Reichile või kelle ostsid valuuta eest vabaks välismaal elavad sugulased, võis kiiresti ja inkassamatult Saksamaalt lahkuda.

1939. aastal sõja puhkedes saadeti juudid, kes ei olnud jõudnud põgeneda, Buchenwaldi, Dachau ja Mauthauseni koonduslaagrisse. "Kõik, mis puudutas juudiküsimust, näis lahendatud olevat, välja arvatud juudid ise," kirjutas üks kirjanik. Kuid ka selle küsimuse lahendamiseks oli plaan olemas, tõsi mitte Saksamaal, vaid mujal Euroopas, eelkõige aga Ida-Euroopas, kus Hitler kuulutas juudid ja bolševikud sakslaste surmavaenlasteks.

20. jaanuaril 1942 toimus Berliini lähedal Wannsee järve ääres asuvas villas nõupidamine, mis on ajaloo annalides tuntud Wannsee konverentsi nime all. Konverentsi juhatas Riikliku Julgeoleku Peaameti juht Reinhard Heydrich. Arutati juutide hävitamise programmi, kuigi juutide mõrvamine käis sel ajal juba tülis hooga. Ainuüksi N. Liidu okupeeritud territooriumil olid erikomandod

Anne Frank, kelle nimi sai tuntuks seoses tema päevikuga, on üks natside maniakaalse juudivihkamise ohvritest. Annelise Marie Frank sündis 12. juunil 1929 juudi pankuri perekonnas Frankfurdis Maini ääres. 1933. a., pärast natside võimule tulekut emigreerus Anne perekond Hollandisse. Alates 1942. a. juulist varjas perekond ennast Amsterdamis ühe maja peidikus. 4. augustil 1944 avastas gestapo salakorteri. 1945. a. märtsis suri Anne Frank Bergen-Belseni koonduslaagris epideemiasse. Tema päevik on avaldatud paljudes keeltes, 1958. a. ka eesti keeles pealkirjaga "Anne Franki päevik".

Massimõrvari portree

SS-Hauptsturmführer Rudolf Höss oli kuni 9. novembrini 1943 Auschwitzi koonduslaagri komandant, siis viidi ta üle teisele tööle.

Höss sündis 25. novembril 1900 Baden-Badenis jumalakartlike katoliiklaste perekonnas. 1923. aastal anti ta poliitilise mõrva organiseerimises süüdistatuna koos Martin Hermanniga kohtu alla ning talle mõisteti kümneaastane vanglakaristus. 1928. aastal ta amnesteeriti ning 1934. aastal astus Höss SS-i. Juba samal aastal sai temast Dachau koonduslaagri plokifüürer. 1938. aastal viidi ta üle Sachsenhauseni koonduslaagrisse ja 1. mail 1940 määrati Auschwitzi koonduslaagri komandandiks. 1941. aasta suvel laskis ta Auschwitzi ehitada ümber hävituslaagriks, kus kuni 1945. aastani, mil Punaarmee laagri vabastas, mõrvati 4 miljonit inimest.

Höss ei olnud mingi patoloogiline sadist, vaid tavaline käsutäitja, kes muutis ainult selle pärast, et saadud ülesanded võimalikult hästi täita. Ta ei vaevanud oma pead ohvrite kannatustega ega esitanud endale eales küsimust, kas saadud korraldus on otstarbekas. Kogu tema mõttemaailm tiirles ainult pakiliste probleemide ümber: kuidas kinni pidada ajagraafikust, organiseerida vangide vedu, ühishaudade kaevamist ning gaasitamist. Höss oli üks vähestest natslikest sõjakurjategijatest, kes Nürnbergi protsessil ei esitanud ühtegi talle inkrimineeritavat kuritegu, vaid aitas kohtul koguni fakte täpsustada.

Rudolf Hössi kuulatakse üle Nürnbergi protsessil.

jõudnud tappa 370 000 juuti. Sakslastel olid täpsed andmed kõigis Euroopa riikides elavate juutide kohta. Selle konverentsi protokolljaks oli kurikuulus Adolf Eichmann. Muidugi ei kirjutatud protokollis midagi otse välja, kuid mõisteti nagu "loomulik vähendamine", "loomulik valik", "läbi kammima" või "vastuvõetavalt toimima" ei jätud kahtlust, mida nende all tegelikult mõeldi. Natside suurim mure oli juutide kättesaamine veel okupeerimata territooriumidelt.

Itaalias elas 1938. aastal 57 000 juuti, kellest 23 000 rändas 1941. aastaks maalt välja. Pärast seda, kui Saksa väed okupeerisid 1943. aasta septembris Põhja-Itaalia, hakkasid sakslased, selle asemel et koondada kogu jõud liitlaste väge-

de vastu, juute püüdma. Kuid plaan jäi täitmata, deporteerida õnnestus 8560 juuti. Veelgi halvemini läks sakslastel Taanis. 1940. aastal elas seal 8000 juuti, kellest 1500 olid põgenikud. Kuna Taanis ei kehtinud okupatsioonirežiim, ei olnud seal jõus ka juudivaenulikud seadused. 1943. aasta augustis, kui sakslased jätsid Taani valitsuse võimust ilma, olukord muutus. Kuid veel enne, kui sakslased jõudsid alustada massilist arreteerimist, informeeris sakslane Georg Duckwitz taani vastupanuhikumist sakslaste plaanidest. Pretsedenditu päästmisaktsiooniga peideti 7900 inimest timukate eest ning toimetati hiljem laevaga Rootsi. Sakslastel õnnestus tappa ainult 116 Taanis elanud juuti. Võib arvata, et nii väike saak oli fašistidele rängaks löögiks! Ajapikku muutus juutide hävitamise aktsioon verejanuhseks, painajalikuks hulluseks.

Kuigi kurikuulus Wannsee konverents toimus 1942. aasta jaanuaris, alustati aktsiooni *Endlösung der Judenfrage* (juudiküsimuse lõpplahendus) juba 1941. aasta suvel. Poolast N. Liitu tungiva Saksa armee kannul liikus neli gestaapolastest ja SS-lastest koosnevat erikomandot. Iga komando oli jagatud allüksusteks, kelle ülesandeks oli 500 Vene juudi kokkuajamine. Siis viidi juudid linnast välja ja pandi iseenesele hauda kaevama. Seejarel tapeti mehed, naised ja lapsed kuulipildujavälangu või granaatidega. Iga selline mõrvakomando oli võimeline nädalas viis aktsiooni läbi viima. Kokkuhoidlike sakslaste arvates kulutas aga see

Juute sunnitakse endale hauda kaevama. Eemal jälgivad tööd nende timukad.

meetod liiga palju padruneid ning seepärast võeti 1942. aasta kevadel kasutusse le gaasiautod, mis muutsid fašistide tapatöö tunduvalt odavamaks. Samal ajal laskis impeeriumi julgeoleku peavalitsuse "juudi osakonna" juhataja Adolf Eichmann sunnitöölistel ehitada suuri gaasikambreid. Enamik neist rajati Poolas asuvatesse hävituslaagritesse, kuna seal moodustas juutide osakaal elanikkonnast umbes 10 protsenti.

Algul terroriseerisid sakslased Poola juute mõrvade ja deporteerimisega. 1940. aastal aga aeti juudid linnadesse rajatud getodesse, kus suri alatoitlusesse ja haigustesse pool miljonit inimest. 1941. aastal hakati getoelanikke transportima hävituslaagritesse. Üsna varsti hakati aga juute kogu okupeeritud Euroopa aladelt surmalaagritesse vedama. Tüki leivaga ja ümberasustamise lubadusega õnnestus sakslastel meelitada tuhandeid Poola juute vabatahtlikult kaubavagunitesse, mis toimetasid nad koonduslaagrisse otse gaasikambrite ja krematooriumide juurde. Vastuhakkajaid sunniti vägivalda kasutades "reisile" asuma. Miljonitel inimestel tuli ilma söömata ja antisanitaarsetes tingimustes päevade viisi teel olla. Juhtus sedagi, et laagrisse jõudnud rongis olid pooled juba surnud ja teine osa koomas. Paljud juudid saadeti Poolasse Oswiecimi (sks. Auschwitz) linna lähedal asuvasse suurimasse natside hävituslaagrisse. Kui valvurid vaguniuksed lahti tõmbasid, avanes saabujatele sünge vaade: sajad barakid, mida ümbritses okastraataed, näisid ulatuvat silmapiirini. Arvukates valvetornides hoidsid ümbruskonnal silma peal kuulipildujatega relvastatud SS-lased. "Vabrikute" hiiglaslikest tellisekorstnatest tõusis tuleleeki ning musta suitsu. Õhus

Josef Mengele, kes Himmleri ülesandel viis Auschwitzi hävituslaagris vangide kallal läbi sadistlikke eksperimente. Sõja lõpus põgenes Mengele Lõuna-Ameerikasse, kus ta 1979. a. suri.

Silt Buchenwaldi koonduslaagri väraval "Jedem das seine" ("Igaühele oma") annab tunnistust SS-laste ülimast künnilisusest.

"Igaühele oma" — 22. mail 1946 poodi Praha Pankráci vanglas sõjakurjategija Karl Hermann Frank, kes oli 1943. aastast okupeeritud Tšehhoslovakkia riigiprotektori asetäitja ning peasüüdlane Böömi ja Määri juutide hävitamises.

oli tunda põlenud liha ja juuste lõhna. Hirmunud inimesed hüppasid vagunitest välja. Auschwitzi laagris Dr. Mengele selekteeris saadavad kahte gruppi. Esimesse füüsiliselt terved mehed ja naised, teise vanad, nõrgad ja haiged ning emad väikelastega. Esimesse gruppi pääsenutel tuli kokkuvajumiseni töötada, teine osa mõrvati otsekohe.

Elamistingimused laagris olid nii kohutavad, et esimese grupi vangid pidasid vastu ainult paar nädalat. Igas barakis oli kuni 1000 juuti ja ruumipuudusel tuli paljudel magada risti-rästi üksteise peal. Juba enne koitu ajasid valvurid nad kumminuiadega üles ning sundisid väljakule rivistuma. Elavad pidid oma surnud kaaslasti endi vahel püsti hoidma, sest eeskirja järgi tuli pead üle lugeda. Hommikused mõttetud loendused oli sadistidest laagripersonali põhiline vangide alandamise ja piinamise viis.

Tuhanded inimesed surid alatoitlusesse, kuid enamikku Auschwitzi saabu-
nuud ootas kiire surm. Inimesed saadeti gruppidega keldrikorrusele nn. duši- ja infektsiooniruumi. Seal pidid nad ennast täiesti alasti võtma. Seejärel suleti uksed ning lülitati valgus välja. Värskendava duši asemel langes ruumis olijaile kaela surmav mürggaas tsüklon B, mis tekkis laes asuvate avauste kaudu ruumi

Bergen-Belseni hävituslaagri ülevaatajad pärast arreteerimist.

valatud sinihappe kristallidest. Inimesed ei surnud otsekohe. Vahel kulus 20 minutit, mõnikord pool tundi, kuni kõik jäi vaikseks. Kui hinglaslikud ventilaatorid olid mürgised aurud ruumist välja puhunud ja uksed avati, ulatusid laibamäed laeni — inimesed olid püüdnud gaasi eest üle teiste kõrgemale pääseda. Mõnikord oli ruum nii paksult inimesi täis tuubitud, et nad surid seistes. Siis vedas erikomando laibad krematooriumi. Muuseas, iga uue erikomando esmaseks ülesandeks oli hukatud eelkäijate laibad kõrvaldada. Iga nelja kuu tagant vahetati komandot ning eelmine lasti kuulipildujatest maha. Natsid ei vajanud elavaid tunnistajaid. Enne põletamist võtsid sakslased ohvritelt ära kõik väärtesemed (erikomando oli juba kõik riided ja jalatsid kokku korjanud). Laibad raseeriti, sest juukseid vajati madratsite täiteks või viitsütikuga pommide lõhkeseigu jaoks. Kõige lõpuks rebis kaheksaliikmeline meeskond surnutelt välja kuld-
hambad ja plommid. Kaksikud ja vigased juudid lasti eraldi maha või tapeti klotiformi süstiga. Vangidest arstid aga pidid laipu uurima ja otsima märke juudi rassi mandumise kohta. Väga tähtis oli selgusele jõuda, miks sünnivad mitmed, et saksa emad võiksid kiiremini hakata uusi Saksa kolooniaid täisväärtuslike kasukatega täitma.

Auschwitzis oli neli krematooriumi, igaühes 15 ahju. Nii kulus mitme tuhan-

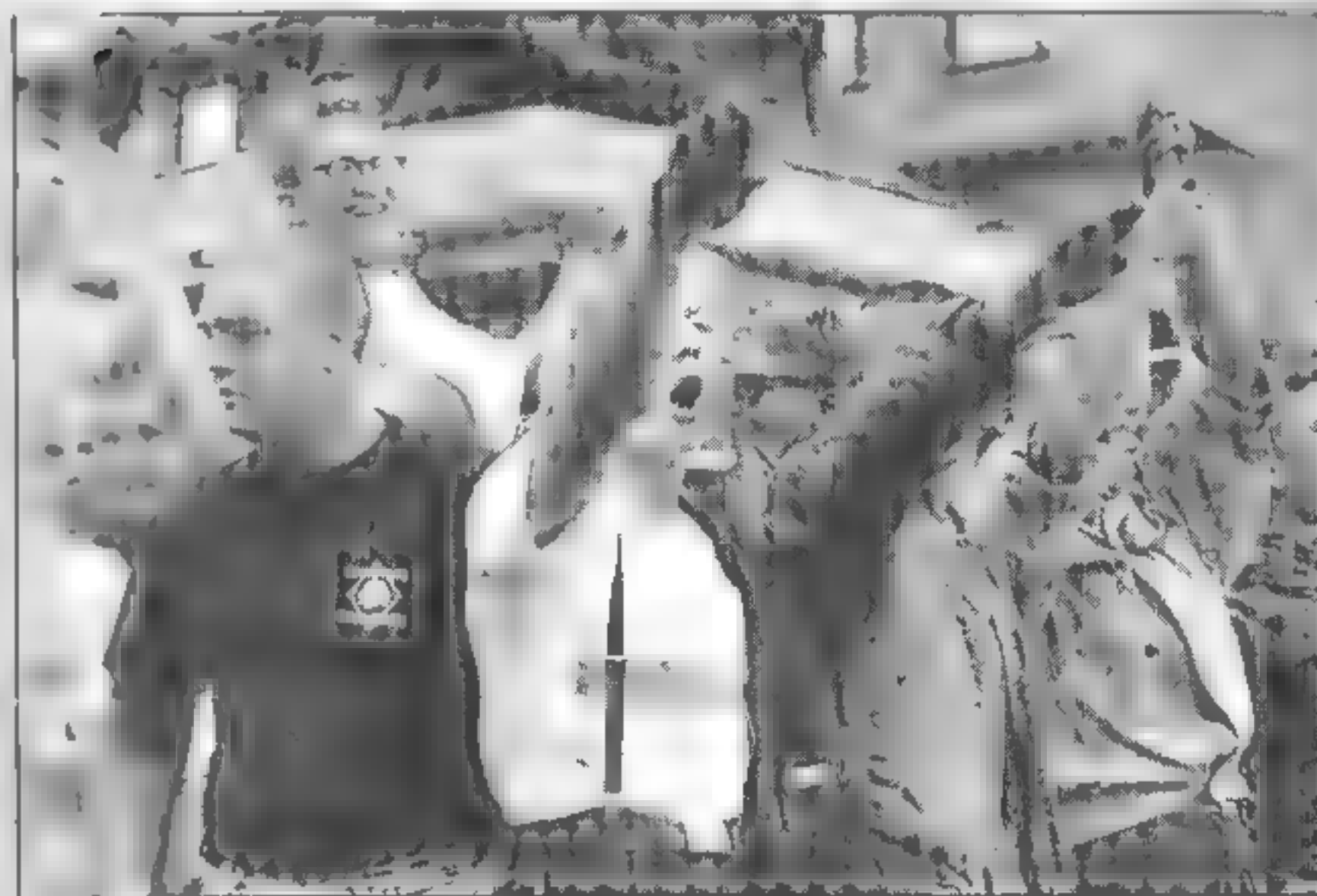
de inimese hävitamiseks ja põletamiseks ainult mõni tund. Kui see põrgu 1944. aastal ühistuuridel töötas, mõrvati iga päev keskmiselt 6000 Ungari juuti. Ühtekokku hukkus Auschwitzis erinevatel hinnangutel 2,5–4 miljonit inimest!

Paljudel meie kaasaegsetel on raske mõista, miks miljonid inimesed läksid kuulekalt surma nagu kariloomad tapamajja, ilma et oleksid teinud katsetki ennast päästa või vastu hakata. Kuid ka neile endile tundus selline barbaarsus võimaluna. Auschwitzis ei tahtnud paljud juudid, kes päevast päeva nägid krematooriume suitsemas, oma meeli uskuda. Pikka aega allasurutud rahva ajalugu oli neile õpetanud, et sageli on ainult siis võimalik ellu jääda, kui käskijatele kuulekalt alluda.

Kuid misama raskesti mõistetav kui juutide allaheitlikkus oli valvurite julmus. Juhtus sedagi, et mõni massimõrvur sai närvivapustuse, kuid enamik 3000 SS-valvurist suutis endas maha suruda inimliku halastuse. Paljud hävituslaagrite valvurid muutusid aja jooksul tõelisteks sadistideks. Auschwitzi laagris töötanud Irma Grosse peksis vange piitsaga, jalutuskepiga, saabastega või kummimutaga vaeseomaks või laskis naljaviluks inimesi maha. Bergen-Belseni laagri komandant Josef Kramer ajas lapsi jalahoopidega gaasikambrisse või ässitas vangidele koeri kallale. Kui 1945. aastal Inglise väed Bergen-Belsenisse jõudsid, leidsid nad eest 40 000 kurnatud vangi. Laagris vedeles 13 000 matmata laipa ning järgneva kuue nädala jooksul suri veel palju inimesi.

11. aprillil 1945 jõudsid Ameerika väeosad Buchenwaldi koonduslaagrisse, kus oli veel elus 21 000 vangi. Koonduslaagri värava kohal on silt: "Arbeit macht frei" — "Töö teeb vabaks".

Ma ei midagi uut siin päikese all ja ei oska ka sakslased ühtegi uut ideoloogiat välja nuputada. Sellel 1991. aastal jäädvustatud fotol skandeerivad "aarialased": "Ärge ostke juutidelt!"

Mis mõte oli tsiviilelanike massilisel hävitamisel, kui see ei toonud võitu? Miks jätkasid natsid juutide hävitamist ka siis, kui Kolmanda *Reichi* sõjaline võim oli ilmselge? Võib oletada, et edukalt kulgevate "lõpplahenduse" aktioonidega taheti kompenseerida sõjalist ebaedu. Ei eksi need, kes on nimeanud Saksamaa alustatud Teist maailmasõda viimaseks suureks keskaegseks mässuks.

2. augustil 1943 kinnitas okupeeritud Poola kindralkuberner Hans Frank natslike parteitegelaste vastuvõtul Krakovis: "Me alustasime siin kolmest ja poolest miljonist juudist. Praegu on neist järel vaid üksikud. Kõik teised emigreerusid, nagu me kunagi tulevikus ütleme..." Raske uskuda, kuid Saksamaa natslik juhtkond oli veendunud, et need massimõrvad õnnestub maha salata.

See XX sajandil toimunud tsiviilelanike tööstuslikult organiseeritud hävitamine on Saksamaa kustumatu häbiplakk või nagu eespool tsiteeritud Hans Frank Nürnbergi kohtuprotsessil ütles: "See on häbi, mida ei pese maha ka tuhande aastaga."

MÕRVAD, MIS TEGID AJALUGU

Atentaadi anatoomia

Labirintide on poliitilistel, religioossetel või muudel põhjustel tapetud tähtsaid isikuid. Antikajal peeti türanni tapmist koguni auväärseks teoks.

511. aastale Kr juhtisid kaks noort Ateenat ülikut Harmodios ja Aristogeiton vandenõulaste gruppi, kes üritasid tappa türann Hippias (valitses 527–510) ja tema vennast kaitsvalitsejat Hipparchost. Viimane sai surma, kuid Hippias pääses eluga ning vandenõulased hukati. Alkmaioniidide survele sundisid spartalased Hippias 510. aastal Ateenast lahkuma.

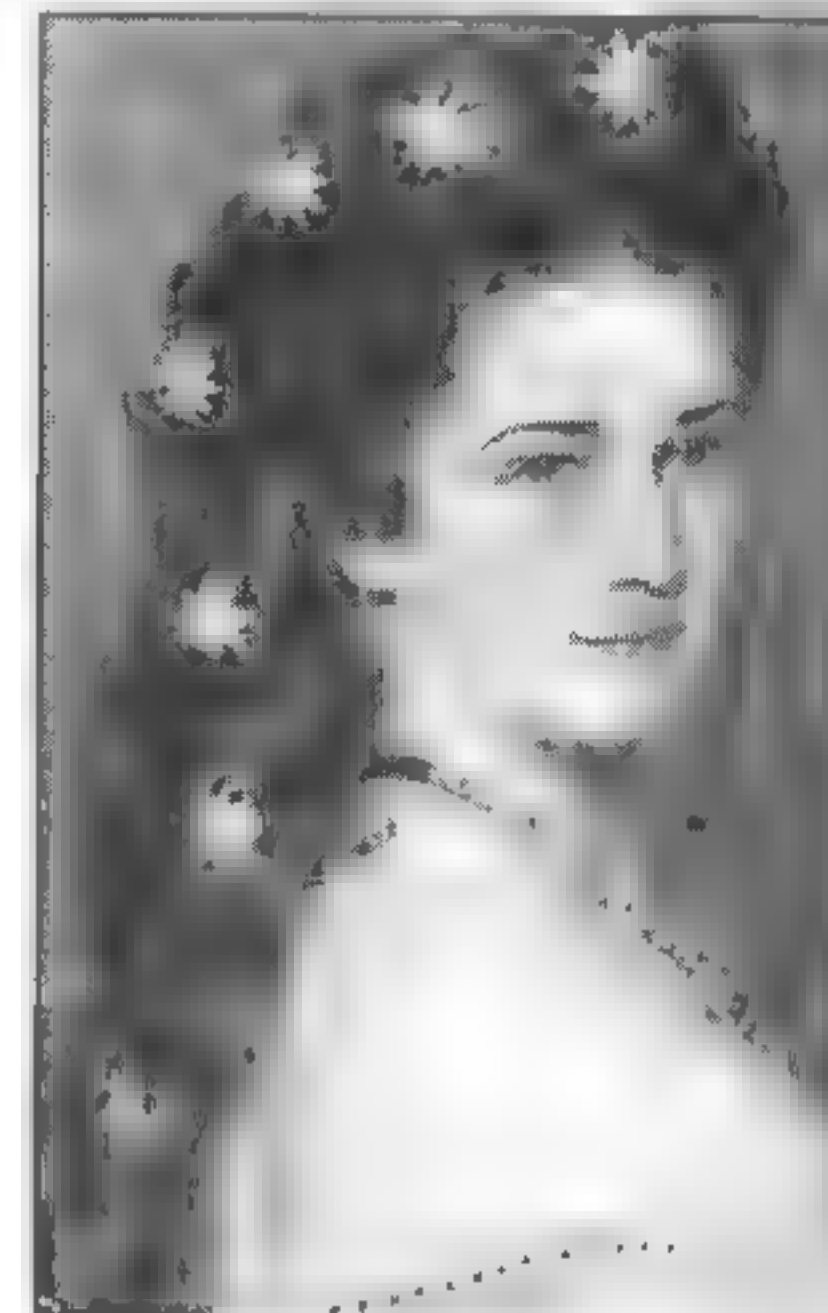
Vana keskaegne sõna *assassin*, mis inglise ja prantsuse keeles tähendab salamõrvant, ka avaliku elu tegelase nurjatut tapjat, tuleneb araabiakeelsest sõnast *hashshashin*, millega tähistati 1090. aastal Pärsias Hasan ibn Sabbahi asutatud islami sekti Ismaili Aasia mägikindlustes elavad sekti suurmeistrid, kes kandis tiitlit "vana mees magedest", rändasid mõjukatesse islamimaadesse, kus hašišuimas fanaatikud tapsid nende käsul moslemi väejuhte ja riigimehi. XIII sajandil hävitasid sissetunginud mongolid sekti, kuid nende kavalaite poliitiliste salamõrvante kuulsus jõudis pühalt maalt tagasipöörduvate ristirüütlite kaudu ka Euroopasse.

XV sajandi killustunud Itaalia väike- ja linnriikides (eriti Napolis) kuulusid intriigid ja mõrvad iseenesestmõistetavale seltsile juurde ning Rooma lausa kihas nii elukutselistest kui ka palgamõrtsukatest. Väga usinad mõrvavid olid Hispaaniast pärit itaalia aadlisuguvõsa Borgia liikmed paavst Aleksander VI (oli paavst 1492–1503) ja tema südameetunnetuseta poeg Romagna hertsog Cesare. Mõlemad püüdsid salamõrvade, äraostmistega jms. abil allutada Kesk-Itaalia oma võimule. Noil aegadel ei peetud tõenäoliseks, et mõni kõrge Itaalia võimukandja oleks võinud surra ka loomulikku surma.

Cesare edukatel salamõrvadel oli kaugleulatuv mõju, sest need inspireerisid Niccolo Machiavellit kirjutama raamatut "Valitseja". Sellest sai laialt levinud

Vannuhaige anarhist Luigi Luccheni ja tema ohver Austria-Ungari keisrinna Elisabeth

raamat, mis õigustas reetmist ja mõrva kui võimule pääsemise vahendeid. Värshi pärast Borgiate surma tõi reformatsioon Euroopas endaga kaasa uue poliitilise mõrva motiivi. 1589. aastal tapsid usufanaatikud Prantsuse kuninga Henri III ja 1610. aastal tema järglase Henri IV. Nii mõnelegi reformatsiooni ajale nais protestandist monarhi tapmine jumalale meelepärase teona. See teokujutus ajendas ilmselt Hispaania kuningat Felipe Teist avalikult kutsuma tapsma oma vaenlast Oranje Willemit, kes hukkus 1584. aastal mõrtsukate labi. XVII sajandil kaotasid nii mõnedki isevalitsejad elu hoopiski tapalaual. 1649. aastal hukati sõjakohtu otsusel Inglise kuningas Charles I. Järgmisel aastal aga giljotineeriti Prantsuse kuningas Louis XVI.

XIX sajandil võtsid poliitilised vandenõulased sihikule Ida-Euroopa monarhid lootuses sel viisil kukutada kehtivat korda. Austria-Ungari rahvusvahelise rahulolematuse oma olukorraga kulmineerus troonipärija Franz Ferdinandi mõrvas, mis vallandas Esimese maailmasõja.

Pragusel ajal on monarhide asemel demokraatlikult valitud peaministrid ja senendid, kuid sellest hoolimata leidub ikka ja jälle rahulolematuid kodanikke, kes riigipead türanniks pidades üritavad atentaadiga maailma paremaks muuta.

Üheainsa sajandi jooksul langes atentaadi ohvriks neli USA presidenti. 1865. aastal tappis näitleja John Wilkes Booth president Abraham Lincoln, et maksta lõunaosariikide kaotuse eest kodusõjas. Järgneva poole sajandi jooksul

12. augustil 1906. aastal pääses Vene peaminister Stolõpin (ovaalsel pildil) esimesest atentaadist. Tema St. Peterburgi lähedal asuvas suvilas lõhkes võimas pomm, mis tappis 27 ja haavas 32 inimest. Plahvatuse hetkel oma kirjutuslaua taga istuvalle ja raudse rahv säilitanud Stolõpinile pritsis ainult tinti näkku.

Mihhail Bakunin, üks anarhistliku liikumise rajajaid.

poliitiliste atentaatide ohvriks langenutest olgu sunkohal mainitud eksiilil elanud Stolõni kritiseerija Lev Trotski ja India patsifist, peaaegu puhaku elu leidnud Mahatma Gandhi.

Viivahemikku aastatel 1865–1914 võiks nimetada poliitiliste mõrvade kuldajastuks. Peale eespool nimetatud persoonide langesid atentaatide ohvriks paljude teiste maade kuningad, peaministrid ja presidendid.

Poliitilise atentaadi tagamaad on ajaloolasi alati huvitanud. Kõik katsed luua mingit süsteemi poliitilistes atentaatides või koostada terroristi tüpoloogiat on olnud seotud suurte raskustega. Atentaate on sooritanud nii palgatud salamõrtsikud (rüüandjate hulgas on olnud isegi paavste) kui ka poliitilistel või religioossetel motiividel tegutsenud fanaatikud. 1819. aastal tappis teoloogiaüliõpilane Carl-Ludwig Sand kirjanik August von Kotzebue. "Ainult tegu võib tuua vabaduskundust meie unisesse ühiskonda," põhjendas tapja hiljem oma tegu.

Kas Mehmet Ali Agca, kes 1981. aastal tulistas paavst Johannes Paulus II, oli poliitiline vandenõulane, moslemist katoliiklastevihkaja või anarhist? See küsimus on tänaseni vastuseta.

Eriti aktiivselt tegutsesid anarhistid XIX sajandil Venemaal. Nad üritasid terve 20 korral tappa suhteliselt liberaalset tsaari Aleksander II. Lõpuks õnnestus "Narodnaja Volja" grupi liikmetel kahe nitroglütseriiniga täidetud granaadi abil esimestkorda jõuda. Plahvatusel sai surma ka anarhist ise. XX sajandi alguses olid vene anarhistid usinad pomme panema ja revolvrast tulistama. 1902. aastal tapeti anarhistid Vene siseministri Dmitri Sipjagini, 1904. aastal uue siseministri Vjatšeslav Plehve ning 1905. aastal suurvürst Sergei Aleksandrovitši. 14. septembril 1911 tulistas ohranka agent Dmitri Bagarov Kiivis teatrietendusel Vene peaministrit Pjotr Stolõpinit (oli ühtlasi ka siseminister), kes suri neli päeva hiljem. Mõrvar poodi 24. septembril sõjakohtu otsuse põhjal. Kust on pärit anarhistlik liikumine?

Anarhismi (kreeka keeles *anarchos* — ilma valitsuseta, ilma riigipeata) üks rajajaid oli vene aadlik Mihhail Bakunin (1814–76), saksa filosoofi Hegeli õpilane. Oma poliitilise tegevuse eest saadeti Bakunin 1851. aastal Siberisse asumisele. 1861. aastal põgenes ta Inglismaale, kus 1864. aastal võttis osa 1. Internatsionaali asutamisest, kuid Karl Marxi survele arvati 1872. aastal organisatsioonist välja. Anarhistide esimesi ohvreid oli Itaalia kuningas Umberto I, kelle Gaetano Bresci 29. juulil 1900 lahtises tõllas maha laskis.

Kuid anarhistlik liikumine leidis pooldajaid mitte ainult monarhistlikes Euroopa riikides, vaid ka USA-s. Kui vaimuhaige poolakas Leon Czolgosz tulistas 6. septembril 1901 Buffalos näituse avamisel president McKinleyst ja hiljem oma kirjalikus tunnistuses teatas, et ta õn anarhia pooldaja, algas USA-s tõeline ajajaht anarhistidele.

11. mail 1906. aastal lukus läbi Madridi 19-aastase Hispaania kuninga Alfonso XIII ja printsess Viktoria Eugenie von Battenbergi pulmarong. Äkki viskas keegi mees rõdult lillekimpu peidetud pommi noorpaari tõllale. Pommiplahva-

tus tappis kohapeal 15 pealtvaatajat, 70 sai raskesti vigastada. Nagu ime läbi pääses valitsejapaar vigastamatult. Pommiviskajast anarhist Mateo Moral pääses esialgu sündmuskohalt põgenema, kuid tabati 3. juunil külas Madridi lähedal. Arreteerimisel laskis ta maha oma kinnivõtja ja seejärel iseenda. Ka järgmine atentaat kroonitud peale pandi toime Pürenee poolsaarel.

1. veebruaril 1908 mõrvati Vabariikliku Partei toetajate poolt Portugali kuningas Carlos I ja kroonprints Felipe.

Ameerika atentaadiuurijat Franklin L. Fordi on huvitanud, kas poliitilise mõrva puhul pole mitte tegemist "surmavate tagajärgedega manifestatsiooniga". Ford on kirjutanud kapitaalse uurimuse "Poliitiline mõrv". Selles raamatus tõdeb autor (toetudes statistilistele andmetele), et üksikult tegutsejaid on olnud rohkem ja nad on sagedamini ka oma eesmärgi saavutanud. Fordi andmetel on XX sajandil atentaatide arv tunduvalt suurenenud.

Teise XIX sajandi kohta tuli Euroopas umbes 100 atentaati. Meie sajandi esimese 80 aasta jooksul on sooritatud umbes 700 poliitilist mõrva, neist pooled pärast 1950. aastat. Atentaatide sagenemine on otseses seoses paljude terroristlike organisatsioonidega. Itaalia Punased Brigaadid, Saksa RAF (Punase Armee Fraktsioon), IRA (Iiri Vabariiklik Armee) ning Palestiina Vabastusorganisatsioon muutis poliitilise mõrva igapäevaseks televisiooniuudiseks. Fordi arvates suureneb poliitilise motiiviga tapmist arv alati siis, kui mingi autoritaarse režiimi hiilgeneg hakkab läbi saama ja surve nõrgeneb. Samuti suureneb aten-

31. mail 1906 pääsevad Hispaania kuningas Alfonso XIII ja printsess Viktoria Eugenie von Battenberg oma pulmapäeval napilt atentaadist. Anarhisti visatud pomm tappis pulmatõlla hobused ja 15 pealtvaatajat.

taatide arv revolutsiooni järel, kolonistlikke alt vabanenud riigis ja sõjajärgsel ajal. Näiteks toob Ford Weimari vabariigi aegse Saksamaa, kus aastatel 1919–22 sooritati poliitilistel motiividel 376 mõrva.

Ajaloolase Wolfgang Plati arvates on väärt kujutada atentaate ainult senaatsionaalsete, veriste ja kohutavate sündmustena. Ei ole õige kujutada lihtsaid kas külmavereliste mõrvarite või õilishingedena ning nende ohvreid vooruse või kurjuse kehastuseks. Plat leiab, et atentaat on sotsiaalsete konfliktide või majanduslik-poliitiliste pingete ventiil.

Ajalooost võib tuua näiteks ainult mõne atentaadi, mille kohta nii kaasaegsed kui ka järeltulijad on andnud üksmeelselt positiivse hinnangu, kusjuures mõõdupuuks on olnud ikka kas headus või kurjus.

Ajaloolase Fordi sõnul on filosoofid leidnud, et viimase kahe ja poole tuhande aasta jooksul on ainukeseks arvestatavaks ühenduslüliks eetika ja poliitilise vägivalda vahel olnud türanni tapmine. Plat hindab positiivselt 20. juulil 1944 Hitlerile sooritatud atentaati, mille organiseeris grupp Saksa ohvitseri. Samuti ei mõista ta hukka Georg Elserit, kes üritas üksinda Hitlerit tappa. Peatume siinkohal pisut pikemalt Elseril ja tema ebaõnnestunud atentaadil. Kes oli Georg Elser, kelle nimi on kindlasti tundmatu ka paljudele eesti lugejatele?

Elser Johann Georg Elser (1903–45) oli lihtne inimene, kes teadis fašistliku *Hitleri* tegelikust olemusest niisama vähe kui miljonid tema kaasmaalased.

Kaasaegsete tunnistuste põhjal olnud Elser tavaline, sõbralik, tagasihoidlik ja silmapaistmatu inimene. Ja just see silmapaistmatu inimene otsustas tappa Hitleri ajal, mil miljonid inimesed Saksamaal uskusid Hitlerisse kui geniaalsesse riigijuhti. 35 ööd kulus Elseril keeruka põrgumasina monteerimiseks ja selle paigaldamiseks Müncheni *Bürgerbräukelleri* õllesaali ühte sambasse. Pomm plahvatas 8. novembril 1939 kell 21.20, kolmteist minutit pärast seda, kui Hitler, kes pidas seekord ebatavaliselt lühikese kõne, oli saalist lahkunud. Üks ohvitor ja kuus natsi sai surma, 63 vigastada. Elser oli saalist lahkunud sama päeva varahommikul, olles vüumast korda pommi mehhanismi kontrollinud. Keskpöleva paiku sõitis ta rongiga Konstanz; et siis üle piiri Šveitsi pageda. Ta oli püütnud kõigest 30 meetri kaugusel, kui piirivalvur Waldemar Zipperer hüüdis talle: "Seis, kuhu te tahate minna?" Elser vahistati ja algul väitis ta, et oli tahtnud lihtsalt põgeneda. Zipperer toimetaskoos kolleeg Riegeriga pururikkuja Elseri tollipunkti, kus koos kahe tolliametnikuga võeti ette pinnapealne ülekuulamine.

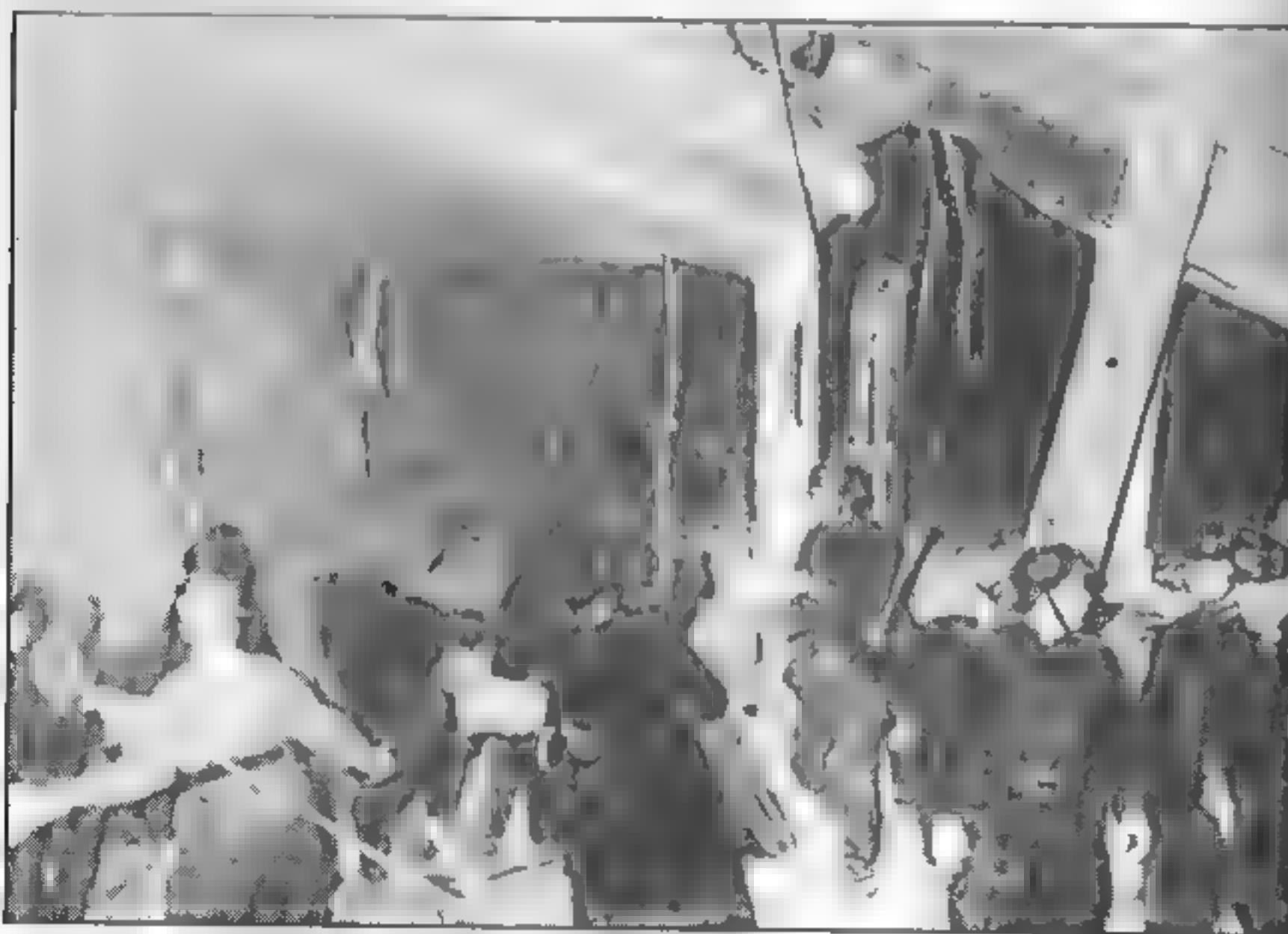

Georg Elser.

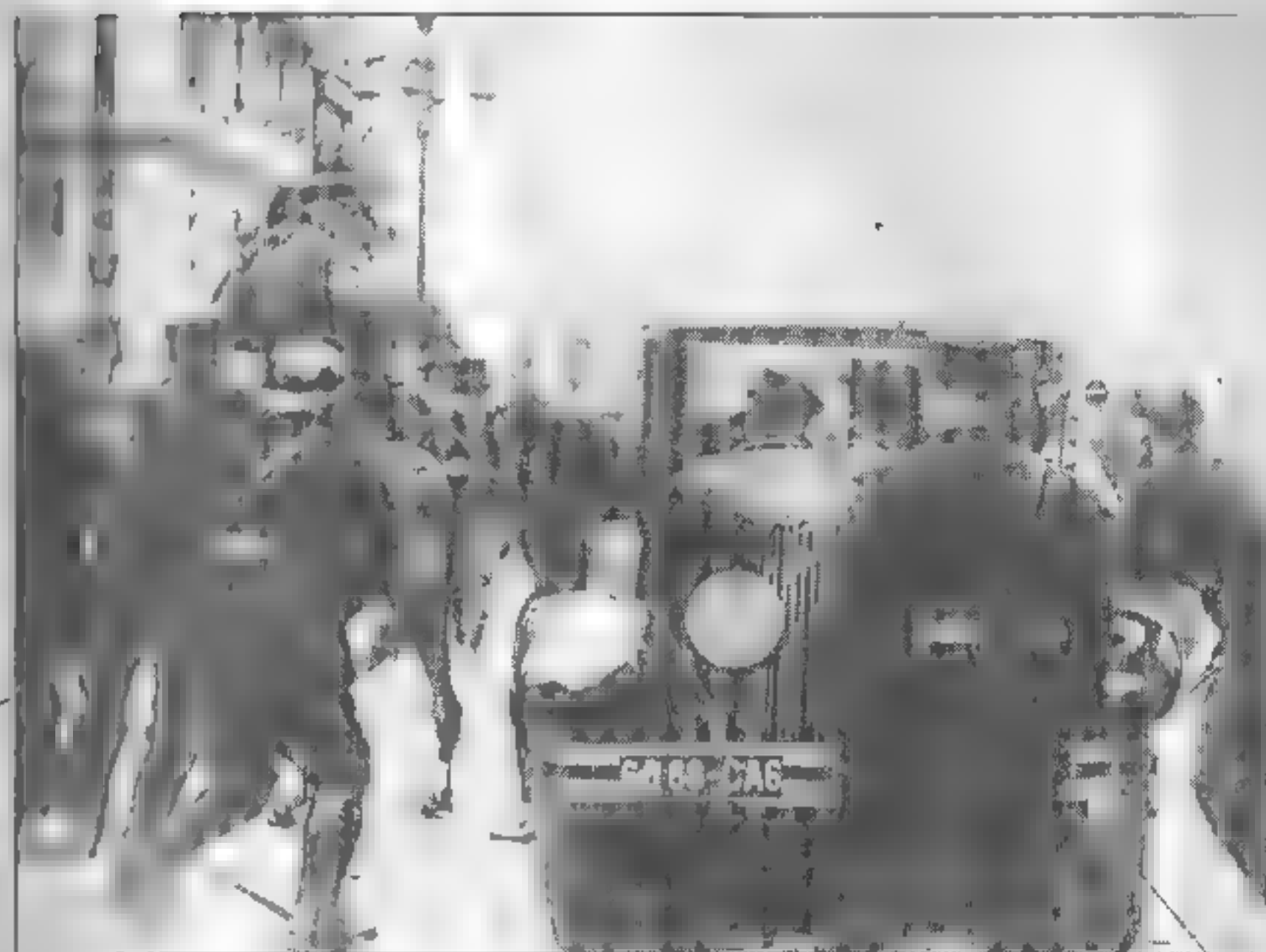
sest raadiost kostis parasjagu Hitleri kõne, mida ta pidas *Bürgerbräukelleris*. See oli kella 20.35 ja 21.20 vahel. Kuus päeva hiljem, 14. novembril tunnistab Elser, et tema oligi atentaadi korraldaja. Elserit ei antud tapmiskatses süüdistatuna kohtu alla, vaid saadeti "füüreri erivangina" Sachsenhauseni koonduslaagrisse. Aastavahetusel 1944/45 toimetati ta Dachau koonduslaagrisse ja 9. aprillil 1945 hukati kuklalasuga, ilma et tema üle oleks isegi kohut peetud.

Kas Elser oli hull või omapäratsev veidrik? Ta ei olnud hull, vaid lihtne korraldaja. Ta nägi, kuidas tema juutidest naabrid minema viidi, ta nägi, kuidas põlvel võimule tuli, ta nägi omakasupüüdlikke kaasajooksjaid. Elser tundis, et midagi on korrast ära, midagi väga olulist. Ja nii otsustas ta kõrvaldada Hitleri kui kurjuse juure. Keegi pidi ju seda tegema. Vastupanuvõitlejana oli Elser traagiline kuu. Keegi ei võtnud teda tõsiselt. Isegi gestaapo otsis asjatult Elsen kaasosalisi, suutmata uskuda, et nii tagasihoidlik mehike tegutses üksinda. Kuid Elser on kahjuks tähtsusetu ka ajaloo silmis. Temale pole Saksamaal püstitatud ühtegi mälestussammas.

Pole vähimatki kahtlust, et Hitleri tapmine kõigest paar kuud pärast Teise maailmasõja puhkemist oleks oluliselt mõjutanud sündmuste edasist käiku. Ajaloofond Ford esitab küsimuse: kas atentaadil on mõtet, kas poliitiline mõrv suudab muuta ajaloo käiku? Ford ise kahtleb selles. Kas näitleja John Wilkes Booth, kes 14. aprillil 1865 tappis *Ford's Theatre* 7. loosis USA presidendi Abraham Lincolni, saavutas oma eesmärgi? Ilmselt mitte. Lincoln suri, kuid Washingtoni poliitika lõunaosariikide suhtes jätkus.

Müncheni *Bürgerbräukeller* pärast pommitentaati 8. novembril 1939.

11. novembril 1934 tappis 35-aastane kroaat Petrus Kalem Marseille's riiklikul visiidil viibiva Jugoslaavia kuninga Aleksandar I. Koos temaga hukkus ka Prantsuse välisminister J. L. Barthou.

Kõige rängem tagajärg oli Sarajevo atentaadil. 19-aastane natsionalist Gavriilo Princip, kes tappis ertshertsog Franz Ferdinandi ja tema abikaasa, oli andnud põhjaliku töötuse, et selle vägivallaaktiga saavutab ta Bosnia iseseisvuse. Atentaadist sai aga hoopis ajend Esimese maailmasõja vallapäästmiseks Austria-Ungari poolt, keda kihutas tagant keiserlik Saksamaa. Princip ja tema kaasosaline Gavrilo Princip surid vanglas, ilma et nad oleksid kunagi teada saanud, et nende sooritatud atentaat vallandas maailmasõja. Jugoslaavia kuningriigi moodustamine 1929. aastal ei toonud sellesse piirkonda rahu ega kõrvaldanud teravaid rahvuslike vastuolusid. 1934. aastal langes serblasest kuningas Aleksandar I kroaatide korraldatud atentaadi ohvriks.

"Sellal, kui atentaadi toimepanija sihib oma ohvrit, on ta vimumse oma mõttes juba ammu ajalooareenilt maha kandnud," kirjutab Plat, "kuid milline kassid ohustus haarab tapjat, kui ta pärast atentaati märkab, et sellel teol pole olnud soovitud tulemust."

Juba ammu on vaieldud selle üle, kui suur on üksikisiku osa ajaloos ning millal võiks atentaat muuta valitsuse poliitikat. Pole kahtlust, et näiteks mõne kuningi praeguse presidendi tapmine ei tooks kaasa märkimisväärsed muudatused nende riikide sise- ja välispoliitikas, küll aga siis, kui ühe inimese kätte on loodunud suur võim. Napoleoni ja Stalini või Hitleri tüüpi valitseja hävitab ar-

Selle läheda maa pealt tehtud fotoga poliitilisest mõrvast sai fotograaf Yasuki Nago 1961. aastal esimese välismaalasega Pulitzeri preemia. Fotol on jäädvustatud moment, mil mõrvar Otoya Yamaguchi loob lühikese möögaga kolmandat korda Jaapani opositsiooniliidrit Inejro Asanumat. See oli esimene atentaat maailma ajaloos, mis sooritati teletulekande ajal, kuid mitte viimane. Kuna tähtsaid avaliku elu tegelasi ja poliitikuid saadavad kõikjal ajakirjanike parved, on videofilmile jäädvustatud ka atentaat paavst Johannes Paulus II-le, Anvar Sadatile ja Itzhak Rabinile ning need on otsekohe jõudnud kogu maailma televaatajate ette.

mutult oma poliitilised vastased ja ümbritseb end ustavate tallalakkujatega. Mitu kauem türann valitseb, seda tugevamaks tema võim muutub. Vallandub ahelreaktsioon: türanni lähikondsed valivad oma ametkondadesse endale meelepäraseid ja ustavaid inimesi, kusjuures koha saamisel on määrav kõige kandidaadi lojaalsus. Nii oli see näiteks fašistlikul Saksamaal ja kommunistlikus N. Liidus.

Kui grupp Saksa ohvitseri organiseeris Hitleri-vastase vandenõu, siis oli neil hädanuriteerida ka Goebbels, Himmler ja veel terve rida end kõige rohkem kompromiteerinud natslikke tegelasi. Seega vallandab türanni tapmine vastupidise ahelreaktsiooni: võimust jäävad esmajärjekorras ilma need, kes olid türanni kõige ustavamad teenrid.

Etseks, kas jõuaks keegi kokku arvata, kui palju inimesi määrati ametisse otse või Hitleri otsesel korraldusel või nende nõusolekul? Kui rääkida üksikute osast ajaloos, siis Hitleri ja Stalini puhul võib kindlalt öelda, et nende tegevusest ja otsustest olenes väga palju. Või meenutagem Napoleoni. Kas keegi teinud teinud asemel oleks võtnud ette sõjakäiku Venemaa vastu?

Ajaloos on tehtud atentaate ka ilma kindla sihita, ometi on neil olnud poliitilised tagajärjed.

Uhel 1878. aasta juunipäeval tulistas filoloogiadoktor Carl Nobiling Berlimis hotelli "Unter den Linden" aknast kalessis mõõdasõitvat keisrit Wilhelm Esimest, kes sai raskesti haavata. Kolm nädalat enne seda intsidenti oli 81-aastasest monarhi tulistanud plekksepp Max Hödel — õnneks kasutamiskõlbmatu relvaga. Mõlemad keisri elule kallalekippujad olid tõenäoliselt vaimuhaiged. Bisnismark kasutas atentaati ära selleks, et anda hoop sotsiaaldemokraatidele. Sama aasta oktoobris andis raudne kantsler välja nn. sotsialistide seaduse, mis võimaldas tal tõhustada poliitilist võitlust sotsialistide vastu. Nii Nobilingi kui Hödeli puhul oli tegemist inimestega, kes ei tegutsenud mitte poliitilistel motiividel, vaid haiglaste sundmõtete ajel. Vaimuhaigete terroristide ohvriks on langenud mitu kiigi prominente.

1881. aastal sooritas vaimuhaige Charles J. Giteau "jumaliku akti", tappes USA presidendi James Garfieldi. 24. juunil 1894 tappis vaimuhaige itaalia terrorist Lyonis lahtises kalessis Prantsuse presidendi Marie François Sadi Carnot.

10. septembril 1898 tapeti Austria 61-aastane keisrinna Elisabeth, kellel polnud mingit poliitilist võimu. Mõrvar, 25-aastane vaimuhaige itaalia anarhist Luigi Luccheni, lõi tänaval viih keisrinna rinda. Algselt oli Luccheni kavatsenud tappa Orléansi hertsogit. Kui ta aga kohtas Genfi järve ääres oma õueduami saatvat julutavat keisrinnat, mõtles Luccheni ümber ja otsustas, et tapab "selle".

6. septembril 1901. aastal tulistas vaimuhaige poola anarhist Leon Czolgosz Buffalo näitusel kaks lasku USA presidendi William McKinley pihta. President suri saadud haavadesse 14. septembril.

Kõige värskem näide vaimuhaigest püstolikangelasest on ameeriklane John

6. oktoobril 1981 avasid sõjaväeparaadist osa võtnud vandenõulased tribüünist moõdu- des tulo valitsusloori sionas ning tapsid Egiptuse presidendi Anvar Sadati.

W. Hinckley, kes 30. märtsil 1981 tulistas Washingtonis hotelli "Hilton" ees tol- last USA presidenti Ronald Reaganit, haavates teda rinda. Veel kolm inimest said haavata. 25-aastane John Hinckley oli psühhiaatri kontrolli all ja tal puudus kindel tegevusala.

Hiljem selgus, et mees oli juhindunud filmist "Taxi River" kuulnud lausest: "Kui sa mind ei armasta, tapan ma presidendi." Hinckley püüdis atentaadiga mõju avaldada oma idolile, filminäitlejale Jodie Fosterile. Hotellitoas, kus Hinckley enne atentaati peatus, leidis politsei mõned armastuskirjad näitlejale Fosterile, kellega Hinckley polnud lialgi kohtunud. Ühes kirjas olid järgmised read: "Ma tõestan oma armastust sinu vastu, sooritades ajaloolise teo." Psühhopaat Hinckley tunnistati süüdimatuks ja ta paigutati kinnisesse psühhiaatria- haiglasse.

Iga kord, kui keegi poliitik langeb atentaadi ohvriks, tekib kahtlus teo toime- panija vaimses tervises ning kütilalt sageli on piirid psühhopaaadi, vaimuhaige ja atentaadi hoolikalt ettevalmistanud terroristi vahel üsna ähmased. Sageli on aga poliitiku tapmise motiiviks oletus, et ta tegutseb riigi kahjuks. See on noorte tu- lipeade (atentaadi sooritajad on üldreeglina noored mehed) põhimotiiv poliitiku elu kallale kippumisel. Kuid ükski pommipanija ega revolvrkangelane ei vaevu mõtlema selle üle, et ühel poliitikul pole ka parima tahtmise juures võimalik ri-

ki kommunistidele, juutidele või uskumatuks maha müüa. Seega põhinevad kõikvõimalikud maail- maparandajad rohkem emotsiooni- test kui poliitilise situatsiooni kai- rusest.

12. oktoobril 1960 tungis 17-aas- tane paremradikaalsesse Suur-Jaa- panti Patriootilisse Ühingusse kuu- van Utoya Yamaguchi poodiumile ja loor lühikese mõõgaga mitu korda lõu- net pidavat jaapani opositsiooni- tudot Inejro Asanumat. Rünnak oli eel- arustamatu, et lähedal seisvad ini- mest ei jõudnud midagi teha aten- taadi vältumiseks. Kui Yamaguchi kinni võeti, lamas Asanuma juba surmalt põrandal. Ülekuulamise- l paljendas mõrvar oma tegu selle- ga, et Asanuma olevat tahtnud Jaa- panti kommunistidele müüa. Midagi rohkemat teada saada sei õnnestunud, sest

2. novembril lõpetas Yamaguchi oma elu enesetapmisega.

XX sajandil on tugevasti kasvanud kalduvus probleeme jõuga lahendada ja maailma tapariistadega paremasse tulevikku juhtida.

Lõunapäeval tungib riik inimese elu kõigisse valdkondadesse (ega Lenin asja- olt oelnud, et riik on vägivaldaorgan), alates sünnitunnistuse väljaandmisest kuni haiguslehe, autojuhilubade ja surmatunnistuseni välja. Kõikvõimalikel

Haavatud paavst Johannes Paulus II pärast atentaati 13. mail 1981.

Paavst Johan- nes Paulus II an- destas teda haavanud 23- aastasele türk- lasele Mehmet Ali Agcale selle ranga süüteo.

30. märts 1981. Ihukaltunud tõukavad kuulist tabatud president Reagani tema limusiini.

juhtudel keegub rik end inimese ellu ja annab sel moel psüühiliselt ebakindlatele inimestele nende hinglases mõttemaailmas põhjust haududa kättemaksu poliitikutele, kelles nad näevad kõigi hädade põhjust. Kui kerge on ühel skisofreenikul oma mõtet teoks teha, seda näitab järgmine juhtum.

3. oktoobril 1990 kogunesid mõlema Saksa riigi prominentsed tegelased aktusele Berliini kontserdisaali. Ootamatult ilmus kõnepulti keegi mees, kes hoidis käes plastikaatkotti. Kutsumata oraator hakkas rääkima teatud prantsuse veinide eeliseist. Julgeolekutootjad talutasid mehe minema. Hiljem selgus, et tegemist oli ühe endise Hamburgi juristiga, kes oli vaimuhaigena saadetud enneaegselt pensionile. Pole raske oletada, mis oleks võinud juhtuda siis, kui mehel oleks plastikaatkotis olnud pomm.

Vana kõnekäänd ütleb: Jumal kaitsku mind sõprade eest, vaenlastega tulen ma ise toime. Kuid vaimuhaigest terroristi eest ei ole keegi kaitstud.

Oranje Willem

18. märtsil 1582 lahkus Oranje prints Willem I, hüüdnimega Vaikija, oma Antwerpeni residentsi soõgisaalist ning läbi rahvast täis eestost. Rahva-entusiast astus esile üks mees, tõmbas välja püstoli ning tulistas prints suunas. Willemi suust purskus veri ja tema pitsiline nägu süttis põlema. Mõrvar suri kohapeal valvurite mõõgahoopide läbi. Teenrid tassisid haavatud valitseja teise ruumi. Arstid tegid kindlaks, et kuul oli tunginud läbi põse ja suulae, kuid aju oli säilinud. Nagu hiljem selgus, oli prints Willem langenud Hispaania kuninga Felipe II kättemaksu ohvriks. Teekord printsil vedas, kuid teine attentaat sai talle saatustlikuks.

Kaks aastat hiljem, kui Oranje prints langes Balthazar Gérard'i kuuli läbi, oli Felipe oma eesmärgi saavutanud. Willemi tapmisega oli ta murdnud mässu eestvedaja, kes tahtis Hispaaniat ilma jätta tema rikkaimast provintsist.

Willem sai Hispaania-vastase võitluse juhiks juhuse läbi. Ta sündis 24. aprillil 1533 ja kasvas üles lihtsas luteriusulise väikeaadliku perekonnas. Tema isa oli Nassau-Dillenburgi krahv. Kui Willem oli 11-aastane, päris ta oma onult Oranje vürstiriigi Lõuna-Prantsusmaal ning suure maavalduse Nassaus ja Hollandis. Üle õe oli temast saanud Euroopa rikkamaid vürste. Willemi uus seisus andis Karl V-le põhjuse tuua poiss Brüsseli õukonda, et kasvatada teda katoliiklikus vaimus. Kombekas, iseteadev ja riigimehelik Willem näis olevat lausa sündinud õukondlane. Kuid välise suhtlemisoskuse taga varjas ta oma tegelikke tundeid ja mõtteid, nii et hiljem sai ta endale hüüdnimeks "Vaikija". Ta oli tugeva sisemise õiglustundega mees, kes leidis, et tal lasub vastutus oma nua ja rahva eest.

XVI sajandil kuulus Hollandi koosseisu ka Belgia, Luksemburg ja osa Kirde-Prantsusmaast. Formaalselt kuulusid kõik need maad Burgundia hertsogile Karl V-le, kes oli ühtlasi Püha Rooma riigi keiser. Kuid tegelikult tuli tal võimu jagada provintside asevalitsejatega.

Willem Vaikija, Hollandi esimene asevalitseja.

1599. aastal määras Karl järglane Felipe II Willemi Hollandi põhjaprovintside, Zeelandi ja Utrecht'i asevalitsejaks. Üsna varsti sattus aga Willem iseendaga konfliktile. Ta pidanuks olema Felipele lojaalne, kuid samas olid tal oma huvid ning kohustused rahva ees. Willem nägi, kuidas Felipe püüdis aadlikke võimust ilma jätta ning kärpida provintside õigusi ja privileege. Hispaania eeskujul tah-
tis Felipe luua katoliiklikku keskvalitsust, ehkki nendes maades elas palju pro-
testante. 1599. aastal viis Felipe õukonna Hispaaniasse ning jättis Hollandisse
asevalitsejaks Parma hertsoginna Margarete, kelle nõuandjatele, nende hulgas
ka kardinal Granvelle'ile, oli tehtud ülesandeks viia ellu Felipe anastuspoliitika.
1564. aastal sündisid kolm nimekat aadlikku – Oranje prints, krahv Eg-
mont ja krahv Hoon – Hispaania kuningat vihatud kardinali Granvelle'i tagasi-
kutsuna. Kuid neil ei õnnestunud ära hoida algavat protestantide tagakiusamist.
Kalvinistlik rahvaliidumine katoliku kiriku ja Hispaania võimu vastu arenes
1566. aastal Madalmaade kodanlikuks revolutsiooniks.

1566. aastal saatis Felipe Hollandisse Hispaania armee uue peahalduri, "raud-
se hertsogi" Alba juhtimisel. Brüsselis hakkas tegutsema hertsogi nõukogu
(rahvasuus "verenõukogu"), kes karistas ketseid, areteeris sõnakuulmatuid
aadlikke ning sundvõrandas nende varandust. 1568. aastal laskis Alba hukata
Hooni ja Egmonti. Willem põgenes Saksamaale. Alba julm režiim ja rängad
maksud põhjustasid hollandlaste ülestõusu. Rahvas nägi eksilis elavas Oranje
printsis oma vabadusvõitluse juhti. Kuna ülestõusu keskuses Põhja-Hollandis

Uhke ja julm hertsog Alba, kelle Felipe II saa-
tis 1566. aastal Hollandit alistama. Hertsogi
loodud "verenõukogu" otsusel hukati tuhan-
deid hollandlasi.

valitses kalvinism, vahetas Willem
usku, kuigi ta oli alati soovinud
luua ühendatud Madalmaid, kus
inimesed võiksid oma usku vabalt
valida.

1572. aastal tungis Willem
20 000-mehelise armeeaga Hollan-
disse, kuid loodetud abi Prantsus-
maalt jäi saabumata ning ülestõus
suruti maha. Vahepeal olid hollan-
di piraadid vallutanud Brielle sadam-
a ning põhjaprovintsid kutsusid
Willemit kui asevalitsejat appi
võitlema iseseisvuse eest. 1573.
aastal kontrollisid printsi väed osa
Frisimaast, Zeelandist ja umbes
ühte kolmandikku Hollandist. Ter-
velt neli aastat juhtis ta põhjapro-
vintside võitlust iseseisvuse eest.

1576. aastal suri peahaldur ja
hispaania sõdurid hakkasid lõunas

maastama. See asjaolu tuli Willemi-
le tema iseseisvusvõitluses ainult
kõrva. 17 Hollandi provintsi-
st olid 16 valmis ühinema, ainult
Lümburg jäi hispaanlaste val-
dusse.

1577. aastal paistis, et uus pea-
haldur Don Juan on nõus Lõuna- ja
Põhja-Hollandi ühinemisega ning
võimaste vägede väljaviimisega,
kuid siis tungis ta oma vägedega
edumatuult Namuri ning Brüsselis
alustas uued läbirääkimised. Reli-
gioossed erimeelsused tekitasid
provintside vahel taas lahkeltust
ning 1578. aastal tungis Parma
hertsog, Don Juani järglane pea-
halduri ametikohal, 20 000-mehe-
lise armeeaga kaheks lõhestatud
Hollandisse. Hertsogi hiilgava või-
tustapärjel Gembloux' all lange-
sid lõunaprovintsid taas Hispaania
lõuna ja armu alla. 1579. aastal
kandis Arrasi lepingu põhjal lõuna-
unioon. Seepeale sõlmisid seitse
kalvinistlikku põhjaprovintsi Ut-
recht'i uniooni. Religioossed vas-
tuolud olid lõplikult lõhestanud
Hollandi ühtsuse, kuid Willem jät-
kas jõupingutusi ühinemise nimel.

1580. aasta suveks oli Felipe jõudnud äratundmisele, et lihtsaim viis mässu-
te alistamiseks on Hollandi juhtide kõrvaldamine. Mõrvaplaan oli ta juba va-
nasti haudunud, kuid nüüd hakkas ta oma plaanidest avalikult rääkima. Selleks
et potentsiaalseid mõrvareid julgustada, pani Felipe Oranje printsi tapmise eest
suure rahalise preemia (tapja hukkamise korral tema perekonnale), lubas
mõrvari aadliseisusesse ning anda talle amnestia kõigi varasemate kurite-
made eest.

Lasu veretöö eest oli kõrge, kuid see eest oli ka risk väga suur. Olid ju tol-
leegsused tulirelvad ebatäpsed ning väikese laskeulatusega. Seega pidi mõrvar
Willemit kas noaga lööma või läheda maa pealt püstolist tulistama. Mis tähen-
das seda, et tapja enda surm printsi ihukaitsjate käe läbi on sama hästi kui kindel.
Sellised mõrvaähvardused kahjustasid Felipe mainet avalikkuse silmis ning va-

Hispaania kuningas Felipe II.

badustarmastava Willemi populaarsus hollandlaste seas ainult kasvas. 1580. aasta detsembris avaldas Willem kaitsekirja, milles ta õigustas oma mässumeelsust Felipe vastu, kes ei vääri oma alamate lojaalsust.

26. juulil 1581 kirjutasid generaalstaadid alla Ühendatud Provintside Vabariigi iseseisvusdeklaratsioonile ning löid seega maailma esimese kodanliku vabariigi.

1582. aastal andis üks portugali kaupmees oma kirjutajale Juan Jauréguy'le uue printsuse ülikonna ning püstoli ja saatis ta Oranje printsi tapma. Kaupmehel oli kaval plaan saada endale atentaadi eest lubatud tasu. Kuigi mõrvari kuul vigastas raskesti Willemi nägu, ei olnud haav surmav. Tugevad sidemed peatasid verejooksu ning ta paranes.

Ikki Willemi elule püüti veel mitmel korral lõppu teha, mõnda aega tapmiskatsed ebaõnnestusid. Kuid juulis 1584, kaks aastat pärast esimest atentaati, õnnestus katoliiklasest fanaatikul Balthazar Gérard'il prints surmata.

Lõuna-Prantsusmaal asuvas Dole'is oli Gérard kord lõõnud noa puusse, et näidata, kuidas ta kavatseb Oranje printsi tappa. Üks juuresolijaist oli öelnud, et sellisest silmapaistmatust mehikesest nagu Gérard pole küll kuulsa vürsti tapjat.

Oranje printsi mõrvamine 10. juulil 1584. aastal.

1584. aasta mais saabus Gérard ilma relvata Delfti, kus prints võttis oma remi-
bentide vastu abipalujaid. Gérard esitles end Guyoni nime all protestandina, kelle-
le ta on langenud õiglase ürituse eest. Ta väitis, et tahab teenida Willemit kui
protestantide suurimat juhti. Willem saatis ta kirjaga Anjou hertsogi juurde.
Peapiibõrdus Gérard tagasi ning hulkus päevade viisi Willemi residentsis ringi.
Ent tal soovitati ära sõita, seletas Gérard, et tal ei ole raha. Prints andis talle 12
kuldinat reisirahaks. Selle raha eest ostis aga Gérard Willemi ihukaitsjateilt min-
i-
del ettekiändel kaks püstolit.

10. juulil 1584 veetis Willem ennelõunase aja Leeuwardeni linnapeaga, et riig-
asjades rääkida. Linnapea jäi ka lõunasöögile. Just sel hetkel, kui Willem
kõnnab linnapea ja nelja daamiga lukus söögisaali poole, trügis Gérard nende ette
ning palus õõnsal häälel passi reisiks Lõuna-Prantsusmaale. Willem lubas selle
eest hoolt kanda. Kui prints edasi läks, tegi Gérard kindlaks, millist teed mööda
paleest põgeneda. Ta kandis juba oma riiete all korkvööd, mida võis vaja minna
üle kumali ujumiseks. Seejärel liitus ta abipalujatega, kes ootasid trepi ja söögi-
saali vahelises koridoris. Lõpuks ometi tuli Willem välja. Ta oli just ühe vana
põlvitava soldati pead puudutanud, kui Gérard tulistas. Kuul läbistas Willemi
kopsu ja mao. Ta lõi kõikuma, kuid saavutas siis uuesti tasakaalu, tundes, et on
sunnult haavatud. "Jumal olgu mu hingele armuline, Jumal halasta sellele
väsele mehele," oigas ta. Siis varises ta trepil oma tallmeistri käte vahele ning
suri.

Mõrtsukal õnnestus pääseda ainult aiamüüriini, siis ta tabati. Gérard tunnistas
end kohapeal süüdi ning ta hukati hiljem avalikult. Katoliiklaste silmis oli ta
muidugi usumärter. Hispaania kuningas pidas oma sõna ja maksis Gérard'i pe-
rekonnale preemia. Ent mitte oma taskust, vaid raha pärines Willemi vanimalt
pojalt, kes oli trellide taha pistetud.

Willemi surm röövis põhjaprovintsidelt mehe, kes oli neile näidanud, kuidas
ühuse ürituse nimel koostööd teha. Willemi teine poeg Moritz, parem sõjamees
kui Willem, jätkas noore riigi tugevdamist, kuid tal puudusid riigimehe võimel
ningisa sarm. Willemi surm oli hävitanud viimase lootuse võita lõunaprovintsid
Hispaanialt tagasi ning luua Ühinenud Holland.

Lasud Sarajevos

Kui auto 28. juunil 1914 Sarajevos Franz-Josephi tänaval sõitu aeglustas, tõmbas keegi noor mees juuresolijate silme all revolvi välja ning tulistas kaks lasku. Austria ertshertsog Franz Ferdinand ja tema abikaasa vapusid autoistmel kokku. Mõne minuti pärast olid nad surnud ning kahe kuu pärast mõlitas Euroopas sõda.

Ertshertsog Franz Ferdinand oli vanimeva keisri Franz Joseph I troonipärija. 50-aastane Franz Ferdinand oli pühur ja ebasõbralik mees, kelle seltskonnas keegi enast hõsti ei tundnud. Oma mitte just kõitva vilimuse ja ebasõmpaalse loomuse tõttu ei leidnud ta

ka sõpra. Franz Ferdinand oli paksuvõitu, turske härjakaela ja külmade hallide silmadega. Kikki keeratud vuntsid ainsid ainult rõhutasid upsakat silmnägu. Juhtus harva, et ertshertsog naeratas. Aeg-ajalt tabasid teda raevuhood, mis tekitasid tema abikaasas suurt hirmu. Nüüsi ei valmistanud Ferdinandile raskusi endale vaenlasi koguda, seda enam, et ta oli astunud üle Habsburgide rangest etiketist ja abiellunud naisega, kes ei pärinenud keisrikojast. Kuid tema suurimaks vaenlaseks lagunema kippuvus monarhias oli lõunaslaavi vähemus.

Tõsi, algselt oli troonipärijal liberaalne plaan luua kroaatidele, sloveenidele ja serblastele oma parlament, nagu see oli Ungaris, ning teha niiviisi keisririigist kolmikhütriik. Salajas aga uskus ta Habsburgide dünastia üleolekusse. Oma suhtumises läks Franz Ferdinand lõpuks nii kaugele, et hakkas Ungarit ja slaavlasti põlgama. Tema viha Ungari vastu olevat alguse saanud sellest, et ühes Ungari ajalehes olevat möödunud sajandi 90. aastate keskel kirjutatud, et ta on suuremas haige. Teade ei olnud siiski pelgalt kuuludus, sest tegelikult oli troonipärija raskelt haigestunud tuberkuloosi.

Käesoleva sajandi algusaastatel Balkanil toimunud ülestõusud andsid tunnistust sellest, kui väga lõunaslaavlased vihkasid Viini keskvalitsust. Väga jahe vastuvõtt sai Franz Ferdinandile osaks, kui ta külastas sõltumatu Serbia piiri ääres asuvat Dubrovnikut.

1906. aastal puhkes Bosnias ja Hertsegoviinas puudustkannatavate põllu- ja

Franz Ferdinand Bosnias 1914. aastal.

talupidajate streik, mis distantseeris Franz Ferdinandit tema tulevastest slaavi vaenlastest veelgi. Troonipärija nägi ühiskonna demokratiseerimises ja vähemustahvustele omavalitsuste andmises surmaohtu monarhiale. Seepärast lootsid Franz Ferdinand demokratiseerimisplaanidest ja tegi pärast valitsusse pääsmist kõik selleks, et koondada kogu võim Viini. 1913. aastal sai Franz Ferdinand kõigi väehikide peainspektoriks ning koos sellega võimu, mida ta vajasis oma alistamisplaanide elluviimiseks. Franz Ferdinandit juhitud Habsburgide poliitika muutis monarhia vaenlasteks serblased, kes unistasid ühinemisest iseseisva Serbiaga. 1911. aasta paiku loodi igal pool riigis revolutsioonilisi sabaühendusi, kes pidasid sidet väljaspool keisririiki elavate mõttekaaslastega. Üheks selliseks organisatsiooniks oli Serbias tegutsev šovinistlik "Must käsi" (Crna Ruka), kes seadis endale ülesandeks kõigi serblaste ühendamise. Organisatsiooni kuuluvad intellektuaalid tahtsid revolutsiooni laial alusel, teistel oli ühegi ainult üks eesmärk: kõrvaldada need, kes serblasi alla surusid, eelkõige Franz Ferdinand, Habsburgide troonipärija.

Üks serbia natsionalistidest oli intelligentne, väikest kasvu ja kõhetu Gavrilo Princip, pärit Lääne-Bosnia puruvaesest talupoja perekonnast. Kui Austria-Ungari 1908. aastal annekteeris juba varem osaliselt okupeeritud serblaste alad Bosnia ja Hertsegoviina, liitus Princip revolutsionääridega ning heideti sellepärast koolist välja. 1914. aasta märtsis viibis Princip teisel pool piiri Serbia pealinnas Belgradis. Seal sai ta teada, et Franz Ferdinand kavatseb juunis külastada Bosnia provintsi pealinnat Sarajevot. Sellest hetkest alates hakkas 19-aastane Princip ertshertsogi tapmist ette valmistama. Tema sõbrad Cabrinovic ja Ribic olid valmis kaasa lööma. Neljas kaaslane muretses kuus pomm ja neli revolvi.

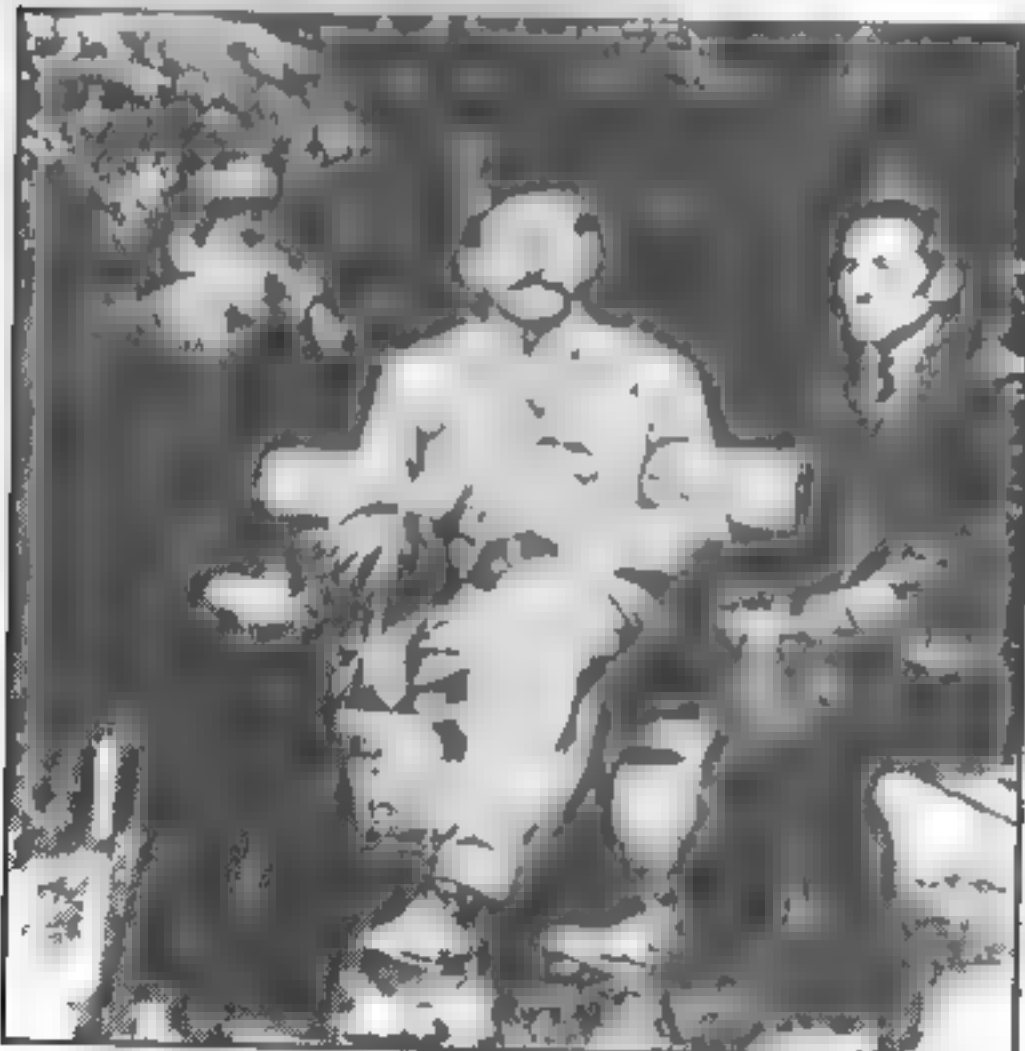
28. juuli 1914. Ertshertsog Franz Ferdinand on jõudnud Sarajevo raudteejaama.

Princip harjutas nadal aega ühes Belgradi kõrvalises pargis laskmist ning te mast sai selle lühikese ajaga päris hea laskur.

Salateenistus ei soovitanud Franz Ferdinandil teha plaanitud reisi Sarajevosse Serbia kahe suure lahingu aastapäeval, millega tähistati Serbia vabadust. Ülbe ja enesekindl ertshertsog lõi kõigile hoiatustele käega, leides, et ta peab ilmtingi mata sõitma. Oma demonstratiivse visiidiga Bosniasse ja selle pealinna tahtis troonipärija hoiatada naaberriigi Serbia sõjaõhutajaid, et keisririigi piirid on puutunud. Pealegi andis selline reis võimaluse koos abikaasa hertsoginna Sophiega avalikkuse ees üles astuda. Eelkõige tahtis ta aga demonstreerida oma isiklikku autoriteeti. Samas oli ta ohust täiesti teadlik, ehkki naljatles selle üle.

Ametlik sõit läbi Sarajevo algas pühapäeval, 28. juunil. Kell kümme, kui keiserliku kordetsevi kuus autot sõitsid läbi linna, oli juba üsna palav. Raekotta tuli sõita mööda tänavat, mille umbes 300 meetri pikkusel lõigul varitsesid seitse vandendust omavõljal. Neil vedas: tänu Sarajevo politseiüleva ja provintsi sõja-kuberneri omavahelisele rivaalitsemisele ei olnud sellel tänaval politseinike spaleeri.

Kell 10.10 ilmus nähtavale kolonn, mille teises lahtises autos uhkeldas sara-vus mundris ertshertsog, peas rohelise suletutiga kiiver. Tema kõrval istus val-ges kleidis Sophie, kites valged kindad, ning hoidis pea kohal valget päevavarju. Troonipärija auto sõitis esimestest terroristidest mööda: Mehmed Mehmedba-sic lõi araks ning Vaso Cubrilovicil hakkas ertshertsoginnast kahju, nii et ta ei suutnud v. jutada paa rikule. Siis viskas Cabrinovic oma pommi, mis tabas auto

Kolm noort serblast, kellele organisatsioon "Must käsi" tegi ülesandeks tappa ertshertsog Franz Ferdi-nand ja tema abikaasa. Vasakult paremale: Milan Ci-ganovic, Nedjelko Cabrinovic ja Gavrilo Princip.

radiaatorit, veeres järgmise auto alla ja lõhkes. Keiserliku eskordi liikmed ja mõned pe-altvaatajad said vigastada, kuid kriimustas Sophie kacla. Üks sündmuse pealtnägijaid olevat hiljem meenutanud: "Pomm ei tabanud märki tänu Franz Ferdinandi külmavereliisusele. Otse minu silme all heitis ta autosse lennutatud pommi tänavale." See väike legend näitab, et alati leidub neid, kes püüavad atentaadi ohvrit kujutada külmavereli-se kangelasena.

Cabrinovic neelas kiirusta-des tsüaankaaliumi ning hüp-pas jõkke. Kuid spontaanne oksehoog pärssis mürgi mõju

1ertshertsogi ja tema naise tapja Gavrilo Princip (märgitud noolega) võeti vahi alla sünd-muspargas.

ning politseinikud tirisid ta elusana kaldale. Kolonn tegi lühikese peatuse, et sel-gitada, mis oli juhtunud. Seejärel jätkas ertshertsog oma teekonda. Kooliõpila-nad vandendulane Popovic ei võinud midagi ette. Grabec ei sõandanud heita pommi, mis oleks võinud haavata süütuid pealtvaatajaid. Princip aga ei tundnud õigenegselt troonipärija autot ära. Vähemalt esialgu oli ertshertsog Franz Ferdi-nandi tapmiskatse ebaõnnestunud.

Raekoja ees pidas linnapea tervituskõne. Siis muutis Franz Ferdinand proto-kulli, ja selle asemel, et sõita kava järgi mööda Franz-Josephi tänavat muuseumi poole, otsustas ta külastada haavatud sõdurite hospidali. Sinna pääsemiseks tuli uuesti sõita mööda raekotta viivat tänavat, kust selleks ajaks oli rahvas juba taolised. Kell 11.15 hakkas autokolonn liikuma, kuid kas reetmise või kellegi vabitus tõttu keerasid mõlemad esimesed autod Franz-Josephi tänavale. Sõja-kuberner hõikas esimese auto juhile, et see peatuks ning sõidaks teise täna-va kaudu. Tänavanurgal seisvas rahvahulgas oli ka just kohvikust väljunud Prin-cip. Ta oli sel hetkel oma pidurdavas autos istuvast ohvrast kõigest kolme meetri kaugusel. Serblane tõmbas revolvri välja, üks politseinik tahtis tal kätt alla lüüa, kuid laskja kaasosaline virutas jalaga korraalvurile vastu põlve.

Princip tulistas kaks korda: esimene kuul tabas troonipärijat kacla, teine tun-gus Sophie kõhtu. Mõlemad jäid hetkeks istuvasse asendisse, siis nõksatas auto ettepoole ning Sophie elutu keha kukkus vastu Franz Ferdinandi, kelle suust tuli verd. "Sopherl, Sopherl, ära sure!" sosistas ta. Adjutant krahv Franz Harrach

Verega määrdunud frönt, mida Franz Ferdinand kandis atentaadi ajal.

ja ülem, korraldas meelega tagasihoidlikud matused. 83-aastaselt keiser Franz Josephil oli kalju ainult nöö orvuks jäänud lastest.

Näis, et atentaat on Austria-Ungari siseasi. Nii paistis see vaid esialgu. Viis vandenõulast mõisteti surma, ühele eluaegne vangistus ning üheksale erineva tähtajaga vanglakaristused. Just kahekümneks saanud Princip aga pääses surmanuhtlusest, sest ta oli perekonnaseisubüroo ametniku näpuvea tõttu kirjade järgi ikka veel 19-aastane ja seetõttu kõrgeima karistusemäära jaoks liiga noor. Princip mõisteti kahekümneks aastaks sunnitööle. Paraku olid aga politseinikud teda nii tugevasti peksnud, et tal tuli üks käsi amputeerida. 29. aprillil 1918 suri Princip Theresienstadti kindluses tuberkuloosi.

Vahepeal kogus aga Sarajevos toimunud atentaat rahvusvahelist kõlapinda. Mõned päevad pärast saatustlikke laske saadi tunnistusi Serbia osavõtu kohta. Vandenõulaste sõnul toetasid neid keegi Serbia major ja Serbia raudteel töötav Austria ametnik. Nende relvad aga pärnesid Serbia armeest. Ametlikke tõendeid Serbia osaluse kohta siiski ei leitud.

Franz Ferdinandi tapmine oli tegelikult Austria-Ungari ja Saksamaa valitsivate ringkondade jaoks meelepärane tegu. Mõlemad suurriigid olid ammu Balkanit vallutada püüdnud. Nende riikide mõju Balkani majandusele oli juba küllalt tuntav. Saksamaa oli saanud kontsessiooni raudtee ehitamiseks läbi Balkani poolsaare kuni Bagdadini. Nüüd nägid Austria valitsus ja Saksa keiser toimunud

küsis troonipärijalt, kas ta on raske haavatud. "Pole midagi," vastas Ferdinand juba kustuval häälel...

Raskesti haige paavst Pius X kaotas Roomas Pectri kirikus palvetades atentaadi ohvritele hingerahu paluda teadvuse.

Saksa keiser Wilhelm II lahkus pärast teadet Sarajevos juhtunu kohta Kieli nädala üritustelt ja pöördus tagasi Berliini.

Nii kummaline kui see kõpe olnud, kuid teade ertshertsogi tapmise kohta võeti Viinis üllatavalt rahulikult vastu, seda enam, et paljud viinlased polnud teda kunagi oma silmaga näinud. Franz Ferdinandi surm ei tekitanud troonipretendentide hulgas peataolekut, vastupidi, keiserliku perekonna rivaalitsevad grupid tundsid salajas juhtunust isegi rõõmu ning vürst Albert Montenuovo, keiserlik ko

mentipolitist ettekäänat mitte ainult Serbia alandamiseks, vaid kui iseseisva riigi loomiseks. Franz Joseph teatas oma liitlasele Saksa keisrile Wilhelm II-le, et ta on otsustanud Serbia isoleerida ja anda talle rahu ohustamise eest õppetund.

Franz Joseph teadis, millist riski see sõda tähendab. Austria-Ungari ja Saksamaa suhtusid Serbiasse kui Venemaa slaavi eelposti. Nüüd tehti panus lühikesele hukulisele ja võidukale sõjale, mis oleks kõrvaldanud Austria-Ungari impeeriumi lagunemisohtu ja liitnud sõltumatus poole pürgivad rahvad Habsburgide ümber. Kuid oli üks "aga". Serblastel oht oma slaavi vendade hulgas venelastele võimsad sõbrad. Sõda Serbiaga võis üle kasvada sõjaks Venemaaga. Venemaa potentsiaalseteks liitlasteks olid aga Suurbritannia, Prantsusmaa ja Itaalia. Kuid oleksid Austria sõjalised aksioonid ilma Saksamaa toetuseta olnud mõttetu.

Wilhelm II kinnitas Austria saadikule, et Austria-Ungari võib loota Saksamaa toetusele, juhul kui Venemaa peaks konflikti sekkuma. Nüüd esitas Austria 23. juulil Serbiale ultimaatumi, milles nõudis, et Serbia suruks maha Austria-vaenase propaganda ja saadaks laiali organisatsiooni "Must käsi" ning teised sarnased liikumised, mis võitlesid Serbias lõunaslaavlaste integreerumise eest. Lõpetuseks nõuti, et vallandataks Austria-vaenulikud ametnikud ning lubataks Austria riigiorگانeil edaspidi osa võtta poliitsei- ja õigussaktsioonidest Serbia territooriumil. Tuleb öelda, et Saksa välisministeerium tutvus noodi tekstiga päev enne selle Belgradi saatmist, kuid ei võtnud midagi ette selle loendamiseks.

Austria andis vastamiseks 48 tundi. Viini arvestused näitasid veendumusel, et Serbia ei võta vastu tingimusi, mis ohustaksid riigi rahvuslikku ühtsust. 25. juulil kaks nädalat pärast ettenähtud tähtaaja möödumist anti üle Serbia vastus, mis sisaldas märkimisväärsed järeleandmised. Ei mõistatud ainult ametnike vallandamisega Austria näpunäidete järgi ning Austria-Ungari poliitsei tegutsemisega riigis. Samal päeval teatas Venemaa, et ta ei luba rünnata Serbia suveräänsust.

Kuid asi oli juba niikaugel, et ka kõige järeleandlikum vas-

Nende päevade võtmefiguur: Saksa keiser Wilhelm II. 4. augustil 1914 ütles Wilhelm II saadikute marulise aplausi saatel sõnad, mida ta lausus juba 1. augustil Berliini lossi rõdult: "Ma ei tunnusta enam mingeid parteisid, ma tunnustan ainult sakslasi."

tus poleks jahutanud Austria sõjakust. Austria saadik Belgradis oli oma kohvri pakkinud veel enne Serbia vastuse kättesaamist. Olles vastuse läbi lugenud, ütles ta, et see on "ebarahuldav", ning sõitis kohe Viini.

Suurrükkide valitsused oleksid kindlasti saanud veel midagi ette võtta sõja vältimiseks. 27. juulil palus Suurbritannia välisminister sir Edward Grey Saksa maad ja Austriat hoiduda kuristikku sõostmast. Saksa riigikantsler von Bethmann Hollweg, andes Grey läkituse Franz Josephile edasi, moonutas ettekavalsetult selle sisu, et tuua esile Briti varjatud ähvardus võimaliku interventsiooni kohta.

28. juulil kuulutati Austria-Ungari Serbiale sõja ning Viinis valitses tõeline sõjaentusiasm. Viimisel tunnil vahetasid Saksa keiser ja Vene tsaar noote, milles kutsuti teineteist üles sõja puhkemist vältima. Kuid sõjamasin oli juba liikvel. 29. juulil pommitasid Austria-Ungari lennukid Belgradi. Venemaa kuulutas välja mobilisatsiooni. 31. juulil esitas Saksamaa ultimaatumi Venemaale ja Prantsusmaale. Saksa keiser nõudis Venemaalt mobilisatsioonikäsu tühistamist. Prantsusmaale esitati järelepärimine, kas ta jääb neutraalseks. Mõlemaal riigid vastasid eitavalt: Venemaa ei tühistanud mobilisatsioonikäsku ja Prantsusmaa ei kavatsenud sõjategevuse puhkemise korral neutraalseks jääda. Kella kuue paiku õhtul teatasid ajalehtede eriväljaanded sõjaseisukorra kehtestamisest Saksamaal. Tohutu sõjaväeüksus oli vallutanud pea kõik konfliktis osalevad Luroopa riigid. Kriitilised hääled ei pääsenud enam möjule.

1. augustil kella seitsme paiku õhtul väljus Peterburi Saksa saatkonnast auto,

31. juulil 1914 loeb Saksa leitnant ühel Berliini tänaval ette teate sõjaseisukorra kehtestamise ja üldmobilisatsiooni väljakuulutamise kohta.

Lõuludega ehitud noor sõdur läheb sõtta. "Jõuludeks olen ma tagasi!" ütlob ta hüvastijätku oma võluvale saatjale. Sõdurpoiss ei oska aimatagi, kui kaua see sõda tegelikult kestab.

milles istuv Saksa suursaadik krahv Pourtalis sõitis Vene välisministeeriumi ultimatumile vastust saama. Välisminister Sazonov vastas, et mobilisatsioon tühistamine ei ole võimalik. Seepeale lausus saadik: "Minu ülesandeks on su juhtumil teatada, et Tema Majesteet, minu kõrge isand, võtab väljakutse riigi nimel vastu." Samal päeval kuulutas ka Prantsusmaa välja mobilisatsiooni.

2. augustil vallutasid Saksa väed Luksemburgi. Saksamaa esitas Belgiale ultimatum, nõudes luba mõnede maa-alade okupeerimiseks. Samal ajal alustas Suurbritannia sõjalaevastiku mobilisatsiooni. Vene väed ületasid riigi idapiiri Saksamaa sõlmis Türgiga salakokkuleppe, kuid ettevaatlik Türgi ei kiirustanud sõttaastumiseega.

3. augustil kuulutas Saksamaa sõja Prantsusmaale. Belgia lükkas Saksa ultimatumi tagasi, olles seega sõtta tõmmatud.

4. augustil esitas Suurbritannia Saksamaale ultimatum, nõudes Belgia neutraalsuse respekteerimist. Saanud eitava vastuse, kuulutas Suurbritannia samal päeval Saksamaale sõja. 5. augustil teatas USA oma neutraalsusest. 6. augustil oli Austria-Ungari ametlikult Venemaaga sõjajalal. 11. augustil kuulutas Prantsusmaa sõja Austria-Ungarile. Järgmisel päeval kuulutas Suurbritannia Austria-Ungari sõja ja üsna varsti oli kogu Euroopa ning kõik ülemerekolooniad tõmmatud maailmasõtta.

Selles sõjas hukkus umbes 10 miljonit inimest. Esimese maailmasõja lõpp jältis Habsburgid võimust ilma ja viis Jugoslaavia moodustamiseni. Kesk-Euroopas tekkisid uued riigid, kus sakslased elasid vähemusrühviusena. See asjaolu andis hiljem Saksa natsionaalsotsialistidele ettekäände oma agressiivse vallutuspoliitika elluviimiseks ning lõi eeldused Teise maailmasõja puhkemiseks.

Lõks admiral Yamamotole

Pühapäeval, 7. detsembril 1941 valitses Washingtonis Valges Majas rahu ja vaikust. President Roosevelt tegeles oma margikoguga. Talle oli seltsiks tema lähedane sõber ja nõuandja Harry Hopkins. Kella 14 paiku helistati mereministeeriumile ja teatati: "Õhurünnak Pearl Harborile, härra president! Tegemist ei ole võltsiga!"

"See ei saa tösi olla!" hüüdis Roosevelt, kuid paraku vastas teade tõele.

Havimisaarestikus Oahu saarel asuv Pearl Harbor oli USA Vaikse ookeani laevastiku peabaas. Seal paiknes rohkem kui pool kogu.

Ameerika Ühendriikide Vaikse ookeani laevastikust, ühtekokku 93 alust, kuulus hulgas kaheksa suurt lahingulaeva. Oahu lennuväljadel seisis 394 lennukit, millest paljud olid vananenud — võitlusvõimelisi lennumasinaid oli kõigest 141.

* * *

Kuni 1941. aasta detsembrini oli Jaapani laevastiku ülemjuhataja Isoroku Yamamoto väljaspool oma kodumaad samahästi kui tundmatu. Tema juhatuse all korraldatud kallaletung USA Vaikse ookeani laevastiku baasile Pearl Harborile 7. detsembril 1941 ei teinud mitte ainult tema nime tuntuks, vaid põhjustas ka USA sõttaastumise. Ootamatu ja ohvriterohke rünnak kutsus ameeriklastes esile sügava viha Yamamoto vastu ning kättemaksuhimu oli üks motive, mis viis kolme kuusteist kuud hiljem admiralimõrvamiseni. See oli sõjaajaloos täiesti eelkõrge juhtum.

Admiral Yamamoto sündis 1884. aastal samurai perekonnas. 1904. aastal lõpetas ta sõjaväeakadeemia ning teenis järgmisel aastal lahingulaeval *Nisshin*, milles võttis osa merelahingust Tsushima saarte lähedal. Selles merelahingus andis Jaapani noor sõjalaevastik hävitava löögi Kaug-Itta saadetud Vene Balti eskadrillile. Lahingu tulemusena lõppes Vene-Jaapani sõda ning tõusva päikese maast sai maailma võimsamaid mereriike.

Järgmise 35 aasta jooksul järgnes Yamamotol üks ametialane tõus teisele. 1940. aastal sai temast admiral ning 1941. aasta augustis Jaapani sõjalaevastiku ülemjuhataja. Tollal sõdisid Jaapani väed juba neljandat aastat Hiinas ning olid vallutanud ka Prantsuse Indo-Hiina. See sõjakäik mõjutas järgnevaid sündmusi, mis pidid saama Yamamoto suurimaks triumfiks, kuid lõppesid hoopis tema hukkamisega. USA, Suurbritannia ja Holland reageerisid jaapanlaste sissetungile Prantsusmaa kolooniatesse Jaapani kontode külmutamise ja kaubandusembargo. Peatati naftasaaduste tarnimine, mida Jaapan hädasti vajab Hiina vastu peetavas sõjas. Selleks et naftale ligi pääseda, hakkasid jaapanlased ette valmistama tervet rida julgeid sõjalisi aktsioone. Nad tahtsid üheaegselt vallutada Hol-

Isoroku Yamamoto 1934. aastal. Jaapani laevastiku ulompuhatajana kavandas ta rünnaku USA merevahebaasile Pearl Harborile.

lulu konsulaadis töötavad Jaapani salateenistuse agendid teatasid, et laevad viibivad põhapileviti sudamas ning laevadel pole kunagi meeskonda täies koosseis-
sas. Kuupäevade pime öö ja teised ilmastikutingimused tegid 1941. aasta 7. detsembril puhapäeva hommiku rünnakuks eriti soodsaks. Jaapani eskaader oli juba 26. novembril Tankani lähedal merele sõitnud. Et kindlustada operatsiooni salastatust, sõitsid sõjalaevad ümber Kuriihde. Kogu sõidu ajal ei antud eestrisse ühtegi radiogrammi, et oma asakohita mitte reeta. Vähe sellest, jaapanlased olid isegi nii kavalad, et need sõjalaevade radistid, kelle "kaekirja" Ameerika luure suurepäraselt tundis, jätkasid tööd maal. Nad andsid edasi radiogramme nagu tavaliselt ning nii õnnestus eksitada USA Vaikse ookeani laevastiku raadioluure.

Eskaader koosnes kahest lahingulaevast, kolmest ristlejast, kolmest allveelaevast, viiest kääbusallveelaevast ning kaheksast kiirekäigulisest tankerist. Enamiku laevade ülesanne oli kaitsta kiut lennukikandjat. Yamamoto kavatses korraldada baasile õhurünnaku, millest pidid osa võtma 135 hävituspommituslennukit, 40 torpeedokandjat, 104 pommituslennukit ning 81 hävituslennukit.

2. detsembril sai eskaadri juhataja admiral Nagumo telegrammi: "Vallutage Nutaka mägi!" See šifreeritud teade tähendas seda, et keiserlik sõjanõukogu oli andnud lõpliku nõusoleku operatsioonile läbiviimiseks.

7. detsembril kell 6.00 hommikul startisid 145 pommituslennukit ja 45 hävitajat (teistel andmetel 183 lennukit) lennukikandjalt, võtsid suuna lõunasse ning kadusid peagi horisondi taha. Honolulu raadiojaam oli Jaapani pilootidele ide-

landile kuuluvad naftarikkad Jaava ja Sumatra saared (Hollandi India) ning Briti koloonia Malaisial, mis oli tollal tina ja kautšuki eksportimisel esikohal.

Ent USA laevastik oli küllalt tugev ja asus liiga lähedal ning võis Jaapani laste plaanidele kergesti kriipsu peale tõmmata. Yamamoto nimetas USA laevastikku "möögaks, mille teravik on suunatud Jaapani kõrile". Kui seda mööka ei õnnestu nüriks teha või kogu ni murda, võib rünnak Malaisiale või Hollandi Indiale ebaõnnestuda. Yamamoto nõudis äkkrünnaku korraldamist USA Vaikse ookeani laevastikule. Lõpuks andis sõjalaevastiku kindralstaap kõheldes nõusoleku.

Yamamoto kavatses anda hävitava löögi Oahu saarel asuvalle USA Vaikse ookeani laevastiku baasile. Honolulu

Vitseadmiral Yamamoto 1937. aastal arutamas Jaapani mereväe kättemaksumõetmeid. Tema vastu pärast seda, kui hiinlased olid ühe Jaapani dessanti juhtinud ohvitseri maha lastud.

raadiomajakaks. Kell 7.53 andsid piloodid eestrisse teate: "Tora, Tora — sõda on õnnestunud!" Kell 7.55, kui Ameerika laevadel algas igahommikune patrullimine, ründasid neid Jaapani lennukid. Kell 8 said kõik laevad raadioteate Jaapani mereväe lennukite kallaletungi kohta. Ameeriklaste vastupakkumine oli nõrk, maskeerimata lennukid Oahu lennuväljadel aga kujutasid endast tõelist märklauda.

Kell 7.15 startis teine grupp — 134 pommitajat ja 36 hävitajat. Kell 9.45 oli õhk murekas. Mõlema õhurünnaku tagajärjed olid kohutavad. Kolm torpeedot lövis lahingulaeva *Oklahoma* ja ta läks ümber. Hävituslennukid tulistasid laevale viie vette hüpanud mehi. Põhja vajusid ka *California* ja *West Virginia*. *Arizona*, *Nevada*, *Pennsylvania* ja *Tennessee* said raskelt vigastada. Sellised olid lahingulaevade kaotused. Lisaks uputati veel kolm hävitajat ja kolm kergetistleajat raskelt vigastada. Ametliku teate järgi hävitati lennuväljadel 149 lennukit, *Arizona* sai 2403 ja haavata 1178 ameeriklast. Jaapanlased kaotasid ainult 29 lennukit, ühe allveelaeva ja kõik kääbusallveelaevad. Hukkunud oli alla saja. Yamamoto triumfi tumestas asjaolu, et sadamas ei olnud ühtegi USA lennukikandjat. Need olid avamerel ning pääsesid sel moel rünnakust. Jaapanlased ei olnud rünnakul veel ühe vea: nad jätsid puutumata tähtsad rünnakuobjektid — õhukonditöökojad, laod ja kütusehoidlad, mis sisaldasid 400 000 tonni kütust.

Neid varusid oleks olnud väga raske taastada, sest ameeriklased pidid kütuse- ja varustama ennekoike Euroopa sõjatandrit. Tehnilise baasi korrasolek võimaldas aga jaapanlaste õhurünnaku tagajärjel vigastatud laevad kiiresti ära remontida.

USA-d pahandas kõige rohkem see, et rünnak toimus ilma eelneva ametliku sõjakuulutusega. Tegelikult olid Jaapan lühikest aega enne rünnakut mereala se kaabli kaudu edastanud ultimaatum Washingtoni, kuid dešifreerimisega tekkinud probleem tõttu oli selle õigeaegne üleandmine hilineunud. Järgnevatel kuudel ameeriklaste viha Yamamoto vastu aina kasvas. Alates 1941. aasta detsembrist kuni 1942. aasta juunini saavutasid Yamamoto laevad ühe võidu teise järel. Yamamotol oli õigus, kui ta väitis, et edu võib loota ainult välkkiirte rünnakute korral.

1942. aasta juunis tahtis Yamamoto anda järjekordse loogi USA osaliselt tühjastatud Vaikse ookeani laevastikule. Admiral üritas vallutada Hawai saarestikust läänes asuvaid Midway saari, et siis Ameerika lennukikandjad sisse piirata. Yamamotole sai saatuslikuks asjaolu, et USA vastuluurel õnnestus IBM-arvuti abil dešifreerida Jaapani sõjalaevastiku kood. Kui admiral laevad lähenesid loodest Midway saartele, ründasid neid USA lennukikandjate startinud lennu-

Pearl Harbori ründava Jaapani eskadri lipulaeval lennukikandjal *Akagi* varjestatakse komandotorni ameeriklaste võimaliku vasturünnaku puhuks.

Lennukilt pildistatud Pearl Harbor rünnaku alguses.

kuul. Lahingute käigus kaotas Yamamoto 332 lennukit, ühe raskeristleja ja kõik ühe lennukikandjat, mis olid osa võtnud ka Pearl Harbori ründamisest. Ameeriklased kaotasid ainult ühe lennukikandja, ühe hävitaja ja 150 lennukit.

16. juunini 1942 Midway saarte lähedal toimunud merelahingud näitasid, et lennukikandjatest oli kujunemas tähtsaim meresõja pidamise vahend.

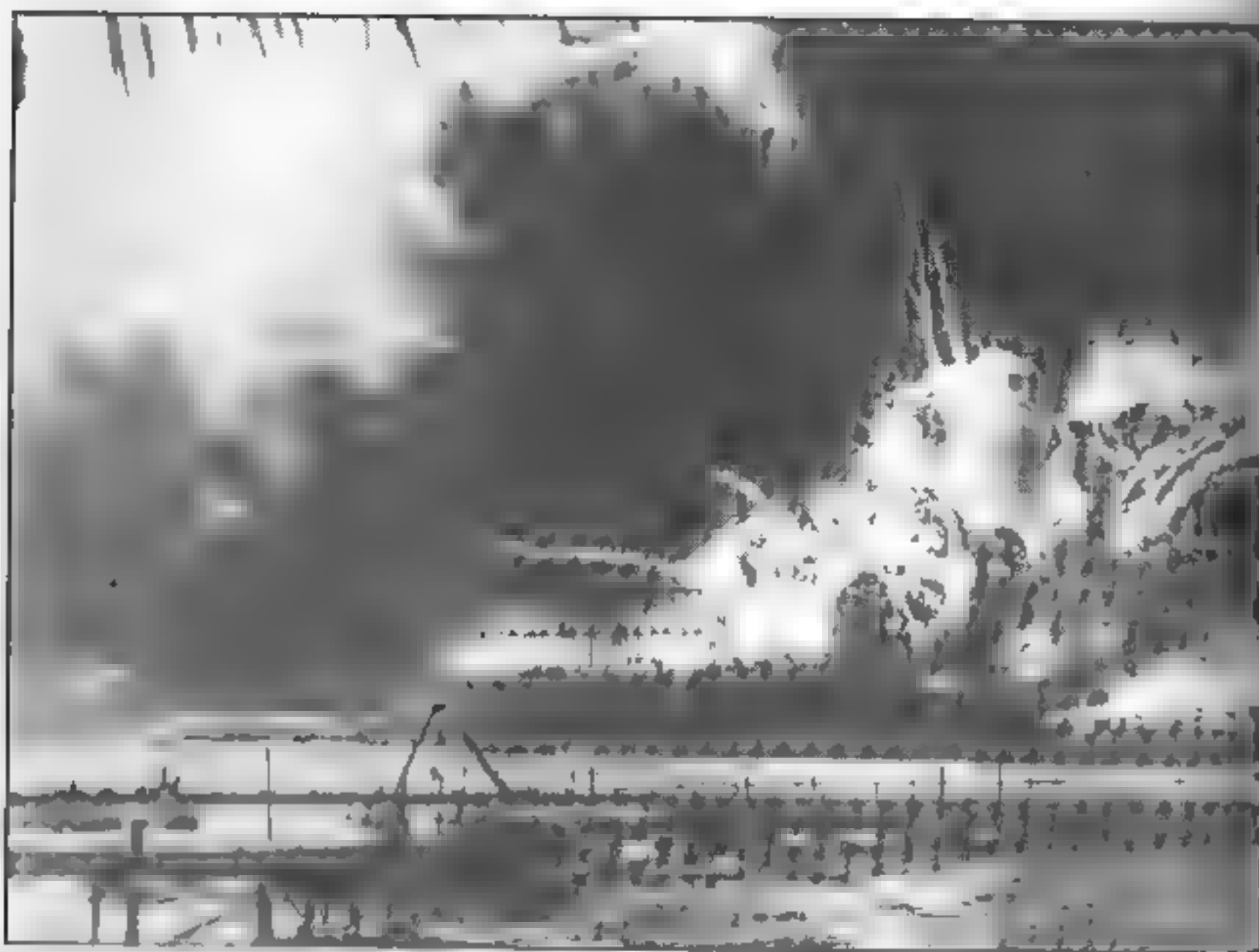
Jaapani merevägi ei toibunud sellest kaotusest enam kunagi. USA admiral Chester Nimitz nimetas lahingu tulemust hiljem "salateenistuse võiduks". Ameerika dešifreerijad olid ette valmistanud Yamamoto esimese suure kaotuse, sest nad aitasid nad talt ka elu võtta.

Ka pärast merelahingut Midway saarte juures õnnestus jaapanlastel vallutada üks suur teise järel, kuni nad jõudsid peaaegu Austraaliani välja.

1943. aasta algul sõjaõnn pöördus. Liitlased purustasid garnisonid Saalomoni saartel ja ohustasid suurt Jaapani laevastiku baasi Rabaulis Uus-Britannia saarel Uus-Guineast idas.

Ennastusid aga jaapanlased õhurünnakutega kallaletungi tõrjuda ja Yamamoto saabus Rabauli, et isiklikult operatsiooni juhtida. Ta otsustas inspekteerida Jaapani tugipunkte Uus-Britanniast kagus asuvatel Saalomoni saartel. 13. aprillil saatis tema peakorter radiogrammi saartel asuvatele garnisonidele. Saadud sõnum teatas admiraliga saabumisest viie päeva pärast, samuti andmed tema lennuki ja saatehävitajate kohta.

Radiogrammi püüdis kinni ja dešifreeris Havail asuv Ameerika raadiojaam. Otsekohe informeeriti Washingtoni kõrgeid sõjaväelasi ja anti ühtlasi ka nõu, mida edasi teha. Kas mitte ära kasutada ainukordset võimalust ja Yamamotot satukavalalt rünnata? Kättemaks Pearl Harbori eest ja Jaapani võimekaima admiralil videokõne olid piisavalt põhjendatud argumendid selle ettevõtmise kasuks. Teisalt segas aga sõjaväelase kirjutamata aukodeks. Pealegi kartsid ameeriklased, et jaapanlased taipavad, et nende kood on dešifreeritud, ning

Plahvatab pommitamisse saanud hävitaja *Shaw*.

7. detsember 1941. Esiplaanil põlev *West Virginia*, tagaplaanil *Tennessee*.

...and kasutusele vastuabinõusid. Washingtonis oldi suiski optimistlikud ning loodeti sellest, et jaapanlased ajavad atentaadi niikuini kohalike spioonide kaudu läbi, et Yamamoto tapmise psühholoogiline efekt on palju suurem kui mõrva tegemise hingepiinad sedalaadi mõrva pärast. Otsus oli langetatud.

11. aprilli varahommikul astus paraadmundris ja tseremoniaalsel samamoodi kandev admiral Isoroku Yamamoto Rabaulis oma lennuki pardale. Kell 11.30 tõusis lennuk õhku ja võttis kursi kagusse, et kella kaheksa paiku jõuda umbes 530 kilomeetri kaugusel asuva Bougainville'i lennuväljale.

15 minutit enne Yamamoto väljalendu Rabaulist startisid 18 Ameerika Lightning 100pi lennukit Guadalcanali saarelt, mis asub umbes 1100 kilomeetri kaugusel Bougainville'ist lõunas. Lennati madalal mere kohal, et jääda märkamatuks Jaapani radaritele. Operatsiooni juhtiva USA õhujõudude kapteni Thomas Lanphieri meelest olid šansid minimaalsed. Vaikse ookeani avaruste kohal lennates tema skeptitsism aina süvenes ning ta kahtles, kas luure edastatud teate põhjal on üldse võimalik kahe lennukigrupi kohtumine tihes kindlas kohas ja ajal kindlal ajal.

Kuid just nii juhtuski. Shortlandi saarte kohal, vahetult enne Lõuna-Bougainville'i, ilmusid Jaapani lennukid nähtavale. Ameerika hävitajad ründasid kohe kaitsehävitajaid, Lanphier aga võttis sihikule Mitsubishi-pommitaja, milles istus Yamamoto.

Ma lasksin pika valangu otse minu ees lendava pommitaja suunas. Lennuki parem mootor süttis põlema ning mõne hetke pärast oli kogu parem tiib leeki all. Kui ma jõudsin pommitaja pardarelvade laskekaugusesse, murdus parem tiib ära ja pommitaja kukkus dzunglisse," meenutas Lanphier hiljem.

Jaapanlased tõid Yamamoto surnukeha lennuki rusude vahelt välja ja põletasid pidulikult. Jaapanlaste lein oli siiras. Admiral Koga, kellest sai uus ülemjuhataja, ütles täiesti õigustatult: "Oli ainult üks Yamamoto ja mitte keegi ei suuda teda asendada."

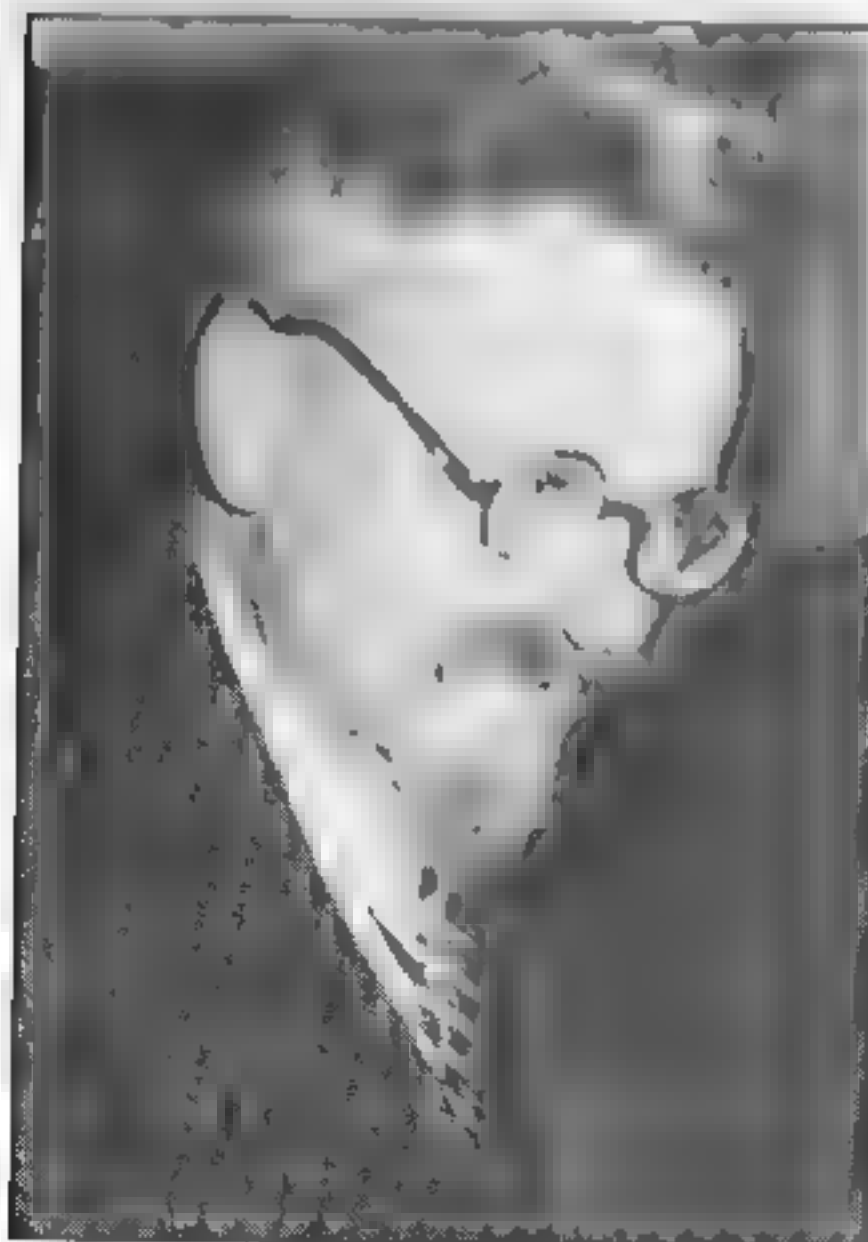
Yamamoto tapmisega maksid ameeriklased kätte Pearl Harbori eest ning andsid ruske löögi Jaapani võitlusmoraalile. Võimalik, et vastase võimekama juh. võimvaldamisega kiirendasid jätkid ka lõpliku võidu saabumist.

Revolutsioon õgib oma lapsi

1940. aasta 21. augustil jõudis Stalin tööle nagu alati kella kaheistkümnepäeval. Teretas Poskrebõševi, läks kabinetti, istus tugitooli ja nihutas harrumuskult paberid lähemale. Abi ei hakanud nagu tavaliselt ette kandma jooksvatest asjadest, helistamistest, edasilükkamatutest nõupidamistest, vaid ulutas vaikides, mingi isemoodi muigega telegrammi: "Trotski on surmavalt haavatud, võimalik, et tapetud. Üksikasjad hiljem."

Kaunoodatud, nagu kummatigi ootamatu teade. Vene revolutsiooni kahe valjapaistva juhi ligi kakskümmend aastat kestnud duell oli lõppenud.

Lev Trotski (kunl 1902. aastani Leiba Davõdovitš Bronštein) sündis 7. novembril 1879 Ukrainas mõisniku perekonnas. Juba Kiievis õppimise ajal loomulikke kontaktid revolutsionäridega ning saadeti selle eest 1900. aastal Siberisse asumisele. 1902. aastal õnnestus tal põgeneda ja Londonisse sõita, kus tutvus Leniniga. Pärast Venemaaile tagasipöördumist osales aktiivselt revolutsioonilises liikumises. 26. oktoobril 1905 asutasid Peterburi trükitöölised esimese tööliste nõukogu, mille esimeheks valiti Trotski. 2. novembril 1906 saadeti Trotski elanegsele asumisele Siberisse, kuid tal õnnestus ka seekord põgeneda ja välismaale emigreeruda. 1916. aastal sõitis ta USA-sse, kust naasis 1917. aasta kevadel, liitus bolševikega ning temast sai Petrogradi Nõukogu esimees ja bolševistliku riigipöörde sõjaline juht. 1. veebruaril 1918 alustas Trotski Punaarmee formeerimist. 1918. aasta märtsis juhtis Trotski välisasjade rahvakomissarina Nõukogude delegatsiooni Brest-Litovski rahuläbirääkimistel. Tema juhtimisel võideti Kodusõda.

Lev Trotski oli osav intrigant, kuid salakaval Stalin suutis aja jooksul kõrvaldada kõik riivaalid ja kindlustada oma võimu.

1920. aasta veebruaris algasid Kroonlinnas meelevaldused, revolutsiooni tulemustes pettunud madrused nõudsid vabu valimisi ja olid bolševike partei leninliku tsentralismi vastu. Enamlaste valitsus tembeldas väljaastujad kontrateks ja 18. märtsil suruti ülestõus Trotski ja Mihhail Tuhhatševski juhtimisel maha.

1920. aasta veebruaris algasid Kroonlinnas meelevaldused, revolutsiooni tulemustes pettunud madrused nõudsid vabu valimisi ja olid bolševike partei leninliku tsentralismi vastu. Enamlaste valitsus tembeldas väljaastujad kontrateks ja 18. märtsil suruti ülestõus Trotski ja Mihhail Tuhhatševski juhtimisel maha.

Lev Trotski koos abikaasa Nataljaga 1940. aastal ühes Mexico restoranis.

Pärast Lenini surma 21. jaanuaril 1924 hakkas parteid juhtima troika — Jossif Stalin, Lev Kamenev ja Grigori Zinovjev. Rahvakomissaride nõukogu esimeheks sai Aleksei Rõkov. Kuid Stalin, kes oli 1922. aastast saadik partei Keskkomitee peasekretär, tahtis saada ainuvalitsejaks ning alustas armutut võitlust oma meevõimuna konkurendi Trotski vastu. Juba jaanuaris ühel parteikonverentsil otsustas Stalin avalikult hukka Trotski, kes koos mitme teise juhtiva parteifunktsionäriga oli protesteerinud parteiaparaadi bürokratiseerimise vastu.

29. jaanuaril 1925 taandas Stalin Trotski sõjakomissari kohalt ning määras tema asemele Mihhail Frunze. Trotski kui revolutsioonikangelase oreool hakkas tuhmuma. Partei ja rahvusvahelise proletariaadi silmis sai temast ikka rohkem variser, politikaan ja kroonimata diktaator. Sundides parteile peale ühe diskussiooni teise järel, aitas Trotski tahtmatult, nii paradoksaalne kui see ka ei tundunud, järjest rohkem tugevdada Stalini kui partei liidri autoriteeti. Salakaval Stalin avastas aegapidi kõik Trotski loomuse nõrgad kohad ja kasutas neid maksimumilise järjekindlusega. Ta sõna tõsisel mõttes hävitas Trotski sellega, et võttis appi Trotski varajase brošüüri "Meie poliitilised ülesanded", mis oli pühendatud menševik P. Axelrodile. Stalin luges võidutsevalt, saali kõmina saatel ette Trotski pühenduse "Kallile õpetajale Pavel Borissovitš Axelrodile" ning soovis Trotskile head teed oma õpetaja juurde.

Trotski tundis, et see Stalini hävitav tiraad tähendab tema poliitilist lõppu. Nagu ta hiljem Mehhikos kirjutas, tundnud ta pärast Stalini kõnet lausa füüsiliselt oma pea kohal giljotiinitera. Ka partei oli tema vastu häälestatud, oldi välistatud tema intriigidest. Trotski veendus lõplikult, et Kodusõja lõpp oli tähendanud ka tema saatuse kulminatsiooni.

23. oktoobril 1927 heideti Trotski välja ÜK(b)P Keskkomiteest ja sama aastal detsembris toimunud ÜK(b)P XV kongressil astus ta viimast korda partei poliitilise tegelasena kõnetooli, kuid tema hoiatused ja kriitika ei leidnud Stalini suurt reks rõõmuks kongressist osavõtjate hulgas vastukaja. Trotski ja 76 tema poolehoidjat heideti parteist välja.

Ja siis tegi Trotski kõige suurema vea: Oktoobrirevolutsiooni kümnnendal aastapäeval üritas ta korraldada oma pooldajate meeleavalduse. Miilits ajas trotskistide rühmad laiali. Mäng oli kaotatud.

10. jaanuaril 1928 suudeti Trotski välja Alma-Atasse. 18. jaanuaril 1929 suudeti Trotski N. Liidust välja ning 29. jaanuaril sõitis ta Türgisse, kus tal lubati viibida 1. mail. Ta palus asüüli Saksamaal, kuid 11. aprillil 1929 andis Saksa valitsus talle eitava vastuse. 1932. aastal võeti Trotskilt N. Liidu kodakondsus.

Trotskile tuleb nüüdseks meelde, ta ei murdunud Stalini diktatuuri ees. Kuid tema tragöödia ei lähtunud mitte niivõrd võtlusest stalinismiga kui Staliniga. Kibestunud nurjunud lennust võimupüramiidi kõige kõrgemasse tippu, aetas Trotski poliitiliste ja mõistlike prioriteetide skaalal esiplaanile isiklikud huvid.

Sellul kui Stalin kindlustas oma ainuvõimu, rändas Trotski mööda maailma Prints saared Marmara meres, Prantsusmaa, Norra ja lõpuks Mehhiko olid ta lüües valjasuudetud opositsionäärade liidri teekonnal. 1937. aastal siirdus Trotski Norrast Mehhikosse. Mehhiko Tööliste Konföderatsioon, Mehhiko Kommunistlik Partei ja selle liider Lombardo Toledano avaldasid raevukalt protesti Trotski Mehhikosse tuleku vastu, sest pagendatul oli sotsialismi vaenlase kuul

Selle kirjutuslaua taga tapeti Trotski.

trotskistlikud organisatsioonid hankisid Mehhiko võimude abiga pagulasele Coyocan maja, mis muudeti otsekohe kindluseks. Hoonel olid samuti ületöödud ukseid ja aknaalusteem, kaitsesalga ja kuulipildujad. Trotskit kaitsesid pidevalt vähemalt kümme politseiniku ja erisõjavägi. Tal oli koguni soomusvest, mida võis kanda väljas liibuda. Oma varjupaigast tegi Trotski Nõukogude-vastaseid avaldusi ja andis intervjuusid, milles ennustas N. Liidu krahhi ja talu lõppu. Viimased kaks aastat pühendas Trotski täielikult oma endise kodumaa vastu suunatud ideoloogilisele tegevusele. 1938. aastal asutasid

Mõrvatud Trotski.

valitsuses tegutsemist jätkanud trotskistlikud rühmad Pariisis IV Internatsionaali, mille eesmärk oli võidelda nii stalinismi kui ka fašismiga. Kuid nagu andumuste käik näitas, ei olnud sellel liikumisel mingit poliitilist mõju, kuigi Trotski ennustas IV Internatsionaalile kindlat võitu.

Trotskile tehti kaks atentaati, viimane lõppes tema surmaga. Esimene oli 1940. aasta mais. Varahommikul võttis rühm politseivormis tundmatuid kaitsealga relvad ja ründas tuba, kus elas Trotski oma naise Natalja Sedova ja lapseleisega. Kuid abielupaar jõudis voodi taha nurka peitu pügeda. Mitukümmend kuulmuku leiti kohas, kus nad just olid viibinud. Iga järgmist elatud päeva hindasid nad kui saatuse kingitust. Nad teadsid, et neile peetakse jahti. Politseinik, kes saabus asja uurima, küsis: "Kas härra Trotski kahtlustab atentaadis kedagi konkreetset?"

Muudugi," vastas küsitud, "atentaadi autor on Jossif Stalin..."

Ometi oli mõrvar juba ammu üsna lähedal. 1939. aastal hakkas Jacques Mornard'i nime all Trotski juures käima hispaanlane Ramon del Rio Mercader. Mornard, kes tegeles filmiäri, oli äriühingondades tuntud veel Jacksoni nime all. Tema juhtimisel oli sooritatud ka esimene atentaat Trotskile. Mercader oli Trotski ühe sekretäri Silvia Agelofi sõber. Algul tutvus Mercader Trotski sõprade Alfred ja Margarita Rosmeriga. See tagas lõppude lõpuks ligipääsu hoolikalt kaitsstavale Trotskile, kellega ta maikuus isiklikult tutvus ning usalduse võitis.

Üheksakord augusti keskpaiku palus Mercader Trotskil parandada tema artiklit

Trotski haud.

likvideerida oma kõige aktiivsem oponent. Kuid palgamõrvaril õnnestus tappa Trotski ka ajaloo silmis. Trotski arvukad emigratsioonis kirjutatud Stalinile määratavad artiklid ja raamatud olid mõeldud N. Liidus elavatele lugejatele, kuid arusaadavalt need sinna ei jõudnud. Läänes lugesid Trotski raamatuid põhiliselt vasakpoolsed. Trotski nimi vajus kiresti unustusehõlma. Kuid meil on põhjust teda meeles pidada: Trotski ennustus N. Liidu krahhi kohta on täide läinud, kuigi vaevalt ta mõtles krahhi all N. Liidu lagunemist.

mingisuguses pisiküsmu. Trotski tegi mõned märkused Teisipäeva õhtul, 20. augustil 1940 läks Mercader parandatud artikliga Trotski kabinetis ja palus teksti üle vaadata. Trotski oli ametis raamat "Stalin" käsikirjaga. Staanenud, pani Mercader, nagu hiljem tunnistas, manli toolile võttis märkamatuks selle alt alpinistikurve ja, sulgenud silmad, virutas sellega käsikraatugevale Trotskile kogu jõu pähe. Ohver laskis kuulda hirmuäratava, läbilõikava kisa. Trotski agoonia kestis terve ööpäeva.

Ülekuulamistel ja hiljem kohtuprotsessil ei reetunud Mercader neid, kelle ülesandeks oli tegutsenud, kuid kõik neid jaolud rääkisid selle poolt, et pani atentaadi toime Stalini osusel korraldusel ning mõrva organiseeris Lavrenti Beria ametkond. Stalinil õnnestus

Viis sekundit, mis vapustasid maailma

John Fitzgerald Kennedy oli noor USA president, kes asus oma ametikohale 43-aastasena. Kennedy poliitiline karjäär kulges õnnetähe all.

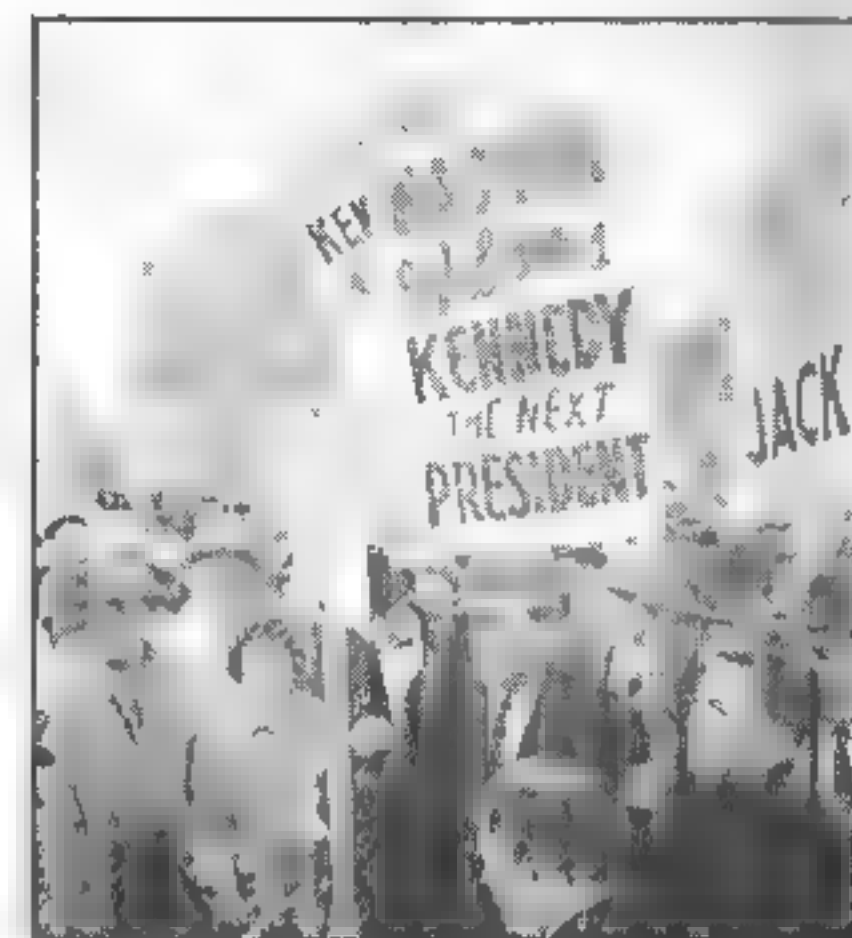
John Kennedy sündis 29. mail 1917 Brookline'is (Massachusettsi osariik) ühe päritolu katoliiklasest miljonäri perekonnas. 1940. aastal lõpetas Kennedy Harvardi ülikooli ning Teise maailmasõja ajal teenis torpeedokaatrit.

Tema isa Joseph Kennedy oli aastatel 1917–40 suursaadikuks Londonis ja ka poeg Johni oli ta ette valmistanud poliitiku karjääriks. 1952. aastal valiti John Kennedy senaatoriks. Inimomadele imponeeris pikka kasvu, energilise, avala ja poisikeseliku silmnäoga armastusväärne katoliiklasest presidendikandidaat. Nad imetlesid tema ilusat naist Jacqueline'i ja nende armsaid lapsi.

Valitud teadsid, et Kennedyt oli Teise maailmasõja ajal autasustatud vaprusel, kuid kõige rohkem plusspunkte kogus ta oma valimiseelse programmiga, milles lubas vähendada vaesust, võtta luubi alla rassilise diskrimineerimise ning vähendada pingeid suhetes N. Liiduga. Hoolimata oma isiku sarmist, valiti John Kennedy presidendiks USA ajaloo minimaalseima häälteenamusega. Kennedy sai 34 221 355 valijahäält ehk 49,7 protsenti ja tema vastaskandidaat Richard Nixon 34 109 398 ehk 49,6 protsenti.

Paljud ameeriklased umbusaldasid Kennedy noorust, rikkust ja väheseid kogemusi välispoliitikas. Nii oli tal vaenlasi juba esimesest ametisoleku päevast ning nende hulk aja jooksul aina suurenes. Suurema osa Kennedy esitatud reformiprojekte — kõigile ameeriklastele kodanikuõiguste andmise, maksureformi, haridusele ja sotsiaalhooldusele antava föderaalabi suurendamise — lükkas konservatiivse hoiakuga Kongress tagasi. Finantsthusadele ei meeldinud tema majandusreformid, teised jällegi olid vastu presidendi katsetele parandada neegrite olukorda. Neegerliikumise eestvedajad omakorda leidsid, et Kennedy kavandatud abinõud on ebapiisavad. Kennedy süüks aeti ka Kuuba emigrantide varjunud, eelmise administratsiooni kavandatud invasioon Kuubasse 1961. aastal.

1962. aastal nõudis president N. Liidult, et see viiks Kuubast ära oma raketid.

John Kennedy valimisvõitluse ajal 1970 a.

Tekkis maailmasõja puhkemise oht. 1963. aastal lahendati kriis Kennedy ja Hruštšovi kokkuleppega, mis nägi ette kummagi riigi mõjusfääri respektiivset hoidmist.

Kui suhted N. Liiduga hakkasid normaliseeruma, nimetasid parempoolsed Kennedyt kommunistide sõbraks ja soosijaks.

Oma esimese ametis oldud aasta jooksul sai Kennedy 870 anonüümset ähvarduskirja, 170 mündis politseinikku valvasid Valge maja sissepääse, valgustasid läbi kõik postipakid ning hävitasid kingituseks saadetud kommikarbid ning lüüsi tegemata. Kümned julgeolekuagendid saatsid presidenti ihukaitsjateks tema ametireisidel. Jälgiti isegi roogade valmistamist.

1963. aasta novembris olid ihukaitsjad raske ülesande ees: president tahis reisi Lõunasse. Selle osariigi Demokraatlik Partei oli jagunenud liberaalide, konservatiivide ja ultraparempoolsete gruppidesse. Kennedy uskus, et oma küluskäiguga suudab ta erimeelsusi tasandada ning kindlustada endale valijate hääli, mida ta tungivalt vajas, et teda 1964. aastal tagasi valitaks. Kahepäevase lennureisi kavatses Kennedy külastada Houstonit, Fort Worthi, Dallast ja Austini. See oli ohtlik reis, sest mõrvaähvardusi tuli vasakult ja paremalt. Ühe mõrvari elanikuga Dallas, mis oli ekstreemsete liikumiste taimelavaks, suhtus vaenulikult katoliiklusesse. Dallase press avaldas presidendi vastaseid kirjutusi. Tõlial pandi Dallas aastajooksul toime rohkem tapmisi kui terves Suurbritannias ning tulirelva võis osta niisama lihtsalt kui võileiba. Kunagi oli FBI šeffi öelnud: "Kui keegi võtab tõepoolest pähe presidenti tulistada, siis ma arvan, et me ei suuda teda takistada." Kindlasti olid need sõnad meele ka presidenti saatvatel ihukaitsjatel. Presidendi Dallase-reisi ajal tegid tema julgeoleku eest vastutavad ametnikud rea mõõdalaskmisi, kuid suurim viga oli see, et ajalehes "Times Herald" avaldati presidendi marsruut linnas

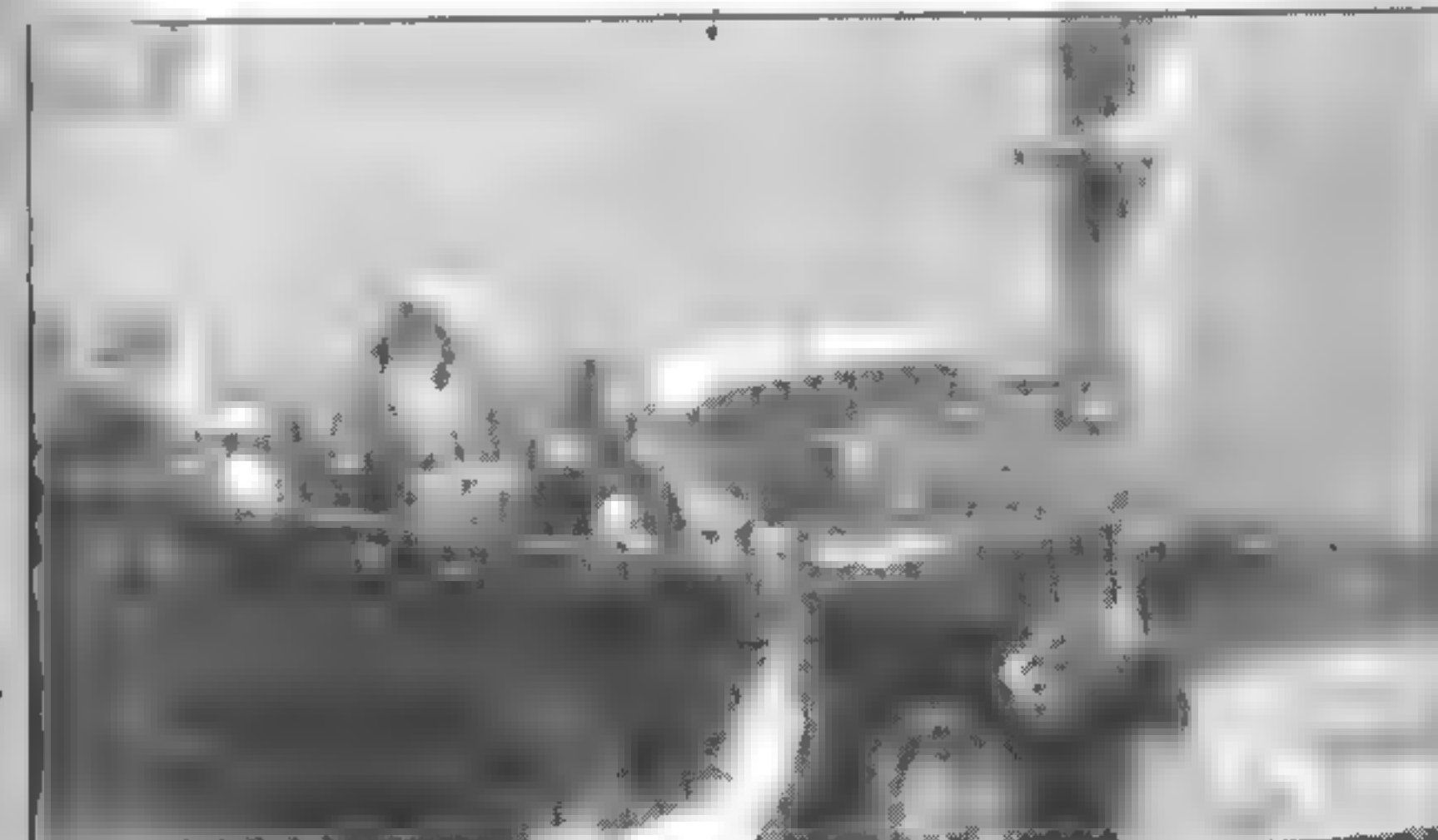
20. jaanuaril 1961. John F. Kennedy koos abikaasa Jacqueline'iga pärast ametisse vanutamise tseremooniat.

President Kennedy oma limusiinis mõni hetk enne atentaati.

Üksikene päev San Antonios ja Houstonis möödus intsidentideta, õhtul lendasid Kennedyd Fort Worthi, kus nad ööbisid. Järgmiseks reisisihiks oli Dallas.

Kui president 22. novembri hommikul äratati, sadas väljas vihma. Kuna lend Fort Worthist Dallasesse kestis kõigest 13 minutit, võis suure tõenäosusega oletada, et ka seal sajab vihma. Sellisel juhul oleks presidendi lahtisele autole pandud peale pleksiklaasist katus. Pärast hommikusööki toimetas presidendi erilennuk *Air Force One* Kennedyd Dallasesse. Lennu ajal visandas Kennedy kõne, milles ta kavatses pidada Dallas lõunasöögi ajal. Teemadeks olid rahu, võrdõiguslikkus ja sotsiaalne õiglus. Samal ajal hakkas 24-aastane kooliõpikute laotööline Lee Harvey Oswald tegema ettevalmistusi atentaadiks. Ta tõusis vara üles, pakkis oma lahtivõetud optilise sihikuga vintpüssi pruuni paberkotti ning

Üksikene lask tabas Kennedyt kuklasse ning haavas Texase kuberneri.

Moni hõik pärast saatustlikke laske: salateenistuse agent hüppab presidendi autosse, Jacqueline ulatab talle käe.

läks pool kvartalit jala oma kolleegi Wesley Frazieri koju. Frazier sõidutas Oswaldi oma autoga kooliõpikute laojuurde.

Vihmasadu lakkas veel enne, kui nad kohale jõudsid. Oswald sõitis liftiga laojuuendale korrusele ja peitis seal oma relva ära. Keskpäeva paiku, kui ametnikud läksid lõunale, jätid ülemised korrused inimtühjaks. Oswald kiirustas tagasi kuuendale korrusele ja tegi hoone kagupoolse nurga juures asuva akna alla pappkastidest snaiperipesa, kust presidendi lähenemine ja möödasõit olid oivaliselt jälgitavad. Annull linna vanglast ja sellest hoonest oli nii hea vaade kolonni liikumisteele.

Kui presidendi korteezi saabumise aeg hakkas kätte jõudma, kogunesid Oswaldi kolleegid viiendale korrusele. Otse nende peade kohal kuuendal korrusel pani Oswald oma püssi kokku ning laadis selle nelja padrunita.

Presidendi erilennuk *Air Force One* maandus Dallase lennuväljale kell 11.38. Lennujaamahoone katus kihvas politseinikest, lennuväljal aga suruti tervitajad spetsiaalse barjääri taha. Julgeolekutöötajad hoidsid inimestel teraselt silma peal, kuigi enamik kohalolijast lehvitas presidendile sõbralikult. Grupp kooliõpilasi hoidis käes plakati tekstiga: "Me armastame Johni". Teine grupp aga jällegi sisistas vihaselt, siin-seal võis näha ka loosungeid "Sa oled reetur!".

Kennedy sirutas kartmatult kätt, tervitades barjääri taga tunglevaid inimesi, seejärel surusid ihukaitsjad ta autosse. Suur tumesinine lahtine "Lincoln" oli ilma pleksiklaasist katuseta, sest ilm oli taas päikeseliseks muutunud.

Kell 11.55 hakkas kolonn mootorratturite eskorti saatel liikuma. Esimeses autos istuvad politsei- ja julgeolekuagendid. Taga viis autopikkust tagapool järgnes presidenti "Lincoln". Eesistmel, autojuhi kõrval istus salateenistuse agent. Tema kõrval oleval kahel klappistmel oli aset saanud Texase kuberner John B. Connally ja tema abikaasa Nellie. President Kennedy koos abikaasaga istus tagumisel istmel. Kell mootorratturit katsid autot külgedelt ja tagant. "Lincolni" järel sõitis salateenistuse limusiin ihukaitsjatega, kellest kolm seisis astmelaudadel. Kahe ja poole

Kennedy tapja Lee Harvey Oswald.

topokuse kaugusel järgnes lahtine limusiin asepresident Lyndon B. Johnsoni ja tema abikaasaga. Nende järel sõitis veel üks auto salateenistuse agentidega, piginesid autod poliitikute, ajakirjanike ja fotograafidega.

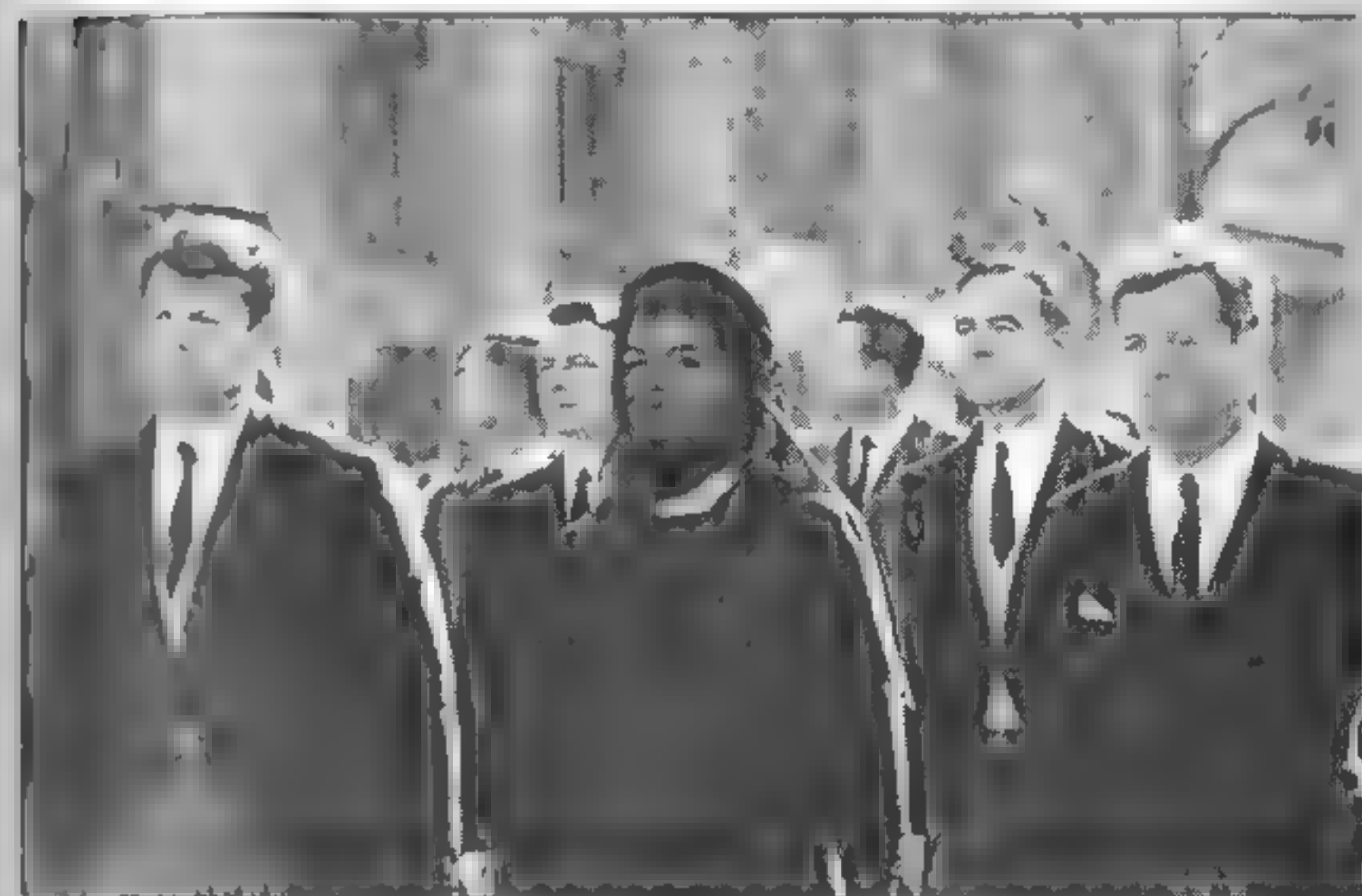
Korteez sõitis lõuna suunas linna keskuse poole. Ihukaitsjate meelehärmiks hakkas president kahel korral auto kinni pidada. Esimesel korral kätles ta lapsi, teisel korral gruppi nunnasid. Alguses oli tee ääres uudistajaid hõredalt, kuid mida rohkem read tihenesid, kui kolonn hakkas lähenema kesklinnale. Akendest lehvitaval nueratavad büroötöötajad, rahvahulk üritas ennast pressida sõiduteele ja Kennedy autojuht pidi tunduvalt kiirust vähendama. Üks järelsõitva auto astmelaud seisvatest agentidest hüppas korduvalt maha, et presidendi abikaasat oma kättega varjata.

Jack Ruby laseb Oswaldi maha, kui teda tahetakse keldrigaraazi kaudu toimetada autosse, et sõidutada arreteeritu teise vanglasse.

Matuserong presidendi põrmuga suundub Valgest Majast Kapitoliumi.

14 november 1963. Kennedy perekonnaliikmed matuserongkäigus. Vasakul vend Edward, koskel lesk Jacqueline ning paremal vend Robert.

Matuserongkäik on jõudnud Arlingtoni kalmistule.

Kennedy surmanud kahe kuuli trajektooriid.

Kell 12.21 jõudis korteez Dallase linnavanglani ning pöördus paremale Main Streetile, mis oli ehitatud lippude ja jõulukaunistustega. Kõikjal plaksutati. Lühisõbralikuks peetud Dallases võeti presidenti sellel reisil kõige südamliku muult vastu.

Main Streetilt sõitsid esimesed autod paremale Houston Streetile, seejärel vasakule Elm Streetile, enne kui nad pöördusid kaubanduskoja poole. Kui presidenti auto jõudis Houston Streetile, oli aplaus nii tugev, et Nellie Connally lausis: "Härra president, nüüd te küll ei või öelda, et Dallas teid ei armasta." Kennedy vastas naerides: "Ei, seda ei saa öelda." Sel hetkel mõõdus limusiin 18-kilomeetrise tuurikiirusega kooliõpikute laost. Kell oli 12.30. Äkki märkas presidenti autojuht, et ees raudteeviaduktil seisab rühm töölisi, kuigi julgeolekuagendid olid nõudnud, et seal kedagi ei oleks. Kuid tegelik hädahoht luuras hoopiski auto taga. Presidenti auto oli jõudnud juba Elm Streetile ning lähenes raudteeviaduktile.

Hetkel, mil president tõstis käe, et vastata rahvahulga tervitustele, kõlasid üksteise järel mitu lasku. Esimene, umbes 80 meetri kauguselt lastud 6,5-mm kuul tabas Kennedyt kuklasse, muljus paremat kopsu, tungis läbi hingetoru ning kõri kaudu väljudes rebis katki lipsusõlme. Oma lendu jätkates läbistas kuul kuuberner Connally selja, rinnakorvi, parema käerandme ja vasaku puusa.

Connally ei saanud esimese ehmatusega üldse aru, mis oli juhtunud. Kennedy haaras kõrist ning kähises. Hetk hiljem tabas teine kuul teda pähe ning rebis koljust tüki välja — autosse pritsis verd ning sinakasrohelist ajumassi. Jacqueline pöördus mehe poole, nägi tema nõutut pilku ja seda, kuidas ta käe lauba juurde tõstis. Suis vajus surmavalt haavatud president naise sülle. Kolmas lask läks kaugelt mööda. Jacqueline karjus: "Mu jumal, mida nad teevad? Mu jumal, nad tapsid Jacki, nad tapsid mu mehe!" Julgeolekuagent Clint ronis auto tagaosale, Jacqueline aitas ta masinasse ning ametnik surus naise istmele, kattes teda edasiste laskude ootuses oma kehaga. Seejärel suurendas auto järsult kiirust. Rahvas oli juhtunust vapustatud.

Parklandi Memoriaalhaiglas tegid arstid kõik, mis nende võimuses. Valvektor Curric viis haavatu suu kaudu sisse toru, et puhastada hingamisteid. Vasakusse jalga viidi kateeter Ringeri laktaadilahusega.

Kõik see ajaks olid presidendi pupillid maksimaalselt suurenenud, nagu tumedaks, ta hingas juba surmakrampides, tema lõug tõmbles. Kirurg Perry tegi presidenti kõrisse haava alla lõike ja alustas trahheotoomiat. Samal ajal ühendati kõrisse viidud toru respiraatoriga. Kuid paraku osutus ajuvigastus surmavaks. Mingi aja registreerisid aparaadid veel ebakorrapärast hingamist ja südamepeetust, siis need lakkasid. Südamemassaaz ei andnud soovitud tulemusi. Kell 13 tunnistas peaneurokirurg Clark presidendi surmuks.

Atentaat vapustas kogu maailma. USA väed maailma eri paikades asuvate linnades seati lahingukorda. Wall Streetil kukkusid aktsiad, Broadwayl suleti teatrid. Kutsuti kokku ÜRO Peaassamblee istung ning isegi N. Liit katkestas sõjategevused, et toimunust teatada.

Vähepeal asus aga Dallase politsei mõrvarit otsima. Oswald oli laost küll põgenenud, kuid jätnud püssi maha. Üsna varsti said politseipatrullid raadio teel oma kirjelduse. Kell 13.15 peatas politseinik Tippit oma auto, et kontrollida kahtlase välimusega meest. Tundmatu tõmbas välja revolvri ning tappis politseiniku nelja lasuga. Keegi nägi mõrvarit põgenevat kinosse "Texas". Politseinikud järgnesid talle. Seekord tekkis Oswaldi püstolis tõrge ja ta vahistati, süüdistatuna kahe inimese tapmises. Kuid Oswaldil ei olnud jäanud kaua elada. Kaks päeva pärast Kennedy mõrvamist tahtsid kriminaalpolitsei ametnikud viia Oswaldi läbi keldrigaraazi autosse, et toimetada teda politseivanglast riigivanglasse. Uudishimulike hulgas oli ka ööklubi omanik, 52-aastane Jack Ruby. Kui Oswald lähemale jõudis, tõmbas Ruby välja revolvri ja laskis ta maha. Nii jäi Oswaldi roll ja atentaadi motiiv igaveseks välja selgitamata.

Avalikkus läks Kennedy ja Oswaldi surmast ärevile. Uus president Lyndon B. Johnson moodustas Kennedy tapmise asjaolude väljaselgitamiseks komisjoni, mille juhiks määrati ülemkohtunik Earl Warren. Mitte ühtegi teist sündmust USA ajaloos ei ole sellise põhjalikkusega dokumenteeritud. Pärast üheksa kuud kestnud tööd, 25 000 inimese ülekuulamist ning 26-kõitelise tõendusmaterjali kogumist tegi Warreni komisjon lõppjärelduse, et Oswald tegutses üksinda.

Kuid paljud olid veendunud, et Oswaldil oli kaasosalisi ning komisjoni ülesanne oli ainult atentaadi tegelike tagamaade mahavaikimine. Aja jooksul on president Kennedy atentaadi organiseerimises süüdistatud küll mafiat, CIA-d, venelasi ning paremäärmuslasi, kes olevat kasutanud Oswaldit vaid etturina. Isegi veel 70. aastatel spekuleerisid leidlikud reporterid näiliselt usutava tõendusmaterjaliga, mis olevat komisjonil kahe silma vahele jäänud või koguni välja saladud. Paraku osutavad aga kõik tõendid sellele, et Oswald tegutses tõepoolest üksinda. Kes oli Oswald?

Ta oli endasse sulgunud nohik, kelle elufilosoofia oli üsna segane. Kuigi ta oli juba 15-aastasena lugenud suure vaimustusega Marxi "Kapitali", ei saanud te-

mast sellepärast veel veendunud kommunisti. On väidetud, et ta oli paranoo-
lgal juhul näib tema elukäik seda diagnoosi kinnitavat. Ta ei saanud millegi
hakkama, tema isiklikus elus järgnes üks nurjumine teisele.

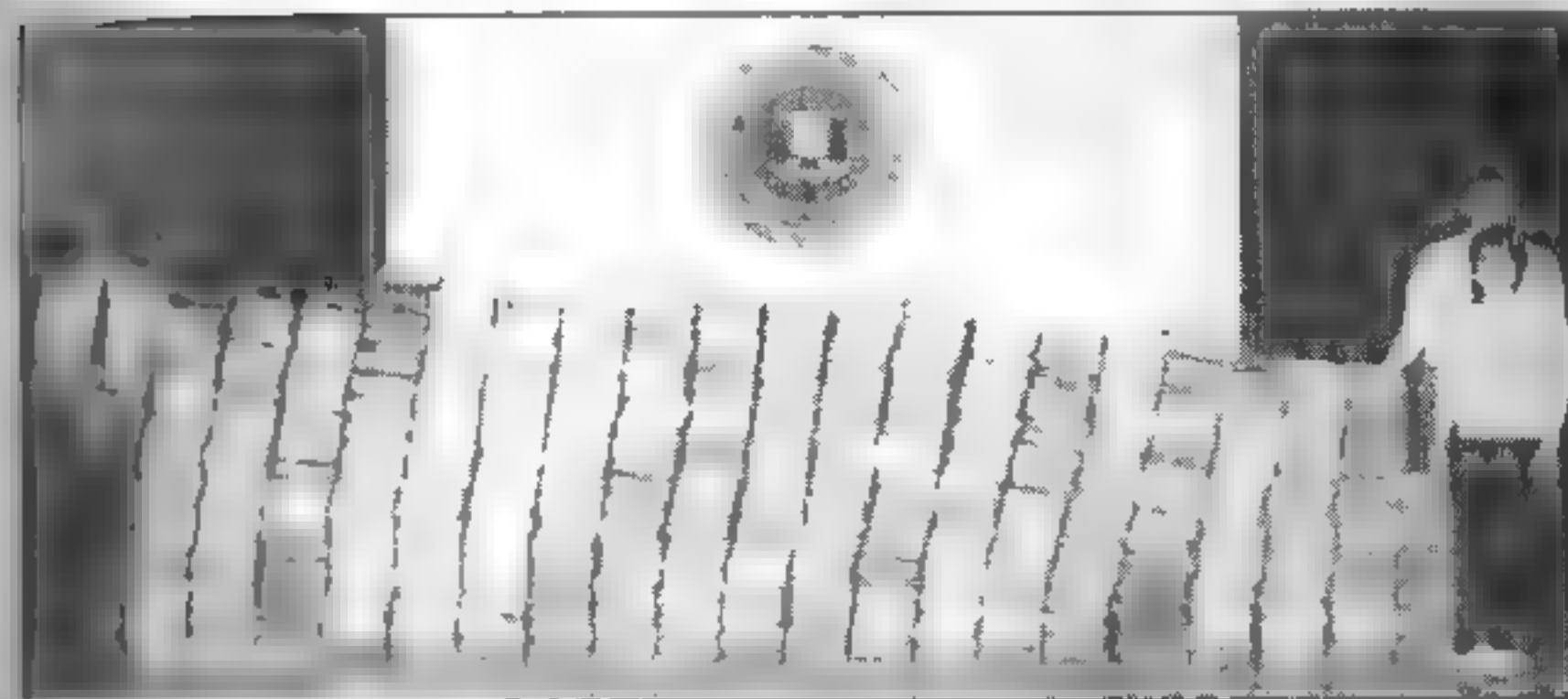
Pärast üheksanda klassi lõpetamist lahkus Oswald koolist. Ta astis vabata-
likult merejalaväkke ning sai snaiperi väljaõppe. Kolm mundrikandmise aega
kujunesid armetuks väiksemate üleastumiste reaks ja kaheks kohtuasjaks, mis
lõppesid pärast Oswaldi katset põgeneda N. Liitu tema kui soovimatu isiku val-
damisega.

Hiirem saadeti ta aega teenima ühte USA õhujõudude baasi Jaapanis. Seal
startisid Ameerika luurelennukid U-2 spionaazilendudele N. Liidu kohale.

1959. aastal sõitis Oswald Moskvasse ning pakkus venelastele temale teada-
olevaid sõjasaladusi. Vastutasuks palus ta poliitilist varjupaika, mida ta ei
koeldugi andmast, kuna leiti, et Oswaldi asüüli taotlemise motiiv polnud piisav-
alt põhjendatud. KGB püüdis välja selgitada, kas Oswaldit oleks võimalik kas-
utada, kuid paraku osutus mees keskpäraseks ning ebahuvitavaks isikuks.
Oswald ühvardas ennast tappa, kui tema asüüli taotlust ei rahuldada. Siis otsustas
tema avaldus vastu võtta ja teha nagu, nagu tegeldaks sellega. KGB tahtis liht-
salt näha, millega lugu lõpeb. Lõpuks otsustati Oswaldi avaldus rahuldada ning
ta hakkas elama Minskis. KGB ei kahelnud selles, et Oswald ei ole USA spioon,
sest vaevalt et ükski luureorganisatsioon oleks spiooniks valinud nii rumala inimese.

Lee Harvey Oswald (paremal) oma sõpradega Minskis.

Need lühidokumente Kennedy mõrva kohta on seniajani keelatud avaldada.

Õnnetud mehe, nagu oli Oswald. Muidugi polnud välistatud, et spioon meelega
võib lolla, et vastast eksitada, kuid Oswaldi puhul oli see äärmiselt ebatõe-
mõeldav.

Minskis abiellus Oswald venelannaga. 1962. aasta juunis sõitsid mõlemad
Lõunasse. Oswald vahetas sageli töökohti, tema abielu jooksis karile. New Or-
leansis puutus ta kokku Kuubast pärit kommunistide ja nende vastastega,
sealhulgas nõukogude salateenistusega, Dallases valgevenelastega. Tõenäoli-
kult mängis ta kahekordset mängu, mille ähmased eesmärgid on veel praegugi
mõistatuseobjektiks.

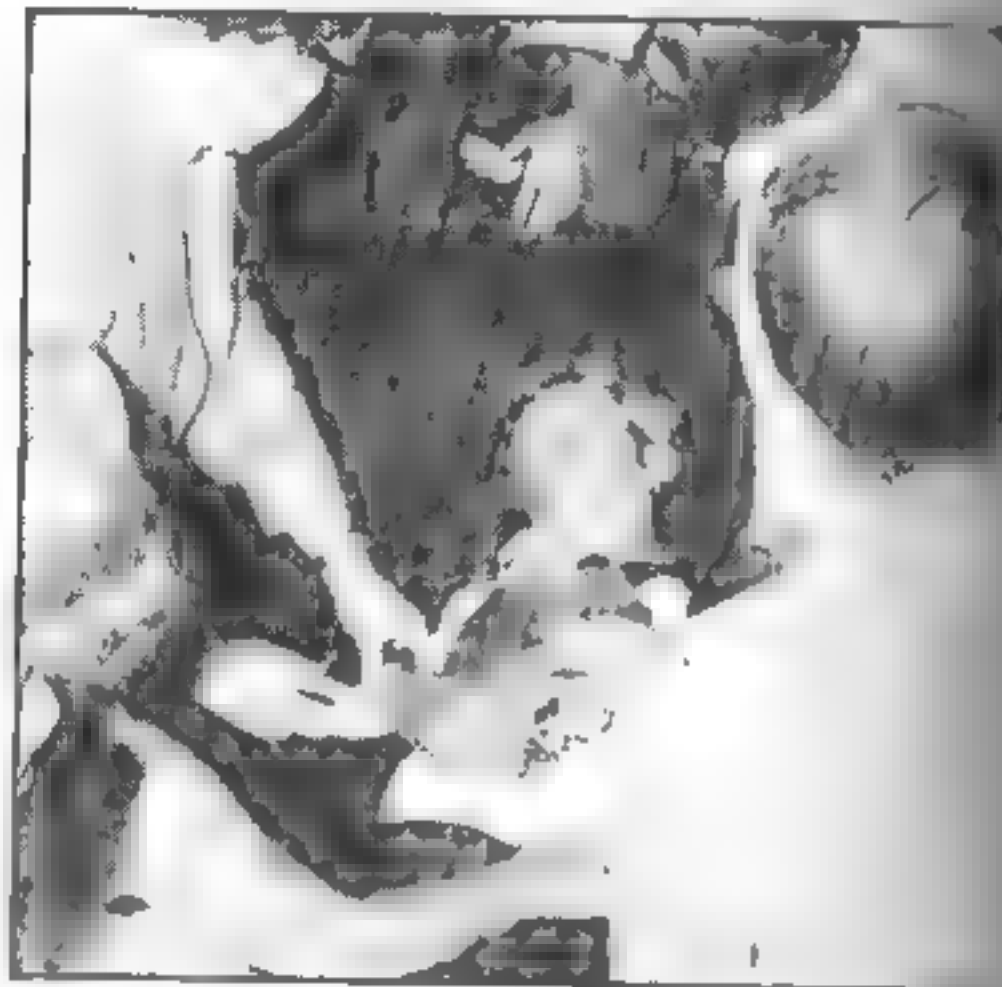
Võide, et Oswald tappis Kennedy N. Liidu ülesandel, näib absurdsena, sest
Liidu surm poleks mingil juhul paratüliseerinud Ameerika valitsusaparaadi
vast Johnson aga jätkas Kennedy kavandatud reforme. Johnsoni ametisole-
mine hoogustus küll sõda Vietnamis, mis nõrgendas USA valitsust ning kah-
justas selle mainet maailma avalikkuse silmis, kuid sündmuste sellist kulgu ei
võinud Oswald mingil juhul ette näha.

Poliitiline mõrv — kahe teraga mõök

Mõni aasta pärast president Kennedy tapmist langesid atentaadi ohvriks tema vend senaator Robert Kennedy ja neegrile kodanikuõiguste eest võitleja Martin Luther King. Londoni "Times" avaldas kartust, et äärmuslased hakkavad taas oma eesmärkide saavutamiseks kasutama poliitilisi mõrvu. USA presidendil, tema vennal ja Kingil tapmine juhtis miljonite inimeste tähelepanu asjale, millele nad ei olnud kunagi varem mõelnud — alalisele ohule, mis ohverdab avaliku elu tegelasi. Tuntud mõttes oli "Times" kartus põhjendatud. 70. aastate lõpus kasvas poliitilise ja natsionalistliku taustaga mõrvade arv nii tugevasti, et ajakirjanikud hakkasid rääkima mõrvatulistest ajastust.

Tekkisid uued sekud, kes olid valmis oma segaste eesmärkide nimel ükskõik keda maha lööma. Selles suhtes ei erinenud nad varasematest poliitilistest ekstremistidest, kuid mõned nende meetodid olid teistsugused. Uue tapmislaime tunnusmärkideks olid eri maade vasakäärmuslaste ja natsionalistlike grupeeringute koostöö, samuti üha sagedasemad lennukiärändamised või inimeste pantvangi võtmised. Kõiki neid terroristlike aktsioone kasutati selleks, et saavutada trellide taha pistetud mõtlekaaslaste vabastamist. Neil aastail pandi toime palju natsionalistliku motivatsiooniga poliitilisi mõrvu. Nii röövisid separatistid 1970. aastal Kanadas Quebecis tööminister Pierre Laporte'i ja tapsid ta.

Euroopas pakkusid sageli kõneamet baski, iiri ja lõunamalluki natsionalistide terroriaktid. Põhja-Hispaanias tapsid oma riiki nõudvad baskid korduvalt politseinikke ja ametnikke. 1973. aastal kaebasid nad ühe Madridi tänava alla tunneli ning panid seal lõhkema pommid, mis tappis Hispaania peaministri. 1975. aastal vallutasid Hollandis eksiilis elavad lõunamallukid Beilenis reisirongi ja tapsid kolm pantvangi. Nii tahtsid nad sundida Hollandi valitsust avaldama survet Indoneesiale, et see annaks Lõuna-Mallukule autonoomia. Kuid see oli alles esimene lõunamallukide pantvangiaktatsioon Hollandis.

6. juuni 1968. Surmavalt haavatud Robert Kennedy pärast atentaati.

Kõige rohkem natsionalistlike mõrvu pandi toime 60. aastatel Põhja-Iirimaal, Suurbritannia provintsis, mille katoliklik vähemus tundis ennast juba piiratud vabadustena 1976. aastaks oli seal hukkunud tuhat inimest. Inglise sõjaväelased, kes saadeti Põhja-Iirimaale korda looma, tungiti kallale või neid vahetasid snaiiperid. Iiri Vabariigis aga tapsid terroristid Inglise suursaadiku.

Israelis ja teistes maades korraldasid kodumaata jäänud palestinlased loendamatult arvulisi terroristlike akte. Ühe araablaste kuul tappis senaator Robert Kennedy, kuna too olevat olnud Israeli sõber.

Pragusel ajal kuulub mõrv kogu maailmas poliitilisse argipäeva. Ladinameerikas pole vasak- või paremärmuslaste sooritatud mõrvu võimalik kokku arvata. 1970. aastal tapsid terroristid Argentina endise presidendi Pedro Arambur ja Saksa LV saadiku Guatemalas, kus parempoolsed sooritasid viieaastase kommunistliku ajaloos 8000 poliitilist mõrvu. 1974. aastal hukkus Argentinast pea iga päev mõni inimene terroristide käe labi.

Vahemeremaades, eriti aga Itaalias, kuulub poliitiline mõrv sajandivanuste traditsioonide hulka. 70. aastatel tegi endale nime Itaalia terroristlik rühmitus "Punased Brigaadid", kes tappis juriste, ajakirjanikke, vanglaametnikke ja poliitiliste jõudude esindajaid. "Punaste Brigaadide" prominentseim ohver oli endine Itaalia peaminister Aldo Moro. Ainuüksi aastatel 1977–79 pandi Itaalias toime 6639 terroriakti, kusjuures kolm neljandikku neist leidsid aset suurlinnades. Iirigis "viljeles" terrorismi fašistlik organisatsioon "Hallid Hundid", kelle ohvrite arv ulatus 1980. aastaks 2500 inimeseni.

30. detsembril 1973 purustas võimas pommiplahvatus Hispaania peaministri Luis Carrero Blanco auto. Koos temaga hukkusid ka autojuht ja ihukaitsja. Sama aasta juunis oma kodukohale asunud Blancot peeti diktaator Franco paremaks kääks. Vastutuse terroriakti eest võttis endale baskide põrandaalune organisatsioon ETA.

16. märtsil 1978 roõvisid terroristid Itaalia endise peaministri Aldo Moro, kes oli Kristlik Demokraatliku Partei esimees. Kõik politsei otsingud jäid tulemusteta. 35 päeva pärast Moro röövimist esitasid terroristid ultimaatumi, nõudes vanglas istuvate mõttekaaslaste vabastamist. Kõik läbirääkimised Moro päästmiseks läksid luhta. Sama aasta 9. mail looti Rooma kesklinnas ühe auto pagasiruumist seitsme kuulihaavaga Aldo Moro laip.

Kuid ka Kesk- ja Põhja-Euroopa ei ole pääsenud poliitilistest mõrvadest. Olgu siinkohal mainitud Saksamaal tegutsenud keskklassi hulgast pärit vasakpoolse orientatsiooniga Baader-Meinhöfi bandet. 1977. aastal tapsid selle jõu liikmed peaprokuröri Bubacki ja tööandjate esindaja Hans Martin Schleyeri.

1. märtsil 1986 tapeti Stockholmis revolvrilasuga Rootsi peaminister Olof Sven Palme. Tema tapmise motiiv on tänini teadmata.

Nii Itaalias kui Saksamaal on ekstremistid kasutanud poliitilisi mõrvu survevahendina valitsusele, et seeläbi kutsuda esile revolutsioon, purustada kapitalism ning rajada uus ühiskond.

Võitlus terroristide vastu kaasaegsetes suurlinnades on politseile väga keerukas ülesandeks. Hingelinnades on kerge kaduda kähku kõigi nelja tuule poole. Viisavabadus paljude riikide vahel võimaldab aga kiiret maalt lahkumist. Itaalias on aga edukat võitlust terrorismi vastu raskendanud kolme politseiorganisatsiooni omavaheline rivaalitsemine.

Kuna avaliku elu tegelasi varitseb pidev kallaletungioht, on nad sunnitud kasutama kõikvõimalikke turvameetmeid. Nad on ümbritsetud kõrgestatusustatud ihukaitsjatest ja nende elamud on alalise valve all nagu keskaegsed linnused. Prominentide autodel on erilised kummid, soomustatud põhi, kuulikindel kere ja aknad. Kuid absoluutset julgeolekut ei ole võimalik garanteerida. Aldo Moro röövimise ajal Roomas tapsid "Punaste Brigaadide" liikmed viis politseinikku.

Kuid kas need mõrvad aitavad aarmuslasi oma eesmärgi saavutada? Caesari

õppad igal juhul saavutasid oma tahtmise, kuid Oranje Willemi tapmine ei muutnud Hispaanias Hollandi provintse tagasi. Kennedy mõrvamine ei muutnud USA poliitika midagi. Ertshertsog Franz Ferdinandi tapmine vallandas kõll maailmasõja, kuid viis pärast sõda Jugoslaavia riigi moodustamiseni. Admiral Yamamoto surm aga andis ainult propagandistliku efekti.

Trendest kuuest mõrvast neli ei andnud seda tulemust, mida mõrvarid lootsid. Kaheksandal ajal ei ole selles suhtes midagi muutunud. Poliitiku tapmine ei tähenda veel seda, et oleks võimalik hävitada ideed, mida ta esindab. Sageli saab tapetud kangelane ja tema järglane kutsuda üles jätkama tööd tapetu seatud poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. Poliitiline mõrv võib vaid süüa oma eesmärgi saavutamist, kui see kutsutakse esile sõja või revolutsiooni. Selliste situatsioonide kordumine tulevikus pole sugugi välistatud, sest paljudes maades kuristik rikkaste ja vaesemate vahel üha süveneb, kutsudes rahva elatusaseme jätkuva langemise korral üha kasvavat rahulolematust. Ei ole välistatud, et tulevikus võib poliitiliste mõrvade arv järsult kasvada, seda eriti arengumaades. Kui inimesed on muutunud vegeteerima viletsuses, on neil täiesti ükskõik, kes peaministri või presidenti teise ilma saatis. Kas seda laadi prognoosid ka täide lähevad, näitab kaugemal tulevik.

1. augustil 1980 kell 10.25 toimus Itaalias Bologna raudteejaamas kohutav pommiploahv, mis purustas täielikult hoone ühe tiiva. Hukkus 83 inimest, üle 200 sai raskesti vigastada. Vastutuse atentaadi eest võttis endale neofašistlik organisatsioon "Relvastatud Revolutsioonilised Võitlusgrupid".

4. novembril 1995 tappis usufanaatikust juuratudong Yigal Amir Tel Avivis kolme revolvrilasuga Iisraeli peaministri Itzhak Rabin. Fanatism on Amirile lausa näkku kirjutatud. Selliste maailmaparandajate ja rahvatasujate eest pole kaitsnud ükski poliitik, sest usufanaatik ei koliku millegi ees tagasi.

juhul tuleks tema tapmist käsitleda kui auväärset tegu. Paraku on aga tihtipeo tühjaks jättes teiste silmis kangelane. Pealegi võib tema vägivaldne surm anda täiesti soovimatuid tagasilööke.

Kuid siinkohal ei saa mööda minna riiklikust terrorismist. Tõepoolest, kuidas teisiti nimetada aktsioone, mis viiakse läbi riigi vastu, kellele pole ametlikult sõda kuulutatud?

1981. aastal ründasid Iisraeli sõjalennukid Bagdadis asuvat Iraagi tuumauurmiskeskust ja Beiruti rahulikku kvartaleid. Hukkus sadu inimesi. Riikliku terrorismi esirinnas seisab USA, kes leiab, et tal on vääramatult õigus teisi maid karistada, paremal juhul hoiatada, manitseda või õpetada.

On olemas teooria, mille järgi lühikesed mõrvad on igivana rituaalid rudiment. Paljud vanad rahvad uskusid preesterkuninga üheks aastaks. Tähtaja möödudes tapsid nad oma kuninga ja valisid uue. Selle manuse "asendusvalimisega" tahtsid parandada kuse- ja aastaaegadekummatamist endale kindlustada hea saagi, et võib kuulsate poliitikute mõrvade käsitleda kui isehakanud preestrite kes tapavad preesterkuninga, et ta ei vii maisele kohta luua. Kuid võimuse ja tapmises nähakse ka freudistlike jooni, sest teatud mõttes võib juhtuda võrrelda isaga, kelle auoriteeti tahetakse alateadlikult murda, et ise tema kohta hõivata.

Paljud inimesed, kelle hulgas on olnud isegi mitu lugupeetud filosoofi, aktsepteerivad türanni tapmist.

XIII sajandil elanud suur teoloog püha Thomas leidis, et türanni tapmine ühiskonna heaolu nimel on õigustatud. XVII sajandil nägi inglise filosoof John Locke türannis inimest, kes on oma alamatega sõjajalal — sellised

SÕJAÕUDUSED

Ameerika Ühendriikide kodusõda

Ameerika Ühendriikide kodusõda (ka setsessioonisõda) oli ohvriterohkeim konflikt selle riigi ajaloos. Viieteistkümnest lõunaosariigist üksteist otsustasid lahku lüüa pärast seda, kui presidendiks sai orjust vastustav Vabariikliku Partei kandidaat Abraham Lincoln. 9. veebruaril 1861 moodustasid 11 osariiki konföderatsiooni, mille pealinnaks sai Richmond ja presidendiks J. Davis.

Kodusõjas osales abolitsionistlike kapitalistlike põhjaosariikide poolel 1,5 miljonit (teistel andmetel 2,7) ja separatistlike orjanduslike lõunaosariikide poolel 900 000 meest (teistel andmetel 1,1 miljonit). Sõja kestel peetud 2400 suuremas tulevahetuses ja lahingus kaotasid põhjaosariigid langenute ja haavatutena 364 500 ja lõunaosariiklastest mässajad 258 000 meest.

Kõrgegevus algas 12. aprillil 1861, kui konföderatsiooni väed vallutasid Fort Sumteri. Kuna 23 põhjaosariiki olid majanduslikult tugevamad (nad andsid 75 protsenti USA tööstuse kogutoodangust), võinuks arvata, et nad saavutavad kiiret võidu. Nii lihtsalt see siiski ei läinud, sest osariigid polnud sõjaks valmis. Mitte puutub taktikasse ja relvastusse, siis selles mõttes oli Ameerika Ühendriikide kodusõda Esimese maailmasõja peaprooviks. Kodusõja kulg näitas, et ratsa- ja jalaväed olid juba rünnak, lähi- ja täägivõitlus olid oma aja ära elanud. Selles sõjas võeti kasutusele suur hulk uusi sõjapidamisvahendeid, mis nõudis täiesti uut lahingutaktikat.

Magasiniga püssidega varustatud jalaväelased võisid tapva tule avada umbes 100 meetri kauguselt — kaheksa korda kaugemalt, kui seda võimaldasid vanaaegsed ränikiviga musketid. Tagantlaetavad kahurid, mortirid, kuulipildujad, granaadid, raketid, miinid ja soomuslaevad — kõiki neid relvaliike täiendati ja kasutati ka XX sajandil toimunud sõdades. USA kodusõjas kasutati esimest korda sõja otstarbeks telegraafi ja raudteetransporti.

Kodusõja alguses olid ameeriklaste teadmised taktikast väga kesised, sõdurite ettevalmistus vilets. Terved rügemendid marssisid lahingusse, saanud vaid kühnadalase väljaõppe. 1862. aasta aprillis Shiloh' juures toimunud lahingu

**Põhjoosariikide sodur uhkeldavas poosis. Ta
langes varsti pärast selle ülesvõtte tegemist.**

burgi künigastel kindlustunud konföderatsiooni väegruppi. Kui põhjaosariikude paraadformeerings rügemendid hakkasid künkale tõusma, langes neid kahur- ja kuulidest ja püssitulest niidetuna ridade viisi. Veerand tunniga hukkus 5000 rünnakule läinud mehest 2000. Seejärel saadeti 4000 meest täägirünnakule. Neist 1700 langes, ülejäänutel õnnestus taganeda. Tänu moodsatele relvadele ja soodsatele positsioonidele olid Lõuna vägede kaotused kaks korda väiksemad kui Põhja vägede omad.

Samal aastal võttis föderalkongress vastu mässajate varanduse konfiskeerimise ja surmanuhtluse seaduse ning kuulutas lõunaosariikide neegerorjad alates 1. jaanuarist 1863 vabaks. Seepeale astus põhjaosariikide väkke umbes 190 000 neegersõdurit.

Nagu öeldud, olid paljud kodusõja lahingud küll ohvriterohked, kuid toonud edu kummalegi poolele.

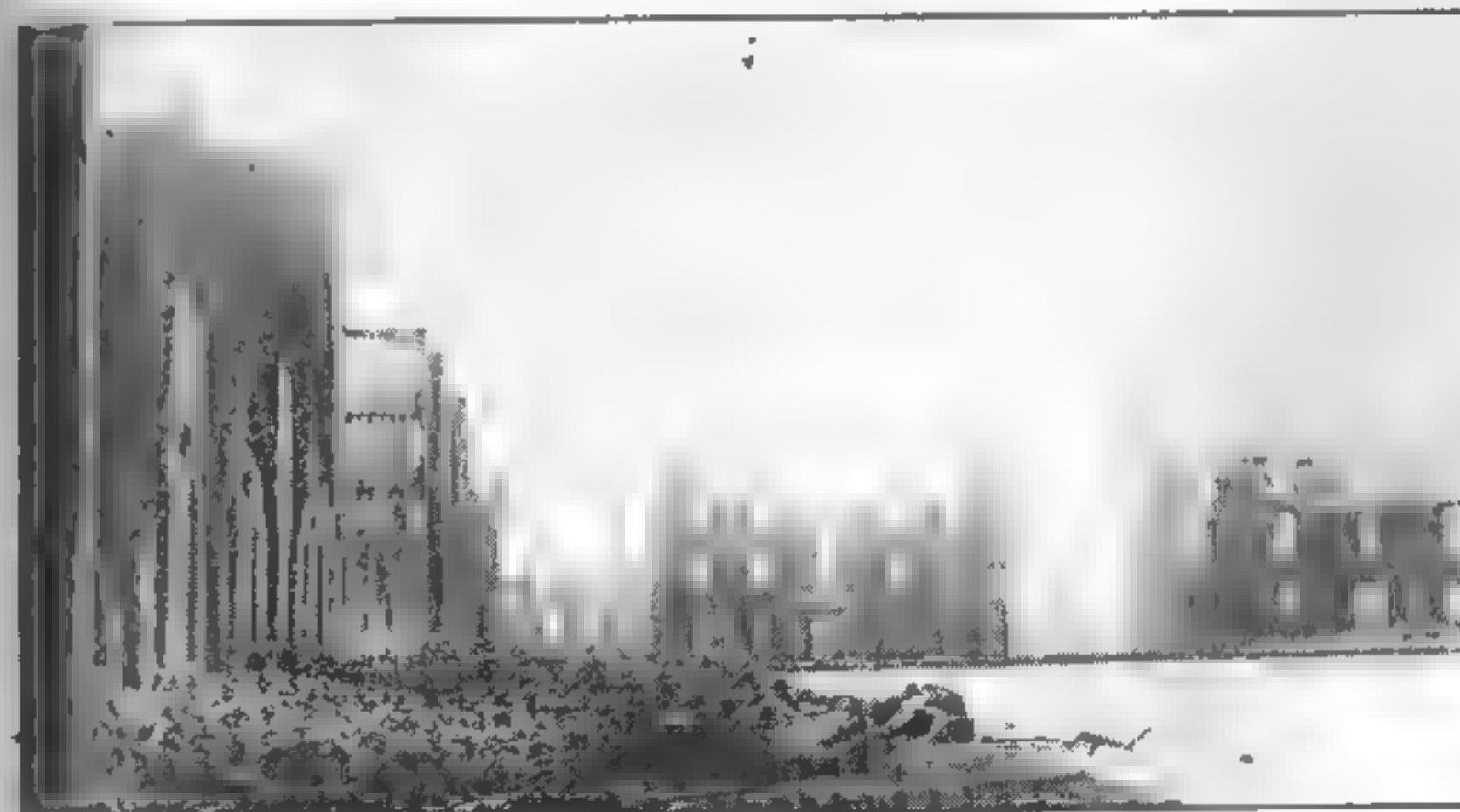
Alles 1. kuni 3. juulini 1863 toimunud Gettysburgi lahing tõi sõtta pöörd. Robert E. Lee väed sundisid kindral George G. Meade'i juhitud Põhja vägesid Pennsylvanias Gettysburgi lähedal taanduma Cemetery Ridge'i kolme kilo meetri pikkusele künkaahelikule. Pärast kaks päeva kestnud lahinguid otsustas

ajal tunnistas üks konföderatsiooni kindral, et ta pole eales ühtegi paupauku kuulnud. Võiduka 1862. aasta kindral Ulysses S. Grant meenutas, et ühel lahinguväljal oli nii palju hukkunuid, et ükskõik mis suurtükk tulles polnud võimalik palja naha peale astuda. Sellist ränka hunditöömässajatel maksta, kui nad tahavad kaitseda "tagaust" Mississippit jõude. Kuid ohvriterohked lahingud jätkusid. Lahingusse Antietami paiskas Põhja vägede kindral George B. McClellan väikestes gruppides 70 000 meest konföderatsiooni kindrali Robert E. Lee 40 000 mehe vastu. McClellan kaotas 12 500 meest. Kui ta palus pärast seda peitjaosariikide jaoks küsitavat võitu oma väele täiendust, andis president Lincoln kindralile hundipassi

McClellani saamatus kahvat
aga kindral Ambrose E. Burnside
"strateegia" kõrval. 13. detsembr
1862 ründas Burnside Frederi

koosta põhjaosariikide vägede tsentrit. Rohkem kui sada kahurit avasid
dumangile. Seejärel väljusid metsast kindral George E. Picketti 14 000
konnat ning asusid rivikolonnis rünnakule. Kui nad jõudsid 700 meetri
ka vastase positsioonidest, avasid põhjaosariiklased kahuritule. Ründajate
kolonnid tekkisid kohe tühikud. Kui südikad konföderaadid jõudsid 200
meetri kaugusele vastasest, tõusid Põhja jalaväelased püsti ja avasid ägeda püs-
vate ründajate read hõrenesid märgatavalt. Sellest hoolimata õnnestus neil
tekkimisele, kuid nad pidasid seal vastu ainult kakskümmend minutit. Täp-
selt lõppu pära tiheda rivi ees tuli neil taanduda. Pickett kaotas kaks brigaa-
di, kaheksa koloneli ja kolm vanemleitnanti. Hiljem ta meenutas: "Ain-
ult staabiohvitser ei saanud haavata." 14 000 rünnakule läinud sõdurist
oli järele jäänud vaid 5000. Gettysburgi all kaotasid Lõuna väed 22 000 meest
surnute ja haavatutena, Põhja omad umbes 4000 meest vahem. Kindral Lee
püüdis laendada sõjategevust põhja oli nurjunud. 4. juulil vallutas U. S. Grant
Shilohi. Konföderatsioon jõud hakkas nõrgenema.

...aasariigid kaotasid kodusõjas umbes 110 000 meest, kui aga juurde arva-
da lahingustesse surnud, siis tõuseb see arv 360 000-ni. Kõige rohkem ohvreid
...lud tüüfus, düsenteeria, diarröa, rõuged, leetrid ja malaaria. Lõunaosariiki-
...8 000 hukkunust kaotas oma elu lahinguväljal ainult 94 000. Suurem osa
...dest suri sõjavangis nakkushaigustesse. Peaaegu üks neljandik Lõuna
...timest kaotas oma elu Põhja vangilaagrites. Tõenäoliselt oli Lõuna vägede
......langenud põhjaosariikide sõdurite hulgas suremus veelgi suurem. Ander-
......alle'i vangilaagris Georgia osariigis suri aastas kolm neljandikku vang-
......kattemaksuhimuline konföderaatide kindral John H. Winder laskis laagri
......oda kuumu päikese alla, "et hävitada rohkem jänkisid, kui see lahingus või-

Purustatud vabrikud Richmondi sadamas 1865. aastal. Linnaelanikud põletasid oma kodulinn maha, et see ei saatuks põhjaosariiklaste kätte.

Kindral Pickott viis Gottysburgi all rünnakule 14 000 konföderaatide sõdurit. Selles sõja pöördepunktiks saanud lahingus kaotasid konföderaadid ühtekokku 22 000 sõdurit.

malik on". Ülemveltyveebel Robert H. Kellog, kes saadeti sõjavangina laagrisse kaks kuud pärast selle rajamist, kirjutas. "Kui me kohale jõudsime, avanes meile vaatepilt, mis pani vere tarretama ning viis meeleolu allapoole nulli. Kunagisest vapratest ja tublidest meestest olid järele ainult elavad luukered." Alatõttu mure ja mahalaskmiste läbi hukkus Andersonville'i sõjavangilaagri 49 000 asukast umbes 13 000.

Paljudele perekondadele tõi kodusõda suuri kannatusi, sest sageli juhtus, et ühe pere liikmed sõdisid mõlemal poolel. Konföderaatide mereväe ülemjuhataja ja kaotas oma poja, kes sõdis Põhja mereväes. Kaks kindralmajorist venda sõdisid teineteise vastu. Samal ajal kui Abraham Lincoln juhtis põhjaosariikide võitlust, langesid tema naise kolm venda võitluses Lõuna eest. Kui kuul surmas Põhja kindrali James McPhersoni, kuulis tema pruut, kuidas üks tema lõunaosa riiklasest perekonnaluge nimetas kindrali surma "fantastiliselt heaks uudiseks".

Valitsuse tellimused võimaldasid paljudel Põhja töösturitel ja ärimeestel kiiresti rikastuda. Levinud oli altkäemaksuandmine ja korruptsioon. Sageli olid suhkrukottides liiv, kohviubade asemel rukis või sai tellija mundrid, mis vihma käes laiali lagunesid. Teine olukord valitses Lõunas. Põhjaosariikide mereblo-

adeeritud peaaegu lakkas lõunaosariikide varustamine meritsi ja sealse puuvilla tootmisega. Suur puudus oli tööstuskaupadest, kohvist, vürtsidest ja arikohviga. Üheksa nädala jooksul säilinud päevikus on 1864. aasta veebruaris tehtud sisseostud: "Ma pole rohkem kui aasta joonud teed või kohvi." Metallist tuli nii suurt puudust, et vabrikandid lasksid valada kirikukellad kahuriteks ja aknahaagid lastekäsitamiseks. Sõrmustest ja ehetest vermiti münte. Päevalehti trükiti pruunide konnspaberile või tapeedile. Suhkru asemel kasutati melassi, kohvi asemel rostitud maisi.

Paaliteede halva olukorra tõttu juhtus sageli inimohvritega rongiõnnetusi, millele ei jätkunud vaguneid, et lõunaosariike toiduainetega varustada. Sõja ajal olid Lõuna mõned piirkonnad täielikult laostunud. Puudustkannatavad lapsed hakkasid deserteerima, konföderatsioon paberraha devalveerus kiiresti. Ühe tonni jahu maksis 1000 dollarit, sületäis küttepuid talvel 5 dollarit.

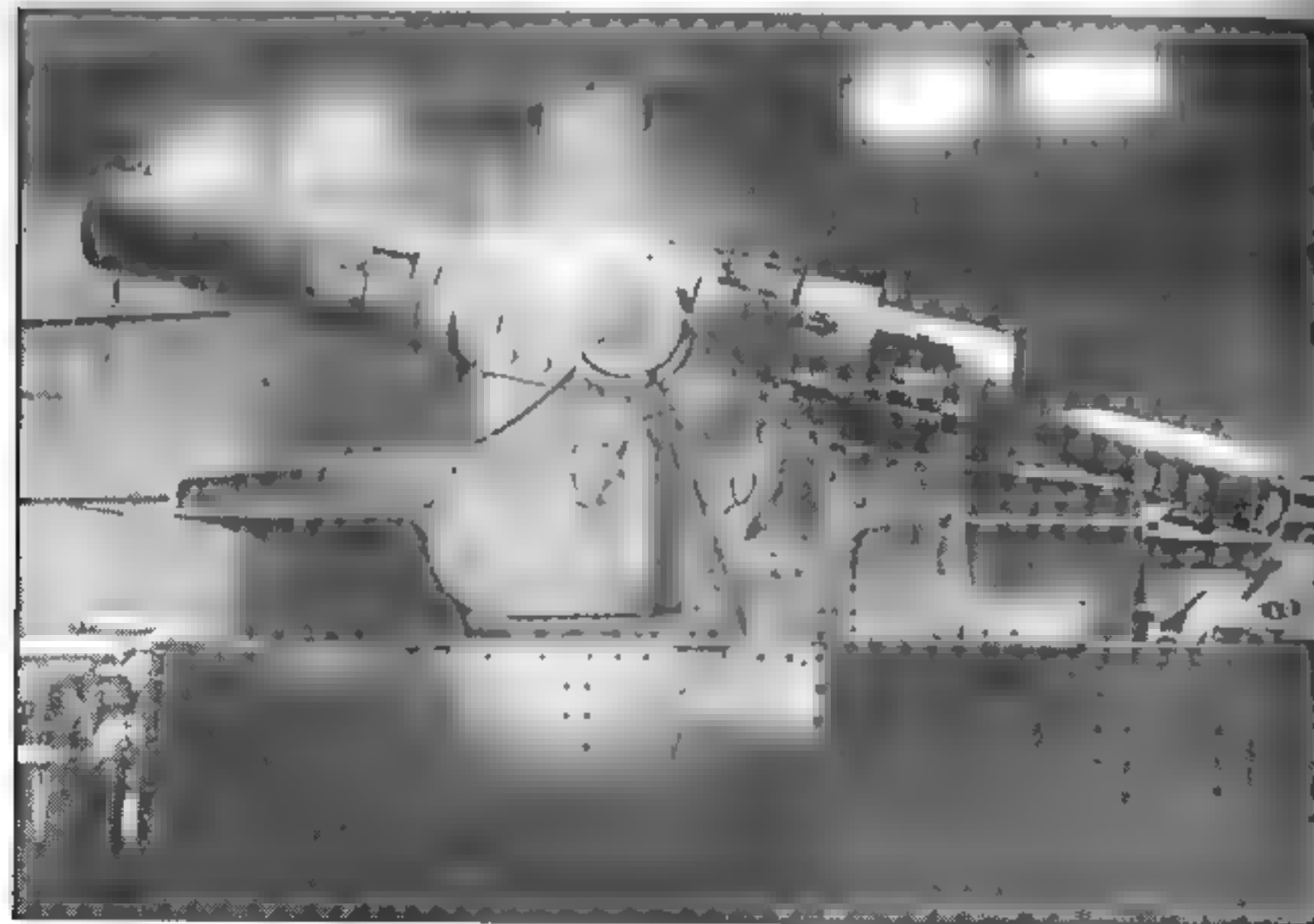
Kõige rohkem kannatas aga USA idaosa, kui kindral William Tecumseh Sherman vallutas 1.–2. septembril 1864 Atlanta ning alustas sealt läbi Georgia marssimist "marssi mere äärde".

Umbes 400 kilomeetri pikkusel teekonnal laastas Shermani 60 000-meheline armeed põlde, maju, linnu ja raudteejaamu 90 kilomeetri laiusel maa-alal. Kindrali plaanis vaenlasega lahingusse astuda, Shermani ülesanne oli kahjustada oluliselt vastase majandust. 21. detsembril vallutas Sherman Savannah, aprillil 1865 langes konföderatsiooni pealinn Richmond, 9. aprillil kapituleerus kindral Lee oma peajõududega Appomattox Court House'i all ning 26. aprillil kindral J. E. Johnston viimaste väerühmetega. Ühendriigid säilitasid võimsuse, orjatootmist lõunaosariikides likvideeriti.

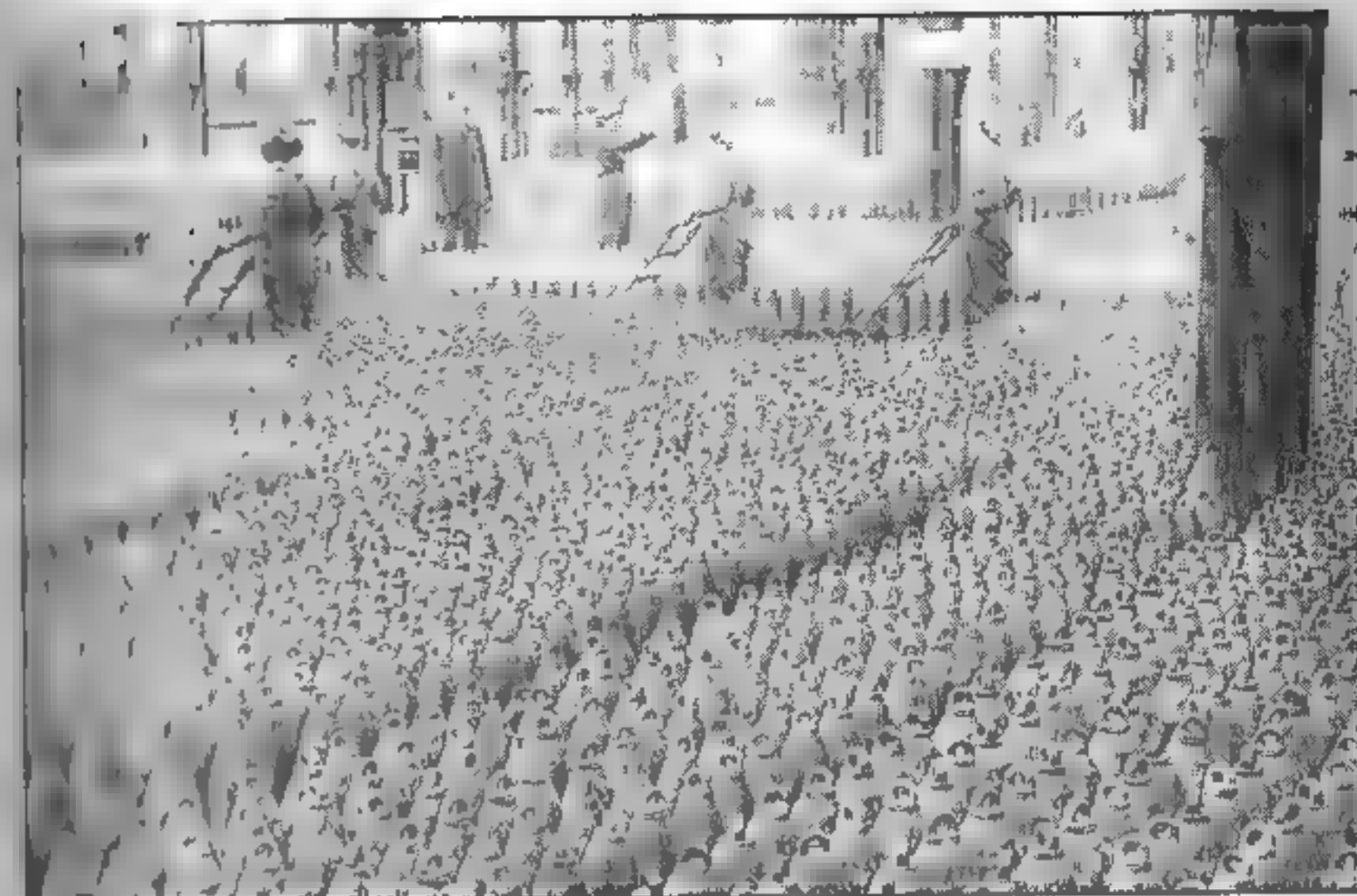
Kindrali rolli võidu saavutamisel, ütles Sherman sõjaakadeemia ühele esimehele. "Ma olen väsinud ja mul on sõjast kõnni. Sõjakas on midagi muud kui kahvatu varr. Ainult see, kes pole ise ühtegi lasku teinud, võib öelda haavatute õiged, nõuab valjuhäälset verevalamist, kättemaksu ja võitu. Sõda – see on põrgu."

Kurnav positsioonisõda Verduni all

1914. aasta septembri alguseks olid Saksa väed saavutanud suurt edu ja liitusid Pariisile. Viimasel hetkel õnnestus Prantsuse väejuhatusel tugevdada rinde vasikut tiiba, teostada haardepealetung ning lüüa sakslased tagasi. Marne lahing (5.–12. sept.) nurjas Saksa sõjaplaani ning mõjutas oluliselt sõja edasikäiku. Pärast vastastikuseid ümberhaaramiskatseid rinde loodetiival moodustas kogu 720 kilomeetri pikkusel läänerindel üle positsioonisõjale. Kaevikud ulatusid Belgiast kuni neutraalse Šveitsini. Okastraattõkked ja kuulipildujad muutisid jalaväelaste rünnakud massiliseks enesetapuks. 1915. aastal hukkusid tuhandeid liitlaste jalaväelased ainult selle nimel, et vallutada mõni ruutkilomeeter sakslaste käes olevat maad. Saksa kindralstaabi ülem Erich von Falkenhayn (1861–1922) uskus, et sellise veresaunaga on võimalik sõda võita. Kuna sakslastel ei jäänud jõudu üldpealetungi alustamiseks, pidi löök antama prantslaste peentoole — Verduni kindlusele. Falkenhayn tahtis Prantsusmaad sundida kindlust kaitses oma reserve ammendama. Verduni ajalooline tähtsus ja tema asukoht olid Falkenhayni meelest seda väärt, et Prantsusmaal poleks kahju nautasest, et aga kindlust enda käes hoida. Kindral teadis, et Verduni kaitses kolm suurt kindlustusvööndit Maasi jõe ääres paiknevatel metsaga kaetud künn

Sakslaste Esimese maailmasõja ajal ehitatud 98-tonnine mortäär "Paks Bertha" võis tulistada 820 kg kaaluva meetripikkuse mürsu 14,5 km kaugusele.

Esimese maailmasõja ajal kulutas ainuüksi Saksamaa mürskude, torpeedode, pommide, miinide ja granaatide valmistamiseks kuni 10 miljonit tonni metalli aastas. Selles sõjas tulistas Saksamaa välja 272 milj. mürsku, Venemaa 50 milj., Inglismaa 170 milj. ja Prantsusmaa 200 milj. Mürske kokku ei hoitud: inglased kulutasid 4-päevase võitluse jooksul Arrasi juures 1917. a. 10 miljonit mürsku, miljon mürsku tulistasid ameeriklased välja Saint Micheli juures kõigest nelja tunni jooksul ja Verduni kindluse all paisati rünnakumüks üle 3 miljoni tonni mürske!

gaasidel. Kindrali plaan oli lühinägelik, samuti ei osanud ta arvestada varasemate kogemustega läänerindel.

1916. aasta algul alustati pealetungi (koodnimetus "Kohus") ettevalmistamist. Sakslased koondasid sellesse rindelõiku tohutud väekontingendid ja hulgaliselt laskemoona. Päeval ja öösel toimetati kümnel spetsiaalselt selleks ehitatud raudteel kohale raskesuurtükke. Kõigest 13 kilomeetri pikkusele rindelõigule seati üles 858 kahurit, millest 576 olid raskesuurtükid. Suurrünnaku tarvis oli varutud 2,5 miljonit mürsku, millest suur osa olid läide- ja mürkgaasiga. Ohust pidi operatsiooni katma 168 lennukit ja mitu õhulaeva.

Kogu operatsiooni hoiti suures saladuses. Sügavale maa alla ehitati betoon-tunnelid, mis pidid varjama rünnakule asuvaid sõdureid. Maa peal võis vaenlasele saada mulje, et mingit suurt rünnakut pole oodata. Saksa lahingulennukid lendasid pidevalt rindejoone kohal, et Prantsuse õhuluure ei saaks avastada käitumisele vastavaid ettevalmistusi suurrünnakuks.

Prantsuse luurepostid tegid aga geofonidega kindlaks, et vastane kaevab pingsalt maa-aluseid tunnelid. Ka sõjavangide ülekuulamine veenis Prantsuse vastuluure, et sakslased valmistavad ette suurrünnaku Verdunile. Kahjuks ei

Õhuülesvõte Douaumont'i fordist 1916. a. veebruaris (üleval) ja pärast arvukaid rünnakuid sama aasta juunis (all).

õnnud Prantsuse armee ülemjuhataja Joseph Joffre neid hoiatusi tõsiselt ning taaski koguni tagandada Verduni komandandi, kes väitis, et kindlus on nõrgalt kaitsitud. Prantslastel oli alguses ainult 263 kahurit ning nende kolme divisjoni koostis seisis kuus sakslaste oma. Liiga hilja märkas Joffre hädasoitu. Üheksa päeva enne rünnakut saatis ta kaks divisjoni eesliinile.

21. veebruaril 1916 alustas Saksa 5. armee Maasi idakaldalt seniolematult tihedalt koondatud raskesuurtükiväe toetusel pealetungi. See oli kanonaad, millest enne pole kuulnud. 150-meetriste vahedega suurtükid tulistasid maksimaalse kiirgusega. Prantslaste kaevikud külvati üle mürsurahega. Samal ajal tulistasid lühilasklik 16,8-tolline (420-mm) kahur "Paks Bertha" Prantsuse forte. Suur suurtükki tulistas oma mürske otse Verduni linnale, teine aga koos väli-suurtükkidega pommitas juurdepääsuteid. Ülejäänud suurtükid tulistasid šrapnellidega ning rohkem kui 500 miinipildujat heitsid metallitükkidega täidetud mine.

Kõrgu Prantsuse rinne vappus tihedates suitsupilvedes ja mullafontäänides, kui sakslased pommitasid, lastes tunnis välja 100 000 mürsku. Üheainsa päeva jooksul tulistati Verduni, Ornes'i ja Beaumont'i suunas 2 miljonit mürsku. Kõrgu maa oli üles küntud loendamatutest mürsulehtritest. Pärast kaheksa tundi kestnud turmtuld vaikisid Saksa kahurid ja rünnakule asus jalavägi, kasutades hõlpsalt, mis tekitasid algul prantslastes suurt hirmu. Näis, et sakslaste võit Verduni all on kindel, kuid prantslased panid vapralt vastu.

24. veebruaril niitsid prantslaste kuulpildujad ründavaid Saksa jalaväelasi. Seda päeva nimetati Saksa lahinguteates "õuduste päevaks". Sama päeva õhtul olid kaks Prantsuse divisjoni, milles oli ühtekokku 25 000 meest, kaotanud 10 000. Prantsuse rinne lõi vankuma. Järgmisel päeval ületasid sakslased prantslaste teise liini. Suurtükitulest kurnatud läbikülmunud alzeerlastest ja marinkolastest abijõud löid rünnaku tagasi.

25. veebruaril vallutas käputäis Saksa sõdureid ainsagi lasuta võimsa Douaumont'i forti. Prantslased olid nagu halvatud, sakslased võisid iga hetk Verduni tungida. Linnas puhkes paanika. Verdunist väljaviivad teed olid põgenikest ummistunud. Kindral Henri Philippe Pétainil õnnestus paanikast jagu saada. Ta hakkis avada suurtükile Douaumont'ist põhja pool asuvate Saksa vägede pihustamiseks ka nn. puha tee. Pioneerid hoidsid korras kitsa Bar-le-Duc'i viiva tee, mis sai Verduni ainsaks ühendusteeks tagalaga.

12. veebruarist kuni 7. märtsini 1916 toimetati selle tee kaudu 3900 veonitoga Verduni 190 000 sõdurit ja 25 000 tonni sõjavarustust. Veebruari lõpus sakslaste rünnakuhoog vaibus. 500 prantslaste raskesuurtükki tulistasid sakslaste positsioone. Sakslased hakkasid taganema. "Nagu nägemus pörgust," kirjutas saksa kunstnik Franz Marc koju saadetud kirjas. Järgmisel päeval ta hukkas.

Sõjateatri järgmine vaatus algas 6. märtsil, kui Saksa ülemjuhataja Erich von Falkenhayn andis korralduse alustada rünnakuid Maasi läänekalda küngastel asuvate kindluste vastu. Esialgu oli sakslaste edu, kuid kõrgendik Homme Mort

Kätkemake on maaüel Teise maailmasõja ajal kulus sakslastel Prantsusmaa alistamiseks vaid paar kuud — õnnestus see, mida ei suudetud saavutada neli aastat kestnud Esimese maailmasõja ajal. Fotol: Saksa vägede paraad prantslaste püstitatud Verduni mälestussamba ees.

sakslased rünnakule asusid, hakkas vihmase, mis kestis 12 päeva. Lähimärjad sõdurid sumasid põlvini vees. Kaitskraavid ja mürsulehtrid ei pakkunud enam mingisugust kaitset. Palju sõdureid uppus. Mais hukkus Verduni all 120 000 sakslast ja 133 000 prantslast. Olukord muutus veelgi raskemaks, kui sakslased alustasid uut rünnakut. Veel mais vallutasid sakslased tormijooksuga "Surnud mehe" ja kõrgendiku 304.

10 000 prantslast oli langenud sellest mürskudest ülesküntud kuumaastikul. Mai lõpus üritasid Prantsuse 5. divisjoni üksused Douaumont'i forti tagasi vallutada, kuid kandsid vaid raskeid kaotusi.

1. juunil 1916 algas Verduni piiramise uus faas. Viis Saksa divisjoni tulistasid endale tee linna vabaks. 2. juunil, pärast ägedaid lahinguid, vallutasid sakslased Vaux' ford, kust Verdunini jäi veel ainult neli kilomeetrit.

Kuid äkki sakslaste pealetung soikus. Suur vajadus elavjõu järele idarindel ei võimaldanud enam paisata Verduni alla reservvägesid. Verduni all sõdivad Saksa sõdurid olid sõjast väsinud ja demoraliseerunud. Prantslased olid aga tänu pidevalt saabuvatele abivägedele reipamad.

("Surnud mees") oli oma nime väärt. Iga kord, kui sakslased üritasid tungida kõrgendiku paljudele nõlvadele, sundis prantslaste suurtükivägi nad taanduma. Mais lõpuks olid prantslased kaotanud Verduni all 89 000 meest, sakslased 81 607.

Võitlus läänekõrgendike pärast jätkus ka aprillis ja mais. 9. aprillil üritasid sakslased vallutada "Surnud meest" ja kõrgendiku 304. Seekord õnnestus nad jõuda "Surnud mehe" ühe madalama künkaharjani. Seepeale võitsid mõlema poole suurtükid kühka turmtule alla ja selle tipp plahvatas nagu vulkaan. Üks kõrgendikul 304 võidelnud prantslaste kuulipildur kirjeldas tulevahetust kui "kohutavat ja lõppeimatut". Ta tundis, kuidas maa jalge all värises, ning nägi, kuidas plahvatused inimesi õhku paiskasid. Ka ilm näis kaasa aitavat, et olukord veelgi hullem oleks. Kohe, kui

1. juunil alustasid inglased Somme'i jõe ääres 40 kilomeetri laiusel rindelõhul pealetungi sakslaste vastu, et anda prantslastele Verdunis mahti hinge tõmmata.

Augustis kaotasid prantslased Verdunis 315 000 meest, sakslased 280 000. Need Saksa ülemjuhatajad idarindel, Paul von Hindenburg ja Erich Ludendorff, ei tahtnud enam ammugi mõttetuks muutunud Verduni piiramist jätkata. 2. juunil olid venelased alustanud Galiitsias ja Volõõnias 300-kilomeetrisel rindelõhul pealetungi ning võtnud vangi 200 000 austerlast. Saksa väejuhatas oli sunnitud Verduni alt vägesid Somme'i rindele saatma, et vältida sealse rinde kokkuvarisemist.

Sakslaste rünnakud Verduni all lakkasid ja lahinguväljadel muutus ebaharilikult vaikseks. Kuid oktoobris puhkesid lahingud taas. 24. oktoobril vallutasid prantslased tagasi Douaumont'i ford. 2. novembril jätsid sakslased maha Vaux' ford ja lasksid selle õhku.

17. 18. detsembrini toimunud pealetungi ajal õnnestus prantslastel sakslaste laste murda. Lahingutes Verduni pärast sai sakslastele osaks suurim kaotus pärast Marne'i lahingut 1914. aastal.

Aasta lõpuks olid prantslased päästnud Verduni ja Prantsusmaa sõjalise au. Need milise hinna eest! Prantslased olid kaotanud 364 000 meest. Saksamaa kaotus 26 000 meest vähem. Pool Verduni oli varemetes, üheksa küla oli ligi 29 miljonit mürsuga maatasa tehtud.

Liitlaste suur pealetungioperatsioon Somme'i jõe ääres nõudis tohutuid inimohvreid. Pärast viis kuud kestnud lahinguid õnnestus liitlasvägedel ränkade kaotuste hinnaga edasi liikuda kõigest 30 kilomeetrit ning hõivata ainult 100 km² suurune ala. Prantslased kaotasid surnutena, haavatutena või teadmata kadunudena peaaegu 200 000 meest, inglased 556 000 ja sakslased 500 000.

1916. aastal toimunud lahingud jätsid ohvrite arvu poolest varju kõik minevikus toimunud sõjad. Samas mõjusid need lahingud äärmiselt demoraliseerivalt kõigile neile, kellel õnnestus sellest põrgust eluga pääseda.

Lihtsem Saksa riigikantsler Max von Baden on öelnud: "Meie, mi nagu me venelasedki, valasime ojadena oma parimate poegade verd, kuid ei meid egi need viinud need lahingud sammu võrragi võidule lähemale."

Gaas! Gaas!

Mõte kasutada mürkaineid võitlusvahendina tekkis juba vanal ajal. Peloponnesose sõjas V sajandil e. Kr. sundisid spartalased vastast alla andma mürkaineid, mis tekkisid väävli, nrseeni, pigi ja tõrva segu põlemisest. Keskajal tarviti suitsu losside vallutamisel: loss piirati sisse ja süüdati tuulepoolest küljele paksu suitsu andev aine, et lämmatada suitsuga lossi kaitsjaid. XIX sajandil tehti eriteadlaste poolt ettepanekuid mürskude täitmiseks ärritavate või mürgitavate ainetega, kuid need ideed ei leidnud rakendamist, sest arvati, et piisab külmade tulirelvadeest. Haagli konverentsi otsusega 1907. aastast keelati mürkainete võitluses kasutamine sõjas. Sellest hoolimata võeti sõjagaas Esimese maailmasõjas ulatuslikult kasutusele ning ta etendas võitlusvahendina teatavat sõjapooli kõlbulikku osa. Initsiatiiv kuulus Saksamaale.

Professor Schrefeld töötamas oma Berliini laboratooriumis. Schrefeldi ja tema kolleegide teoreetilised tööd võimaldasid Saksamaal alustada mürkgaaside tööstuslikku tootmist.

* Kloori sissehingamine põhjustab lämbumist, hingamisteede rasket põletikku, kopsu turset ja surma. Analoogiline toime on ka fosgeenil.

22. aprillil 1915 kasutati esmakordselt Läänerindel Belgia linna Ypres'i lähedal Inglise-Prantsuse vägede vastu kloori*. Sakslased seadsid ules 1600 suurt ja 41 130 väikest gaasiballooni. Soodsa tuule ajal ning pärast ettevalmistavat suurtükituld avati balloone üheaegselt ning tekitati kuue kilomeetri laiune gaasilaine, mis sisaldas 180 tonni kloori. Tuule kiirus oli 2-4 meetrit sekundis. Ilm oli jahe ja kuiv. Kuna liitlaste gaasikaitse oli ettevalmistamata, olid nende kaotused õige suured. Esimene rünnak mürkainetega tegi võitlusvõimeks terve diviisi. Ligikaudu 2500 sõdurit hukkus ning 15 000 langes rivist välja. Kuu aja pärast korrati gaasirünnakut Idarindel Vene vägede vastu Poolas. 12 kilomeetri laiusel rindeosal lasti soodsa tuule ajal venelaste positsioone suunas 12 000 balloonist õhku üle 150 tonni mürgist gaasi. Ootamatu tulekahju ja täielik kaitsetus mürgise gaasi vastu põhjustas ränki kaotusi. Sel õhtul jäi rivist välja terve diviis. Gaasidega mürgistatud eesliin, kaevikute ja kaevikute tihedus labürint oli täis laipu ja surevaid inimesi. Siberi polgust, kus oli üle 1000 pikakasvulise, väljavalitud laskuri, jäi 20 minutit pärast gaasirünnakut järel ainult 140 meest.

Pluvestatud Briti sõdurid pärast sakslaste gaasirünnakut.

19. ja 20. oktoobril 1915 korraldati Reimsi lähedal gaasirünnak prantslaste vastu. Balloonidest lasti välja 500 kg kloori ja fosgeeni. Tuule kiirus oli 3 meetrit sekundis. Esimene gaasilaine lasti välja 19. oktoobril kell 7, teine 20. oktoobril kell 4 hommikul. Rivist langes välja 5096 Prantsuse sõdurit, kellest 815 suri.

1917. aastal kasutati massiliselt ipriiti*, sõja lõpul aga juba üle 50 mürkaine. Sellest 90 protsenti olid kloori derivaadid. Ainuüksi Inglise armees, mis oli oma poolelt viiendal kohal sõdivate riikide hulgas, langes 1917. aasta juunist kuni 1918. aasta novembrini mürkainete kasutamise tagajärjel rivist välja üle 100 000 inimese.

Enne Saksa gaasirünnaku ajal muutis tuul ootamatult suunda ja gaasimürgistatud olid Saksa sõdurid. Pärast sellist kibedat kogemust hakkasid sakslased otsima mürkainetega ründamiseks teistsuguseid viise. Gaasi kasutati gaasimürskudes, mida lasti välja kas suurtükkidest või spetsiaalsetest gaasipildujatest. Nüüd ei olnud gaasirünnak enam tuule suunast sõjaväele, kui gaas lasti välja balloone.

* Nagu kloori, mõjub ipriit hävitavalt hingamisorganitele, kusjuures mõju ei avaldu kohe, vaid alles mõne aja pärast. Nii gaasina kui vedelikuna tekitab ipriit nahale sattudes raskelt paranevaid haavandeid.

loomidest. Sõja lõpupoole võeti veel kasutusele gaasipommid, mille kaal ulatas kuni ühe tonnini. Gaasipomm osutus ebatõhusaks relvaks, sest teoreetiliselt ühe ruutkilomeetri suuruse maa-ala gaasitamiseks vaja — nii et seal hävik — elusolend — 18 tonni gaasipomme. Massilise gaasirünnaku korraldamine lennukitelt oli aga üsna komplitseeritud. Pealegi sõltus rünnaku efektiivsus suuresti ka ilmastikutingimustest.

Sõjalised mürkained põhjustasid arvutuid ohvreid, kuid õige varsti võeti kasutusse gaasitorbik kui tõhus kaitsevahend.

Juba 1915. aasta juulis katsetas vene teadlane N. D. Zelinski gaasitorbiku, mille kasutamine põhines adsorptsiooninähtusel. Mürgistatud õhu sissehingamisel läbi gaasitorbiku puhastus õhk mürgistest segudest täielikult. Olgu siin meenutatud, et adsorptsiooninähtuse originaalne kasutamine leidis aset Inglise maail, kus sõja abil puhastati ventilaatoritega parlamendihoonesse puhutavat õhku. Esimese maailmasõja ajal leidis adsorptsiooninähtus erakordselt laia kasutust võitluses sõjaliste mürkainetega, mille abil Saksamaa lootis oma vaenlastest jagu saada. Need lootused ei õigustanud end. Esimeses maailmasõjas korraldasid sakslased 500, Inglise eribrigaadid aga koguni 768 gaasirünnaku.

Pärast Esimest maailmasõda kirjutati 17. juunil 1925 Genfis alla protokoll, mis keelus lämmatavate ja mürgiste gaaside või bakterioloogiliste vahendite kasutamise sõjategevuses. Selle protokolliga ühines suurem osa riike.

Massimõrv Katõnis

11. aprillil 1943 teatas Saksa uudisteagentuur DNB (*Deutsche Nachrichten*) Berliinis, et *Wehrmacht* ametnikud on avastanud Katõnis (20 kilomeetri kaugusel Smolenskist) Poola ohvitseride ühishauad, mis on kaevatud 1940. aasta kevadel, seega enne, kui Saksa väed nimetatud piirkonna okupeerisid. DNB teatel oli Katõni maetud umbes 10 000 sõdurit, hiljem täpsustatud andmetel ühishaudades 4443 surnukeha. 30. aprilliks oli avatud seitse ühishauda, kust leiti 982 laipa. Kõik Poola sõjavangid olid tapetud kuklalasuga. Laipade taskust leitud märkmete, päevikute, saatmata kirjade jm. põhjal võis järeldada, et massimõrv oli toimunud 1940. aasta märtsis või aprillis.

Lõundoonis asuv Poola eksiilvalitsus nõudis, et Poola ohvitseride mõrvamise asjaolude uurimiseks loodaks rahvusvaheline komisjon. Saksamaa oli varmselt nõus. Seepeale katkestas Moskva 26. aprillil diplomaatilised suhted Wladyslaw Tugomuszi Sikorski kabinetiga. Selle sammuga lootis Stalin suruda läbi oma ter-

Katõni metsas kaevatakse lahti ühishauda. Poola delegatsioon jälgib tunnistajatena kokkumatsiooni.

ritoriaalsed nõudmised. 1941. aasta suvel oli Stalin olude sunnil lubanud liin tele, et loobub Ida-Poola annekteerimisest, kuid tegelikult polnud ta Poola n N. Liidu läände laiendamise ideed maha matnud. Diplomaatiliste suhete katkamine Poola eksilvalitsusega avardas Stalini mänguruumi. Seda enam, et ta lootas oma havides ära kasutada Poola kommuniste, kes võimule pääsedes olid olnud meelsasti nõus tunnistama N. Liidu piiride nihkumist läände. 1940. aastal Nõukogude sõjavangi langenud 15 000 Poola sõdurit kadusid jäljetult Poolas teati vaid, et vangid olid paigutatud laagritesse Kosselskis, Ostaškovo ja Starobelskis. Vangide edaspidise saatuse kohta puudus aga igasugune info Moskvale esitatud järeleparimised jäid vastuseta.

3. detsembril 1941 kohtus Stalin Poola eksilvalitsuse juhi Sikorskiga ja vahetas talle, et Poola sõdurid olevat Mandzuuriasse põgenenud. Pikka aega töötas stalinski valitsus Katõni massimõrva sakslaste kaela ajada, kasutades ära avaliku arvu, et Katõn jäi Saksa okupatsioonitsoonis. Laipade uurimine aga näitas, et need vangid olid mõrvamispaika toodud Kosselskist ning lastud maha 1939. aastal valmistatud Saksa kuulidega. Ohvrite taskutest leitud viimased päevikumärkmed kandsid daatumit 9. aprill 1940. Just sel ajal oli likvideeritud Kosselski laager. Poola ohvrite mõrvamise plaan töötati välja N. Liidu Siseasjade Rahvuskomissariaadis. Ülejäänud Poola sõjavangide saatuse on senini teadmata, kuid on alimalt tõenäoline, et ka nemad tapeti. Kohalikud elanikud tunnistasid Saksa võimudele, et 1940. aasta aprillis olid Katõni lähedal asunud Gnezdovo raudteijaama saabunud rongid Poola sõjavangidega. Jaamast veeti sõdurid autodega metsa, tagasi sõitsid aga tühjad autod.

Katõni massimõrva tegelike tagamaade avalikustamine mürgitas pikaks ajaks Poola ja N. Liidu suhted.

Alles 1987. aastal loodi Gorbatšovi ettepanekul massimõrva asjaolude uurimiseks kahepoolne komisjon. 1990. aastal tunnistas N. Liidu valitsus lõpuks üles, et massimõrv pandi toime Stalini korraldusel, ning andis Poolale üle sellekohased salajased dokumendid.

Ühe linna häving

- 1. 15. märtsil 1945 nägid laagris ärganud inglise sõjavangid umbes 40 kilomeetri kaugusel kirdes asuva Dresdeni kohal ligi viie kilomeetri kõrgusele tõusnud suitsupilve. See hõljus linna kohal kolm päeva ja ka veel hiljem sadas linnale soestunud paberitukke. Elbe jõe orus aga sadas tahmast musta vihm. Linnal kandus suitsupilv lõunasse Tšehhoslovakkia suunas. Üheainsa õhukõrguslennukid olid liitlaste lennukid muutnud Dresdeni kesklinna krematooriumiks.
- 2. Linnagi varem ei olnud ühe õhurünnaku ajal hukkunud nii palju inimesi. Dresden ei olnud esimene Saksa linn, mis Teise maailmasõja ajal sai lausungimise läbi rängalt kannatada.
- 3. 1945. aasta juulis muutsid Inglise pommitajadelt heidetud suütepommid osa linnast tõeliseks varemeväljaks. Arvukad tulekolded kuumutasid õhku, mis ohuvoosid sõõtsid ülespoole. Asemele voolas külm õhk ja nii tekkis linnas kunstlik leegitsev tornaado, milles valitses põrgukuumus. Üks linnaja meenutas: "Tohutu tuuletõmme rebis lapsed vanemate käest ja paisas neid kidesse. Inimesed, kes arvasid, et nad on õhurünnakust eluga pääsenud, langesid palavusest oimetuna maha ning surid sealsamas." Kivisüsi keldrites ja varjendites muutusid surmavateks küpsetusahjudeks. Kui päästemeesed lõpuks ühte varjendisse jõudsid, nägid nad, et kõik 250 seesolijat olid

Dresdeni Postplatz enne sõda.

muutunud pehmeks halliks tuhaks. Neli tuletormist haaratud Hamburgi kvartalit kaotasid 16–38 protsenti oma elanikest. Hukkus ühtekokku 50 000 inimest. Üheteistkümne päeva jooksul tapsid pommid Hamburgis sama palju inimesi kui neid hukkus Inglismaal kogu sõja jooksul.

Järgnesid uued õhurünnakud ja uued tuletormid. 1943. aasta oktoobris hukkus Kasseli pommitamisel 8000 inimest. Augustis 1944 kaotasid Königsbergi oma vara 134 000 inimest. Septembris heideti Darmstadtile rohkem kui 250 000 slutepommi. Surma sai umbes 12 000 inimest. Tänavad olid kaetud söestunud laipadega. Samasugused õhurünnakud tuli üle elada Bremerhaveni, Braunschweigi ja Heilbronniga elanikel.

Liitlaste õhujõudude juhatajad õigustasid neid massimõrvu kui "jätkuvat Saksa tootmise ja majanduse purustamist". See oli eesmärk, mille suhtes liitlaste nõugetepead olid Casablanca konverentsil kokku leppinud. Kuid Dresdeni pommitamisel olid hoopis teised eesmärgid.

Dresden, mida kutsuti Elbe-äärseks Firenzeks, oli Saksamaa kauneimaid linnu. 1945. aasta algul oli linna raudteejaamu ja vabrikuid pommitatud kahel korral. Ei Dresden asus Inglise lennuväljadest kaugel, näis ta olevat õhurünnakute eest kaitstud ning seepärast evakueeriti sinna lapsi ohustatud linnadest. 1945. aasta veebruari algul hakkasid linna voolima läände tungivate Vene vägede ees põgenevad saksa naised ja lapsed. Dresdenis oli loendamatult arv laatsarette ja surnud punkte, kus võeti vastu idarindel haavatasaanuid. Linna lähedal laagritasid horti apa tuhanded sunnitoölised Belgiast, Prantsusmaalt ning teistest maadest samuti tuhanded vene, inglise ja ameerika sõjavange. 13. veebruaril 1945 elas Dresdenis viidetavalt 950 000 inimest, nende hulgas 250 000 põgenikku. (Elanike arvukus on pakutud ka 1,2 miljonit, kuid see on ilmne liialdus.)

Purustatud ja põlenud Dresden pärast Inglise ja USA õhurünnakut.

Kõik pommitrünnakut muutsid Dresdeni süngeks varemeväljaks.

O. deets & Kevrad

1953. a. Kevrad.

Lõrta, valla Jõnna, E. h.
 Jõnna, Jõnna, xiii, Keskaj.

Toots.

"Tots. Singi all raxia."

in the room...

" Isaac

12. Mrs. [Name], [Location]

"Wigased / nuaicid"
1952/53.

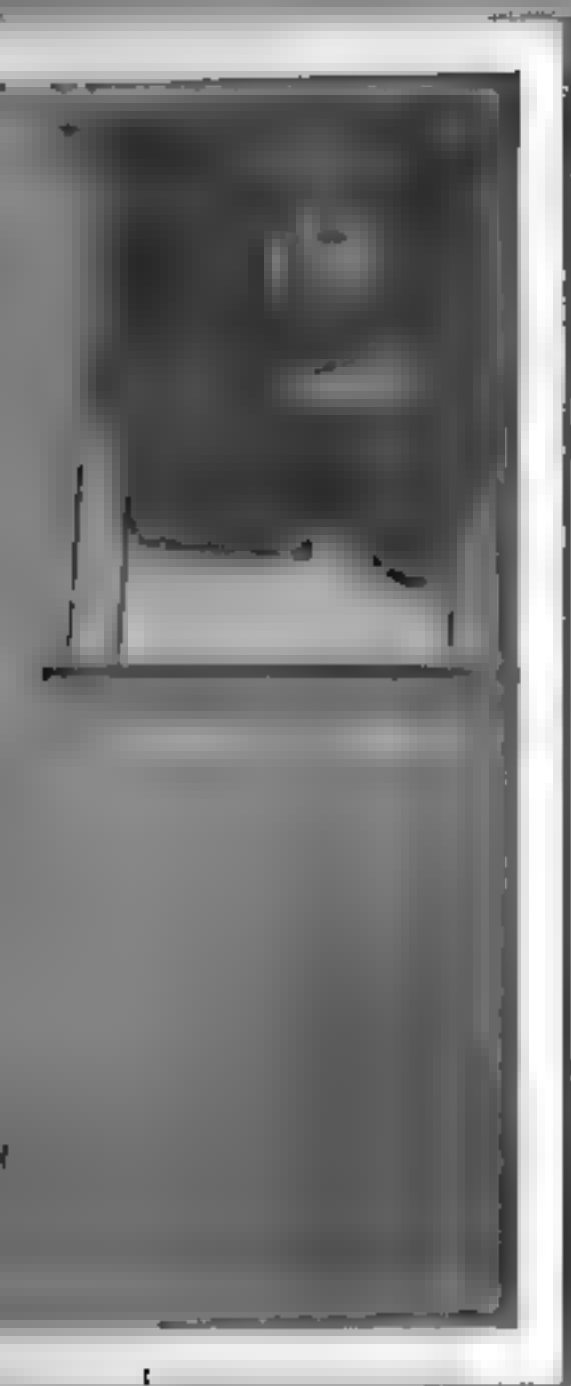

Locc -

- Dec 11

Sõit vähile Mustjõe...

Nädalalõpp
Kehras.

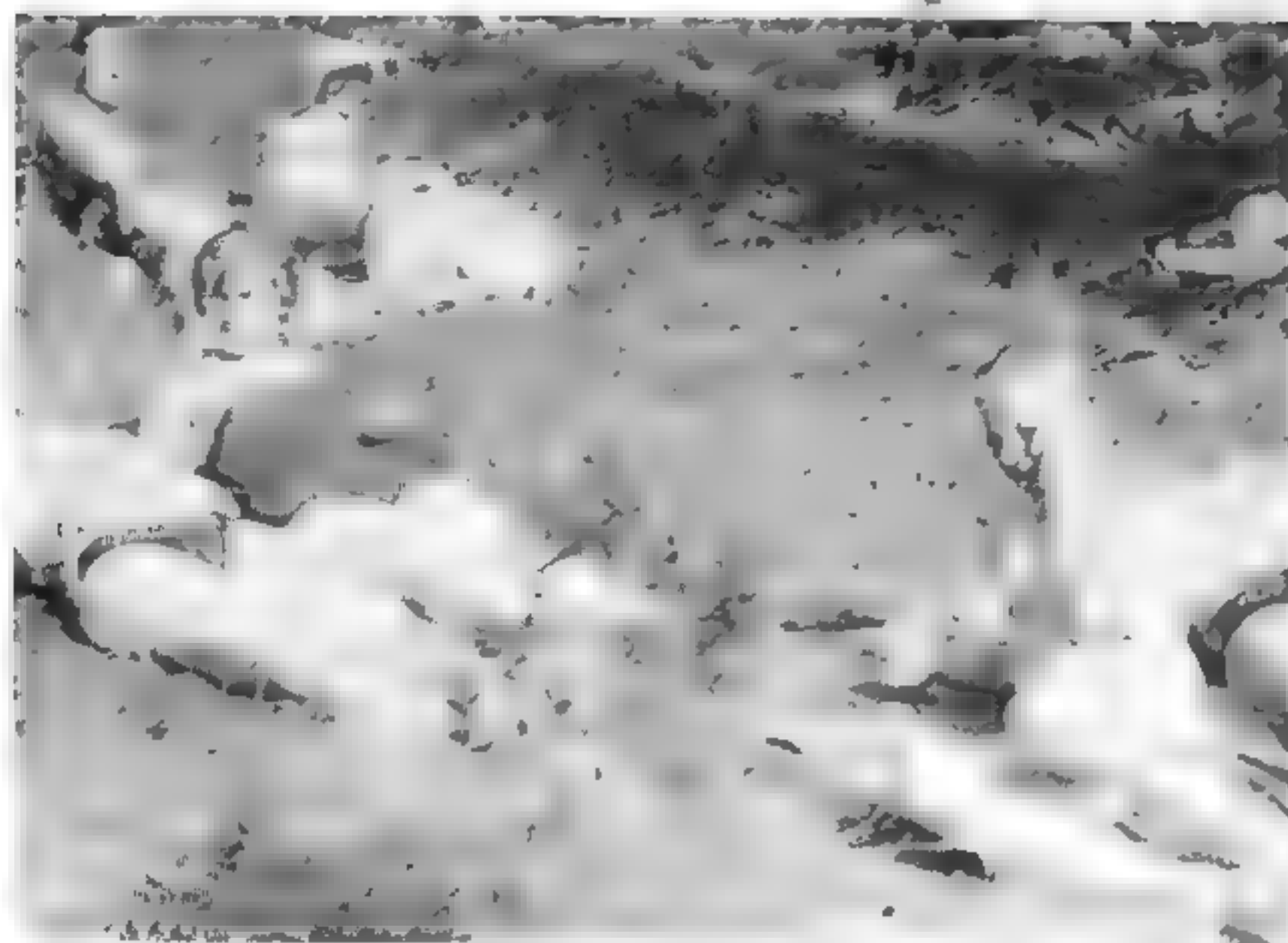

Dresdeni kesklinn pärast õhurünnakuid. Liitlaste õhurünnakute tagajärjel purustati linnast umbes 20 km². Rusude hulka hinnati 18 miljonile kuupmeetrile.

Inglased ja ameeriklased ootasid hetke, et anda linnale kolmekordne hoop. Esiteks taheti levitada elanikkonna hulgas paanikat, teiseks katkestada sõjapõgenike vool linna ning kolmandaks demonstreerida venelastele laänehitiste õhukindluse võimsust.

Ohjus lüües sadanud, kuid taevas oli selge, kui kella 21 paiku jõudsid esimesed lüüesid linna kohale 244 inglise pommitajat. Sõjast väsinud hülased olid tulustõstmiseks talustanud vastlaid Ooper, Zwinger, kõik kinod ja teatrid olid avatud. Äkki lahvatusid taevas põlema punased "jõulupuud", mis valgustasid tähtsaid. Mõõdus veel mitu minutit ja siis, markeerivate "jõulupuude" valgusel, lahvas linna tõeline pommirahv. Suurte fugarssommide plahvatused rebisid katuseid käsitooliste majadelt, millest mitu mõnigi oli hgi tuhat aastat vana. Suurte pommide süütasid puumajad, mis põlesid nagu tõrvikud. Varsti olid leekides teed, ved tänavad ja linnaosad. Poolteist tundi pärast esimest rünnakut saabusid 529 Lancasteri, et viia hävitustöö lõpule. Mõlema õhurünnaku ajal heideti linnale 650 000 süütepommi, koos fugarssommidega ühtekokku 2659 tonni. Pärast esimest rünnakut mõllas linna keskosas tuletoorm, mida teise laine piloodid märkasid juba 300 kilomeetri kauguselt. Ühe linna kohale jõudnud pommitaja piloodi tundis palavust isegi kokpitis. Sellal kui teise laine pommitajad asusid tagasiteel le Inglismaale, valmistusid 311 Ameerika B-17 tüüpi pommitajat, mida kutsuti lendavaks kindluseks, kolmandaks rünnakuks. Umbes 14 tundi pärast inglase esimest rünnakut heitsid lendavad kindlused Dresdenile 771 tonni pomme ning saatehävitatjad nutsid madallennult kuulipildujatulega inimesi. Teine ja kolmas

rünnak olid planeeritud sellise arvestusega, et need tabaksid varemete vahel töötavaid päästemeeskondi.

Esimese rünnaku tagajärjel tekkinud tulekahju oli suurim, mis eales inimesed on näinud. Tuli võimutses Dresdeni varemetel tervelt seitse päeva. Purustati 90 000 maja. On välja arvestatud, et iga elaniku kohta tuli 11 veoauto-kohta tükke. Dresdeni hindamatud kunstiväärtused olid juba varem kindlasse varjupaika varustatud, kuid rohkem kui 150 kunstiteost hävis veoautodel, kui neid tahteti läbi linna transportida. Kuulsad ehitised nagu Zwinger, Semperi galerii, hoop hulk kirikuid põlesid ära ja varisesid kokku. Keegi ei tea täpselt, kui palju inimesi hukkus, kuid tõenäoliselt oli neid üle 35 000, kuigi pakutakse ka mitu miljonit inimest arve. Raskesti haavata sai 2212 inimest ning kergesti vigastatud oli üle 13 000. Peavarjuta jäi 350 000 inimest.

Kõige rohkem inimesi hukkus tuletoormis, mis puhkes umbes 45 minutit pärast esimest õhurünnakut ning haaras linnast enda alla 28 ruutkilomeetrit. Kui temperatuur tõusis üle 1000 kraadi, hakkasid tellised sulama. Kuumenenud õhk tõusis lohtu kiirusega ülespoole ning põhjustas uskumatult ägeda tuletoormi, mis valju mürinaga edasi liikus. Puud paindusid nagu tuletoormid või kisti koos puutega maa seest välja. Veoautod paiskusid ümber. Põlevatest majadest täna-ajale toormanud inimesed kiskus tuletoorm õhku ning nad kadusid leekidesse. Põl ka nendel, kes olid keldrites varju otsinud, polnud pääsemislootust. Kui tõmmatav suits keldrisse tungis, rebisid inimesed naabermajadesse viirvad varu- ja eluvarustused lahti ning nii levis mürgine suits keldrist keldrisse.

Kultuurst maailmakuulsatest ehitistest nagu Zwinger, Hofkirche, Kreuzkirche ja Semperi galerii jäid järele ainult varemed.

Sajad süütepommid kukkusid pearaudteejaama klaasist katusele. Hoone n... aluses paktruumis varju otsinud 2000 põgenikust põles 100 ära ja 500 suri... sumürgitusse. Pommid hakkasid langema hetkel, mil rong põgenike laste... jaama saabunud. Paljud põgenikke abistanud noored naised hukkusid. P... meeskondadel jäi üle ainult surnukehad perroonile riita laduda. Sajad inime... hukkusid näituseväljakul, kui põlev nafta *Wehrmacht*i tsisternidest välja v... l... leekide käest pääseda, hüppasid paljud vanal turuväljakul asuvasse tule... jeevchoidlatesse. Kuna vesi oli 2,5 meetrit sügav ja järskudel seintel pole... mingeid tugesid, uppusid hädasolijad veel enne, kui tohutu kuumus jõudis... aurustada. Pärast tulekahju leidsid päästemeeskonnad 200 inimest, kes istu... Seidmizeri väljakul asuva madala tiigi kaldal. Nad kõik olid surnud.

Paljud inimesed surid võrdlemisi valutult hapnikupuudusesse või suitsu... pitusse, osa jällegi keesis ära, kui lõhkenud veevärgitorudest paiskus tuliku... vesi keldritesse. Sõjavangid pandi hukkunuid kokku korjama. Paljusid pole... enon võimalik identifitseerida. Ühte keldrisse kukkunud pomm tappis 200 in... mest, jättes neist järele vaid poole meetri sügavuse verest, luudest ja lihast ko... neva tiigi. Algul veeti hukkunute surnukehad linnast välja ja maeti ühishaud... dense. Kuid see lõpmata vaearikas töö kestis nädalaid. Lõpuks tuli lagunen... hakkavad laibad põletada linnaväljakutel.

Teine maailmasõda tõi miljonitele inimestele uskumatuid kannatusi ja pea... justas loendamatu ohvraid. Kahtlemata oli Dresdeni purustamine selle sõ... üks koletuslikumaid peatükke. Teist maailmasõda käsitlevates saksa allikate... rõhutatakse Dresdenis hukkunute suurt arvu ja seda, et tol õöl tehti linnas ma... sa kolm korda suurem pindala kui Saksa õhurünnakute ajal Londonis kogu sõ... jooksul. Loomulikult oli Dresdeni purustamine mõttetu, kuid just Saksamaal ki... putakse ikka ja jälle unustama, kes seda sõda alustas.

Kolmanda *Reichi* pealinn tulerõngas

Kui Berliin oli Euroopa süda

Teine maailmasõda oli lõppenud, sakslased olid üle elanud oma riigi ajaloo... inflatsioon. Majandus hakkas toibuma. Igatüks elas, nagu oskas. Kes... kes rügas hommikust õhtuni tööd teha, kes kerjas. Hoolimata majandu... elavamisest, polnud kusagil kuristik vaesuses elavate inimeste ja uusrikas... lastajate vahel nii suur kui Berliinis. Thomas Manni poeg Klaus kirjutas: "Miljonid alatoidetud, korrumpeerunud, kuid lõbujanulised mehed ja naised... tõuksesid ringi dzässideliiriumis. Börs kõikus, ministrid vahetusid, Riigipäev... onasõda. Uue revüüteatri tüdrukud väntsutasid pitsides taguotsa. Tantsiti... taktrotti, tangot, vanaaegset valssi. Löödud, demoraliseerunud rahvas otsis... tantsus."

Aasta 1929 oli hiljem kuldseteks kahekümnnendateks nimetatud ajastu kõrg... punktiks. 1920. aastal anti välja seadus Berliini uue struktuuri kohta. Seega ku... jonen Suur-Berliin kaheksast linnast ja 27 maavaldusest ning 59 rajoonist, haa... enda alla 884 ruutkilomeetrit. Nii muutus Berliin pindalalt suuremaks kui... London või Pariis ja oli 4,3 miljoni elanikuga suuruselt kolmas linn maailmas... (pindalalt viies). Berliin muutus Saksa riigi tähtsaimaks äri-, pangandus- ja bör...

Unter den Linden ja Friedrichstrasse nurk 30. aastate lõpus.

Berlini peatänav Unter den Linden enne sõda.

sikeskuseks. Kuid samas oli pealinnas ka kõige rohkem käsitöölisi. Linnaelanikest moodustasid töölised 46 protsenti (üle ühe miljoni inimese), 600 000 olid ametnikud või teenistujad, 336 000 olid eraettevõtjad. 132 000 inimest töötas kodus (teenijad jne.). Seoses majanduskriisiga langesisid maahinnad tugevalt. Eriti nälgelik linnavalitsus kasutas olukorda ära ja ostis 1929. aastal 80 miljon marga eest 3705 hektarit maad ehitusreserviks, sest viimastel aastatel ehitatud korteritest ei piisanud kiiresti areneva linna jaoks. Berliin oli Euroopa kultuurimetropol. Mitte üheski teises linnas ei elanud nii palju Nobeli preemia laureate. Haberlandstrasse 5 elas Albert Einstein, kes mõned aastad tagasi oli saanud oma suhtelise susteooriaga maailmakuulsaks. Vähenõudlik õpetlane, kes kunagi ei kandnud sokke, ilmus pidulikele vastuvõttudele smokingis ja nõõrsaabast. Autogrammikutid lausa ründasid teda ja Einstein sai rohkem posti kui mõni kohtutäitur.

Spree ääres kees elu. See oli kirjanike, teatriinimeste ja ajakirjanike Ateenaa Baari „Eden“ alalisteks küllastajateks olid Heinrich Mann ja Erich Maria Remarque. Sealsamas baaris kohtusid austria kirjanik ja teatrikriitik Alfred Polgar ja ungari näitekirjanik Ferenc Molnár („Mäng lossis“) tuntud näitlejatega. Berliinist Brecht külastas sageli restorani „Aschinger“, kus saiakesed olid tasuta. Ameerika kirjanik Thomas Wolfe nimetas Kurfürstendammi „Euroopa suuremaks kohvikuks“. Ainuüksi kolme lokaali ümbruses võis kohata kümneid kuuluisusi. Seal veetsid aega kirjanik Hans Fallada, kunstnik George Grosz, ajakirjanik Kurt Tucholsky, näitleja Hans Albers ja kirjastaja Ernst Rowohlt. Muide Rowohltil trükikojas Passaueri tänaval trükkis hilisem Saksa DV Ministri Nõukogu esimees Willi Stoph omaniku loal lendlehti. Samal 1929. aastal panid töölised Friedrichstrasse 17/18 nurgale mälestustahvli, millel oli tekst: „Siin

1837–1838 Karl Marx, teadusliku sotsialismi rajaja“

oli märgitud, et 1931. aastal ilmus Berliinis 120 päevalehte ja üle tuhande ajakirja. Hitleri võimuletulekul 1933. aastal oli Berliinis 183 evangeelset ja 45 katoliku kirikut, 192 üldhaiglat, 19 vaimuhaiglat ning 38 sünnitushaiglat; 625 üldkooli, 126 instituuti ja keskkooli, 10 kõrgkooli, 109 raamatukogu, 35 teatri ja 30 kino.

Linnaelu ja hiilgus ei olnud siiski ilma plekkideta. Nii nagu New York Ameerika muutus Berliin kuritegevuse pealinnaks Euroopas. Kuritegelikud banded moodustasid mitmesuguste spordiseltside nime all ning sarnanesid oma meetodidega mafliaga. Üks selline bande tegutses „Sõudeklubi“ nime all Wannsee lähedal. Vahipostid andsid iga kord häiret, kui mõni politseipaat lähenes. Banded võtsid seadusekaitsjad kavaluse appi. Nad maskeerisid end veesportlaseks ja rüüstasid kaheksalistes paatides klubi juurde ja vahistasid kümneid kurjameelset.

Linnaelanikud linnakodanikud otsisid närvikõdi nn. punaste laternate linnaosas, mis oli kuulsam kui Londoni Soho või Pariisi Place Pigalle. 1929. aastal tegutses seal üle 500 ööklubi, üle 300 revüüteatri ja kabaree. Linnas oli üle 5000 registreeritud lõbutüdruk. Alles hiljuti levima hakanud raadio kaudu kandus üle USA-st imporditud dzäss.

Prantslaste võimuletulekut põgenes enamik intelligentsist välismaale või emigreerus. 1. septembril 1939. aastal algas Teine maailmasõda, mille lõppedes oli suure osa Berlinist purustatud ja kaheks jaotatud.

6. juuli 1940, Berliin. Fašistlik Saksamaa pühitseb võitu. Vihatud Prantsusmaa on põrmu paisatud. Juba kolmandat nädalat lehvib Eiffeli tornis haakristilipp. Vaimustusega tervitavad berliinlased läbi Brandenburgi värava marssivaid võitjate kolonne. Tribüünil poseerib natslik juhtkond. Kaaslaste paksude sõrmede tagant upitab ennast esile propagandaminister dr. Goebbels — lõppude lõpuks on see ka tema päev! Pole teada, millest mõtleb nendel ülevatel tundidel dr. Goebbels, kuid kindlasti ei oska ta arvatagi, et just temast saab Berliini viimase komandandi.

Veel ei teadnud võidujoovastuses berliinlased, mida tähendab õhuhäiresireeni läbilõikav ulgumine keset ööd kõige magusama une ajal. Sõda oli alles välgu kaugel ja seostus pealinlastele rohkem ajalehefotode, raadioteadete ning kroonikate kuulmisega.

10. juuni, juba 22. juunil üritasid inglased linna pommitada, kuid tugev tõkettuli tõrjutas Briti lennukid heitma oma surmatoova laadungi Babelsbergile (Potsdami linnaosa).

Pühapäeval, 26. augustil 1940, pisut peale südaööd hakkasid Berliinis sireenid hulgama. 22. Inglise pommituslennukit lähenesid põhja poolt ning heitsid alla esimesed pommid, mis tabasid Berliini Teise maailmasõja ajal. Selle

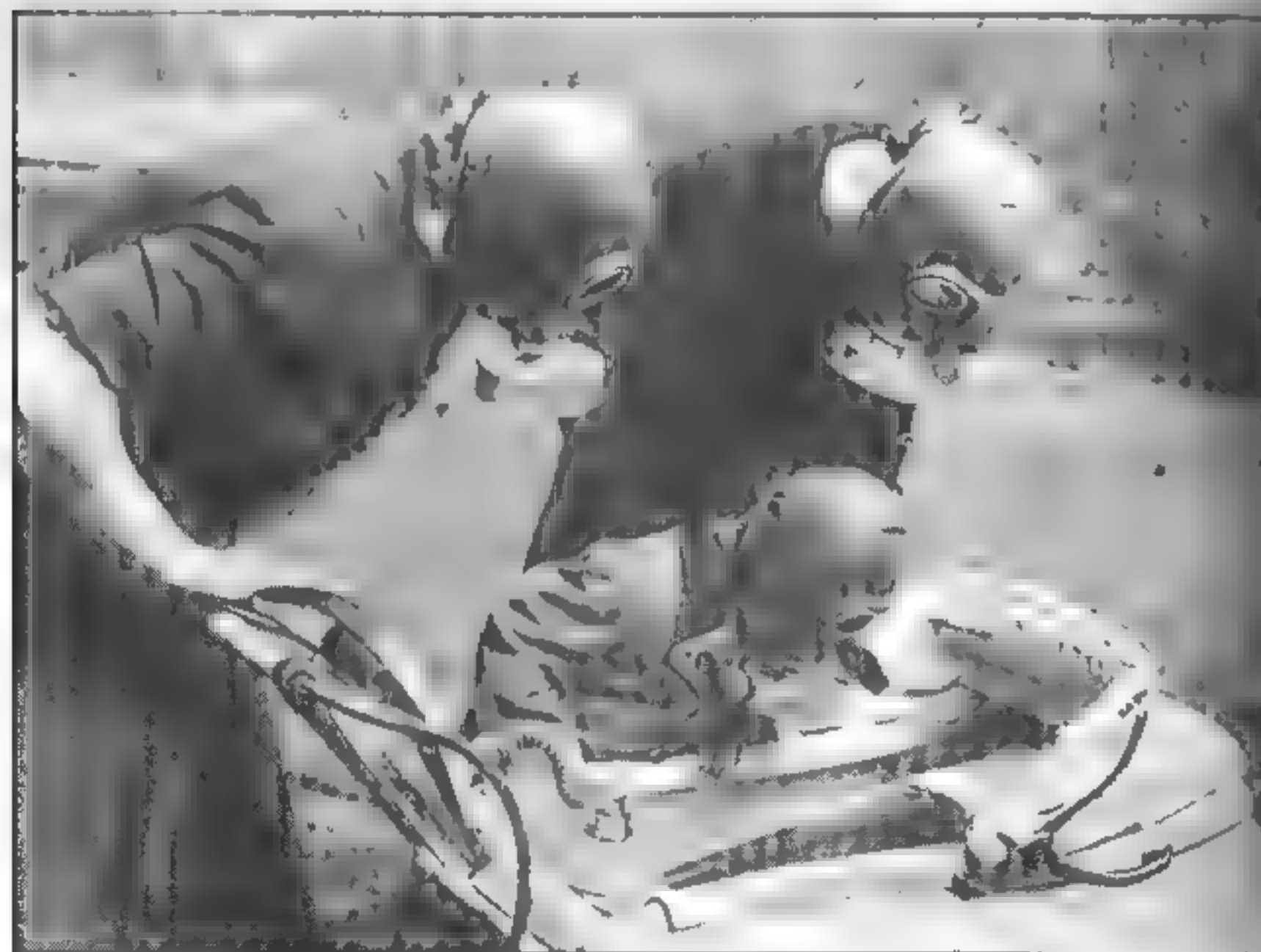
õhurünnaku tagajärjel sai 11 inimest vigastada. Kuni 5. septembrini korraldasid inglased Berliinile seitse õhurünnakut. Pommitamine 29. augustil nõudis *Reich* pealinna Kreuzbergi linnaosas ka esimesed inimesed.

Esialgu olid pommitabamused berliinlastele sensatsiooniks ning nädalalõpuks sõitsid tuhanded inimesed elektrirongiga varemeid ja pommilehtreid uudistama. Inglise hoolitsesid selle eest, et pealinlased ei peaks ennast väljasõitust vaevama, vaid võiksid varemeid imetleda otse Berliini südalinnas.

11. septembril 1940 õnnestus Inglise pommitajatel jõuda Berliini kesklinna kohale. Esimesed pommid langesid Brandenburgi värava ja Riigipäevahoone ette. Põlema süttis ka USA saatkonna hoone, kannatada said Inseneride Majade Kunstide Akadeemia. Mitu otsetabamust sai St. Hedwigi haigla. Pärast õhuhäire lõppu keldritest väljunud berliinlastele avanes masendav vaatepilt: põlenud hooned, rusud, dekoratsioonidena püsti jäänud fassaadid. Kuid see oli alles algus.

21. septembril 1940 valmis Suurbritannia kuningliku lennuväe direktiiv teha viieks õhusõjaks. Rünnakuobjektide nimekirjas oli Berliin vuendal kohal. Ohu vastu 24. septembril ründasid linna 111 Briti pommituslennukit. 22 inimest sai surma, 83 haavata ja 781 jäi peavarjuta. Samal kuul sooritasid inglased veel kuus õhurünnakut.

5. oktoobril sai Briti kuninglik lennuvägi uue juhatuse. Õhujõudude marssal

Totaalne militariseerimine Saksamaal: saksa perekond õppeõhuhäire ajal 1939. aasta kevadel.

Esialgu on tegemist veel õppeõhuhäirega: lennundusministeeriumi ametnikud õppustel.

Pette'il oli õhusõja kohta oma kontseptsioon. Juba 7. oktoobri õhtul kell 22.15 algas *Reich* pealinnas järjekordne õhuhäire. Seekordne rünnak kestis tervelt neli tundi. Alles kell kolm hommikul võisid kurnatud inimesed varjenditest lahkuda. Ametlik teade oli napp: 38 hukkunut, 71 haavatut — ent seda, et 1398 inimest olid oma kodu kaotanud, ei mainitud üldsegi.

15. oktoobril kella 23 paiku ründasid inglased taas. Tunni aja pärast olid pommitajad läinud ja berliinlased kindlad, et ülejäänud osa ööst möödub rahulikult. Kuid kell 1.20 äratasid sireenid vaevu uinuda jõudnud inimesed uuesti. Ingliseid hukkasid sellist ründeviisi nimetama topeltrünnakuks. Seda korrati juba 21. oktoobril, kuid eriliste tulemusteta. 1940. aasta viimane pommitamine oli 20. detsembril: õhuhäire algas kell 22.16 ja lõppes kella ühe paiku. Kell 4.43 huilgasid taas sireenid. Berliini õhutõrje oli muutunud aga märgatavalt efektiivsemaks ning ohvrite arv oli üllatavalt väike — 3 surnut ja 17 haavatut.

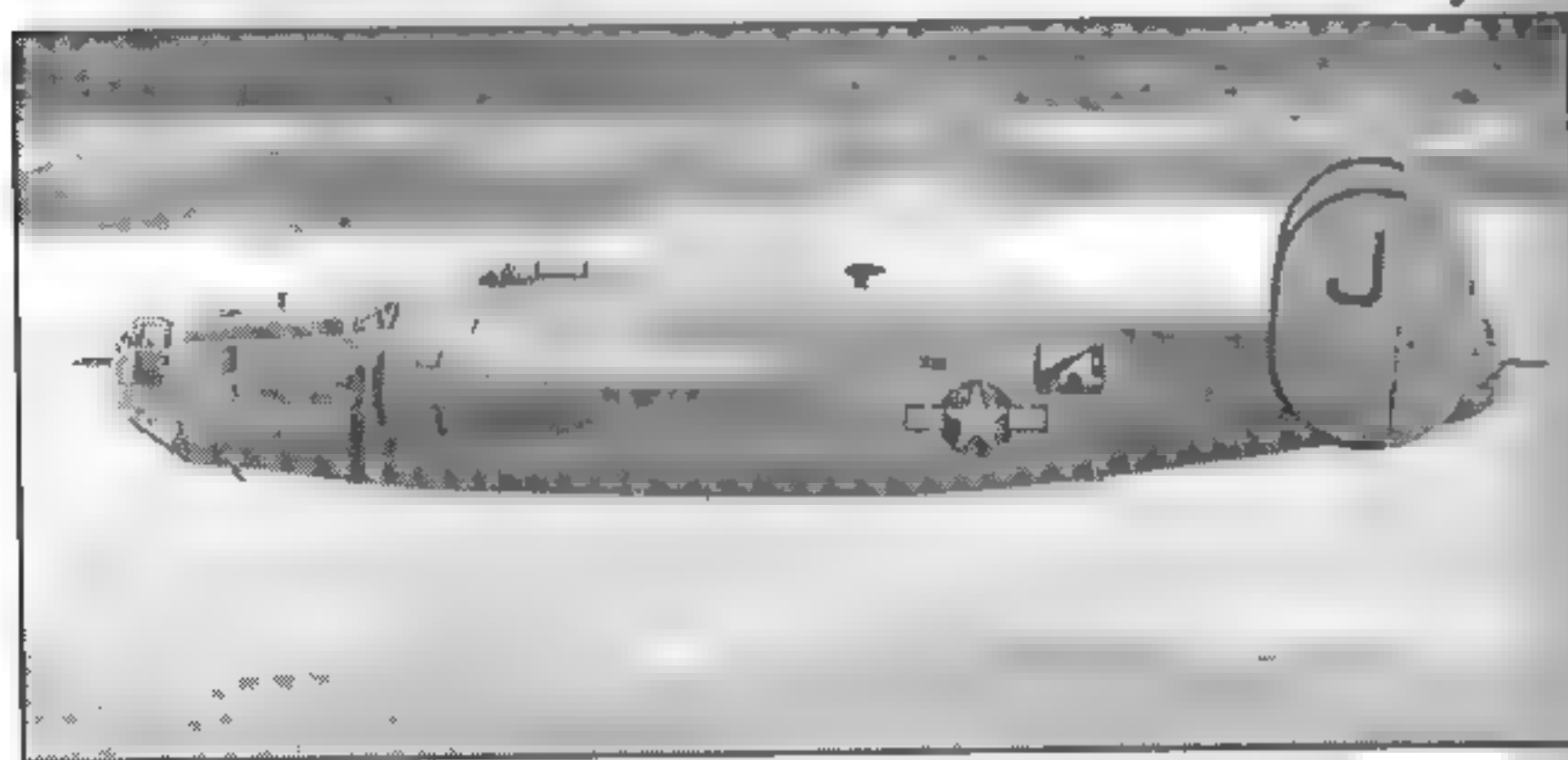
Pärast 20. detsembri pommitamist saabus pikem paus. Selleks ajaks olid inglased sooritanud Berliinile 36 õhurünnakut, mille ajal heideti linnale 400 tonni pomme ja 25 700 süütepommi. Hukkus 222 berliinlast, 428 sai haavata ning 9273 jäi peavarjuta. Suurimaid kaotusi põhjustasid fugasspommid (77,5 protsenti kõigist hukkunutest). Pommitabamused hävitasid või vigastasid 730 elumaja, 22 administratiivhoonet, 47 tööstusettevõtet ja 22 liiklussõlme. Kõige pikem õhurünnak Berliinile 1940. aastal kestis viis tundi ja kümme minutit!

1941. aasta 13. märtsil algasid jälle öised õudused. Ööl vastu 18. aprilli ründasid Berliini esmakordselt Inglise uued neljamootorilised pommitajad. Juuni alguseni sooritati Berliinile 11 rünnakut

8. augustil, 21 minutit pärast südaööd, jõudsid Berliini kohale ka Saaremaalt

B-17 *Flying Fortress* (lõdjav kindlus, ülemisel fotol) ja B-24 *Liberator* (alumisel fotol) olid USA õhujõudude põhilised pommituslennukid Euroopa sõjatandril. B-17 oli robustne, tugeva relvastusega (10–13 kuulipildujat) ja heade lennuomadustega ning võis lennuvõime säilitada ka ainult ühe töötava mootoriga.

...müüdi 13 Nõukogude Il-4 tüüpi pommitajat. Nad heitsid oma surmatoova laadimise alla 7000 meetri kõrguselt ning pöördusid otsekohe tagasi, sest nina all oli rohkem propagandistlik eesmärk — koos pommidega langesid linnale ka kahandatud lendlehed. Need valmistasid dr. Goebbelsile suuremat peavalu kui pommid, sest natside kinnitust mööda oli kogu Nõukogude lennuvägi juba piibuliku ja põrmu tehtud...

Tol vastu 8. novembrit 1941 ründasid 400 Inglise pommituslennukit erinevaid sihtmärke Saksamaal. Neist 169 pommitasid Berliini ning heitsid linnale 144 tonni fagasspomme ning 12 000 süütepommi. Saksa õhutõrje ja nn. õõhaviigad tuhistasid 21 lennukit alla. Tol õöl kaotasid inglased ühtekokku 37 pommituslennukit. See oli liig! Inglise peaminister Churchill käskis pommirünnakud peatada. Peaaegu 14 kuud ei huilanud Berlinis enam õhuhäiresireenid. 1941. aasta lõpuks olid inglased korraldanud Berliinile 18 õhurünnakut, mille tagajärjel hukkus 226 inimest, 612 sai haavata ning 10 297 jäi peavarjuta.

16 kuud kestnud pommitamise tagajärjel oli purustatud või vigastatud 1169 elumaja, 24 administratiivhoonet, 29 tööstusettevõtet ning 32 liiklussõlme. Surma oli saanud 448 inimest, üle 1000 haavata ning 20 000 jäänud peavarjuta.

2 märtsil 1943 kasutati uut taktikat: efektiivsuse suurendamiseks heideti fagasspomme koos süütepommidega. Tol õöl langesid linnale ka esimesed 1800-kilogrammised pommid, millest igaüks võis purustada suure elumaja. Üldse

Sõja viimastel kuudel kasutati lennukite vähesuse tõttu Berliini õhukaitseks põhiliselt õhutõrjesuurtükke, mis seati linnas üles juba 1941.–42. a.

Nolja mootoriga Lancaster oli *Royal Air Force*'i võimsaim pommituslennuk. Lancasteri maksimaalseks kiiruseks 3500 m kõrgusel oli 462 km/h, stardikaal 31 752 kg, lennukaal 1600 kg ja pommilaadung 5900 kg. Seda tüüpi lennukuid ehitati Inglismaal ja Kanaal saarel kokku 7366 eksemplari.

sooritati 1943. aastal *Reichi* pealinnale 67 rünnakut (56 korral olid ründajateks inglased)

24. augustil 1943 korraldas *Royal Air Force* Berliinile esimese suurrünnaku millest võttis osa 625 lennukit; neist tulistasid sakslased alla 58. Lisaks pommitajadele pildusid inglased ka võltsitud toidukaarte, et tekitada kaost linna varustamisel. Nüüd andis Goebbels käsu evakueerida Berliinist kõik lapsed ja naised kes polnud seotud tootlustusega.

Õöl vastu 22. novembrit ilmus kolmanda *Reichi* pealinna kohale 444 *Lancaster*-tüüpi pommitajat, rünnakud kordusid ka kahel järgneval ööl. Kohutava suurrünnaku järel loeti kokku 3738 hukkunut, 574 teadmata kadunut ja 990 raskelt haavatut. Berliini kesklinna polnud enam võimalik ära tunda, 8701 hoonet oli täielikult purustatud, 48 574 maja osaliselt kahjustatud, 417 665 berlinalast oli jäänud peavarjuta. Üine õhusõda Berliini kohal kestis 1944. aasta märtsini. Selleks ajaks oli purustusi igas linnaosas.

6. märtsil 1944 sooritas USA lennuvägi esimese rünnaku päise päeva ajal. Kell 12.47 hakkasid sireenid huilgama ja peagi järgnes tõeline pommirahv. Kuid ka õhutõrje ei maganud: 609 pommitajast tulistati alla 72, lisaks veel 12 saatehävitatat.

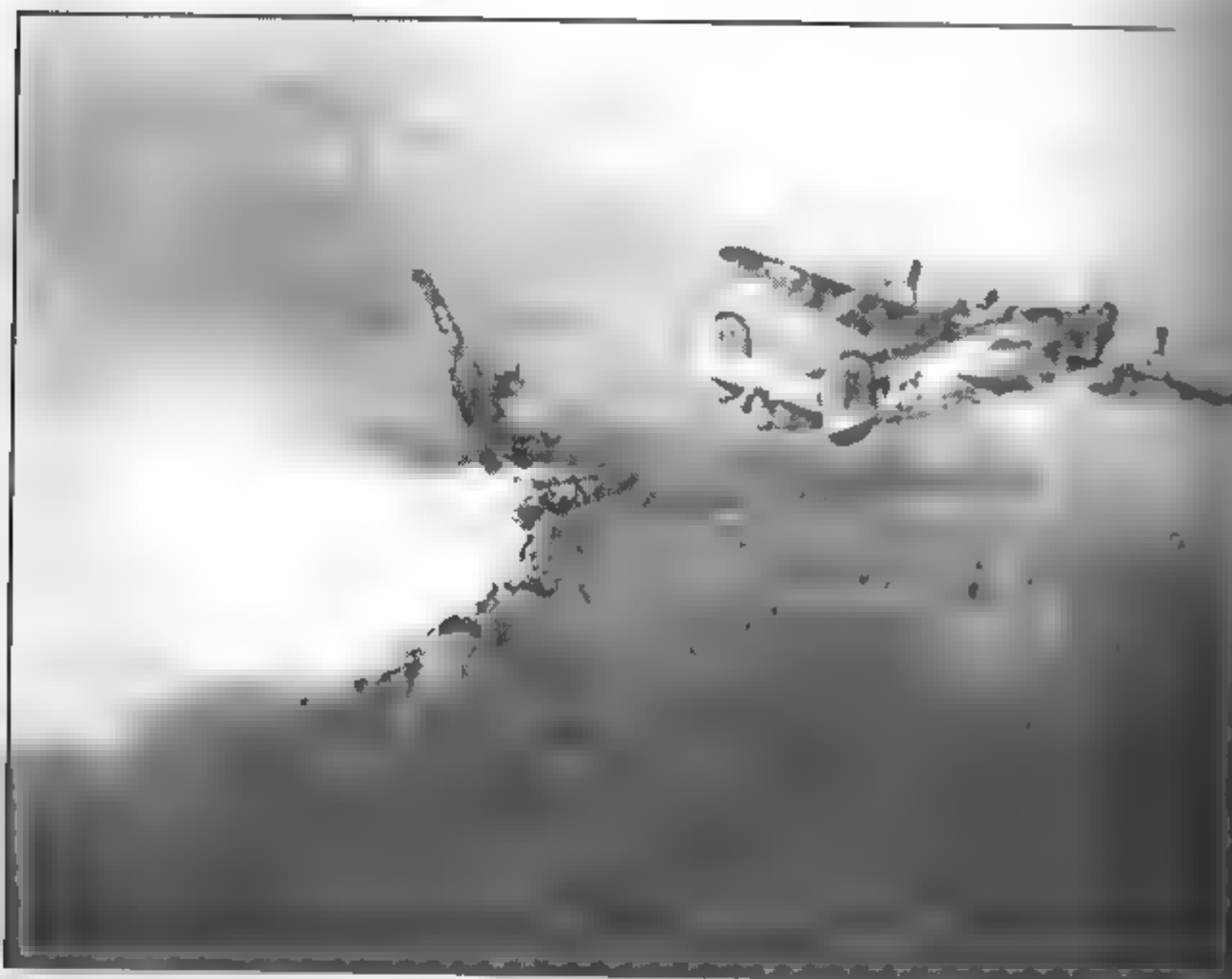
24. märtsil korraldasid 726 pommitajaga järjekordse suurrünnaku inglased. Sakslased tegid 73 pommitajat sõelapõhjaks, kaotades ise 14 hävitajat. Eelmisel ööl oli Briti lennuvägi Nürnbergi pommitamisel ilma jäänud 95 lennukist. Inglise lennuväe marssal Arthur Harris käskis õhurünnakud lõpetada, olgugi et ta oli

marssalster Churchillile saadetud memorandumis isiklikult tõotanud, et kui inglased kaotavadki suurrünnakutel 400–500 lennukit, siis sakslased kaotavad 1000. Marssal Harris oli veendunud, et hiljemalt 1944. aasta aprillis Saksamaa kapituleerub. Nüüd olid inglased 16 suurrünnaku tagajärjel kaotanud umbes 1000 lennukit ja 3000 meest, kuid Saksamaa sõdis edasi. Olgugi et 9,5 ruutkilomeetrit Berliinist oli varemetes, sõjatoodang linnas ei vähenenud, vaid hoopis suurenes: veel 1945. aasta mai algul andis tervelt 54 protsenti Berliini ettevõtteid toodangut. Tegemist oli lääne õhusõja strateegide järjekordse valearvestusega.

Pärast Esimest maailmasõda sulgusid tööta jäänud kindralid kabinettidesse ja otsustasid valja nuputama võimaliku tulevikusõja skeemi. Sõjateoreetikute laialt levinud idee järgi pidi võidu saavutamise otsustavaks teguriks saama tsiviilelanikkonna terroriseerimine õhurünnakutega vaenlase tagalasse. Suurbritannia sõjavägede staabiülem lennuväe marssal Trenchard esitas juba 1928. aastal kõrgema väejuhatusele ja valitsusele memorandum väitega, et elanikkond ei suutnud massilisi õhurünnakuid välja ja sunnib oma valitsuse kapituleeruma. Teinud kummendatel aastatel arendati kõnealust ideed edasi ja sõja ajal rakendati seda õhusõjas mõlemad pooled, nii inglased kui sakslased. Aga nagu Teise maailmasõja käik näitas, hinnati tollase lennuväe löögijõudu tublisti üle. Mis tahes väitesse, nagu suudaks elanikkond sundida oma valitsust kapituleeruma,

Berlin 3. veebruaril 1945, pärast USA lennuväe korraldatud pommirünnakut. Sel päeval hävis pommirahv all 18 367 korterit, 61 728 eluaset sai kannatada ning 120 000 berlinalast jäi peavarjuta.

Õhusõjas Saksamaa kohal kaotasid USA õhujõud aastatel 1942–45 rohkem kui 18 000 pommituslennukit ja 79 265 meest. Fotol: Saksa õhutõrje poolt mürsutabamuse saanud B-24 puruneb õhus.

sis oli see tlinalt naitvne sõdiva riigi valitsusele ei valmista rahva meelsuse kontrolli all hoidmine erilist raskusi. Pealegi oskas Saksamaa natslik juhtkond läänelitlaste õhurünnakuid oma vastupropagandas suurepäraselt ära kasutada.

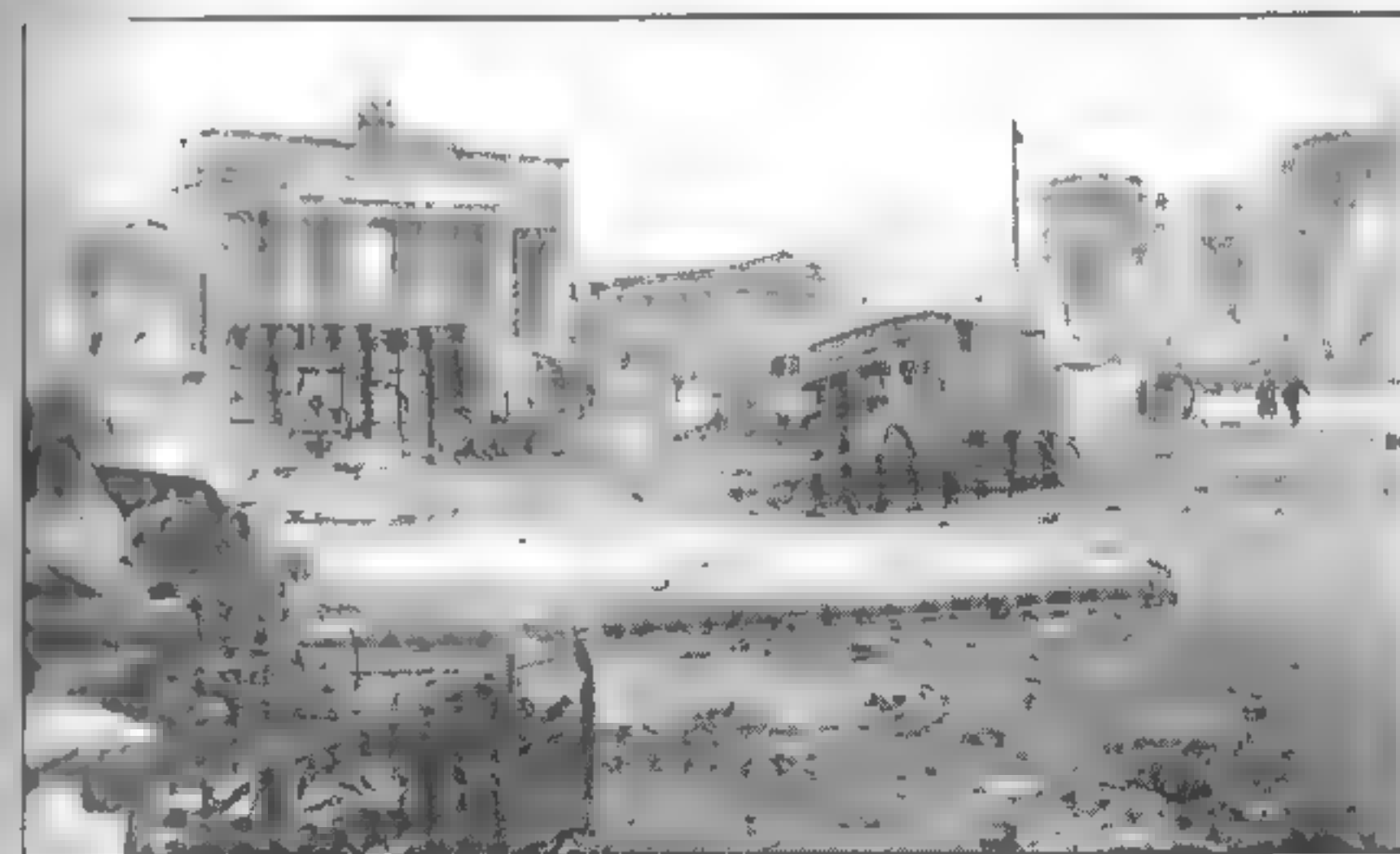
Kõige tähelepanuväärsem oli siiski see, kuidas koos pommitamise ägenemisega Saksamaa sõjatootang kasvas: 1943. aasta lõpul tootis Saksamaa 1000 tanki kuus, 1944. aasta novembris, kui liitlased olid juba astunud Saksamaa pinnale, oli tankitootang tõusnud 1800 tankini kuus. 1945. aasta algul andis Ruhri päev 30 000 tonni valmistoostangut. Sõja viimase nelja kuuga saavutas enneolematu taseme lennukitootang, võeti kasutusele mitu uut tüüpi lennukit, nende hulgas maailma esimene reaktiivhävitatja Me 262. 1945. aasta jaanuarist aprillini valmistati Saksamaal 7712 lennukit — kolm korda rohkem kui 1939. aastal!

Miks pommitasid läänelitlased agaralt Saksa linnu, aga mitte suuri sõjatehaseid, ellinguide, martaänahje või elektrijaamu? Kaudse vastuse sellele küsimusele annavad järgmised arvud: Teises maailmasõjas langes Saksamaale 1,35 miljonit tonni pomme, neist 55,8 protsenti linnadele ja liiklussõlmedele, 9,3 protsenti keemiatööstusele, 1,8 protsenti lennukitööstusele, 30,5 protsenti sõjalistele tugipunktidele ja 2,6 protsenti muudele objektidele.

Briti sõjakabinet otsustas 14. veebruaril 1942, et tulevased õhurünnakud pea

Leningburgi värav enne ja peale sõda.

vad halvama vaenlase tsiviilelanikkonna ja tööstustöölise moraali. Seda ideed ellu viies mindi ühtlasi kergema vastupanu teed: tahtis oli, et rünnataval linnal oleks nõrk õhutõrje. Just sellepärast pommitati Berliini 1942. aastal nõnda hävitavalt. Oluliseks peeti ka tihedat hoonestust, kus süütepommide mõju oleks maksimaalne. Õel vastu 31. mail 1942 ründasid Kölni 1046 inglise pommitajat, tulemuseks olid suured kaotused tsiviilelanikkonna hulgas, varemetes majad ning ajal tühised purustused sõjalistes ettevõtetes. Arvati isegi seda, et seoses Saksa linnade intensiivse pommitamisega kaob vajadus avada teine rinne." Mu-

gavat sõda" (*comfortable war*) pidi kroonima Berliini lauspommitamine

Lääneliitlaste õhurünnakute kõrghooaeg oli 1945. aasta veebruaris ja märtsis. Veebruaris heidetud inglise pommidest langes 54 protsenti linnadele, Ameerika omadest 84 protsenti. Seletus oli võrdlemisi lihtne. 4.–11. veebruarini 1945 toimus Jalta konverents, kus liitlased leppisid kokku oma tulevastes okupatsioonitsoonides Saksamaal. Arutelude objektiks polnud üksnes Saksamaa tulevaseid piire, seal käis tõeline maade ja rahvaste jagamine. Nimelt Jalta konverents oli siiski paug ka Moskvast redutavatele ja oma tundi ootavatele Ida-Euroopa kommunistidele, kes vastavalt Jalta sobingule loo loogilise järjena hiljem Ida-Euroopas võimule tulid. Pärast Jalta konverentsi kontsentreerisid "ustavad" liitlased oma õhurünnakud tulevastele Nõukogude okupatsioonitsoonidele. Agaralt pommitati ka neid sõjatööstuskeskusi, mille puhul puudus kahtlust, et need langevad venelaste kätte. Näiteks hävitasid 600 "lendavat kummitust" 15. märtsil pommirünnakuga täielikult firma "Auergesellschaft" uraanitootoriumitöötlamistehased Oranienburgis, sest oli ilmselge, et Nõukogude võim jõuavad sinna enne ameeriklasi. Lääneliitlaste õhujõudude valitud sihtmärgid nende pommitamise ajastatus ei jätka vähimatki kahtlust, et selline strateegia on suunatud eelkõige N. Liidu vastu: USA ja Inglismaa eesmärk oli purustada täielikult Saksamaa, kuid enne pidi viimane jõudma N. Liidu välja kurnata.

See oli ka peapõhjus, miks lääneliitlased teise rinde avamisega nii kaua venitasid. Alles 1944. aasta suvel, kui Saksamaa sõjaline kokkuvarisemine oli nähtav, aeti kiirloom, korraldasid lääneliitlased 6. juunil dessandi Normandias. Kogu sõja ajal Saksamaale langenud pommidest heideti tervelt 72 protsenti nendest vahemikul 1. juulist 1944 kuni 1945. aasta mai alguseni.

Kuid pöördugem tagasi sõjaaegsesse Berliini. 3. veebruar 1945 oli laupäev. Sõjast väsinud berlinlased lootsid, et vähemalt pilves taevast kaitseb neid. Kuid ei — kell 10.39 kõlas häire ja linna tabas kogu sõjaaja kõige rängem õhurünnak. Berliin oli tulvil sõjapõgenikke, keldreid ega varjendeid ei jätkunud, kui 900 pommitajat 600 hävitaja saatel kell 11 linna kohale ilmusid. 50 minuti pärast olid 400 hektarit Berliinist rusuhunnik. Kuigi jänkide oletasid, et surmasaanguid on kuni 25 000, oli nende hulk tegelikult palju väiksem: hukkus 2893 inimest, 729 jäi teadmata kadunuks ja 1205 sai vigastada. Ent õhusõda polnud berlinlaste jaoks ikka veel lõppenud.

18. märtsil pommitasid linna 1221 Ameerika lennukit, heites alla 3000 tonni pomme. Paljud tänavad polnud pärast seda enam sõidetavad, linnaliiklus oli täielikult halvatuks. Aga natslik juhtkond üritas moraali ja võitlusvaimu julma terroriga endiselt üleval hoida. Ööl vastu 25. märtsi korraldasid inglased oma viimase suurema pommirünnaku Berliinile.

Märtsis-aprillis korraldati Berliinile 61 õhurünnakut. Sõja algusest kuni 25. aprillini 1945 kõlas õhuhäire *Reichi* pealinnas umbes 400 korral! Viimase lauspommitamise korraldasid ameeriklased 28. märtsil 400 B-29 tüüpi pommituslennukiga ja viimase õhurünnaku ööl vastu 21. aprilli. Samal ööl alustas

See on lõppenud. Berliinis valitses kirjeldamatu kaos, tänavad ja väljakud olid kaetud põlengu. Foto: haavatud Saksa sõjavangid Unter den Lindenil.

ingude lennuvägi operatsiooni "Saluut". 24. aprillil pommitasid sissepiiratud linna 1486, järgmisel päeval 563 Nõukogude lennukit. Need jäid ka viimaste õhurünnakuteks Berliinile, edasise otsustasid tänavalahingud.

Linna "tuhandeaastase" *Reichi* varemetes pealinn kapituleerus. Õhusõda nõudis 28 000–29 000 berlinlase elu. Teadmata kadunuks jäänute arv teatava keegi. Pärast sadu õhurünnakuid oli linna 225 000 hoonest purustatud täielikult kahjustatud üle 70 000 hoone. Teises maailmasõjas sai õhurünnakuid kannatada 131 Saksa linna, kus täielikult või osaliselt purustati 654 000 korteri. Havis üle 4 miljoni korteri, peavarjuta jäi 13,7 miljonit inimest, õhurünnakute ohvriks hukkus 305 000 tsiviilisikut, 708 000 sai haavata.

Linna president Trumani nõunik Harry Hopkins lendas 25. mail 1945 üle varemetes Berliini, kirjutas ta nähtust vapustatuna oma päevikusse: "See on teine maailmaga!"

Riigikantselei viimased päevad

Teise maailmasõja eelõhtul valmis Berliini kesklinnas Voss-strassel ja denburgi värava lähedal Hermann-Göring-Strasse ja Wilhelmstrasse vahel maa-alal vana Riigikantselei kõrval uus Riigikantselei, mille ehitamiseks läks kõigest üheksa kuud. Kolmekorruseline monumentaalne ehitus võttis end terve kvartali. Külastajal tuli läbida 220 meetri pikkune tee, enne kui ta jõuab süngevõitu siseõue uue Riigikantselei vastuvõtusaali, mille paradiiskorral seisid kaks kreeka iludeaali järgi loodud noorukikuju "Partei" ja "Wehrmacht". Esimene hoidis käes tõrvikut, teine mõõka.

Uue Riigikantselei ruumides pandi maha tulevase sõja plaanid, siin otsustati rahvaste saatuse. Kõige muu kõrval pidi natslik juhtkond mõtlema ka enda tulevasele olekule ja nii rajati lisaks juba olemasolevatele maa-alustele ruumidele ka pommivarjend, kuhu pääses Riigikantselei siseõuest ja vestibüülist.

16. jaanuaril 1945. aastal saabus füürer erirongiga Berliini, mis oli sel ajal juba muutunud rindelinnaks. Läheneva rinde tõttu oli füürer sunnitud oma viimase Zossen'is asunud peakorteri maha jätma. Liitlaste õhurünnakud muutsid ta jooksul uue Riigikantselei varemetehunnikuks. Pärast sõda tehti varemedest Saksa valitsuse käsul maatas, Hitleri punker lasti osaliselt õhku ja sissepaadeti kinni.

Vastuvõtusaal 1939. aasta jaanuaris valminud uues Riigikantseleis.

Riigikantselei.

Õnnetasus vana Riigikantselei alla rajatud suurde pommivarjendisse, kus viimane surmani. Mida kujutas Hitler endast füüsiliselt ja psüühiliselt viimase öö ja poole kuu jooksul?

Linnaud rohkelt tunnustusi inimestelt, kes pääsesid tol perioodil Hitleri korterisse. Nad kõik väidavad nagu ühest suust, et natsifüürerist oli saanud nõrk. 1945. aasta jaanuari lõpul Hitleri juurde audientsile tulnud kindral Lehmann kirjutas: "Hitleril värises kogu vasak kehapool. Ta vedas jalgu raskelt ja tema liigutused olid muutunud aeglaseks. Kui ta tahtis istuda, nihutati tal tool alla." Niisuguseid füüreri kirjeldusi võib leida kümnete kaupa. Nende hulka loodi versioon, et Hitler olnud skisofreenik ja et viimase aasta või poolte jooksul olevat haigus ägenenud, nii et füürer läinud täiesti segaseks. Siiski arvatakse, et Hitleril oli Parkinsoni tõbi. Doktor Morrell kirjutas füürerile meid arstimeid, kuid patsiendi tervis ei paranenud.

1945. aasta kevadel, kui Saksamaa lõplik kaotus sõjas oli ainult aja küsimus, oli Hitlerit reetmiskaania ja hirm vägivaldse surma ees. Sõja viimastel kuudel hakkas Hitler korduvalt kartust, et ta pistetakse puuri ja hakatakse ringi veeremooda Saksa okupatsioonilt vabanenud riikide pealinnu. Reetmiskompetentsus venes kiiresti. Juba märtsis ütles Hitler oma sekretärile: "Ma ei saa ühelegi mehele kindel olla, kõik reedavad mind. Ma olen sellest päris hange." Jutud õigest reetmisest kõlasid Hitleri punkris iga päev. Eva Braun olevat marat-

Riigikantsleai siseõu.

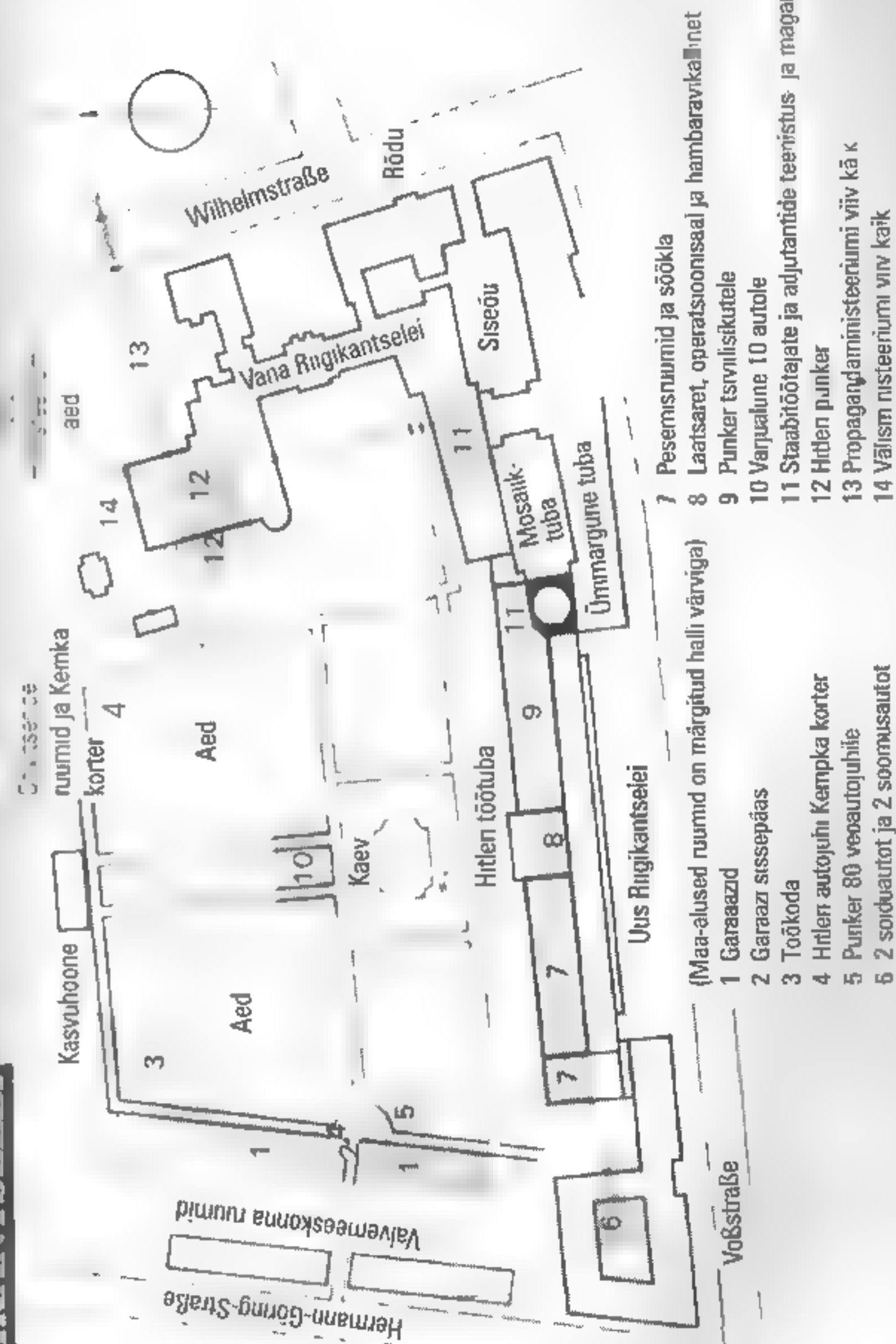
senud ja kargunud teiste peale, et nad kõik on tänamatud seed, kes on oma riiki
maha jätanud.

Sõja viimastel päevadel mängiti punkris maha armetu tragikomöödia
sa rahva juht oli otsustanud lahkuda siit ilmast abielumehena!

29. aprillil laskis Goebbels lekidest haaratud Berliini tänavatelt üles võtta ametniku, kellel oli õigus abielu registreerida. Sealjuures peeti kinni kõigist n. n. sirituaalidest. Bormann ja Goebbelsi kavatsuste kohaselt pidi see tseremoonia Hitlerit pidulikult meelestama, valmistama teda moraalselt ette veel üheksa kuud ja teatraliseks etteasteks — "kangelashikuks" lahkumiseks elust. Hämmustav selle viirastusliku laulatuse juures oli asjaosaliste palavikuline kiirustamine. Korraldajad ei mällanud oodata isegi hommikuni — abielu sõlmimine toimus hilisööl. Hitler ise oli pealtnälgijate sõnul füüsiliselt ja moraalselt omadega täiesti läbi.

29. aprillil 1945 kell 1 õösel registreeris linnanõunik Walter Wagner fühtu abielu tema kauaaegse armukese, 23 aastat noorema Eva Brauniga. Tunnistusteks olid Bormann ja Goebbels. Pool kaks õösel toimus "pulmapidu", mil osalesid Goebbels koos abikaasaga, Hitleri sekretärid Christian ja Junge, kordralid Krebs ja Burgdorf, ooberst von Below, *Sturmabannführer* Otto Günsche, fühtu fühtu dieetkook Manziaty. Tegelikult valitses peolauas matusemeeleolu.

Kell kaks hommikul, vahetult pärast "pidulikku sündmust", dikteeris väike abielumees Hitler sekretär Jungale kaks testamenti — ühe poliitilise, teise isikliku. Kell 4 hommikul kirjutasid poliitilisele testamendile tunnistajatena Goebbels, Bormann ja Krebs, von Below kinnitas oma allkirjaga fiiüreri isikliku testamendi.

Seega oli Hitler kõik sillad oma selja taga põletanud — mõlemas testamendis oli selge sõnaga öeldud, et ta lahku elust

29. aprillil kell 12 toimus punkris viimane nõupidamine. Hitler dikteeris kogu OKW (*Wehrmachti* ülemjuhatus) staabiülemale kindralfeldmarssal Keitelile, milles ajas Keiteli ja teiste Saksa sõjaväejuhtide kaela kogu süü Saksamaa loovutamise eest. "Truudusetus ja reetmine terve sõja kestel," kirjutas fideelne "õõnestasid vastupanutahte. Sellepärast ei olnud mulle antud oma rahvast võidule viia."

Kell 16 käskis Hitler dr. Haasel mürgitada oma lemmikkoera, lambakuu blondi, ja veel kaks koera. Siis jagas ta sekretäriledele mürgiampullid, hakkas paberid põletama ja andis käsu, et mitte keegi ei tohi magama heita.

Kell 22.30 sai Hitler teate Mussolini ja tema armukese Clara Petacci hukkumise kohta. Ta mõistis, et ainuke väljapääs on enesetapp ja ta peab sellega hakkama rustama. Võimalik, et Mussolini lõpp (partisanid lasksid ta maha ja riputasid ta ühel Milano väljakul jalgupidi üles) viis Hitleri mõttele lasta oma laip ära põletada.

30. aprillil kell pool kolm hommikul läks füürer kõrvalruumi, kus oli üles viistatud 20 punkriasukat, sammus rivi eest läbi ja surus igaühel kätt. Pärast sõitis ta oma tuppa. Kuid sel õöl ei sõandanud Hitler veel enesetappu sooritada.

Kell 6 hommikul andis *Brigadeführer* Mohnke Hitlerile nelja silma all teada, et Riigikantseleid on võimalik kaitsta veel kõige rohkem 20 kuni 24 tundi.

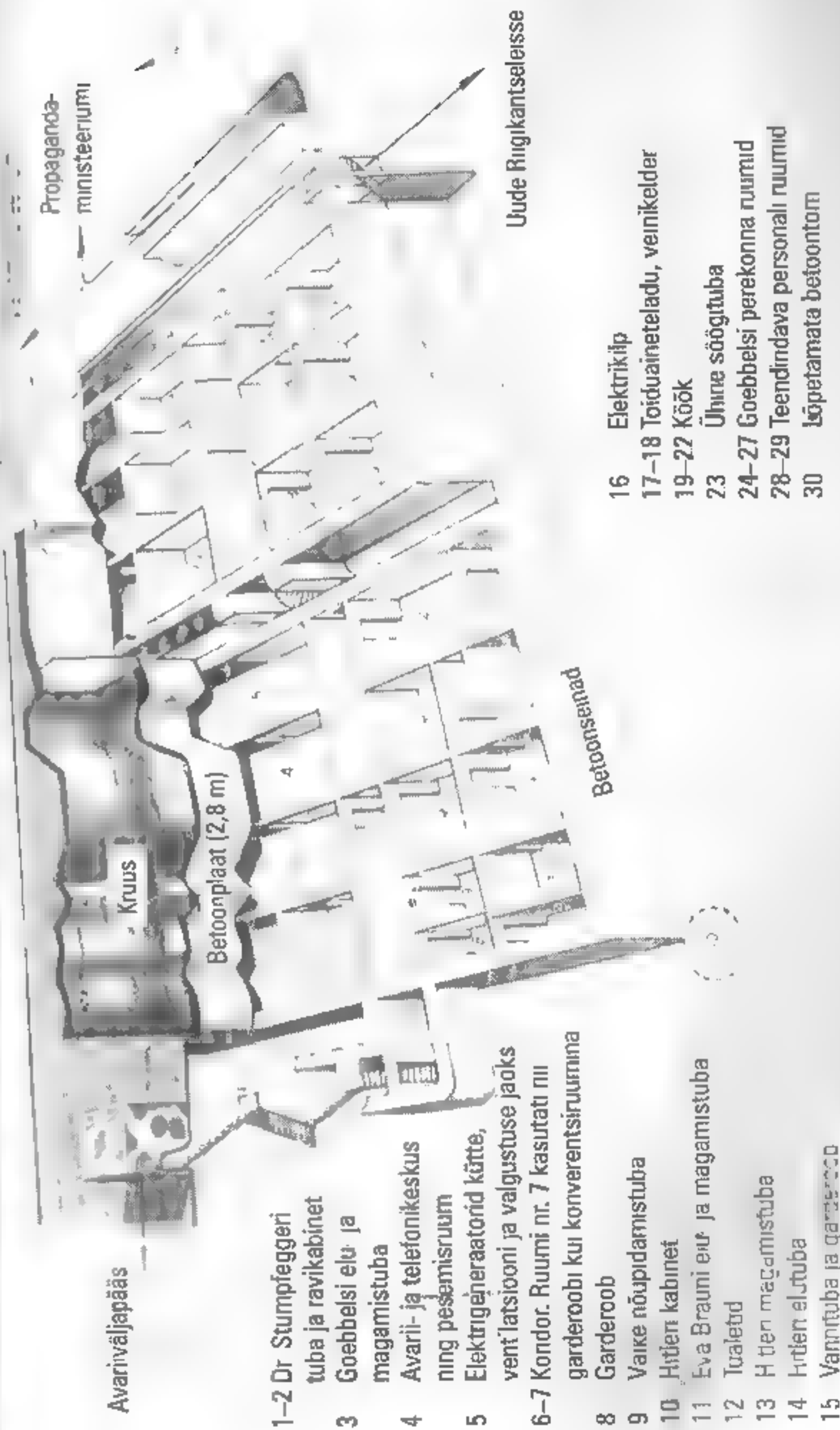
Kell 8 blokeeris SS-valve punkrikoridorid.

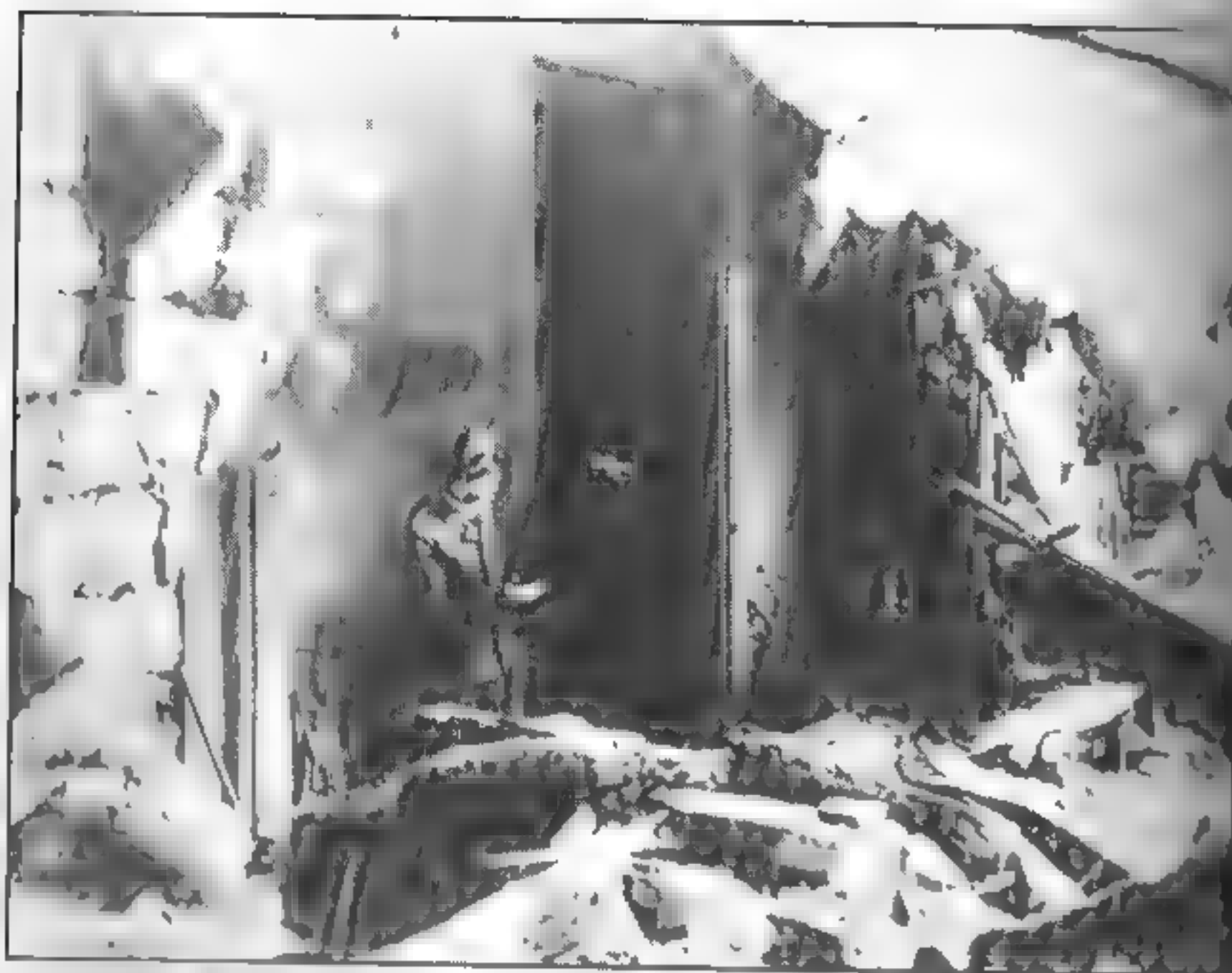
Hommikupoolik möödus nagu ikka. Kell 12 arutati sõjalist olukorda —

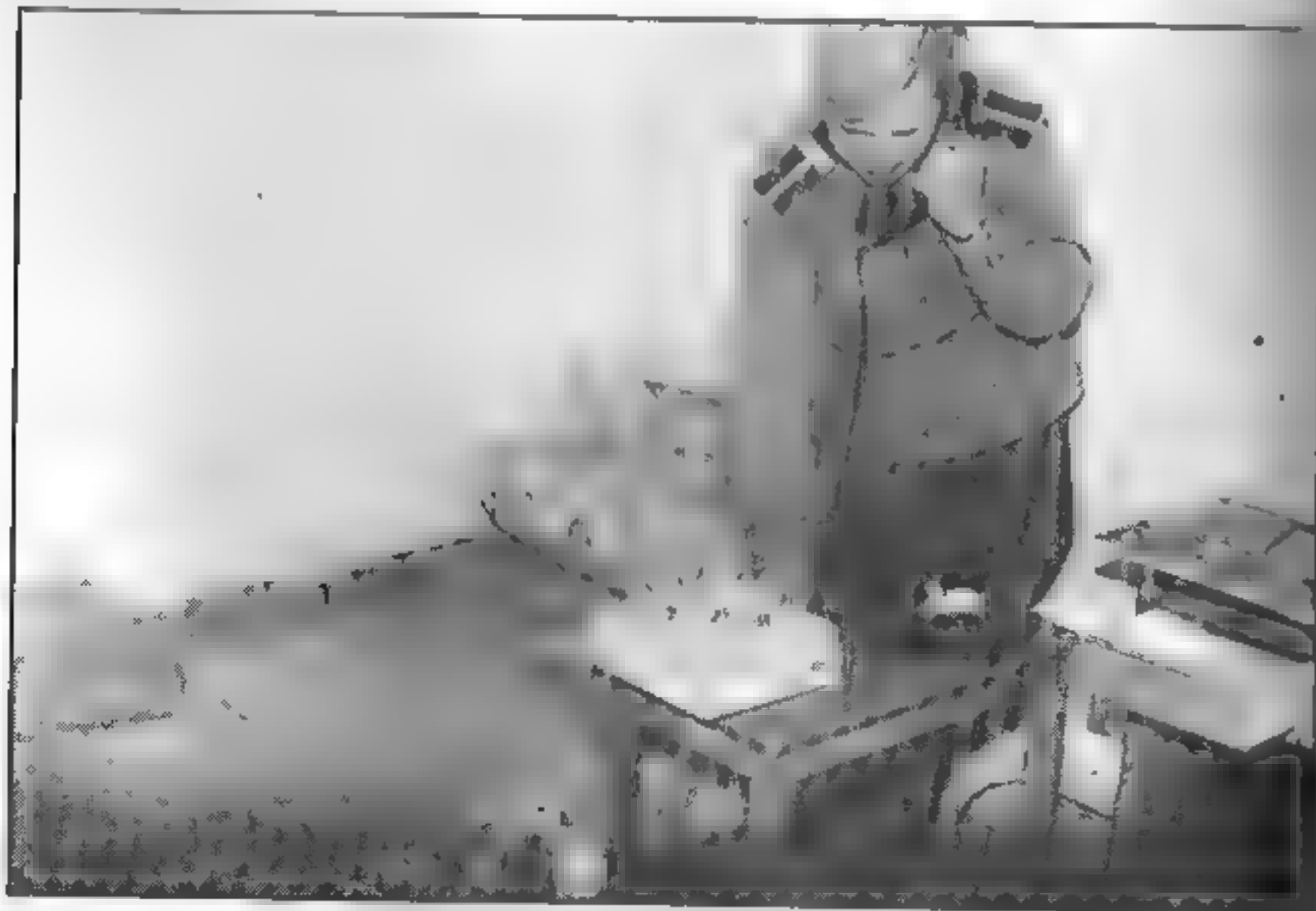
Uus riigikantselei. 1 peasissepääs, 2 siseõu, 3 füüreri kabinet, 4 banketisaal, 5 sissepääs füüreri kabinetti, 6 vastuvõtutuba.

HITLERI PUNKRI PLAAN

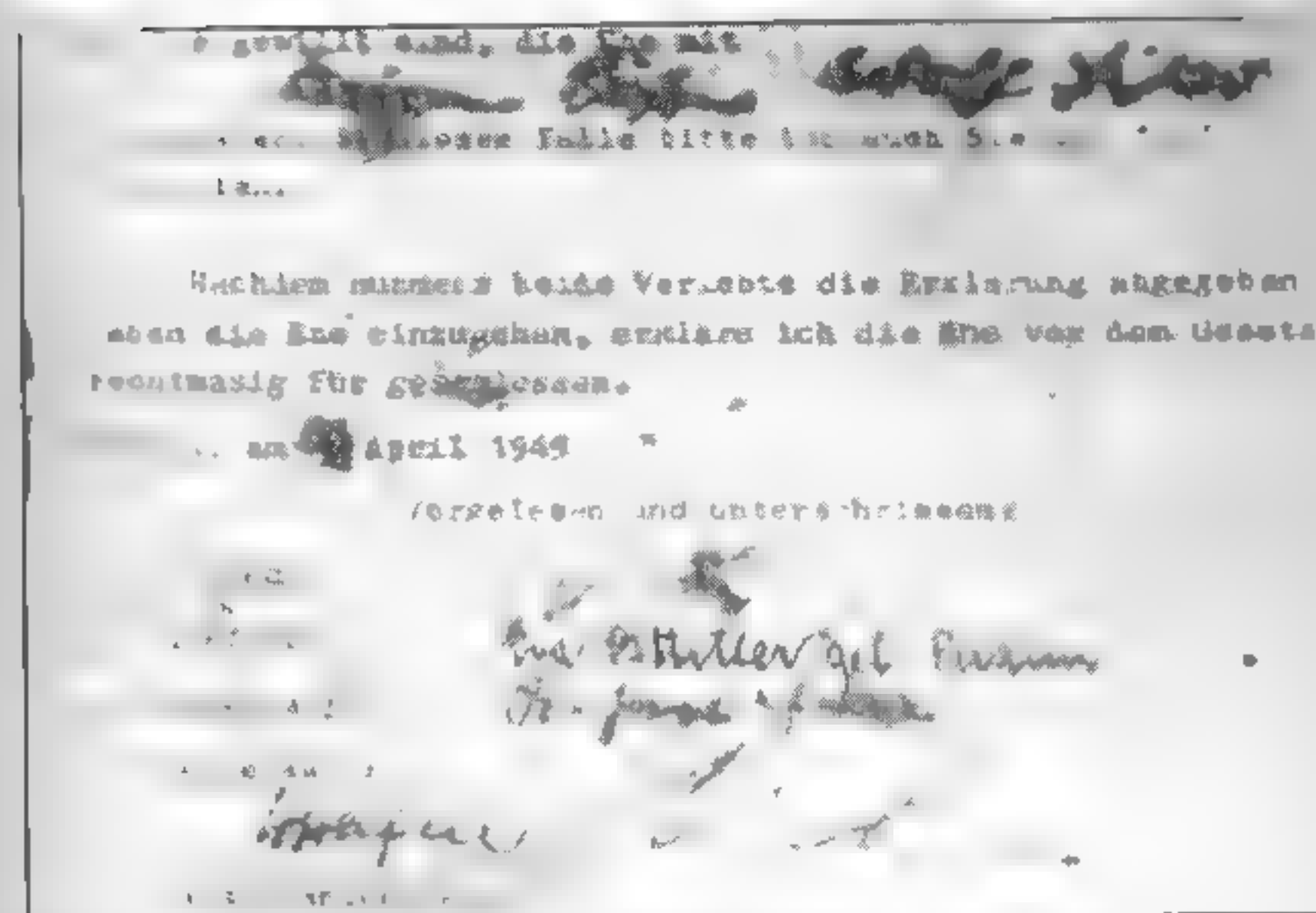

Aprill 1945. Viimane foto Hitlerist. Kõhuvajunud Hitler (paremal) vutab koos adjutant SS-Obergruppenführer Julius Schaubiga uue Riigikantselei õhurünnakul purustatud saali.

Eva Brauni magamisase fiiireri punkris.

Valjavõte Hitleri 29. aprilli 1945. aasta abieluprotokollist. Eva Braun tahtis harjumusest oma vana perekonnanime kirjutada, kuid tõmbas siis "B" maha ja kirjutas "Hitler sünd. Braun".

maist korda fiiireri osavõtul! Kell 14 sõi Hitler koos oma sekretäridega ja dieetkokaga lõunat.

Kell 15 jättis Hitler koridoris hüvasti Goebbelsi, Bormanni, Burgdorfi, Krebsi, Heweli, Naumanni, Vossi, Rattenhuberi, Högli, Günsche, Linge ja sekretäridega.

Pärast seda läks fiiirer koos Eva Brauniga oma tuppa. Bormann ja Goebbels jäid valvama ukse juurde kitsasse koridori. Bormann oli juba aegsasti varunud bensiinikanistrid fiiireri surnukeha põletamiseks.

Kell 15.30 kõlas lask. Inimesed, kes tuppa sisenesid, nägid seal kaht surnukeha — Hitlerit, kes oli arvatavasti ennast ise maha lasknud, ja Eva Brauni, kes suri kaaliumtsüaniidimürgituse tagajärjel (tegelikult võttis ka fiiirer mürki).

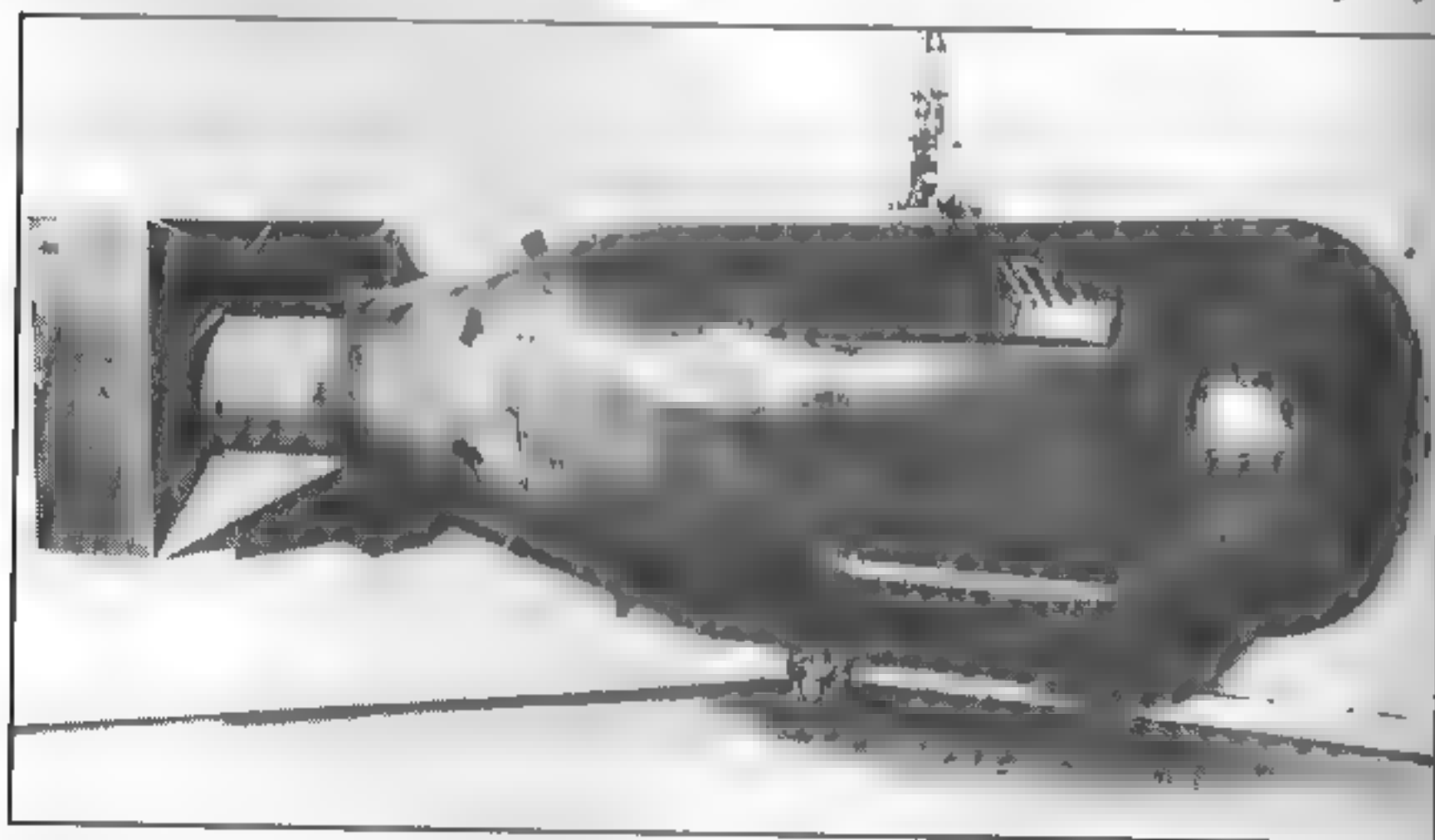
Esialgu hoidsid Goebbels ja Bormann Hitleri surma Saksa rahva eest saluduna. Alles 1. mail loeti Saksa raadio kaudu ette nekroloog, milles öeldi: "Peakor-terist teatatakse, et täna pärastlõunal langes Saksamaa eest oma komandopunk-tis Riigikantseleis meie fiiirer Adolf Hitler, võideldes viimse hingetõmbeni bolševismi vastu."

Hiroshima häirekell

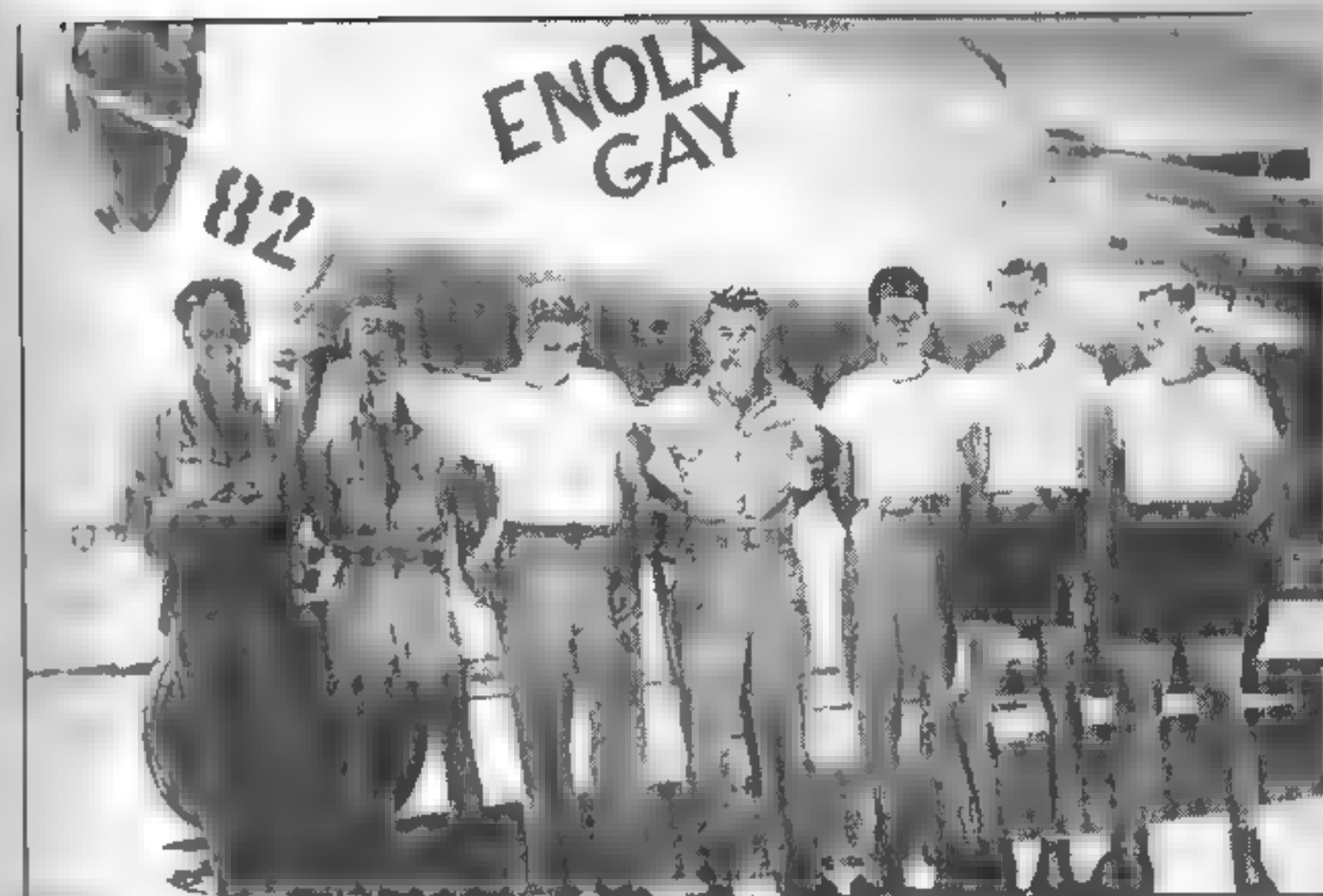
1944. aasta suvel ehk juba aasta enne seda, kui Ameerika tuumarelv loojad jõudsid veendumusele, et nad on võimelised aatomiplahvatust tekitama, alustas projekti üks juhte, kindral Leslie R. Groves, ettevalmistusi uue relva sõjaliseks kasutamiseks. Tema soovitusel kinnitasid USA lennuväe ülemjuhataja kindral Henry H. Arnold ja armee staabiülem kindral George C. Marshall plaani, mille koodnimeks sai "Hõbevaagen". Vastavalt sellele plaanile algas ka spetsiaalse lennuväesalga formeerimine.

Nebraska osariigi paiknevast lennukitehasest telliti 15 strateegilist pommitajat B-29, mille lastiruumi kuju oli muudetud. Et teha lennukid võimalikult kehtsaks, võeti neilt maha soomus ja kogu relvastus peale lennuki sabaosas paikneva paaris-raskekuulipilduja. Sellega tõusis nende pommitajate lennukõrgus 12 000 meetrini, mis muutis nad Jaapani hävitajatele kättesaamatuks. 509. *Composite Group* I — spetsiaalse lennuväe koondsalga komandöriks määrati 30-aastane kolonel Paul W. Tibbets, kes oli osalenud Saksamaale sooritatud massilistes õhurünnakutes ning olnud kindral Eisenhoweri isiklik piloot.

1944. aasta sügisel alustas Tibbets õppelende. Utah' osariigi Wandoveri lennuväljalt startanud pommitajad pidid 10 000 meetri kõrgusel pärast "pommitamist" sooritama järsu viraazi ning selle 40 sekundi jooksul, mil pomm maapinnale langeb, cemalduma plahvatuskohast vähemalt 13 kilomeetri kaugusele. Operatsiooniks "Hõbevaagen" valmistumise lõppetapil olid ette nähtud üksinda lendavate pommitajate lahingulennud fugaripommidega, mis oma kujult ja

Aatomipomm *Little Boy*.

Nõukad hävitasid Hiroshima. Pommituslennuki B-29 *Enola Gay* meeskond.

suuruselt sarnanesid aatomipommiga. 22. juulil heitis major Sweeney sellise pommi treeningu mõttes Kobe linnale. 9. augustil tuli tal muuta tuhaks Nagasaki.

16. juulil 1945 (samal päeval toimus USA-s Alamogordo lennuväebaasi lähedal maailma esimese aatomipommi katseplahvatus) väljus San Francisco mereväebaasist ristleja *Indianapolis*, mis pidi toimetama Jaapanile määratud aatomipommi lõhkelaengu Tiniani saarele. Pärast salastatud laadungi mahalaadimist Tinianis võttis *Indianapolis* taas kursi avamerele. Aga enne, kui ristlejal õnnestus jargmisse sadamasse jõuda, tabas teda 30. juulil 5 minutit pärast keskööd Tiniani ja Filipiinide vahel Jaapani allveelaeva torpeedo. Ristleja uppus. Pardal olnud 1196 inimesest suudeti päästa ainult 316.

5. augustil 1945 kutsuti 509. lennuväe koondsalga staapi pardanumbrit 82 kandva lennuki meeskond. Tibbets teatas, et operatsioonist võtab osa seitse lennukit. Üks neist on juba varem saadetud Iwo-jima saarele, et vajaduse korral nendada mõnd saatelennukit. Kolm B-29 lendavad ees, üks neist Hiroshima, teine Kokura ja kolmas Nagasaki suunas. Nad teevad nende linnade kohal ilmaluure ja peavad andma lõpliku soovitusel sihtmärgi valikukõ. Koos pommitajadega lendab veel kaks lennukit, et heita alla konteinereid mõõteriistadega ja piklistada plahvatuse tagajärgi. Lahingulennu eelõhtul laskis Tibbets maalida lennuki nr. 82 küljele oma ema nime — Enola Gay.

3,3 meetri pikkuse ning 4131 kilogrammi raskuse aatomipommi, hüüdnimega *Little Boy*, lennukisse toimetamiseks tuli kaevata spetsiaalne süvend, kust

6. august 1945. Aatomiseen Hiroshima kohal.

... lennuki pommiruumi tõsteti Ohutuse mõttes otsustati pommi süüa
lõhki paika panna alles lennu ajal.

Kell 2.15 süttisid prozektorid, valgustades *Enola Gay*'d ja kahte saatelennu-
ku. Reporteritel lubati meeskonnaliikmeid lennukite taustal filmida ning pil-
vada.

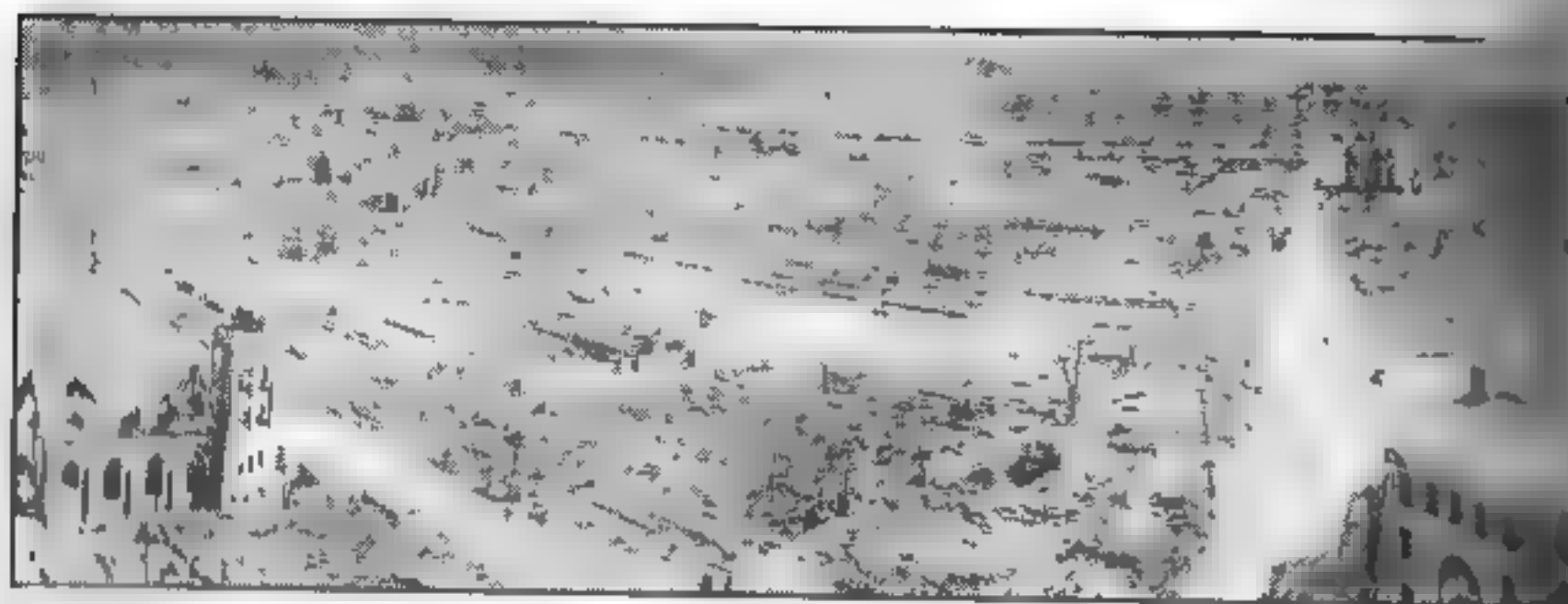
Kaupusti hommikul kell 2.45 alustab *Enola Gay* prozektorite valgusel pikka
lennu ning rebib end vaevaliselt maast lahti. Tema lennukaal on 52 tonni, 7
tunnit lubatust rohkem, kusjuures B-29 pardal on kõigest üksainuke pomm.

Pärast õhkutõusmist liituvad temaga mõlemad saatelennukid. Kolonel Tib-
bets juhib lennuki 1430 meetri kõrgusele. Kapten Parsons ja tema assistent leit-
nant Lepson poevad pommiruumi, et süütemehhanismi juhtmeid õiges järjekor-
ras ühendada. Kui nad kabiini tagasi tulevad, leemendavad nende näod higist.
Pomm on nüüd lõhkevalmis. B-29 tõuseb 2800 meetri kõrgusele, lennukiirus on
413 miili tunnis. Tugev tuul raputab lennukit ning raskendab lendu. Aeg-ajalt
vaatavad lennukid üksteist silmist. Heleda plekina paistab taevas Kuu, ookean
all on pigem aimatav. Kella viie paiku hommikul jõuab lennuk Iwo-jima kohale.
Lõhkeva päikese kiirtes tõuseb *Enola Gay* 9630 meetri kõrgusele.

* * *

Arvanud 1945. aasta 1. jaanuari hommikul, nägid Hiroshima elanikud oma
linna ebatavalist vaatepilti. Uue aasta esimene päev oli alanud lumesajuga.
Linn ei mäletanud isegi Hiroshima vanimad elanikud. Leidus neid, kes pidasid
seda halvaks endeks, sest valge on jaapanlaste leinavärv. 30. juunil langes mas-
siline pommirünnaku ohvriks läheduses asuv Kure linn. Tõllal ei jõudnud Hiro-
shima elanikud ära imestada, miks nende linna on säästetud õhurünnakutest.
Aastal 1945. aasta augustini pommitasid ameeriklased rängalt Tokyot ja teisi
linnu, kuid Ota jõe deltas asuv Hiroshima oma sadama, sõjatehaste, suure
müüntejaama ja kergete puumajadega jäi sõjaõudustest puutumata. Lihtsa-
meelsed arvasid, et ameeriklased pidasid Hiroshimat liiga ilusaks, et seda hävi-
tada, või nad ei tahtnud purustada linna, kust nii palju jaapanlasi oli ühend-
ustkidesse emigreerunud. Oli ka neid, kes kinnitasid, et Hiroshimas elab keegi
USA presidendi sugulastest.

Pessimistid aga sõandasid oletada, et ameeriklastel on varuks uus ja kohutav
vahend Hiroshima hävitamiseks. 6. augusti hommikul selgus, et neil oli kahjuks
õigus. Kell 7.09, kui kõrgele linna kohale ilmus üksainus B-29, anti õhuhäire.
See oli major Eatherley lennuk, mis tegi ilmaluuret. Ühtlases lauspilvituses oli
lõhki Hiroshima kohal kahekümnekilomeetrise diameetriga avaus. Eatherley
saatis Tibbetsile raadiogrammi: "Pilvisus on kõigil kõrgustel alla kolme küm-
nemiliku. Pommitage esimest sihtmärki." Hiroshimale oli langetatud surmaot-
sus. Kell 8.14 avanesid pommiruumihugid, sihtur Thomas W. Ferebee vabastas
batseriivi ja *Little Boy* sõöstis maapinna poole. Kohe, kui pomm lennukist
vabaldus, tegi B-29 155-kraadise pöörde paremale ja laskus kiiruse suurendami-

Hiroshima pärast aatomiplahvatust.

See raudbetoonmaja asus plahvatuse epitsentrist kõigest 200 m kaugusel, kuid maja seinad pidasid tohutule lööklainele üllatavalt hästi vastu. Hiljem maja varemed konserveeriti ning temast on saanud Hiroshima kurb sümbol.

tust, millele järgnes lööklaine koos kõuemürinat meenutava heliga. Seejärel tõusis taevasse tohutu suitsusammas, mille ülemine osa hakkas seenekujuliseks laienema. Tuhast ja suitsust mustavast pilvest hakkas sadama musta vihma

390 000 elanikuga linn oli muutunud varemeväljaks. Kolme kilomeetri raadiuses plahvatuse epitsentrist polnud jäänud terveks ühtegi maja. 4,8 kilomeetri raadiuses oli aga 90 000 hoonest hävinud kaks kolmandikku.

Vahetult pärast plahvatust puhkesid linnas arvukad tulekahjud. Osa tulekahjudeid tekkis valguskiirguse tagajärjel, osa purunenud söeahjudest väljapais-

seks allapoole. Samal hetkel heideti saatelennukilt linnavarjudega alla kolm konna nerit mõõteriistadega.

Täpselt kell 8.15 plahvatas langevarju abil laskunud aatomipomm 600 meetri kaugusel. Erinevatel hinnangudel hukkus 75 000–100 000 inimest. Mitte kunagi varem polnud üks pomm surmanud korraga nii palju inimesi ja tekitanud nii suuri purustusi. Plahvatusel vabanes energiat, mis oli ekvivalentne 20 000 tonni troüüli plahvatusjõuga (1 g troüüli on energeetiliselt ekvivalentne 1 kilokaloriga).

Ainult inimesed, kes viibisid plahvatuskohast vähe kaugel, võisid näha, mis tegelikult juhtus. Kõigepealt nähti sinakasvalget valgussäha

toonul leekidest. Plahvatuse epitsentris, kus temperatuur tõusis üle 4000°, olid kivi kui metall sulanud ning inimesed mustadeks tompudeks põlenud.

Ei kuulda ainult jõudu koguva tuletormi mühinat, muidu oli kõik vaikne. Tuhanded inimesed olid saanud surma plahvatusehetkel, hulk inimesi uppus, kui lükkide eest pääsu otsides jõkke hüppasid. Otsatu hulk inimesi aga eksles siinult varemete vahel, teadmata, mida teha või kuhu minna. Paljudel linnaelanikel valguskiirgus põletanud rõivad räbalateks. Mõned plahvatuskeskme lähuses olnud inimestest pääsesid valguskiirguse ja lööklaine toimest ainult mellele, et neile sadas kaela mulda ja tuhka. Kuid ka need, kes mingil põhjusel pääsesid vigastusteta, võisid olla määratud surmale, sest lisaks valguskiirgusele ja lööklainele oli pomm kiiritanud ümbruskonna nähtamatu, kuid surmaohtu pommakiirgusega, mis võis tungida läbi kivi ja puu. Igaühte, kes viibis plahvatuskohale lähemal kui 2,2 kilomeetrit, ähvardas oht surra kiiritushaigusesse.

Kui linna saabunud päästemeeskonnad ei osanud ohtu karta ning said kiiritada tavaliselt tolmu ja tuha läbi. Mõnikord kulus selleks minuteid, mõnikord aga tundeid, enne kui avaldusid kiiritustõve tunnused.

Hakkasid levima kuuldused, et kolme aasta jooksul surevad kõik, kes olid plahvatuse hetkel linnas, ja et Hiroshimas ei hakka enam ükski puu kasvama ning kogu ümbruskond on elamiskõlbmatu vähemalt 75 aastat. Kuid varsti hal- pandis varemete vahel rohi ning tuhanded inimesed paranesid, kuigi vananesid

kiiresti, kannatasid potentsi vähenemise all või jäid nende kehadele armid. Alles aja jooksul selgus, et oht pole sugugi möödas. Kuni 1948. aastani esines nende hulgas, kes olid viibinud plahvatuse epitsentrist kuni 2,2 kilomeetri kau- gusel, leukeemiat 50 protsendi võr- rohkem kui enne. Sellesse haigu- sse suri sadu inimesi. Alles 50. aastate algul hakkas leukeemiasse haigestumine vähenema. Kuid kopsu-, mao-, kilpnäärme-, muna- rüüja- ja kõrivähki haigestumist ei olnud ebaharilikult sageli. Naised, kes olid rasedad pommi plahvata- mise ajal, töid ilmale kas surnud, haigeid, vigaseid või vaimse ala- arenguga lapsi. Aatomipommi plahvatuse järelmõju kestis aastad. Kui 1945. aastal oli enne tuu- maplahvatust vastsündinute hulgas vaimarenguga lapsi 1 protsent, siis 1951. aastal 12 protsenti.

Kõigi üllatuseks ei sundinud Hi- roshima hävitamine sõjast nõrges- ta.

Kõigi üllatuseks ei sundinud Hi- roshima hävitamine sõjast nõrges- ta.

Tagasihoidlik mälestusmärk aatomipommi ohvritele Hiroshimas.

9. augustil 1945 heitsid ameeriklased teise aatomipommi Nagasakile.

...et Jaapanit kapituleeruma. Vajaliku mõjuta oli jäänud ka Tokyo pommitamist. 9. augustil 1945, mis oli kogu Teise maailmasõja rängim õhurünnak. Jaapani linnade lauspommitamise tagajärjel hukkus leekides ja lämmatavas suitsus 41 000 inimest, 41 000 sai haavata ja miljon inimest jäi peavarjuta. Purustati 7000 maja. Juunist augustini 1945 sooritasid ameeriklased 58 Jaapani linnale õhurünnakut ning ning Toyama, Nazamu ja Fukui linnad tehti sõna otseses mõttes maatas.

9. augustil kuulutas N. Liit Jaapanile sõja ja järgmisel päeval heitsid ameeriklased aatomipommi suurele tööstuslinnale Nagasakile. Seekord oli tegemist uue plutooniumpommi, hüüdnimega *Fat Man*.

Uue pommituslend ei kulgenud hoopiski nii libedasti kui esimene. Alates sellest, et "Paksukese" sütitut polnud võimalik enam lennu ajal kohale paigutada, nagu seda oli tehtud *Little Boy* puhul. Jäi üle vaid oletada, mis juhtub nüüd, kui start peaks äparduma.

Kolm peamist lennukit pidid kütuse säästmiseks koonduma mitte Iwo-jima mere kohal, vaid juba päris Jaapani ranniku lähedal. Ookeani kohal lennates lootati silmist major Hopkinsi B-29, mis pidi plahvatust pildistama. Swineyl oli keelatud raadiosaatjat kasutada. Tuli kulutada terve tund, kuni lõpuks kõik kolm pommitajat jälle koos olid.

Ilustikuluure lennukid teatasid, et nii Kokura kui Nagasaki kohal on hea ilm. Kuid võeti esimesele sihtmärgile. Kuid lausa viimasel hetkel muutis tuul Lõuna-Jaapani kohal suunda. Pärast järjekordset pommirünnakut kattis põleva Yamata metallurgiakombinaadi kohalt kerkiv suitsulinik ootamatult kogu linna. Nüüd kolmel korral üritati sihtmärgini jõuda, polnud täpne pommiheitmine võimalik. Nii otsustatigi Nagasaki saatus. Ka selle linna kohal oli taevast pilvine, kuid pilvede vahelt paistsid lahe kontuurid, mille kaldal linn asus.

Kell 11.02 lõhkes *Fat Man* just ühe kiriku kohal, umbes kaks kilomeetrit sihtlevõetud punktist põhja pool.

Purustused ei olnud aga Nagasakis nii suured kui Hiroshimas, sest linna keskel asuvad kütkad vähendasid nii valguskiirguse kui lööklaine mõju. Sellest hoolimata hävitas valguskiirgus ja lööklaine 55 000 majast 20 000. Surma sai 10 000 inimest, teist sama palju haavata. Kuid tõenäoliselt oli hukkunute arv veelgi suurem. 1000 meetri raadiuses plahvatuse episentrist sõestusid kõik elusolendid, kes ei olnud jõudnud varjuda, plekk-katused mulhtasid ja metallkarkassid ning -sambad väändusid või sulasid osaliselt üles. Kui esimesed päästameeskonnad sündmuspaigale jõudsid, avanes neile õudne vaatepilt: koolilapsed võimlemistunniks ülesrivistatud lapsed lamasid surnuna maas, sõestunud reisipäeval istusid põlenud trammis. Mida lähemale jõuti plahvatuse keskmele, seda valjemaks muutusid haavatute oiged. Kuid päris tsentrumis valitses vaikus. Valguskiirgus oli tänavatele või majaseintele põletanud inimeste siluettid. Lapsed need, keda saatus soosis. Üks mees oli kummardunud madala kivimüüri taga, et umbrohtu kitkuda. Ta jäi ellu, kuid valguskiirgus tappis tema kõrval püs-

Hiroshima koll.

kaatamisele panna kalle suremisele. Jaapan ei suutnud sellistele löökidele eni vastu pidada ning juba järgmisel päeval algasid rahuläbirääkimised USA ja Jaapani linnade aatomipommitamisel polnud sõjalist otstarvet, tegemist olid eelkõige külma sõja esimese operatsiooniga, mis oli suunatud N. Liidu vastu.

Igal aastal 6. augustil mälestatakse Hiroshimas ja Nagasakis tuumaplahvatu- te ohvreid. Täpselt kell 8.15 lüüakse Hiroshima rahupargis kella. Lihtsal mä- tismärgil on kivisse raiutud sõnad: "Puhake rahus, see ei kordu enam kunagi."

ti seisnud abikaasa. Ellu jäänud kõigest 300 meetri kaugusel plahvatuse episentrilt on viibinud inimesed, sest hooned kõrval asuv kungas kaitseb neid valguskiirguse eest. Lõõklad summutas osaliselt lõõklad. Lausa ime läbi pääses plahvatu- tuse hetkel ühe viiekorruselise maja katusel olnud punn- kes üritas mööda katust joosta pakku pääseda. Lõõklad paiskas ta kahekümne meetri kõrguselt alla ning mees sa- otseses mõttes lendas, maandu- des vigastamatult maapinnale.

Kuid tuhandetel ellujäänu- polnud põhjust rõõmustan- seks, sest hiiliv surm — kiu- tushaigus — määras paljud pe-

KÜLMA SÕJA OHVRID

Saksamaa jagamine ja külma sõja algus

Teise maailmasõja lõppemine tõi endaga kaasa Saksamaa jagunemise kaheks tükkide. Idas langes üks neljandik endisest *Reichist* Poolale ja N. Liidule. Üle- jäänud osa jagati lääneliitlaste vahel okupatsioonitsoonideks. Saksamaa idaosa jagamise küsimus oli kerkinud päevakorda juba 1941. aasta detsembris, kui Stalin teatas oma kabinetis Inglise välisministri Anthony Edenile, et ta ei kavatse loo- da vallutatud Poola idaosast. See tähendas seda, et Poolale tuli tema territoo- riumi kaotus korvata Saksamaa arvelt.

Kuulas see toimuma pidi, seda näitas Inglise peaminister Winston Churchill tehermi konverentsil 1943. aasta novembris. Ta võttis tikutoosist kolm tikku ja ütles need kõrvuti tuhmilt läikivale mahagonipuust lauale: vasak tikk kujutas Poola ja *Reichi* vana piiri, parem tikk vana Poola–Vene piiri ja keskmine nn. Curzoni liini, mille Briti välisminister Curzon 1920. aastal oli pakkunud Poola ja Vene piiriks. "Need tuletikud tuleb läände nihutada," ütles Churchill, "et saaks reguleerida põhiküsimuse: Nõukogude läänepiiride kindlustamise." Seda ta ei teinud, võttis ta parema tikku ja asetask selle keskele, seejärel nihutas ta kahte teist tikku vasakule, mis pidi tähendama seda, et N. Liidu läänepiir nihutati Curzoni joonele ja Poola läänepiiri Oderini. Churchill meenutas hiljem seda tikumängu mahagonilaual: "See meeldis Stalinile."

Kõrvuti taoliste piirinihutamise plaanidega haudusid liitlased veel teisigi Sak- samaa tükeldamise variante. Juba 1942. aastal tegi USA president Roosevelt et- tepaneku jagada Saksamaa mitneks autonoomseks riigiks, nähes selles imeroh- ku võimaliku uue Saksa ohu vastu. Esimene Saksamaa jagamine okupatsiooni- tsoonideks N. Liidu, USA ja Inglismaa vahel töötati välja Londonis 1943. aasta novembris ning kinnitati 1944. aastal N. Liidu ja USA poolt.

1945. aasta veebruaris Krimmis toimunud Jalta konverentsil otsustasid Chur- chill, Roosevelt ja Stalin jagada Euroopa ida ja lääne huvisfäärideks. Saksamaa jagati jagada okupatsioonitsoonideks ja üks tükike pidi langema ka Prantsus- maale. Peale selle kinnitati Poola Oder-Neisse (Nysa) piir. Königsberg pidi

Suur kolmik Jossif Stalin, Franklin Roosevelt ja Winston Churchill poseerivad Tehumäe kohtumisel fotograafidele.

antama N. Liidule. Jaltas täitus Vene tsaaride igipõline unistus: nihutada Venemaa suur Euroopa südamesse.

1. juunil 1945 okupeerisid Punaarmee väeosad Saksimaa, Mecklenburgi ja Turingi, mis oli eelnevalt liitlaste poolt vallutatud. Samal ajal andis Nõukogude pool länneliitlastele üle neile määratud kolm Berliini sektorit. 5. juunil moodustasid võitjad Saksimaad haldava kontrollnõukogu. Berliini kui eristaatusega piirkonda hakati koos haldama. Juulikuu kuumadel päevadel kogunesid võitjad Potsdami. Kadunud Roosevelti oli välja vahetanud Harry Truman, Churchill aga Clement Attlee, keda Churchill nimetas "lambaks lambanahas". Sellel konverentsil vaadati üle, korrigeeriti ja kinnitati need otsused, mida oli arutatud juba Jaltas, ainult et "suure kolmiku" toon oli jäisemaks muutunud — liiga erinevad olid ideaalid ja huvid.

"Stettinist Läänemere ääres kuni Triestini Aadria ääres on kontinendile langenud raudne eesriie," ütles Churchill 5. märtsil 1946 Fultonis peetud kõne. Tema oligi see, kes võttis kasutusele mõiste "raudne eesriie" (*Iron Curtain*). Lõuna Briti peaminister lisas, et selle raudse eesriide taga rajab N. Liit politsei riike. Stalin reageeris kõnele sellega, et nimetas ajalehele "Pravda" antud intervjuus Churchilli sõjaõhutajaks ja võrdles teda Hitleriga.

Läänes hakkasid võitjad ehitama üles demokraatlikku ühiskonda, idas kehtetas Moskva kommunistliku diktatuuri. Sel eesmärgil ühendati 1946. aasta aprillis Nõukogude okupatsioonitsoonis SPD* ja KPD** ning loodi uus partei SED***. Vastupanu osutanud sotsiaaldemokraadid saadeti Nõukogude oku-

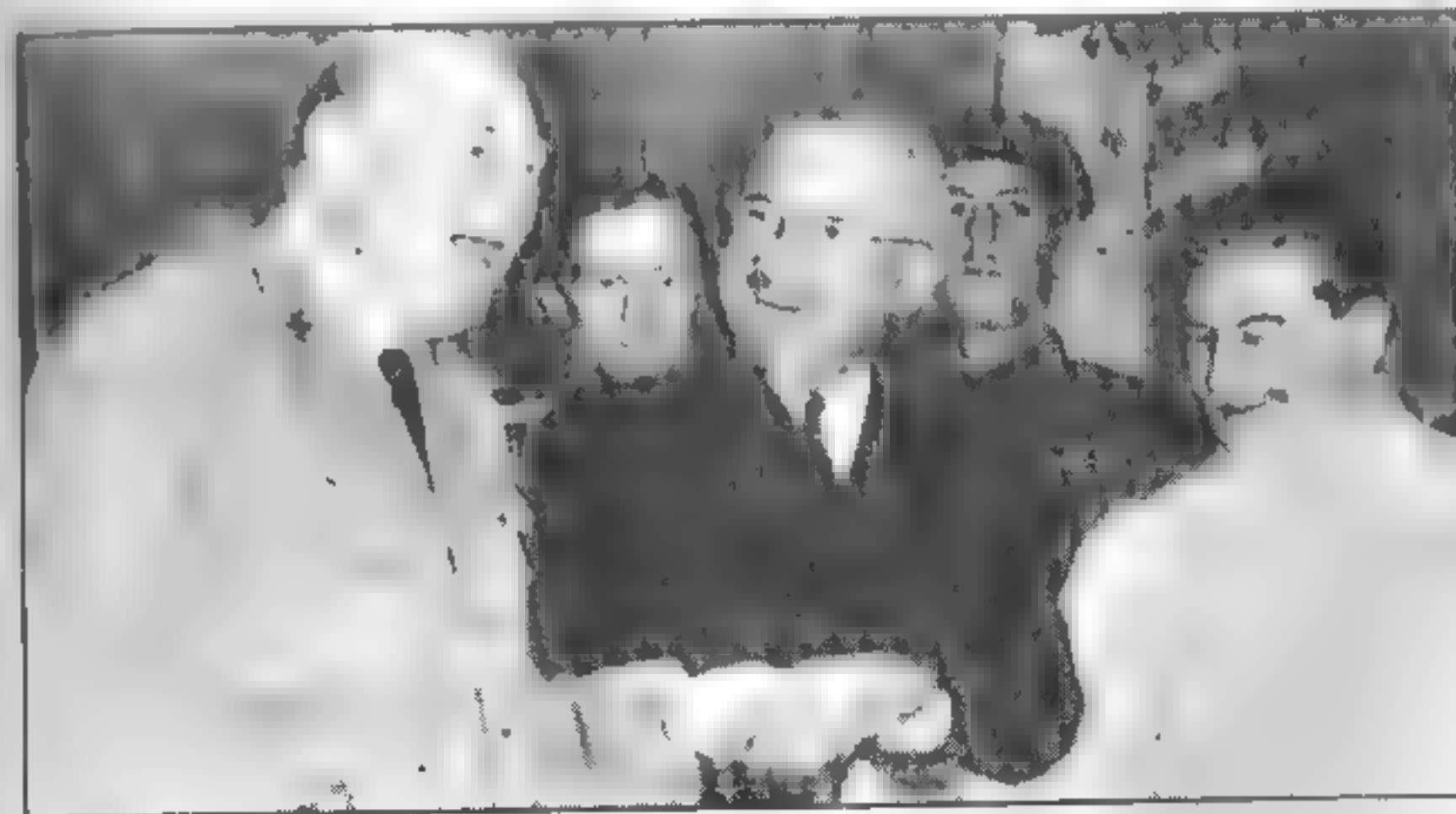
paatide poolt endistesse koonduslaagritesse. Nendes laagrites peeti kinni 140 000 inimest, kellest umbes 20 000 kaotasid seal oma elu.

Pärast Teise maailmasõja lõppu oli külm sõda suurriikide vahel loomulik. Endistest liitlastest olid saanud vaenlased. Ida ja lääne vahel puudus usaldus. Samal ajal, kui USA turgutas Lääne-Saksamaa majandust miljardite dollaritega, demonteeris N. Liit koos oma satelliitidega idaosas vabrikuid, tehaseid ja Saksamaa ülesehitamise raskeks ja vaevaliseks.

Võitjad üritasid anda "soovitusi" oma ühisele kontrollnõukogule, kuid ei saanud põhimõttelistes küsimustes ühist keelt leida. 20. märtsil 1948 loobus N. Liit lõplikult kontrollnõukogus osalemisest. Saksamaa lõhenemise tempo kiienes nüüd järsult.

30. juunil 1948 viidi kolmes läänetsoonis läbi rahareform. USA-s trükitud ja väärtusega 23 000 kasti Saksamaale toimetatud Saksa margad pidid hakkama asendama väärtusetuks muutunud *Reichsmark*sid. N. Liit reageeris otsekohe sellega sulges tsoonide piirid. Nüüd ei saanud enam isegi jalakäijad ületada Saksa piiri. 23. juunil viisid venelased oma idatsoonis läbi rahareformi.

Pisut enne kella kahteist ööl vastu 24. juunit 1948 kustusid Lääne-Berliinis tuled; venelased olid välja lülitanud Zschornewitzi elektrijaama. Järgmisel hommikul võeti valve alla kõik Ida- ja Lääne-Saksamaa ning Ida- ja Lääne-Berliini vahele jäävad maanteed ja raudteed. Algas Nõukogude blokaad, mille mõte oli sundida Lääne-Berliini ühinema Ida-Berliiniga, et siis anda terve linn kommunistliku Ida-Saksa valitsuse kontrolli alla.

Winston Churchill, Harry Truman ja Jossif Stalin Potsdami konverentsil. 17. juulist 2. augustini 1945. a. Berliini lähedal Potsdamis Cecilienhofi lossis toimunud liitlaste kõrgetasemelisel konverentsil pandi paika sõjajärgse Saksamaa piirid. 1937. a. oli Saksamaa pindala 471 067 km², pärast sõda aga 356 678 km². Rohkem kui 16 miljonit sakslast, kes elasid Saksamaa idaosas aladel, mis liideti Poola või Tšehhoslovakkia või mis sattusid N. Liidu mõjusfääri, deporteeriti Saksamaale.

Berliini lapsed lehvitavad "rosinapommitajale". Ainuüksi 1948. a. juulis tegid Ameerika transpordilennukid Lääne-Berliini 13 250 lendu ja toimetasid linna 69 000 t toiduainet ja sütt.

Blokaadi esimesel päeval jätkus Lääne-Berlinis toiduaineid ainult 36 päevaks. Olukord näis lootusetuna. Kuid USA kindrali Lucius D. Clay juhtimisel hakati linna varustama õhusilla kaudu. Saksamaa oli muutunud külma sõja peamiseks teatrilavaks. Venelased lõpetasid Lääne-Berliini blokaadi alles 1949. aasta mais. Selleks ajaks olid ameeriklased teinud Lääne-Berliini 132 738 ja inglased 63 260 lendu, toimetades sissepõlletatud linna toiduaineid, kütust ja muud vajalikku. Transpordilennukitega toimunud õnnetustes hukkus 76 inimest.

N. Liidu jõuproov läänega oli selleks korra lõppenud. Venelaste katse rünnata rahuajal ühe linna elanikke näjablokaadiga endale kuuletuma blamaži N. Liitu kogu maailma silmis.

Veel samal kuul, 23. mail 1949 asutati Saksamaa Liitvabariik ja 7. oktoobril Saksa Demokraatlik Vabariik. Kaks Saksa riiki olid külma sõja lapsed, kaks vaenulikkude vanda.

* SPD — *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Partei).

** KPD — *Kommunistische Partei Deutschlands* (Saksamaa Kommunistlik Partei).

*** SED — *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* (Saksamaa Sotsialistlik Ühtsuspartei).

Berliini müür

10. juunil 1946 hakkas liitlaste kontrollnõukogu N. Liidu nõudmisel piirata inimeste liikumist lääne ja ida okupatsioonitsoonide vahel. 1948. aasta suvel pidi Lääne-Saksamaa rahareformi hakkas Nõukogude sõjaväeline administratsioon Ida-Saksamaale reisida soovivatelt läänesakslastelt nõudma, et nad tuleksid sealsetelt võimudelt sissesõiduluba. Seega oli 1378 kilomeetri pikkust piiri sisepiir suletud. Samal aastal anti Ida-Saksamaal välja esimene seadus, mis lubas ebaseaduslike piiriületajate vastu relva kasutada. 27. mail 1952 tehti otsus: "Isikud, kes püüavad ületada kontrollpiiri Saksa Demokraatliku Vabariigi suunas või Lääne-Saksamaa suunas, peab piirivalve kinni. Piirivalvurite ja politseinike mittetäitmisel kasutatakse tulirelva."

1. juulil 1961 lahkus 1961. aastaks Saksa Demokraatlikust Vabariigist sõjaväelise inimest. Peaaegu kõik nad põgenesid Berliini kaudu, sest veel ainult mõned sakslased vabalt liikuda ühest tsoonist teise. Selline põgenikehulk muutus SDV-le tõsiseks riiklikuks probleemiks. SDV partei- ja riigijuht Walter Ulbricht tundis ennast nurka surutuna. 29. märtsil 1961 tegi ta Varssavi pakti liikrite nõupidamisel ettepaneku see "kohutav probleem" lahendada ja Berliini müüri ehitada. Kuid tema ettepanekusse suhtuti skeptiliselt.

Relvastatud politseinikud kaitsevad müüriehitajaid võimalike provokatsioonide eest.

1961. aasta suvi. Bernauer Strasse 7 maja neljanda korruse aknast hüppavad inimesed alla, kus Lääne-Berliini politseinikud ja tuletõrjujad nad hüppelinaga kinni püüavad. Pereisa Willy Finder viskab parajasti alla hüppelinala oma 4-aastase poja Michaeli. Ema Margarethe on juba õnnelikult alla jõudnud. Isa hüppas alla samal ajal, kui politseinikud püüdsid korteriust maha lõhkuda.

Sellest hoolimata laskis Ulbricht oma kasvandikul Erich Honeckeril katta tegema ettevalmistusi piiri sulgemiseks. Veoautod okastraadikoondega sõitsid Ida-Berliini eeslinnadesse. Operatsiooni tarvis oli Berliini koondatud 8200 politseinikku, 3700 rahvaväelast, 12 000 meest ettevõtte võitlusgruppide ja 4500 julgeoleku töötajat. Need ettevalmistused jäanud valismaalastel märkamata.

15. juunil 1961 toiminud pressikonverentsil küsiti Ulbrichtilt, kas ta kavatses ka Brandenburgi värava juures ringipiiri luua. Ulbricht vastas: "Mulle ei ole kavatsust müüri ehitada."

5. augustil kohtus Ulbricht Moskvas uuesti oma Varssavi pakti kolleegidega ning nõudis sektoripiiri sulgemist. See kord võeti tema ettepanek vastu. Piiri sulgemise operatsioon kavatseti läbi viia ööl vastu 13. augustit.

Piiri sulgemisest teadsid ainult Honeckerile ustavat inimest, isegi rahvaväe kõrged ohvitserid ei osanud midagi arvata, kui nad 12. augusti õhtul kutsuti sünnipäevaks maskeeritud pidulikule vastuvõtule. Alles vahetult enne keskööd avati kaardid ning kell 0.01 hakkasid sireenid huilgama kõigis SDV garnisonides. Alguses saamatult kuid siis üha kindlama käega tõmbasid sõdurid ja politseinikud okastraaditökeid üle sektoripiiri. Osa tänavaid sulgiti tankidega, metroorongid lõpetasid sõidud läänesektoritesse. Sõitjatel tuli rongidest väljuda ja oma raha tagasi vahetada. Sõdurid kiskusid üles tänavasillutist, hõivasid raudteejaamad ning patrullisid tänavatel ja väljakutel. Ida-Berliin oli suletud, kuid läänes ma

Konfotokäis läbi kogu maailma pressi. 15. augustil 1961 hüppab 18-aastane allohvitser Konrad Schumann Bernauer Strassel üle okastraaditöke vabadusse. Hiljem kommenteeris ta seda nii: "Ma ei tundnud ennast kangelasena ei tookord ega tunne ka nüüd."

16. augustil 1961, kõigest kolm päeva pärast piiri sulgemist, koosnesid paljud piirirajajad ainult traataiast. Mõne päeva jooksul kasutas 1500 idaberlinlast juhust, et läände põgeneda.

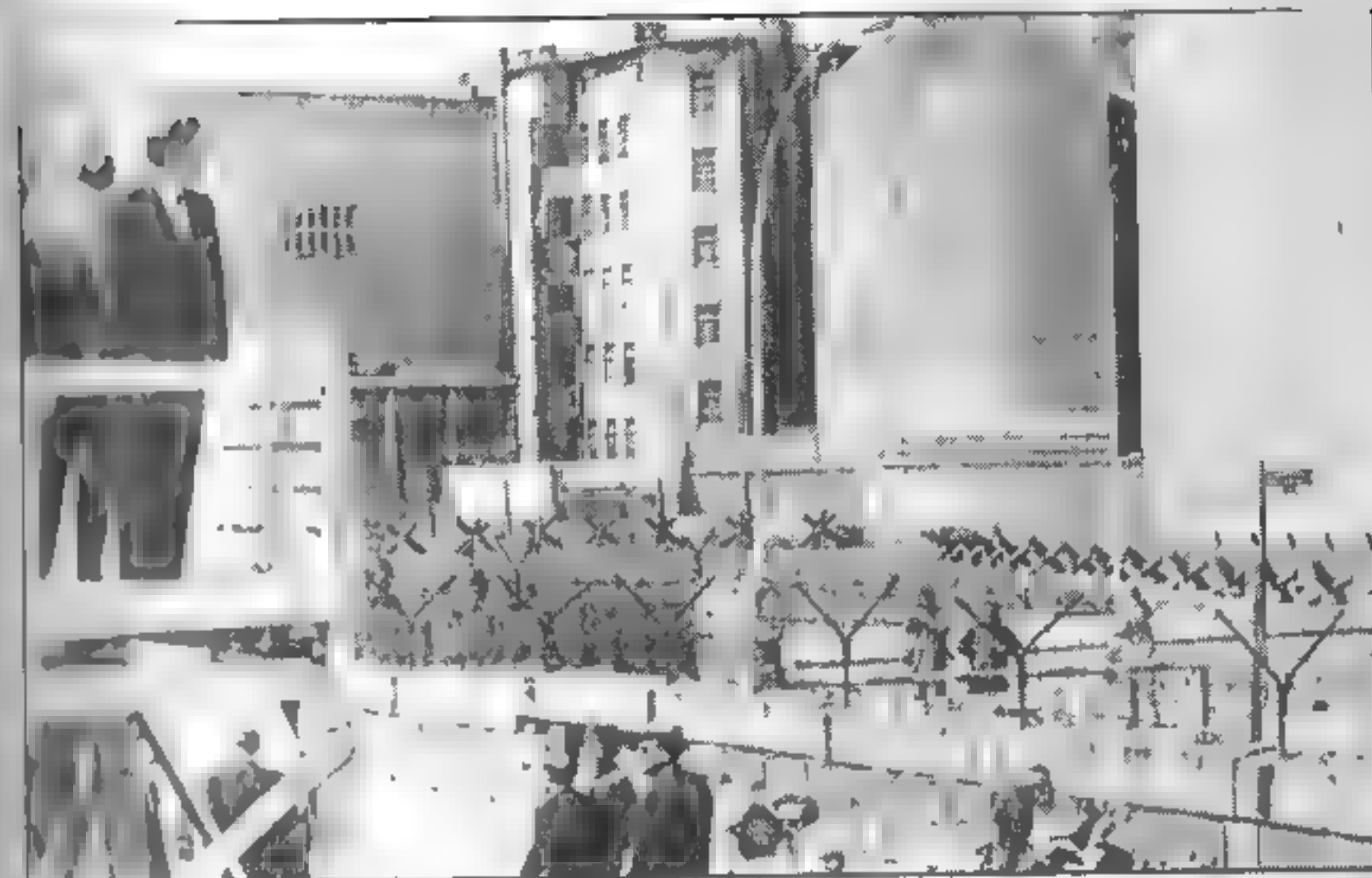
17. augustil 1962 haavati surmavalt USA sektori kontrollpunkti Checkpoint Charlie lähedal piiri ületavat Peter Fechterit. Arvatakse, et Saksa sisepiiri lasti piiriületamisel maha vähemalt 588 inimest.

nud oma elu Berliini pärast kaalule panna. Küll aga oli Berliinis ohvreid. Bernaueri tänaval, kus maja tagakülg jäi idatsooni, majaesine koos kõnniteega aga Lääne-Berlini, hüppasid inimesed paanikas aknast alla. Teisel pool võtsid need hüppelinaga vastu Lääne-Berlini tuletorjud ja politseinikud.

47-aastane Rudolf Urban oli esimene, kes hüppas tänavale ja sai raskesti vigastada. Ta suri 17. augustil haiglas. Dramaatilised sündmused pärast 13. augustit sundisid ka lääneriike lõpuks midagi ette võtma. 19. augustil saatis Kennedy viitsepresident Lyndon B. Johnson koos kindral Lucius D. Clayga Lääne-Berlini ja laskis linna läänesektoreid SI V-ga ühendavale maanteele välja panna 1500 sõjaväe politseiniku. Kolm päeva hiljem külastas ka liidukantsler Konrad Adenauer Berliini. SDV sõdurid alustasid aga müüri ehitamist ning piirivalvurid piiririkkujate kirelevõtmist. Ainuüksi esimese aasta jooksul pärast piiri sulgemist tapeti põgenemiskatsel 30 inimest.

31. ohver oli Peter Fechter, kes üritas üle piiri pageda 17. augustil 1962. Ta oli jõudnud juba müürile, kui keegi naine hüüdis piirivalvuritele: "Tulistage omagi!" Peter Fechter sai eluohtlikult haavata. SDV piirivalvurid jätsid ta sündmuskohale ligi tunniks ajaks lamama, kuni ta verest tühjaks jooksis. Sajad inimesed, nende hulgas ka piiririkkuja ema, kuulsid Peteri hädakarjeid. 27 aastat hiljem, pärast 1989. aasta 9. novembri sündmusi ütles Peteri ema: "Sel päeval, kui mu

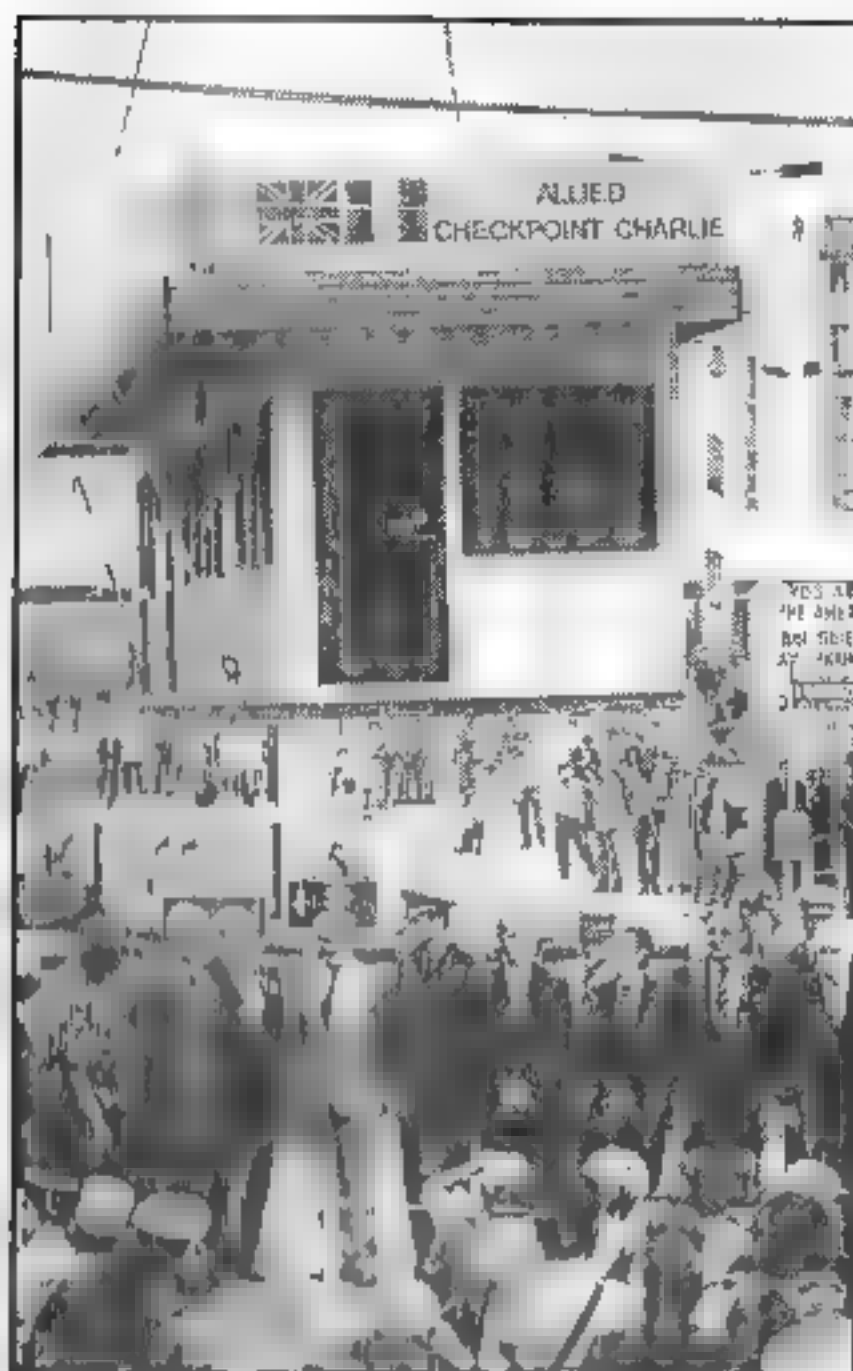
gasid inimesed rahuliku juhtumust midagi teadma. Tol ööl Hannoveri lähedal viibinud Willy Brandt, tolle ne Lääne-Berlini linnapea SPD kantslerikandidaat, kell viis hommikul üles. lendas kohe Berliini. Brandenburgi värava lähedal püüdis ta, ees mustad prillid, kuidas teisel pool taoti must tankitõkkeid. Ükski kolme Lääne linnakomandandi protesteerinud ega saatnud välja isegi täiendavaid sõjaväe politseipatrulle. Kindralid ei saanud oma valustustelt ühtegi korraldust Washingtonis, Londonis, Pariisis ega Bonnis teatud, kuidas tuleks reageerida. Kuid ainult üks oli kindel: keegi ei riskerinud sõjaga ega taht

16. juunil 1963. USA president F. Kennedy heidab Friedrichstrasse piiripunkti Checkpoint Charlie juures asuvalt platvormilt pilgu Ida-Berlinile.

Veel 1989. aasta 20. jaanuari ajalehes "Neues Deutschland" kinnitas tollane SDV partei-juht Erich Honecker, et müür jääb püsima veel sajaks aastaks.

22. juunil 1990 tooteti suurriikide välismistrite juuresolekul küllma sõja üks sümboloid — Berliini piiripunkti Checkpoint Charlie pääsla — kraana abil autole.

kõrge müür. Kaitsekompleksi hulka kuulusid veel 295 vaatlustorni, 23 punkti 127,5 kilomeetrit kontakt- ja signaaltara. Tihed oli ka Saksa sisepiir: 1378-kilomeetrisel piiril oli 1266,5 kilomeetri pikkune metallvarbadest tara, 1196,4 kilomeetrit piirist oli muudetud kahe metallvõrgust tara vahel asuvaks kümne meetri laiuseks siledaks rehitsetud julgeolekutsooniks. Piirile ehitati 595 punkti ja 621 vaatlustorni. Ülihoollikas piir ei suutnud aga alla suruda inimeste leidlikkust. Nad põgenesid küll maad, küll merd mööda. 57 inimest põgenes piiri alla kaevatud tunneli kaudu, kuks vanda aga omavalmistatud lennukiga. Keegi pol neid põgenikke täpselt kokku arvanud, kuid oletatakse, et üle Saksa sisepiir põgenes Lääne-Saksamaale umbes 40 000 inimest.

10 315 päeva oli Berliin müüriaga kaheks jaotatud. 4. novembril 1989 toim Ida-Berliinis kommunistliku valitsuse vastane meeleavaldus, millest võttis osa pool miljonit inimest. 7. novembril astus valitsus tagasi, järgmisel päeval k SDV Politbüroo. 9. novembril avati piir vabaks liikluseks ja 3. novembril 1990 tahistati Riigipäevahoone juures suurejooneliselt Saksamaa taasühinemist.

poeg mõttetult surma sai, ma ei saanud, et see müür ja see piir ei saa jada püsima."

USA president Kennedy sai sellest mõrvast telefoni teel teada. 1963. aasta juunis tegi president visiidi Saksa maale. 26. juunil pidas ta Lääne-Berlinis Schönebergi raekoja ees oma ajaloolise kõne, mille lõpetas sõnadega: "Müür demonstreerib kõige selameeldivamal kombel, et kommunistlik süsteem on kokku varisemas. I elate kaitstud vabaduse saarel. Vabadus on jagamatu ja kui ka üks inimene on orjastatud, siis pole kõik vabad. Kõik vabad inimesed, ükskõik kas nad ka ei elaks, on Lääne-Berliini kodanikud ja sellepärast olen ma vabamehena uhke, et võin öelda: *ich bin ein Berliner!*" (ma olen berliinlane).

Kuid Kennedy kõlavast retoorikast hoolimata jäi piir suletuks. Lõpuks sai Berliini 107 kilomeetri pikkune piirirajatis valmis. Sellest 60,8 kilomeetrit moodustas metallvõrgustara, ülejäänud aga 3,5 kuni 4,5

Aatomivaimustus

Ent olid noored sõdurid, uhked oma koomile. Kuueistkümnne aasta jooksul (1945–1962) saadeti neid noori ameeriklasi vada kõrbesse või Bikini atollile ookeanis. Ühtekokku veerand miljonit sõdurit pidid viibima maapealse tuumakatsetuste ajal plahvatuse epitsentri kaugusel, mis seadis ohtu nende elu ja tervise.

Need julmi eksperimente oli USA sõjajuhikonnale tarvis selleks, et uurida aatomaktiivse kiirguse mõju inimese organismile.

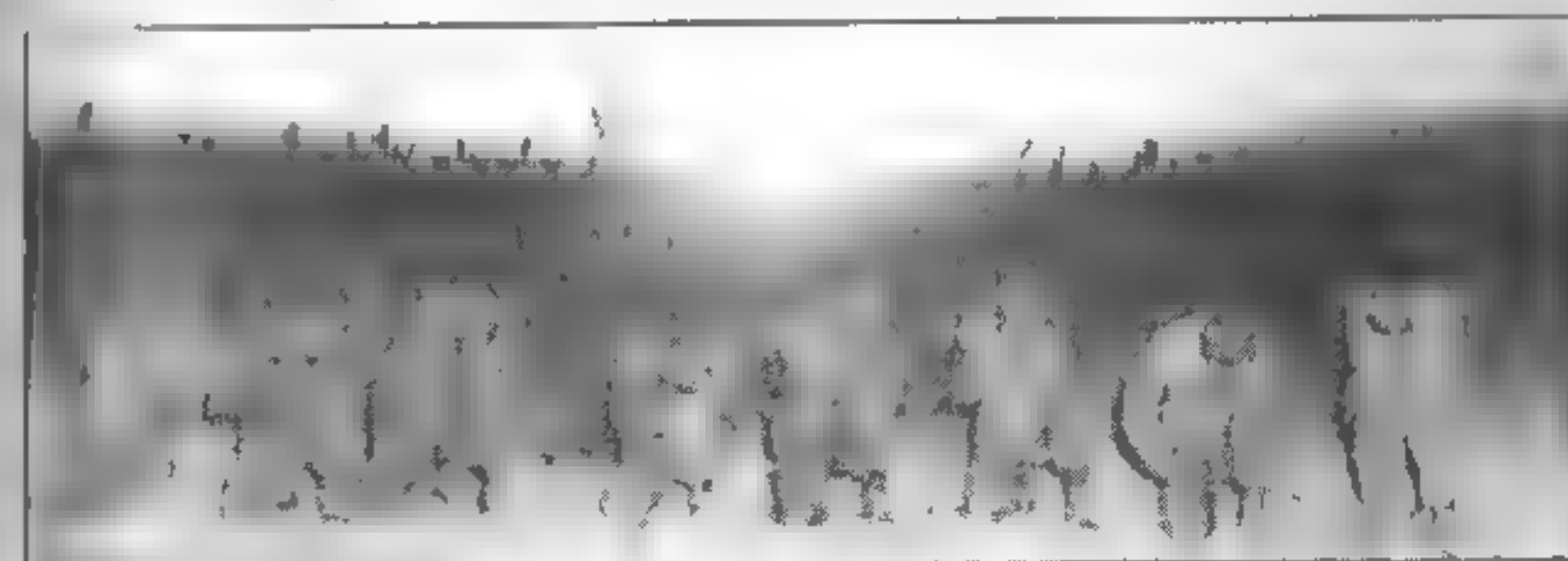
Kolonel Jim Dennis, kes võttis osa ühest katsetusest, meenutab: "Pommiplohi plahvatama 20 meetri kõrguse torni. Hoidsin käsi näo ees. Sellest hoolimata pimestas ere valgus mu silmi. Valjuhäälduste kaudu anti meile korraldus ennetõlme pöörata ja aatomiseent vaadata. Nägin, et pool torni oli alles. Sain aru, et katsetus oli ebaõnnestunud."

Kui plahvatuspilv hakkas hajuma, pidi Jim Dennis koos kahe saja sõduriga liikuma kolme kilomeetri kaugusel asuvasse plahvatuse epitsentrisse. Mees polnud Geigeri loendureid ega kaitseriietust ja nad kõik said kiiritada.

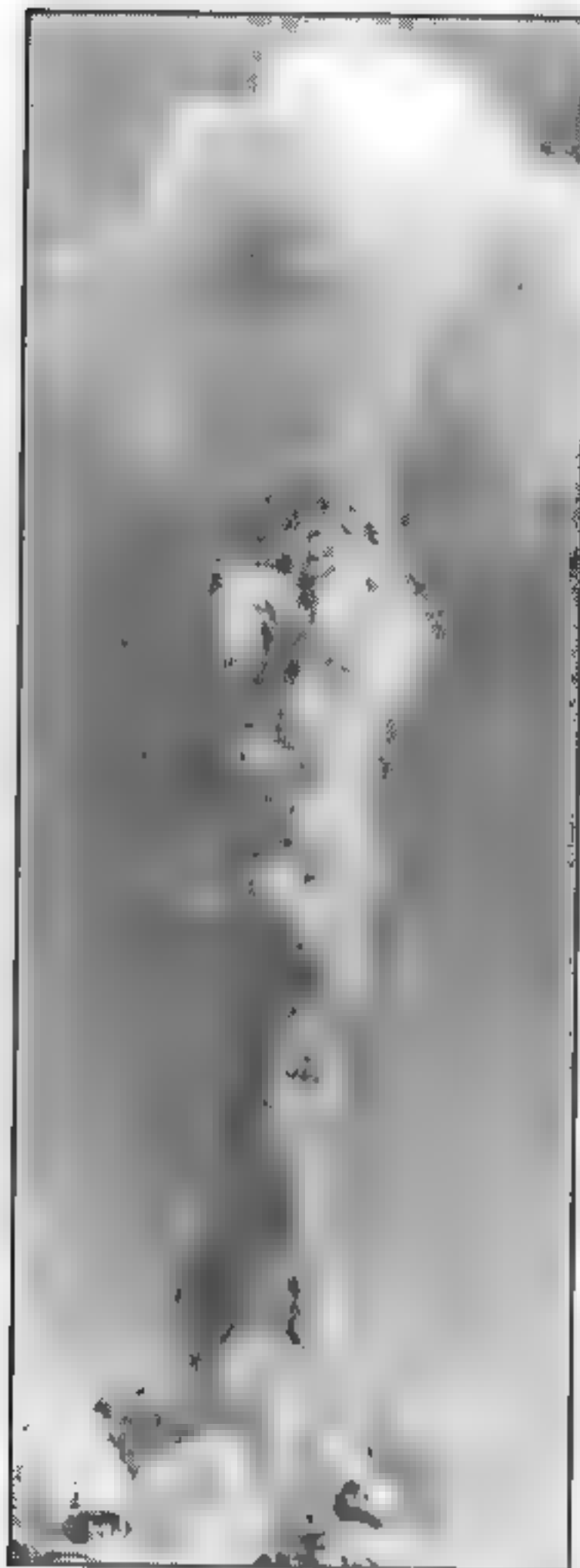
Alfredo Bautista võttis sõdurina osa tuumakatsetusest 1951. aastal. Kõigest

Manhattani projekti juht Robert Oppenheimer (vasakul) ja tollane USA Aatomienergia Komisjoni president David Lilienthal.

Katsetajatest Ameerika sõdurid ei oska aimatagi, milline kohutav hädahoht nuid ähvardab. Foto on tehtud 1957. a. Nevada katsepolügoonil aatomipommi "Smokey" plahvatuse ajal.

Manöövrid surmatsoonis. Pärast 1952. a. Nevadas korraldatud tuumaplahvatust sunniti sõdureid tormama õpperünnakule plahvatuse episentrisse.

Iga viienda 1051-st USA-s korraldatud tuumaplahvatusest kuulutas USA valitsus salajaseks. Lõunamere saarte Bikini ja Eniwetoki (neil saartel korraldas USA tuumarelvakatseplahvatusi) elanikke ei informeeritud kunagi ohust, mis võis neid evakuatsioonist hoolimata tabada. Isegi veel 90. aastate keskel oli Marshalli saarte (Bikini ja Eniwetok kuuluvad sellesse saaregruppi) elanike hulgas suurim haigestumine kilpnäärme vähki ja Bikini atoll jääb elamiskõlb

veerand tundi pärast plahvatust ja sõdurid marssima plahvatuse keskele. Samal ajal olid ettevaatlikud tondid varjul betoonpunkris.

Selliseid näiteid võiks tuua veelgi, kuid ei tea täpselt, kui palju Ameerika sõdurid haigestus pärast tuumakatsetusi kogu aeg. Paljud haigestusid hiljem vähki ja leukeemiasse või põdesid lõpuni mõnda muud kroonilist haigust.

8. aprillil 1955 oli USA kaitseministeerium sunnitud tunnistama, et mõned katsetustel osalenud sõdurid on saanud silmakahjustusi. Nende arvu ei nimeldata. Kõigest kaks päeva hiljem korraldati Nevada katsepolügoonil järjekordne tuumaplahvatus.

Esimene aatomipomm lõhati USA New Mexico osariigi kõrbes Alamogordo polügoonil 16. juulil 1945. Paljud vaimustajad, kes asusid plahvatuse keskmest kuni 15 kilomeetri kaugusel, haigestusid hiljem vähki. Pärast aatomipommi kasutamist Hiroshimale ja Nagasakile oli ameeriklastel enam kui piisavalt "materjali" uurimaks radioaktiivse kiirguse mõju inimesele. Kuid sellest oli teadmishimulikele eksperimentaatoritele vähe!

Selleks et uurida radioaktiivse kiirguse kahjulikku toimet, tuli tuumapolügoonidel kiiritada kümneid tuhandeid oma riigi kodanikke. Või veel! 1949. aastal Spokane'is (Oregoni osariik) sooritatud eksperimenti käigus lasti atmosfääri radioaktiivset gaasi, et testida selle mõju elanikkonnale.

Maailma esimene aatomipomm, mis pandi plahvatama 16. juulil 1945 Alamogordo linna lähedal Nevada osariigis.

muutuks paljudeks aastatuhandeteks.

Milist ohtu kujutavad endast maa-põlised tuumakatsetused?

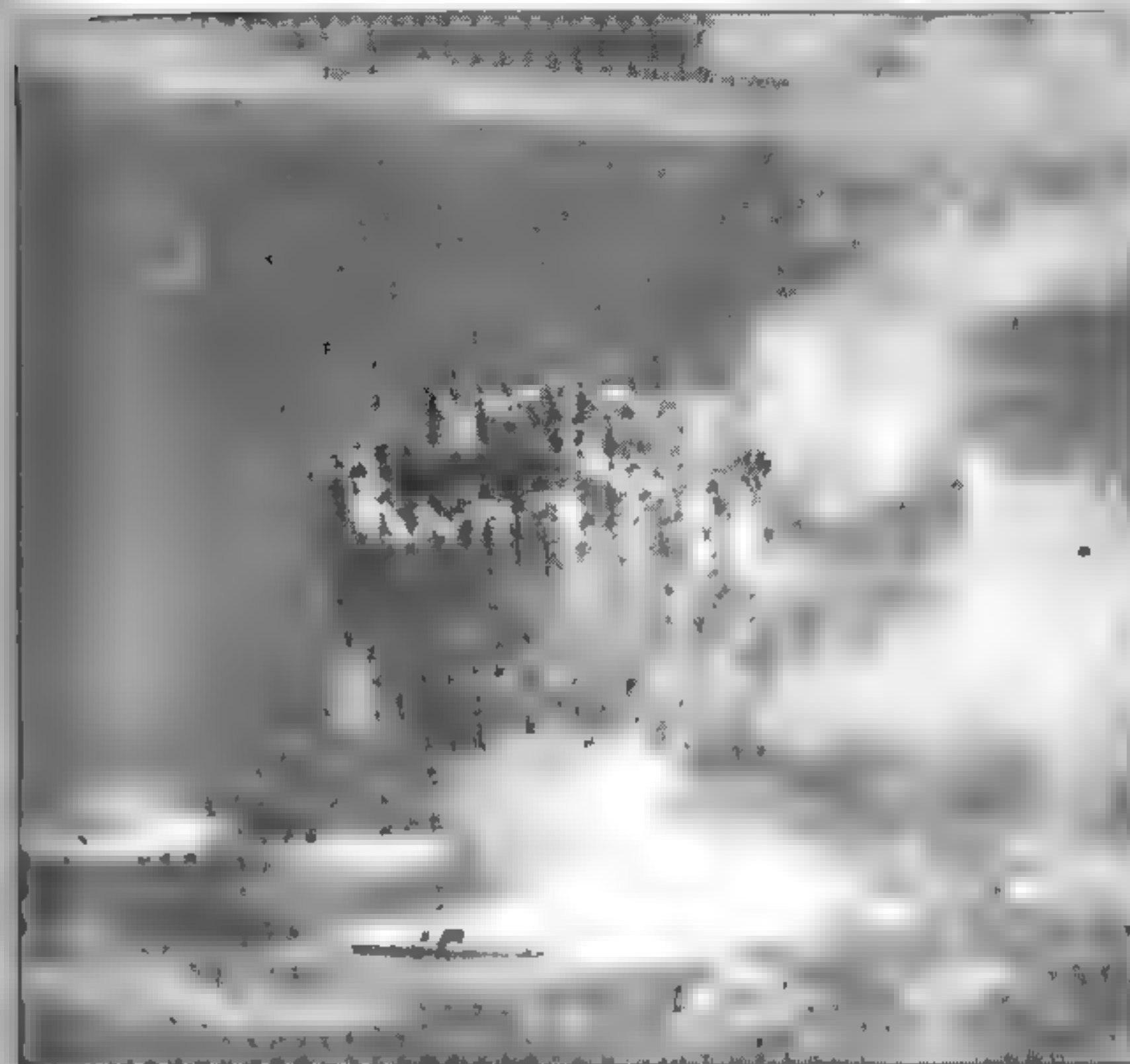
Pärast tuumaplahvatust saastub suur maa alla radioaktiivsete ainete ja tekib oht, et radioaktiivsed isotoobid võivad sattuda inimese või looma organismi. Veri kannab radioaktiivsed ained kogu organismi laiali ja need jäävad peetuna elunditesse ning kudedesse. Keemilisest kiiritusest on inimesele kõige ohtlikumad beeta- ja gammaaktiivsed isotoobid, mis ladestuvad luudesse. Nende hulka kuuluvad strontsium-89, strontsium-90, tseerium-144 ja ütrium-91. Kõige ohtlikum neist on strontsium-90, mis võtab looduses osa samadest bioloogilistest ainevahetusprotsessidest nagu kaltsium. Seepärast neeldub strontsium-90 inimese organismis nagu kaltsiumgi. Teatavasti kasutab organism kaltsiumi luude loomiseks. Ka strontsium-90 ladestub luudes. Tema poolestusaeg on pikk (28,4 aastat). Ta jääb püsima pide-

16. juuli 1945. Esimesed sekundid pärast aatomipommi plahvatust. Ülemisel fotol on selgesti näha, kuidas plahvatusel tekkinud tulekera puudutab maapinda — pomm lõhkes ju kõigest 30-meetrise torni otsas. Alumisel fotol: 6 sekundit pärast plahvatust. Tulekera on muutunud kibrutavaks suitsu- ja tolmupilveks ning hakkab kiiresti tõusma, tekitades aatomi-plahvatusele iseloomuliku seenekuju.

1. juulil 1946 heitis pommituslennuk B-29 Bikini laguuni kohal alla aatomipommi võimsusega 20 000 kt. Pomm lõhkes õhus. USA lennukikandja *Saidor* meeskond pidi lennutekil katsetust jälgima.

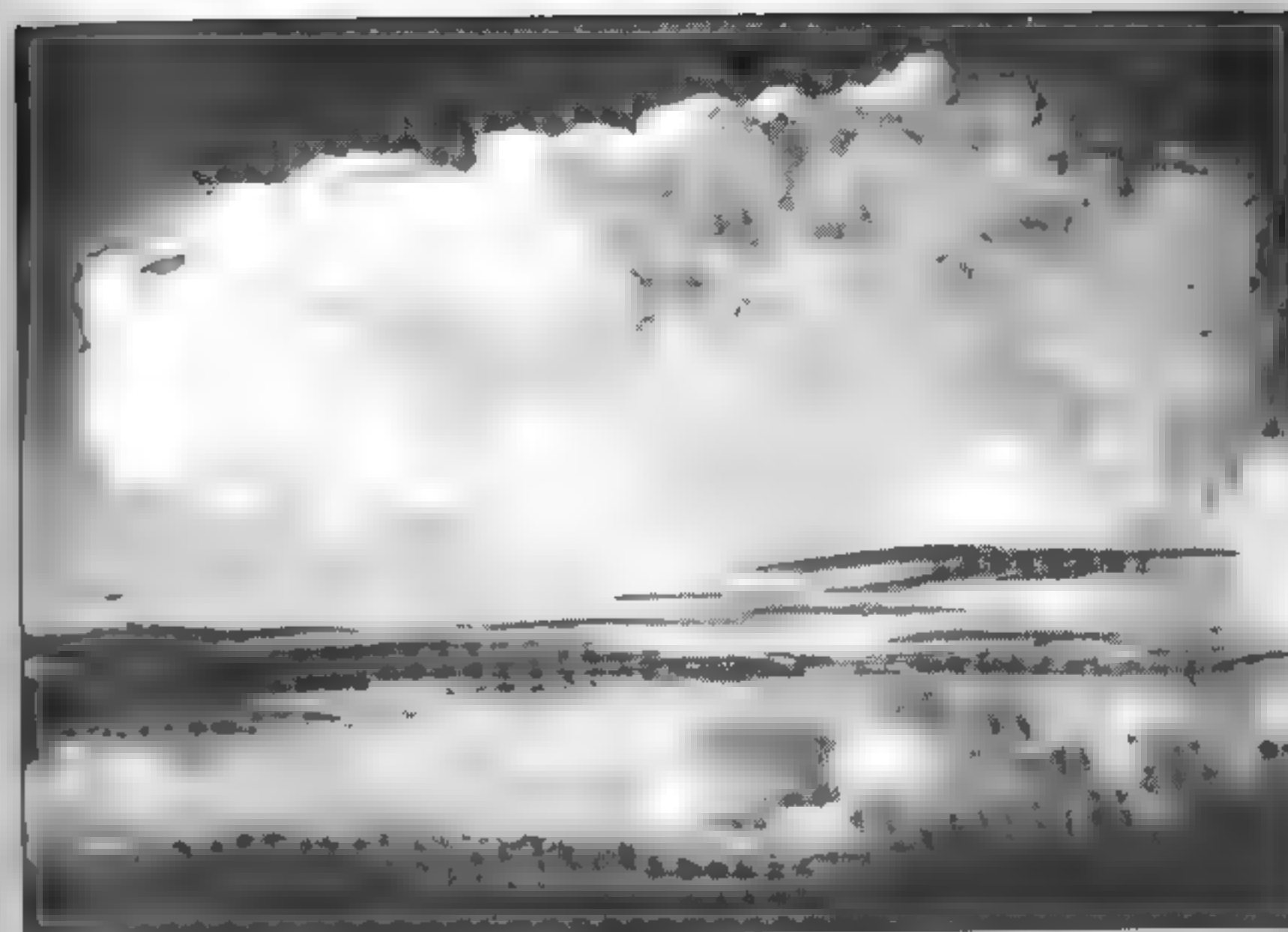
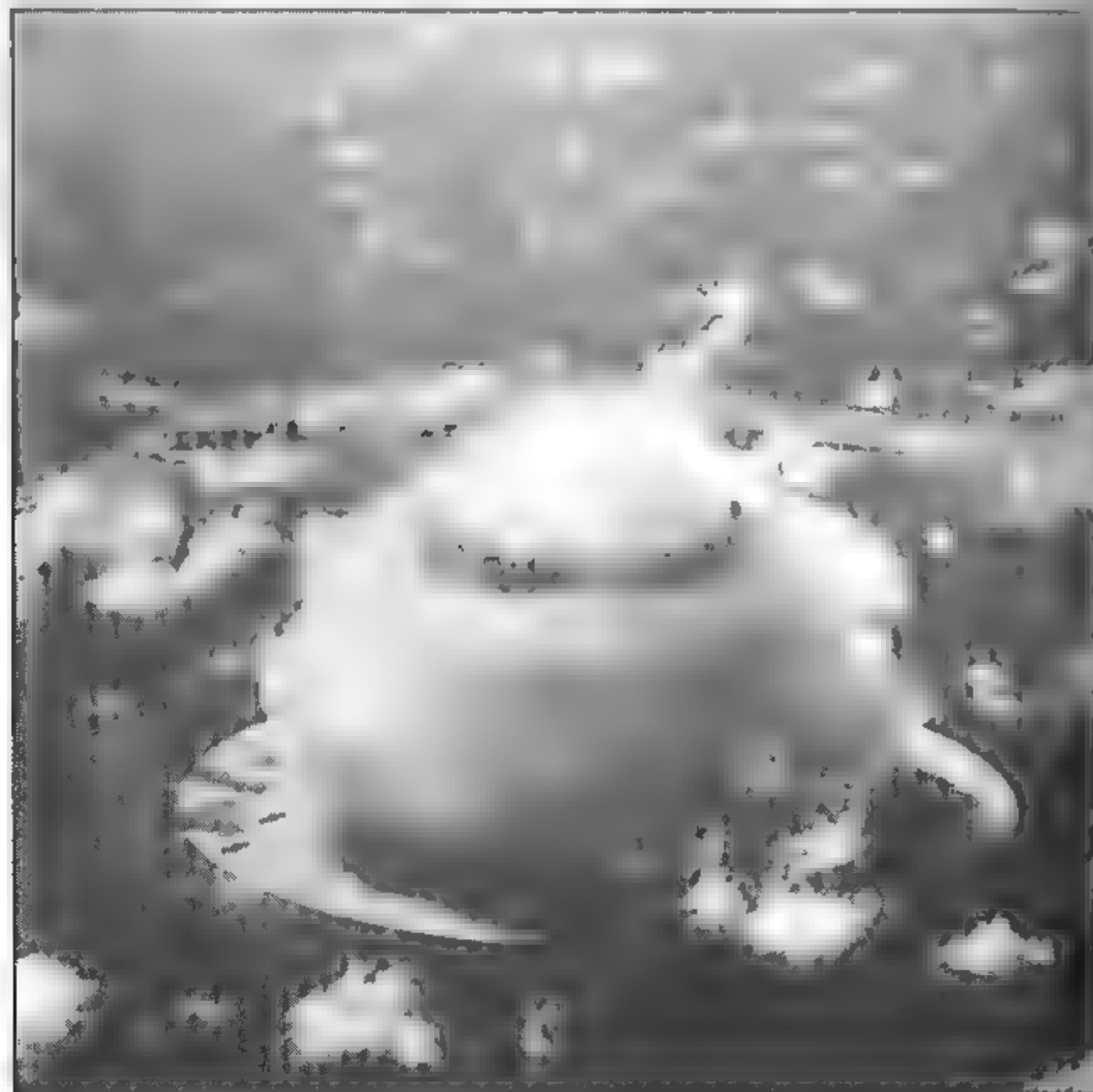
1. juulist võet (teine võte lk. 228) aatomipommi veealusest katseplahvatusest loonimega "Baker" Bikini atoli laguunis 25. juulil 1946. a. Suur laev plahvatuskeskme läheduses on USA lennukikandja *Saratoga* (ülemisel fotol), mida kasutati märklaevana.

valt uuenevasse luukoesse, kiiritades inimese või looma luukudesid ja luukolluses sisalduvaid vereloomerakke kuni elu lõpuni. Strontsium-90 organismi sattumise tõenäosus vahetult pärast tuumaplahvatust on väike, sest strontsium-90 tekib põhiliselt krüptoon-90 lagunemisel. Strontsium-90 lülitub amete üldsesse ringkäiku looduses ja satub kiiresti elusorganismidesse.

Kuni 1963. aastani panid tuumarelva omavad riigid toime 526 (!) tuumaplahvatust atmosfääris. Terve põlvkond kasvas üles kõrgendatud radiatsiooni tingimustes. Üks ameerika teadlane on välja arvestanud, et nende katsetuste tagajärjel suri radiatsioonist tingitud haigustesse vähemalt 5 miljonit inimest. Muidugi pole teada, kui tõene see arv on. Fakt on aga see, et neil aastatel suurenes paljudes maades järsult luuvähi ja leukeemia esinemissagedus. New Mexico osariigi osas esines vähki haigestumist kaks korda rohkem kui teistes USA osariikides. Paraku puuduvad meil andmed Mehhiko kohta. Nimelt korraldati Nevada kohal tuumakatsetusi ikka siis, kui puhus põhjatuul, mis kandis suurema osa radioaktiivsest saastast lõunasse — Mehhiko territooriumile.

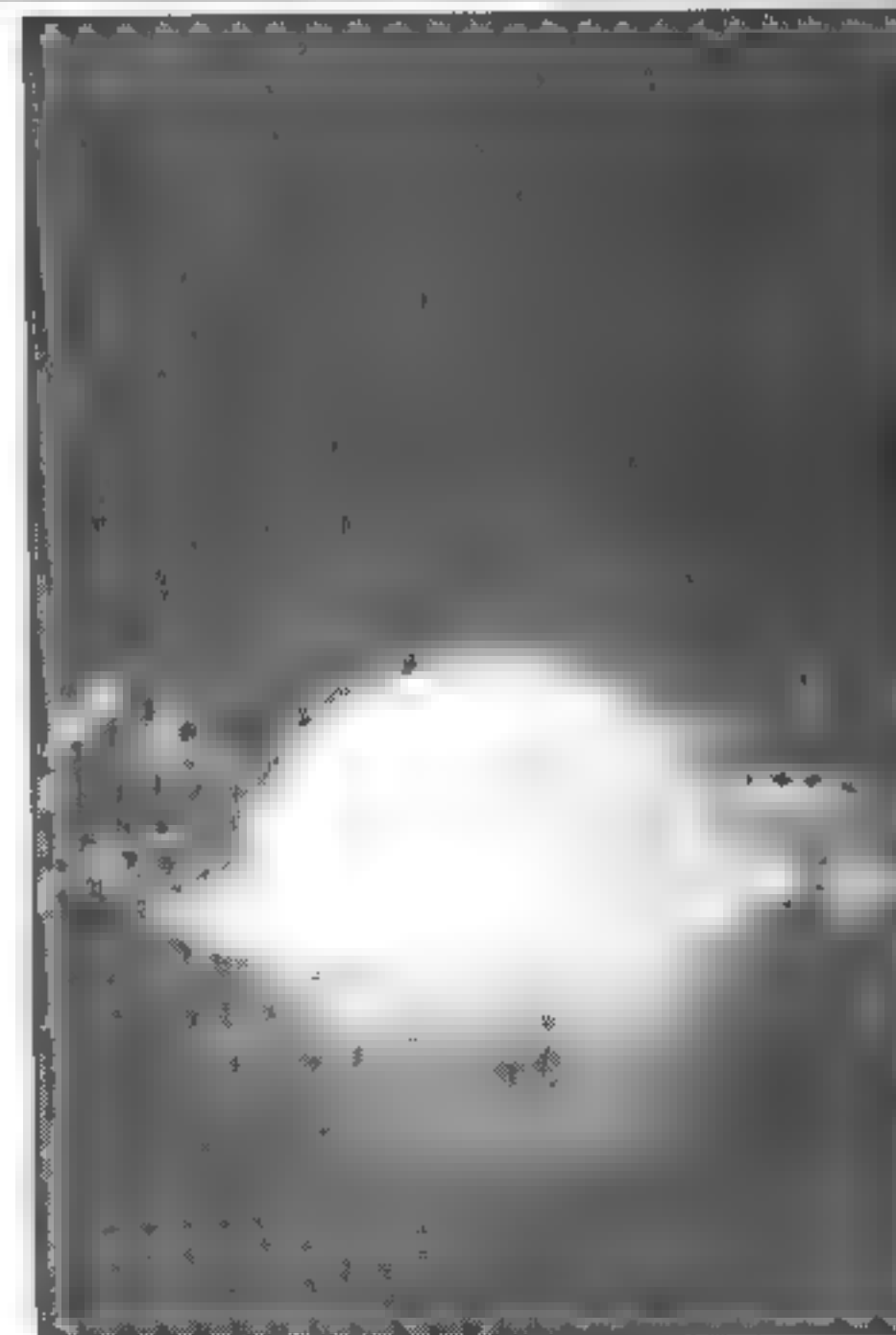
Muuseas on alust arvata, et 1957. aasta augustis-oktoobris peaaegu kogu maailma

USA tuumakatsetus Marshalli saarestikus 1952. a.

ilma haaranud gripiepidemia (pandemia) tekkis aatomirelva katseplahvatuste neutronkiirguse mõjul ilmunud uute gripiviiruste vormide tagajärjel.

1. märtsil 1954 lõhkasid ameeriklased Bikini atollil maailma esimese vesinikupommi, teise 16. märtsil. Kolmas vesinikupomm lõhati 6. aprillil õhus Eniwetoki atolli lähedal. Nagu teada, levisid Bikini atolli piirkonnas toimepandud aatomiplahvatuse radioaktiivsed ained aastaga merevees üle 3,5 miljoni ruutkilomeetri! Alates 1954. aastast on selge, et Vaikse ookeani kalad olid muutunud radioaktiivsest kiirgusest kandjateks. Radiomeetrised uurimised näitasid, et

Vesinikupommi veealune katsetus Eniwetoki atollil 1954. a.

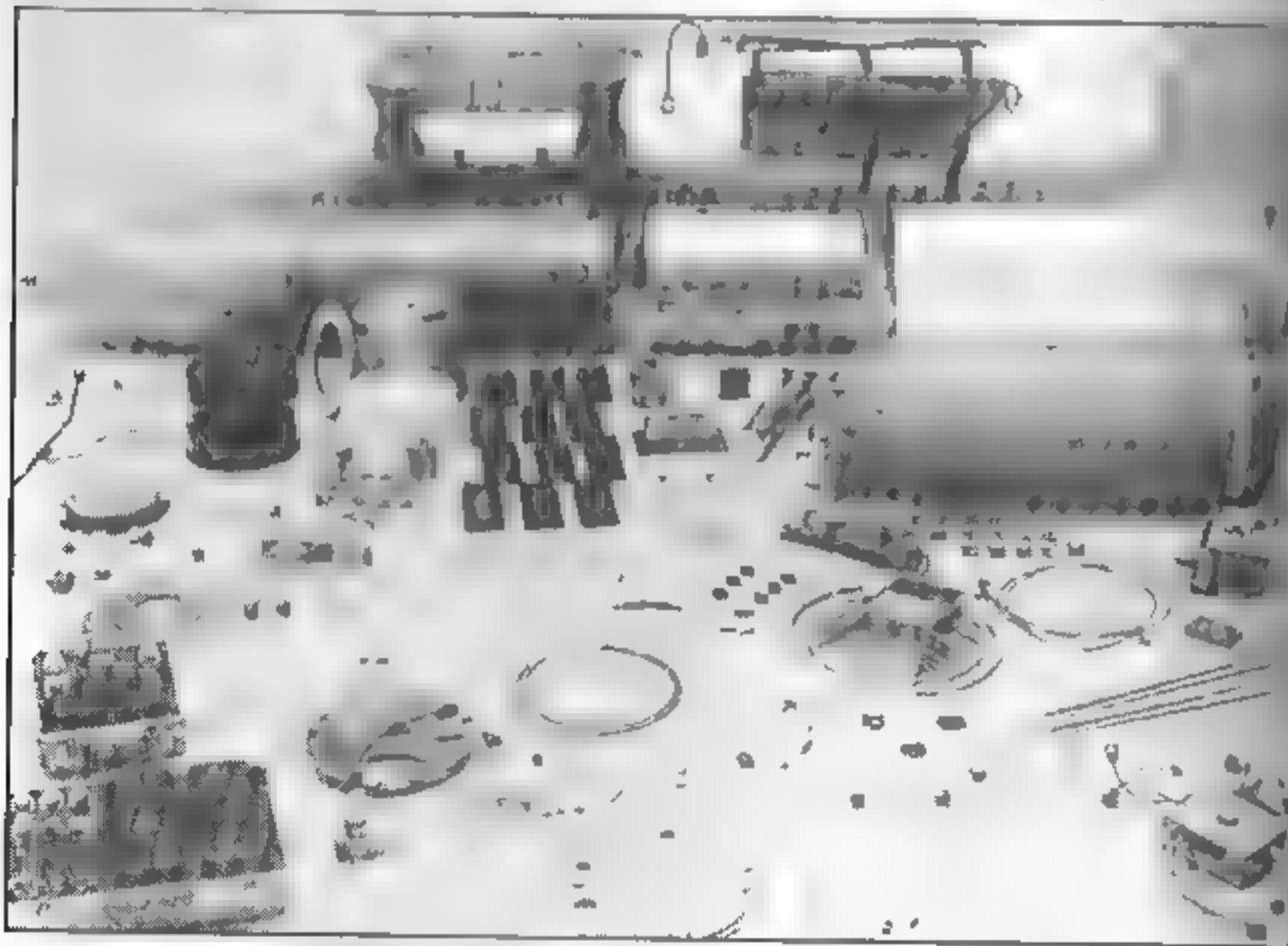
planktonorganismide radioaktiivsus oli 50 000 korda suurem kui neid ümbritseva merevee radioaktiivsus. See on seletatav asjaoluga, et radioaktiivsed ained esmajärjekorras strontsium-90, ladestuvad organismis.

Pärast tuumaplahvatust levivad radioaktiivsed ained äärmiselt ebaühtlaselt nende kontsentratsioon on paikkonniti väga erinev.

Võttis aega, enne kui põikpäised poliitikud taipasid, millist kohutavat kahju ohtu kujutavad endast maa peal, atmosfääris ja vees toimepandud tuumaplahvatused.

1957. aasta juulis toimus Kanadas Nova Scotias, Pugwashi linnas sõltumatute teadlaste konverents, et arutada ohtu, mis ähvardab inimkonda aatomirelvakatssetuste jätkamise korral. Konverentsi tööst võttis osa 25 väljapaistvat teadlast 10 suuremast riigist. Teadlaste konverents rõhutas eriti, et USA poolt läbi viidavad süstemaatilised aatomirelvakatsetused põhjustavad lähima kümne aasta jooksul üle 100 000 haigestumise luuvähki ja leukeemiasse ning niisama paljusid organismi raskeid pärilikke kahjustusi. N. Liit võitles visalt katseplahvatuste keelustamise eest, kuid samal ajal ei olnud ta ise patust puhas.

Kui N. Liit korraldas oma esimesed tuumaplahvatused riigi maismaaterritooriumil, isegi Nõukogude esimene vesinikupomm lõhati tühel Kirde-Siberia polügoonil. Alles 1954. aastast alates hakati tuumakatsetusi korraldama Novaja Zemlja saarel. Katsetuste tagajärjel saastati hiiglasuured jääväljad radioaktiivsete ainetega.

Ameerika aatomipomm B-83 (tagaplaanil) ja tema tähtsamad komponendid. Tuumalaengu kaalub ligi 1000 kg, kuid selle võimsust saab reguleerida kuni ühe megatonnini, mis ulatab Hiroshimale heidetud aatomipommi plahvatusjõu ligi viiekümnekordseks.

Mururoa atolli laguunis asuva torni kaudu lasti aatomipomm šahti põhja.

Hiiglaslike ainetega. Lõunasse liikuv jää sulas ja ajapikku sattusid radioaktiivsed ained vette. Selle tagajärjel haigestusid kiiritustõppe isegi vaalad. Neil langesid välja kiusplaadid ja loomad surid nälga. Novaja Zemlja lähedal pandi toime ka vesinikupommi katsetusi. Maa all lõhati aga kuni 3,5-megatonnise võimsusega tuumalaenguid.

1954. aastal pandi Uurali tihedalt asustatud piirkonnas toime aatomikatsetus. Mingeid erilisi ettevaatusabinõusid tarvitusele ei võetud, ainult osa tsiviilelaskonnast evakueeriti naaberküladesse. Kui lääne allikaid uskuda, siis 44 000 katsetusel osalenud sõdurist surid peaaegu kõik. Ümbruskonna elanikud said kiiritada. Vähi haigestumus suurenes üle 50 protsendi. Oli palju nurisünnitusi. Üksikud inimesed, kes olid näinud sellest katsetusest lebas aastaid KGB seifis. Nüüdseks on katsetustest filmid näidatud isegi Vene televisioonis.

Seoses aatomikatsetustega atmosfääris oli Tšuktsi poolsaare põliselanike hulgas soogitoruvähi esinemissagedus aastaid maailma kõrgeim. Maksavähki esines kümme korda sagedamini kui mujal N. Liidus. Kohalikel elanikel avastati luu- ja sidekoe ning kilpnäärme pahaloomuliste kasvujate uusi vorme. Inimeste immuunsussüsteem oli sedavõrd nõrgenenud, et peaaegu kogu saare elanikkond põdes tuberkuloosi. Pole kahtlust, et nende haiguste esinemissageduse selgeline suurenemine oli tingitud Novaja Zemljal toimepandud tuumaplahvatustest. Me ei tea tänase päevani nende katsetuste tagajärgede tegelikku ulatust.

17. oktoobril 1961 ütles Nikita Hruštšov NLKP XXII kongressi avapäeval peetud aruandekõnes: "Kõige tipuks me tõenäoliselt paneme plahvatuma vesinikupommi, mille võimsus on 50 miljonit tonni troitüüli." (Kiiduavaldused.) "Oleme rääkinud sellest, et meil on olemas pomm võimsusega 100 miljonit tonni."

This aerial photograph shows a vast, flat landscape, possibly a coastal plain or marsh. The terrain is characterized by a mix of light and dark patches, suggesting different vegetation or soil types. In the upper portion of the image, a body of water is visible, with a small, dark, rectangular structure or pier extending into it. The overall scene is one of a large, open, and relatively flat area.

keanil, Mururoa ja Fang
taufa atollil, kus aastal
1966–74 sooritati 44
pealset tuumaplahvatust

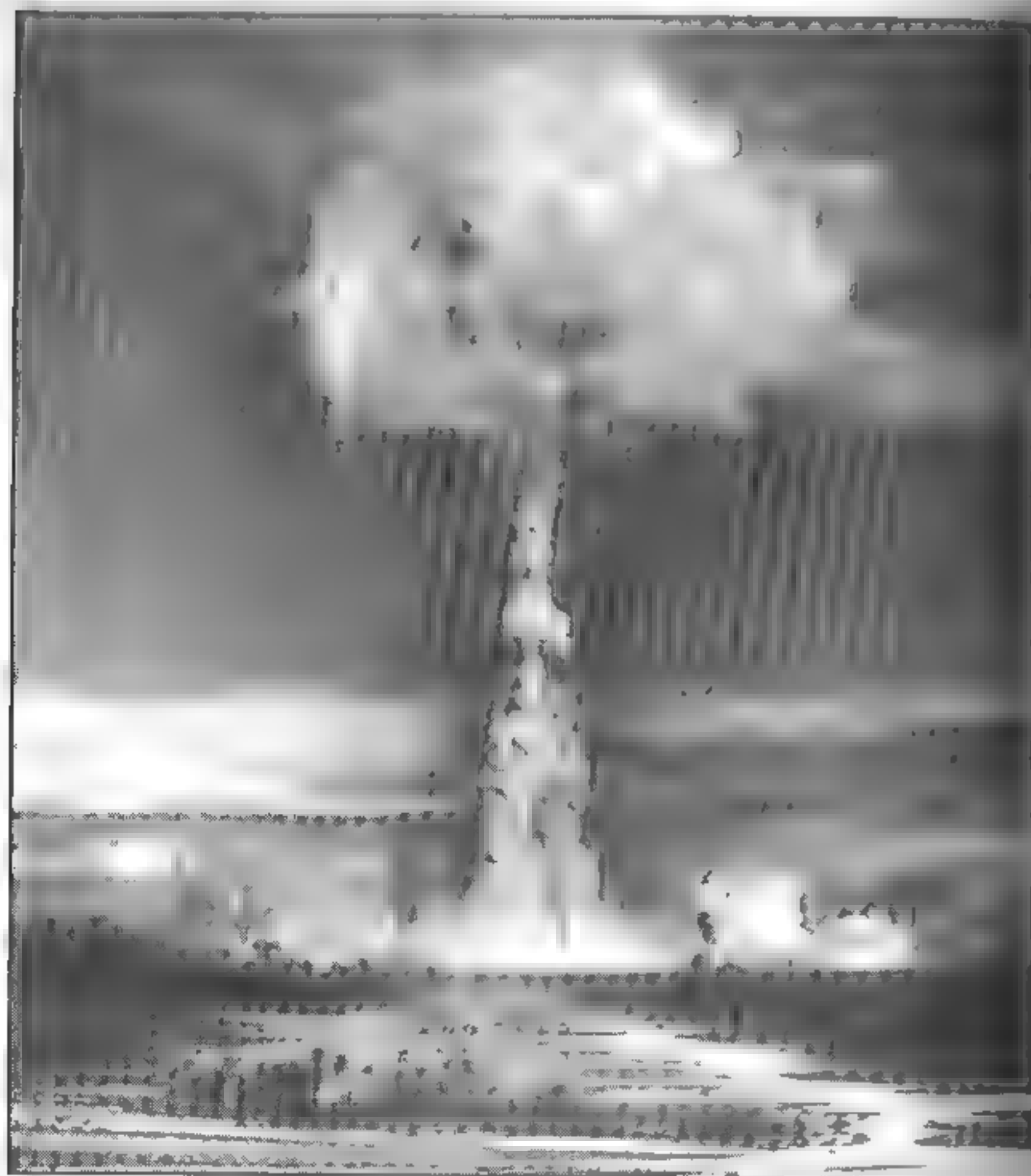
A black and white photograph showing a wide, flat landscape, likely a tundra or a dry lake bed. The foreground is covered with sparse, low-lying vegetation and patches of bare ground. In the background, a dark, forested ridge or shoreline runs across the horizon. The sky is bright and overexposed, with some faint clouds visible. The overall scene is desolate and expansive.

Enimast maa-alust tuumaplahvatust tekkinud 200-meetrise läbimõõduga kraater Nevada katsepolügoonil.

19. juulil heideti lennukilt 15 000 meetri kõrgusest alla teine aatomipommi, mille lõhkes Mururoa atollist napilt saja kilomeetri kaugusel lõunas.

233

kis president Giscard d'Estaing lõpetada eluohtlikud tuumakatsetused mosfiläris. Nüüd valiti kahest pahest väiksem — maa-alused tuumakatsetused. Ühe aasta jooksul puuriti 27 kilomeetri pikkusel ja 13 kilomeetri laiusel Mururoa atollil 500-meetrise vahemaadega 46 puurauku. 1995. aastaks oli seal sooritatud 156 maa-alust tuumaplahvatust, nii et praegu sarnaneb Mururoa atoll šveitsi juustuga. Katsetused toimusid 600–1000 meetri sügavusel. On kindel andmeid, et saare basaltalus on mitmes kohas mõranenud või sisse varisenud. Radioaktiivsed ained on merre pääsenud. Uusi puurauke polnud enam võimetatada ja alates 1980. aastast puuriti šahte otse laguuni põhja. Kõigi nende aastate jooksul on Prantsuse valitsusel tulnud ränka vaeva näha, et katsetustega seon

Mururoa atollil demonstreeris Prantsusmaa oma võimu ja vägevust — õhus korraldatud aatomiplahvatus.

kov kindagi avalikkuse ette ei jõuaks. Üksjagu peavalu on teinud ka saareriikide pidevad protestid.

Kuni 1991. aasta lõpuni olid USA, N. Liit, Prantsusmaa, Inglismaa ja Hiina sooritanud 1838 tuumakatsetust. See tähendab, et keskmiselt iga 9 päeva järel tehti üks tuumalaeng. USA Luure Keskagentuuri andmetel on aga ka Lõuna-Ameerika Vabariik ja Pakistan teinud salaja Vaiksel ookeanil tuumakatsetusi.

Lõpuks leidsid tuumarügid, et maa-aluste katseplahvatuste võimsust tuleks tõsta ja 31. märtsil 1976, pärast vaevarikkaid labiräakimisi, sõlmisid USA ja N. Liit kokkuleppe, mille kohaselt maa-aluse tuumakatsetuse võimsus ei tohi ületada 150 kilotonni. Kuid ka tuumalaengu võimsuse piiramine ei aidanud vähendada vahejuhtumeid. Statistika näitab, et iga kümnes maa-alune tuumaplahvatus äpardus — radioaktiivsed ained jõudsid maapinnale.

9. märtsil 1966 tungis Nevada polügoonil radioaktiivne pilv läbi kivimitekihi maapinnale. Suurenenud radioaktiivsust registreeriti isegi veel 3500 kilomeetri kaugusel. 1970. aastaks oli ainuüksi USA sooritanud 274 maa-alust tuumakatsetust. On andmeid, et 114 katsetusel tungisid radioaktiivsed gaasid atmosfääri. Veeljemalt 31 juhul liikusid radioaktiivsed pilved üle USA territooriumi.

18. detsembril 1970 ei osanud öieti hinnata 300 meetri sügavusel toimunud katseplahvatuse võimsust. Kivimitekihi kokkuvarisemise tagajärjel pääsesid radioaktiivsed gaasid atmosfääri. Radioaktiivne pilv tõusis 1500 meetri kõrgusele. Üle okatsepölügoonil viibinud turistide said knritada. Aatomitööstusikud nimetavad seda õnnetuseks. USA Tšernobõliks. Pärast katseplahvatust Novaja Zemljal 2. augustil 1987 tungis puuraugu kaudu atmosfääri radioaktiivne pümpilv. Tuul oli paraku ebasoodne ja nii kandusid radioaktiivsed laguproduktid üle Barentsi mere Skandinaavia poolsaare suunas. Norras ja Põhja-Rootsis mõõdeti viimase 15 aasta kõrgeim kiirgustase.

Kuni 1963. aastani panid tuumarelva omavad riigid toime 526 tuumaplahvatust atmosfääris.

Kindlasti on iga inimene endalt vähemalt kord küsinud, mis mõte on arvukatel tuumakatsetustel. Tuumarelva täiustamise seisukohalt on neil katsetustel siiski oma mõte. Hiroshimale ja Nagasakile heidetud esimestes Ameerika aatomipommides kaalus laeng ligi 30 kg, millest reageeris umbes 1 kg ja 2–5% tuumalaengust. Nüüdisaegsetes pommides on see näitaja tõstetud proksendini ja üle selle. Niisuguse tulemuseni on jõutud kriitilise massi valmistamise ja teiste täiustuste arvel. Püüe vähendada kriitilist massi on täiesti saadav — vastavalt sellele väheneb ka reaktsioonist osavõttev laengu osajoon lusi ka aatomipommi hind. See oleks lühidalt asja tehniline külg. Peale selle ja on tuumarelval võidurelvastumises oma kindel koht. 50.–60. aastate sõjaline teooria, kommunismi- ja kapitalismihirm olid piisavad põhjused, miks suurim tuumakatsetusi jätkasid.

Tuumarelva võib ilmselt lõpmatuseni täiustada. Praeguseks ajaks on igatühes nii kaugel, et tuumarelva kvantiteet korvab igal juhul kvaliteedi. Arvutades suurriikide valduses olevaid tuumarelvavarusid, ei ole enam oluline, kas tulevases tuumasõjas hävitatakse mingi suurlinn või sõjaline objekt ühe või kuhe tuumaplahvatusega. Ammuilma on tõestatud, et pärast esimest kahepoolset tuumalööki saastub meie elukeskkond sellisel määral radioaktiivsete ainetega, et kogu inimühiskonna edasine eksistents muutub küsitavaks. Targutusi ja mahkust "lokaalsest tuumakonfliktist" ei saa aga tõsiselt võtta.

Tuumarelva ja tavarelvastuse tootmisel ja täiustamisel on aga ka mingi proosalisem tagapõhi: määravaks ei ole ühe või teise riigi kaitsestrateegia, vaid kõikvõimsate sõjalis-tööstuslike komplekside huvid. Relvade tootmine ei ole mitte ainult tulus, vaid see annab ühtlasi tööd sadadele tuhandetele inimestele. Sõjatööstuslik kompleks leiab aga alati piisavalt teid ja vahendeid, et saada kasu suhkke tollimusi.

Tohutu tuumaarsenal on nüüdisaegses maailmas tekitanud paradoksaalse probleemi. Tuumarelv on kahtlemata äärmiselt ohtlik massihävitusrelv, kuid selle olemasolu sunnib suurriike ettevaatlikkusele.

Isegi veel siis, kui N. Liit oli juba tuumarelvamanik, plaanitsesid ameerikalased tõsi meeli tuumarünnakut N. Liidule. Pole teada, kas peale jäi argus või kaine mõistus, kuid jänkid loobusid kommunistliku suurriigi ründamise plaanidest.

Kiirgav stepp

Alati, kui kütt Kodjajev nägi taevasse kerkivat aatomiseent, oli tal põhjust hirmustamiseks. Pärast iga tuumaplahvatust Semipalatinski tuumapolügoonil murtud metskitsed, hirved ja hundid lausa sõgedaks ning olid kergeks saagiks. Need ei olnud eakas kutt enam ammu näinud, ka luiged olid kadunud. Kui mets väris, teadis Kodjajev, et oma järgmisel jahikäigul satub ta kindlasti uue maa-aluse tuumaplahvatuse tekitatud uue künka või kraatri otsa. Kütti oletati, et metsloomade liha ei tohi süüa, kuid lihtsameelne looduslaps ei hoolinud ei keeldudest ega ohust.

Semipalatinski lähedal Kainaris elava Kodjajevi poeg tuli ilmale puuetega. Pärast teisel külalapsel oli mingi kehaline või vaimne defekt. 1992. aastaks oli 1000 külaelanikust 201 surnud vähki. Arenguhäiretega sündinud laste arv aina kasvas, vahetult pärast sündimist surnud laste arv aga kolmekordistus. Iga viies laps sündis 80. aastatel surnult. Jaapani arstid, kes külastasid Kainari, ütlesid oma kolleegidele: "Te ei tohi enam siin elada." 100 kilomeetri kaugusel naaberkiht avastati üliohtliku strontsium-90 jälgi. Talupoegade veres, uriinis ja valjuheidetes ületas strontsium-90 sisaldus loodusliku nivoo 120 korda. Külaelanikud kannatasid leukeemia, aneemia ja astma käes. 111-lt võttis elu vähk, 97 lõpetas elu enesetapuga, 2300 külaelanikust olid 1992. aastal elus ainult kõige nooremad talupojad, kes suutsid kiiritustõvele vastu panna.

Kõla lähedal asub puurauk nr. 918, kus pandi toime maa-alune tuumaplahvatuse. Puuraugust imbus gaase. Kord sõitis kraatri juurde maastikuauto kahe sõjamehega. Mehed mõõtsid dosimeetriga kiirguse taset kraatris. Pärast seda põgenesid nad nagu kurja vaimu poolt taha aetud.

Puuraugust nr. 1010 paiskus aga välja suur leek, mida käidi tervelt kolmel korral kustutama.

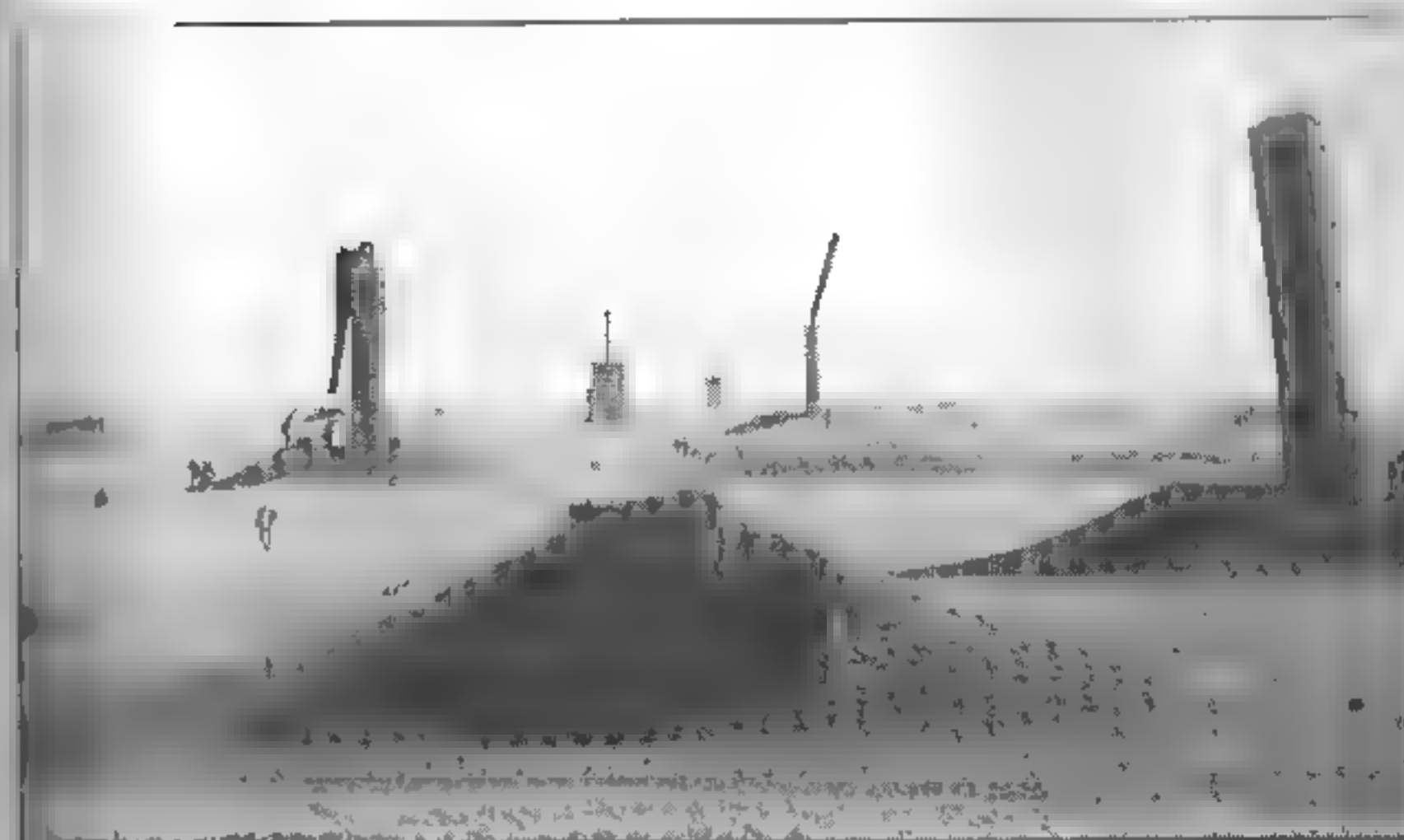
54-aastane Melgis Metov oli haige ja nõrk. 30 aastat pidi ta vaikima, kuid 1992. aastal julges ta rääkida sellest, mida tal sõdurina tuli läbi elada.

15 kilomeetri kaugusel tuumaplahvatuse epitsentrist jälgis Metov läbi mustade prillide katsetust. Valgus oli nii ere, et ta arvas, et kaotab nägemise. Hetk hiljem aga vaimustas teda taevasse kerkiv plahvatuspilv. Noormees nägi, kuidas pilve kollane tulekera muutus oranziks, siis hõõguvpunaseks ning aina kasvavalt taitis terve horisondi. Kõrgusesse kerkis tohutu valge suitsupilv, mille allpool loitis punaselt. Maapinnalt tõusis nagu aegluubis paks suitsu- ja tolmusummutus, tõusis pilvedest kõrgemale. Ja siis saabus vaikus...

Alles nüüd jõudis kohale lööklaine, surudes stepirohtu maadligi. Hoolimata äärmisest külmast lõi näkku lõkketule palavus. Lööklaine raputas pikuliviskunud Metovit ja purustas lähedalasuva baraki aknad, kuigi need olid avatud. Poole tunni pärast ulatati talle ja ülejäänud eripioneerirühma nr. 52605 viieküm-

29. augustil 1949 pandi plahvatama esimene Nõukogude aatomipomm.

19 plahvatas esimene Nõukogude aatomipomm.

ne bleksale sõdurile kaitseriided ja kummisaapad. Veel anti neile gaasimaskid ja nad saadeti tuumaplahvatuse epitsentrisse. Mitu kuud enne plahvatust ehitati 20 000 sõdurit stepi neljakorruselisi maju ja paigutasid torustikke — üheks naga, löid illusiooni linnast. Nüüd kolis eriuksus varemete vahel, et mõista hävitustöö tulemusi. Korjati kokku juba varem ülespandud dosimeetreid. Lõõnusi autod ja tankid. Majad olid kokku varisenud, lõhkenud torustikest voolis vesi. Metov ja tema kaaslased lähenesid põrgu epitsentri. Neil tuli alati punkrisse, mille nad olid enne plahvatust mõõtnud täis toppinud. Sõdurite riide külge olid riputatud spetsiaalsed dosimeetrid, mille näitu neil endil polnud võimalik lugeda. Hiljem püüti Metovit veenda, et ta sai 41 päeva jooksul ainult 3,05 röntgenit!

Metovi ajateenistuse jooksul, aastatel 1961–62, pandi iga kahe nädala tagant toime maapealne tuumaplahvatus. Teadlased ja kindralid kiirustasid — küsisid ja lahivääkimised aatomikatsetuste keelustamise kohta. 1963. aasta august oli kurb nii teadlastele kui ka sõjaväelastele — maapealsed tuumakatsetused keelustati. Ainult hiinlased ja prantslased jätkasid tuumakatsetusi atmosfääris. Veneelased ja ameeriklased hakkasid korraldama maa-aluseid tuumaplahvatusi.

Semipalatinski polügoonil tõusis aatomiseen taevasse 166 korral, 343 tuumaplahvatust lõhati maa all. Kolmandik Kasahstanis korraldatud maa-aluseid tuumakatsetusi lõppesid äpardusega — radioaktiivsed gaasid tungisid läbi lõhede ja porgude atmosfääri ning saastained kandusid asustatud paikade kohale.

Mida lähemal polügoonile inimesed elasid, seda rohkem tuli ette enesetappe. 160 kilomeetri raadiuses ümber polügooni asuvates külates tuli 24 suitsidijuhhi 100 000 elaniku kohta, lähemal kui 120 kilomeetrit 47 juhtu ja 40 kilomeetri kaugusel polügoonist juba 80.

Arnold Steigeri maja asus kõigest kolme kilomeetri kaugusel polügoonist. Mitmel korral viis tuumaplahvatuse lööklaine majalt katuse. Külalastel ei olnud tihti alati põhjalikult. Inimesi hoiti päevi Semipalatinski salajases 4. haiglas. Nad olid käsisid dosimeetritega külades ringi ja mõõtsid kiirgust. Kogu tõe kohta se tegeliku taseme kohta jäi aga saladuseks.

Semipalatinskis on tekkinud kunstlikud mäeahelikud ja sümmeetrilised margused järved. 50. põhjalaiuskraadi ja 79. idapikkuskraadi vahel asub umbes selge veega järv, millel on ilmetu nimi "1004". Järve läbimõõt on pool kilomeetrit, sügavus sada meetrit. Järveke sündis 15. jaanuaril 1965 kell 5.59 kohal ajal järele maa-aluse tuumaplahvatuse tagajärjel.

1965. aastal selgitasid nõukogude teadlased, et katse nr. 1004 puhul oli loodusest kunstlikult muundunud, nii et jood-131, tseesium-137 ja strontsium-90 paisusid atmosfääri ning saastasid tohutu steptala. Kiirgava järve "1004" vett kasutati põldude niisutamiseks ja kalakasvatuseks.

Tollal arvasid teadlased tõemeeli (ja mitte ainult N. Liidus), et kunstlikke vi. sadamaid, kanaleid ja paisjärvi võib rajada tuumaplahvatusega, pruukides karta radioaktiivse saastumise üliohtlikke tagajärgi.

Aastatel 1963–88 pandi Nõukogude Liidu erinevates piirkondades tomi

1953. a. korraldati Semipalatinski polügoonil esimene Nõukogude vesinikupommi katseplahvatus.

Nõukogude aatomipommi projektijuht Kurtšatov 1958. a. Ülemnõukogu istungil. Pärast sõlmest Nõukogude tuumakatsetust 1949. a. kirjutas Kurtšatov siseminister Lavrenti Beriaale: "Luure osutas Nõukogude tuumarelva loomisel hindamatu teene." Lii laste tuumakatsetuste tulemusi välja nuhkides lühendas N. Liit oma aatomipommi loomiseks kulutava raha kahe aasta võrra ning hoidis kokku vähemalt 250 miljonit rubla.

1949. a. "rahuotstarbelist" maa-alust tuumaplahvatust — küll jõgede ümberjuhtimiseks, küll maa-aluste õõnsuste rajamiseks.

Katsete tagajärjed olid juba venelaste esimesel tuumakatsetusel.

29. augustil 1949 kell 7 hommikul pandi 38 meetri kõrguse torni otsas plahvatama esimene Nõukogude aatomipomm, mille võimsus oli umbes 20 kilotonni. Tuule kiirus ulatus 70 kilomeetrini tunnis. Madalal kõrgusel hajuv radioaktiivne pilv jõudis 90 minuti pärast lähima külani. Ühtekokku sai kiiritada 70 000 inimest. Kiirguse tase oli kümme korda suurem, kui pärast avariid Tšernobõli aatomielektijaama ümbruses. Järgnesid uued ja uued katseplahvatused. Salajasen 4 haiglas uuriti aastate jooksul umbes 50 000 inimest, ilma et neid oleks püütud kiirgusest kaitsta.

Semipalatinski ohvrite nimekiri on pikk. 90. aastate algul vajas 60 protsenti Semipalatinski lastest alalist ravi. Laste haigestumus selles linnas oli kolm korda kõrgem kui terves Kasahstanis. 70 protsendil naistest kulges sünnitamine komplikatsioonidega. Arstide tähelepanekud on näidanud, et kiiritada saanud inimesed vananevad kiiremini — loomulik vananemisprotsess algab neil kümme aastat varem.

Kurtšatovis, katsepolügooni baaslinnas, elas 1992. aastal 20 000 inimest. Lin-

na oli kontsentreerunud Kaitseministeeriumi ja Aatomienergiaministeeriumi hiiglaslik teadus- ja uurimiskeskus. Seal olid laborid loomkatsete jaoks, loomaväli ja raudteejaam. Katsepolügoonil tegutses 31 sõjalis-tööstusliku kompleksi, sealhulgas uurimis- ja konstrueerimisinstituuti ning 29 teiste teadusharude instituuti.

1957. aasta märtsis asutati 4. haigla, kelle ülesandeks oli uurida polügooni ümbruses elavate inimeste tervishulka seisundit ja jälgida Semipalatinski polügooni radioaktiivset situatsiooni. Hiljem püüdsid arstid rekonstrueerida radioaktiivset saastumist aastatel 1949–1963. Paraku said kaastöötajad ainult ametliku (s.t. ebapõhjaliku) informatsiooni. Polügoonile arste ei lubatud. Olukord muutus alles 1990. aastal, kuid selleks ajaks oli 20 protsenti tähtsamatest materjalidest hävinud. Nüüd puudutatakse inimeste tervisele seonduvat, salaja ära viidud. Aastatel 1963–1964 koostati polügooni salajane kaart, millele kanti andmed kõigist polügooni pealsete aatomiplahvatuste radioaktiivse saastumise levikust. Hoolimata mitmesuguste korduvatest nõudmistest, keelduti andmast kaarti nende käsutusse. Kõige tõenäolisemalt salastamise peapõhjuseks oli asjaolu, et 14 aasta jooksul olid radioaktiivsed aatomid saastanud maa-alal 500–600 kilomeetri raadiuses. Nende aastate jooksul said Semipalatinski (linn asub 150 kilomeetri kaugusel polügoonist) elanikud igal aastal 100–200 remmi (Tšernobõlis said inimesed kuni 25 remmi). Nende kes asusid plahvatuskohast 100–150 ja enam kilomeetri kaugusel, said 5–10 remmi.

20. juunil 1953, hoolimata Moskva korraldatud massilistest protestiaktioonidest, hukati elektroolil ameerika kommunist Julius Rosenberg (fotol) ja tema abikaasa Ethel. Abielupaari süüdistati aatomispionaažis N. Liidu kasuks.

kes asusid plahvatuskohast 100–150 ja enam kilomeetri kaugusel, said 5–10 remmi.

1989. aastal pandi toime maa-alust tuumaplahvatus võimsusega 20–150 kilotonni. Siis aga juhtus midagi niisugust, mis aitas oluliselt kaasa polügooni sulgemisele.

12. veebruaril 1989 pandi polügoonil toime järjekordne maa-alune tuumaplahvatus võimsusega rohkem kui 70 kilotonni. Moskva uudisteväljaandes "Vremja" teade oli tavapäraseks napsõnaline: "Semipalatinski polügoonil pandi toime maa-alune tuumakatsetus võimsusega 0 kuni 150 kilotonni. Radioaktiivsuse tase on normi piires."

Jah, kuid 20 ja 150 kilotonni vahe on tohutu. Võimalik, et see katsetus oleks kulgenud nagu kümmed eelmised. Paraku

hüppas midagi ettenägematut. Pinnas maa-aluse õõnsuse kohal varises sisse ja juba vältel pääsesid radioaktiivsed gaasid atmosfääri. Nüüd teatakse, et katsetuseks aja, mil tuul puhus asustamata alade suunas. Paraku muutus kahe päeva jooksul suunda muuta ja puistas radioaktiivse saastat 120 kilomeetri kaugusel Tšadani paikneva sõjaväeosa kaela. Üldse kandus saastat üle, kus elas 30 000 inimest. Nüüd oli kuni karjas! Kasahhid aktiveerisid oma protestiaktioone venelaste tuumakatsetuste vastu.

1. aprillil 1989 plahvatas maa-aluses šahtis 50-kilotonnise tuumaplahvatus. See viis sõjanduse vastus üha tugevnevatele nõudmistele Semipalatinski polügooni sulgemise kohta. Tuumakatsetus oli Moskva jõudemonstratsioon. Venelased kavatsesid jätkata katseid 1993. aastani. 1990. aastal polnud veel tuumaplahvatust, kui juba plaaniti järgmiseks aastaks üheksa plahvatust. Katseplahvatuste jätkamist põhjendati vajadusega täiustada tuumarelvast, et võidelda ameeriklaste omast maha jääma. Veel kolm plahvatust ja siis võivat Semipalatinski polügooni jäädavalt sulgeda. Kommunistide läbikukkunud putš Kiievis kiirendas sündmuste kaiku ka Kasahstanis.

1. augustil 1991 moodus 42 aastat esimesest aatomikatsetusest Semipalatinski. Just sel päeval kirjutas Kasahstani president Nazarbaiev alla polügooni sulgemise otsusele.

REVOLUTSIOONIST. DIKTATUURINI

Ostetud revolutsioon

Kõigi suurte katastroofide, sõdade ja revolutsioonide puhul on saanud "hädakombeks" süüdistada juute. Oktoobrirevolutsioon Venemaal ei ole selles mõttes erand. Lenini võitluskaaslaste hulgas oli küll palju juute, kuid nad astusid bolševike pool tsaari vastu välja täiesti mõistetavatel põhjustel. Olid ju juudid tsaristlikul Venemaal allasurutud seisus: neile tehti takistusi kõrghariduse omandamisel, karjäär teatud riiklikel ja sõjaväelistel ametikohtadel oli neile täiesti välistatud. Arvukad mustasajaliste pogrommid ei saanud arusaadavalt kitsada juutides sooje tundeid tsaarivalitsuse vastu.

29. augustil 1897 toimus Baseli esimene sionistide kongress — esimene juudi rahva esindajate kokkutulek viimase 2000 aasta jooksul —, mis võttis vastu Israeli riigi taastamise programmi. Kuid kahjuks leidub neid, kes levitavad ka veel tänapäeval antisemitlikku legendi, mille järgi olevat juudid sellel ajaloolisel kongressil sepsitunud laiaulatusliku vandenõu ning otsustanud haarata Venemaal võim enda kätte. Muidugi, ükski müüt ei saa kunagi olla küllalt tobe, et ei leiduks sellesse uskujaid. Kuid jätkem antisemiitide heietused — need ei saa ri tähelepanu. Bolševike revolutsiooni finantseerijaid tuleb otsida hoopiski Saksamaalt.

1990. aastate algul Moskva arhiividest leitud dokumendid tõestavad, et bolševike 1917. aasta Oktoobrirevolutsiooni finantseeriti Saksamaa riigikassa ja suurtootjate rahadega.

Telegrammis nr. 551 teatas Saksa kõrgem sõjaväeline ülemjuhatus 21. aprillil 1917 välisministeeriumile Berliinis: "Lenin saabus õnnelikult Venemaale. Ta töötab täielikult meie soovide kohaselt."

Kas Lenin, N. Liidu ja Kommunistliku Internatsionaali rajaja, tegutses tõesti Saksa palgasõdurina? Lenini poliitilised vastased on ikka ja jälle väitnud, et Lenin sõit erirongiga Šveitsist Venemaale 1917. aastal sai võimalikuks ainult ühe

motiividega. Saksa ametkondadega, mil on need väited leidnud kinnitust. NK KP Keskkomitee Moskva arhiivist saadud dokumendid signatuuriga 4-3-52 näitavad, et ilma Saksa keisririigi rahalise toetuseta poleks Oktoobrirevolutsioon olnud võimalik. Pärast seda, kui kahel esimesel katsel ei õnnestunud otsustavat mõju saavutada, saatis keiser Wilhelm II 7. augustil 1916 valitsusele teatriga, milles soovitas uut poliitilist orientatsiooni, mille järgi ühe võimalusega tuli sõlmida separaatrakkoosid, mis saaks kogu armee paisata teiste riikide vastu.

Kui Kerenski valitsus pärast 1917. aasta kodanlikku Veebruarirevolutsiooni, hoolimata tugevast diplomaatilisest survest, ei näidanud üles valmisolekut erirahu sõlmimiseks ja Saksamaa olukord seoses USA sõttaastumise järel üsna kriitiliseks muutus, otsustati tegutseda teiste vahenditega. Saksa toetus toimetaski Lenini koos paari tosina kaasvõitlejaga Šveitsi eksilist Sankti Peterburgi. Manöövri eesmärgiks oli Kerenski kukutamine bolševike abil. Miks võitis Lenin selle sugugi mitte ohutu abipakkumise vastu?

Üks põhjusi oli kindlasti selles, et Zürichis olid Lenini tegutsemisvõimalused piiratud. Teiseks otsustas ta sakslaste abipakkumise ära kasutada, kuna antud olukorras oli see talle kasulik. Saksa saadik Bernis vabahärra Gisbert von Romberg teatas Berliini välisministeeriumi, et Lenin ja tema kaaskond ostsid kolmanda klassi sõidupiletid. "Nad arvavad, et kindlustavad end sel viisil Venemaal kompromiteerimise vastu," kirjutas saadik.

Revolutsionääride arvestus läks luhta. Kerenski valitsus alustas Lenini viimast riigireetmise pärast. Selle Leninile ebameeldiva uurimise lõpetas Oktoobrirevolutsioon.

Kõik oli Lenin vähemalt rahaliselt hästi kindlustatud. Raha pärines saksa allikatest. Seda fakti kinnitavad 1990. algusaastatel Moskva arhiivist, Kerenski arhiivist USA-s ja Saksa välisministeeriumi arhiividest leitud arvukad dokumendid.

Juba 1915. aasta varakevadel ja suvel eraldas Saksa rahandusministeerium kahes osas seitse miljonit marka "revolutsioonilise propaganda jaoks Venemaale". Sama aasta detsembris maksti Taanis elavale vene sotsialistile Aleksan-

Vene bolševistliku revolutsiooni juht Vladimir Iļitš Lenin (1870–1924).

der Parvus-Helphandile Kopenhaageni Saksa saatkonna poolt samal eelmisel aastal makstud 15 miljon rubla sularahas. Oma panuse revolutsiooni andis ka Saksa tööstus. 1917. aasta oktoobris volitas Ruhri magnaat Emil Kirdorf Põhja-Reini rasketööstuse ühisesandel kahte panka Stockholmis ja Saksa panka Šveitsis eraldama rahuväljarändajatele, kes olid nõus vene sõjavangide hulgas ja Vene armeees pagandatud tegema. Pangad kandisid aeg ajalt bolševike kontole üle suuri summasid. Ainult revolutsioonilisel 1917. aastal maksti välja rohkem kui 15 miljonit marka. Raha oli ette nähtud revolutsioonipropagandaks, relvaostudeks ja Lenin ning Trotski isiklikeks vajadusteks. Nii kirjutas 18. juunil 1917 Kirdorfi volitatud Svensson: "Diskontopungast on 315 000 marka härra Lenini jaoks Kroonimise kontole üle kantud."

12. septembril teatas sama isik 207 000 marga ülekanemisest. Ei unustataki Trotskit, kellele Rootsis avati isegi arve. 9. novembril olid kontod tühjad. Kõik serlik välisministeerium pooldas rahandusministri poole.

"Mul on au, teie eksitsellents, anda välisministeeriumile 15 miljoni marga summa poliitilise propaganda jaoks Venemaal," vastas rahandusminister.

Lenini saabumine Petrogradi. (Tundmatu kunstniku maal.) Saksa välisministri Zimmermanni ja kantsler Hollwegi nõusolekul võimaldati Leninil koos kaaslastega sõita pitsu-ritud erivagunis Šveitsist takistamatult läbi Saksamaa. Saksa valitsus lootis, et vene bolševikel õnnestub sundida oma valitsust Saksamaaga rahu sõlmima. Lenin sõitis Stockholmist ja Soome kaudu Venemaale ning saabus 16. aprillil 1917 Petrogradi Soome vaksalisse, kus revolutsiooniliselt meelestatud rahvahulk ta vaimustusega vastu võttis.

Lenin: "Kui sotsialismi saab teostada alles siis, kui seda lubab rahvahulkade vaimne areng, siis ei näe me sotsialismi isegi mitte viiesaja aasta pärast." (Fotol: Lenin 1919. aastal Moskvas Punasel väljakul kõnet pidamas).

1918. aasta järgmisel päeval see summa kinnitati ja kanti üle.

11. jaanuaril 1918 teatas Berliini riigipanga direktor von Schantz Trotskile, et 40 miljonit rubla kullas on rahvakomissaride tarvis üle kantud. Üks kuldrubla võrdus tollal 1,25 margaga. Raha oli mõeldud Punaarmeele, kusjuures kaardiväelase päevapalgaks oli 12–16 rubla.

1. märtsil 1918 Brest-Litovskis sõlmitud separaatrahu läks keisrile maksma umbes sada miljonit marka.

11. juunil 1918 kanti üle veel 40 miljonit marka. Kõik need ülekanDED teenisid üht ja sama eesmärki: toetada nõukogusid võitluses tsaarile ustavate väeüksuste vastu. Vastuseta jääb aga küsimus, kas viimane summa ka täies ulatuses välja maksti. Saksa saatkonna dokumendid kinnitavad ainult üheksa miljoni marga maksmist.

Ameerika diplomaat ja luuraja Edgar Sisson, kes viibis aastatel 1917–18 Venemaal, nukkis välja 70 dokumenti, mis tõestasid bolševike sidemeid Saksa väejuhatuse, suurtööstuse ja rahandusringkondadega. Tema järeldus: "Nendest dokumentidest nähtub, et praegune bolševike valitsus — Lenin, Trotski ja nende kaaslaste — on Saksa agendid ja et bolševistliku revolutsiooni valmistus ette võeti kindralstaap ning seda finantseeriti Saksa riigipanga ja teiste finantsinstitutsioonide kaudu."

Mitmed juutide vandenõust varises kokku.

Diktaatoriks sündinud

Jossif Vissarionovitš Stalin sündis 18. detsembril 1878 — mitte 18. detsembril 1879, nagu see paljudes ametlikes allikates kirjas seisab. Oma vanust võltsis Stalin 1921. aastal partei küsitluslehel. Ilmselt tahtis ta ennast pisutki nooremaks valetada.

Stalini isa, kingsepp Vissarion Ivanovitš Džugašvili oli harimatu ja toores tüüp. Viis aastat pärast Soso (nii kutsuti Stalinit lapsepõlves) sündi jättis isa perekonna maha ning kolis Tbilisisse, kus ta töötas mõnda aega kingavabrikus ja elas puudust kannatades. Isa haigestus ning suri, kui Stalin oli alles 10-aastane. Stalini ema Jekaterina Georgijevna, sündinud Geladze, oli pärit talupojaperekonnast. Ema teenis elatist pesupesija ning õmblejana ning tal polnud aega pojaga tegelemiseks. Nii veetis Soso suurema osa ajast tänaval. Ta mängis na põdes Soso rõugeid, mis jätsid ta näole inetud armid. Hilisemates poliitilistes aktides on Stalini üheks varjunimeks ka "Rõugearmiline".

Kaheteistkümnepäevane Soso vigastas ühel autoõnnetusel vasakut kätt, mis aja jooksul jäi paremast käest lühemaks ja nõrgemaks. Soso varjas hoolikalt oma osaliselt moondunud kätt, vältis teiste nähes rüetumist ning pelgas arste. Ta suples vastumeelselt ning ei õppinudki ujuma.

Juba lapsepõlves paistis Stalin silma kangekaelsusega ja sooviga oma eakaaslastest üle olla. Ta luges palju. Oma väikese kasvu ja nõrga füüsilise tõttu tundis ta alatasa hirmu võimaliku kakluse korral kolki saada. Stalini varajases noorus avaldusid tema kolm põhiomadust: endassesulgumine, tigidus ja kättemaksu himu. Stalin vihkas kogu elu pikka kasvu ja füüsiliselt tugevaid mehi. Juba varakult haaras tema meeli soov kuulsaks saada. Kuna ta oli aga vaene, pealegi mittevenelane, siis olid tema võimalused tsaristlikul Venemaal läbi lüüa üsna kahtlased. Noorele Stalinile avaldasid tugevat muljet gruusia kirjaniku A. Kazbegi raamatud, eriti aga romaan "Isatapja", mis jutustab mägitalupoegade võitlust oma vabaduse eest. Ühest romaani kangelasest, alistumatust Kobast sai Stalin

Seminarist Stalin 1894. aastal.

meheks. Koba oli hiljem Stalini esimene varjunimi. Kui Stalin sai kooli, läks ta Gori kirikukooli, mille nelja klassi lõpetamiseks kuluis tal kuus aastat. Tal oli koolis tõsised raskusi, sest suurem osa õppetööst toimus vene keeles. Stalin õppis päris hästi vene keeles kirjutama, kuid mitte kunagi vabalt rääkima. Ta rääkis vene keelt aeglaselt, vaikselt ning tugeva gruusia häälega.

1894. aastal astus Stalin Tbilisi vaimuliku seminari. Tolleaegsetes koolides, nii nagu seminaris valitses obskurantism, silmakirjalikkus ning vastastikkuslikkumine. Seminaris oli range kord ning peaaegu sõjaväeline distsipliin. Nii pidi iga midagi imestada, et sellistest õppeasutustest ei võrsunud mitte ainult tsaarivõimu kuulekad teenrid, vaid ka revolutsionäärid. Seminar mõjutas Stalinit peavasti ning arendas edasi neid omadusi, mis olid avaldunud juba tema varajases nooruses. Stalin muutus veelgi suuremaks sõnakeerutajaks, kavaldajaks ning toorutsejaks. Seminaris ajast on pärit ka Stalini dogmatism ning igasüguse infantsuse puudumine teistimõtlejate suhtes. Noorel Stalinil polnud ka huvi meelt. "See oli kummaline grusiin," meenutasid seminarikaaslased hiljem. Ta ei saanud üldse naljast aru ning reageeris needuste ja ähvardustega ka kõige mõttumale naljale."

Seminaris õppides vaimustus Stalin marksismist ning ametliku versiooni järgides ka koolist välja heidetud keelatud kirjanduse lugemise eest ja sotsiaaldemokraatlikus ringis osalemise pärast.

Enimlaste poliitikute-diktaatorite, nende käsilaste, aga ka tavaliste kriminaalide ja kurjategijate elulugudes on hämmastavalt palju ühist. Kui me tahame saada väikseks kuulsusele, kus on kurjuse lättes, siis peame alati kõigepealt tutvuma meid ümbritseva diktaatori või kurjategija lapsepõlvega. Skeem on lihtne: kõik julmuksed, mis on nad siis karmikäelised poliitikud, seksuaalmõrvarid või tavalised mõrurid, on üles kasvanud vaegperekonnas või siis peres, kus on domineerinud üks või mitu isiklikku. Samuti on nad kõik kannatanud füüsilisest puudest või harimatusest tingitud alaväärsuskompleksi all. Paljude diktaatorite-memnepoegade puhul on tavaline ka see, et nad püüdsid kunsti teha. Nero laulis, Napoleon kirjutas esseid, Stalin ja Mussolini luuletasid, Hitler maalis, Göring luuletas ja maalis, Goebbels kirjutas romaane ja teatritükke...

Napoleon oli 15-aastane, kui ta isa suri, Hitler 14, Stalin 10. Hitleri ja Napoleoni isad olid sageli aastaid ära. Stalini isa jättis ema maha, kui poeg oli alles kaheksa-aastane. Napoleon lahutati isast üheksa-aastaselt.

Napoleon, Bismarck, Hindenburg, Wilhelm II, Stalin, Hitler, Aleksander Suur, Hannibal, Caesar, Caligula, Nero, Karl V, Felipe II, Louis XIV, Ivan Julm, Liangis-khaan, Friedrich Suur, Robespierre, Mussolini, Franco, Himmler, Goebbels, Eichmann, Höss, Heydrich, Mengele ja veel paljud teised nendetaolised inimesed manipuleerijad — neis kõigis oli midagi ühist. Nad kasvasid üles tugeva mõju all, neil olid isikupäratud ja tahtejõuetud isad ning nad kõik olid n.-õ. võõraste kätega.

Need kaks fotot annavad mõtlemissainet nii müstikutele kui psühholoogidele. Ülemine fotol: Hitleri neljanda klassi lõpupilt 1899. aastast. 10-aastane Hitler on viimases reas keskel. Alumisel fotol: Stalin neljanda klassi lõpetamisel (tagumises reas keskel).

Lihtsaima tihe side emaga arendab poegades võimulaadust ja kalduvust võitlusele. Verejanuliste poliitikute elulugude põhjal võib öelda, et vägivalda ei talva mitte mees, vaid mittemees.

Lihtsaim räägib oma päevikutes suure hellusega emast, kuid vihkamisega isast. SA (Sturmabteilung — rünnakrühm) juht, homoseksualist Röhm ütles oma ema kohta: "Minu ema on maailma parim naine ja ema. Noorima pojana ei ole ma tema kohta midagi rohkemat öelda." Auschwitzi koonduslaagri komandant Rudolf Höss kaotas oma isa, kui ta oli neljateistkümneaastane. Höss meenutas: "Ma ei mäleta, et isa kaotus oleks mulle midagi tähendanud... Kuid et teadmisel isa surm minu elukäigule suuna, mida ta poleks soovinud." Selle for-
muleeringuga tabas Höss endalegi teadmata naelapea pihta.

Lihtsaim oli viisteist aastat vana, kui tema tähtsusetu isa suri ja tugeva ema mõju ei jätudavaks.

Lihtsaim Helena saarel pagenduses olles tunnistas Napoleon, et ta ei armastanud kedagi nii nagu oma ema. Memmepoegadest poliitikele on omane julmus, kalduvus ja sõnamurdlikkus. Napoleon lubas, et Prantsusmaa saab elama rahus, kuid isehakanud keisri üks sõjakäik järgnes teisele. Rahuinglit ja rahvajuhiti mõeldisid ka Hitler ja Stalin, keda tegelikult huvitas ainult omaenda võim.

Huvitav on lugeda memmepoegadest julmurite päevikuid. Himmleri ja teiste totalitaristide päevikusissekannetel on sarnasust koduperenaise ülestähendustega. Kuid tühisemat päevikut kui Nikolai II oma annab ette kujutada...

Poliitikasse trüginud memmepojad ei suutnud vabaneda oma ema mõju alt ja nad olid arglikud, otsustusvõimetud ja ebamehelikud, siis kompenseerisid oma isiksuse puudujäägid unistustega suurest võimust, massidele koha kättemaksust ja lunastusest. Mõned memmepojad jäidki õnneks vaid unistama. Friedrich Nietzsche oma üliinimese teooriaga on üks näide. Osa emajumaldate poegi üritas oma unistusi (õigemini oleks öelda luupaineid) ellu viia ja lõpetas neid kurvalt. Sellesse gruppi kuuluvad ka mõned kaasaegsed sektijuhid. Osa ei õnnestus pääseda riikide ja armeede etteotsa ja nad korraldasid (või lüüsid korraldada) suurejoonelisi tapatalgaid.

Operatsioon "Nälg"

Mis juhtus 1932. aasta sügisest 1933. aasta suveni Ukrainas ja Volgas? Miks võeti talupoegadelt viimasegi viljatera? Miks sarnanes viljavarumiskeskustega paunide sõjaga omaenda rahva vastu? Kuidas võis juhtuda, et miljonid inimesed surid nälga, kui maad polnud tabanud põud?

Sellise nälgjahäda põhjustas stalinlik viljavarumispoliitika. 1932. aastal tõi Stalinite ja Molotovile muret asjaolu, et talupojad võisid vabalt liikuda ja töökohti vahetada. Oli vaja midagi välja mõelda, et talupoegi maal kinni hoida. Teuda oli ka, et puudust kannatavad talupojad käisid õsiti põllul käärides ja japlid lõikamas, et sauks lastele putru keeta. Sellele sotsialistliku omandi muremisele oli vaja lõpp teha.

7. augustil 1932 anti välja seadus, mille järgi põllult vilja varastamise eest ning ühiskondliku vara, kariloomade jms. röövimise eest nähti ette mahalaadimise koos kogu vara konfiskeerimisega, kergendavatel asjaoludel võis mahalaadimise asendada vähemalt 10-aastase vabadusekaotusega koos kogu vara konfiskeerimisega. Rahvas hakkas seda nimetama viie viljapea seaduseks. Viie viljapeast piisas, et kohus võiks perekonnapeale surmanuhtluse määrata. Masinavärk hakkas tööle. 55 000 inimest mõisteti süüdi. Neist 2100 lasti maha. Viljavarumiskampaania muutus tõeliseks sõjaks talupoegade vastu.

1932. aasta sügisel langesid külad viljavarusisvolinike terrori alla. Ametlik dokumentide järgi varusid nad küll vilja, kuid tegelikult polnud see nii. Talupoegadelt võeti ära kõik: kartul, lüha, kodulinnud. Stalin tegutses nagu ehiniväejuht sõja ajal, mil vaenlasele ei jäta midagi. Ära võeti isegi soe toit pol-

1932. aasta talveks oli must murepiirkond hiiglasuureks laienenud: selle allmine piir kulges Ukraina põhjarajoonide kaudu mustmullavööndi keskoblastesse ning läbis Kurski ja Voronezi oblasti umbes keskpaigast. Voronezi oblasti põhjaosas, nii nagu ka Valgevenes, oli olukord küll raske, kuid lausa näljasust seal ei ähvardanud. Näljaala hõlmas Voronezi oblasti lõunarajoonid, Penza oblasti edelast kirdesse, kogu Kuibõševi oblasti, Uljanovski oblasti lõunaosa ja Baškiiria. Nälgis ka Orenburgi oblast ja sealt edasi itta kuni riigipiirini välja. Lõunas hõlmas surmaala Musta mere ranniku, Kaukasuse peaaHELiku, Kaspi ranniku ja ulatus sealt edasi itta.

Nälg tappis inimesi füüsiliselt, aga ta murdis neid ka moraalselt. Arhiivis on säilinud dokument, millest saame teada, et nälja-aastal 1921 palus grupp kodanikke oblasti sõjakomissariaadilt ja täitevkomiteelt ametlikku luba tappa oma lapsi endale söögiks. Läks mööda pisut üle kümne aasta ja inimesesõnnu muutus massiliseks.

Keskkomitee komisjonid tuiskasid mööda maad ringi. Põhja-Kaukaasias
jõudis selline komisjon 1932. aasta oktoobri lõpus. Seda juhtis Kaganoviitš. Ko

1941 aastal näljapiirkonnast evakueeritud lapsed. Tollal sai maailm teada, et Venemaal on nälg. Kümme aastat hiljem käskis Stalin kõik salajas hoida.

pooli koosseisu kuulusid Mikojan, Tšernov, Jagoda, Škirjatov, Kossarev ja
ed Komisjonile olid antud erakorralised volitused Doni-äärses Rostovis
niti kokku kraikomitee büroo erakorraline istung.

1. Tohtorite esitati ainult ultimaatumeid. Vili tuli kiires korras ära anda
2. Tohtorite jätmise puhul kanti staniitsa musta nimekirja. See tähendas sur-
3. Tohtorite Musta nimekirja sattunutelt võeti ära kogu saak: nii toidu- kui seem-
4. Tohtorite Hiljem korraldati läbiotsimine: kõik söödav viidi ära. Suletud tarbijate
5. Tohtorite kooperatiivi kauplused. Inimestel keelduti staniitsast lahkuda. Sõjavägi piiras
6. Tohtorite rajoonid sisse.

1915. aastal 15 stanitsat tehti täiesti tühjaks. Inimesed veeti Siberisse, Lääne-Siberisse, Kesk-Siberisse, lõuna- ja põhjapoolsetesse osadesse, loomavagunites. Poltavskaja stanitsa asemele kerkis hiljem Punaarmee linn. Nime sai ta selle järgi, et kevadel pandi tühjadesse taredes ja lammades demobiliseeritud punaarmeeelased. 1932. aasta talvel korraldas Stalin kogu Punaarmee, ingušside, karatšaide ja krimmitatarlaste tulevaste väljasaatmise, et neid viia Siberisse.

Meeleheitele viidud kasakad haarasid relvad. Nümmetatud külakute maha
saadeti maha suruma Punaarmee. NKVD endise kindrali A. Orlovi tunnus-
märgiselt keeldus üks lennueskadrill ülestõusnud kasakastantsude kätt tamm-
kõrre võtmast. See saadeti otsekohe laiali ja pool isikkoosseisust lasti maha.
Kõrge PU piirivalveväe ülem Frinovski, kes vastutas ülestõusude maha surumise ja
karistusoperatsioonide läbiviimise eest, kandis Poliitbüroo istungil ette, et Põh-
ja Kaukaasia jõgedes ujuvad allavoolu sajad sõjaväelaste laibad. Seoses sellega
olulise ülestõusnutega erakordselt julmalt. Kümned tuhanded talupojad lasti

kohtuta maha, sajad tuhanded saadeti asumisele või veeti Siberi ja Kasahhstani koonduslaagritesse.

Ukrainas tegutses komisjon eesotsas Molotoviga. Kogemusi oli küllapärane talupoegi pitsitati nü, kuidas võimalik. Kehtestati trahvid viljaplaani täitmata jätmise eest. Volinikul polnud enam vaja improviseerida, talupoegade taresid ja toiduainetest tühjendada nüüd juba seaduslikul alusel. Kästi ära võtta ka küllad ja söödavarud. Kohalikud võinud püüdsid Molotovi komisjoni korraldusi peaaegu ignoreerida.

Kohtadele saadeti Ukraina K(b)P Keskkomitee peasekretäri S. Kossigi kirja instruksioon, mis keelas ilma partei oblastikomitee loata külvivaru võtta ja vedada. Moskvast aga leiti, et Ukrainas toimuv ei vasta nn. partei põhiõppele. Kiirel korral sõitis Kievisse Kaganovitš teatega, et ÜK(b)P Keskkomitee tühistanud Ukraina K(b)P Keskkomitee otsuse, sest see olevat nõrgestanud "nõrgestatud põlvkonna võitluses vilja eest". Kaganovitši initsiatiivil kehtestati Ukrainas nagu Põhja-Kaukaasiaski mustade nimekirjade koostamise kord.

Hiljem olid paljud nõukogude inimesed veendunud, et Stalin ei teadnud midagi miljonite talupoegade hukkamisest. Vale! Nii Stalin kui tema lähikondlased teadsid näljast. Ja mitte ainult et teadsid, vaid viisid küla teadlikult vastu hukkamisele. See ei sündinud üleöö. Mõte talupoegadega arveid õiendada oli Stalin peas idanenud tükk aega. 1928. aastal käis ta esmakordselt Siberis vilja viimas pressimas. Tagasi tulles oli tal kuri veendumus, et talupoegi võib maha surra ainult nende selgroogu murdes.

Millest oli Stalinil tekkinud selline pime viha talupoegade vastu? Kas nende nendest teoreetilistest arutlustest, et talupoegade mass tekitab iga päev, iga tund stiihiliselt ja tohutult ulatuses kapitalismi. Võitluses kapitalismiga juhikud Stalin aga ainult ühest meetodist — hävitamisest.

Nälgivad kulakud Volgamaal. 1930. a. eksportis N. Liit 48,3 milj. tsentnerit teravilja, jaargumisel aga koguni 51,8 milj. tsentnerit.

Üheksa kuud järjest võimutses nälg, talupoegi halastamatult tappes. Napp ja raskendavavärv käima läks, kaotas Stalin külas toimuva vastu luvi. Teatud talupoegade vastu jõudsid küll Kremlisse, kuid Stalin ei teinud neid mibi. Ta ei tahtnudki neid märgata. Ent kirjanik M. Šolohhovi kirjalik ei saanud ignoreerimata jätta. Stalin vastas lühidalt. Ta kutsus üles nägema punde tapas. See tähendab helget tulevikku.

Kõrge kohutavam näljaepideemia algas 1933. aasta mais.

Tuleludulisel eesrindlike kolhoosnike kongressil 1933. aasta veebruaris lõi Stalin lihtsalt käega näljahäda tragöödiat, teatades, et "need raskused, mis teie kannavad, ei vääri isegi seda, et neist tõsiselt räägitaks. Igal juhul, võrreldes teie raskustega, mida töölised 10–15 aastat tagasi üle elasid, näivad teie raskused, seltsimehed kolhoosnikud, lapsemänguna".

Teie näljaepideemia kohta ei varjanud Stalin mitte ainult oma kaasmaalaste eest, vaid ka välismaale teadete saatmist. Välisajakirjanikel oli keelatud teada rajooni, kus valitses nälg. Mõnel korrespondendil õnnestus siiski tööle materjale avaldada. Siis märkis solvunud Stalin ÜK(b)P Keskkomitee ja Keskkontrollkomisjoni ühispleenunil jaanuaris ärritunult, et osa välisajakirjanike talpab "rahvaste majanduselust ja töötajate olukorrast sama palju kui nähi Abessinias keiser kõrgemast matemaatikast".

1933. aasta augustis käis näljast vaevatud Kievis Prantsusmaa endine peaminister Edouard Herriot. Kõrge külalise auks korraldati uhkeid bankette ja vastuvõtte Asulatesse, mida Herriot külastas, veeti toiduaineid, kohalikele elanikele jagati rõivaid. Ringsõidu lõppedes kinnitas Herriot, et kõik teated Ukraina näljahädast on suur vale ja natsliku propaganda väljamõeldis. Tema sõnad eksistentsid tookord paljusid Lääne inimesi.

Vestluses Inglise peaministri Churchilliga Teherani konverentsil märkis Stalin, et kollektiviseerimise ajal tuli võidelda kümnete miljonite kulakute vastu, kellest enamik hävitati. Samal teemal vestles Stalin ka Rooseveltiga Jaltas, kurtides, et Ukrainas on tema olukord raske ja ebakindel. Mis nende sõnade taga peitub, on teatavaks hiljem. Tuli välja, et näljaepideemiast oli Stalinile veel viha. Järgmine samm pidi olema kõigi ukrainlaste ümberasustamine. Stalin kahetses hiljem veel hulka aega, et tal ei õnnestunudki oma plaane ellu viia.

1933. aasta suvel jõudis operatsioon "Nälg" lõpule. Erinevatel andmetel oli hukkunuid neli kuni kümme miljonit inimest. Täpset arvu ei tea keegi.

Milovan Dzilas, kes Stalinit isiklikult tundis, kirjutas: "Tegelikult oli Stalin kuletis, kes järgis abstraktseid absoluutseid ideid, mis olid oma olemuselt utoopilised ja mille edukas elluviimine tähendas vägivalda, füüsilist ja vaimset hävitamist." Stalin ehitas hirmule rajatud ühiskonna, mille vundamendiks oli vägivald. Ent Stalin ei sooritanud genotsiidi uhkes üksinduses. Teda aitas, toetas ja tõi tagant terve süsteem. N. Liidu tragöödia seisnes selles, et kuriteod ja usk ühiskonna helgetesse ideaalidesse käisid käsikäes.

Mussolini tõus ja langus

Itaalia fašistliku partei asutaja ja juht Benito Amilcare Andrea Mussolini sündis 29. juulil 1883. aastal Varano di Costa külas. Mitu põlve Benito isapoolseid esivanemaid olid põlluharijad ja tema isa Alessandro küla sepp. Ema Rosa Malton oli jumalakartlik ja vaikne naine ning pidas õpetajaametit.

Benitol oli allumatu iseloom. Koolist visati ta pussiga kaklemise pärast mitu korda välja, kuid ta lõpetas siiski keskkooli ning 18-aastasena sai temast põhikooli ning 18-aastasena sai temast põhikooli õpetaja. Ent peagi võeti talt halva maine tõttu õpetamisõigus. Noorusaja katsumustes kujunes tema iseloom: egoism, tahtekindlus ja põikpäisus, millest ükski diktaator läbi ei läbi.

Kuna Mussolini elus mängisid suurt rolli naised, teemegi nüüd juttu tema suhetest õnema sooga.

Juba noores eas tunnistas Mussolini, et riietab silmadega lahti iga naise. Noorusaastail kohtus ta naistega kõige sagedamini trepikodades, puude vilus ja jõekaldal. 19-aastase Benito ellu jättis olulise jälje vene sotsialist Andželika Labanova, kes oli temast neli aastat vanem. Huvitaval kombel katkestas naine tema suhted, kuna kahtles õigusega Benito sotsialistlike vaadete siiruses.

Seejärel oli Benitol romaan abielunaisest korteriperenaise Luigiga. See oli vabastavalt armukade naine. Ta rebis oma armukese märkmikust välja lehed, millele olid ajalooõpikust välja kirjutatud tööks vajalikud naisenimed.

Muide, temalt sai Mussolini süüfilise, mille tõttu ta pidi peaaegu oma elu kätte külge panema. Ta ei suutnudki end päris terveks ravida ning paljud seostavad tema sõjaaegseid mõõdalaskmisi ajukahjustusega. Mussolini iseloomus võisid ilmselt hõlguvat haldada teisigi väljaravimata süüfilise tundemärke, nagu suurushullustus ning kõrgenenud ärrituvus.

1909. aastal armus Mussolini Raquele Guidisse. Sotsialistina ei pooldanud Mussolini kiriklikku abielu ning pakkus vabaarmastust. See kutsus esile Raquele ema vihase protesti. Siis ütles Mussolini: "Näete seda revolvrit, sinjoora? Selles on kuus padrunit. Kui teie tütar mind hülgab, saab üks temale, ülejäänud viis minu jaoks." Pärast seda andis sinjoora oma õnnistuse. 17. jaanuaril 1910 panid noored ilma igasuguste formaalsusteta leivad ühte kappi ning asusid Via Mercu-

14-aastane Benito Mussolini.

toja elama möbleeritud korterisse. Saanud peaministriks, oskas lüüa ümber oma vana elu. Teda külastavaid daame oma ametiruumides, kusjuures ta ei võtnud neid vastu ega kingi. Üldse suhtus Mussolini naisesse kui naudinguvahendisse, mis vahetas neid sageli, juhindudes tugevast maamehe maitsest. Talle ei meeldinud ka, et naine tema kõrval magab, sest kartis märkusi oma õösärgi kohta, ilma milleta ta uinu-
s.

Humorimeele ja eneseirooniaga oli *duce* raskusi. Väga ebauskliku mimese-
me kartis ta kohutavalt küürakaid ja vigaseid inimesi ning avatud vihmavarje. Ta
ostis oma punase Alfa-Romeo mootorikattele amuletti ning ei läinud kusa-
le ilma väikese Püha Antoniuse kujuta, mis pidi kaitsma haiguste eest. Eetri ja
stiuuki lõhn pani teda minestama. Ta pesi end ja vahetas särke harva. Ükskord
olvas ta Hispaania kuningannat, ilmudes vastuvõtule ajamata habemega.

Enne oma kõlvatuse juures austas *duce* tugevaid perekonna alustugesid. Tõsi
oll aeg-ajalt kolkis ta oma Raquelet ning ükskord läkitas lemmiktütre Edda
ja taldriku. Naine ei jäänud võlgu. Kord, kui Benito oli kõvasti auru all ja
laskis mööblit lõhkuma, hoiatas naine: "Kui sa veel kord sellises olekus koju
tuled, tapan sul!" *Duce* teadis, kellega tal on tegemist, ning jättis joomise maha.
Seda armukestega ta nii ei tseremoonitsenud.

Võimased üheksa eluaastat oli Mussolini armukeseks mustapäine iludus Cla-
rella Petacci. Ilmselt oli see kõigist tema kiindumustest sügavaim. Ent vaatama-
ta armastusele Clara vastu, oma perekonda ta ei hüljanud. Targa naisena ei esi-

28. oktoobril 1922, pärast kuulsat marssi Roomasse poseeris Benito Mussolini koos oma pooltoetajate ja kaasvõitlejatega Popolo del Lavoro väljakul fotograafidele.

Mussolini armuke Claretta Petacci 1938. a.

vene emigrantidest revolutsioonäridega, kes avaldasid Mussolinile suurt mõju. Sotsialism sai Mussolinile sedavõrd omaseks, et ta hakkas endaga kaasas kanda oma Marxi pildiga medaljoni.

1904. aasta novembris oli Mussolini Itaalias tagasi. Saanud vene sotsialistidelt tõhusa väljaõppe, hakkas ta kodumaal sõnas ja kirjas propageerima sotsialismiideed. 1909. aastal asutas Mussolini oma kodumaakonnas Emilia Romagna Forlì linnas ajalehe "L'Avanti di Classi", millest kujunes klassivõitluse lipukandja. Ajapikku sai Mussolini tuntuks kogu Itaalias. 26-ndaks eluaastaks oli Mussolini kuus korda vanglas istunud, omandanud sotsialistliku kõnemõttekuulsuse, oli keskpärane, kuid produktiivne ajakirjanik, tuntud huligaan ja mõistagi itaalia fašistide lüder. 1912. aastal sai Mussolinist ajalehe "L'Avanti" peatoimetaja.

Esimeses maailmasõjas võitles Mussolini tavalise reamehena. 23. veebruaril 1917 sai ta granaadiheitja plahvatusel raskesti haavata ning demobiliseeriti. Sama aasta juunis asus ta taas tööle oma 1914. aasta novembris asutatud ajalehe "Il Popolo d'Italia" toimetajana.

23. märtsil 1919 asutas Mussolini pahempoolsete võimuhaaramistaotluste vastu võitlemiseks sõjaveteranide organisatsiooni *Fasci di Combattimento* (Võitlushit), mis 7. novembril 1921 kuulutas end Rahvuslikuks Fašistlikuks Parteiks (*Partito Nazionale Fascista*). Mussolinist sai selle partei juht — *il duce*.

1922. aasta oktoobris nõuab Mussolini valitsuselt fašistide laskmisest kabinetti ning lubab korraldada rünnaku Roomale, kui tema nõudmisi ei täideta.

tanud Clara mingeid pretensioone ning rahuldus talle ostetud lühisuskorteriga. Ükskord ilmus naise armupessa *duce* seaduslikult kaasa, silmitses luksust, mille Mussolini oli oma armuke ümbritsenud, ja hoiatas sarkastiliselt, et ükskord kihutatakse ta lühireto väljakule — prostituutide kogunemispaika. Kuid tulgem tagasi Mussolini poliitilise karjäärini juurde.

1902. aasta juunis sõitis Mussolini Šveitsi, kuhu jäi rohkem kui kaheks aastaks. Šveitsis teatas ta ühe veinikaupmehe juures jooksupoisina ning õhtuti kõlaltas Lausanne'i ülikooli. Ta luges Marxi ja Engelsit ning kohtus

24. oktoobril mobiliseerib ta Napolis 40 000 mustsärklast ning korraldab otse valituse nuhkide silme all 27. oktoobril grandioosse vägede ülevaatusse. Samal hommikul annab ta mustsärklastele korralduse marssida Rooma. Kuningas Vittorio Emanuele III kõhkleb järgmisel päeval piiramisseisukorra väljakuulutamise otsusele allakirjutamisega ja nii saab Mussolini olukorra peremeheks. Pärast valituse tagasiastumist teeb kuningas 29. oktoobril Mussolinile ülesandeks moodustada uus valitsus ning annab talle ka edaspidi vabad käed. Mussolini sõidab rongiga Rooma, 30 kilomeetri kaugusel linnast ootavad tema banded ja rahvaselt rünnakukäsku. 30. oktoobril tuuakse mustsärklased erirongidega Rooma võiduparaadile. Järgmisel päeval esitleb Mussolini oma kabinetti. Peale ministri ameti võtab ta endale ka sise- ja välisministri koha (3. jaanuaril 1926 loobas juhtima ka sõja-, mere- ja lennundusministeeriumi). Oma poliitiliste otsuste kohta on *duce* öelnud: "Ma olen reaksionäär ja revolutsionäär vastavalt oma loomale." Paremini ei olegi võimalik tema maailmavaadet ja poliitilisi eesmärke määratleda.

Mis sundis aga Mussolinit Hitleriga liituma? Eelkõige kindlasti ühine anti-sotsialistlik ning imperialistlik ideoloogia. Esimesel kohtumisel Veneetsias 1934. aastal 1934 ei leidnud diktaatorid veel ühist keelt, sest erinevused välispoliitilistes huvides, eriti Austria osas, olid liiga suured. Alles pärast sõda selgus, et Mussolini polnud Hitlerist kuigi heal arvamusel, kõige rohkem häiris teda Hitleri fanatism ning haiglaslik eneseteadlikkus.

21. oktoobril 1936 jõudsid Rooma ja Berliin siiski esimese koostöökokkuleppeni. Kõige tugevamat muljet avaldas Mussolinile aga tema esimene ametlik visiit Saksamaale 1937. aasta septembris. Juhid külvasid teineteist üle komplimentide ja auavaldustega. Hitler autasustas Mussolinit spetsiaalselt temale määratud Saksa Kotka Teeneteordeni suurristiga ja kullatud parteimärgiga, mida NSDAP liikmetest kandis ainsana Hitler. Juhid pidasid teineteisele kiidukõnesid ning kinnitasid vastastikku usaldust. Mussolini saabumise päeval, 25. septembril 1937 oli Berliini pentanav Unter den Linden pidulikult kaunistatud. Kaks miljonit pealinlast moodustasid 15 kilo-

Mussolini: pilk alati suunatud kaugetesse.

25. september 1937. Benito Mussolini visiidi puhuks on Berliini peatänav Unter den Linden pidulikult dekoreeritud.

meetri pikkuse spaleeri ning skandeerisid diktaatorite autokolonnile vahetpidamata: "Duce, duce, duce!" Loomulikult oli Mussolini higitatud Kruppi relvatehaste külastamine ning kohtumised Saksamaa sõjaväelise juhtkonnaga avaldasid talle samuti tugevat muljet, sest ta võis oma silmaga veenduda Saksamaa vägevuses.

29. septembril 1938. aastal toimus Münchenis legendaarne Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Itaalia riigipea kohtumine, mille algatajaks oli Mussolini. See oli ka *duce* viimane suurem edu välispoliitikas. Itaalias tituleeriti teda "rahukaitsjaks". Kohtumisest osavõtjad nõustusid sellega, et Sudeedumaad liidetakse Saksamaaga ja seal elavatel tšehhidel tuleb lahkuda.

"See, mis Münchenis toimus, on kolossaalne. See on bolševismi ja kommunismi lõpp Euroopas. See on Venemaa igasuguse mõju lõpp Euroopas," meenus Mussolini hiljem.

Müncheni sobing näitas selgelt, et lääne demokraatia ei olnud enam võimeline Hitlerile kohta kätte näitama, kogu Euroopa diplomaatia oli tasakaalust väljas ning sellest lõi kasu ainult fiürer.

Pärast Teise maailmasõja puhkemist kohtus Mussolini Hitleriga esimest korda 18. märtsil 1940 Austria piiril asuvas Brenneri raudteejaamas. Fiürer rääkis Mussolini kuulas. *Duce* kinnitas oma lubadust Saksamaaga koos võidelda.

Pärast kummalise sõja lõppu, kui Saksa väed alustasid 10. mail 1940 peale

Prantsuse vägede vastu, uskus Mussolini välksõja edusse ning oli kindel, et 1940. aasta septembris-oktoobris on sõda Euroopas lõppenud. Mussolini selles enesekindlus nähtus sellestki, et ta käskis samal sügisel demobiliseerida 100 000 meest. See oli rumal viga, sest samal ajal otsustati rünnata Kreekat. Üpärane Mussolini võttis endale kogu vastutuse sõjaliste operatsioonide eest, see oli aga tema kõige suurem viga, sest ebaedu korral polnud tal võimalik kedagi patuainaks teha.

Hitleri edu Euroopa sõjatandril tekitas Mussolinis vastupandamatut soovi saavutada maid vallutada. Reaalsustaju minetanud Mussolini lootis aja jooksul vallutada Malta, Korsika, Tuneesia ja Djibouti, samuti teised Prantsuse ja Briti kolooniad Aafrikas, ja luua Hitlerist sõltumatu impeerium. Selline plaan näitas, et Mussolini nagu Hitlergi polnud võimeline hindama adekvaatselt oma riigi sõjalist võimsust. Itaalia polnud sõjaks valmis. Sellest hoolimata üritas *duce* 1940. aasta oktoobris vallutada Kreekat, et kinnitada kanda Balkanil. Armetu sõjakäik lõppes novembri alguses Itaalia vägede lüüasaamisega. Tõsi, mõningast edu saavutasid itaallased Aafrikas, kus õnnestus vallutada üksikud Inglise tugipunktid Juba 1935. aasta märtsis oli Mussolini alustanud oma uhkeid vallutusretki, alustades Etioopia. Kuigi ühe armetu Aafrika riigi vallutamist ei saanud pidada teatavalt mis vägiteoks, pakkus võit *ducele* siiski rahuldust ning andis talle julgust uute sõjaliste aktsioonide korraldamiseks.

Itaalia lipp ei lehvinud Etioopias kuigi kaua: juba 1941. aasta mais löid Inglise väed itaallased Etioopiast välja.

1939. aasta aprillis vallutasid Itaalia väed veel Albaania, kuid sellega oli Itaalia

Benito Mussolini, Adolf Hitler ja Itaalia kuningas Emanuele III Saksa riigikantsleri auks korraldatud paraadil 1938. a. aprillis.

10. juuni 1940. Mussolini teatab rahvale, et on kuulutatud sõda Prantsusmaale ja Inglismaale.

füürerit sõlmima N. Liiduga separaatrahu, et oma seljatagust kindlustades vältida tõrjuma lääneliitlaste võimalikku invasiooni. Hitler oli aga kindel sõjakäik idas kujuneb edukaks.

13. mail kapituleerusid Saksa väed Aafrikas. Nüüd oli liitlastele tee Sitsiiliale avatud. Mussolini unistus luua Aafrikas Itaalia koloonia läks maksma 13 700 itaallase elu. *Duce* ei kavatsenud veel alla vanduda, kuid pärast seda, kui liitlased hõivasid Sitsiilia ja valmistusid tungima Pürenee poolsaarele, oli Mussolini tund lõõnud.

25. juulil 1943 tagandas Itaalia kuningas Emanuele III Mussolini peaministri kohalt. Kuningas ei lasknud tal isegi rääkida, öeldes vaid: "Mul on kahju, kuid teist lahendust ei olnud." Sama päeva pärastlõunal võeti Mussolini Villa Savoias vahi alla.

Hitleri korraldusel alustati operatsiooni "Unternehmen Eiche" (operatsioon Tamm), et leida ja vabastada arreteeritud Mussolini. *Duce* vabastamine tehti ülesandeks kurikuulsale SS-*Hauptsturmführer* Otto Skorzenyle. Jagades vajalikku informatsiooni eest heldelt võltsitud Inglise naelu, õnnestus sakslastel *duce* jälle saada. Natsid said teada, et kukutatud diktaatorit hoitakse Maddalena saarel.

26. augustil võttis Skorzeny ette luurelennu saare kohal, kuid kukkus koos lennukiga merre. Ta õngitseti välja ning samal päeval vallutas ta viie kurkaat ja saja mehe abil saarekese. Kuid Mussolini oli selleks ajaks saarelt ära viidud. Tuli jätkata *duce* otsinguid.

3. septembril kirjutas kindral Giuseppe Castellano alla Itaalia kapitulatsioonile.

lia oma teiste maade anastamise võimalused ammendanud. 11. detsembril 1941 kuulutas Saksamaa ühe sõja, sama tegi ka Itaalia. Aastatuhande vaenujalale maailma võimsaima riigiga, olid mõlemad diktaatorid surmaotsusele alla kirjutanud.

Täites lintlaskohustusi, saatis Mussolini Saksa-Vene rindele 60 000 meest, 1942. aastal suurendati selle kontingenti 200 000 meheni. Mussolini uskus ikka veel siiralt võidusse. Sakslaste ebaedu Aafrikas 1942. aasta suvel rikkus aga *duce* tuju ja aasta 1. detsembril soovitas ta Hitleril lõpetada sõjakäik N. Liidu vastu.

7. aprillil 1943. aastal kohtus Mussolini Salzburgi lähedal Klessheim lossis Hitleriga ja püüdis veenda

Hitlerit. Kuigi Mussolini võimule upitamine oli enam kui küsitav, lootis Hitler veel Mussolinit ära kasutada.

14. septembril vabastas Skorzeny juhitud langevarjurite üksus nägijutelle "Tempo Imperatore" interneeritud Mussolini. Kukutatud diktaator tahtis, et ta viidaks Rocca delle Caminate kindlusesse Romagnas, kuid Hitleril olid temaga teinud plaanid ja vabastatud Mussolini toimetati lennukiga Viini. Järgmisel päeval kohtus Mussolini Müncheni hotellis "Vier Jahreszeiten" oma naise Raquela, laste ja lastelastega. Päev hiljem lendas ta Hitleri peakorterisse Rastenburgi, kus ta teinud ees tõsine jutuajamine füüreriga.

14. septembril moodustas Mussolini Saksa okupatsioonitsooni jäävas Salos Itaalia Sotsiaalse Vabariigi (*Repubblica Sociale Italiana*). See oli kukutatud diktaatori viimane katse ühitada oma unelmad, soovid ja sundmõtted. Kuid Põhimaailmas tegutsenud partisanid alustasid võitlust nii Saksa okupatsiooni kui ka Mussolini varivabariigi vastu.

1. detsembril tuli Mussolini veel kord Hitlerile vastu ning andis korralduse teha võimu all olevas piirkonnas elavad juudid koonduslaagritesse deporteerida.

20. juulil 1944, kõigest mõni tund pärast Hitlerile korraldatud atentaati, kohustus Mussolini viimast korda füüreriga. Mõlema diktaatori langemine oli ainult aja küsimus.

25. aprillil 1945 kohtus Mussolini Milanos kardinal Schusteri vahendusel

Benito Mussolini pärast vabastamist koos Otto Skorzenyga (vasakul).

Kuulsusetu lõpp: 28. aprillil 1945 riputasid partisanid Mussolini ja tema armukesed laste ja naise koos nendega hukatud kahe parteijuhhi surnukehadega Milanos Loreto väljakul ühe bensiini tankla juures jalgupidi üles.

Rahvusliku Vabastuskomitee (*Liberazione Nazionale*) esindajatega ning mõistis, et tal ei ole enam mingit lootust eluga pääseda. Partisanide esindajad nõudsid, et *duce* alistuks tingimusteta kahe tunni jooksul. Mussolini sai kindral Ciano zianilt teada, et Saksamaa kapitulatsioon on päevade küsimus. Sama päeval õhtul lahkus Mussolini Milanost ning sõitis Comosse, kuhu ta jäi 27. aprilli kolmandal, mil kahest veoautost koosnev väike kolonn Saksa sõdurite eskordiga suutis alustas liikumist Šveitsi piiri suunas. Kuid olude lähemal uurimisel selgus, et Šveitsi põgeneda on võimatu. Nüüd liitus kolonniga 200 meest Saksa õhutõrjekompaniist. Nende jõududega loodeti tungida Saksa sõjaväe juurde Merano. Kuid sama päeva hommikul pidasid kolonni kinni kommunistidest partisanid. Mussolini oli küll selga tõmmanud saksa sõjaväemantli ning pugunud ühe veoautokasti nurka, kuid ta tunti kohe ära. Mussolini toimetati väiksesse Dongio külla. Milanost saabus sinna ka vastupanuliikumise emissar Walter Audisio ning võttis vangistatud *duce* kohalikest partisanidelt üle. 28. aprilli keskpäevaks oli kõik lõppenud. Mussolini ja talle järgnenud armuke Claretta Petacci lasti maha. Sama päeva õhtul kell 23 riputati mõlema laibad koos nendega Dongio hukatud kahe parteijuhhi surnukehadega Milanos Loreto väljakul ühe bensiini tankla juures jalgupidi üles.

Vimase öö olid Benito ja Clara veetnud koos talumajas. Kuigi partisanid olid nõus Clara vabaks laskma, ei jätnud ta armastatud Mussolinit maha. Ja kui legendi uskuda, siis kattis ta laskude kõlades *duce* oma kehaga.

Hitler kui läbikukkunud kunstnik

Saksa propagandaminister dr. Goebbels ütles kord kõnepuldist järgmised sõnad: "Hitler armastab kunstnikke, kuna ta ise on kunstnik." Otse kõnepuldi esimeses reas istus Hitler ise, temast paremal ja vasakul natslikud tuusad. Natsifilmile on jäädvustatud Goebbelsi kiidukõne. Hitler ja kunstnik? Kogu oma elu vihkas Hitler haritlasi. Raamatus "Mein Kampf" ütles ta, et peameetodid on "ahvid ja puupead, kelle ainus eesmärk on meie pea täis toppida ja meid samasugused õpetatud ahvid, nagu nad ise on". Sellised vaated ei olnud mitte ainult Hitlerile. Fašistliku ladviku lugupidamatus vaimse töö vastu, eriti ühiskonnateadlaste vastu tulenes tõsiasiast, et kolmanda *Reichi* teadlased olid harimatud tõusikud. Üheski teises Euroopa riigis polnud nii madala haridustasemega valitsust. Kuid nüüd lähemalt Hitleri lapsepõlvest ja tema kunstiteest.

Adolf Hitler sündis 20. aprillil 1889 Austrias Braunaus. Kust on pärit pere- nimega Hitler? Adolf Hitleri isa Alois Schickelgruberi lapsendas tema ema Klara Anna abikaasa Georg Hiedler. Hitleri isa Alois Schickelgruber võttis en- nelt pärast oma kasuisa ja kasuema surma perekonnanimeks Hitler. Tänapäeval pole selgust selles, mis asjaoludel sai nimest Hiedler Hitler.

Alois Hitler oli jõhker mees, ta pidas ära kolm naist, tehes nende elu lausa pör- raklikuks. Kui isa juhtus kodus olema, sai poeg Adolf alati kolki. Kolmandaks nai- kek võttis Alois oma nõbu, kauaaegse majapidajanna, kellega tal olid suhted juba kehvad, kui tema teine naine veel elas. Adolfi ema Klara Hitler oli oma mehest

kolm aastat noorem. Tema üm- bruses oli ainult vägivald ja vaesus. Aloisil sime- sed kolm last su- gupäraselt, kuid sündis Adolf, kellele ema pühendas kogu oma hoo- tuse. Alois kadus ja ilmus jälle väl- jast ja peksis ja valitses. Ema aga jäi alles nagu haavaleht.

Hitleri varajasest lapsepõl- vest on vähe teada. Fakt on see, et tulevane "geniaal-

Saksa rahva juht jäi juba varases klassis istuma, saa- des mitterahuldava matemaatika ja loodusloos. Aastatel 1902-03 oli ta klassis ainuke- nna koolimaksust vabasta-

Väike Adolf.

tud — asjaolu, mis viitab tema perekonna rahalistele raskustele. Milline Hitler meelde jäänud oma õpetajatele?

Adolfi prantsuse keele õpetaja dr. Huemer meenutas oma endist õpilast järgmiselt: "Ta oli kahtlemata andekas, kaigi tühekülselt. Ta ei valitsenud end tõrges, isekas, oma õigust tagaajav, äkiline ja näis, et tal oli väga raske koolis kehtiva korraga." Peale selle olevat Adolf nõudnud oma kaasõpilaste tingimusteta kuuletumist, talle meeldis olla juhirollis ning teda vaimustas Karl May indiaanijutud. Kirjanik Mayle võlgneski Adolf oma esimesed teadmised geograafiast. 1943. aastal näitas ta Linzis uhkusega oma saatjatele oma "Roter Krebs", kus tema jumaldatud kirjanik oli 1901. aastal elanud.

Hitleri ema Klara.

Hitleri isa Alois Schickelgruber.

Juba poisikesena unistas Adolf kunstniku või arhitekti elukutses. Selle asemel et teha kooliülesandeid, nimetas ta igal vabal minutil akvarelle, joonistas inimesi või visandas monumente. Ema imetles poja pilte ning kahtles isa ees Adolfit. Isa pidas aga joonistamist tühiseks ajaraiskamiseks ja ta andis pojale õhtuti kere peale.

Noor Hitler ei pingutanud vahumõelma, et koolis edasi jõuda, ja nii pidi ema sageli kooli tulema, et õpetajale kaebusi kuulata. Oma raamatus "Mein Kampf" selgitab Hitler, et ta ei pingutanud koolis meelega, et mitte hiljem ametnikuks hakata.

Tollal valitses Linzi reaalkoolis elav poliitiline atmosfäär, sest klerikaalid ja Habsburgide austajad astusid koos vaba- ja saksameelsete kaasõpilaste vastu välja. Hitler kuulus saksameelsete gruppi.

Seoses jätkuvalt halva õppeedukusega pidi Hitler 1904. aastal reaalkoolist lahkuma. Ema ei vandunud alla ja saatis oma võsu läheduses asuva Steyri reaalkooli. Steyris hakkas Hitler elama kasuvanemate pool. 15-aastaselt Adolf oli väga raske emast lahkuda. Samal aastal läks ta Linzi toomkirikus lehti. Tema kirikuõpetaja ütles hiljem: "Oma arvukate leerilaste hulgas pole mul ol-

nud nii pahurat ja pöördunud pöikpead kui Adolf." Noormees ei tundnud mingit rõõmu leeriks astumise ega palveraamatust, talis sõit kahehobusega ei vaimustanud teda. Õpetaja: "Mulle jäi meelde, et kogu leeriskäimise ajal oli talle vastumeelne."

Kolme mitterahuldavaga õpetajaga saksa keeles, matemaatikas ja stenograafias — jäi Adolf ka seekord klassikalist kordama. Edasist õpingupiinadest päästis Hitleri kopsuhaigus. Tõenäoliselt võis ta kooli pooleli jätta ja minna tagasi koju elustatud ema juurde. Hiljemisel suvel nautis Adolf ema hellitusi ning

ta kuulas igal hommikul endale voodisse tuua suure tassitäie sooja piima. Ta loogitses ega suhelnud isegi oma sugulastega. Koduarst on hiljem mõõnnud, et Hitleri "raske kopsuhaigus" oli kõvasti ülepakutud, sest tema oli ravinud tal palju külmetust ja mandlipõletikku.

Parast isa surma oli 16-aastane Hitler ainuke meeshing perekonnas ning ta tundus nii, nagu oleks ta pärit kes teab kui jõukast kodust. Tal oli oma tuba ja ka kütmine, ülejäänud kolm pereliiget pidid jagama ühte tuba ja kööki.

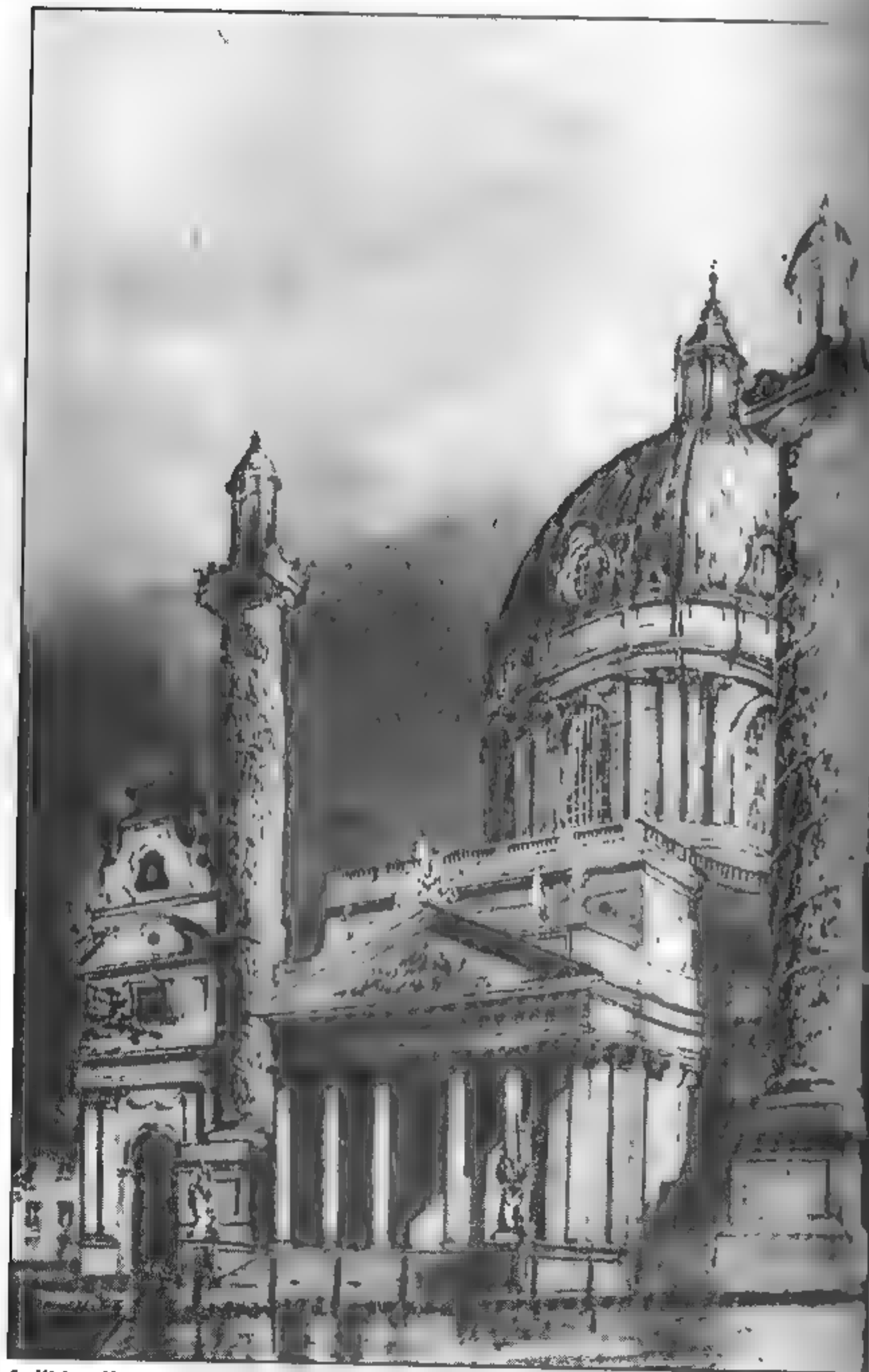
Parast koolist lahkumist elas Hitler üle kahe aasta jõude — tegeles veidi maamajandusega, oli kohaliku teatri alahne külastaja, luuletas ja võttis isegi klaveritunnid. Sel ajal olevat noor Hitler olnud peaaegu elegantne: ta kandnud musta lina riietust, kaabut ja musti glasseekindaid, käinud ringi musta jahutuskepiga, nautinud elevantlõuust nupp, seljas olnud tal must ülikond, talvel aga kandnud Hitler musta siidvoodriga palitut. Nii olevat ta näinud välja nagu diipilane. Ehkki Linzis polnud ülikooli, püüdsid kõigist kihtidest pärit noored matkida ühõpilaslikku riietust ja kombeid.

Hitleri esimene biograaf saksa ajaloolane Konrad Heiden märgib, et Hitleri kohta võis tollal öelda, et ta oli hellitatud kodanlasepojake. Töösse, mida tehti elatise hankimiseks, suhtus ta põlgusega.

Hitleri tollaste tuttavate sõnade järgi lahkus ta Linzi provintsi linnast erilise rahetsusega. Selle linnaga ei sidunud teda miski — ei sõbrad ega armastatud

Selles majas Braunaus Austrias sündis 20. aprillil 1889 Adolf Hitler.

A. Hitler. Karlskirche Viinis. Pliats ja vesivärv.

A. Hitler. Vana siseõu Münchenis (1914).

tegevus, mida tal polnudki. Tema ainus sõber varases nooruses oli Kubizeki-nimeline sadulsepa poeg. Kubizeki mälestustest selgub, et Hitleri jaoks oli tal suur väärtus — ta oskas tulevase füüreri sõnatulva vaikselt ära kuulata. Monoburge armastas Hitler pidada juba siis. Vastuvaidlemist ta ei sallinud.

1906. aastal sõitis Hitler esmakordselt Viini. See linn avaldas talle sügavat muljet. 1907. aastal, kui tulevane füürer oli saanud 18-aastaseks ja saanud kätte oma isa pärandusest, asus ta alatiseks Viini elama. Ta kavatses seal astuda Kujutava Kunsti Akadeemiasse. Paks joonistusmapp, mille ta Linzist kaasa tõi, paistis talle tulevase edu pandina. Koos 111 teise kandidaadiga asus ta eksameid tehes. 33 kandidaati kukkusid läbi juba proovijoonistustega, Hitler oli aga nendest hulgas, keda lubati eksamile. Oma geniaalsuses kaljukindel, ei mõelnud ta hetkekski, et ta võiks läbi kukkuda.

Kuid teda tabas ränk pettumus. Ta kukkus eksamil läbi! Viini Kujutava Kunsti Akadeemia 1907. aasta eksamilehel on kirjutatud: "Allpool nimetatud tüürid tegid eksamijoonistuse mitterahuldava tulemusega või neid ei lubatud võtta eksamitele... Adolf Hitler, Braunau Inni ääres, sünd. 20. aprillil 1889. a., eaklane. Vähe kipsijoonistusi. Eksamijoonistus mitterahuldav." Hitler lahkus tulivihasena akadeemiast ja kandis kogu elu viha professorite peale, keda ta algspeidi nimetas ainult vohikuteks.

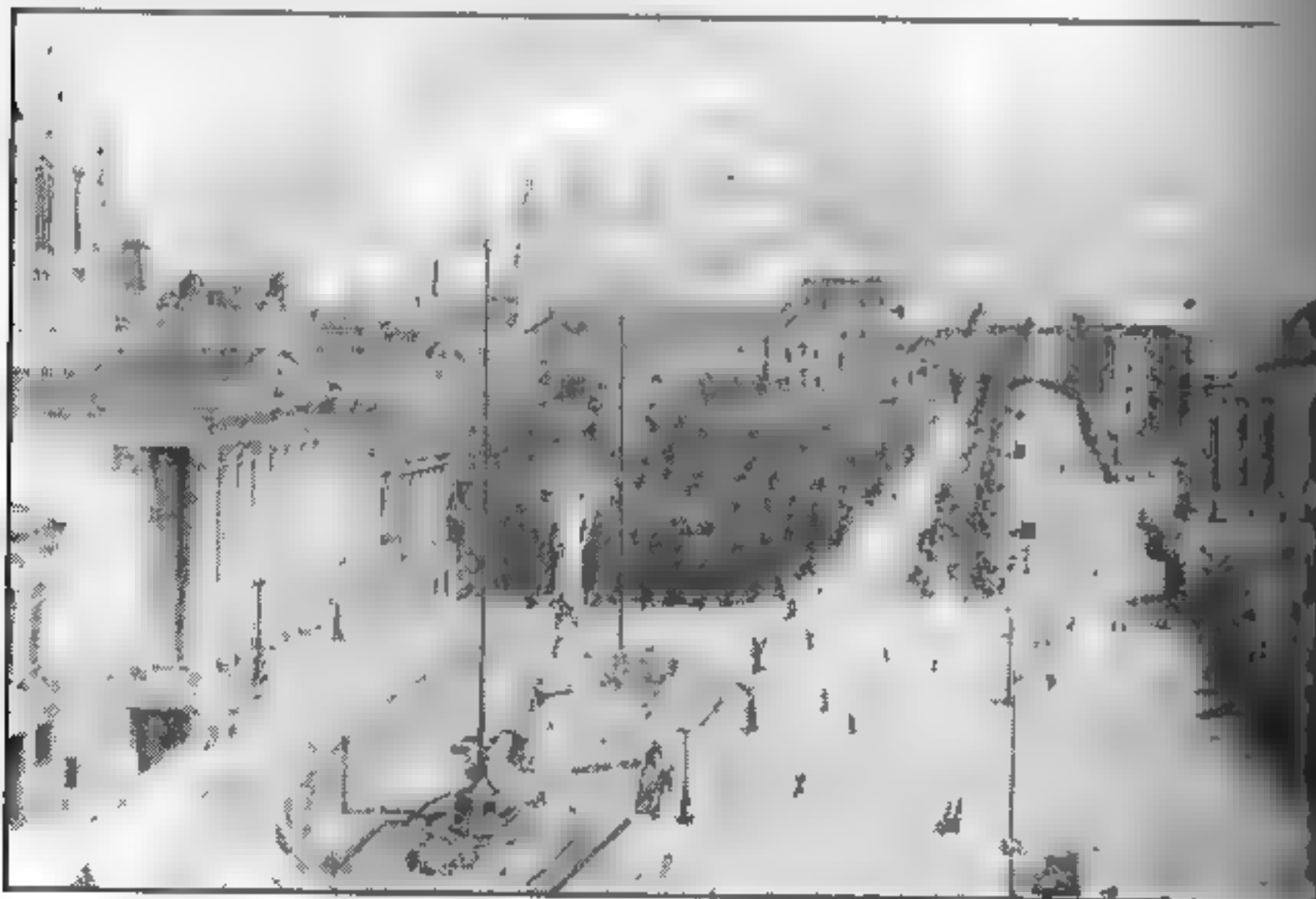
Lõvi küll, akadeemia rektor soovitas Hitleril asuda õppima arhitektuurikooli. Ent kui Hitler sinna läks, nõuti talt küpsustunnistust, mida tal polnudki olemas.

1907. aasta detsembris suri Hitleri 47-aastane ema rinnavähki. Dr. Bloch oli teda edutult ravinud, rääkis hiljem, et oma aastakümnetepikkuse praktika juures pole ta näinud ühtegi teist noort meest, kes oleks ema haa juures südantlõhestavalt nutnud kui 18-aastane Adolf. Muide, asjaolu, et dr. Bloch rahvuselt juut, võis olla üheks põhjuseks, miks Adolfist sai aja jooksul fanatiseerunud juudivihkaja. Emasse arutult kiindunud Adolf ei olnud võimeline andma juudist arstile, et see ei suutnud ta ema elu päästa.

Matnud ema, elas Hitler kuni 1908. aasta veebruarini sugulaste juures ja siis tagasi Austria pealinna, kus elas 1913. aastani.

Kuid just Viinis sai ta tunda puudust ja teda hakkas taas jälitama ebaõnn. Miks oli selle põhjuseks? Hitleri biograafide järgi piisas saadud pärandusest elamiseks. Muidugi ei jätkunud sellest rahast kuigi kauaks, kuid selle abiga oli võimalik jalad alla saada — kas mingi amet ära õppida või töökoht leida. Ent Hitler ei tahtnud seda teed minna. Esimesel poolaastal üüris ta koos oma sõbra Kubla kiga möbleeritud toa ja elas nagu härra: külastas teatreid ja magas lõunani. 1908. aasta septembris püüdis ta uuesti akadeemiasse pääseda, kuid teda ei lubatud isegi eksamitele.

Tulevane fütürer käis aeglaselt, kuid kindlalt põhja: raha oli tal järjest vähem. Möbleeritud numbritoad, kus ta elas, ikka armetumad ja kulunumad. Viinis elas ta pargipingil ja silla all. 1909. aasta sügis leidis tulevase fütüreri Viin eeslinnas Meidlingis ühes kodutute varjupaigas. Aasta lõpul oli ta juba teinud oma majas — "Meeste vaestemajas" Doonau kaldal Meldemanni tänaval. Seal elas ta 1913. aastani. Alguses elatas Hitler end juhuslikest sissetulekutest: ta ku-

A. Hitler. Viin — vaade parlamendihoonele ja Ringstrassele.

as laund, kloppis puhtaks vaipu või kandis Läänevaksalis kohvleid. Viini aja lõpul leidis Hitler endale prestizikama töö. Ta hakkas joonistama pilti, millel kujutati Viini kuulsaid arhitektuurimälestusi. Oma toodangu ta vanakraamikaupmeestele, pildiraamatumuüjatele ja mööblitööstustele. Aja Viini moe kohaselt katsid odavate diivanite ja tugitoolide seljatal kirjade piltidega. Ka joonistas Hitler reklaamplakateid. Nii näiteks kaunistas ta plakati "Higistamisvastane pulber "Teddy"" ja plakati "Ostke küünlaid", millel oli kujutatud Püha Nikolaus, kes hoiab käes värvilisi küünlaid. Ja ka plakati, millel näeme seebitükkide hunnikut St. Stephani toomkirikust. Seda odavat kraami müüdis Hitler kellegi Hanischi abiga. Kuid õige kiiresti knebas ta Hanischi kohtusse, süüdistades teda oma raha omastamises. Selgus, et Hanisch elas võõra passiga, mille eest ta pandi nädalaks vangi. Viinlasest ärikaaslasest lahkulöömist müüdis Hitler oma pilte iseseisvalt.

Viinlasena lahkus Hitler Viinist. Siitpeale sai tema elukohaks München. Viin pealinnas üüris Hitler endale möbleeritud toa vaeste linnaosas. Nagu Viinis, joonistas ta reklaame ja kuulutusi, müüdis Müncheni vaadetega pilte. Ta tollal tundnud inimeste seletuste järgi veetis tulevane fütürer kogu vaba aja hõvikutes ja õllesaalides, neelas ahnelt ajalehti, tegi suuri sõnu poliitikast ning teinud igal kord, kui kõne alla tulid marksistid, kapitalistid või juudid. Minut tulevikuplaane Hitleril ei olnud. Kahekümne nelja aastaseks oli ta ilma elutarkuse, ilma hariduseta, ilma moraalpõhimõteteta. Esimese maailmasõja ajal teenis Hitler sidemehena ja kapralist kõrgema aukraadini ta ei jõudnudki. Sõja appedes Hitler enam kunstiga ei tegelenud, vaid hakkas 1919. aastal *Reichswehr* ülesandel nuuskuriks, et nuhkida kommunistlikke nõukogusid pooldavaid valitsusi ja reameeste järel. Sama aasta septembris astus Hitler Saksa NSDAP liikmeks ning 3. oktoobril esines esmakordselt kõnega "Hofbräuhauskelleris". Algas Hitleri pikk ja vaevarikas tõus Saksa rahva ebajumalaks.

Füürer ja naised

1906. aasta varakevadel armus 17-aastane Adolf Hitler esimest korda. Kaljuks ei märganud temast kaks aastat vanem, heast perekonnast pärit ilufantie midagi Adolphi kirest, sest tagasihoidlik noormees imetles teda aegemalt, siis kui neiu koos emaga jalutas. Hitleri sõbra sõnul armastas ta naist ilma et too oleks sellest midagi teadnud. Adolf nägi mõtetes Stefaniet oma sõbranna, kellega ta elab koos majas, mida ümbritseb oivaline park. Kui Hitler Viini, kirjutas ta oma armastatule anonüümse hüvastijätukirja, milles palus teda oodata. Ta tuleb tagasi ja abiellub temaga. Stefanie oli täiesti nõutu, osanud ära arvata, kes teda nii väga austab. Alles palju aastaid hiljem, kui Stefanie oli juba ammu abiellus, sai ta teada, kes tema tuline austaja oli.

Alates 1924. aastast, kui Hitler sai tuntuks kogu Saksamaal, väitis suurem osa tema poolehoidjatest, et füürer on suguvõimetu. Teinud selle väidete arutas aga lõputult Hitleri kõrvõimalikke, sageli vaid arvates, et armulõpetusid, Füüreri kui don Juani võitude nimekirja sattus rohkesti nimeid nagu näiteks Hitleri autojuhi õde Henny Haug, aadlisoost Erna Hanfstengl, N. Lintower, endine nunn Eleonore Bauer, inglise fašistide juhi Oswald Mo. Naisedõde leedi Midford, Sigrid von Lafferdt jt.

Muide, oli ka neid korrespondente, kes arvasid, et Hitleri komme ilmuda avalikkuse ette ilusate naiste seltskonnas oli seletatav tema püüdega varjata oma puuet. Sel versioonil oli kahtlemata mõningane alus. Igal juhul oli imelik, et ta

Hitler ja Geli Raubal 1929. aastal.

Siin silmapilk lihtsale saksa naisele — mõned spontaansed tantsusammud füüreriga!

lõpp nooruses ei etendanud naised tema elus mingit osa. Kuidas ka ajakirjanikud püüdsid leida kas või ainsatki naist, kes minevikus olnuks seotud Hitleriga, korralduse neil ei läinud. Meenutagem, et kahekümnendate aastate lõpul oli Hitler juba ligi neljakümne.

Ajaloolane Joachim Fest kirjutab oma fundamentaalses uurimuses "Hitleri biograafia": "Mõned seigad räägivad selle poolt, et natsionaalsotsiaalse liikumise teatud lõikude kummaliselt tugev fluidum tuleneb Hitleri mahakõnnutud seksuaalsusest, mis ei saanud avalduda tavapärase kodanlikus keskkonnas." Teisal märgib Fest (muide, mitte ainsana), et Hitleri korraldatud kihu-

tuskoosolekud peaaegu imiteerisid kireparoksüsmi, ja toob ära antifa-
saksa kirjaniku René Schickele huvitavad sõnad, et natsifüüreri ohjeldam
huligaanitsevad kõned "sihtisid seksuaalmõrvade poole".

Hitlerite perekond ei hoidnud omavahel kokku. Ka Adolf Hitler suhtus
selt külmalt oma sugulastesse. Ta ei teinud tegemist isegi mitte oma lila
Paula ja poolvend Aloisiga. Hitleri vanemate abielu oli olnud lähedane
lastusele. Hitleri ema Clara seitsmest lapsest surid neli varajases lapsepõl
viies oli nõdrameelne ja kuues täielik idioot, keda kunagi võõrastele ei näid
Hitler kartis alati, et temagi veri võib olla "rikutud". Kogu elu jooksul lasi
ajalt oma verd analüüsida, veendumaks, et kõik on korras.

Ainuke sugulane, keda Hitler tunnustas, oli poolõde Angela Hitler, k
nime järgi Angela Raubal. Pärast seda, kui Hitlerist sai Baieris mõju
kutsus ta lesestunud Angela 1928. aastal enda juurde ja tegi ta oma majapid
naks. Angela Raubal juhtis poissmehest Hitleri majapidamist Müncheni
jem pärast tema võimuletulekut mängis aga perenaist Baieri Alpides Berch
gadenis asuvas füüreri Berghofi residentsis. Angela tütrega, kelle nimi oli
ti Angela (kutsuti Geliks), oli Hitleril kahekümnendate aastate lõpus roma

Paistis, et Hitleri armusuhe õetütar Geli Raubaliga pidi kummutama kuul
tud tema seksuaalhälvetest. Kuid ka see armulugu oli eriskummaline. 1929
ta septembris saabus 21-aastane brünett Geli Münchenisse oma majapidam
nast ema juurde. Kõik, kes Geli tundsid, pidasid laulmist õppivat neiu

Hitleri pompöössed üritused peaaegu imiteerisid seksuaalse kire paroksüsmi. Fotol: Hi
ler avab natside paraadi Augsburgis (1933. aasta november).

Maailmtoitlane Hitler kartulid koorimas.

romsaks ja tasakaalukaks. 40-aastane "onu Adolf" hakkas peagi Geli hool-
daks ja kaitsjaks. Ta andis õetütrelle toa oma magamistoa kõrval ja paigutas
tema ukse juurde valvemeeskonna, muutes Geli tegelikult vangiks. Neiu
llisest tähelepanust meelitatud ja peagi sai neist armastajapaar. Hitler võt-
h kaasa kõikjale, isegi natside ametlikele koosolekutele. Kui Württember-
glandeter Munder nõudis, et Hitler kas abielluks oma õetütrega või siis lak-
ks temaga avalikkuse ette ilmumast, heitis Hitler Munderi jalamaid parteist
 välja.

Geli silmad avanesid siiski üsna varsti. Ta tunnistas nutta halisedes oma sõb-
annudele: "Minu onu on lihtsalt kohutav. Te ei usuks ilmaski, mida ta mind te-
gema sunnib." Geli oli meeleheitel, aga tagasiteed enam polnud. Kaks aastat
õh ta taluma Hitleri perversseid armumänge. Tegemaks Hitlerile tagasi oma
romatust, võrgutas Geli kõigepealt füüreri isikliku autojuhi Emil Maurice'i (kel
le armukade Hitler selle peale vallandas), hiljem oli aga üksteise järel vahekor-
ra kõikide ihukaitsjatega, kes valvasid neiu magamistuba. Vähe sellent, Geli
matus astuda intiimsuhetesse pea iga noore mehega, keda ta kohtas.

Avalikkusele jäi siiski mulje, et Hitler abiellub oma õetütrega. Kuid 18. sep-
tembril 1931 leiti Geli Raubal oma toast surnuna. NSDAP-s tehti teatavaks, et ta
oli teinud oma elule lõpu laulueksamil läbikukkumise pärast. Seda teadet ei
võinud tõena isegi kõige kergeusklikumad natsid.

Geli Raubali surma kohta on mitu versiooni. Tõenäoliselt lõpetas ta elu Hitleri

Meeletus ekstaasis saksa naised sööstavad füüreri väljasirutatud käe poole → täpselt nagu kaasaegsed teismelised plikad viskavad popmuusika kontsertidel näppu oma iidolitele!

ohjeldamatute "armumängude" pärast. Raubal olevat maha jätnud kirja, mis sattus Hitleri lähedase sõbra paater Stempfle kätte. Kuid Stempfle ei pidanud vajalikul määral suud ja koristati ära 1934. aastal. Teise versiooni järgi tapeti Raubal Himmleri korraldusel, sest neiu "teadis liiga palju". Ja lõpuks kolmas versioon: Hitler ise tappis äkkvihas oma õetütre. Üks Baieri uurija alustas mõrvaasja, kuid seda ei viindud lõpule. Veel oletatakse, et Geli tapeti tema suhte pärast kellegi noore juudi kunstnikuga. Oli kuidas oli, kuid pärast Geli surma hakkas Hitler päevapealt taimetoitlaseks. Ameerika psühhiaatri prof. R. Masten arvates muudavad inimesed, kellel on olnud keelatud suhe perekonnaliikmega pärast partneri surma "häbist keelatud vahekorra pärast" oma toitumistavast

hakkavad taimetoitlaseks. Geli maeti Viini ja Hitleri küünil ei tohtunud loota toas midagi muuta.

Prinssi Geli surma oli Hitler lohutamatu. Tema kuuldes oli Geli meenutamise keelatud. Füürer ise ei suutnud õetütrest rääkides pisaraid tagasi hoida. Geli surma järgnenud nädala jooksul ei söönud ega maganud Hitler peaaegu üldse. Ta sattus mitu kuud sügavas depressioonis. Et Hitler üritas koguni oma elule lõppu teha, jälgisid arstid teda pikka aega hoolikalt ja lähedased võtsid salaja ära mõlemad "Walther" tüüpi püstolid, mida Hitler alati kaasas kandis.

Otto Strasser, Hitleri peamisi opponente NSDAP-s, jäi oma memuaarides kindlaks Geli Raubali mõrvamise versioonile. Tõendina esitas ta järgneva loomuli: 1936. aastal otsis ajalehe "Österreichische Post" toimetaja Strasseri

Parisis ja andis talle üle kellegi paater Palsti kirja, milles oli öeldud: "Mina tean Angela Raubali matusetalituse. Väideti, et ta lõpetas elu enesetapuga. Kõik oleks ilalgi lubanud enesetapjat puhitsetud mulda matta. Faktist, et matsin tehnikliku tava kohaselt, võite teha järelduse, mida ma ise ei tohi Teile teatada teha, kuna olen töötanud vaikida."

Nüüd ei ole enam ammugi võimalik tuvastada Raubali surma tõelist põhjust. Kõige on vaid üks: Geli otsene või kaudne mõrvar oli Hitler. Kuid armastatu salajalik surm ei takistanud teda kogu elu tegemast nägu, nagu leinaks ta korvamatut kaotust.

Hitler paistis maailmale edu, võimu ja jõu kehastusena. Naistele avaldas ta

Hitleri kauaaegne salaarmuke Eva Braun.

Adolf Hitler ja Eva Braun koos tundmatu tüdrukuga. Nii mõnegi sensatsioonimaailmas raamatu autor on väitnud, et fotol on füüreri ja tema salaarmukese laps.

hülmastavat mõju. Noored neid hülppasid Hitleri auto rataste ette, et anda oma ebajumalat lähedalt näha. Filmikroonika on jäädvustanud hullunud meeleekstaasi, kes sööstuvad Saksamaa esimese mehe väljasirutatud käe poole. Hitleri kantselei oli üle ujutatud armunud naiste kirjadega. Paljud anusid ühtlasi kohtumist, et sünnitada Hitleri poeg! Kogu Saksamaa soovis südamest, et Hitler abielluks, et tal oleks perekond ja pärija. Lähedased viisid füüreri kokku kohtumistele iludustega, kaunitarid laskisid kõiku kõik oma oskused... Ent tulemus ei tulnud. Samas pole Saksamaal 30. aastatel levinud kuulujutud füüreri homoseksuaalsusest leidnud mingit kinnitust.

Hitler magas alati üksinda lukus ukse taga. Kell 11 hommikul pidi teenet nendele koputama, selle avamiseks asetama sõnadega "Tere päevast, minu füürer, teie on aeg tõusta!" ukse kõrval asuvale toolile paki ajalehtede ja tähtsate telegrammidega. Keegi ei näinud Hitlerit kunagi paljalt — ta riietus alati omaette.

Füüreri intiimelu oli range saladuskatte all. Alles pärast sõda hakkasid uurijad suure vaevaga koguma dokumente, kirju, märkmeid ja mälestusi, mis võinuksid heita valgust Saksamaad ja kogu maailma vapustanud inimese iseloomule. Nad otsisid Hitleri intiim- ja seksuaalelust tema fantasmagooriliste ideede ja otsuste sügavamaid põhjusi ja seda mitte alusetult. Kuid nende leiud olid nigelad.

Impulsiivse neurasteenikuna sisendas Hitler endale teatava käitumismaneevi ja seda ka naiste suhtes. Hitler veetles naisi vaevata, kuid lipsas nende käest ikkagi

neile ära. Ta vajus üksnes nende entusiasmi, jumaldamist, naiste brevillja eneseteadlikult. Ilmapäeval võime öelda, et Hitler oli energiavampir.

Penaegu kõik Hitleri intiimsuhted tema austajannadega lõppesid viimustele otlikult. Ühel Hitleri esimestest armukestest — medõde Grete Schmudtil — armukade abikaasa kõri läbi. Hitleri õetütar Geli Raubal — füüreri sõbranna — armustus, kellest eespool juttu oli — lasti või laskis ennast maha. Hitlerile otlikult andunud inglise aristokraat Unity Walkyrie Mitford tulistas endale 1. septembril 1939 kuuli pähe. Füürer laskis oma haavatud austaja toimetada haiglas. Mitfordiga Šveitsi, kus Mitford elas veel üheksa aastat voodihaigena ja peaaegu alvusele tulemata. Hitleri armuke, saksa kolmanda järgu kinotäht Renate Döhl (kes muide oli tüüpiline sinisilmne aaria kaunitar) hüppas 1937. aasta märtsis oma korteri aknast alla (võimalik, et Renate viskasid alla gestaapo mehed, kui said teada, et tal oli tekkinud juudist armuke). Suzy Liptower poos end pärast Hitleriga veedetud ööd üles. Maria Reiter üritas samuti enesetappu, kuid jäi ellu. Ja viimaks Eva Braun, kes püüdis kaks korda edutult oma elu lõpetada, läks Hitlerile mehele ainult selleks, et füüreri abikaasana oma nimi ajalukku kirjutada.

Milles oli Hitleri "hukatusliku" mõju põhjus? Eelkõige tema mehelikus mitte-õnnelikkuses. "Minu onu on koletis," rääkis Geli Raubal. "Ta käskis mul riie rieta, heitis ise põrandale pikali, mina aga pidin kükitama tema näo kõrval, et ta saaks lähemalt uurida mu anatoomiat. ... Seejuures erutus ta väga ja soovis, et ma tema peale urineeriksin." Alles siis sai Hitler seksuaalse rahulduse. Ilmulikult ei tundnud vaene naine taolisest protseduurist mingit naudingut.

Eva Braun jutustas Otto Skorzenyle, et Hitler riietas ta värisvate kätega lahti, tõmbas teda, käskis tal alasti akrobaatilisi harjutusi teha, aga samuti nõudis, et ta teda lööks ja alandaks. Pärast selliseid "armuõid" jooksis vaene kaunitar salaja kunstnik Rudolf Kepleri juurde, kes enne Evaga magamist joonistas teda alasti. Pärast taipas ta, kui ohtlik see võib olla, ja põletas pildid ära, kuid oli juba hilja. Kuulu järgi laskis Hitler Kepleri oma käega voodis maha.

Filminäitlejanna Renate Müller jutustas pärast Hitleriga koos veedetud ööd, kuidas füürer lahti riietus, põrandale heitis, enda tühisust sajatas, mõõda põrandat roomas ja ehda peale ühe süüdistuse teise järel paiskas. Ta nõudis, et Renate talle peksa annaks, aga see suutis sundida ennast üksnes teda jalaga lööma. Kuid sellestki vähesest sattus Hitler vaimustusse, erutus üha enam ja rahuldus ennast lõpuks ise. Pole ime, et Renate soetas endale teovõimelise armukese ja muksis selle eest eluga.

Hitler oli julm, pika vihaga, haavuv ja saatanlikult armukade. Näiteks jätis ta hiljalt oma arvukaid stenografiste ja sekretäre — keda valiti iluduste nendega lubanud neil flirtida isegi mitte oma ihukaitsjatega.

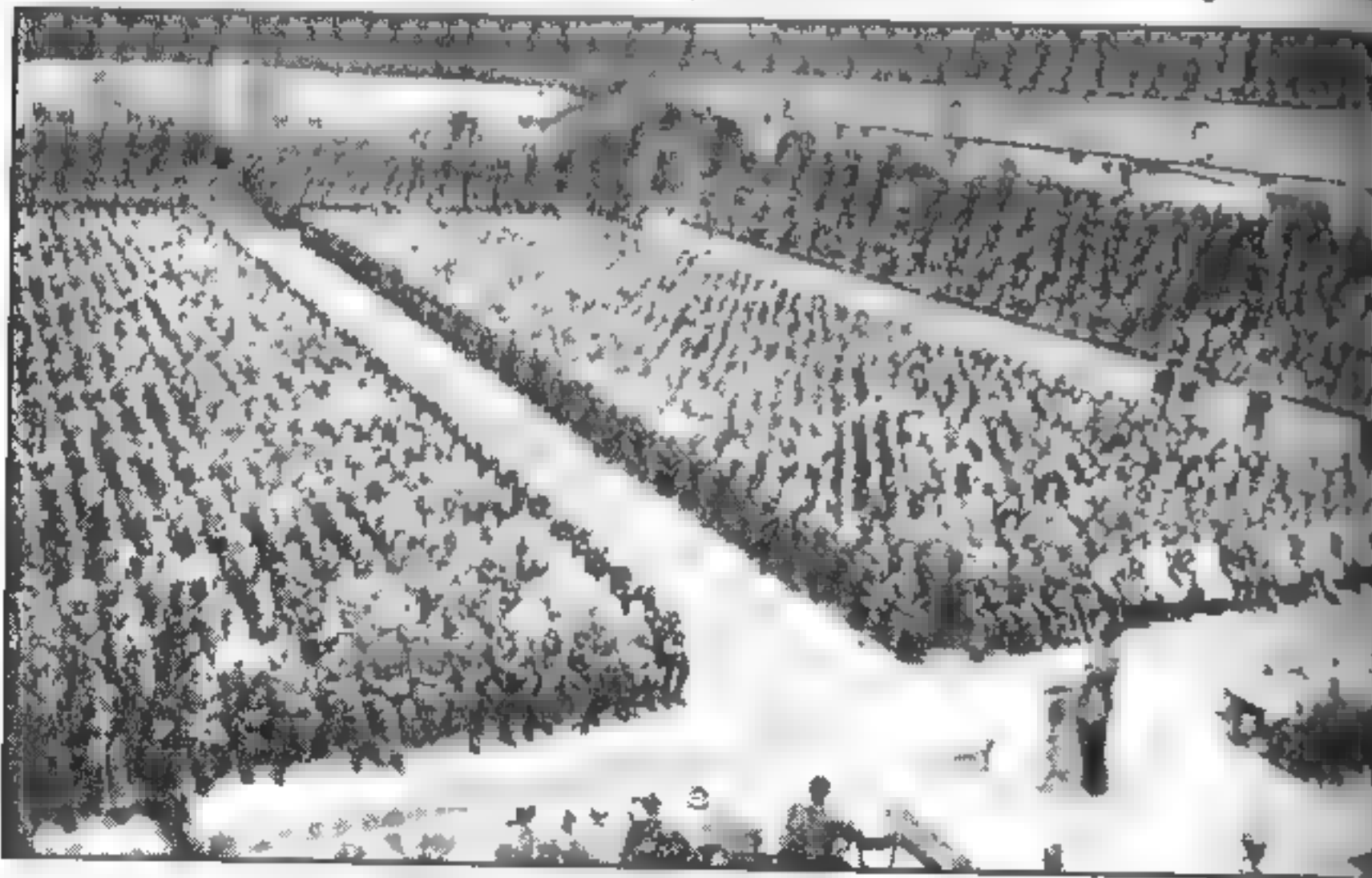
Huvitav, kui Hitler oleks olnud täisväärtuslik mees, kui tal oleks olnud perekond, lapsed... Kas siis oleks XX sajandi ajalugu võinud teinuti kulgeda?

Dr. Goebbelsi kümme küsimust

18. veebruar 1943. Berliini Spordipalee on rahvast tulvil. Seekord on need kaunistuseks üksainus loosung: "Totaler Krieg — kürzester Krieg" (Totaalne sõda — lühim sõda). Heledad prozektorikiired valgustavad presiidiumi, harrastiga lippe ja standarte. Kohe algab natside järjekordne propagandaetendus, milles mängib ainult üks näitleja — dr. Joseph Goebbels. Too poliitiline näitleja mõistab väga hästi, et pärast Stalingradi lahingut on sõda sama hästi kui kaotanud. Või veel! Juba 1941. aasta augustis, kui fašistlik armee ei olnud veel kaotanud saanud kaotuse kibedust, näris Goebbelsi hinge nurjumise eelaimus, avaldus ka tema päevikumärkmetes.

"Kuuldused on meie igapäevane leib," kirjutas see õel demon oma päevikus sõja algul. Näid polnud enam muud üle jäänud, kui jätkata nii rahva kui end petmist. Oma tavapärasel kõlaval ning selgel häälel kannab Goebbels hiirvõrsele saulile ette "ilustamata pilti olukorrast". Hoiatab õhtumaade kultuuri plüükkäigu eest ning seletab, et bolševismi eest päästavad vaid radikaalsed abinõud. Kirjeldanud pikalt ja laialt rasket olukorda, tulevikuväljavaateid ja lootusi, asub Goebbels asja juurde ning esitab äärmise fanatismi viidud rahvahulgale kümme küsimust:

"Esiteks. Inglased väidavad, et saksa rahvas on kaotanud usu võidusse. Ma küsin teilt: kas te usute koos fütüreri ja meiega saksa rahva lõplikku ja totaalse võitu? Ma küsin teilt: kas te olete valmis järgnema fütürerile läbi tule ja vee ning

18. veebruar 1943. Goebbels kuulutab Berliini Spordipalees välja totaalse sõja.

ohu vutmis ka kõige raskemateks isiklikeks katsumusteks?

Teiseks: inglased väidavad, et saksa rahvas on võitlusest väsinud. Ma küsin teilt: kas te olete valmis koos fütüreri ja meiega kodumaa faalanksina võitlema seda võitlust meeletu otsustavusega, laskmata ennast eksitada mis tahes saatuselõõkidest, kuni võit on meil kindel?"

Kolmandaks: inglased väidavad, et saksa rahvas ei taha enam töötada sõja heaks, mida talt nõuab valitsus. Ma küsin teilt: kas olete teie ja kas on saksa rahvas valmis, kui fütürer seda käsib, kümme, kaksteist ja kui vaja ka neliteist või kuusteist tundi päevas töötama, et anda kõik võidu heaks?

Neljandaks: inglased väidavad, et saksa rahvas on valitsuse totaalse sõjaliste meetmete vastu. Et rahvas ei taha totaalselt sõda, vaid kapitulatsiooni. Ma küsin teilt: kas te tahate totaalselt sõda? Kas te tahate seda, kui vaja, veelgi totaalsemalt ja radikaalsemalt, kui me senini üldse oleme suutnud ette kujutada?"

Teine küsimusele vastas äärmise fanatismi viidud rahvahulk hüsteerilise jargu.

Ülejäänud küsimused puudutasid rahva valmisolekut tööks ja solidaarsuseks nii õnnes kui õnnetuses, nii vaesuses kui rikkuses. Tervelt pool tundi andis Saksa radio edasi massi juubeldamist.

Üliljem märkis Goebbels küüniliselt: "Idiotismi tund. Oleksin ma neile õelunud, et hüpake! "Columbuse" kolmandalt korruselt alla, oleksid nad sedu kindel." "Idiotismi tund," ütles Goebbels hiljem nende kohta, kes talle maruliselt aplodeerisid.

Sellise küünilise mõtteavaldusega võis lagedale tulla ainult inimene, kes on teadlik oma võimust masside üle ja seda halastamatult ära kasutab. Kes oli dr. Goebbels, kes Hitleri propagandaministrina ise kunagi relva kätte ei võtnud, kuid mõrvas sõnadega ning ässitas rahva kohutavatele kuritegudele?

Joseph Goebbels sündis 29. oktoobril 1897 Rheydtis raamatupidaja kolmandajana. Tema isa oli ennast suure vaevaga üles tõotanud. Soovides oma lastele ainult parimat, pani ta Josephi gümnaasiumi ning võttis talle klaveritunde. Joseph Goebbels lõpetas gümnaasiumi aasta parima õpilasena ja jätkas erinevates lükkoolides germanistika õppimist. Ta teenis elatist järeleaitamistundidega ning viistas elust kirjanikuna ja maailmaparandajana. Ta kirjutas romuani, pannes

"Idiotismi tund," ütles Goebbels hiljem nende kohta, kes talle maruliselt aplodeerisid.

Gauleiter dr. Goebbels oma Berliini büroos 1929. a.

1931. a. detsember. Õnnelik abielupaar: Magda ja Joseph Goebbels. Nende taga tunneb Hitler.

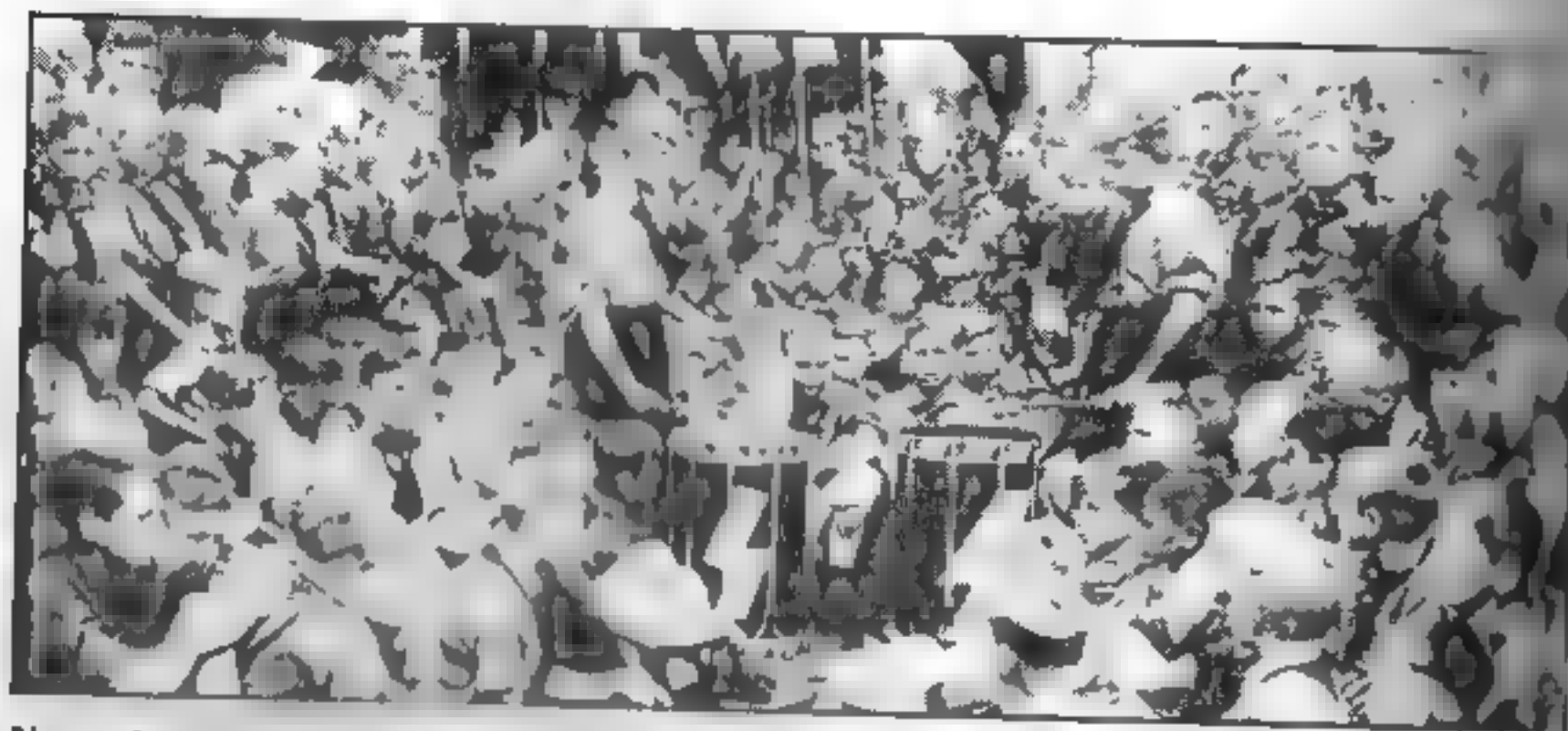

A lohmamehed Berliinis 1931. a. Goebbelsi sõnul oli nende ülesanne kommunistidel ja juutidel "nina üles lüüa".

„Ille kangelase Michaeli suhu sõnad: „Miks lõi Jumal ta selliseks, et inimesed teda põlgavad ja pilkavad?“ Sellega mõtles Goebbels iseennast, sest ta kannatas pidevast päeva lõputute hingepiinade käes.

Alates neljandast eluaastast jäi ta vigaseks. Parema sääre huu dipõletiku tagajärjel jala kasv aeglustus. Kogu oma elu pidi ta kandma ortopeedilist jalatsit. Kõik, kui teised poisid mängisid jalgpalli, sõitsid jalgrattaga või läksid tüdrukutega lantsima, oli Joseph sunnitud kõrvaltvaatajaks jääma. Ta vandus kättemaksu. Tema jaoks oli kõige alandavam see, kui ta Esimese maailmasõja puhkedes lahkus koos klassikaaslastega isamaa eest võidelda ja arstlik komisjon ta viltju tunaks. „Nüüd olen ma õppinud loobuma,“ kirjutas Goebbels õhtul päevikusse, ja tundma ääretut põlgust inimeste vastu.”

See on võtmelause kogu tema edasise elu mõistmiseks. Goebbelsi kehiline defekt muutis ta terava keelega kättemaksuhimuliseks juhmuriks, kes ei sallinud ei oma vastaseid ega isegi sõpru. Ta oli umbusklik ning tundis kühjurõõmsat naudingut masside endale allutamise eest. Oma maagilise mõjutamisvõime avastas ta täiesti juhushikult, esinedes ühingu „Rahvuslik-sotsiaalne blokk“ koosviibimistel. Uue liikmena saavutas Goebbels kohe edu ning see vihmistas tema rusutud hingele suurt rõõmu. Tõsi, alguses kuulajad küll naersid väikese kõhna mehikese üle, kuid peagi kuulasid nad teda hinge kinni pidades. Goebbelsi omapärane, selge ja kõlav hääl, tema täpsed ja teravad formuleeringud poliitiliste vastaste aadressil ning salvavad naljatused muutsid ta kiiresti iga parteikoosoleku magnetiks. „Ma muutun halvimat sorti demagoogiks,“ kirjutas ta ühel õhtul oma päevikusse.

Noored on alati kõigela vastuvõtlikud, kahjuks ka ideoloogilisele propagandale. Natside organisatsioonil *Jungvolk* kokkutulok 1934. a.

Münchenis kuulus Hitler suure kõnemehe talendiga "väikesest doktorist" ja kutsus ta endale kalla.

8. aprillil 1926 kuulis Hitler Goebbelsile Müncheni pearaudteejaama vahele oma isikliku Moreedena. Pärast esimest kohtumist Hitleriga kirjutas Goebbels päevikusse: "Ta on geenius. Jumaliku saatuse tööriist. Ma seisan värisedes tema ees."

Hitler nimetas Goebbelsi NSDAP Berliini ja Brandenburgi *Gauleiteriks*.

1926. aasta novembril algul saabus *Gauleiter* dr. Joseph Goebbels Berliini ja leidis uue eluabi looja Steigerite pool. Võluvast korteriperenaisest sai vahepe

Ajal, mil Goebbels lubas oma kõnedes saksa rahvale helget tulevikku, ei unustanud ta hoolitseda oma heaolu eest olevikus. Goebbelsi riigi kulul ehitatud villa Berliini lähedal Schwanenwerderis.

"väikese doktori" kui innustunud võitleja suur austaja. Uue *Gauleiteri* kinnitamine ei antud mitte ainult igati ontlik poissmehekorter, vaid ta võis vabalt lükkuda ka pererahva ruumides. Kõige rohkem vaimustas Goebbelsit Steigerite salongis asunud suur kolme poolega peegel, mille ees ta hakkas miimikat ja zeste harjutama. See polnud tühipaljas tembutamine — kätteharjutatud poose kasutas Goebbels oma hilisematel esinemistel.

Goebbelsi NSDAP *Gauleiteriks* määramisega algas natside "võitlus Berliini vastu". Kuid esialgu oli tulevik veel väga tume — tõeline võimuvõitlus seisis alles ees. Pärast vanglakaristust 1923. aasta putši eest oli Hitleril avalik esinemine paljudes Saksa linnades keelatud. Kuid mitte Goebbelsil. Kuna ta oli Berliini tundmatu, oli esmatahtis äratada tähelepanu. Kõige paremini sobis selleks propaganda ja terror kui propagandavahend (hiljem juba propaganda ja *Gestapo*). Esialgu kuulusid Goebbelsi võimuvõitluse põhiarsenali kõned, kõned ja veel kord kõned, mis vaheldusid pidulike suurürituste ning SA löögirühmade reitide ja kurjakuulutavate marssidega. Tähelepanu kaitmiseks provotseeriti ka kaklusi.

Esimene peaproov toimus 1927. aasta veebruaris "Pharussäleni" lokaalis, kommunistide kihutuskoosolekute meelispaigas. Goebbels saabus kohale logi-veu autoga. Kõik sujus plaanipäraselt. Kui punased püüdsid Goebbelsi kõnet katkestada, läks mõlluks. Kakluses sai vigastada 83 kommunisti ja tosin natsi. Goebbels oli tulemusega rahul.

"Berliin vajab sensatsiooni nagu kala vett," kirjutas Goebbels oma päevikus, "see linn lubab sensatsioonist ja mis tahes poliitiline propaganda jookseb liiva, kui sellega ei arvestata." Lõpmisele päeval teatasid lokaalis toimunud kaklusest kõik Berliini ajalehed esimesel leheküljel.

"Nüüd meid tuntakse linnas," juubeldas Goebbels. Saada iga hinna eest tuntuks — see oli fašistide loosung nõiapäevil. Küll hiljem jõuab kaklusi ja intsidente sobivas valguses näidata!

20. märtsil 1927 korraldasid

Kõnemees ja demagoog Goebbels: "Sotsiaaldemokraatia, marksism ja vabamüürlus erinevad üksteisest ainult nüansside poolest."

2. märts 1933. Goebbels peab Berliini Spordipalees kõnet.

700 SA meest Berlinis esimese marsi, mis lõppes sellega, et mitmes kesklinnakohvikus peksti läbi külastajad, kellel oli juudi väljanägemine. Võttis aega natside võttis, kuid natside tundus hakkas kasvama. Samal ajal suurenes Saksamaal natside hulk. Hoolimata fašistide aktiivsest kihutustööst ei vaibunud ajakirjandus ja teadused terved rünnakud natsionaalsotsialistliku liikumise vastu. Veel polnud natsid võimalik kõigi poliitiliste vastastega arveid õiendada või suud kinni panna natsidel, kes kuulutasid, et Hitler tähendab sõda.

Kui natside partei sai 20. mail 1933 valimistel 2,6 protsenti häältest ning natsid said kohad Riigipäevas, kuulutas Goebbels uljalt: "Me tuleme vaenlastena. Nagu hunt tungib lambakarja keskele, nii tuleme meie!" Goebbelsist sai Hitleri mõtete ruupor, tema lõi deviisi "Üks rahvas, üks riik, üks juht".

Tänu täheks agara toetamise eest tegi Hitler Goebbelsi alguses NSDAP-i propaganda juhiks ja pärast võimuletulekut 1933. aasta jaanuaris riigipropaganda ministriks.

13. märtsil 1933 nimetati 35-aastane Goebbels, Hitleri kabineti noorim liige ametlikult haridus- ja propagandaministriks. Saksamaal algas kõigi avalike institutsioonide totaalne tasalülitamine. Lühikese ajaga sai Goebbelsist natside radio-, kino- ja ajakirjandusimpeeriumi ainuvalitseja, kes ei tegelnud mitte ainult oma ministeeriumi juhtimisega, vaid vorpis ka artikleid ning pidas paatoslikke kõnesid. Saksa naised olid propagandaministri lausa väimustuses. Nad jumaldasid seda väikest kasvu lonkurit nagu filmitähte ning unustasid tema äärmuslikke kõnesid kuulates sootuks, et ta kihutab surma nende mehi, poegi, vendi ja isasid.

Kõnemehena oli Goebbels kuldsuu ja kasuist. Musta valgeks rääkimisel oli ta ületamatu, jättes varju isegi Hitleri. Pealegi oli Goebbels see mees, kes silus ära nii mõnegi Hitleri apsu või laitis sõja ajal maha füüreri plaanisetavaid ettevõtteid.

propagandaplakat "Kogu Saksa-
maal kuulake füürerit rahvavastu-
võtteks".

Kõik füüreri sõnad jõuaksid
kõik Saksa Goebbels 1933. a.
aasta odava "rahvavastuvõt-
mis" sakslased ristisid "Goeb-
belsi" (Goebbelsschnau-
der) vaikesõnaks Goebbelsiks
Alamo Goebbels). 28 Saksa
aastast tootsid seda raadiot
ja sama skeemi järgi. Raadio
kõik 78 marka. 1938. a. tuli
kõik veel väike vastuvõtja, mis
kõik kõigest 35 marka.

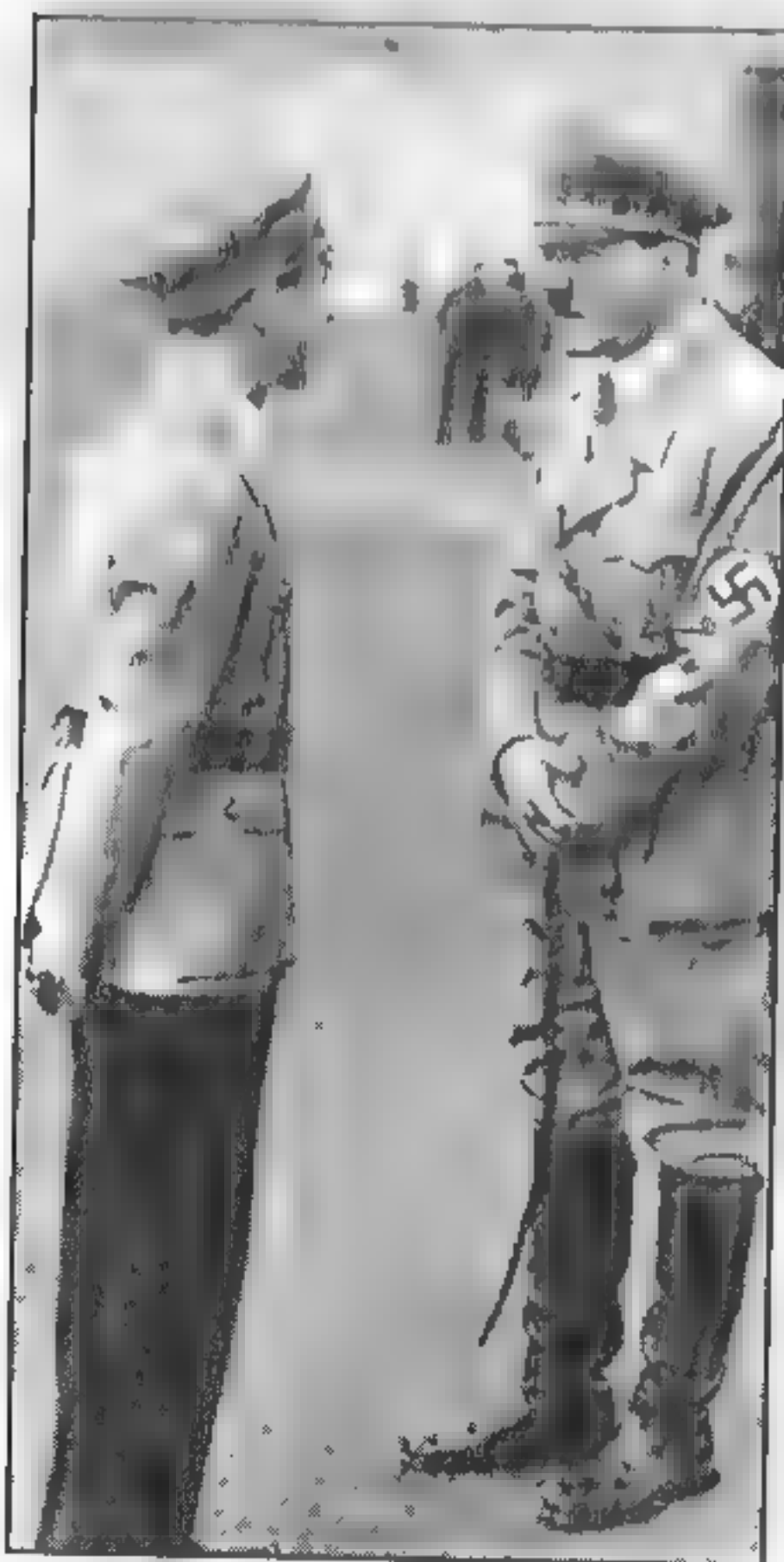

Hommikust õhtuni võisid sakslased kuulata raadiost dr. Goebbelsi ühtsusi ja samu lookauseid nagu "Sina ise ei ole midagi, sinu rahvas on kõik", "Juudid on meie õnnetus" või "Üks rahvas, üks riik, üks juht".

misi, mis oleksid natside niigi kõikuvale reputatsioonile varju heitnud juhtus, et Goebbels eksis. Nii ei tahtnud ta ekraanile lubada Leni Riehl Hitleri tellimusel vändatud propagandafilmi "Tahte võit". Kuid just see film suure menu osaliseks nii Saksamaal kui ka välismaal.

Mitte miski ei iseloomustanud Goebbelsit paremini kui tema kõned. Goebbelsi kõnest lausa õhkus viha ja põlgust teisitimõtlejate vastu ning halvavalt varjatud irooniat kuulajaskonna aadressil. Sealjuures ei puudunud propagandaministri jutus selgus, konkreetsus ja isegi oma loogika — tõsi küll, kütumise loogika. Samas on kõigis kõnedes midagi ühist: korduvad mõttearendused, arutlused, võrdlused.

"Tõeline sotsialism ei tähenda kõigi võrdsust, vaid igaühe vajaduste rahuldamist," kuulutas Goebbels. Või: "...Kui eelmise Riigipäeva ajal istungite ajal diolilekanded olid keelatud, siis oli see nende asi. Meie ei näe selles midagi ohtu," kelkis Goebbels demokraatiaga.

Joseph Goebbels ja tema jumaldatud füürer.

ohtu," kelkis Goebbels demokraatiaga.

Sellel mõjuvõimsal natsil oli üks inimlik nõrkus — naised. "Naised panevad mul vere keema," kirjutas ta päevikusse. "Ma tunnen ringi nagu näljane hunt ja samal ajal olen uje nagu laps. Minu suhtes naistega valitseb needus."

Kuna talle allus ka filmitööstus, sai ta oma suure huvi tõttu noortele näitlejannade vastu hüüdnime "Babelsbergi sokk" (Babelsberg asusid UFA stuudiod). Goebbelsi naine Magda sünnitas talle kuus last. Ajakirjanduses tituleeriti propagandaministri perekonda näitlejaperekonnaks. Kuid afäär 22-aastase fiminäitlejanna Lida Baarovaga ja Goebbelsile paksu pahandust ja mingiks ajaks kaotas ta isegi Hitleri soosingu, mida püüdis siis jälle uue na tööga tagasi võita. Ent too na neerlik eputaja ning osav sõnaseadja unustas ühe lihtsa tõe: heaga ei lõpeta see, kes ise oma valesid usub. Isegi veel siis, kui venelased olid juba Berliini tunginud, lubas ta rahvale võitu.

1943 aastal 21. aprilli hommikul korraldas propagandaministeerium viimast perekonverentsi. See toimus Goebbelsi maja kinosaaalis Hermann Göringi kabinetis tinaaval. Ilmus Goebbels ja tema vulju häälega kõnet pidama. Enne kõnet pidamist propandaministeeriumi sekretärid kuulasid vaikides kõhetu hääle hüsteerilist sõnavalingut. Lõpetanud oma esinemise, teatas Goebbels kuhjurõõmsalt kohalolijatele: "Teil tul lõigatakse kõrid läbi, sest te olite mürgid!"

21. aprillil 1945 ilmus Goebbelsi juhitud häälekandja, ajalehe "Angriff" (Rünnak) viimane number, milles teatati et Hitlerpiiratud Berliinile lähenevad sõjaväed Wehrmachti üksused ja võit on lähedal.

Päev varem kutsus Hitler Goebbelsi perekonnaga oma punkrisse ega lasknud teda enam enda juurest minema. Goebbelsit kutsuti Hitleri truuks koeraks. Füüreri kaaslaste iga uus reetmine ja alatoonilistel aprillipäevadel nihutas Goebbelsit astme võrra lähemale tema elule eesmärgile — saada "teiseks meheks" riigis. Ja lõpuks ometi! 30. aprillil, kui Punaarmee võitlejad juba Riigipäevahoones olid, andis Hitler Goebbelsile kokkuvariseva Saksamaa riigikantsleri ameti. Goebbels võttis kõrge kohu vastu, et siis 1. mail koos naisega vabaturma minna. Enne seda mürgitas ta oma naise Magda lapsed, pannes nad unerohuga magama.

Pole tänini teada, kas Goebbels võttis mürgi või laskis ennast maha. "Meie, natsid, ei oska võib-olla elada," kirjutas ta juba 1932. aastal, "aga surra seda oskame me suurepäraselt!"

Dr. Joseph Goebbels: "Sõda on eluajaatmise kõige aktiivsem vorm."

Rahvaülestõus Ungaris

NLKP XX kongressi viimasel päeval, 25. veebruaril 1956 pidas peasekretär Nikita Hruštšov oma ajaloolise salajase kõne, milles mõistis hukka Stalini isikukultuse. Stalini diktatuuri hukkamõistmine julgustas ka poolakaid ja ungarlasi meelt avaldama kehtiva kommunistliku režiimi vastu.

Ungari ülestõus ja Suessi kriis on omavahel seotud, sest sellal, kui kogu maailma tähelepanu oli suunatud Suessi kriisi lahendamisele, võis N. Liit astuda "sotsialismi kaitsmisele" Ungaris. Sündmustele Ungaris eelnes aga streikivate tööliste meeleavalduse verine mahasurumine Poolas.

1956. aasta suvel hakkasid streikima Poznani veduritehase "Stalin" töölised, protesteerides ülemäära kõrgete töönormide vastu. 28. juuni hommikul liikusid tööliste kolonnid kesklinna, nendega liitusid teiste tehaste töölised. Streikijad muutusid üha agressiivsemaks. Teel võeti miilitsapostidelt relvad, murti sisse miilitsa relvalattu ning vallutati prokuratuuri hoone. Samuti võeti enda valdusesse vangla ning vabastati kõik vangid. Olukord muutus kriitiliseks aga siis, kui meeleavaldajad lähenesid julgeoleku peakorterile.

Poola kommunistlik valitsus saatis streikijate vastu sõjaväe ja tankid. Tuluhetkuses sai 53 meeleavaldajat surma ja üle 300 haavata. Sündmused Poolas sundisid Ungari opositsiooni oma tegevust aktiviseerima.

21. oktoobril 1956, kui avalikkuse survele valiti Poolas Wladislaw Gomulka Keskkomitee liikmeks ja Poola Tööpartei esimeseks sekretäriks, algasid Budapestis ühõpilaste meeleavaldused. Iga päevaga muutusid miitingud osavõturohkemaks, üha valjuhäälselt kõlas protest kommunistliku partei vastu. Teravalt kritiseeriti suhteid N. Liiduga. Avalikkus nõudis Nõukogude vägede väljavõtmist

Ungarlased olid esimesed, kes sõandavad relv käes, astuda ja Moskva ülemvõimu vastu.

1. oktoobril 1956 tõmmati Budapestis Stalini kuu aluselt maha.

Kõttelaks. Pärast Budapesti KP hoone vallutamist aeti hoonet valvanud julgeolekuteenistuse AVO noored ohvitserid tänavale ja lasti maha.

31. oktoobril 1956 lahkusid Nõukogude väed Budapestist, sest Ungari armee solidariseerus ülestõusnutega. Tänavatel lamasid tuhanded lubjaga ülepuistatud laibad. Kõikjal poletati eelmise diktaatori Mátyás Rákosi portreesid.

mist, tugevamat orientatsiooni läände, tsensuuri kaotamist, poliitiliste vangide vabastamist, vabastid valimisi, mitmeparteisüsteemi, vabu ülikooli ning seltsi stalinistide nagu Mátyás Rákosi võimult kõrvaldamist. Samuti nõuti põllumajandusreformi ning punast viisnurka kandva Ungari lipu kõrvaldamist.

23. oktoobri õhtul toimus Budapestis Bemi väljakul võimas meelevallandus, millest võttis osa 100 000 inimest. Meeleolu oli ülev: loeti luuletusi vabadusest. Kõige lõpuks tõmmati veoauto abil aluselt maha seitsme meetri kõrgune Stalinu kuju. Väike grupp demonstrante suundus aga raadiomaja poole, et anda eetrisse miitingul esitatud nõudmised. Kuid üliõpilaste nõudmiste asemel kõlas valpu häälditest partei esimehe Ernő Gerő hää, mis ähvardas meelevallandajaid ning toonitas, kui tähtis on sõprus N. Liiduga. Vihale aetud rahvahulk üritas vallutada raadiomaja, mida valvas 500 Ungari julgeolekumeest. Politseinikud avasid tule üks naine sai surma. Seda hetke ja Gerő provokatsioonulist kõnet võib pidada Ungari rahvaülestõusu alguseks. Ungari armee sõdurid hakkasid vennastunud ülestõusnutega ning neile oma relvi loovutama. Nii said ülestõusnud oma käsutusse isegi tankid. Vabastati eluks ajaks vanglasse mõistetud antikommunistide kardinal Mindszenty (pärast ülestõusu mahasurumist pandi ta jälle trellide taha).

Samal õöl saabusid Budapesti Nõukogude tankid. Valitsus kuulutas välja sõjaseisukorra ning teatas raadio kaudu, et tankid on tulnud ainult selleks, et

taastada. Ülestõusnud hakkasid Vene tanke süütepudelitega loopima.

24. oktoobri hommikul astus 33-aastane peaminister, veendunud stalinist An-
nos Hegedüs tagasi ja Imre Nagy nimetati uueks peaministriks. Nagy valiti omal
korral korda peaministriks 1953. aastal, kuid 1955. aastal tagandati kõigilt partei-
listelt ametikohtadelt oma "pehme liini" pärast.

Järgmisel päeval avasid Nõukogude tankid ja Ungari julgeoleku AVO tüüta-
ad demonstrantide pihta tule. Gerő asemel nimetati uueks peasekretäriks János
Kádár. Gerő ja endine peaminister Hegedüs põgenesid venelaste juurde.

Kuid rahva mässuvaim ei taha vaibuda. Kogu Ungaris moodustutakse revo-
lutsooninõukogusid, kes läkitavad oma saadikuid pealinna. Järgmisel päeval
alustavad töölised rahvast üles üldstreigile.

16. oktoobriks on valitsus kaotanud olukorra üle igasuguse kontrolli. Osa Un-
gari armeest ooberst Pál Maléteri juhtimisel ühineb ülestõusnutega. 27. ok-
toobril astub Imre Nagy ülestõusu juhtima ning teatab 28. oktoobril rahvale, et ta
on loobunud N. Liidult kinnituse: kõik Nõukogude väed viiakse lühikese aja jook-
sill Ungarist välja.

29. oktoobril hakkavad venelased Budapestist tanke välja viima. Nagy saadab
tataki julgeolekuteenistuse AVO. Haiglatel on tegemist, et ära mahutada 15 000
haavatut. Kogu riiki on haaranud üldstreik. Liiguvad kuuldused, et N. Liit on
Ungari piirile koondanud täiendavaid vägesid.

31. oktoobril algab relvarahu, venelased tõmbavad oma väed tagasi.

1. novembril avaldab Nagy rahulolematust seoses Nõukogude vägede aeglase
väljaviimisega. Ta teatab, et Ungari astub Varssavi lepingu osaliste riikide
abundusest välja, kuulutab Ungari neutraalseks riigiks ning palub ÜRO-lt abi
selle neutraalsuse kaitsmiseks.

1. novembril määratakse Maléter Ungari kaitseministriks. Alustatakse läbi-
võetumisi Nõukogude sõjaväelastega vägede väljaviimise asjus. Kesköö paiku
arreteerivad venelased Maléteri.

4. novembri hommikul kell 4 ründasid Budapesti mitmest suunast 1000 Nõu-

Nõukogude tankid Budapesti tänavatel Moskva ülemvõimu kaitsmas.

Ruuv on halb nouandja. Ülestõusnud on lintšinud punaarmeeelase.

kogude tanki, mida katsid õhust pommituslennukid. Kell 5.20 teatas Nagy radio kaudu rahvale Vene vägede kallaletungist. Varsti pidi Ungari armee tunnema vaenlase üleolekut. Venelastel õnnestus kiiresti hõivata kõik tähtsaimad sõlmpunktid. Juba enne lõunat vallutasid nad Budapesti Raadio, mis jõudis anda eetrisse viimase läänele mõeldud abipalve: "Meie aeg on napp. Faktid on teada. Aidake Ungarit, aidake Ungari rahvast, töölisi, talupoegi, haritlasi. Appi! Appi! Appi!" Samal hommikul annab ühel teisel laine pikkusel endast elumärki János Kádár. Ta teatab, et on moodustanud talupoegadest ja töelistest valitsuse, kes on kogu rahva huvides kutsunud appi N. Liidu, et hävitada reaktsiooni kurjad jõud ning taastada kord.

Seoses lootusetu vastupanuga Vene tankidele algab massiline põgenemine Austriasse. Kuigi USA president Dwight Eisenhower avaldas N. Liidule teravat protesti, ei muutnud see midagi. Kremlis mõisteti väga hästi, et läänes ei jutu iialgi sõnadest kaugemale minna. Nii oli see tookord, nii oli see Praha kevade lämmatamisel ning ka N. Liidu lagunemise aegu. 4.–11. oktoobrini toimust Budapestis ülestõusnute ja Nõukogude vägede vahel ägedad lahingud. Kuigi venelastel oli viiekordne ülekaal, kandsid nad elavjõus ränki kaotusi. 11. novembriks oli selge, et ülestõus on maha surutud. János Kádár jäi aga võimule kuni 25. maini 1988, mil ta ise tagasi astus.

Imre Nagy põgenes Jugoslaavia saatkonda. 22. novembril, pärast seda, kui Kádár oli lubanud garanteerida tema puutumatus, lahkus Nagy saatkonnast kuid arreteeriti. Tema saatust jäi mitmeks aastaks saladuseks.

Nagy hiljem selgus, viidi Nagy N. Liitu ja toodi 1958. aastal tagasi Ungarisse, kus tema üle korraldati salajane kohtuprotsess. 16. juunil 1958 Nagy ja endine kaitseminister Maléter hukati, süüdistatuna riigireetmises.

Ülestõus on maha surutud, tuhanded langenud.

Ungari pealinna alanuko käos olnud relvadega oleks suudetud Nõukogude armeele ka tohusamat vastupanu osutada, kui ülestõus poleks kulgenud nii stiihiliselt.

Ungari ülestõusu ajal hukkus umbes 2000 inimest, 20 000 ungarlasele mõeti ülestõus osalemise eest pikaajaline vanglakaristus. 200 000 ungarlast põgenes Austriasse. Ülestõusu kõige tähtsam tulemus oli see, et järgnevas 33 aastaks jäi Ungari teiste sotsialistlike riikide hulgas kõige "kapitalistlikumaks" ning kindlustas endale teatud sisepoliitilise vabaduse. Ülestõusujärgsetel aastatel üritas Ungari valitsus ettevaatlikult liberaliseerida ühiskonda ja majandust. Ida-bloki maade hulgas saavutas Ungari erilise staatuse ning kõrgeima elatustaseme. Paljud sotsmaade kodanikud unistasid Ungari-reisist. Ungaris oli lubatud väikeettevõtlus ning turumajandusele pöörati tunduvalt rohkem tähelepanu kui teistes sotsialistlikes riikides. Paraku hakati 70. aastate lõpus piirama ettevõtte tegutsemisvabadust ning plaanimajandust taas peale suruma.

23. oktoobril 1989, rahvaülestõusu 33. aastapäeval, kuulutas Ungari peaminister Mátýás Szűrös Budapesti parlamendihõone rõdult välja Ungari Vabariigi. See, et nimevahetusel sai rahvavabariigist vabariik, tähendab ühtlasi, et Ungari ütles lahti oma kommunistlikust minevikust. Ungarist sai mitmeparteiline demokraatlik riik.

Ungari 1956. aasta ülestõus oli määratud nurjumisele, sest rahva soovid ja nõudmised olid liiga radikaalsed, Imre Nagy valitsus poleks suutnud neile vastu tulla. N. Liidu poolt okupeeritud või tema mõju all olevates riikides toimunud väljaastumistest oli Ungari ülestõus julgeim. Rahvaülestõus Ida-Berliinis 1961. aasta juunis lõppes kohe, kui tänavatele ilmus tosin Nõukogude tanki. Ungarlased aga astusid kartmatult võitlusse Vene ülemvõimu vastu ning taandusid alles ülekaalukate jõudude survele. Ent hiljem oleksid ungarlased nagu mälu kaotanud. Ülestõusule järgnenud repressioonid tekitasid inimestes apaatsuse, rahvas leppis olukorraga ning kihutas kommunistid võimult minema alles siis, kui N. Liidu lagunemine oli vaid aja küsimus. Ja siis lõpuks kordis päev, mil vihatud Nõukogude armee lahkus Ungarist — jäädavalt!

Relvastatud riigipööre Tšiilis

4. septembril 1970 Tšiilis toimunud presidendivalimistel sai parempoolsete pattude bloki, Rahvaühtsuse kandidaat Salvador Allende Gossens 36,6 protsendi häältest. Kuna ükski kandidaat ei saanud absoluutset häälteenamust, pidi riigiks saaja otsustama Rahvuskongress. 16. oktoobril kiitis Rahvuskongress rahvaühendikutekoda 94 häälega 16 erapooletuks jäädes heaks Rahvaühtsuse bloki ja Kristlik-Demokraatliku Partei ühise konstitutsioonireformi projekti.

14. oktoobril 1970 kinnitas Rahvuskongress oma mõlema koja ühisel istungil 4. septembri presidendivalimiste tulemused: vabariigi presidendiks 1970.–76. aastal sai Rahvaühtsuse bloki kandidaat Salvador Allende. Seega oli Allende maailma esimene demokraatlikult valitud sotsialistist riigipea. Allende programmi oli sotsialism ja vabadus. Samuti pidas ta vajalikuks tähtsamate tööstusettevõtete riigistamist.

Riigi vaesemad elanikud lootsid, et sotsialistist president teeb palju nende olukorra parandamiseks. Tõsi, Allende valitsusel õnnestuski viia läbi haridusreform, stabiliseerida põhiliste toiduainete hinnad ning parandada paljude tööliste ja maata talupoegade olukorda. Oma tegevusega kogus ta aga rikaste, suurmaajärgeliste ja jõuka keskklassi hulgas palju vaenlasi. Jõukas kodanlus kartis oma elatustaseme halvenemist ning hakkas organiseerima arvukaid streike. Polnud vahimatki kahtlust, et Allende kukutamine on vaid aja küsimus. Teada oli ka see, et USA ei luba Lõuna-Ameerikas mingit sotsialistlikku eksperimenti ning asub riigipöörasid toetama. Nii ka juhtus.

Reedel, 29. juunil 1973 elas Tšiili üle kõige dramaatilisemad minutid alates päevast, mil seal tuli võimule rahvavalitsus. Allende vastased astusid esmakordselt relvaga rahvavõimu vastu. Mäss õnnestus küll samal päeval maha suruda. Viis päeva hiljem reorganiseeris Allende oma valitsuse, kuid oli selge, et valitsusvastased ei kavatse alla anda. Järgnenud transpordiettevõtete streik halvas kogu riigi ja parempoolne opositsioon nõudis Allende tagasiastumist. Kuna president keeldus,

Salvador Allende oli maailma esimene demokraatlikult valitud sotsialistist riigipea.

Võimane ülesvõte automaadiga relvastatud Tšiili presidendist Salvador Allendest oma kaastöötajate keskel.

keeris kolm ründelennukit. Pärast pommitamist algas presidendilossi purustamine. Samal ajal kõlas relvastatud jõudude raadiojaamast hääl, mis luges ette natsionalistliku hunta avaldust. Mässajate lennukid pommitasid taas Allende residentseid. See oli omamoodi märguandeks: sõdurid tungisid paleesse, lõhkudes kõik oma teed.

Kehtestati komandanditund. "Kõik jäägu oma kohtadele!" kordasid sõjaväepatrullid, raadio- ja televisioonidiktorid. Massiinformatsioonivahendid olid kiiresti sattunud putšistide kätte. President Salvador Allende sai surma põleva palees tulevahetuse ajal. Tema surmaga lõppes ka sotsialismi ehitamine Tšiili mudeli järgi.

Võimule tulnud Augusto Pinochet ei osanud peale diktatuuri mingit muud valitsemisvormi välja mõelda. Hunta moodustatud 15-liikmelises kabineti oli 13 sõjaväelast. Hunta saatis laiali kongressi, keelas algul marksistlikud, seejärel ka kodanlikud parteid. Pressi üle seati sisse karm tsensuur. Seejärel algas poliitiliste vastaste jälitamine. Putši ajal hukkunud inimeste arvu hinnatakse 5000 k. Santiago Rahvusstaadion muudeti suureks koonduslaagriks. Välismaiste vaatajate ilmselt liialdatud hinnangul tapeti hunta võimuloleku esimese aasta jooksul ilma kohtu ja juurdluseta umbes 30 000 Tšiili kodanikku. Sellise terrori abil lootis hunta luua kindlustuse ja hirmu õhkkonna.

Hunta laskis talle mitte meelepäraseid raamatuid avalikult tänaval põletada ning Allende pooldajate tabamise eest pandi välja pearaha. Teisitimõtlejate jätk

alustasid vandenõuliste kelle eesotsas oli kindral Augusto Pinochet, pealetoimetades Allendele saigi saatustöö asjaolu, et sõjavägi oli tema vastu.

11. septembril 1973 puhkes Valparaisos sõjaline ülestõus. Ladina-Ameerika on saanud lausa traditsiooniks, et mässu detonatsioon on nimelt laevastik. Kolme väeliigi esindajatest koosneva hunta esitas Allendele ülesmaatumise, milles nõuti, et ta astuks keskpäevaks tagasi. President keeldus ja küsis rahvast üles koonduma laevastiku mässuohu ees. Kõik presidendiga seotud inimesed muutis ta hääle reaktiivseks, torite müra. Pärast peale

hunta kehtis veel palju aastaid püsiv riigipööret. Muide, et see õelda, et hunta esimestel aastatel jooksul "majanduslikku" hävutatud. Ainuüksi esimese võimuloleku aasta jooksul kasvas inflatsioon keskmiselt 370-400 protsenti, 1974. aastal mõnel kuul 600 ja isegi 900 protsenti. Kahe aasta jooksul devalveeris hunta eskuu-4,47 korda ja kehtestas siis uus rahvalühiku peeso. Kahe aasta jooksul kasvasid jaehinnad 100 protsenti ja elukallus 250 protsenti. Kõik nädali ettevõtete erastamine majanduselu aktiiv-

seme vahendit, kuid totaalse diktatuuri tingimustes ei andnud see soovitud tulemust. Kuigi hunta avas ukseid väliskapitalile, jäi Tšiili majandus kiratseva hunta võimuloleku ajaks.

11. septembril 1980 toimunud rahvahääletusel oli 69,14 protsenti valijatest nõus cheti konstitutsiooniparanduste poolt, mis kindlustasid kindralile võimu 1 kaheksaks aastaks. Esimesed vabad valimised toimusid alles 14. detsembril 1989. Kristlik demokraat Patricio Aylwin kogus 55,2 protsenti häältest ja võitis võimu kindral Augusto Pinochetilt üle.

Tšiili hunta ninamees Augusto Pinochet Ugarte valitses diktaatorina 16 aastat. Selle aja jooksul tapeti tuhandeid rezümi vastaseid ning arreteeriti ja piinati kümneid tuhandeid inimesi.

Pariisi "kallid sugulased"

Neil Aafrika meestel, kellest nüüd juttu tuleb, ei olnud aristokraatlikku sugupuud, kuid seda suurem himu saada vägevaks valitsejaks või veel parem — kroonitud monarhiks. Paraku kukkus Euroopa kuningakodade tavade ja etiketi jäljendamine musta mandri isehakanud keisriteldiktaatoritel võlja totra veiderdamisena, riietumata lugematutest kannatustest, mida nad tõid oma maa elanikele. Nii David Dacko kui ka Jean Bedel Bokassa upitati võimule Pariisi otsesel kaasabil. Vähe sellest, imperaator Bokassat kutsuti Prantsuse pealinnas "kalliks sugulaseks". Miks ta siis kallis ei olnud, Pariis lootis ju Bokassa kaasabil säilitada Aafrikas oma neokolonialistlikke huvisid.

Kesk-Aafrika Vabariik iseseisvus 1960. aastal. Riigi esimese presidendi David Dacko kukutas tema onu, 23 aastat Prantsuse armees teeninud Jean Bokassa. Tulnud 1965. aastal võimule, muutis ta rahva elu painajalikuks unenäoks: arestid-läbiotsimised, peksmised ja tapmised said igapäevaseks ajaks. Bokassa, kelle suureks eeskujuks oli Napoleon, andis lõpuks teda piinavale kiusatusele järele, nimetas 1976. aastal vabariigi keisririigiks ning kaks aastat hiljem laskis end kroonida keisriks.

1977. aasta suvel said mitu tuntud Prantsuse ja Saksamaa LV firmat ebatavalise tellimuse. Kiiresti nõuti 5000 briljandiga kaunistatud keisritrooni, 22 tonni roosat šampanjat, 150 tonni veini, 6 eriotstarbelist "Mercedest" hinnaga 60 000 dollarit tükk, 44 tavalist "Mercedest" ja palju muud. Suured transpordilennukid toimetasid selle kõik Kesk-Aafrika Keisririiki, kus käisid täie hooga ettevalmistused Bokassa troonile asumiseks. Tulevase majesteedi korraldusel valmistati istuvat kotkast kujutav kaks tonni kaaluv kullast troon. Parimad Pariisi rätsepad õmblesid leopardinahast punase voodriga kroonimisrüü, mis oli Napoleoni kroonimismantli täpne koopia. Bokassa jälgis, et ka kõik teised detailid oleksid täpselt nii seatud, nagu need Napoleoni aegu olid.

4. detsembril 1978 kroonis Bokassa ennast keisriks ja oma naise keisrinna.

1 tuhat peole oli kutsutud Rooma paavst, presidendid ja peaministrid — kokku tuhat peovõõrast.

► Monarhi asuti looma uut dünastiat. Bokassa sugulased said printside ja print-
side tüübid, tema lemmiknaine nimetati keisrinna Katarinaks (1) ja kol-
meinest seaduslikust järeltulijast valiti välja alaealine troonipärija. Tšere-
võu oli pompoosne ja läks maksma 20 miljonit dollarit — ligi neljandiku riik-
salarvest. Värskeletpüsetatud keisri tuju oli aga mõnevõrra rikutud: ei lubanud
sõpradele, et uut monarhi isikhkult salvida, ja paljud külalised isegi ei van-
nõustunud.

te nagu ilhele tõelisele diktaatorile kohane, kehtestas Bokassa riigis ennont-
nult terrori.

1979. aasta jaanuaris tulid õpilased Bangui tänavale, et protestida keisrinna kolmanda kaunistatud koolivormi kandmise vastu. Bokassa käskis politseinikele tulust õpetada. Demonstrante laiali ajavad korravalvurid avasid noorte pihutule. Barbaarse arveteõiendamise tagajärjel sai surma 13 alaealist, 60 sai raskesti haavata, umbes 200 koolilast heideti pärast demonstratsiooni Ngaragwa vangilaagrisse. Paljud neist ei pääsenudki vanglamüüride vahelt välja. Nende saatus oli eksmonarhi salapolitsei saladusi. 17 koolilast olevat imperaator ise oma kurnuks peksnud.

1980. aasta detsembris mõisteti kolme inimese tagaselja surma süüdistatuna nende vara riisumises, tapmistes ja vargastlustes. 1979. aastast alates elab ta Prantsusmaal, kus ei reageeri üldse Kesk-Aafrika Vabariigi nõudmistele anda surmamõistetud Bo-banni valja.

Õllatuslikult ning ootamatult sõi-
ma Hakkassa 23. oktoobril 1986 Brüs-
seli ja Rooma kaudu Banguisse, kaa-
naks üks naistest ja viis last. Lennukist
väljumisel tunti ta ära ja pisteti trelli-
de taha.

**Parisi "kallis sugulane" keiser Bokassa
1979. aastal.**

Kohtuprotsessi algul ja surmaotsuse langetamise eel püüdsid Bokassa rasti päästa need ringkonnad Prantsusmaal, kes diktaatori valitsemise ajaks pääsesid kontrollimatult ligi Kesk-Aafrika Keisririigi loodusrikkustele, 1973. aasta režiimi peavarahoidja B. Kanda ütles kohtus, et ta isiklikult viis ühe nädala kassale mitukümmend tuhat dollarit, mille Bokassa kandis üle oma arvele Euroopa pankades. Kõik see oli riigi raha, ütles Kanda. Ta teatas samuti, et Kesk-Aafrika Keisririigile rahvusvahelise valuutafondi poolt antud 700 miljoni dollari suuruse laenu omastas samuti Bokassa. "1977. aastal, oma kroonimise tseremoonia eel sundis Bokassa mind tooma talle riigikassast briljandid, mis ta Pariisi saatis edasi Pariisi, kus kohalikud juveliirid neist hiilgava krooni valmistasid. Kokku eraldati Bokassa kroonimistseremooniaks riigi kassast 200 miljonit dollarit," tunnistas Kanda. Endise varahoidja tunnistusel "kogus" Bokassa ühelt lihtsaimalt luksuseseid, mille eest ta ise ei tasunud, vaid laskis seda teha Kesk-Aafrika Keisririigi pankadel. Diktaatori voodi, mille samuti valmistasid eritellimisel prantsuse meistrid, läks maksma 13 miljonit dollarit. Kanda teatas, et pärast kukutamist moodustas imperaatori varandus üksnes Kesk-Aafrika Vabariigis rohkem kui miljard dollarit. Bokassa ja tema sugulaste nimelised Šveitsi pankadesse pandud astronoomilised summad.

Kohtumaterjalid kujutavad ilmekalt riigis valitsenud olukorda neil aastatel, kui seda valitses "keiser" Bokassa. Valitseja kärtis oma rahvast niivõrd, et üsaldanud isegi armeed. Sõduritele ja ohvitseridele ei antud aastate viisi loomumooni ja igivanadelt vintpüssidelt, millega väed olid relvastatud, võeti lahing ning täägid. Moodsaid relvi hoiti imperaatori residentsis ning neid sai kasutada ainult tema isiklik kaardivägi.

Protsessis osalenud Prantsuse advokaadid Francis Spiner ja François Gillet kaitseks Bokassat kaitseksid, kuulutasid pärast Pariisi naasmist, et "kõik, kes teavad Bokassat kui eeskujuliku liidrit, peavad toetama meie nõudmist korraldada kohtuprotsess".

12. juunil 1987 määrati diktaatorile surmanuhtlus, kuid Bokassa kaitseingel pingutused ei jooksnud tühja. Juba järgmisel päeval pärast kohtuprotsessi lõpetamist ütles Kesk-Aafrika Vabariigi president André Kolingba, et surmaotsuse täideviimise on edasi lükatud ajaks, "mis on vajalik Bokassa apellatsioonilise kaebuse vaatamiseks". 29. veebruaril 1988 asendas Kolingba Bokassale mõistetud surmanuhtluse eluaegse vanglakaristusega.

Pariisi "kallist sugulasest" Bokassast ei jäänud palju maha Uganda president Idi Amin, kes samuti haudus mõtet end keisriks kuulutada, kuid kes ei jõudnud oma plaani teostada. Amin tuli võimule sõjaväelise riigipöördega 25. jaanuaril 1971. Uganda president Milton Obote viibis sel ajal Singapuris konverentsil. Amin saatis parlamendi laiali ning keelas poliitiliste parteide tegutsemise riigis. Idi Amin ehtis end ise kõigvõimalike tiitlite ja medalitega. Ligi kahe meetri

laine ja kaheksa kilogrammi raskusega (suurmees sõna otseses mõttes) "suurmees" Amin võttis endale "suurmees presidendiks" tiitli ning nimetas end veel feldmarssaliks, rahvusvahelise õiguse doktoriks ja Briti impeeriumi võitjaks. Kogu valitsemisaja jooksul ei kirjutanud "doktor" Amin ühtegi paberit. Ühtlasi põhjusel, et ta ei osanud kirjutada. Seevastu igasugused krukad ja lukuvad metallised kütikad olid Ammis esile kirjeldamatu vaivaga. Nii oli tal terve kogu kaltsioonitootajate, ilma et ta oleks teadnud, mis nendega teha tuleb. Ühtlasi nägi ta oma ihuarsti käes neljapäevast pastapliiatsit, palus selle endale kinkida ning mängis siis tundi-kaheksa tundi andunult tolle imelise kirjutusvahendiga.

Amini suurusehullustus ja muud veidrused harmoneerusid tema julmuse ja tühise naiivsusega ning keegi ei võinud ialgi ette teada, millega ta võib hakata tegelema. Oma valitsemisajal lasi ta hukata kümneid tuhandeid inimesi.

1979. aasta aprillis kukutasid Uganda Rahvusliku Vabastusarmee võitlussalvestused Aminit verise režiimi.

Sellal aastal jäi võimust ilma veel üks diktaator — Ekvatoriaal-Guinea president Francisco Macias Nguema. Saanud 1968. aastal presidendiks, ei rahuldunud too endine Hispaania koloniaaladministratsiooni ametnik nii tagasihoidliku tiitliga. 1972. aastal kuulutas ta end "eluaegseks presidendiks". Sellisel ajal järgnesid aja jooksul teised: "hariduse, teaduse ja kultuuri suurmeister", "kordumatu ime" jne. — ühtekokku nelikümmend viis aunimetust. Suurusehullustuse rekord! Üks riigi loosungitest kõlas nii: "Jumal lõi Ekvatoriaal-Guinea üheks Maciasele". Hiljem asendati see väheütlelev loosung teisega: "Ei ole teist jumalat Maciasel kõrval". Sellal, kui riigi majandus seisis pankroti äärel, muretses Maciasel "jumal" endale riigikassast igal aastal 2,5 miljonit maela pulka. Ekvatoriaal-Guinead täielikult laastada Maciasel ei õnnestunud. 1979. aastal ta kukutati ja temast sai esimene riigipea, kes hukati genotsiidi pärast.

"Rahvusvahelise õiguse doktor ja Briti impeeriumi võitja" Idi Amin.

Mälestusmärk suurushullustusele

Elevandiluuranniku (ametliku nimena Côte d'Ivoire'i Vabariik) president Félix Houphouët-Boigny ei tulnud võimule verise riigipöördega, ta ei korraldanud pogromme ega võtnud ette sõjakäike naaberriikide vastu. Kuid ta pidas ennast üleval nagu diktaator ning tahtis iga hinna eest teostada vähem või rohkem veidraid ideesid, mille mõte ei olnud võib-olla taile endalegi päris selge. Houphouët-Boigny sai presidendiks 1960 aastal ning valitses nii riiki kui ka riigikassat.

Poisikesena oli Houph (nagu paljud teda kutsusid) kodukülas Yamoussoukros tunnistajaks oma raskesti haige venna ootamatule paranemisele. Arenenud tänumeelega Félix lubas Mariale ja Rooma paavstile ehitada Aafrikasse samasuguse Püha Peetri katedraali nagu Roomas.

Presidendi soovil ja riigi rahaga kerkis keset suurt soist lagendikku asuva Yamoussoukrosse maailma luksuslikem basiilika. Kui Euroopa suurte pühakodade püstitamiseks kulus sageli mitu inimpõlve, siis Aafrika Püha Peetri katedraal ehitati valmis kolme aastaga. Basiilika kupli läbimõõt on kolm korda suurem kui Londoni St. Pauli katedraalil. Altari pronksist baldahhiin on üheksakordse lise maja kõrgune. Kirikuesisele väljakule viib spetsiaalselt paavsti külaskäiguks ehitatud marmorplaatidega kaetud triumfitee, mille tarvis toimetati Itaaliast kohale 120 000 ruutmeetrit marmorplaate.

Pühakojas on 7000 istekohta ning seisma mahub veel 11 000 inimest. Täismaja annab aga oodata, sest väikelinnas Yamoussoukros on kõigest 30 000 elaniku, kellest ainult 4000 on katoliiklased.

Basiilika ehitamise mõte tuli Boignyle 1987. aastal, kui ta kutsus juhtiva inseneri Pierre Cabrelli enda juurde ja rääkis talle, et järgmisena tahab ta lasta ehitada kiriku. "Ma olin väga üllatunud," ütles Cabrelli ajalehele "The Times" antud intervjuus. "Kes vajab tänapäeval veel basiilikat? Siis tundsin ma huvi ehituse valmimise tähtsuse vastu. President ütles, et paavst tuleb Aafrikasse iga nelja aasta tagant ning viimane visit oli aasta tagasi. Nii võivat ma ise välja arvestada, kui palju mul aega on."

Elevandiluuranniku president Houphouët-Boigny.

insenerid saabusid välismaalt, ehitustöödised valiti aga kohalikult. Nood olid koguni väga uhked. Kui neilt küsiti, kas selline luigelbasiilika on nii vaeses riigis nagu Elevandiluurannik pole hullumeelsus, vastas Cabrelli: "Kas Roomas polnud nälgivaid inimesi, kui ehitati Püha Peetri katedraal? Kui Inglismaal hakati pärast suurt tulekahju ehitama St. Pauli katedraali, kas siis polnud vaeseid ja kodutuid?"

Yamoussoukro basiilika uhkus on tema kuppel, mille kattesse on kinnitatud 29 miljonit helisummutavat auku, nii et kui paavst Johannes Paulus II kooka sisseõnnistamisel 10. septembril 1990 sosistas peaaegu ees oma "omnis vobiscum" (Issand olgu teiega), kõlas kaja vastu läbi terve kiriku. Lühemad on aga 24 mosaiikakent, kogupindalaga 7800 ruutmeetrit. Need meistrid on akendel kujutanud Mariat ja pühakute imetegusid, kasutades üle 4000 erineva värvitooni. Kõik pühakud on valgenahalised, kuid üks erand: Kristuse jalge ees põlvitab mustanahaline pühak, kelle iseloomu näojooned reedavad, et kujutatud on Félix Houphouët-Boignyd ennast. "Kõigevägevama jaoks ei koonerdata," ütles jumalakartlik president. Veel

Yamoussoukro elanikud on ainukesed inimesed maailmas, kes võisid oma silmaga näha luigelsuure pühakoja valmimist kõigest kolme aasta jooksul. St. Pauli katedraali Londonis ehitati 35 aastat, Püha Peetri katedraali Roomas 106 ja Pariisi Jumalaema kirikut ligi 700 aastat.

272 korintose, dooria ja joonia stiilis sammast on kuni 30 meetri kõrgused. Aja ning raha kokkuhoidmiseks valati sambad betoonist. Ka teised basiilika elemendid valmistati kaasaegset tehnoloogiat ja materjale kasutades.

katedraali. (Öösiti valgustasid basiilika tohutut kuplit 1810 tuhandevatist prozektorit.)

Vaesele Aafrika riigile oli seda basiilikat kõige vähem vaja. Veel mõnda aega varem oli Elevandiluurannik olnud jõukas riik, kuid pärast kohvi ja kakao hindade langemist hakkasid vähenema ka elanike sissetulekud. Maa lõunaosas vihmametsad maha raiutud, põhjas aga kimbutab põud banaaniistandusi. Kõigest sellest ei tahtnud president midagi teada, tema pühendus täielikult suurvõimade joonelistele projektide teostamisele.

Nii otsustas ta 1984. aastal viia pealinn Abidjanist üle oma kodukülla Yamoussoukrosse. Pealinnu on poliitilis-strateegilistel põhjustel ennegi üle viidud. Meenutagem kas või Moskva pealinnaks kuulutamist pärast bolševike revolutsiooni või jällegi Türgit, kus pealinnaks tehti provintsikeskus Ankara.

Kuid piisas ainult presidendi tahtest, et Abidjanist 240 kilomeetrit põhja poole asuvat kolkaküla linnaks muuta. Seal oli Boingy sündinud, seal tundis ta ennast

vähem hoidis ta kokku puutuda. Et Tema Pühadus endale ei saaks aial Yamoussoukros hästi tunda, rajati basiilika ümber 130 hektari suurune park, mida 80 aastas kuumade kliima tõttu vahetpidajalt kastma pidid. Pargi lõpus seisab uhke palee paavsti Aafrika residents, mis on mõeldud Tema Pühadusele öömajaks. Palees on paratavalt 20-toaline sviit, 40 ruumimenti vaimulikule saatjaskonnale ning ujumisbassein.

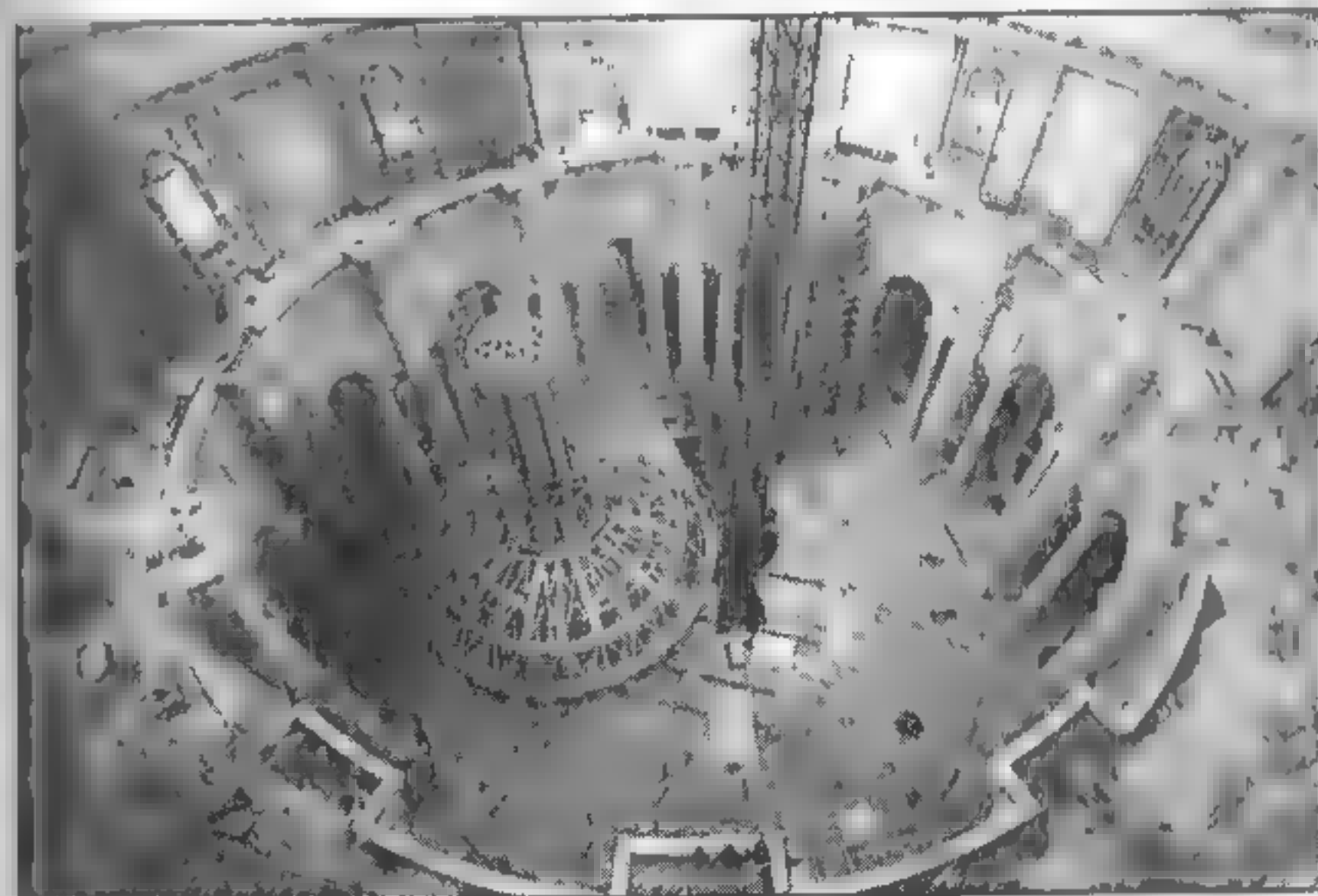
Kui paavst Johannes Paulus II 1990. aasta jaanuaris-veebruaris külastas Lääne-Aafrikat, jätkas Elevandiluuranniku vahele. Vastavalt oli paavst jõudnud tagasi Tema Pühadusele, kui Elevandiluuranniku pealinnas Abidjanis puhkes rahutused. Levitati lendlehti, et paavst ei saaks külastada Yamoussoukro basiilika. Vahetu ajendi veristeks rahutusteks andis presidendi korraldusele viivitamatult viia paavst hoida ülikooli ühiselamute, haiglate varustamist vee ja elektriga — ikka selleks, et president saaks öösiti valgustada oma katedraali.

Seal tahtis ta ka surra — mausoleum selleks puhuks oli juba ettevalmistatud.

Yamoussoukro meenutab vaimudelinna. 14-korruselise 600 voodikohaga hotell on inimtühi. Kogu linn koosneb kümnekonnast uhkest elutsemis- ja puhkuskohast, kus ise elavad aga tagasihoidlikes hüttides.

Lennuvälja stardirada on kolm kilomeetrit pikk ja seda pikendati presidendi korraldusel, et tollase Prantsuse presidendi Giscard d'Estaing'i Colombiasse saaks pealinnale lennukiga maanduda. Tollal oli lennukite tühjusest ainult siis, kui sinna saabus mõni tähtis külaline. Siis vurasid lennukid lennukite teid kesklinna poole autode kolonnid. Moodsas neljakorruselises raekojas, kus on uhke saal tuhandele külalisele, oli linnapeal kuldne kateedraal sissekandeks valmis. Siis avanesid ka muidu inimtühja presidentipalee pargiväravad. Pargist avaneb ilus vaade kuue kilomeetri kaugusel asuvasse kullatud fassaadiga "Partei majale". Loomulikult on ka see tühi. 1000-kojalises istungitesaalis töötasid ööd kui päevad kliimaseadmed, kuid partei-kojalised tulid sinna kokku ainult iga paari aasta tagant. "Partei majast" vähem kui kilomeetri kaugusel valmis uhke marmorfassaadiga hoone, kus pidi esialgse plaani järgi hakatama uurima Lääne-Aafrika ajalugu. Kuna aga naaberriigid viivitavalt ära ütlesid, tuli selles hiigelhoones hakata tegelema ainult ühe riigi — Elevandiluuranniku — ajaloo uurimisega.

Tühi on ka elegantne saatkondade kvartal. Linnas on kaks ülikooli, mida kaetakse iga Euroopa riik. Tehnikaülikoolis on moodsaimad laboratooriumid, arvutustehnika, trükikoda, telestuudio. Kompleksi kuulub veel staadion, bas-

Kupli ülaosa monteerimine.

Maailma suurim basiilika, ehitatud aastatel 1987–89. Kõrgus 158,5 m, pikkus 192,5 m. Basiilika ehitamisel kasutati põhiliselt betonelemente. Graniiti toodi Hispaaniast, marmori Itaaliast ja klaasi akende jaoks Prantsusmaalt.

sein, jalgpalliväljak, amfiteater ja ühiselamud. Sellistes luksuslikes tingimustes õppis 90. aastate algul ainult 700 üliõpilast.

Omal ajal ei jõudnud Prantsuse ekspresident Charles de Gaulle oma memuaarides Houphouët-Boigny riigimehetarkust küllalt kiita.

Félix Houphouët-Boigny sündis 18. oktoobril 1905, õppis aastatel 1919 meditsiini ning töötas aastatel 1925–39 arstina. Ta elas kümme aastat Pariisis ja presidendina diskuteeris ta paljude maailma juhtivate poliitikutega. Félix Houphouët-Boigny suri 7. detsembril 1993.

Kui arvestada seda, et ta suutis aastakümneid võimul püsida, siis oli tõesti üllatav gemist osava ja nutika poliitikuga. Kuid idee rajada utoopiline pealinn? Ei, tegelemist polnud hulluga, vaid väga vana mehega, kellele uus pealinn oli lihtsalt mängukanniks ja hingelbasiilika rajamine soov oma nime jäädvustada. Kui juulis 1983. aastal heideti presidendile ette riigi raha raiskamist tarbetu linna rajamiseks, vastas Houphouët-Boigny uhkelt, et mitte riik, vaid tema isiklikult finantseerib uue pealinna rajamist ning lisas: "Te ei tohi unustada, et ma olen kullas sündinud."

Selline on õpetlik lugu sellest, mis võib juhtuda siis, kui üks mees liiga kaua võimule jääb.

Vabaduse asemel vorsti

Parooli rahvaülestõusu verisest mahasurumisest oli möödunud kõigest kolme aastat, kui üks sotsialistlik riik taas üritas Moskva võimu alt vabuneda.

1968. aasta kevadel algas Tšehhoslovakkias demokratiseerimisprotsess, millel olulikkudele läinud Praha kevade nime all.

1. jaanuaril 1968 asus stalinistide partei- ja riigijuhi Antonín Novotný asemel Alexander Dubček, kes tahtis luua Moskvast sõltumatut sotsialistlikku riiki. Üksteise järel vahetati välja Stalini-aegseid parteifunktsionäre, ase- te valiti reformimeelsed parteilased. Kuid kaadrimuudatustest palju olulisemad olid uute poliitikute mõtteavaldused, plaanid ja tulevikunägemused. 1968. aasta aprilli alguses avaldatud Tšehhoslovakkia KP tegevusprogramm nägi ette üldisele demokratiseerimisele. Peale selle pidi Rahvuskogule antama kõik võ- need, mis on igal demokraatlikul parlamendil, ning edaspidi taheti vältida sel- le võimu koondumist ühe isikute grupi kätte, nagu see oli juhtunud pärast Teist maailmasõda. Majanduse vallas nägi programm ette ulatuslikku koostööd kapi- talistlike riikidega. Varssavi lepingu osaliste riikide unifitseeritud ajakirjandu- ses kritiseeriti teravalt Tšehhoslovakkias toimuvat. Kõige suuremat rahutust tekitas muudugi Moskvast, kus ei piirdutud ainult Praha manitsemisega. Pärast Aleksei Kossõgini üllatuslikku ravikuuri Tšehhoslovakkias viis Moskva 31. mail 1968 sinna kavandavate "manöövrite" tarvis täiendavad väeüksused.

Ka juunis jätkus Tšehhoslovakkias demokratiseerimisprotsess täie hooga, toetununa Varssavi lepingu osaliste riikide ähvardustele. 25. juunil võttis Rah-

Tankide pealemaalitud haakristiga põlev Nõukogude tank Praha kesklinnas 21. augustil 1968.

Vihased tšehhid loopisid tanki kive ja süütepudelitega.

vuskogu vastu rehabiliteerimisseaduse, mis nägi ette rahalise hüvituse maksmist 1948. aastal võimule tulnud kommunistide korraldatud poliitiliste protsesside ohvritele. Suurt tähelepanu äratas 27. juunil vastuvõetud "2000 sõna manifest", millele kirjutasi alla 70 tuntud kunstnikku, teadlast ja sportlast. Üleskõrdes nõuti demokratiseerimisprotsessi jätkamist. Tšehhoslovakkia kommunistliku partei presiidium aktsepteeris manifesti koostajate õilsaid kavatsusi, kuid hoiatas samas, et sündmuste forsseerimine võib ohustada riigi senist poliitikat. Järgmisel kuul üritas Tšehhoslovakkia valitsus demokratiseerimisprotsessi kontrolli all hoida ja samal ajal tulla toime Varssavi lepinguosaliste riikide üha suureneva survega ning katsega sekkuda riigi siseasjadesse. Parteijuht Alexander Dubček mõistis väga hästi, mida NLKP peasekretär Leonid Brežnev silmas pidas, kui ta 3. juulil 1968 Kremli toimunud Nõukogude–Ungari sõpruskohtumisel rääkis vajadusest säilitada sotsialistlikku sõprusühendust.

Viis Varssavi pakti riiki saatsid Prahasse ühisavalduse, milles väljendasid sügavat muret sündmuste pärast Tšehhoslovakkias.

14. ja 15. juulil kohtusid Prahas Varssavi lepinguosaliste riikide juhtivad partei- ja riigitegelased, et arutada kujunenud olukorda ning kavandada vastutabinõusid. Tšehhoslovakkia valitsus mõistis väga hästi, mida tähendab nende

teadega mitteamvestamine. Juulil 15 sõlmis Dubček Ciernasse, kus tal N. Liidu esindajatega "sõbralikud poolked jutuajamised" kujunenud mitme seonduvates küsimustes.

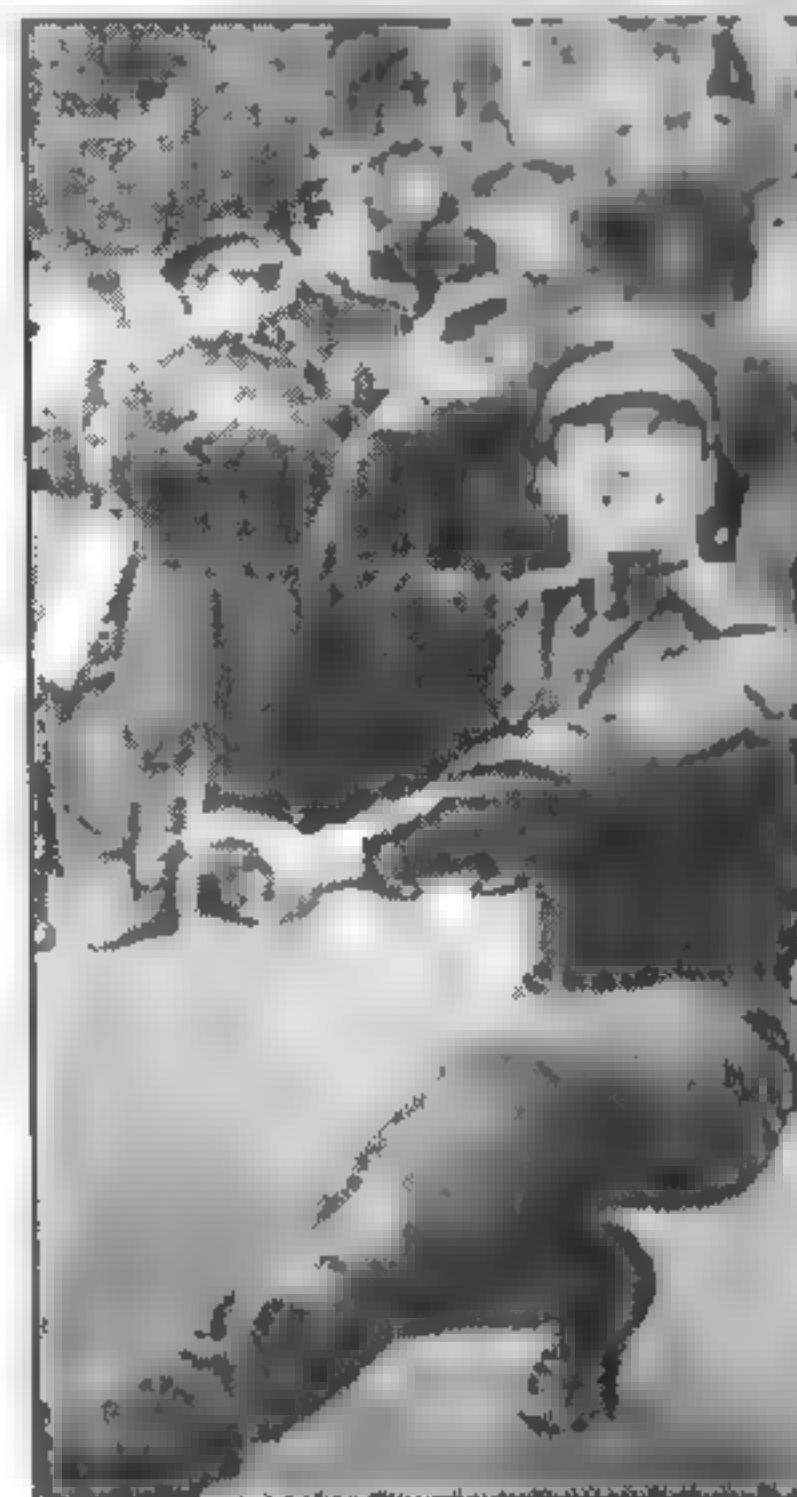
1. vastu 20. augustit viisid N. Liit, Itaalia, Ungari, Bulgaaria ja SDV ootamatult oma väed Tšehhoslovakkiasse. Nõukogude ühiskonna demokratiseerimise moment ka Tšehhoslovakkias läbi läinud. Interventide armee suurus oli pakutud erinevatel hinnangutel 1000 kuni 600 000 meest. "Praha kevade" lämmatamist juhtis N. Liidu kaitsemistri asetäitja Ivan Pavlovski. Tšehhid ei avaldanud mingit vastupanu, mille suurem tulevahetus puhkes siis, kui Nõukogude väeüksus üritas vallutada Praha raadio hoonet. 30 inimest sai surma ja üle 300 haavata. Interventsioon hukkus umbes 50 tšehhi. Informatsioonid toimuva kohta said tšehhid raadiohääletajate vahendusel, mis algas vahemikul 21. augustist kuni 28. augustini informeerisid olukorrast elanikke.

22. augustil Tšehhoslovakkia KP juhtkond kogunes 22. augustil ühte salastatud puiskokkoraalisele istungile ning nõudis interventide maalt lahkumist 24 tunni jooksul. Samas valiti uus partei keskkomitee, kuhu kuulusid eranditult reformivõimelised parteilased. Kõlavatest sõnadest aga kaugemale ei jõutud. Keskkomitee liikmed sõitsid Moskvasse, et seal 23.–26. augustini toimunud läbirääkimistel

saaksid "võtta leppemise" kuuletuda, sest N. Liit lubas väed välja viia ainult tingimusel, kui olukord Tšehhoslovakkias normaliseerub.

29. augustil lõpetasid salajased saatejaamad oma töö ning järgmisel päeval algas valitsus pressitsensuur. 31. augustil tuli Tšehhoslovakkia KP Keskkomitee kokku, et valida kõigile osapooltele (eelkõige muidugi Moskvale) vastav juhtkond. "Vorsti vabaduse asemel" – nii nimetasid tšehhid "Praha kevadele" järgnenud perioodi. Kommunistid jäid Tšehhoslovakkias võimule vahetult 21 aastaks.

1. novembril 1989, pärast Prahas toimunud valitsusevastase meelavalduse põhjal mahasurumist, astus Tšehhoslovakkia KP juhtkond üldise surve all täies mõõnes tagasi. Sama aasta 29. detsembril valiti opositsionaalne kirjanik Václav Havel Tšehhoslovakkia presidendiks.

Pärast Praha kevade lämmatamist pidi uljas vene tants pingeid maha võtma.

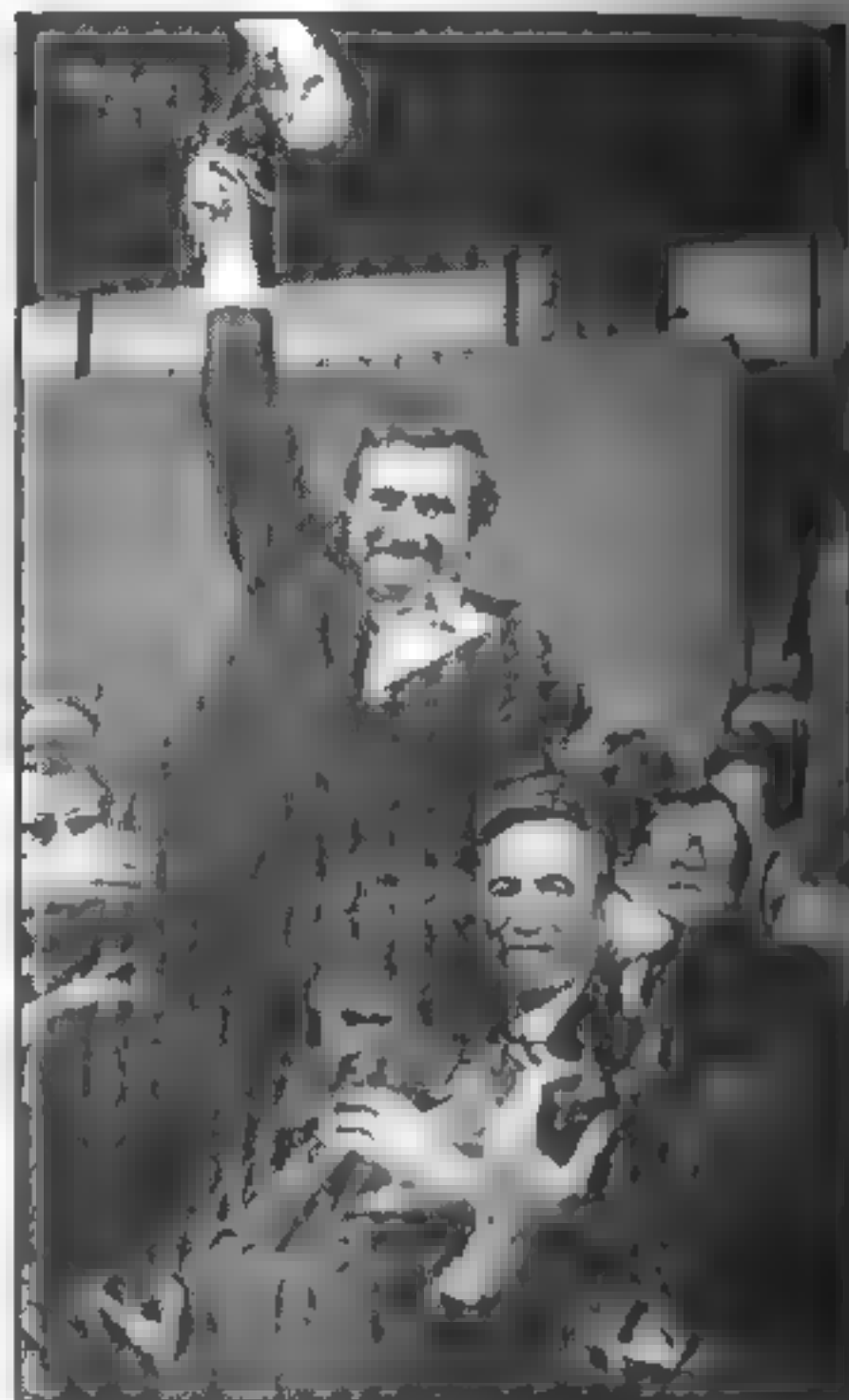
Praha kevad Poola moodi

Praha kevade lämmatamisele järgnenud kaheteistkümnne aasta jooksul oli sisepoliitiline olukord Varssavi lepingu osalistes riikides stabiilne. Näis, et mitte miski ei ohusta sotsialistlike riikide näiliselt vääramatut ühtsust.

1980. aasta sügisel asutati Poola sadamalinnas Gdanskis sõltumatu ametiühing *Solidarność* (Solidaarsus), mille juhiks sai 33-aastane elektrik Lech Walesa. Ajaloo iroonia on selles, et Poola kommunistliku valitsuse suhtes ülikriitliselt meelestatud ametiühing hakkas tegutsema Lenini-nimelises ettevõttes. Solidaarsus ähvardas murda kommunistliku partei monopoli. Võitluses kommunistliku partei diktatuuri vastu sai Solidaarsus endale arvestatava liitlase, sest Poola mõjuvõimas katoliku kirik asus otsekohe uue ametiühingu poolele, kuigi kutsus selle juhte üles vaoshoitusele. Kindlasti mõjutas sündmuste käiku ka asjaolu, et 1978. aasta oktoobris oli valitud uueks paavstiks Poola kardinal Karol Wojtyła, kes asus kohe ametiaja alguses "sotsialismivastasele positsioonile".

Kriisi põhjustas tollase juhtkonna läbimõtlematu krediitpoliitika Lääne-Euroopa riikide vastu. Valitsus tahtis lühikese ajaga tõsta Poola majanduse kvalitatiivselt uuele tasemele. Lääneriikidest hangitud tehnoloogia efektiivne kasutamine selleks ei olnud. Laisavõitu sotsialistlikus riigis nagu Poola oli aga enam kui küsitav. 1980. aastal suvel oli Poola sattunud tohututesse võlgadesse (1980. aasta lõpuks ainuüksi kapitalistlikele riikidele 23 miljardit dollarit).

Solidaarsuse organiseeritud streigid halvendasid olukorda veelgi. Kriisi ülesaamist takistasid ka Solidaarsuse juhtide pidevad nõudmised tõsta töötajate palku, ehkki oli hästi teada, et suurepevatel sissetulekutel ei ole teenuste ja kaupade

17. septembril 1980 valiti Lech Walesa sõltumatu ametiühingu Solidaarsus esimeheks. Algas üheksa aastat kestnud võitlus kommunistliku valitsuse vastu.

kahtlusele jätavad katet. Süvenes inflatsioon ja turu tasakaalustumine muutus üha enam kätivaks ülesandeks.

1980. aastate alguses sattus Poola suurtesse majanduslikesse raskustesse, riiki ohustasid veelgi arvukad Solidaarsuse organiseeritud streigid. Sisepoliitiline olukord muutus üha enam keerulisemaks. 1981. aasta novembris polnud enam mingit kahtlust, et N. Liit üritab päästa sotsialismi Poolas Ungari stsenaariumi järgi. Poola valitsusjuht jõudis ette.

1981. aasta 13. detsembril südaöösel kuulutas PÜTP Keskkomitee esimeheks Mihhail Gorbatšov, Poola RV Ministrite Nõukogu esimees armeekindral Wojciech Jaruzelski. Nõukogu riigi territooriumil välja sõjaseisukorra ning moodustas Rahvusliku Sõjaväenõukogu. Kell 6 hommikul esines Jaruzelski raadios vastava avaldusega. Selle sammuga oli Moskval trump käest loodud ning niivõrd välditi Ungari ja Tšehhoslovakkia traagiliste sündmuste kordumist. Poola riigi koondatud Nõukogude väed ei tunginud Poolasse.

Poola juhtkond keelustas Solidaarsuse tegevuse ning Lech Walesa pandi koostööle. Kui Ungari ja Tšehhoslovakkia sündmustele oli USA reageerinud tugevalt, siis seekord tegi president Ronald Reagan terava avalduse N. Liidu suhtes, kuulutades Moskva vastutavaks sõjaseisukorra väljakuulutamise eest. President kavandas ka mitu N. Liidu vastast majanduslikku sanktsiooni. Lääne-Euroopa riigid sanktsioonidega ei ühinenud. Näis, et ka Poola juhtkond suudeti toonase N. Liidu pressi keelt kasutades anda tagurlastele otsuseid. Moskvas hingati kindlasti kergendatult: selleks korra oli sotsialistlik ühendus päästetud. Kuid see mulje oli näiline. Solidaarsus läks põrandale ja jätkas kommunistliku režiimi alustugede õõnestamist.

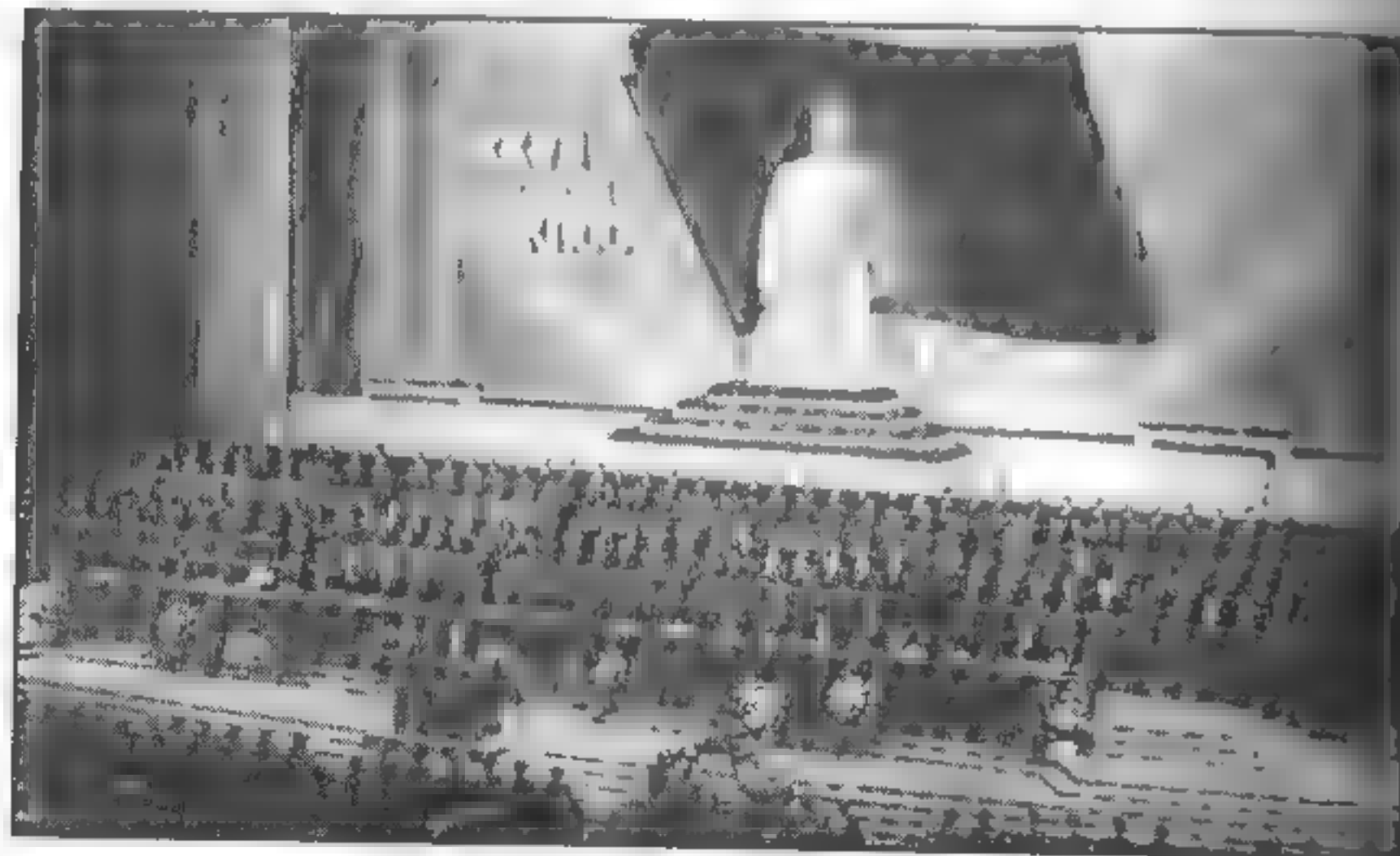
Alles 5. aprillil 1989, pärast kaks kuud kestnud ümarlauakõnelusi opositsioonijuhidega, andis Poola valitsus opositsionääridele õiguse riigiasjades kaasa rääkida. 17. aprillil tühistas aga Varssavi ringkonnakohus Solidaarsuse tegutsemiskeelu.

1985. aasta 11. märtsil NLKP Keskkomitee esimeheks valitud Mihhail Gorbatšov alustas hoogsalt N. Liidus demokratiseerimisprotsessi ning nõrgestas ühegi tahtmatult kommunistlike parteide võimu Varssavi lepingu osalistes riikides. Uutmisprotsess N. Liidus pöördus kommunistliku partei enda vastu ning nõudustas nii otseselt kui kaudselt mitte ainult Varssavi lepingu osaliste riikide ühenduse, vaid ka N. Liidu lagunemist.

Nõukogude Liidu viimased päevad

N. Liidu kiire lagunemine 1991. aastal oli kõigile välismaistele vaatlejatele isegi luureagentuuride bossidele ootamatu. Sündmuste prognoosimisel ei olnud paljud, nende hulgas ka edumeelne nõukogude ajaloo professor Juri Afanasev, kes 23. augustil 1988 Tallinna Linnahallis rahvakoosolekul esinedes pani lastele südamele, et need suveräänsust nõudes liiga kaugele ei läheks, sest N. Liidust lahkulõõmine tähendavat "väga palju verd".

Seoses sellega huvitab lugejat kindlasti küsimus, miks toimus N. Liidu lagunemine suhteliselt veretult ja miks Moskva ei kasutanud oma sõjalist võimust liitriigi kooshoidmiseks. Ühest vastust pole, sest kõik need aktsioonid, mil Moskva võttis ette ühes või teises liiduvabariigis, olid poolikud abinõud. Otsustav mõjutas sündmuste kaiku Boriss Jeltsini valimine Vene Föderatsiooni presidendiks 1991. aasta juunis. Jeltsin ei suutnud Mihhail Gorbatsšovile andestada, et see talitis teda kui oma peamist oponenti kõrvale tõrjuda (11. novembril 1991 deklareeris Gorbatsšov Jeltsini Moskva esimese parteisekretäri kohalt ehitajate ministri asetäitjaks), ja ta tegi kõik selleks, et peasekretärile kaikaid kodanike loomida. Nende kahe mehe omavaheline rivaalitsemine kiirendas N. Liidu lagunemist ning eriti 1991. aasta augustisündmuste ajal kallutas vaekausi Jeltsini võitluseks, sest tema oli see, kes sõandas vanameelsetest riigipöörjatele julgelt vastu hakata.

25. veebruarist 6. märtsini 1986 Moskvast toimunud NLKP XXVII kongress tõi N. Liidu ühiskonda uusi tuuli, kuid laskis aimata, et demokratiseerimisprotsess võib kontrolli alt väljuda ja ohustada kommunistide võimumonopoli.

1991. aasta 13. jaanuari hilisõhtul Jeltsini välkvisiit Moskvasse aitas kindlasti kindlaks teha Vilniuse telemaja juures toimunud veriste sündmuste kordumist Tallinnas. Jeltsin mõisteti ka Moskva ühiskondlikes võimukoridorides võitluse abil pole enam võimalik N. Liidus demokraatlikku liikumist maha suruda. Jeltsini kvaliteetse kõikumise positsioone kindlustasid.

1991. aasta lõpus tõestamist, et N. Liit ei suutnud ekstsisteerida ainult Kommunistliku Partei diktatuuri tingimustes. Oma loomult oli N. Liit N. Liidus demokraatlik

ühiskond, mis kunstlikult piiras tarbimist ning oli orienteeritud eelkõige riigiplaanilise võimsuse suurendamisele.

Lenini-Marxi õpetus muudeti poliitiliseks usutunnistuseks, mida tsiteeriti igaühe alla ja söögi peale. Igasuguses eraalgatuses nähti kohutavat hädaohtu Lenini õpetusele ja riigi julgeolekule. Piisas aga 80. aastate lõpul erasektori tegevuse vabaduse andmisest, kui N. Liidu käsumajandus varises kokku ja muutus kaardimajaks. Ühtäkki muutus kõik defitsiidiks. Otsatud järjekorrad, turgid elementaarsetele laiatarbekaupadele ja toiduainetele ning galopeeriv inflatsioon meenusid pigem sõja- kui rahuaega.

Lenin polnud selles kaoses võimalik ajada süüd rahvusvahelise imperialismi mõjuks ja sotsialismi vaenlaste kaela. Riigi juhtkonna manipuleerimine rahvasõbralike loosungitega rahva väärarvamust ühtsusest ja koondumisest tihedate riigidega palavalt armastatud partei ümber ei päästnud enam midagi. Eraalgatuse vaim oli pudelist välja lastud ning Gorbatsšovi alustatud ühiskonna demokraatlikumise protsess ainult kurendas liitriigi lagunemist.

Perestroikaga kaasnenud sõnavabadus tõi avalikkuse ette NLKP uskumustest ja kuritegeliku ajaloo, purustas kõik tõsimeelsete kommunistide ideoloogiat. Oli selge, et ennast üdini kompromiteerinud partei ei jää vabade valimiste korral enam mingil juhul võimule.

Separatistlik liikumine liiduvabariikides soodustas aga kogu idabloki lagunemist.

Asjaolu, et 1986. aasta veebruaris toimunud NLKP XXVII kongressil kerkis uskumatu teravusega päevakorraale rahvusküsimus, näitas, et on vaid aja küsi-

Kommunismi ehitamine vene moodi: sunnitöölised Siberis 1937. aastal.

23. august 1987. Molotovi-Ribbentropi lepingu 48. aastapäev. Miiting Hirsipõlde. MRP-AEG (Molotovi-Ribbentropi pakti avalikustamise Eesti grupp) sõandis 11. märtsil 1987. aastal Tallinnas mälestusväärsel miitingul seada kahtluse alla Eesti vabatahtliku N. Liidu koostöö astumise, samal ajal kui mitmed tuhandeid Eesti ajaloolased, ajakirjanikud ja poliitilised avaliku elu tegelased jätkasid oma makirjalikku vassimist.

Vasakul: kõneleb Lagle Parek.

mus, mil liiduvabariigid hakkavad endale suuremat suveräänsust nõudma ning lõpuks Venemaast koguni lahku löövad. Edasised sündmused kulgesid rohkem isevoolu teed. Moskvast nagu tehti midagi selleks, et liitu koos hoida, kuid suurt hoiduti radikaalsetest meetmetest, et liiduvabariikides iseseisvusliikumist lõpetada. Need jõud, kes olid huvitatud N. Liidu säilitamisest iga hinna eest, ei võtnud sõna otseses mõttes ajale jalgu. N. Liidu juhtkond magas maha kõik soodsa hetke liidulepingu uuendamiseks liiduvabariikidele vastuvõetavatel tingimustel. Pealegi tahtis Gorbatšov, et lepingu uuendamine oleks olnud vabatahtlik. See aga tähendas omakorda, et liiduvabariik võis valida ka täieliku iseseisvuse.

Kõige tugevamad lahkulöömise meeleolud vahtsesid Balti liiduvabariikidega. Nende suurimaks poliitiliseks trumbiks võitluses iseseisvuse eest oli kurikuulud Molotovi-Ribbentropi lepingu salajane lisaprotokoll, mille alusel kolm Balti riiki 1940. aasta suvel N. Liidu poolt okupeeriti. Lepingu originaalteksti puudumine ei muutnud midagi — 1940. aasta suve sündmuste käik näitas veenvalt, et Saksamaa ja N. Liidu vahel pidi eksisteerima salajane kokkulepe. Nüüd me teame

et salajase lisaprotokolli originaal on alles ja seda hoitakse tänu Olavi Vahuri arhiivis.

Tulemus, mis suunas tuuled puhuvad, hakkasid kaasajooksjad muunduma ja muutuma. NLKP ainuvõim lõi vankuma ja tema paljukiidetud autoriteet sulatama nagu kevadine lumi.

Võitluses liiduvabariikide iseseisvuse eest sai oluliseks teetähiseks 16. novembril 1988 Eesti NSV Ülemnõukogu poolt vastuvõetud deklaratsioon Eesti NSV suveräänsusest. Edasine meenutas pingpongimängu. Eesti ja ka mõned teised liiduvabariigid võtsid vastu otsuseid, mis polnud kooskõlas N. Liidu koostööga. Moskva tühistas liiduvabariikide otsused, mis olid vastuolus keskvalitsuse otsustadega, vabariigid kuulutasid aga kehtetuks Moskva otsused ja seadused, mis lihtsalt ignoreerisid neid. Balti riigid liikusid samm-sammult täieliku iseseisvusele.

1989. aasta 23. veebruari hilisõhtul langetati Tallinnas Toompeal ENSV lipp ja 24. veebruaril heisati tohutu rahvahulga juuresolekul Pika Hermani lipp. Sama aasta 12. novembril võttis ENSV Ülemnõukogu vastu otsuse ajaloolis-õiguslikust hinnangust Eestis 1940. aastal toimunud sündmuste kohta, mille tähtsaimaks punktiks oli Riigivolikogu 1940. aasta 22. juuni otsuse "Deklaratsioon Eesti astumise puhul Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu" õigustühiseks kuulutamine, kuna see ei olnud eesti rahva vabatahtlik valdus.

24. veebruar 1988 Tallinnas Võidu väljakul. Uskumatu, kuid selline miiting toimus perearstide kolmandal aastal. Venekeelsed loosungid tervitavad sõprust N. Liidu rahvaste vahel.

14. märts 1990. Venelastest meeleavaldajad on veendunud, et Eesti on ja jääb nõukogu de vabariigiks.

5. juuni 1990. Vene internatsionalistid Tallinna Linnahalli juures ühtsust nõudmas.

Venelaste arvestus, et interliikumise asutamisega saavutavad nad suuremat Moskva toetust, ei õigustanud ennast. Muidugi oleks keskvalim võinud vene elanikkonna kaitsmise ettekäändel saata Balti vabariikidesse sõjaväe korda looma, kuid seda ei tehtud. Pole teada, millistel kaalutlustel. Balti riikides elavad vene elolud valdavalt Moskva-meelsed. Küll hakkas aga interliikumine venelaste sõjasa kaotama populaarsust sedamööda, kuidas poed tasapisi tähtsust vähenemise kaupa.

19. jaanuaril 1989 ründasid Moskva siseministeeriumi eriüksused Riia valitsushoonet. Viis inimest sai surma ja kümme haavata. Järgmisel päeval Moskvas toimunud miitingul nõudsid meeleavaldajad koguni Gorbatsšovi tagasiastumist.

Kelge, kuid pisut ennatliku sammu tegi Leedu, kui ta esimese liiduvabariigina kuulutas 11. märtsil 1990 välja iseseisvuse. Moskva alustas küll Leedu vastu majandusblokaadi, kuid ei sõandanud isepäist Balti vabariiki sõjaväega verro.

Gorbatsšov manööverdas, kord kui demokraat, kord kui paadunud stalinist, ja kui poliitik, kellel puudub selge programm. Tema heitlikku, kohati vastutundlikku tegutsemist võib mõista, sest liiga radikaalseid uuendusi läbi viies oleksid vanameelsed ta lihtsalt võimult kõrvaldanud. Gorbatsšovi suurim viga oli aga see, et ta ei kasutanud võimalust koondada enda ümber edumeelseid inimesi ning vabastas vanameelsetele kergekäeliselt järele andes ametist uutmisel aktiivselt osalenud poliitikuid. Peasekretäri olukorda komplitseeris ka veel asjaolu, et teda kritiseerisid teravalt nii need, kes nõudsid reformide forsseerimist kui ka vanameelsed kommunistid. Pärast veriseid sündmusi Vilniuses ja Riias oli Gorbatsšovil väga raske esineda edumeelse demokraadina. Relvajõu kasutamist Baltikumis mõisteti teravalt hukka nii N. Liidus kui ka välismaal.

14. märtsil 1990 laskis Gorbatsšov ennast valida N. Liidu esimeseks presidentiks. Kuigi ta tegi suuri pingutusi NLKP prestiiži päästmiseks, ei võetud tema üldiselt heidet enam tõsiselt.

1990.–91. aasta talvel saavutas majanduskriis oma haripunkti. Majanduse tõelise allakäigu tingimustes oli riigi juhtkonnal väga raske veenda rahvast inimliku sotsialismi võimalikkuses.

27. juunil 1991 võttis Ukraina Ülemnõukogu vastu otsuse jätta liidulepingu projekt ratifitseerimata ja mitte saata Moskvasse oma esindajaid. See püev oli Ukrainale pöördeline. Esmakordselt nõukogude võimu aastail ilmutas Ukraina iseseisvumispüüdu. Separatistlikud meeleolud hakkasid tugevnema kõigis liiduvabariikides.

23. juulil 1991 toimus Moskva lähedal Novo-Ogarjovos Gorbatsšovi esistatusele Vene Föderatsiooni vabariikide, Ukraina, Usbekistani, Gruusia ja Aserbaidžani kõrgete ametiisikute kohtumine. Tollane N. Liidu Ülemnõukogu esimees Anatoli Lukjanov leidis, et teiste vabariikide juhid mõistavad, et N. Liit on liiduvajalik ja vältimatu ning turg teeb varem või hiljem oma töö ja liidulepinguga ühinevad ka kõik teised vabariigid. Muidugi ei olnud Gorbatsšov ja Lukja-

Melestusväärne 15. mai 1990. Venelased Toompeal sotsialismi kaitseks korraldatud miitingul. All: internatsionalistid Toompea lossi ründamas.

...inimesed, kes lootsid N. Liitu

19. augustil pidid esimestena liidulepingule alla kirjutama Vene Föderatsiooni, Kasahstani ja Usbekistani ühievolihsed delegatsioonid. Oletati, et 3. septembril sõlmivad liidulepinguga Valgevene ja Pakistan. Gorbatšov kutsus liidulepinguga uhinemisest keeldujad, Eesti, Läti, Leedu, Moldova, Gruusia ja Armeenia esindajad 21. augustil Moskvasse. Oletatakse, et Gorbatšov tahtis neile selgeks teha, mis tahtab, kui nad ei loobu iseseisvusemõtetest.

Kuid just neil pingelistel päevadel hakkas Gorbatšov oma Krimmi residentlale puhkama. Ilmselt selleks, et keegi ei saaks hiljem toimunud sündmusi seostada tema nimega. Gorbatšov pidi Moskvasse tagasi tulema 18. augustil, ent siis võtsid sündmused ootamatu pöörde.

19. augusti varahommikul loeti raadios ja televisioonis ette Riikliku Ühikorralise Seisukorra Komitee läbitud. Komiteesse kuulusid N. Liidu presidendi ja Kaitsenõukogu esimehe esimene asetäitja O. Baklanov, N. Liidu siseminister B. Pugo, N. Liidu Talurahvaliku esimees V. Starodubtsev, N. Liidu julgeoleku komitee esimees V. Krjutškov, N. Liidu Riiklike Ettevõtete, Tööstuse, Ehituse, Transpordi ja Sideobjektide Assotsiatsiooni president A. Tizjakov, N. Liidu peaminister V. Pavlov, N. Liidu kaitseminister D. Jazov. N. Liidu presidendi kohurelvitajaks oli määratud N. Liidu asepresident Gennadi Janajev.

Keegi ei tea tänaseni, mida Gorbatšov tegelikult mõtles või tahtis. Võimalik, et sündmuste käik teda ennastki üllatas.

13. jaanuaril 1991 Vilniuse telutorni juures. Kuigi impeeriumimeelsed jõud püüdsid N. Liitu päästa, oli rong juba läinud.

Esmaspäeval, 19. augustil 1991 andsid riigipöörjad oma esimese ja viimase pressikonverentsi. Vasakult V. Starodubtsev, B. Pugo, G. Janajev ja O. Baklanov. Puudub V. Pavlov, kes ei olnud tugeva joobe tõttu võimeline kohale tulema.

Erakorraline seisukord pidi kehtima 27. augustini, mil pidi kokku tulema N. Tšidõ Ülemnõukogu erakorraline istungjärg. Gorbatšov oli mässajate seas haigestunud, kuid tegelikult oli ta Krimmis koduarestis kui üks riigipöörde malikest kaasteadjatest.

Kuigi mässajad olid Moskvasse saatnud tankikolonnid, läks võimuharjutustele 6 tanki ja 15 soomukit läksid üle Jeltsini poole ning asusid Venemaa Ülemnõukogu hoonet kaitsma. Muidugi ei oleks nendest sõjamasinatest järele saanud hästiorganiseeritud rünnaku tagasilöömiseks, kuid demokraatlikult organiseeritud moskvalastele andsid need vähesedki ületulijad julgust vanameelsetele mässukatselastele vastu panna. 21. augusti südaööl läks Jeltsini poole üle ka Leningrad.

1991. aasta 19. augusti hommikul esines Boriss Jeltsin Vene Föderatsiooni Ülemnõukogu hoone ees kõnega, milles mõistis riigipöörde teravalt hukka ning kutsus rahvast ülestõusule.

19. augusti öösel 1991 saabus mässuliste poolt tagandatud Gorbatšov oma Krimmi residentsist tagasi Moskvasse. Tema kui poliitiku karjäär oli lõpusirgele jõudnud.

Aladessantdiviis. 19. augusti ennelõunal oli Jeltsin esinenud Vene Föderatsiooni Ülemnõukogu hoone ees kõnega, milles mõistis riigipöörde teravalt hukka ning kutsus rahvast ülestõusule. Tegelikuses ei muutunud riigipöörde nii hooeaks, kui selle autorid kavandasid — ja seda kõigist ettevalmistustest hoolimata. Armeed oli lõhenenud ja riigi paljudes paikades keelduti riigipöörjate korraldusi täitmast.

Hiljem saadi teada, et riigipöörde päevil tuli Pihkva automaattelerfonijaamade vahelisse kiirtellimus Moskvast: toota 250 000 paari käeraudu. On andmeid, et vanameelsed valmistused massilisteks vahistamiseks eriti Balti vabariikides. Riigipöörjad rajasid oma arvestuse sellele, et kuuletuma harjunud nõukogude inimestele ei tule mõttesegi vastu hakata ja kõik läheb kavandatud stsenaariumi järgi. Kuid juba järgmisel päeval oli selge, et vanad head ajad ei tule enam ilugi tagasi. 20. augusti õhtuks oli Moskvas Venemaa Ülemnõukogu ette kogunenud umbes 50 000 inimest, kes hakkasid püstitama barrikaade. Samal päeval toimus Leningradis Paleeväljakul võimas meeleavaldus, milles osales umbes 700 000 inimest. Leningradi komandandile kindralpolkovnik Viktor Samsonovile oli antud korraldus viia 19. augusti keskööks Leningradi tänavatele tankid ja soomuskid, kuid kindral keeldus. Tõrkujaid oli teisigi. 19. augusti öösel kell 3 andis julgeoleku komitee 7. valitsuse erigrupi "Alfa" juht kindralmajor Viktor Karpukhin oma alluvatele korralduse vallutada Boriss Jeltsini residents Valge Maja (nii nimetati Ülemnõukogu hoonet). "Alfa" aga keeldus käsku täitmast. Tänu hiinalsetele Vene sõjaväejuhtidele õnnestus vältida verevalamist ka Eestis.

20. augustil toimus Tallinnas Vabaduse väljakul Rahvarinde korraldatud masmeeleavaldus, millest osavõtjad nõudsid iseseisvuse väljakuulutamist Pihkvast pealinna saabunud armeeüksused jäid kasarmutesse tänu Tallinna komisjoni ülemal viitseadmiral Juri Belovi karmile käsule. Õhutõrjedivisjoni komandör kindralleitnant Zijaudin Abduralimov ei lubanud kasutada Eesti õhuväga ning takistas rohkem kui ööpäeva jooksul diviisi põhijõudude saabumist Tallinnasse.

Sündmused Eestis näitasid, et iseseisvustlased ei tegutsenud sugugi kooneritult, neil jäi sageli puudu võimest sündmuste kulgu ette näha ning vastastikolukorrale kiirelt ja operatiivselt tegutseda. Küll aga jätkus energiat omavaheliseks jagelemiseks riigipunka pärast. Samas saadeti korda suur hulk populaarset ke rumalusi. Mis mõtte oli Moskvas toimunud riigipöörde ajal Toompeal kuulustamisel betoonplokkidega? Oli äärmiselt vastutustundetu kutsuda rahvast füüsiliselt taltsutades objektide kaitsma. Eesti valitsuse käsutuses oli olnud po aastat, et muuta teletorn (rääkimata tähtsamatest valitsusasutustest) ründamiskindlaks. Üht-teist ju tehti, kuid rohkem loodeti ehku peale.

Kritikalistel augustipäevadel olid iseseisvumise vastu nii vene saadikud kui Eesti Komitee tegelased, tõsi küll, erinevatel motiividel. Radikaalid nõudsid kõigepealt tuleb taastada põhiseaduslikud riigivõimuorganid ning alles seejärel taotlema neile rahvusvahelist tunnustust. Kuid aeg kiirustas kõiki osapooli kompromissile. Lõpuks suutis Eesti Vabariigi Ülemnõukogu leida rahvusvahelise

23. august 1991. Tallinnas EKP hoone ees asunud Lenini kuju saadetakse viimsele teekonnale ajaloo prügikasti.

koostööga ühise keele, kasutas õiget hetke ning kuulutas 20. augusti rahvusvahelise iseseisvuse. Eesti taasiseseisvumise poolt hääletasid kõik riigikogu liikmed ja valitsusest saadikud.

Afäärivate ind rauges iga tunniga. Juba 20. augustil astusid Jazov ja Kirjutškov 21. augusti õösel üritas KGB tankikolonn rünnata Valget Maja, kolm tanki sai surma. Maja vallutada siiski ei sõandatud, sest see oleks nõudnud sadu inimohvreid. Keegi ei tahtnud sellist vastutust enda peale võtta.

Järgmisel päeval andsid vanameelsetest mässulised Moskvas alla. Kui 22. augustil mindi arreteerima üht mässuliste juhti, endist siseministrit Boriss Pugol, ta ise end väidetavasti maha. (Võimalik, et ta tapeti.)

21. augustil kella 16 paiku astus Gorbatšov Venemaa Ülemnõukogu ette. Jeltsin ütles talle, et 20. augustil kirjutati alla seadusele, millega kogu Venemaa territooriumil asuv omand kuulub Venemaa jurisdiktsiooni alla. Täpselt kell 17.15 ütles Jeltsin: "Lõdvestuseks lubage, et ma kirjutan praegu alla seadusele Venemaa Kommunistliku Partei tegevuse peatamise kohta." Kõik saalis viibijad tõusid püsti ja tormiline aplaus ei lõppenud enne, kui Jeltsin teatas: "Aitab küll, kirjutasin juba alla."

Kõnepuldis seisnud Gorbatšovil ei jäänud muud üle kui pomiseda: "See on viga." Jeltsin ütles selle peale, et otsus VKP tegevuse peatamise kohta kehtib veel seni, kuni on lõpule viidud VKP kuritegelikkuse uurimine, pealegi pole kommunistlik partei registreeritud.

Järgmisel päeval astus Gorbatšov NLKP peasekretäri kohalt tagasi. Nii õnnestus Jeltsinil Gorbatšovile mitmekordselt kätte maksta oma alandava tagandamise eest 1987. aasta novembris. Samal päeval heisati Kremli hoonele, kus töötas Jeltsin, Vene trikoloor.

Venemaa tunnustas Eesti iseseisvust 21. augustil ja kolm päeva hiljem kirjutas Vene Föderatsiooni president Boriss Jeltsin alla Eesti riiklikku iseseisvust tunnustavale seadlusele. Samal päeval kuulutas iseseisvuse välja Ukraina.

11. augustil iseseisvusid Kõrgõzstan ja Usbekistan. 6. septembril tunnustas Balti riikide iseseisvust N. Liidu Riiginõukogu.

Kuigi Ukraina oli kuulutanud välja iseseisvuse, korraldati 1. detsembril referendium. 85 protsenti valijatest tahtis näha oma kodumaad iseseisva riigina. Sellega oli N. Liidu saatust otsustatud. Ilma Ukrainata ei ole ei Vene impeeriumi ega N. Liitu.

Pühapäeval, 8. detsembril kohtusid Belovezjes Valgevene valitsuse residentide "Visuli" kolme slaavi riigi juhid. Kui N. Liit tekkis püssirohusuitsu ja bolševike hurraahüüete saatel, siis liitriik lagunes viinaaurudes. Just nimelt viinajoomas võtsid Venemaa president Boriss Jeltsin, Ukraina president Leonid Kravtšuk ja Valgevene Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Stanislav Šuškevitš vastu sellekohase otsuse. Kolm juhti kirjutasid alla lepingule, mille kohaselt need kolm vabariiki moodustasid Sõltumatute Vabariikide Ühenduse, ja teatasid, et N. Liit kui rahvusvahelise õiguse subjekt ja geopoliitiline reaalsus enam ei eks-

Vene väed lahkuvad Baltikumist. Autokasti portel on käsitsi maalitud loosung "Me tuleme tagasi!" Sõdur autokastis teeb kuraasika zesti.

sisteeri. 12. detsembril kuulutas Venemaa Ülemnõukogu 1922. aasta otsuse N. Liidu moodustamise kohta õigustühiseks.

21. detsembril kohtusid Alma-Atas 11 endise liiduvabariigi juhid, panid alla Sõltumatute Riikide Ühendusele (SRÜ), kuulutasid N. Liidu laialisaadetakumise ning selle presidendi Gorbatšovi ametist tagandatuks.

25. detsembril kell 19 teatas N. Liidu esimene ja viimane president Mihhail Gorbatšov televisioonis esinedes oma tagasiastumisest. Kell 19.35 tõusis Kremli paikneva N. Liidu presidendi residentsi katusele Valentin Kuznetsov ja Vladimir Arhipkin, langetasid üle 70 aasta Kremli kohal lehvinud punalipu ja heiskasid Venemaa trikoloori. 26. detsembril alustas Gorbatšovi kabinetis Venemaa president Boriss Jeltsin.

Samal päeval lõpetas oma tegevuse ka N. Liidu Ülemnõukogu vabariikide nõukogu. Viimase dokumendina võttis vabariikide nõukogu vastu deklaratsiooni, mis puudutas N. Liidu eksistentsi lõppu. Vabariikide nõukogu juhataja Amirbek Alimzanov tõdes, et sotsialismi ülesehitamise katse on täielikult läbi kukkunud. "Selgus, et ajaloo etappidest on võimatu üle hüppata — me oleme tapnud jõudnud kapitalismi juurde," ütles Alimzanov.

NSV Liit — kurjuse impeerium, nagu väljendas tabavalt väljapaistev anti-kommunist USA president Ronald Reagan — lakkas olemast.

MAJANDUSLIKUD KATAKLÜSMID

Võit ja kaotus

Iga inimik unistab kiirest rikastumisest, olgu siis õnneliku juhuse, loterii peavõidu või geniaalse äriidee teostamise läbi. Soovunelmaks on ühel hoobil vahutada töödandja sõltuvusest ja vaevarikkast ning rutiinsest tööst. Loteriid, loteriiparimused, arvukad õnnemängud ja spekulatiivsed äritehingud ehk õnnemängud on kiire rikastumise võimalusi tunduvat avardanud. Mõnigi kord on suurel rahvahulgal nakatunud spekulatsioonipalavikku. Igaüks tahab aktiivselt osaleda ja müüa, et aga kiiresti kasumit saada. Hinnad kruvitakse üles, kuni need äärmiselt seebimullina lõhkevad. Rikkaks saab see, kes õigel ajal kasumi oma kassasse pistab, kes aga kaua mõtleb või jääb ootama aktsiate hinna veelgi suuremaks tõusu, võib kaotada kogu oma varanduse. Kurb küll, kuid osaliselt rajaneb riikide majandus kahtlastel õnnemängudel. Juhtub sedagi, et oma majandusprognosides eksivad terved valitsused ja nende kõrgestiharitud nõukogud ning riigi majandus variseb kokku. Vaitsused puuavad selliseid hävitavaid mõjuvõimeid, et neid on raske ennetada, kuid paraku on kriisid õige mitmepalgelised ning vahel ka väga raske prognoosida.

Loostuslikust revolutsioonist alates võib tööturgu kujutada graafikuna, millel on tõusud ja langused on tingitud suurest sündivusest, töövõime põhjendatult suurtest palganõudmistest või siis valitsuste totaalsetest mõõdeladest majanduse planeerimisest. Majanduse madalseisud toovad alati kaasa elatise vähenemise, vahel aga miljonite inimeste täieliku laostumise ja vaesuse, millega valjatulekuks kulub aastaid.

1969. aastal lõi pressis laineid *Poseidoni*-nimeline kaevandusettevõtte, kes oli rajanud Lääne-Austraalia kõrbesse niklikaevanduse. Nõudmine nikli kui roostevaba metalli olulise koostisosa järele oli maailmaturul nii suur, et ühe tonni nikli eest võis saada 7000 Inglise naela, kuigi ametlik hind oli 985 naela.

Austraalia börsil algas metsik jaht *Poseidoni* aktsiatele ja nende hind tõusis

ühel nädalal jooksul 0,25 naelalt 10 naelale. Kuigi majandusajakirjanikud ei olnud ettevaatlikkusele, ei jätanud börsihaid enne järele, kui veel vähestest olemate aktsiate hind oli aasta lõpuks tõusnud 95 naelale. "Imeaktsia" tõusis 11. veebruaril 1970. aastal 123 naelaga oma kõrgeima kursi. Nii nagu teiste loogiliste afääride korral, liikusid seekordki jutud majaabilistest ja korraldajatest, kes olid ostnud 25 naela eest 100 aktsiat, mille väärtus tõusis viie kuuga 123 naelani. Kukkumine oli pikaldane ja valulik. 1970. aasta märtsis oli aktsia hind tõusnud veel 66 naela, vähenes märkuks aga poole võrra ning langes järgneva aasta lõpuks 6 naelale. *Poseidon* läks pankrotti ning firma ostis ära *Shale Oil*, mis 1978. aastal viisid raskused kaevandamisel ning niklihinna kukkumine *Poseidonile* kuulunud kaevanduse sulgemiseni. Tõsi, firma aktsiad ei ole veel pöördväärtusetuks muutunud, sest niklit seal leidub ja seda võiks kaevandada, kuid "mitte lähemas tulevikus". Kõik need, kes tollal ei osanud õigel ajal oma aktsiast lahti saada, jäid rahast ilma.

Poseidoni tõus ja langus on klassikaline näide äpardunud spekulatsioonist, kuid raha kaotamiseks on teisigi võimalusi. Sõdades, suurte näljahädade epideemiute ajal ei jää oma varandusest ilma ainult üksikud eraisikud, vaid ka riigid ja rahvad. Kuid on ka näiliselt varjatud põhjusi. Näiteks rahanappusest tingitud stagnatsioon. Ja nii paradoksaalne kui see ka ei ole, võib ka liiga palju põhjustada majanduslikku langust.

XVI sajandil voolas Ameerikast Hispaaniasse uskumatu kogus rikkusi, mis tõi endaga kaasa inflatsiooni. See omakorda tõrjus rahvusvaheliselt turult välja hispaania kaubad. Kuningas Felipe II oli 1575. aastal omadega pankrotis, teinud kordus ka 1596. aastal. Ameerika rikkused ruineerisid Hispaania.

Võlgadega koormatud kuningad on üritanud oma rikkusi tagasi saada rahade valveerimisega, kuid sedalaadi ettevõtmised on alati lõppenud katastroofidega.

Nii Prantsuse kuningas Philippe IV Ilus kui ka Inglise kuningas Henry VIII ruineerisid oma hinnapoliitikaga majanduse. Hindade tõustes vähenes äritegevus, laostusid väikekaupmehed ning suurenes drastiliselt kerjaste arv. Kuid ei Philippe Ilus sellepärast veel hätta jäänud. Finantsolukorra parandamiseks pagendas kuningas 1306. aastal juudid ja konfiskeeris nende varanduse, 1312. aastal aga hävitas Templiordu ning sundvõõrandas nendegi varanduse. Ei tea, kui kaua kuningas veel oleks paljaks röövitud, kui ta ise poleks 1314. aastal looja kaupa läinud...

Üks elu kuldreegleid kõlab nii: ära usalda kunagi ühtegi kroonitud pead! Rikkad ja mõjuvõimsad Firenze pankurid laenasid raha nii talupoegadele kui ka paavstidele ja kuningatele. Juhtivad pangad *Bardi* ja *Peruzzi* tegid rumalasti, kui laenasid Inglise kuningale Edward III-le suuri summasid. 1343. aastal pidi kuningas tunnistama oma maksujõuetust, võlgnedes pankuritele 1 400 000 kuldfloriini, mis võrdus Inglise kuningakoja viie aasta sissetulekuga. Kuninga suured võlad põhjustasid arvukaid pankrotte ning kutsusid Euroopa finantskeskuses esile paanika.

Edwardsi kuningaga pankrott võis laostada mõne pankuri, siis kuningas Edward III taastanud terve regiooni majanduse. Flandria kalevivõim ja kaubanduslik võim Gient ja Ypres ostsid puuvilla Inglismaalt. Edward kehitas kaubandusele embargo. Poole sajandi jooksul muutus Ypres väikeseks linnaks, mille elanikud andsid veel vaid 15 protsenti varasemast tootajate arvust. Kuid poole sajandi jooksul tootas keegi Arrasi kangur välja vaibakudumise tehnoloogia, mis tõi kaasa selle, et kogu sajand vaesunud kolleegid jalle tööd leidsid. Sellised tõusad ja langused olid tingitud poliitika, kaubanduse ja tööstuse omavahelisest seotusest. Linnade vahel võib sama täheldada naftahinna kõikumiste puhul.

Prantsused börsid said alguse 400 aastat tagasi loodud laevaühingutes. Mõned kaupmehed jagasid omavahel laeva ja laadungi kulud ning hiljem ka tulud. 17. sajandi lõpus hakati selliste "riskiühingute" osamakse — peamiselt Amsterdamis ja Londonis — sularaha eest müüma teatud vahendusbüroodes. Inimeste kalduvus osanemängust osa võtta viis selleni, et hakati spekuleerima põhiliste kaubade hinnade eest, nagu teravili, vürtsid ja vaalatraan, mille pakkumine oli ebakindel, kuid nõudlus püsiv. Varsti hakati spekuleerima kõikvõimalike ühingute osamaksudega. Lõlleaegsetel ühingutel olid juba siis kujunenud välja kaasaegse börsi põluomadused, eelkõige aga riskiga seotud võimalus üleöö pururikkaks saada või ühe öö jooksul laostuda.

Hollandi tulbipalavik, millest järgmises peatükis juttu tuleb, oli esimene *Poseidoni* aktsiate stiilis suur börsispekulatsioon.

Tulbipalavik Hollandis

1636. aastal müüdi Hollandis üksainuke tulbisibul uskumatu hinna — 1000 florini, uue tõlla ja paari õunikhalli hobuse eest. Võrdluseks: üks lammas maksis tollal 10 florini. Tegemist oli tulbipalavikuga. Kõiki, vürstist kuni köhnikuni, haaras spekulatsioonijoobumus.

Tollal Lääne-Euroopas veel peaaegu tundmatu lille nimetus on tuletatud slaakeelsest sõnast *tulipan* (turban). Tulbi kodumaaks peetakse Kesk-Aasiat. Läänes on ta levinud Vahemerelt, idas Huna ja Jaapanini. Pärslased armastasid tulpe juba kauges minevikus. Umbes aastal 1000 levisid tulbid türklaste aladele ja XVI sajandil kasvasid türklased juba mitmeid sorte. Konstantinoopolis toodi tulbisibulaid Vnni ja sealt edasi Leydenisse, mis sai Hollandi tulbikasvatuse keskuseks. Osa tulpe sattus 1559. aastal Veneetsia kaudu Augsburgi, kust neid kasvasid jõukad ärimehed ja pankurid. Pandi tähele, et Hollandis kasvasid tulbid paremini kui Augsburgis, õied olid seal suuremad ja ilusamad. Kõik Hollandi mereäärne kliima ja viljakas muld olid tulpide kasvuks soodsad, hakati seal tege oma aedsortide aretamisega.

Hollandi lillekasvatajad õppisid tulpide aretamisel kiiresti arvestama nende looduslikke eeldusi. Tulbid olid sellal kirjuõielised ning sorti hinnati värvuse, kuuse ja kiirevuse järgi.

1623. aastal maksis üks sibul veel praegupri kultiveeritavast sordist "Semper Augustus" 1000, kaks aastat hiljem aga juba 3000 florini. Selle hinnalise tulbi õis oli valge põhitooniga, sulakpunaste triipudega ning sinaka alaosa-ga. 1624. aastal oli seda sorti ainult 12 sibulat, millest ühe-üks maksis 1200 florini. Järgmisel aastal pakuti selle sordi kahe sibula eest 3000 florini, kuid omanik kõhkles müü-mast. Ühtäkki hakkasid inimesed taipama, et tulpidega võib head raha teha. Võrsik oli intressiks, samal ajal kui kapital jäi puutumata. Pealegi sai tulpe kasvatada ka väike-

Kaks kuulsat hollandi tulpi "Admiral Liefkens" ja "Viceroy d'Orange".

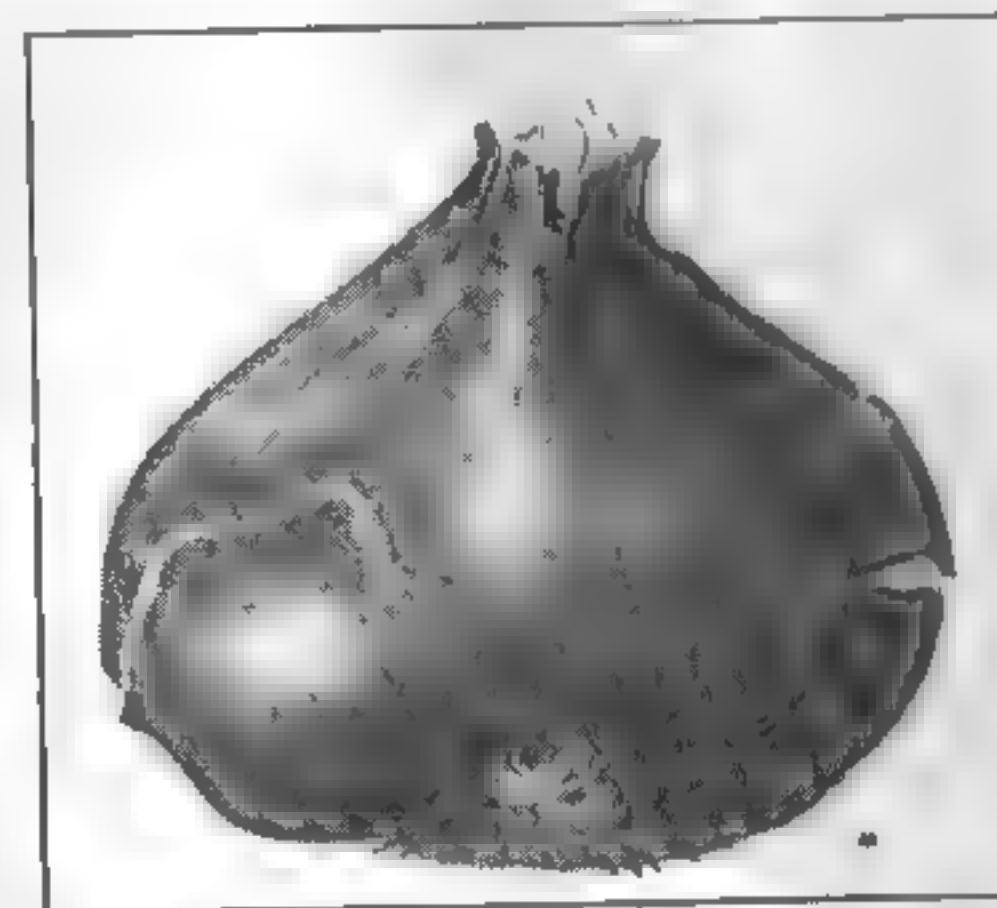
ma aias. Sibulaid maha panna või seemneid külvata oskas peaaegu igaüks, ja igaüks võis saada ebatavaliselt ilusate ja erinevate tulpide omanikuks.

Tulbispekulatsioon saavutas oma tipu 1634. aastal. Auluti klubisid ning võõraste-kes peeti tulbioksjone. Tulbi laks asi nii kaugale, et keegi ei olnud vaja tulbisti-koost ette näidata ja nendega tehti aastaringselt. Tulbipa-riks haaras mitte ainult rikkad, vaid ka ülejäänud elanikkond — aadlikke,

õukuseid, talupoegi, pottseppi, pesunaisi —, kes kõik püüdsid tulpidega kii-ri rikastuda. Nii mõnigi vaene sai mõne kuuga rikkaks, ostis endale maja, töö-ri hobused ning riietus viimase moe järgi.

Tulbisibulaid, mida varem müüdi tükiviisi või tosinate kaupa, hakati müüma kaal järgi. Sibulaid kaaluti kullakaaludel, nagu oleks tegemist vääris kividega. Ühe "Switzeri" sibulaid maksis 1637. aastal 1500 florini. Ühe "Viceroy" sibula eest pakuti vahetuseks 2 vankritäit nisu, 4 vankritäit heina, 4 oommomast, 8 nuumsiga, 12 lammast, 2 vaati veini, 4 vaati õlut, 2 vaati võid, 1000 naela juustu, 1 voodikomplekt, 1 ülikond ja hõbekarikas — kokku 2500 floreni väärtuses.

Tulbipalavikule tuli lõpp 1637. aasta veebruaris, kui kõik tahtsid äkki müüa, mitte enam osta. Müüjad ei tulnud langevate hindade tõttu enam oma võlgadega ära. Kohtud pidid korraga tegelema otsatu hulga hagidega. Inimesed nõudsid maksmist võlgu sisse ning kohtunikud olid otsuste tegemisel suurtes raskustes. Tõpuks nõustusid paljud kergeusklikud äritsejad 5–10 protsendiga ja suurest tul-dest võisid nad veel ainult und näha. Tulbipalavik tegi vähesed pururikkaks, vilga paljud aga vaeseks. Nii kurvalt lõppes esimene ühte maad haaranud speku-latsioon.

Spekulatsioon tulbisibulatega haaras tervet Hol-landit.

John Law' afäär

John Law, Šotimaalt pärit õnnemängija ja ärakaranud mõrvar, oli mees, kes päästis Prantsusmaa finantsraskustest pärast Louis XIV surma, kui riik oli pankroti lävel. Law' finantssüsteem, milles oli tähtis osa suure hulga paberraha ringlusse paiskamisel, näis endas varjavat igavese rikkuse saladust. Kõik said korraks suure varanduse omanikuks. Aadlikud võisid nüüd kinni maksta oma esivanemate kergemeelselt tehtud võlad.

John Law mõeldi Edinburgh'is ning läks noore mehega Londonisse, kus tema matemaatiku võimed talle õnnemängus edu tõid. Kui ta ühe oma riivaali duellil tappis, mõisteti ta surma. Talle anti küll armu, kuid pisteti peagi uuesti trellide taha. Sisuga õnnestus Law'l oma valvurid umastada ning Londoni Towerist põgeneda. Järgmised aastad rändas ta Euroopas ringi, elatas ennast ja oma naist õnnemängudest ning õppis tundma panganduse riikaid. Ta oli oma aja edukamaid õnnemängijaid ning kandis sageli kaasas 100 000 kuldliivrit, mis oli üsna ohtlik ja ebamugav. Tema oligi see, kes võitis turvitusele tänini kasutatavad zetoomid. Samal ajal töötas ta rahvuslike vääringute stabiliseerimise plaani üksikasjade kallal. 1715. aastal viibis Law Pariisis ning leidis, et aeg on küps.

Prantsuse kuninga Louis XIV sõjad olid riigikassa tühjaks teinud, riigivõlg ulatus 3,5 miljardi kuldliivriti ning maksukoorem oli tohutu. Mitu provintsi keeldusid makse tasumast, suured rahasummad olid Prantsusmaalt välja viidud ning kogu riigis nappis suluruha. Law tutvustas oma majandusteooriat Orléansi hertsogile, kes oli Louis XV regent. "Raha on riigile sama, mis veri inimese organismile," rääkis Law, "ilma vereta ei saa me elada ja ilma rahata ei saa me kaubitseda. Ringlus on mõlemale vajalik." Law veenis regenti selles, et pole tähtsust raha liigil, mida inimene kasutab, ja kuna paber on kergem kui kuld, on paberraha kasutamine hõlpsam ning peaks kauplemist soodustama. Kuigi Law' teooria oli asjalik, ei tulnud ta selle peale, et paberraha hulk peab vastama pangakullavarule. Ta ei tahtnud uskuda, et pankadele algab tormijooks, ning esimest

John Law (1671–1729), šotlasest rahandustegelane ja spekulant. Ta asutas Prantsuse panga ning kontrollis lõpuks kogu Prantsusmaa rahandust. Tema impeerium varises kokku, kuna ta andis välja liiga palju paberraha.

aastate edu näis tema teooria paikapidavust kinnitavat. Pangad olid kohustatud tema rahatähti kuldmüntide vastu võtma ja nimelt selle kursiga, mis kehtis paberrahaks vahetamise päeval.

Law' geniaalne idee muutis paberraha varsti palju populaarsemaks kui piiravalt väärtust kaotavad mündid. Ajajooksul tõrjus paberraha mündid täielikult välja. Hoiused voolasid Law' pankadesse ja nagu ta oli ennustanud, hakkas kaubandus õitsema. Lühikese aja jooksul sai pangast Banque Royale ning Law omandas tulusa monopoli tubaka- ja laevaehituse üle, samuti õiguse võtta makse. Järgmisena asutas Law Mississippi alamjooksu (17. sajandi lõpust kuni 1763. aastani kuulus see piirkond prantslastele) arendamise ühingu, mis hakkas pidama monopoolset kaubavahetust India, Hiina ja Aafrikaga. Law' ettevõtmiste tohut edu lausa pimestas avalikkust ning paljud tahtsid tema ettevõtete aktsionäriks saada. Regent ja teised aadlikud olid aga endale nii palju aktsiaid ahmitsenud, et vabamüügile jõudis ainult tühine osa. Aktsiate hinnad kruviti üles ja tänav, mille ääres börs asus, kihvas hommikust õhtuni palavikuliselt sagivatest spekulantidest. Teener, kelle peremees oli saatnud müüma 150 aktsiat hinnaga 8000 liivrit, avastas kohale jõudes, et ühe aktsia hind oli tõusnud 1000 liivrile. Kaval teener pistis vahetuse 500 000 liivrit oma taskusse. Ühriid Law' büroo lähedal olid nii kõrgele tõusnud, et kui anekdootimaigulist tütu uskuda, siis olevat üks küürakas oma küüru spekulantidele kirjutamispuudiks kõrge tasu eest välja üürinud. Tuli ette sedagi, et nii mõnigi Law' büroo eesootaja rüsinas šurnuks muljuti.

1720. aasta jaanuaris oli 500-liivrise aktsia hind tõusnud 18 000 liivrile! Nüüd hakkasid ettevaatlikumad investorid oma aktsiaid müüma. Nende hulgas oli ka piants de Conti, regendi sugulane ja Law' vaenlane. Ta müüs oma tohutu aktsiakoguse maha ning vahetas saadud paberraha kullaks, mille äravedamiseks läks viia kolme vankrit. Usaldus aktsiate vastu lõi kõikuma, hinnad hakkasid kiiresti langema ning nüüd algas trügimine aktsiate müümiseks, nagu varem oli olnud nende ostmise puhul. Paanikasse sattunud spekulandid tahtsid Law' aktsiatest kiiresti saada ja raha kullaks vahetada, kuid Prantsusmaal polnud nii palju kuld-
monte. Kaubandust tabas kollaps. Law üritas oma kokkuvarisevat finantsimpeeriumi päästa, kuid see ei õnnestunud.

Madam Law, kes saatis oma meest läbi tule ja vee ning jäi talle truuks nii õnnes kui õnnetuses.

Pettus Lõunamere kompanii aktsiatega

Firma pakub võitluseks türklaste vastu neljakandihisi kahurimürske. Firma impordib suuri isaeesleid Hispaaniast, et parandada Inglise hobueeslite tõugu. Firma valmistab pöögitõrjaid võid.. Sellised absurdsed projektid on veel muidugi arvukatest pakkumistest, mida 1720. aasta kuumal suvel rahaalustel ärtsejatele ette sõideti. Tõllad unustasid tanavad Change Alley ümber börsimaaklerid oma äri ajasid. Kõik tahtsid osta aktsiaid, ükskõik milliseid. Hinnad kasvasid pidevalt ja kes õigel ajal ostis, võis rikkaks saada.

Selle enneolenutu ja hullumeelse buumi algatas Lõunamere kompanii, mis oli asutatud juba kolmeks aastat tagasi. 1719. aastal puhus kompaniile uuesti sisse keegi kuningse poeg John Blount, kellest oli saanud Londonis rikas kaupmees. Kui Blount kuulus valitsuse toetusest Pariisis tegutsevale Mississipi ühingule, otsustas ta Londonis sama operatsiooni korrata, ainult veelgi suuremas ulatuses. Lõunamere kompanii ei tahtnud ei vähemat ega rohkemat kui võtta kogu Briti valitsuse riigivõla, mis oli lõputus sõjas Prantsusmaaga tõusnud 51 miljoni naelsterlingini.

Julge plaan seisnes selles, et panna valitsuse võlausaldajad vahetama võla võltspaberid Lõunamere kompanii aktsiate vastu. Blount alustas sellest, et ta pistis kuninga kohale sukalannast armukesele ning teatud ministritele, et

Stseen Londoni börsil Change Alley'l 1700. aasta paiku. Spekulatsioonipalavik haaras nii paljusid inimesi, et šarlatanid teenisid isegi olematute aktsiaseltsidega terveid varandusi.

Dividendide saal South Sea House' 1810. aastal. Samas hoones tegutses aferistlik Lõunamere kompanii.

ettepanekuid parlamendis läbi suruda. Varakantsler lord Aislaby sai 27 000 naelsterlingit.

Blount koos mõne valitud sõbraga hakkas ettevaatlikult levitama kuulujutte inglislakest kulla- ja hõbedaleiukohtadest Lõuna-Ameerikas. Lõunamere aktsiad, mille alghind oli 100 naela, maksid 1. jaanuaril 1720 juba 128 naela, veebruaris 184 ja märtsis 280 naela. 14. aprillil avasid Lõunamere kompanii direktorid avaliku 2 miljoni aktsia eeltellimise, 20 protsenti aktsiate väärtusest tuli maksta sularahas. Suur osa riiklikest väärtpaberitest vahetati aktsiate vastu ning nõudmine oli nii suur, et kahe nädala pärast lasti välja lisapartii, kusjuures ühe aktsia eest pakuti 300 naela. Ostjad kaklesid aktsiate pärast ning varsti tõusis ühe aktsia hind 500 naelani.

Ajaloolane lord Erleigh kirjutas: "Oleks väärid pidada idioodiks kõiki neid, kes lootsid ennast tollal ahvatleda muinasjutulistest projektidest. Osa sahkerdajateid olid hullumeelsed ainult piltlikus tähenduses. Kõik lootsid väärtusetute aktsiatega manipuleerides vaheltkasu saada. Enamalt jaolt ostjate lootused ülitusid, sest olukorras, kus kõik üritasid aktsiaid osta, oli eelis neil, kellel oli aktsiaid müüa."

24. juunil 1720 tõusis aktsiate väärtus 1050 naelani — see oli lagi. Lord Aislaby sai altkäemaksuks 27 000 naela, kuid ta oskas salaja aktsiaid kokku osta ning neid edasi müües teenis tagatipuks 794 481 naela kasumit! Ka teised prominentsed tegelased lõikasid suurt vaheltkasu. Walesi prints, hilisem kuningas George II, teenis näiteks 40 000 naela. Isegi lord Castelmaine'i ükskõidja oskusega teenida 4000 naela.

Juulis leidis Blount, et aeg on küps kogu aktsiapakist lahti saada. Seda teha salaja, et hinda viimse hetkeni kõrgel hoida.

Kompanii astus korraga välja oma kolme konkurendi vastu, kes olid nähtavalt valesid nõudmisi kehtivaks pidanud. Kõik kolm konkurenti lendasid vastu vastu ning nende aktsionärid kaotasid mitu miljonit naela. Samal ajal aga löldi direktorite suureks imestuseks Lõunamere afäär nagu seebimull. Lõhkes see pärast, et need inimesed, kes olid kaotanud oma raha teiste kompaniide juures, olid sunnitud Lõunamere kompanii aktsiad maha müüma. Kui hinnad hakkasid kukkuma, püüdsid need, kes olid aktsiaid ostnud kõrge hinnaga, neist kinni lahti saada. Tulemuseks oli paanika ning turu üleujutamine väärtusetuks muutunud aktsiatega, mida keegi enam osta ei tahtnud. Portreemaalija sir Godt Kneller kaotas kogu oma elu jooksul kogutud varanduse. Haamri alla läksid pangad, lossid ja juveelöökojad. Pankrotistunud aktsionärid löikasid endid kõri läbi ning palju inimesi läks hulluks, nii et erahooldekodud ei suutnud neid enam mahutada. Pettur-kompanii direktorid ja lord Aislaby heideti Toweri kinnisvõlgade vanglasse ning hiljem konfiskeeriti kogu nende vara. Ainult kuningas George I kahe armukesega ei võetud midagi ette. See kutsus esile avalikkuse suure pahumeele.

"Ibid on meid luostanud," kirjutas üks ajakirjanik, "ja mis veel halvem kaks inetut rasvahane." (Kuningas George I hindas kõrgelt küpseid vormikanddaame.)

Majanduslik kriis oli kohutav. Valitsus päästis Lõunamere kompanii raamad, kuid tiliendavalt väljalastud väärtpaberid olid kaotanud poole oma väärtusest. Uus peaminister Robert Walpole pidi kõvasti pingutama, et taastada riigi rahanduslik prestiiž, ning kulus veel palju aastaid, enne kui inglaste usaldus boori vastu taastus.

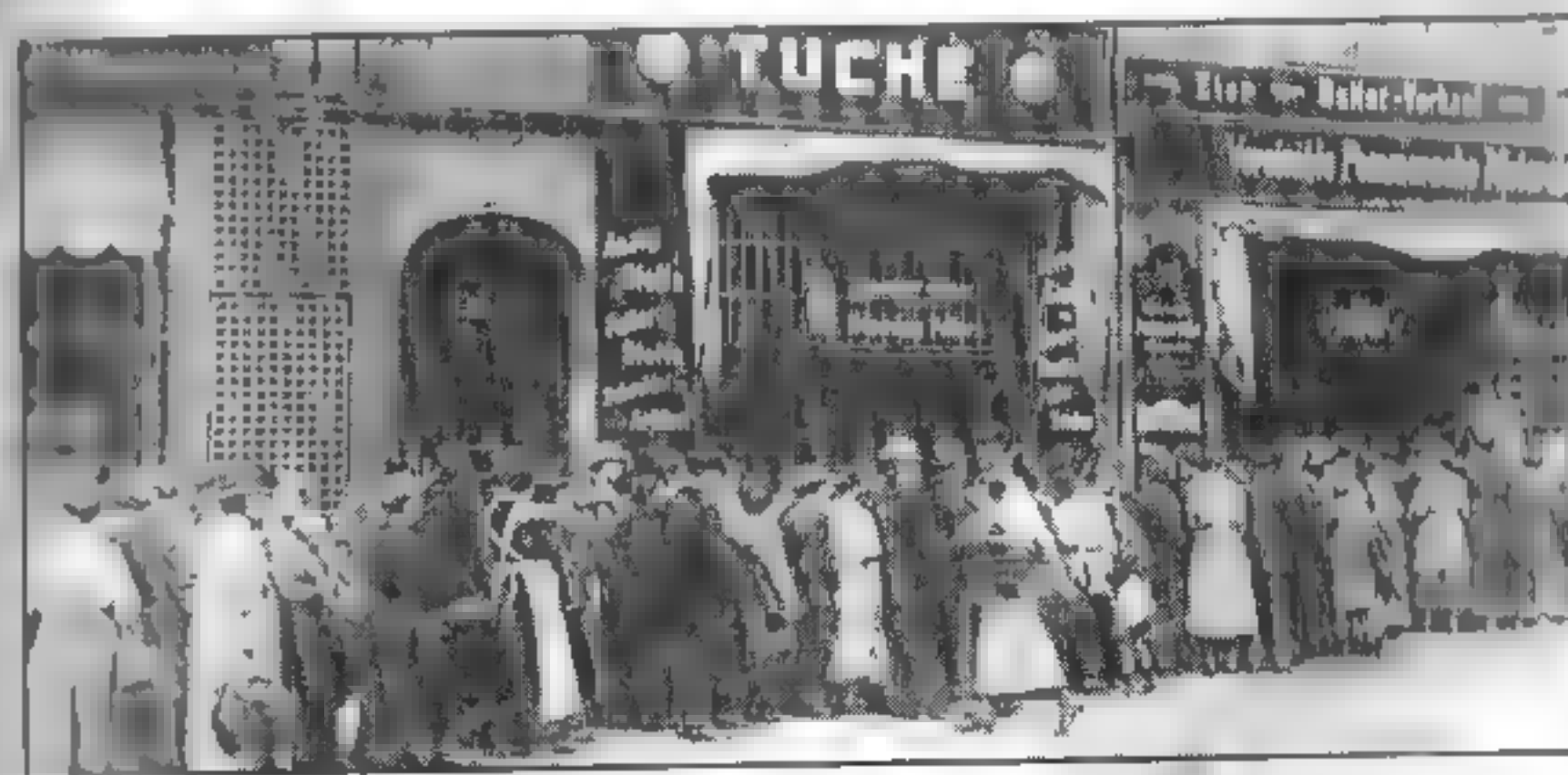
Kui liiter piima maksis 340 miljardit marka

1923. aasta sügisel saavutas hüperinflatsioon Saksamaal oma hüpikpunkti. Inimene pidid inimesed vaatama, kuidas raha nende sõrmede vahel välkuvaks muutus. Kui 1914. aastal võis sakslane osta 1 marga eest tosin kanamuna,

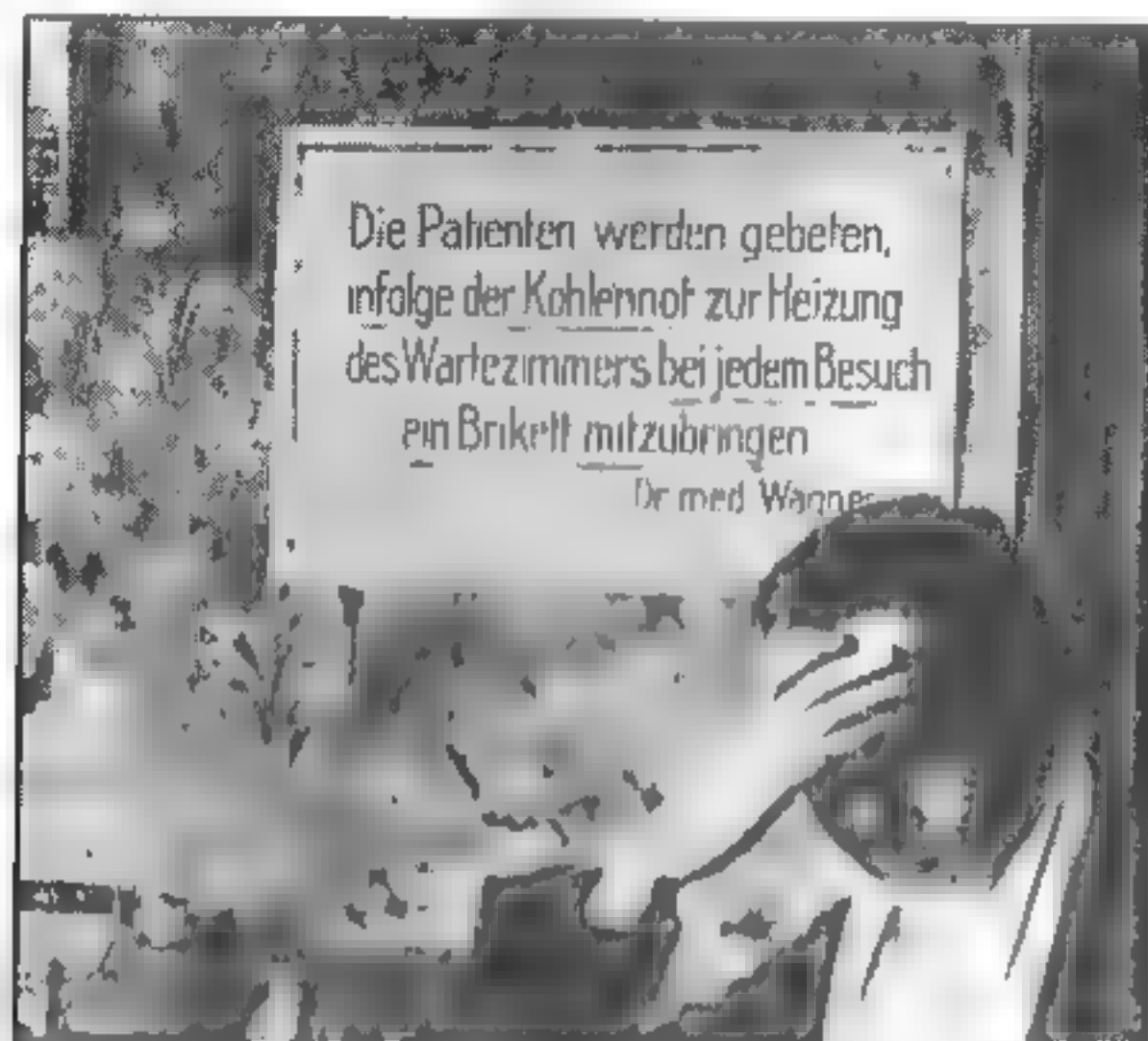
1923. aasta suvel maksis üks muna 5000 marka, sama aasta novembris aga 40 miljardit marka. Hinnad saavutasid 1923. aasta novembris lausa astronoomilisi summasid. Üks tuletikk maksis 900 miljonit marka, kilogramm leiba 680 miljardit marka (sama aasta oktoobris "ainult" 580 miljardit marka), kilo loomaliha 10 miljardit, liiter piima 340 miljardit ja meesteülikond 90 miljardit marka. Kuidas võis selline hullumeelne olukord tekkida?

Peale ajaloos enneolematu hüperinflatsiooni peapõhjuseks oli Saksamaa riigivõla järsk kasv. Tööstuse ümberkorraldamine sõjaaja vajadustelt rahuaaja olukorrale paiskas majanduselu täiesti segamini. Liitlaste nõutud tohutud reparatsioonid olid Saksamaale üle jõu ning igasugune lootus nendega toime tulla kadus, sest prantslased ja belglased okupeerisid 1923. aasta jaanuaris Ruhri ettekäändel, et Saksamaa ei maksa reparatsioone korrektselt. Töötuid oli tollal küll vähe, kuid devalvisid muutusid varsti väga kalliks. Hinnad, mis olid sõja lõpust saadik juba tõusnud, hakkasid järsult kasvama. Maksudest ei piisanud, et selles olukorras ots otsaga kokku tulla. Hinnakarussell hakkas pöörase hooga keerlema. Töövõtjad maksid tööliste palka iga päev, et nad jõuaksid endale midagi osta,

1. juba järgmisel päeval oli raha väärtus tunduvalt langenud. Üha kiiremini hakkasid töötama rahatrükkimismasinaid. Kuid ka sellest ei piisanud. Riigipank

Võnarjekord 1923. aastal. Ohjeldamatu hüperinflatsiooni tõttu töötasid paljud kauplused kaljumüüga.

1923. aastal valitsenud Saksamaal majanduslik kaos. Plakatil on kirjutatud: "Seoses kivisöe puudumisega palutakse patsiente vastuvõetava kütmiseks igal visiidil üks brikett kaasa võtta."

Dr. Wagner

laskis käibele üha suurema nominaalväärtusega kupüüre. 1922. aasta algul ilmus 10 000-margane, 1923. aasta veebruaris aga esimene miljoniline rahataht. Sama aasta septembri alguses lasti käibele miljardiline paberraha, mille väärtus vastas umbes 200 kuldmarkale — seitse nädalat hiljem oli selle kupüüri väärtus ainult 35 penni! Kõige suurem rahatäht oli väärtusega 100 biljonit marka — 1. ja 14 nulli! Sellest summast piisas, et osta näiteks 1200 kanamuna.

Kuna inflatsioon oli kiirem kui uute rahatähtede trükkimine, nappis pidevalt maksevahendeid. I nuni kui 30 paberivabrikut spetsialiseerusid ainult rahapaberi valmistamisele. 132 eratrukikoda pidid Riigipangale appi tulema, et luua välja tohututes kogustes kiiresti väärtust kaotavat paberraha. 1923. aasta sügiskül töötas 1700 trükipressi kolmes vahetuses, kuid raha ikkagi ei jätkunud. Et olukorda kuidagi leevendada, hakkasid linnad, maakonnad, ettevõtted, pangad ja tööstus- ja kaubanduskojad hädaraha välja andma.

Kuigi 17. juulil 1922 oli antud välja seadus, mis keelas igasuguse hädaraha valmistamise, jäi see seadus paberile, sest hädaraha trükkimine käis täie hoo peal. Riigipank oli kaotanud olukorra üle igasuguse kontrolli.

Aastatel 1916–22 valmistasid 4000 institutsiooni umbes 30 000 liiki paberhädaraha. Rahavajadus aga kasvas järsult. 1922. aasta detsembri lõpuks oli käibel 32,9 miljardit marka! 1923. aastal trükiti 10 miljardit paberraha nominaalväärtusega 3877 triljonit marka! Värvika pildi tollest ajast annab juhtum tuhan demargasega. 15. detsembril 1922 trükitud rahatäht muutus nii kiiresti väärtusetuks, et ringlusesse jõudis ta diagonaalse ületrükiga "üks miljard marka". Veelgi kiuremini langes aga Saksa marga väärtus teiste valutade suhtes. 1923. aasta juunis vastas ühele dollarile 100 000, juulis 200 000 ja augustis 5 000 000 marka. 23. oktoobril, marga lõpliku kokkuvarisemise päeval, võis ühe dollari vastu

saada pangas 40 ja mustal turul 60 miljardit marka. Berliini oskustöölise päevapalk oli 3 biljonit marka.

Võltsimaiste spekulantide ja aktsionistide jaoks oli aeg ülimalt soodne. Võileivahinna eest osteti Saksamaal kokku aktsiaid, kinnisvara, kaupu ja tooteid. Saksamaal valitses kirjeldamatu kaos, mureolematu viletsus ja nälg. Inflatsioonist tingitud majanduslikud raskused jaotusid ebaühtlaselt, mis põhjustas palju paksu verd. Marga kukkumine tabas valdavalt pensionäre ja keskklassi, kellele maksti väärtuseta markadega. Jõuka mehe elukindlustus-

omana sulas inflatsioonis nii kiiresti, et ta võis selle eest veel vaid pool pätsi leida. Neia lapsega politseiametniku lese kolme kuu pensionist piisas kolme kuu tuletikkude ostmiseks. Pensionärid, õpetajad ja arstid olid eriti raskes olukorras ning nad pidid oma isiklikke asju toiduainete vastu vahetama. Inimesed andsid ära oma riided, mööbli, ehted ja väärtasjad. Kellel enam midagi anda polnud, pidi nälgima.

Vabrikandid seeyastu teenisid inflatsiooni pealt, samuti talupojad, kelle toodangut hädasti vajati. Nad müüsid põllumajandustooted soolase hinnaga ning

Pangakundad rahakorvidega järjekorras.

Saksa paberraha 1923. aastast nimiväärtusega kaks biljonit marka.

Tänapäeval on midagi niisugust raske ette kujutada: rahatäht 1923. aastast, nimiväärtusega viis biljonit marka, mis vastas tolalise keskmisele nädalapalgale.

ostsid väestunud inimestelt odavalt kokku väärtesemeid.

Kõige paremas olukorras olid need, kes pääsesid valuutale ligi. Müncheni hotelliportjeed, kes said jootraha välisvaluutas, võisid endale lubada kohta oopeni teatri loozis. Keegi natskoki sai kingituseks ühe dollari. See oli tollal selline varandus, et ta pidi palkama advokaadi, kes nõustas selle tohutu summa kasutamist. Majanduslik olukord oli nii absurdne, et sedalaadi lood olid üpris sage. Mees, kellel oli taskus 5000 marka, läks kohvikusse, et tassike kohvi juua. Kui ta tunni aja pärast lahkuda tahtis, oli tassitäie hind tõusnud juba 8000 margale.

Populaarseni anekdoot oli lugu kahest naisest, kes tassisid rahaga täidetud pesukorvi. Nad pandi korvi hetkeks maha, et puhata. Kui nad taas ümber pöördusid, nägid nad, et raha oli alles, korv aga läinud.

Saksa inflatsioonigaegsed postmargid. Keskmise mark on teist korda suurema numbriga üle trükitud.

Just need rasked kahekümnendate algusaastad andsid hiljem natsidele trummi kätte. 9. novembril 1923 tegi Hitler Münchenis esimese ebaõnnestunud marsu. Kolmekümnendate aastate majanduskriisi aegu olid inimesed valmis ühinema "pruuni liikumisega", kuna neil oli hästi meelest läbielatud inflatsioonid. Pealegi on rahvale alati hästi peale läinud äärmuslike liikumiste hõte fortissimo.

Kuigi inflatsiooni ohjeldamiseks tehti konkreetseid plaane juba 1923. aasta suvel, kulus tõelise rahareformini veel mitu kuud.

13. novembril 1923 andis kantsler Gustav Stresemann välja seaduse üleminekumargale, nn. Rentenmarki käibelelaskmiseks. 15. novembril lasti esimestel päevadel rahatähed käibele. Vana mark jäi esialgu veel kasutusele. Kuigi 20. novembril kehtestati rentenmarga ametlikuks vahetuskursiks üks biljon vana markide ja USA dollari kursiks 4,2 biljonit marka, maksti novembri viimasel nädalal veel turul dollari eest kuni 12 biljonit marka.

Inflatsioon hakkas aeglustuma. See saavutati tänu õige mitmele drastilisele abinõule. Riigi majandusliku kokkuvarisemise vältimiseks kasutati meetodit, mida John Law soovitas juba 200 aastat tagasi. Kuna rentenmargal puudus kul-likate, kuulutas Saksa Rentenbank maavaldused, loodusrikkused, tööstus-

Kodutud ootavad järjekorras luba varjupaika õomajale pääsemiseks. Inflatsioon tabas eriti valusalt vanureid ja vaeseid.

Voel 1924 aastal mängivad saksa lapsed inflatsioonilaosute rühnapakkidega.

hüperinflatsioon vapustas Saksamaa majandust alusteni. Toimus varade totalne ümberjaotamine. Kaost rahanduses kasutasid ära osavad spekulandid. Kõik vee, mõni kuni tapasid ja tundmatu tegelane, võis osavalt asju ajades õige pead lad alla saada. Saksamaa majanduse "õitseng" ei kestnud aga kaua.

25. oktoobril (kuulis Must reede) 1929. aastal alanud ülemaailmse majanduskriisi tagajärjed Saksamaal olid kohutavad. Mõne aastaga langes tootmine ligi poole võrra, peaaegu teine tööline kaotas tööd.

Pärast pangakriisi 1931. aastal hakkas natside partei populaarsus järsult kasvama (1928. aasta valimistel said natsid kõigest 2,6 protsenti häältest!). Kui 1930. aastal said natsid riigipäeva valimistel 6 406 400 häält, siis 31. juulil 1932 toimunud valimistel juba 13 745 781 häält!

Võiks öelda nii: Hitler tuli võimule majanduskriisi harjal. On selge, et kui majanduslik olukord poleks nii vilets olnud, poleks keegi riskinud Hitlerit võimule ülitada. Hitleril õnnestus aga mõne aasta jooksul tööpuudust järsult vähendada ja seda eelkõige länu sõjatoostuse forsseerimisele...

Pärast Teist maailmasõda tuli sakslastel üle elada teine inflatsioon sel sajandil, kuid too ei osutunud enam nii katastroofiliseks kui eelmine. 1923. aasta hüperinflatsiooni kordumine on aga tänapäeval välistatud juba sel põhjusel, et Saksa Liidupank ei tohi mingile krediti anda. Mis puutub aga üldse paberrahajalukku, siis on see ainult üks suur majanduslike vapustuste jada.

tevõtted ja maavarad 3,2 miljoni rentenmarga väärtuses uue riigi tagatiseks. Rentenbank toht välja anda ainult 2,4 miljoni rentenmarka kupüürides.

1924. aastal taastus Saksa majandus stabiilsus, kuid vaesuse keskkläss oli kaotanud usu Weimari demokraatlikku valitsusse. Galopeeriva inflatsiooni ohjeldamine ei saanud võimalikuks mitte ainult tänu kantsler Stressemanni ponnistustele, talle oli nõu ja jõuga abiks ka Saksa Riigipresident finantszonglööer Hermann Schacht, kelle karjäär lõppes Nürnbergi protsessil, kus ta mõisteti õigeks mõisteti.

Esimese maailmasõja järel

Keeluseadus USA-s

Mitte alati ei anna eluvõõrad seadusloojajad endale aru, et pole mõtet välja kuulutada seadusi, mis keelduse ei toimi või mille täitmist pole võimalik tagada. Nii on täiesti mõttetu keelata alkohoolsete jookide valmistamist maades, kus sel alal on pikaaegsed traditsioonid ja võimalused kõikvõimalike tervist kahjustavate surrogaatide valmistamiseks.

29. oktoobril 1920 anti USA-s välja prohibitsiooniseadus, mis keelab rohkem kui 0,5-protsendilise alkoholisisaldusega alkohoolsete jookide valmistamise, müümise ja tarbimise. See naisõiguslaste eestvedamisel valminud seadus sai senatis 287 poolt- ja 100 vastuhäält. Otsekohe hakati tühjendama õllepruulikodades õlleankruid ja ladudes viski- ja roidid võisid end purju juua suurlinnade kanalisatsiooni valatud veiniga ja viskist.

USA president Woodrow Wilson, kes kahtles sellise seaduse otstarbekuses, nimetas keeluseadust "napsiideeks" ning avaldas kartust, et prohibitsioon annab püramatud võimalused illegaalsele alkoholiärile ning soodustab järsult kuritegevuse kasvu. Nii ka juhtus.

Eluvõõras seadus avas kriminaalsetele bandedele uue tegevusvälja. Keelatud jookide valmistamine ja turustamine soodustas sündikaatide ning kartellide tekkimist, aja jooksul arenesid need võimsateks gangsteriimpeeriumideks, mis avaldasid äraostetavate ametnike ja poliitikute kaudu võimuorganitele tugevat poliitilist survet. Banded sõdisid omavahel mõjupiirkondade pärast. Kolikõige Chicagos toimusid rivaalitsevate mafioosode vahel illegaalsete kõrtside, õnnemängupaikade ja salalõbumajade pärast arvukad verised arvetõdiendamisid. I rinevatel hinnangutel hukkus aastatel 1920-33 keeluseadusest tingitud kuritegude tagajärjel üle 45 000 inimese. 1927. aasta aprillis tegi Washington teatavaks, et alates keeluseaduse kehtestamisest on USA-s tapetud 49 ametnikku, konfiskeeritud 24 018 sõiduautot ja 839 laeva koguväärtuses 62 miljonit dollarit ning 5,5 miljonit gallonit alkoholi. Arreteeriti üle 300 000 inimese. Kõik need

Selle avara mantli varjus toodi Kanadast USA-ssse rummi. Salakaubavedaja reite külge oli kinnitatud kaks metallist anumat.

Napsisopradolo kohutav vaalopilt: järelevaatajate valvsa silma all tühjendatakse konfiskeeritud vein- ja konjakivante otse rentslisse.

Kaks politseinikku poseerivad New Yorgis konfiskeeritud samogoniparaadi kõrval. Kogu USA-s olid politseiametnikel käed tööd täis, et illegaalseid destilleerimistöökoju-
sid välja nuhkida ja nende sisseaset demonteerida.

aktiivsed jäid tulutuks: põrandat-
halele alkohohäride ei tahtnud lõppu
tulla.

Kui USA Kongress otsustas
lopuks 5. detsembril 1933. aastal
keeluseaduse tühistada, tehti seda
peamiselt majanduslikel põhjustel.
Olgu märgitud, et 1933. aasta jaanu-
riku oli riigis umbes 15 miljonit töö-
tu. Majanduskriisist vapustatud
riik vajab hädaasti alkoholimüügi
meksustamisest saadavat tulu.

13 aastat kehtinud keeluseadus
ajastas otseselt organiseeritud
kuritegevuse kasvu riigis. Keskne
figuur Chicago allmaailmas oli Al-
fonso Capone (hüüdnimega Al).
1920. aastal asus ta New Yorgist
Chicagoosse. Napollasena oli ta sit-
uud maffiaperekondade silmis aut-
oriteer ja temast sai esialgu John Torrio bande lihtliige. Pärast viimase põgene-
mist asus aga Capone jõugu etteotsa ning valitses peaaegu kogu Chicago all-
maailma. Hakkaja Capone tõusis aja jooksul prostitutsiooniäri, mängupõrgute,
alohuviinavabrikute ja -kõrtside pidamisest ning katuse pakkumisest saadud tulu-
ga USA üheks rikkaimaks meheks. Tema bande varandust hinnati 100 miljonile
dollarile. 1931. aastal tabati 32-aastane Capone ning anti kohtu alla. Kohus ei
suutnud tõestada Capone osalust tema bande sooritatud kuritegudes ja arvuka-

Gangsteriboss Al Capone.

Häda õpetab: kes keeluseaduse ajal raama-
tuga ringi käis, ei olnud veel suur kirjandus-
huviline. Fotol kujutatud daam demonstree-
rib raamatut paljuütleva pealkirjaga "The
four swallows" ("Neli lonksu"), millesse on
peidetud neli pudelikest keelatud joogipooli-
saga.

tes mõrvades ning seepärast esitati
gangsteribossile süüdistus maksude
maksimisest kõrvalehülimises. Kohus
mõistis Caponele 50 000 dollarit trahi-
vi ja 11 aastat vanglakaristust. Raske
haiguse tõttu aga vabastati Capone
1939. aastal Alcatrazi vanglast. Vi-
mased eluaastad veetis kuulsa gangs-
teriboss tagasitõmbunult oma majas
Miamis, kus ta 1947 suri. Kuid tema
aktiivse tegutsemise aastatel jõudis
organiseeritud kuritegevus USA-s
sügavalt juurduda ja võitlus maffia
vastu käib tänase päevani vahelduva
eduga.

Suur börsikrahh

"Aktsiate hinnad on stabiliseerunud," konstateeris 15. oktoobril 1929 Yale'i ülikooli majandusteadlane professor Irving Fisher. Täpselt kaks nädalat hiljem, teisipäeval 29. oktoobril varises New Yorgi börs mürinud kokku, mis avaldas tagasiulatuvat mõju kogu maailma börsidele.

Juba mitu kuud enne börsikrahi olid mõned usutundjad hoiatanud, et president Coolidge'i ajal alanud seninägematu buum ei saa igavesti kesta. Kuid nii arvasid ainult üksikud pessimistid. Alates 1927. aasta varakevvest olid aktsiate hinnad üha kõrgemaks tõusnud. Miks pidigi see protsess ikki peatuma?

Tegelikult algasid need aastad tunduvalt varem. Juba 1923. aastal oli hõim muutunud paljude ameeriklaste jaoks tõelisuseks. Tõsi, näiteks nisukasvatamist ei rikastanud, küll aga kokkuostjad. Tootmine läks tõusuteed, raha jätkus ning aktsiaturgid aina kerkisid. Kuid 20. aastatel ei piisanud enam tohututest kapitalimahutustest kiirelt arenevasse USA majandusse, et rahuldada väikeste ja suurte investeerijate nimlikku ahnust. Kõik uskusid, et New Yorgi Wall Street kasvab raha nagu nagu umbrohi aasal.

Aktsiaid võis tollal osta ka võlgu. See tähendas seda, et ostja maksis maaklerile ainult väikse osa aktsiate hinnast sularahas ning ülejäänu kaeti pangalaenuga. Kuid võla katteks võis ostja anda vankrival kokkuleppele ka teisi tagatisi. Nii kas, kui hinnad jätkasid tõusu, maaklerid pretensioone ei esitanud. Ostjad pidid laenuosa eest intresse maksma, kuid aktsiate väärtuse kasvust nende katteks piisas. Aktsiaid osteti tagatisega ja müüdi vaheltkasuga edasi, kusjuures oli ükskõik, milliste aktsiatega oli tegemist. Tõusid nii *General Motorsi*, *Radio*, *United States Steeli* kui ka *Woolworthi* aktsiad. Paraku on nii, et seni kuni spekulatiivne aktsiate kokkuostmine nende väärtust suurendab, ei vaeva inimesed oma peal sellise tõusu tegelike põhjuste üle. Tähtis polnud see, mida kokku osteti, peamine oli, et aktsiaid sai vaheltkasuga edasi müüa — mõnikord koguni tohutu kasumiga.

Ajalehe "New York Times" andmetel tõusis 1927. aastal 25 tööstusaktia

Börsihaid arvutasid krahhi eelnenud nädalatel hilise õõni kokku võite ja kaotusi.

tekniline väärtus 181-lt 245-le, ühe aasta pärast aga koguni 331-le punktile. 1920. aastate keskel olid maaklerid innukalt rääkinud võimalusest vahendada kokkuostetud aktsiat päevas. 1927. aasta novembris ei olnud 5 miljonit aktsiaühikut enam mingiks harulduseks. Detsembris hakkas olukord turul halvenema. *Radio* aktsiad, mis olid kevadel tõusnud 150-lt 400-le, kukkusid ikki 296-le. Kuid siis olukord turul stabiliseerus ning algas uus tõus.

Tõusmine raputus tuli 1929. aasta märtsis. Aktsiate kursi langemine kahandas ka teiste finantseeritavate tagatissummasid. Tuhanded ostjad olid elanud selles illusioonis, kui nad hakkasid saama börsimaakleritelt telegramme, milles oli rohkem tagatist. Maaklerid müüsid ära nende aktsiad, kes ei suutnud maksta sularahas. Aktsiaturule oli see puhttehniline küsimus, kuid ostjale võis kujuneda isklikuks katastroofiks.

Charles E. Mitchell oli see mees, kes olevat pidurdanud aktsiate langemist. Mitchell oli võimsa *National City* panga esimees. Ta teatas, et tema pank on valmis laenama 20 miljonit dollarit, et vältida ohtlikku kriisi rahaturul. Suurspekulant Mitchellil oli põhjendatud huvi buumi jätkumise vastu ning tema avaldus elavdas turgu. (Viis aastat hiljem Mitchell arreteeriti ja mõisteti süüdi maksuühituse pärast.)

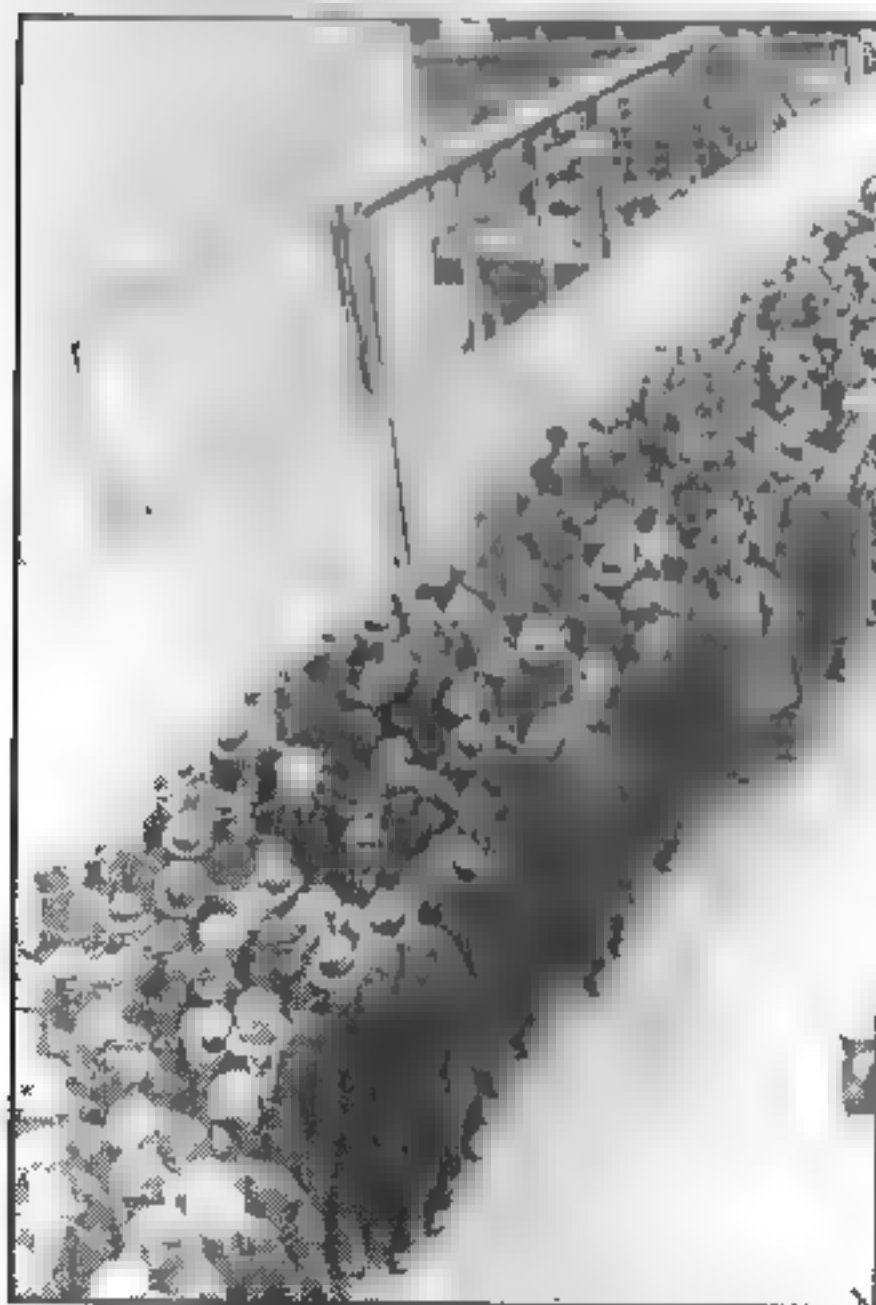
1929. aasta hullumeelsel suvel minetasid paljud sahkerdajad igasuguse ettevaatuse, kui aktsiate väärtus tõusis kõrgusele, millest keegi polnud julgenud isegi unistada. Mai lõpust augusti lõpuni tõusis aktsiate väärtus veel saja punkti. Tõus jätkus. Tolle suve börsispekulantide kunst seisnes selles, et tunda kedagi, kes teab, millal ja mida kokku osta. Ameerika kirjanik Frederick L. Allen, kes selle börsikrahi ise läbi elas, kirjeldas nende päevade üldist meeleolu raamatus "Albion's Eve":

Murelik rahvamass New Yorgi börsihoone ees Wall Streeti krahhi ajal.

See noor mees kutas 1929. aastal börsikrahi tõttu kogu raha ning püüab need oma autot 100 dollari eest maha müüa.

New Yorgi töötud suure depressiooni ajal linna öömaja järjekorras.

"Rikka mehe autojuht teritas du ajal kõrvu, et vajalikku uude kõrvust mitte mööda lasta. Ta ostis 20-protsendise tagatise vastu ostnud 50 *Bethlehem Steel* aktsiat. Börsi maakleri büroo aknapesija tegi pausi, et jälgida kursimuutust, ta tahtis oma suure vaevaga teenitud säästud paigutada *Simmom* aktsiatesse. Hästiinformeeritud ajakirjanik Edwin Lefèvre jutustas ühe maakleri teenrist, kes oli börsil teeninud peaaegu veerand miljonit dollarit, ja medõest, kes teenis 3000 dollarit ainuüksi sellega, et sai tuntuks patsientidelt asjalikke näpunäiteid."

3. septembril 1929 saavutas aktsiatega spekulatsioonid haripunkti. Indeksid olid järgmised: *New York Times* 469, *United States Steel* 262, *Anaconda Copper* 131, *Radio* 505

Alas põhjustas aga järgneva usaldusbrühi, pole tänaseni päris selge. Turg ei varisenud kohe kokku. Järgneva nädala jooksul aktsiad tõusid ja langesid, ilma et oleks olnud mingit märki lähenevast kriisist. Aktsiate püsivalt kõrge väärtuse põhjal tegi professor Fisher oma ajaloolise avalduse, hoides: "Ma oletan, et aktsiate väärtus tõuseb lähematel kuudel veelgi."

1. oktoobri päeval, 21. oktoobril müüdi 10 miljonit aktsiat ja juba tekkisid ootamised "lühised". Teisipäeval algas vähenes, kuid suurenes jälle kolmapäeval.

24. oktoober oli "must neljapäev": vahetult pärast börsi avamist müüdi suured aktsiapaketid, kurss langes jätkuvalt. Tegemist ei olnud paanikast hõjatud müüjatega, vaid õnnetute investeerijatega, kes olid oma krediidid ammendanud. Samal ajal, kui need, kes olid sunnitud oma aktsiad maha müüma, veel "piiri pidasid", püüdsid paanikasse sattunud ärihaid oma aktsiatest lahti saada. Aktsiate kursid langesid üha kiiremini. Kõrge kursiga aktsiate püramiid, mille alust õõnestasid laenuga ostjad, varises kokku. Kella 11 paiku hommikul kihasid börsihallid äritsejatest, kes tahtsid oma aktsiaid müüa. Tänavalt kuulis aga seal tungleva rahvamassi karjumist. See oli spekulatsioonituru surmakarje.

Nii uskumatuna kui see ka ei kõla, kuid turg toibus veel korraks. Börsi asepresident Richard Whitney (mõisteti hiljem süüdi raha kõrvaldamise pärast) ostis pangakonsortiumi spikerina kokku suure hulga 20 valitud firma aktsiaid. Reedel ja laupäeval jäid asjaosalised äraootavale seisukohale, pühapäeval oli aega järele mõelda. Eelmise nädala kursilangus oli laostanud enamiku väikseid investeerijaid, nüüd oli kord rikaste käes.

1. oktoobri päeval algas halvasti: *Times* indeks langes 49 punkti võrra. Kuid teisipäeval, 29. oktoober kujunes Ameerika börsi kohutavaimaks päevaks. Juba börsi avamisel algas aktsiate massiline müümise. Tohutud aktsiapaketid paisuti turule luusa võileivahinna eest. Meestest, kes veel nädal tagasi olid olnud miljonärid, said kerjused. Inimesed kaotasid nii hiigelvarandusi kui ka väikeluuluseid. Kõigil oli vaid üks eesmärk: iga hinna eest aktsiatest lahti saada. Ömblusmasinaid tootva *White Sewing Machine Company* aktsiad langesid 48-lt 11-le. Selle aktsia juures tuli nutikale börsi jooksupoisile idee pakkuda 1 dollar aktsia eest.

Omaaegne New Yorgi börsi juht Richard Whitney annab kohtus tunnistusi oma maaklerifirma pankroti asjus. Kohus tunnistas ta dokumentide võltsimise ja pattuse eest süüdi.

Talvel 1934–35 korraldas New Yorgi linnapea vaeste toetlustamist.

aktsiade kursi langus. Turg saavutas sügavaima kriisi 13. novembril. *Times* teatas, et oli langenud kolme kuu jooksul 224-lt rohkem kui poole võrra, *United States Steel* 150-le, *Anaconda Copper* 70-le, *General Motors* 73-lt 36-le. Kuid sellest polnud aktsiade kõige madalam seis veel saavutatud. Kursilangusele järgnes sügav majanduskriis, mis kestis aastaid.

Need, kes ostsid 13. novembril aktsiaid, kuna uskusid, et madalseis on kaupidid oma silmaga nägema, kuidas 1930–31 aktsiade väärtus ikka veel langas. 1932. aasta juuliks oli *United States Steel* langenud 22-le, *General Motors* 8-le ja *Anaconda Copper* 131-lt 4-le. Enam halvem ei saanud olla.

Kuna keegi peale tema ei saanud, sai ta endale terve aktsiade keti hinnaga 1 dollar tükk. Peagi lõpuks oli müüdud 16 miljonit aktsiat, kolm korda nii palju kui tavaliselt sel päeval. Seega oli aktsiade kokku varisenud. Miljardilised rikkused — kas sularahas või aktsiade vormil — olid haihtunud olematuks. Terve hulk perekondi USA linnades oli muutunud üleöö vaesteks. Järsult suurenes enesetappude arv. Olukorrast populaarset väljatulemise viis oli kõrge aktsiast allahüppamine. Osa aktsiast listas vabasurma revolvrivõitlejate nagu näiteks pankur J. J. Riori kes laskis ennast maha 8. novembril oma kassiri laekast võttes püstoliga.

Isegi pärast 29. oktoobrit jätkus

SKANDAALID JA AFÄÄRIID

Tsaari viimane favoriit

Kõigil aegadel on Vene tsaare ümbritsenud favoriidid, selgetnägijad, nartid ja tallalakkujad. Grigori Rasputini karjääri haripunktil ei jäänud paljusse enam ühtegi ideed või projekti, mida poleks seostatud selle petturi nimega. Mitte tema ei otsinud keiserlike patroonide armu, vaid need kummardasid ja lipitsesid tema ees. Rasputin posis osavalt veretõustõve all kannatavat troonipärija Aleksandrit ning oskas igasuguste trikkide ja võtetega sisendada nii lapsele kui ka tema vanematele, et tema on ainus ja asendamatu tohter ja päästja. Soodsate olude tõttu tõusis see harimatu talupoeg tähtsaks poliitiliseks tegelaseks. Rasputini ümber koondus terve kildkond mõjukaid isikuid, kes olid temast pimestatud või kasutasid teda ära oma karjääri huvides.

Grigori Jefimovitš Rasputin (õige nimega Novõhh) sündis 1871. aastal (see daatum ei pruugi päris õige olla, sest Rasputin ise oma sünniaega ei teadnud) Pukrovskojes, Lääne-Siberi piiril, Tjumeni ja Tobolski vahel asetsevas armetus külakeses. Hüüdnimi Rasputin, mille noor Grigori sai oma kaaslastelt, on iseloomustav ta elu sellele ajajärgule ja prohvetlik edaspidiseks. Rasputin on talupojargost pärit sõna, rasputnik tähendab liiderlik, hooraja, tütarlaste rüvetaja.

Grigori Rasputin.

Skandaalse kuulusega preestermunk Iljodor koos politsooluhvitser E. E. Dulgušiniga Peterburis 1911. aastal.

Kroonlinna Andrei katedraali ülempreester ja eestseisja isa Joann tahtis õppida tundma noort Sibéri prohvetit. Ta võttis Rasputini vastu Püha Aleksander Nevski kloostri ja nentis mõnesuguste tunnuste põhjal rõõmuga, et see mees on jumalast märgitud. Pealinnast asus Rasputin tagasiteele Pokrovskojesse. Sellel päeval ta elu vaatepiirid avardusid.

Rasputin hakkas suhtlema suure hulga preestritega, kes kõik olid vähem või rohkem "valgustatud", vahemil või rohkem šarlatanid ja vähem või rohkem luuderlikud. Ühel päeval viis saatlus teda kokku kätartseva mungaga, keda lihtsalt vas jumaldas. See oli isa Iljodor, vabameelsete ja juutide äge vastane, kes hiljem Tsaritsõni kloostri nultsuna hakkas ja Pühale Sinodile oma ägeduse ning tagurliku fanaatilisusega palju peavalu valmistas. Iljodor oli algul Rasputini peirim sõber, kuid olgu ständmustest ette rutates märgitud, et hiljem läksid nad talle ja Iljodor korraldas 1911. aastal talle atentaadi, saates tema juurde Pokrovskojesse fanaatik Feonja Gusseva, kes lõi "jumalamehele" raske noahaava kõhtu.

Varsti ei rahuldanud Grigorit enam labikäimine lihtsurehke ja alamate pappidega: teda nähti uhkelt jalutamas kõrgema vaimulikkonna esindajatega, kelle Kroonlinna Joanni kombel leidsid üksmeelselt, et temas on "jumala sädet". Seda ki pidi Rasputin võitlema saatana alaliste rünnakutega ja jäi neile sageli alla. Tobolskis näiteks võrgutas ta ära ühe inseneri abikaasa. Ent taolised kangelastele vaid suurendasid Rasputini kui puha mehe kuulsust.

1904. aasta sügisel asus Rasputin elama Peterburisse. Aasta hiljem tuli üli-

Rasputini müstilised instinktid tema temperamendi robustsus, tema tulisus ja ohjeldamatu fantaasia paiskasid ta hlõstide, nn. jumalameeste sekki. Nende õpetust näis hõlgavastat kõrgeim spiritualism, kelle nad väitsid ei midagi vähemat kui taevast suhtlust jumalaga — kuid see taevalik ühinemine saavutamiseks andusid nad igasugustele lihalike hullustele.

Rasputini vastuoluline iseloom määras ta juba ette "jumaliku sünduse" osaliseks. Ta hulkus läbi kloostride, pidas evangelistlikke kõneid, jutlustas tähendamissõnu ja ajas kude ja vaimu välja. Saja versta ulatuva Tobolski ümber ei kahelnud keegi enam ta pühaduses.

1904. aastal ulatus kuulmus Rasputini vagadusest juba Peterburis.

grahimandriit Feofan, Peterburi usuteaduse akadeemia inspektor, tsaaripuari abijane pihhiisa, õnnetule mõttele kutsuda Rasputin enda juurde, et jalgida lähemalt jumala armu mõju sellele lihtsameelsele hingele, keda kurjad vaimud nii meelukalt piinasid. Liigutatud Rasputini siirast hardusest, võitis ta tema oma jumalikartlike lähikondlaste hulka, kelle seas oli palju kõrgest soost spiritistide eesotsas suurvürst Nikolai Nikolajevitšiga, kes oli tollal tsaari ihukaitseväe juhataja ja hiljem Vene vägede ülemjuhataja.

Grigoril tarvitses vaid ilmuda ning juba tekitaski ta vaimustust solles logole ja kergeusklikus seltskonnas, kes oli andunud vaimude väljakutsumisele ja kultismile.

Suurvürst Nikolai Nikolajevitš ja tema abikaasa olid need, kes 1907. aastal muud esitlesid Rasputinit tsaarile ja tsaarinna. Kummatigi tekkis tsaaripaaril veel audientsi eelpäeval mingi kahtlus. Nad küsisid nõu arhimandriit Feofanilt, kes neid rahustas, öeldes: "Grigori Jefimovitš on lihtne talupoeg. Teie majesteedidel on kasulik teda kuulata, sest see on vene maa hää, mis väljendub tema suu kaudu... Tean, mida kõike talle ette heidetakse... tean ta patte — need on arvukad ja sageli jõledad. Kuid temas peitub nii tugev kahetsuse jõud ja nii lihtsameelne usk taevasesse halastusse, et olen enam-vähem kindel, et ta pääseb igavese õndsusse. Pärast iga patukahetsust on ta puhas nagu laps, keda on pestud vaimimisvees. Jumal soosib teda silmanähtavalt ja on tema ära valinud."

Seejärel esitles suurvürstipaar palverändurit keisrinna Aleksandra Fjodorovna. Nagu võlutud, istus see Rasputini läbitungiva, naelutava pilgu all, kuulas tema hiilivat, müstilistest veidrustest kubisevat maamehejuttu. Sellele järgnes kutlemine Nikolai Teisele ja küllakutse paleesse, kus ta peagi võitis tsaari perekonna usalduse. Oma esimesest paleesse ilmumisest saadik saavutas Rasputin valitsejapaari üle harukordse mõju. Ta õpetas neid, pimestas, ikestas — see oli nagu mingi lummus.

Kaks monarhi, kes olid küllastunud nende ees lipitsejatest, uskusid viimaks kuulvat "vene maa häält". Saanud õige ruttu tsaarinna lahutamatu kaaslasel õuedaami Võrubova sõbraks, osales ta tema kaudu kõigis kroonitud paari ja riigi saadustes.

Kõik õukonna intriigid said õhutust Rasputinilt, kõik kohtade, tiitlite ja tulude noolijad otsisid loomulikult Rasputini toetust. Lihtsat korterit, milles ta elas Kitovšnaja ja pärastpoole Inglise prospektil, piirasid öösel ja päeval palujad: kindralid ja ametnikud, piiskopid ja arhimandriidid, riiginõunikud ja senaatorid, adjutantid ja kammerhärard, õuedaamid ja kõrgema seltskonna daamid — see oli lakkamatu defilee.

Rasputini sagedane viibimine keisrikojas, tema ilmne osalemine isevalitseja mõningates vägivaldsetes või õnnetutes sammudes põhjustasid lõpuks kõikjal palju pahameelt. Hoolimata karmist tsensuurist, paljastas ajakirjandus järjepärasu Siberi imetegija häbitut elu, riskimata muidugi riivata majesteedi enda isikut, kuid taiplik lugeja luges ridade vahelt. "Jumalamees" sai aru, et tal oleks kõige

kasulikum mõneks ajaks silmapiirilt kaduda. 1911. aasta märtsis võttiski ta kuu palverändurikepi ja matkas Jeruusalemma.

Pärast palverännakut veetis Rasputin suve Tsaritsõnis oma hea sõbra ja tekaaslase munk Iliodori juures. Tsaarinna, kes kirjutas ja telegrafeeris talle taamatult, teatas sügisel, et ei suuda ta eemalviibimist enam taluda. Pealegi oli Rasputini lahkumise järel troonipärija veritsustõve nähud muutunud palju sagedasemaks. Kui laps äkki sureb!

Novembri alguses tuli Rasputin Peterburisse tagasi. Ja otsekohe algasid jalgameeletused ning orgid. Öösel ja päeval tungis kolmanda korruse eesriidega kaetud akende tagant ulnavaile lärm ja melu. Kuid nüüd hakkas Rasputini kõrvades tekkima juba mõningaid lahkkelisid: ühtesid pahandas tema kõneprobleemid, teisi tegi rahutuks tema kasvav sekkumine kodus.

Vene viimane tsaar Nikolai II ja tsaarinna Aleksandra Fjodorovna koos lastega 1907. aastal. Vasakult paremale: tütre Maria, Tatjana, Olga, Anastassia, põrandal istub tsaaripoeg Aleksei.

ning riigi asjadesse. Vaimulikke ringkondi vapustas aga eriti üks hülhistav ametimääramine: Grigori oli tsaari nõrkust ära kasutanud ja lasknud Tobolski piiskopiks määrata ühe oma lapsepõlvesõbra, kirjaoskamatu, rõveda ja petise talupoja, isa Varnava. Samal ajal sai teatavaks, et Püha Sinodi ülemprokurörile oli antud korraldus pühitseda Rasputin preestriks. Seekord tõusis naja ümber juba suurem kära.

29. detsembril 1911 tekkis Saraatovi piiskopil Hermogenil, munk Iliodori ja veel mõnel vaimulikul Rasputiniga riid, mis lõppes lausa kähmlusega. Alguul püüdis seina äärde surutud Grigori sõimuvalingutele vastata, kuid siis viimist Hermogen talle oma rinnaristiga mitu korda vastu pead ja nõudis, et ta peitlin nend kaoks. Verise ninaga hirmunud Rasputin tagus endale vastu rinda, poornen palveid ja töötas enam mitte kunagi ilmuda tsaari ette. Ta lahkus needuste saatel.

Kui ta vaevalt minema pääsenud, kihutas ta jalamaid Tsarskoje Selosse (teistel andmetel saatis ta tsaarile telegrammi). Kättemaksurõõm ei viibinud kaua. Paar päeva hiljem võttis Püha Sinod ülemprokuröri sundival pealekäimisel isa Hermogenilt tema piiskopitooli ja saatis ta pagendusse Hirovitšo kloostriksse lagedus. Mis puutub munk Iliodori, siis võeti ta sandarmite poolt kinni ja suleti Iorištševo karistuskloostriksse Vladimiri lähedal.

Arhimandriit Feofan, jõudnud lõpuks selgusele, milline on "jumalamehe" tõeline olemus, ja suutmata endale andestada, et oli ise tolle viinud keisrikotta, tõstis tema vastu avalikult häält. Ent Püha Sinod pagendas ta seepeale kähku Krimmi, hoolimata sellest, et ta oli tsaarinna pihhisaks. Iliodor, kartes Rasputini tehtud atentaadi pärast kriminaalvastutusele võtmist (tema ju ässitas Gussevi pühameest tapma), ütles lahti kristlikust religioonist, võttis tagasi oma õige nime Sergei Trufanov ning põgenes Norrasse, kus andis välja kõmutekitanud raamatu "Püha saatan", milles sarjas Rasputinit, nagu oskas, ning püüdis kompromiteerida valitsejapaari. Skandaal Trufanovi raamatu ümber tuli Rasputinile ainult kasuks. Tsaari suhtumine temasse aga ei muutunud.

Ministrite nõukogu eesotsas oli tollal V. Kokovtsov, kes juhtis ühtlasi ka rahandusministeeriumi. Ausa ja energilise mehena tegi ta kõik, mis võis, et selgitada oma valitsejale jumalamehe kõlvatust.

1. märtsil 1912 vannutas ta keisrit, et see nõustuks Grigorit tagasi saatma selle kodukülla. Loomulikult rääkis tsaar Kokovtsovi ettepanekust Rasputinile.

Mõni päev hiljem, 6. mail, olid kõik ministrid täies galavormis kogunenud tsaarilossi, et väljendada oma truualamlike tundeid tsaarinnale, kelle nimetähtis see oli. Aleksandra Fjodorovna, mõeldes Kokovtsovist, pööras talle demonstratiivselt selja. Mõned päevad enne seda tseremooniat oli Rasputin näinud vabal tahtel teele Tobolskisse, et järele kaeda, kuidas on lood tema väikese omandiga Pokrovskojas. Jättes keiserlike kõrgustega jumalaga, lausunud ta kõnne ilmega ähvarduse: "Ma tean, et nood nurjatud mind jälitavad. Ärge neid kuulake! Kui te mu hülgate, kaotate oma poja ja trooni kuue kuu jooksul." Tsaarinna olevat karjatanud: "Kuidas võiksite sind hüljata? Kas sa pole meie ainus

Rasputin oma nuntajate keskel 1910. aastal. Vasakult kolmas (seisab) tsaarinna duudam Anna Vornhova

kaitsja, meie parim sõber?" Ning põlvili langedes palunud ta jumalamehelt õnnetust.

1913. aastal riskisid mõned isikud veel kord avada valitsejapaari silmi Rasputini suhtes. Kuid kõigile manitsustele vastas Nikolai II ühtviisi kõigutamatult: "Kõik see on laim. Muide, pühakuid lammatakse ju alati."

Millised ei oleks ka hirmangud Rasputini kohta, raägivad paljud faktid sellest, et ta tabas intuitiivselt inimeste hingeelu ning tal oli kaasasündinud hüpnootilise mõjutamise anne. On teada, et 1913. aasta lõpus võttis Rasputin salaja hüpnootilise ühelt Peterburi hüpnootisöörilt. Viimane pidas teda väga andekaks. Hüpnootisööri sõnade järgi omas Rasputin "tugevat tahtejõudu ja oskust seda kontsentreerida". Kahlemata elas temas fanaatiku enesesisenduslik tahtejõud, mis mitmekordistas tema psühholoogilist mõju inimestele. Rasputin nägi oma lähikondlasi läbi. Kogemused ütlesid talle, et müstiline hüüatus või ähmane loitsimine avaldavad tsaaripaarile enamasti sügavamat muljet kui kõige läblõeldum loogiline argument. I bamäärase pomina ja salapärase ulgumisega peletas ta perekonnast sortse eemale, luges sõnu peale Aleksei haigusele. Trooni pärija haigushooge komplitseerisid tavaliselt neurootilise ema hüsteeria ja hirm. Rahu, mida tsaarinnasse sisendas Rasputin, kandus edasi ka pojale.

Rasputin oli erakordse tahtejõuga. Kui tema vaenlase Iljodori poolt saadeti fanaatik Feonia Gusseva (endine Rasputini austajanna) talle noaga kõhtu lö

petti tema olukorda lootusetuks. Kroonitud kaitsjad saatsid kiire korras onu Iljodori kirurg Fjodorovi kaugele teekonnale. Rasputini seisund oli tõepoolest ohtlik, kuid fataalset lõppu ei järgnenud. Sel ajal tema juures viibinud inimesed jutustasid, et ta oli tundide kaupa visalt korranud: "Jään ellu, jään ellu, jään ellu..." Ja jäigi ellu!

Õldiselt lahkus Rasputin kaunis harva tsaari residentsi piiridest. Tema kokkusaamised tsaarinnaga leidsid peaaegu alati aset väikeses majakeses proua Vornhova juures; ta jäi sinna mitmeks tunniks, üks kahe naisega, samal ajal kui kindral Spiridonovitš politseinikud maja valvasid.

Aja jooksul oskas Rasputin koguda endale nii mõjukaid sõpru kui ka vaenlasi. 29-aastane vürst Feliks Jussupov otsustas 1916. aasta novembris Rasputini tappa. 3. detsembril läks Jussupov oma mõttekaaslase duumaliikme Vladimir Puriškevitši juurde ja tegi talle ettepaneku vandenõus osaleda. Puriškevitš oli juba mõnda aega nõus, nad valmistasid sealsamas kava Rasputini lõksu meelitamiseks ja otsustasid oma plaani teoks teha 29. detsembril.

28. detsembril läks Jussupov Rasputini juurde ja kutsus ta endale külla ettekanne, et tema naine soovib pühamehega tutvuda.

Mõte tutvuda väga ilusa vürstinna Irinaga, suurvürst Aleksander Mihhailovitši tütre ja keisri õetütrega, kõitis kohe Rasputinit ja ta lubas tulla. Tegelikult viibis vürstinna Irina Krimmis.

Järgmisel päeval kella 23 paiku kogunesid kõik vandenõulased Jussupovi palatsisse. Kohal viibisid veel suurvürst Dmitri, Puriškevitš, kapten Suhhotin ja poola arst doktor Stanislaus de Lazover, kes juhatas üht suurt sõjaväe sanitaarkomanda.

Kell veerand kaksteist sõitis Jussupov autoga Rasputinile järele (Rasputin elas Gorohhovaja 64, umbes kahe kilomeetri kaugusel Moikast). Kümme minutit hiljem astusid nad kahekesi Moika palee ees sõidukist välja...

Suure vaevaga õnnestus Jussupovil salongis meelitada Rasputinit jooma mürgitatud veini. Kuid mürk ei mõjunud. Jussupov laskis Rasputinile kaks revolvrilasku rüüte vahele. Laskude kaja peale jooksid ta kaaslased ülevalt alla. Suurvürst Dmitri läks auto järele. Teised aga läksid üles tagasi, et arutada luibavõimalusi. Umbes kümme minutit hiljem läks Jussupov uuesti alla oma ohvri vaatama. Ta põrkus hirmunult tagasi. Raskesti haavatud Rasputin ajas ennast üles pingutusega sirgu, langetas oma raske käe Jussupovi õlale, kiskus tal ära paguni ja lausus viimast jõudu kokku võttes: "Närukael!... Homme püüakse sind üles! Sest ma räägin kõik tsaarile ära!"

Jussupov vabastas end suure vaevaga, jooksis salongist välja ja ruttas ülemisele korrusele. Kahvatu ning verega määratud, hüüdis ta lämbuva häälega oma kaaslastele: "Ta elab veel... Ta kõneles minuga!" ja minestas.

Puriškevitš haaras vürstist kinni, raputas teda, tiris ta jalule, võttis talt revolviiri ning tõmbas ta koos teiste vandeseltslastega kaasa alumise korruse toa poole.

Rasputinit polnud enam salongis. Tal on jätkunud veel jõudu avada aeda viiv

uks. Puriškevitš tulistas teda kuklasse ja nimmetesse, Jussupov aga hundi pronkskandelaabri ja tagus sellega oma ohvrit pähe.

Kell oli veerand kolm hommikul. Just sel hetkel saabus suurvürst Dmitri aut väikese aiavärava juurde. Ustava teenri kaasabil mässisid vandeseltslased Rasputini tema kasukasse ja panid talle isegi kalossid jalga, et paleesse ei jääks üht süütdõendit.

Porutšik Suhhotini juhatuse järgi peatus auto ühe väikese silla lähedal, mille juurde jõevool oli kandnud pragunenud jääpanku. Kolm vandeseltslast tassisid raske ohvri ühe jülgaugu servale ja lükkasid ta vette. Kiirustades ei märganud nad, et surnukehal kukkus jolust kaloss, mis jäigi jääle. Selle kalossi leidmisest kolm päeva hiljem juhataski politseile kätte uputamiskoha.

1. jaanuaril 1917 leiti Rasputini keha jääaugust Malaja Nevkas Krestovskaja saare juures Belosselski palee lähedal. Rahvas juubeldas, kui kuulis Rasputini surmast. Grigori tapmine oli linnas üldiseks kõneaineks.

3. jaanuaril 1917 viidi Nevkast välja tõmmatud Rasputini laip salaja Tšestnõi veteranide koduses, mis asus viie kilomeetri kaugusel Petrogradist Tsarskoje Selo teel. Nikolai II, saanud abikaasalt telegrammi kuriteost Jussupovi palees andis kohe korralduse seada valmis imperaatori sinine erirong sõiduks Tsarskoje Selosse. Tsaar viibis rindest eemal üle kahe kuu. Jätnud unarusse sõjakõnused, andus ta Tsarskoje Selo Aleksandri palee perekonnaringis lohutamatuks leinale.

Tsaaripere kallis haual iga päev. Seisti kaua puukabeliga künkal, palvetati. Tsaarinnal olid alati kaasas valged lilled, ta oli kahvatu ja iga hetk nutma puhkamas ning suutis end sunnivaevu talitseda. Kolm kuud hiljem, 1917. aasta veebruaris, kaevusid sõdurid laiba välja ja põletasid ära, lammutasid kabeli ja tegid haia maatasa.

Rasputini elutee alpas Siberis, tsaariperekonna elutee lõppes Siberis.

1912. aastal oli Rasputin tsaari hoiatanud, et kui teda kõrvale lükatakse, kaotab tsaar kuue kuu jooksul oma poja ja trooni. Poja puhul ei pidanud see paika, kuid pärast Rasputini surma ja Nikolai II troonist ilma juba järgmise aastakevadel. 3. märtsil 1917 kirjutas imperaator alla troonist loobumise aktile.

Õöl vastu 17. juulit 1918 lasti Jekaterinburgis Ipatjevite maja keldris maha Nikolai II koos perekonnaga. Vürst Feliks Jussupov pääses revolutsioonikeerisest eluga ja emigreerus Prantsusmaale, kus elas oma surmani 1967. aastal.

Valerahategijad ja nende trikid

Kes meist ei unistaks sellest, et elus kergesti läbi lüüa ja võimalikult vähesel viivaga palju raha teenida. Sellest ajast peale, kui lenutati raha, on püütud seda ka valmistada, et vältida tulukat vahepealset protsessi — töötegemist palga eest. Kuid rikkaks on rahavõltsimisega saanud vaid vähesed, sest valerahast lihtsastamine on alati olnud seotud suure riskiga.

Suksa numismaatik Knut Engelbert ei jõudnud ära imestada, kui rohkem kui veerand sajandit tagasi sattus tema kätte viiemargane münt. Metallraha oli müntõrd hästi järele tehtud, et seda polnud võimalik ehtsast eristada. Isegi tekst randi serval oli olemas. Tõsi, seal polnud originaalteksti: "Einigkeit und Recht und Freiheit". Selle asemele oli häbematu suller verminud: "Hilf dir selbst — so hilft dir Gott!" (Aita end ise, siis aitab sind ka Jumal). Jultunud mündivõltsija lükkas selle peale välja, et keegi ei uuri vastuvõetud raha üksikasjaliselt, liiatigi veel metallmünti.

Selle tõsiasjaga oskasid arvestada juba antiikaja sulid. Ettevõtmise tegi mõnevõrra keeruliseks asjaolu, et tollal vastas mündi nimiväärtus metallraha kumule. Kahtluse korral kaaluti münt üle. See võte osutus aga sageli tulutuks. Ani oli selles, et paljude müntide hälve normaalkaalust seletus käsitöö ebatäpsuse ja verimistemplite kiire kulumisega. Kuldmüntide valmistasid võltsijad tina ja plii sulamist. Võltsija valmistas sulamist plaadid, hõbetas või kuldastas need üle ja illes siis lõi plaatidest välja mündid. Selline võte garanteeris, et mündid said originaalidele omase läike. Kui võltsija oli osav, vabanes ta varsti rahamuredest. Muidugi juhul, kui ta ühel päeval vahele ei jäänud.

Vanas Roomas ähvardas valerahategijaid maalt väljasaatmine (kui tegemist oli vaba kodanikuga) või surmanuhtlus (kui tegemist oli orjaga). Keiser Konstantinus (valitses 306–337) suhtus valerahategemisse kui kuriteosse keisri vastu ja nõudis süüdimõistetutele surmanuhtlust. Tõsi, oli üks erand — keiser ise. Asi oli selles, et juba meie ajaarvamise esimese sajandi algul hakkasid Rooma keisrid vähendama müntide kaalu, et sel lihtsal viisil täita riigikassat. Lõpuks mündi nii kaugele, et alates III sajandi keskpaigast piirduti ainult müntide hõbetamisega. Tagajärjeks oli inflatsioon ja raha väärtuse kiire langus. Väljaspool Rooma impeeriumi ei võtnud ükski täie aruga kaupmees sellist väärtusetut raha vastu. See omakorda kahjustas aga impordist sõltuvat Roomat.

Müntijaid süüdistati tihti võltsimises. Aurelianuse ajal puhkes nendevastane ülestõus, mis nõudis 7000 inimest.

Õigupoolest ei saa hõbetatud müntide verimist päris valerahategemiseks nimetada, sest pärinesid ju mündid riiklikust rahapajast. Hilisema ajaloos jooksul on sellist raha rohkendamise viisi — väärtusetu raha verimist või trükkimist

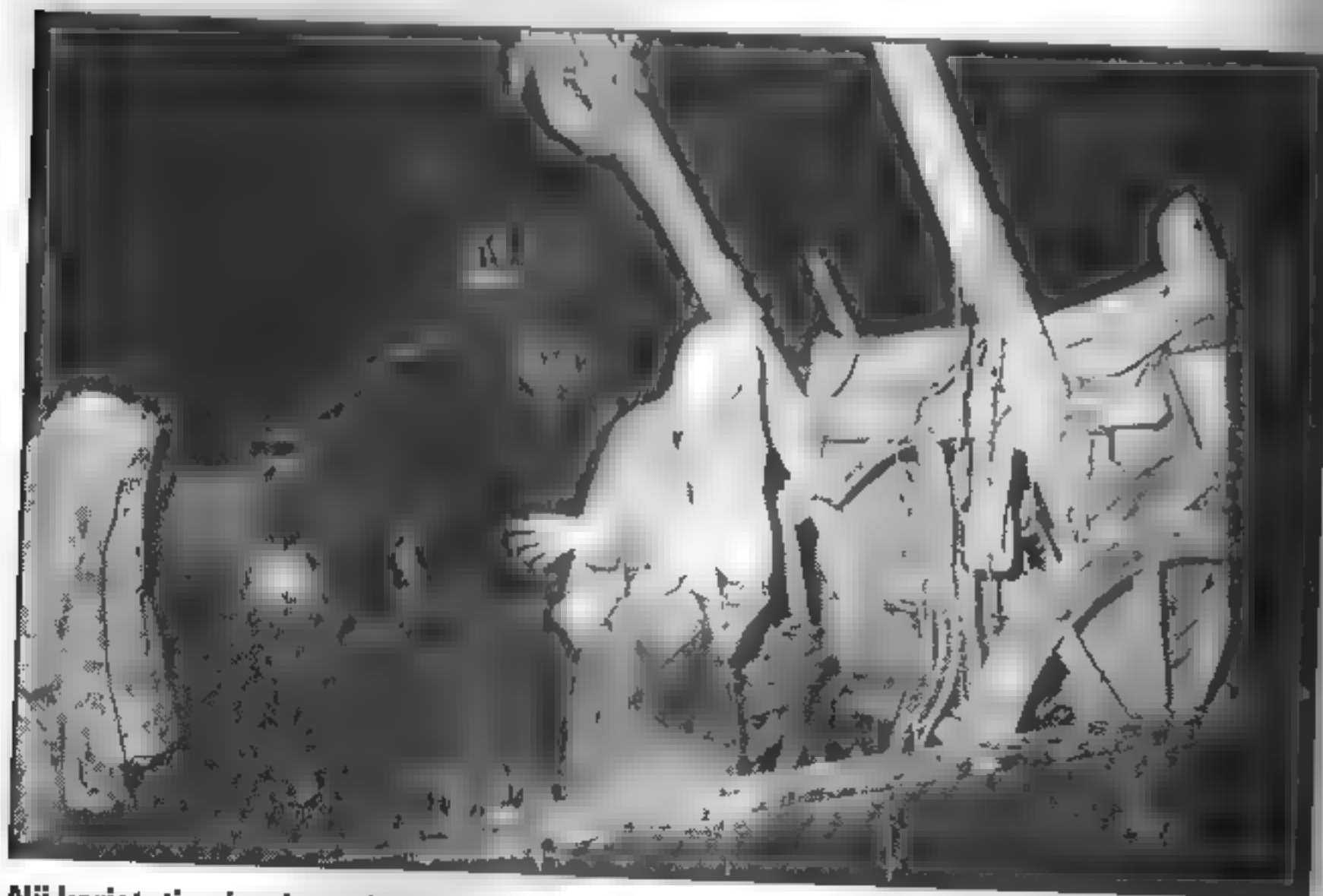
lõrduvalt kasutatud ja alati on kõige suuremaks kahjukannatajaks olnud rah-

vas. Paraku on aga rahva taskute kallale minek olnud kõigi valitsejate väärtu-
tud privileege.

Keskaja saksa maavalitsejad kasutasid oma sissetulekute suurendamiseks üpris originaalset võtet. Valitseja korjas kokku kõik tema valduses ringlevad mündid (territooriumi puhtuse tõttu polnud see mingi probleem), sulatas need üles ja laskis pisut vahendatud mõõtmetes uuesti vermita. Nüüd oli tal kassa jälle raha, kas siis uue sõjakäigu või mingi luksusasja jaoks. Pole ime, et talu-
lised petised, kes ei saanud kasutada nii elegantseid meetodeid, olid kadunud. Kuigi neil tuli müntide võltsimisel ränka vaeva näha, ootas neid vahelejätmise korral julm karistus: põletamine tulerindal või õlis keetmine.

Tsaarina Anna Ivanovna (valitses 1730–40) ajal vermis Uurali magistraalil Tuula kuulsat sepa Nikita Antufjevi poeg Akinfi Demidov hõbemünti, mis ei erinenud mitte millegi poolest tsaarrahadest. Vähe sellest, Demidovi rahad ei saldasid isegi rohkem hõbedat kui rügnahad. Rugiseaduse järgi pidid aga kõik hõbedavarud, olgudki kelle maa peal nad ka avastati, kuuluma tsaarile. Demidov otsustas hõbedaleukoha maha salata ning hakata ise hõberaha vermita.

Kuid taale loole tuleb lõpp. Üks Nevjanski salajasest rahapajas sunnitiõl ol-
nud meister pääses põgenema. Demidov andis oma käskjalgadele korralduse põgenejale järele jõuda ja meister tappa, kui see aga ei õnnestu, sõita pealinna ja teatada tsaarile "rõõmus uudis" hõbedaladepete avastamise kohta. Põgene-
jat kätte ei saadud ja nii tuli teatada "rõõmustav uudis". Enne komisjoni koju-

Nii karistati valerahategijaid keskajal. Müntivõltsija pandi elusalt keeva õli ja pigiga täidetud katlasse ning keedeti mõnda aega. Rekonstruktsioon. London, Dungeoni muuseum.

Mitte alati ei lange politsei saagiks nii suur kogus valerahat. 1980. aastal Münchenis korraldatud operatsiooni käigus konfiskeeriti dollareid nominaalväärtuses 6,4 miljonit.

te jõudmist laskis Demidov avada lütisid, mis eraldasid järvest keldrit, kus valmistati raha, ning tema kuriteo peamised tunnistajad — kolmsada seinte külge kinnitatud orja jäid vee alla. Niisugune oli lühidalt üks müntide võltsimise episood.

Ka tänapäeval vermitavad valerahategijad müntide iidse retsepti järgi. Nii kasutas üks saksa hambaarst ülikoolis omandatud teadmisi müntide valmistamisel. Ta tegi kipsist valuvormid ja valas sinna tina ja plii sulamit. 1989. aastal valmistas taasel moel 2500 viiemargast münti ja viis need rahva hulka. Võttis aega, enne kui Baieri kriminaalamet hakkaja hambatehniku kinni nabis. Loomulikult ei teeda politsei oma töövõtteid, kuid võib oletada, et näiteks mõni kiosköör, kes informeerib juba oma huvides politseid ja hakkab temaga koos töötama, võib aidata valerahategijat tabada.

Teatud kaupluste või kioskite jälgimine annab samuti häid tulemusi. Valerahategijad tabatakse varem või hiljem. Kuid nüüd ühest uuema aja suurejoonelisemast rahavõltsimisest.

1989. aastal laskis võltsijate jõuk, kes politsei andmetel tegutses Euroopas, Inglusesse Jaapani kuldmünti 113 miljoni DEMi väärtuses. Võltsingu objektiks sai 1986. aastal keiser Hirohito 60. trooniuubeli auks vermitud mälestusmünt nimiväärtusega 100 000 jeeni. Võltsijad pidid jõukad olema, sest võltsitud müntid olid nagu originaalidki valmistatud 24-karaadise kullast. Kuna

kulla hind moodustas 40 protsenti mündi nimiväärtusest, pidi võltsijatel kuluda üle kahe tonni kulda!

Võltsmündid lasti ringlusse mündikaupmeeste ja Kaug-Ida pankade kaudu. Mündid olid niivõrd hästi järele tehtud, et petsid ära isegi Jaapani panga, kes oli valmistanud originaalid. Spetsialistid ei suutnud tükk aega märgata väikesest nevust, tühised ebatäpsused mündi pinnal eristasid originaale võltsingutest.

Praegusel ajal on mündivõltsijad teatud raskustes. Nimelt ei ole müntide varimise võimalik suurt tulu saada. Selleks aga, et võltsida kuldmünt, peab väga häid sidemeid omama.

Paberraha leiutamise avardas võltsijate tööpõldu olulisel määral. Ka vana odavale paberile on võimalik trükkida hulgaliselt võltsing. Võidujooks ametlike ja hattrükkijate ja nende "kolleegide" vahel kestab tänase päevani...

Sõdade ajal on raha võltsitud riiklikul tasemel. Nii trükkis Inglismaa Ameerika Iseseisvussõja ajal (1775–83) suurel hulgal võltsdollareid. Prantsuse revolutsiooni vastased trükkisid 1789. aastal Inglismaal samuti valerahha. Keiser Napoleon tegi aparaatide politseiministrile Fouchéle ülesandeks trükkida inglise, Prantsuse ja Austria valerahha. Kuigi Austria paberrahad olid võltsingute eest kaitsitud kõigi tollal teada olnud meetoditega (erinevad šriftid, pressitud pitsatijäljendid, elu keerud jne.), ei andnud see midagi. Kui Napoleon 1805. aastal vallutas Viini, laskis ta oma trükkijad plaadid lihtsalt konfiskeerida.

Kui valitsused on võltsinud raha, et ruineerida vaenulike riikide majandussüsteemid, siis põhikõrbenud amehed on alati silmas pidanud oma huvisid. Selline oli ka omaaegne meistervõltsija Peter Ritter von Bohr. Haljale oksale jõudnud amehes läks 1839. aastal pankrotti. Vus aastat hiljem oli ta aga jällegi tähelepanu väärse varanduse omanikuks saanud. Kogu see varandus, nagu selgus ülekuulamisel 1845. aastal, oli peten ehe enda kätetöö. Kuna tolleaegseid Austria paberrahasid trükiti sügavtrüki (sellise trükitehnika kasutamine pidi raskendama võltsimist), tuli ka Bohril kasutada sama tehnikat. Suure vaevaga graveeris ta kujutised vask-võltsimisklaadidesse. Valmis plaadid kattis ta trükivärviga eemaldas ülejäänu vatiga ja siis võis käsipressi käiku lasta.

Ülekuulamisel ei suutnud politsetametikud uskuda, et härra Bohr üksinda selle kõigega toime tuli. Eluüritusvanglas pidi Bohr tõestama, et ta suutis valerahhasid trükkida. Olles varustatud kõigi vajalike vahenditega, tegigi Bohr proovitrüki. Tema kupüüri ei jäänud mullegi poolest alla originaalidele.

Fotograafia ja ofsettrükitehnika leiutamine kergendasid võltsijate tööd tunduvalt. Nüüd jäi üle ainult kopeerida üha komplitseeritumaks muutunud joonmustreid. Trükimasinate kättesaadavus hõlbustas võltsijate tööd, võimaldades neil trükkida raha lausa poognate kaupa. Peagi valdasid sulid ka värvitrükk. Vumane asjaolu kurvastas eriti USA Liidupanka, kes juba 1861. aastal laskis pangatähtede tagakülje trükkida "võltsimiskindla" rohelise värviga...

Itaalia võltsijad trükkivad tänase päevani sadu tuhandeid dollareid ja Saksa marku, mis siis ühes kümnendikus nimiväärtuses õige raha vastu vahetatakse.

Veel õnnestub politseil selliste partide jälile saada, nii et nappusse pääseb ainult tuhande hulk valerahha. Pealegi on Itaalia toodang õige viletsa trükikvaliteediga. Vahendajaid see ei häiri, sest kusagil rahvast täis häämaras baaris või supermarketil, kus paarkümmend inimest järjekorras närvitsemas, pole keegi aega trükikvaliteeti uurida.

Võltsingu esmaavastamisel on sageli määravaks paberi kvaliteet. Sel põhjal on võimalikud võltsijad ka sellele probleemile suurt tähelepanu pööranud. Õige lahendus on lugu Ameerika dollaritega, kuna erineva nimiväärtusega paberrahad on ohusuguste mõõtmetega. Pealegi pole Ameerika dollarites vesimärke ja mündid (need on ainult uuemates kupüürides, kuid kehtivad ka vanad paberrahad). Kuna dollarit tunnustatakse maksevahendina kogu maailmas, on tema valitud enimvõltsitav paberraha.

Veel üks trikk Itaalia sulid ostavad kokku ehtsaid ühedollarilisi, pleegitavad neid kohad välja (samal meetodil, mida kasutatakse vanapaberi pleegitamisel) ja trükkivad peale arvu 100. Teiste maade vääringute puhul ei lähe niusuhteline lihtne trikk läbi, sest pangatähed on erineva suurusega...

Ajaloo suurim valerahha valmistamise aktsioon leidis aset Teise maailmasõja ajal Saksamaal. Hitleri ülesandel alustas SD (Sicherheitsdienst – Julgeolekuteenistus) tehniline osakond operatsiooni "Bernhard", mille käigus trükiti valerahha 100 miljoni inglise naelsterlingi väärtuses. Sõja lõpu poole hakati trükkima ka Ameerika dollareid. Operatsiooni "Andreas" (võltsimisaktsiooni esialgne nimetus) juhataja Alfred Naujocks pea jagas: ta laskis ülikoolide juures tegutsevatel uurimisinstituutidel teha originaalpaberi analüüse. Pärast aastapikkust uurimistööd oli paberi koostis teada ja käsitsimeetodil hakati valmistama originaalpaberit. Valerahhavabrik ise asus

Alfred Naujocks (1911–60) töötas natsionide ülesandel välja meetodi Briti paberrahade perfektseks võltsimiseks.

Berlini lähisel Sachsenhauseni koonustuslaagris. Trükkalitena kasutati spetsiaalse väljaõppe saanud vange. Inglise naelad olid niivõrd hästi järele tehtud, et isegi Šveitsi pangad läksid õnge. Valerahha eest ostsid natsid välismaalt strateegilisi tooraineid ning finantseerisid oma arvukaid raja taga tegutsevaid spioone. Sõja lõpus viidi "tootmine" üle Austriasse, kus siis ameeriklased vastu talitmist võltsijateks hakanud vangid vabastasid. Operatsiooni "Bernhard" juhtidel õnnestus aga jalga lasta. Alles 1955. aastal, kui nimetatud kuritegu kuulutati aegunuks, ilmusid asjaosalised päevavalgele. Mitte ühtegi selle aktsiooni juhti ei karistatud.

Siin valmistatakse õigot raha. Maailma suurim rahapaja asub USA-s Philadelphia. See asutati USA Kongressi otsusega 2. aprillil 1792. Rahapajas vermitakse kõik USA mündid ja jagatakse need siis föderaalpankade vahel. Aastas vermitakse 15 miljardit münti.

Czesław Bojarski juhtum aga tõestab, et ka üksinda tegutseja võib saavutada tähelepanuväärset edu.

Parisis elavat poola emigranti Bojarskit vaevasid rahamured. Õppinud arhitektile ei õnnestunud läbi lüüa ja nii otsustas poolakas 1950. aastal rahateenimise "kõrvalteedest" loobuda. 25. detsembril 1950 laskis ta ringlusse oma esimese 1000-frangise rahatähe. Kuna nõudlik meistrimees polnud oma töö tulemustega rahul, täiustas ta võltsinguid pidevalt. Samuti tegi ta kaasa Prantsuse frangi inflatsiooni ja trükkis hiljem ka 5000-frangiseid kupüüre. Pärast 1960. aasta raha reformi hakkas Bojarski tegema uusi rahatähti.

Alles 1964. aastal õnnestus valerahategijate vastu võitlemise eriosakonna inspektor Emile Benhamoul Bojarski trükikoda avastada. 14 aasta jooksul võltsis Bojarski frankke 3,6 miljoni suuruse summa väärtuses. Ta ehitas endale ühes Pariisi eeslinnas väikese villa, kus ta lugupeetud pereisana elas nagu vanajumala seltskonnas. Kui politsei leidis Bojarski villa keldris hoolikalt maskeeritud töökoja, olid ametnike üllatus suur. Trükikoda oli varustatud kallite reprokaamerate, keraamiliste kaalide, trükkivärvide ja elektrilise mikseriga. Tuli välja, et "töökas" Bojarski valmistas ka rahapaberit ise, sealjuures koos vesimärkidega! Selleni jõudmiseks tuli tal teha arvukaid eksperimente, nagu ta hiljem ülekuulamisel tunnistas. Vesimärkide imiteerimiseks on võltsijad töötanud välja üsna originaalseid meetodeid. Teatavasti on vesimärkide imiteerimine või vesimärkidega paberi valmistamine paberraha võltsimisel kõige olulisem. Vastavate eriseadmetega on võimalik võltsida kui tahes keerukaid vesimärke. Kuid jätkem tehnilised üksikasjad!

Andekas kunstnik võib sattuda kiusatusse kasutada oma talenti valerahategemiseks. See 1000-margane Saksa rahatäht on tehtud sule ja tindiga. Kunstnikul kulus ühe kupüüri valmistamiseks ainult kaheksa tundi.

Kuidas Bojarski ikkagi vahel jäi? Aastaid sokutas ta oma rahasid ettevõtlikult ja ilma kaasteadjateta paari-kolme kaupa kaubamajade kassadesse. Siis tegi ta aga saatusliku vea, mida juhtub iga seaduserikkujaga. Kui üks tema hea sõber sattus suurtesse rahalistesse raskustesse, aitas Bojarski ta suuremeelselt välja. Sõber oli aga läbematu ja maksis postkontoris maksukorralduse eest korraga kolme võltsitud 100-frangisega. Mees vahistati ja lõpuks andis ta välja ka oma vabatahtlikult. 1966. aastal mõisteti Bojarski 20 aastaks vanglasse.

Mitte älati ei tegele võltsijad sellise haardega nagu Bojarski. Pärast Saksamaa rahareformi 1948. aastal ilmusid ringlusse käsitsi joonistatud kupüürid kõigis nimiväärtustes. Andeka graafiku vaev tasus end kindlasti ära, sest tollal olid need rahad väga väärtuslikud. Mõelgem kas või sellele, et igale töövõtjale anti standardrahaks kõigest 40 DEMi.

Taolist trikki on hiljemgi korratud. Baieri kriminaalpolitseis on hoiul 24 käsitsi tehtud 1000-margast kupüüri. Sule ja tindiga joonistatud maksevahendid vahetasid õige mitu korda omanikku, enne kui asjale pihta saadi. Osaval kunstnikul kulus ühe kupüüri joonistamiseks ainult kaheksa tundi.

Võltsijatel paistab olema ka huumorimeelt. 1981. aastal tegi keegi naljahammus 55-margase ja vahetas selle ühes kaupluses väiksemate kupüüride vastu. Hämmastavat leidlikkust ilmutas ka keegi pensionär, kes tahtis oma kasinale pensionile lisa teenida. Mees läks lihtsalt ühte kauplusesse, kus oli kopeerimis-

masin ja tegi 20-margasest koopiaid. Kodus tõi ta lagedale oma vana vesivälja-
kasti ja koloreeris 90 mustvalget koopiat toredasti üle. Isegi vesimärkide muu-
rimisega tuli kaval mees toime. Praegu pole enam vaja koopiaid värvida, sest
värvilised suure lahutusvõimega kopeerimismasinad teevad laitmatuid koo-
piaid. Kõrgele kvaliteedile vaatamata on kopeeritud kupüüre võimalik ainult
huubi abil originaalist eristada. Peensused võltsijaid ei huvitagi. Karnevalil, tõi
vapeol või hämaras baariruumis õnnestub võltsing suure tõenäosusega ch-
raha vastu vahetada.

Uutele Saksa rahutühtledele ei ole enam trükitud traditsioonilist hoiatust võlt-
sija või valeraha levitaja vastutuselevõtmise kohta. Hoiatused pole ühtegi kuu-
tegu ära hoidnud. Uued kupüürid on valmistatud selliselt, et ultraviolet-
valguskiirtes helendab võltsing sinakalt, originaal aga jääb tumedaks. Selle-
lambi ülesseadmine mis tahes kassasse pole mingi probleem.

Kuid nauskein Lestisse. Ka meie ajaloo on olnud vähemalt üks ulatuslikum
rahavõltsimisaktioon.

1933. aasta jaanuaris paljastati Tartus suurejooneline rahapaja. Selgus, et juba
pikemat aega oli seal valmistatud N. Liidu 3-tšervoonetsiseid paberrahasid, mis
olid müüdnud hästi järele tehtud, et isegi pangaspetsialistid ei suutnud neid õp-
test eraldada. Trükkikoda asus Veski tänavas endise põllumeeste keskkassa ruu-
mes. Võltsijuteks olid endine põllumeeste keskkassa asjaajajadirektor Karm ja
1. politseijaoskonna konstaabel Vaino, keda peeti oma teenistusalal üheks ee-
kujulikumaks meheks. Nõu ja jõuga olid veel abiks endine Mattieseni trükkiko-
meister Puissep, endine põllumeeste keskkassa ametnik Johanson, majaomanik
Tudeberg ja keegi Plado. Viis esimest võeti kohe vahi alla, Plado aga istus juba
kinni mingi muu asja pärast. Avantüristlik ettevõtte oli alguse saanud sellest, et
kohtu- ja siseministri otsusega suleti põllumeeste keskkassa. Et elu tahtis elu-
mist, asuski endine direktor koos teistega võltstšervoonetseid valmistama.

Trükipress, rahapaber ja värvid hangiti Saksamaalt. Sulide sissetulek oli suu-
rest 3-tšervoonetsiline maksis mustal börsil 60 krooni. Siiski realiseeriti suurem
osa valerahast orikanuleid kaudu Saksamaal, kus nende järele oli üsna suu-
nõudmine. Kuna afäär lõhnas rahvusvahelise skandaali järele, siis maeti kogu
afäär kõrgete ametiisikute algatusel vaikselt kalevi alla.

Meistervõltsijad

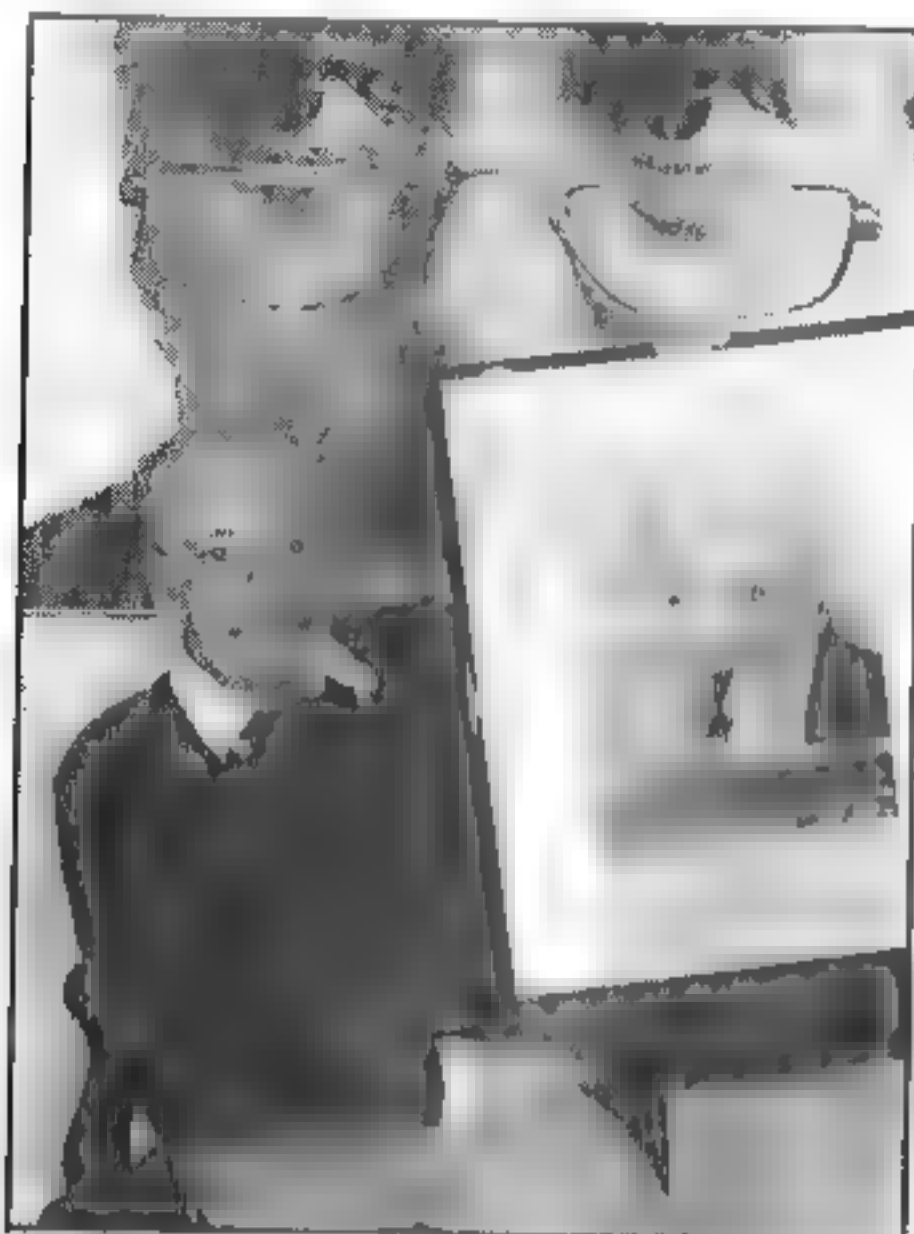
Mitte alati ei vasta tõele see, mida inimene mustvalgel ajakirjast või raamatust
loeb. Pressi ajaloo suurim skandaal toimus 1983. aastal, kui Hamburgis ilmuv
ajakiri "Stern" hakkas avaldama väidetavaid Hitleri päevikuid.

25. aprillil 1983 tutvustas "Sterni" reporter Gerd Heidemann pressikonve-
ntsil Hitleri päevikuid, mis olevat leitud 21. aprillil 1945 Dresdeni lähedal len-
nukõnnetusel kaduma läinud kastist. Päevikute leidjad olevat soovinud jätta
mõnõumseks. Selleks et veenduda leitud päevikute ehtsuses, pöördus "Sterni"
toimetus ekspertiisi tegemiseks mitme nimeka spetsialisti poole. Ekspertid,
nende hulgas inglise ajaloolane ja Hitleri biograaf Hugh Trevor-Roper, kinnita-
sid, et päevikute ehtsuses pole mingit kahtlust. 28. aprilli numbris hakkas
"Stern" avaldama katkendeid päevikust. Peatoimetaja Peter Koch selgitas sisse-
juhatuses, et Kolmanda *Reichi* ajaloo üksikud peatükid tuleb tänu päevikutele
nüüd kirjutada.

Kuid juba 5. mail teatas Saksa Siseministeerium, tuginedes Koblenzis asuva
Induarhiivi materjalidele, et päevikud on võltsitud. Kriminalistikalaboratooriu-
mas tehtud uuringud aga näitasid, et päevikud on valmistatud alles pärast Teist
maailmasõda.

"Sterni" kauaaegne reporter Gerd Heidemann tutvustab pressikonverentsil Hitleri väide-
tatuid päevikuid.

Konrad Kujau, mees, kes suutis Hitleri käekirja maalkides ära potita inogi tuntud eksperdid.

28. aprillil ilmunud "Sterni" nr. 18 esikaas: "Hitleri päevikud on leitud".

"Sterni" kolmest peatoimetajast astusid kaks tagasi. Väljaandja Henri Nannen vallandas Heide-
manni päevapealt ja andis ta pettu-
se pärast kohtusse. 6. mail reporter
arreteeriti. 14. mail nähti kinnu ka
tema kaasosaline Konrad Kujau,
kes tunnistas ennast pikema-
puiklemata võltsimises süüdi.
teatas, et ta sai Heidemannilt 10
miljonit marka. Reporter avaldas
omakorda, et ta on Kujaule mak-
sanud 9,34 miljonit marka. Esimese
jäigi selgusetuks, kui palju kum-
petis tegelikult teenis. Aferistidel
ei õnnestunud kohe hakata jõude
elama, sest kohus mõistis kumma-
legi neli aastat vanglakaristust.

Päevikute tegeliku autori Kon-
rad Kujau näol on tegemist me-
aja ühe andekama võltsijaga. Ku-
jau, kes valdab kümnete kunstnike
stiili, tegeles pikka aega kalligra-
fiaga ja maalide võltsimisega.
Kohtus ütles Kujau, et ta ei kavat-
tagasi maksta ühtegi penni, mis ta
sai Hitleri päevikute eest, sest lõ-
pude lõpuks on ta oma töö hästi
teeninud. Faktilist materjali päeviku-
te jaoks sai aferist rohketest Teise
maailmasõja teemalistest raama-
tutest. Kui Heidemann 1982. aastal
Kujauga esimest korda kohtus,
oli esimene päevik juba valmis.
Pärast vanglast vabanemist pühen-
dus Kujau taas maalide võltsimise-
le ning müüs neid hinnaga
200–1500 marka tükk.

Hitleri päevikute võltsimine on
kahtlemata suurim sellelaadne
skandaal, kuid ajaloolisi ürikuid
on ennegi võltsitud.

1954. aastal tabati pettuselt itaalia kirjanik Giovanni Guareschi, kes fabritsee-
rit itaalia omaaegse peaministri Alcide de Gasperi kirja, milles ta nõudis lääne-
liitlastelt Rooma pommitamist, et saavutada sõja kiiremat lõpetamist. Gua-
reschi avaldas kirja faksiimilena oma ajakirjas "Candido". Kohus tegi kindlaks,
et kiri on võltsitud ja autorile mõisteti vanglakaristus. Sedalaadi võltsingute eest
ei ole keegi kaitstud.

1981. aasta aprillis andis "Washington Post" Pulitzeri preemia ajakirjanikule,
kes oli kirjutanud reportaazi kohtumisest noore heroininarkomaaniga. Liigutav
lugu oli algusest lõpuni nutika sulerütüti poolt välja mõeldud.

Märksa sagedamini võltsitakse aga kunstiteoseid, sest tõetruu koopiat valmis-
tamine on tunduvalt lihtsam kui kellegi käekirja järele teha. Pealegi hinnatakse
vanade meistrite töid väga kõrgelt.

Hollandlane Han van Meegeren hakkas maale võltsima kättemaksuks kriiti-
kutele ja kunstiekspertidele. 1947. aasta sügisel Amsterdamis kuu aega kestnud
kohtuprotsess kujunes tema elu lõppakordiks võitluses ebakompetentsete eks-
pertide vastu. Kohtu ees naeruvääristas ta muuseumidirektoreid, kunstikaupme-
hi, -ajaloolasi ja -kriitiku.

1945. aastal valmistatud "XVII sajandist pärit" kunstiteos. Han van Meegeren oma per-
lektse Jan Vermeeri maali "Jeesus jutlustab templis" koopiat ees. Meegeren maalis seda
pilti prokuratuuri tunnistajate ja politseinike juuresolekul kaks kuud.

Han van Meegeren 1947. aastal Amsterdamis kohtus.

Rotterdamis Boymanni muuseum ostis võltsingu umbes 270 000 dollari eest.

Suurest tuntust imustust saanud Meegeren jätkas Vermeeri ja teiste kunstnike tööde võltsimist. Kuheksa meisterlikku võltsingut tõi talle sisse umbes kümme miljonit dollarit. Kõik ekspertiisid kinnitasid maalide ehtsust. Vahele jäi van Meegeren sellegi, et ta müüs sõja ajal ühe oma Vermeeri maali Saksa riigimarsalile Hermann Göringile. Hilisemal uurimisel selgus, et kunstiteos on võltsim, ja pildi tegelik autor on restauraatorina töötav van Meegeren.

Kui kohtuprotsessi päevil kõik üksikasjad päevavalgele tulid, muutus Meegeren lausa rahvakangelaseks. Kohus mõistis võltsija aastaks trellide taha.

57-aastane meistervõltsija suri vanglas lühikest aega pärast kohtuotsuse väljakuulutamist südamehaigusesse.

Võltsingutest rääkides ei saa kuidagi mööda minna 1991. aastal Haagis toimunud omapärasest oksjonist. Haamri alla läks 216 võltsitud maali. Suure hooletuse ja armastusega järeletehtud Picasso, Monet, Chagalli, Modigliani, Gauguin, Matisse'i ja teiste tuntud kunstnike töid hinnati seekord kõrgelt. Näiteks Renoult "Tänavastseeni" eest maksti 3600 kuldnat. Maalid läksid nagu soojad saiad. Kuid erinevalt tavapärasest oksjonist nõudsid ettevaatlikud oksjonikorraldajad seekord maksmist kohapeal ja sularahas.

Oma kunstnikuteed alustas van Meegeren kunsti- ja arhitektuuriõpingute ajal Delftis ning jatkas hiljem restaureerimistöökohal. Kahjuks suhtusid aga kriitikud tema töödesse halvustavalt. Nii ei sustas solvunud kunstnik 1935. aastal hakata kunstiteoseid võltsima. Tema esimeseks tööks sai XVII sajandi hollandi kunstniku Jan Vermeer van Delfti "Mona Lisa" maalse jüngrid". Vahendajana tegutsenud tuttava advokaadi kaudu jõudis pilt avalikkuse ette ja eksperdid asusid maali uurima. Nad jõudsid järeldusele, et tegemist on Vermeeri taasleitnud tööga.

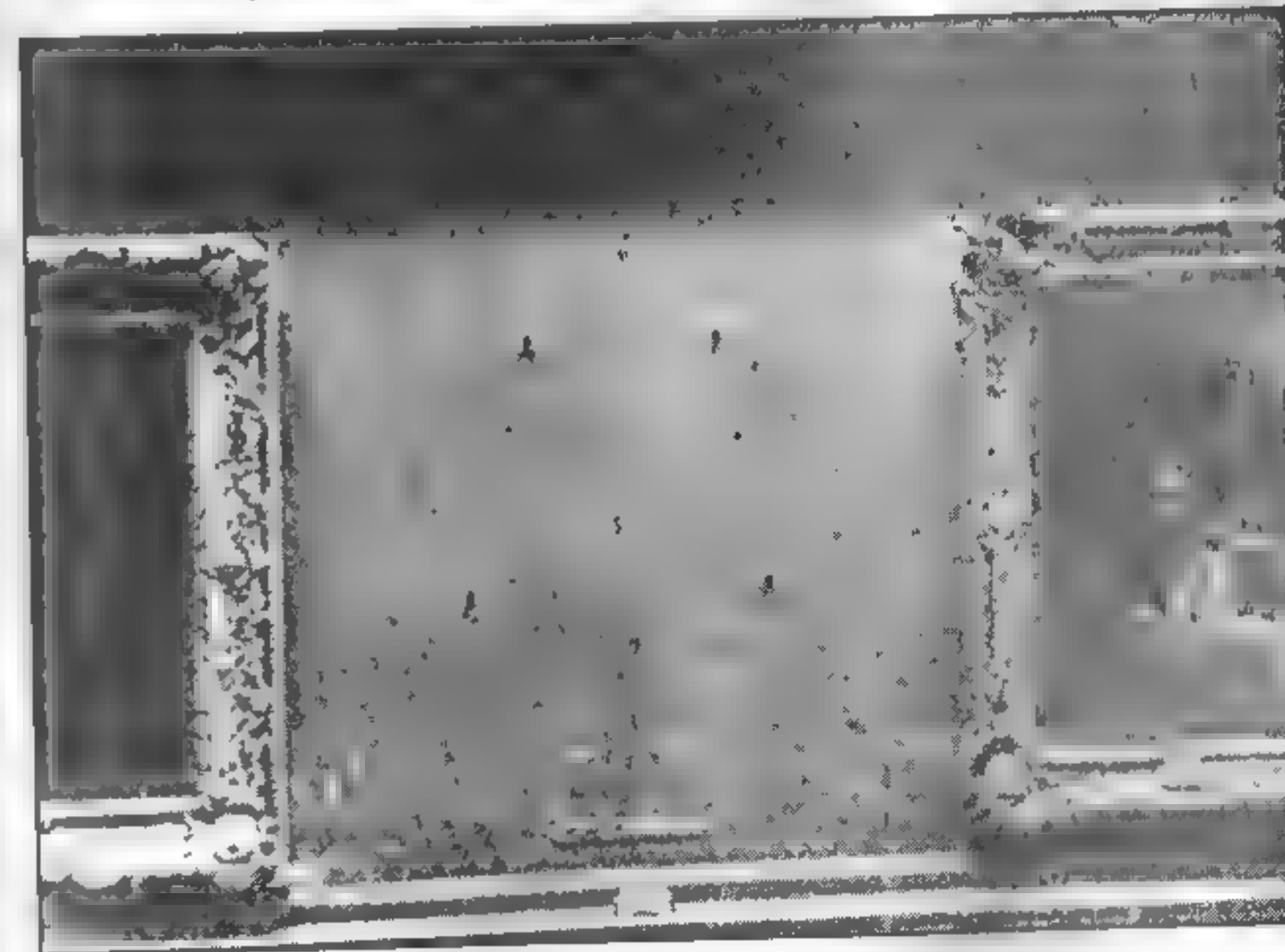
"Mona Lisa" röövimine

21. august 1911 oli esmaspäev ja nagu paljud maailma muuseumid oli ka Pariisi Louvre suletud. Sellepärast ei pandud terve päev tähele "Mona Lisa" kadumist. Tol esmaspäeval viibisid muuseumis ainult mõned töötajad, nende hulgas ka dekoratsioonimaalija Vincenzo Perugia, kes töötas muuseumis restaureerimistöödel. Märkimatult õnnestus mehel hiilida saali, kus rippus "Mona Lisa", võtta maal raamist välja ja tähelepanu äratamata hoonest lahkuda. Üks töötaja avastas kuulsat maali kadumise alles teisipäeva hommikul.

Möödus tervelt kaks aastat, enne kui röövitud maali jälile saadi. 12. detsembril 1913 tuli ühte Firenze politseijaoskonda antikvaar Geri ja ütles, et "Mona Lisa" jälgi

Vincenzo Perugia.

Sellel kohal rippus "Mona Lisa".

Louvre'i eksperdid Firenze. Spetsialistid on veendunud, et tegemist on varastatud "Mona Lisa" originaaliga

tuleb otsida Põhja-Italiast Como provintsist, kus elav dekoraator Vincenzo Perugina oli talle pakkunud maali. Järgmisel päeval Perugia arreteeriti.

Ülekuulamiseel selgitas 31-aastane Perugia, et ta oli tahtnud Itaalia suurima kunstiteose kodumaale tagasi tuua. "Mona Lisa" röövimisega olevat ta soovitud kätte maksta Prantsusmaa ülemvõimu eest Itaalias aastatel 1796–1815. "Mona Lisa" oli keiser Napoleoni sõjasaak ning kaunistas hiljem keisri magamistuba. Enne kui maal Prantsusmaale tagasi viidi, pandi see politsei alalise valve all nädalaks välja ühes Firenze maaligaleriis. Siis viidi "Mona Lisa" tagasi Louvre'i ja praegu võivad kunstihuvilised kuulsat maali imetleda läbi kuulikindla klaasi.

Kuni 1911. aastani oli "Mona Lisa" hinnatud ainult asjatundjate ringkonnas, kuid pärast maali röövimist muutus 90x70 cm suurune pilt Euroopa maalikunsti šedöövriks. Ajavahemikus 1503–06 valminud maalil on Leonardo da Vinci kujutanud aadlik Francesco del Giocondo abikaasat.

Mis juhtus selgeltnägijaga, kes nägi liiga selgelt

30-ndate aastate alguse kuulsaim selgeltnägija, maag ja spiritist oli Erik Jan Hanussen, õige nimega Hermann Steinschneider. Tuntuks sai see ulerist pihast seda, kui Leitmeritzi kohus mõistis ta 1930. aastal õigeks põhjendusega, et mehe selgeltnägija võimete puudumist pole võimalik tõestada. Seega peaaegu et juriidiliselt atesteerituna vallutas Hanussen kiiresti Euroopa lustimetropoli Berliini. Üsna varsti võisid kergeusklikud lugeda maagi ülesastumistest Hanusseni asutatud ajalehest "Hanussens Bunte Wochenschau". Aferisti hüpnoosigaansid Berliini uhketes salongides avaldasid tohutut muljet. Hanussen liikus seltskonnakoorekihi ja tulevaste natslike ninameeste hulgas. SS-Reichsführer Himmleri käealuse, julgeolekuteenistuse ülemä Heydrichi tähelepanu kõitis aga asjaolu, et Hanussen oskas mõtteid lugeda, ning ta astus okultismi suure austaja kirjanik Ewersi vahendusel selgeltnägijaga ühendusse. Ülimalt auahne Hanussen lootis pääseda kõrgematesse võimukoridoridesse ning saada natsituusade nõuandjaks. Heydrich kuulutas Galiitsia juudi Hanusseni aarialaseks ning võttis ta oma kaitse alla. Natsid lasksid Hanussenil endale tulevikku kuulutada ning

Berliini Zoopalastis korraldatud ballil hüpnotiseeris maag Hanussen Belgia iluduskuningannat Cameroni, kes täitis kuulekalt aferisti korraldusi.

Olles Berliini luksushotellides ja kabareelavadel kuulsaks saanud, muutus Hanussen peagi omainimeseks rikaste prominentide kodudes (fotol), kus demonstreeris jõukale publikule korraldatud seanssidel oma võimeid.

ühendasid selgeltnägija natsliku partei saladustesse. Liigne enesekindlus ja juudi päritolu sai aga maagile saatuselikuks. Pärast natside võimuletulekut ei olnud uutele võnumeestele Hanusseni populaarsus enam sugugi meeltnööda. Selgeltnägijale anti gestaapo teadmisel ruumikas korter Lützenburgerstrassel ning tal hõiti silma peal.

Õel vastu 28. veebruari 1933 puhkes Riigipäevahoones tulekahju. Hitler kasutas natside endi korraldatud provokatsiooni selleks, et vallandada terrorikampaania teisitimõtlejate vastu ja keelata opositsiooniliste parteide tegevus.

Hanussen sai kavatseltavast üllatamisest teada Berliini rünnakrühmlaste juhilt Karl Ernstilt (teistel andmetel aga Berliini poliitvõimelt krahv Helldorfit endalt). Selgeltnägija seansile tulnud Helldorf olevat andnud talle kinnipitseritud ümbriku. Selles oli päberileht, millele oli kirjutatud küsimus: "Kas hoolikalt väljatöötatud plaani järgi tegutsev rühm saavutab eesmärgi lähemal ajal?" Vastuseks kirjutas Hanussen: "Rühma plaan läheb täielikult täide, näen, kuidas kuulus Wallot lekidest haaratuna põleb." (Walloti majaks nimetasid berliinlased Riigipäevahoone.) Mõne päeva pärast läkski "ennustus" täide.

Hanusseni lootus saada Hitleri nõuandjaks aga luhus ja solvatud enesearmastusest ajendatuna otsustas ta põgeneda Prahasse ning avaldada seal Riigipäevahoone süütamisega seotud materjalid. Nüüd tekkis Heydrichil kuri kahtlus, et Hanussen on saanud haisu ninna provokatsiooni tegelikest tagamaadest, ja selgeltnägija juurde saadeti provokaator. Hanussen läks õnge ning lobises välja oma väikesed saladused ning põgenemisplaani. Mõni nädal hiljem võeti Hanussen kinni ja lasti Berliini lähedal metsas maha.

8. aprillil 1933 andis gestaapo korralduse avaldada NSDP häälekandjas "Völkischer Beobachter" teadaanne, et kurjategijad on tapnud kuulsa Hanusseni ja tema laip on leitud Potsdami lähedal metsast. Hanusseni afääri on jäädvustanud

Sala, soliidses ülikonnas ja laitmatute manööridega Harry Domela esines vaesunud aadliku rollis edukalt.

kirjanik L. Feuchtwanger romaanis "Vennad Lautensackid", mille ühe keskse tegelase Oskar Lautensacki prototüübiks oli Hanussen.

Hanussen oli tolle aja kuulsaim sul, kuid leidis teisigi, kes oskasid inimeste kergeusklikkust panna hõlptulu teenistusse.

20-ndate aastate lõpus tegutses Saksamaal Kuramaalt pärit töötu ja kodutu Harry Domela. Noormees teenis alguses elatist teenrina. Naljavihuks esines salaja väljanägemisega ja elegantse rühiga Harry aeg-ajalt vaesunud aadlikuna. Kohtumine siniverelise elegantse noormehega avaldas daamidele vapustust ja muljet ning nad olid õhinaga valmis õnnetus aadlikku materiaalselt toetama. Esinedes kord krahvina, parun Korffina või Liivi (!) printsina, pressis aegade Gothas, Weimaris ja Erfurdis linnapeadelt, hotelliomanikelt ja eruohvitseridelt raha välja. Berliinis ja Potsdamis esines ta Preisi printsina. Edusti tiivustatuna hakkas Domela esinema Saksa kroonprintsiga pojana. Dresdenis õnnestus tal loota, et ühe kõrgema järgu hotelli omanikku, kes temale osaks langenud suurest aust meelitatuna andis keiserlikule kõrgusele ulualust luksusnumbris. Loomulikult ei pidanud kõrgus millegi eest maksma. Linnapea omakorda oli aga meelitatud, et kõrge külaline laenutas tema Mercedest. Sama etteastet kordas "kroonprints" ka Kölnis. 1928. aasta novembris tabas politsei 22-aastase Harry Domela

Viktor Lustig pärast arreteerimist.

la Ebernburgis, petis anti kohtu alla ning mõisteti seitsmeks kuuks trellede taha. Seoses kohtuprotsessiga tuli kõik avalikuks ning petis seikluste üle naeris kogu Saksamaa.

Sugugi vähem leidlik polnud ka 1890. aastal Bööhmimaal juudi perekonnas sündinud Viktor Lustig, kes esines 20-ndatel aastatel Pariisis krahvina ja tegutses ookeanirikutel valemängijana. Pärast Esimest maailmasõda ajas ta USA-s pettusega kokku väikese kapitali ning sõitis Pariisi, kus tal õnnestus 1925. aastal tema väitel lagunenud hakanud Eiffeli torni ühele vanarauakaupmehele maha müüa. Pöördunud tagasi Ühendriikidesse, hakkas ta müüma dollareid valmistavaid aparate, nn. rumeenisahtleid. Kavalal sulil õnnestus isegi gangsterbossilt Al Caponeilt suurem summa välja petta. Polit-

Üks Tausendi ostetud vabrikutest, kus pidi algama tina kullaks muutmine.

sei asus petturit otsima, aga alles 1935. aastal õnnestus ta tabada. Süüdistatuna raha võltsimises mõisteti Viktor Lustig kahekümneks aastaks vanglasse. Lustig veetis üksteist aastat Alcatrazi vanglas ja viidi hiljem üle Illinoisi osariigi vanglasse, kus ta kopsuhaigusesse suri.

Veelgi nutikamaks osutus Krumbachist pärit kaupmees Franz Tausend, kes keskaegsete alkeemikute eeskujul otsustas tina kullaks muutmiseks pisut raha teenida. See tal ka õnnestus, sest lihtsameelsetest pole kunagi puudu olnud. Löösturitelt saadud suurte rahadega ostis Tausend Saksamaal kokku tühelt seisvaid vabrikuid, et alustada kulla suurtootmist. Kõneosava sul õnge läks isegi endise keiserliku armee kindral Erich Ludendorff, kes tahtis peatselt valmistada kulla kasutada "isamaalistel eesmärkidel".

Tausend pani kaastöötajatele südamele, et kulla õnnestub valmistada vaid tema juuresolekul. Nagu muinasjutus "Kuninga uued rõivad"!

1929. aastal arreteeriti tohutu varanduse kokku kühveldanud Tausend, kes selleks ajaks oli jõudnud osta koguni Tharandti lossi Dresdenis ja Paschbach-hippani lossi Tiroolis. 1931. aasta jaanuaris mõisteti 47-aastane alkeemik kolmeks aastaks ja kaheksaks kuuks vanglasse.

Franz Tausendil õnnestus leida rahaahneid tööstureid, kes olid kergekäeliselt nõus panema suuri summasid tinast kulla tootmis-
se.

XX sajandi Herostratosed

356. aastal süttas Efesose elanik Herostratos (pärimuse järgi Aleksander Suure sündimise päeval) Artemise templi, mida peeti üheks seitsmest maailma imest. Teo motiiv: mees tahtis kuulsaks saada, oma nime sõna otseses mõttes ajalukku põletada. Tänapäeval on Herostratose tegu saanud kõnekäänuks ning tema järgijaid on leidunud läbi aegade.

21. mail 1972 tormas Ungari päritolu 34-aastane vaimuhaige austraallane Lazlo Toth Rooma Püha Peetruse kirikus Michelangelo (1475–1564) marmorskulptuuri "Pietà" juurde, lõi hüüdega "Ma olen ülestõusnud Jeesus Kristus" madonnal kätte küljest ning vigastas nägu. Toth jõudis virutada skulptuuri pihta kümme korda, enne kui ta kinni võeti. Madonna käsi purunes kildudeks. Vatikani muuseumi laboratooriumis alustati vaevarikast restaureerimist ning juba sama aasta jõuludeks olid skulptuuri vigastatud kohad taastatud.

21. aprillil 1988 sõitis Hamburgis elav 51-aastane Hans-Joachim Bohlmann Münchenisse, et vaadata Vanas Pinakoteegis Albrecht Düreri tööde väljapanekut. Ta ei lasknud ennast teistest külastajatest eksitada, vaid pritsis pudelist viia veihapet XVI sajandist pärit maalidele "Paumgartner Altar", "Kristuse leinamine" ja "Kannataja Maria". Seejärel läks Bohlmann valvurite juurde ja palus en-

nast vahistada. Bohlmanni kättemaksutöö on tüüpiline paljudele nõiudisaja Herostratostele – ta ei üritanud esimesel korral kunstiteost purustada. Hiljem selgitas ta, et pärast naise surma 1977. aastal hakkas ta vanu maale vihkama. Sellest ajast alates oli ta kahjustanud pilte Hamburgis, Düsseldorfis, Essenis, Bochumis ja Kasselis. Kahjutasuks pidi ta iga kuu loovutama oma pensionist 158 marka. Münchenis toimepandut nimetas ta kättemaksuks oma sissetuleku vähendamise eest.

14. septembril 1975 langes vandaali ohvriks Amsterdamis Riigimuuseumis asuv Rembrandti 1642. aastal maalitud

Fragment maalist "Kristuse leinamine" pärast happerünnakut. Ka see maal paigutati pärast restaureerimist kuulikindla klaasi taha.

Michelangelo "Pietà".

Rembrandti "Õine vahtkond" (fragment) on tema monumentaalsemaid töid. Foto on tehtud pärast hullumeelse rünnakut. Selgesti on näha noaga tekitatud vigastused.

1990. aastal langes "Õine vahtkond" teist korda vandaali ohvriks. Fotol: restaureeritud neutraliseerivad spetsiaalselt lahusega väävelhappesest kahjustatud kohti.

"Õine vahtkond", 38-aastane hollandlane, endine õpetaja Arie van Dyck, kaalits end olevat Rembrandti poja, vigastas maali puuviljanoaga. Enne kui muuseumivalvurid jaole said, jõudis Dyck lüüa lõuendisse 13 auku ning tekitada kümme kromustust. Religioosse luulu all kannatav skisofreenik Dyck patgutati vaimuhaiglasse, kus ta mõni kuu hiljem endale lõpu tegi.

1990. aastal ründas maali taas vaimuhaige. Keegi skisofreenik valas maalile kontsentreeritud väävelhapet. Neutraliseeriva lahusega õnnestus seekord suuremad kahjustused kohe kõrvaldada, nii et hiljem oli restaureeritel juba kergem hapest söövitatud kohti taastada.

Psühholoogide arvates on selliste Herostratoste puhul tegemist üksikute jäänud inimestega (sageli on nad vaimuhaiged), kes püüavad tähelepanu äratada. Ühtlasi tõstab hinnalise kunstiteose vigastamine vandaali väärastunud enesehinnangut.

Intsident luurelennukiga U-2

USA hakkas korraldama luurelende N. Liidu kohal juba 1945. aasta hilissuvel. Aja jooksul Ühendriikide huvi endise liitlase vastu aina kasvas. Annuks aastatel 1953–56 registreeris N. Liit 113 õhupiiri rikkumist, neli luurelennukit tulistati alla.

29. juunil 1958 sundisid Nõukogude hävituslennukid USA luurelennuki RC-118 maanduma ühele Aserbaidzaani lennuväljale. 36 päeva hiljem startis Türgist Adena õhujõudude baasi lennuväljalt luurelennuk RC-130 "Herkules" Knukasuse suunas, et kuulata pealt Nõukogude raketibaaside raadiokõnelusi ning peilida radarijaamu. Lennuk kukkus aga alla. NSA (National Security Agency — Rahvuslik Julgeolekuamet) fabritseeris helilindi, mis pidi tõestama, et Nõukogude hävitajad olid rünnanud RC-130-t. Võltsing oli aga liiga robustselt tehtud (isegi Nõukogude hävituslennur rääkis aktsendiga vene keelt) ning USA välisministeerium võttis tõendusmaterjali kähku tagasi.

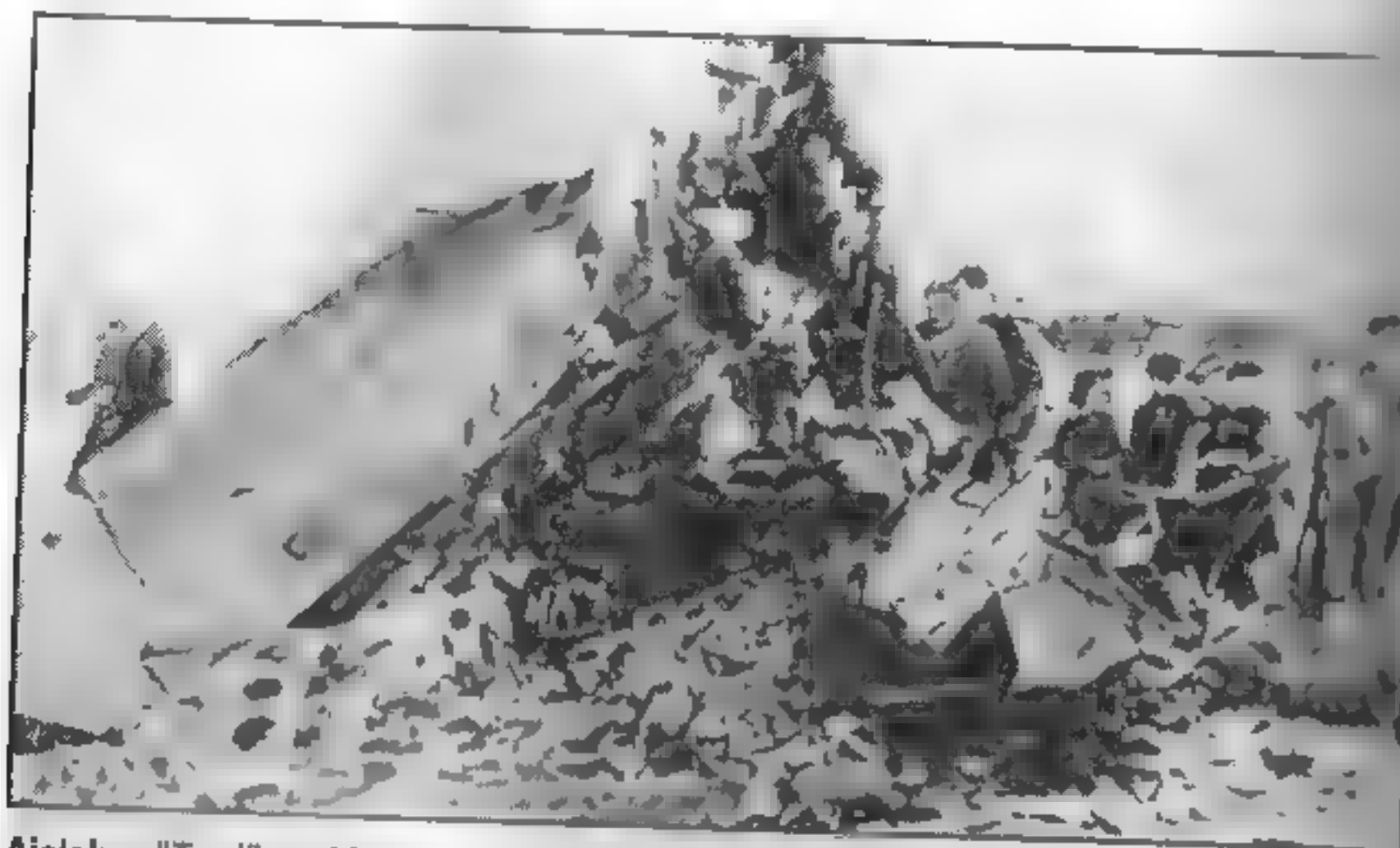
Juba 50. aastate alguses konstrueeris firma Lockheed ühe mootoriga reaktiivlennuki U-2, mis tegi oma esmalennu 1955. aasta augustis. Spetsiaalselt luurelendudeks ehitatud U-2 eripäraks olid ebatavaliselt pikad tiivad, mis võimaldasid tal tõusta rohkem kui 21 000 meetri kõrgusele ja lennata kuni 4600 kilomeetri kaugusele. Aja jooksul arendati lennukit edasi ning õhuvarustesse ilmus õige mitu U-2 modifikatsiooni. Lockheed TR-1A tiivaulatus on 31 meetrit ning lennukaugus 10 000 kilomeetrit.

1957. aastal tutvustas USA press uut lennukit avalikkusele, teatades, et U-2 pildistas esmakordselt Kariibi merel hurrikaani. Nii võis lugejatele jääda mulje, et U-2 kujutas endast harilikku lendavat meteolaborit. Nii see siiski ei olnud.

1. mail 1960 tõusis Pakistanis Peshawari lennuväljalt õhku mustaks värvitud

USA luurelennuk Lockheed U-2.

Ajalohes "Trud" avaldatud foto U-2 allakukkumiskohast.

eraldusmärgideta U-2. Ka piloodi Francis Gary Powersi kombinesoonil puudusid auastet märkivad õlakud. Endine USA õhujõudude kapten Powers oli peale remehi vahetanud ning teenis elatist luurelendudega 35 000-dollarilise aastapalga eest.

Powers startis kell 7.30 kohaliku aja järgi. Kell 5.36 Moskva aja järgi ületas U-2 Pamiri mälestiku kohal riigipiiri ning tungis Nõukogude õhuruumi. Pärast ülesande täitmist pidi lennuk maanduma 4700 kilomeetri kaugusel Põhja-Norras Bodö lennuväljal. Ilm oli jahu ja vihmane. Afganistani piiri ääres asuvad USA raadiolokatsiooni- ja peilimisjaamad kuulasid pealt venelaste raadiokõnklusid, millest võis aru saada, et U-2 on raadiolokaatorite poolt juba avastatud ning teateid piiririkkuja kohta anti ühest õhutorjeteraketibaasist teise.

Pärast piiri ületamist võttis Powers kursi Dzussalõle ja Aralskile. CIA (Central Intelligence Agency) – LKA, Luure Keskagentuur) oletas, et Araali mere ääres asuvad ballistiliste rakettide stardipaigad. Powers lülitas sisse segaja, mida luurelennukil kasutati esmakordselt. Juhul kui raadiolokaatorid peaksid lennuki avastama, tekitavad segajast saadatud impulsid radari ekraanil häireid, mis raskendavad tema täpse asukoha määramist. Araali mere kohal lülitas Powers sisse lennuki kogu spionaazitehnika seadmed infrapunase kiirguse allikate määramiseks, samuti raadiokõncluste salvestamise ning radarisignaalide registreerimise aparaadid. Kaheksa lainurk- ja teleobjektiiviga (fookuskaugus kuni 120 cm) fotoaparaati võisid teha kuni 4000 topeltülesvõtet.

Kell 7.40 Moskva aja järgi võttis Powers kursi 340 kraadi ning tõusis 21 000 meetri kõrgusele. Nüüd läks ta täispanga peale, sest raadiolokaatorite poolt avastatuna poleks U-2 enam peetud juhuslikult kursist kõrvale kaldunud lennukiks.

Kell 8.55, kui U-2 asus Sverdlovskist lõunas, tabas lennukit Nõukogude õhutorjeterakett. Powers jäi ellu tänu juhusele. Distantssõitkuga raketi lõhkepea plahvatas lennuki taga, vigastades kiilu ja tüürstabilisaatorit. Kõik lüüsi auk tekkis. Tänu pikkadele suure pindalaga triibadele ei kukkunud lennuk kivina alla, vaid hakkas aeglaselt kõrgust kaotama.

Powers ei saanud nii suurel kõrgusel lennukist lahkuda, sest kaalu vähendamise huvides oli loobunud katapultistmest. Kui U-2 oli langenud 4500 meetri kõrgusele, hüppas Powers alla ja avas langevarju. Maale laskunud spiooni võttid kinni valvsad kolhoosnikud ning andsid üle võimudele.

Hruštšov kasutas juhust, et U-2-ga toimunud intsidendi pealt maksimaalset poliitilist profiiti lõigata. Esiteks lavastati Moskvast kõmuline kohtuprotsess, kus ümberlöökkamatult tõestati, et Powers oli sooritanud luurelennu. Teiseks korraldati U-2 rusude näitus.

Juba kolmandal kohtupäeval kuulutati välja kohtuotsus. Powersile mõisteti kümneaastane vabadusekaotus. Kõigest poolteise aasta pärast Powers aga amnestieeriti.

10. veebruaril 1962 vahetati ta Berliinis Glienickeri sillal välja Nõukogude luuraja Rudolf I. Abeliga.

CIA kuulas Powersit üle 24 päeva. Lendurile heideti ette, et ta polnud enne lahkumist lülitanud sisse automaatset põletusseadet U-2 pardal asuva spionaazitehnika hävitamiseks. Powers väitis, et pärast raketiplahvatust ei saanud ta enam seadet käivitada. Selleks et piloodi väidet kontrollida, sõitis Lockheedi direktor Johnson turistina Moskvasse ning külastas U-2 vrakiosade väljapanekut. USA-sse tagasi jõudnud, avaldas ta arvamust, et Powers rääkis ilmselt tõtt. CIA

Francis G. Powers süüpingis oma lennuki mudeli abil kohtule juhtunut selgitamas.

Hruštšovile tutvustatakse U-2 rususid.

luurelendu ning et on antud korraldus taolised lennud otsekohe lõpetada. Eisenhower tahtis, et konverents toimuks kõigele vaatamata, kuigi Nõukogude poole reageeringut ette teades oli selleks vähe lootust.

14. mail saabus Hruštšov Pariisi ning andis järgmisel päeval president Charles de Gaulle'ile üle noodi, milles nõudis Prantsuse valitsuselt N. Liidu kohal luurelendude hukkamõistmist.

16. mail avas De Gaulle konverentsi, kuid läbirääkimistest ei tulnud midagi välja, sest Hruštšov esitas USA-le ultimaatum, milles nõudis, et USA tunnis taks U-2 luurelendu N. Liidu vastu suunatud agressiivseks aktiks, kahetseks seda ning lõpetaks otsekohe edasised luurelennud. Kuna Eisenhower lükkas ultimaatum tagasi, lendas NLKP peasekretär tagasi Moskvasse.

Vaatamata USA presidendi kõlavatele lubadustele jätkati luurelende. 1. juulil 1960 startis luurelennuk RB-47 Inglise Brize Nortoni lennuväljalt luurelennule Koola poolsaare kohale. Kell 15 Kesk-Euroopa aja järgi jõudis lennuk ettenähtud tegutsemispiirkonda 480 kilomeetri kaugusel Nordkapi neemest ning võttis kursi lõunasse. 26 kilomeetrit Svjatoi Nossi neemest põhja pool lendas RB-47 N. Liidu territooriumi kohal Arhangelski suunas. Nõukogude hävituslennuki piloot kapten Poljakov andis lennukile märku järgneda ja lähimale lennuväljale maanduda. RB-47 ignoreeris hoiatust ning jätkas lendu. Seepeale avas Poljakov tule ning luurelennuk kukkus Valgesse merre. Kahel meeskonnaliikmel – tertsel piloodil vanemleitnant Freeman Brudil ja navigaatoril vanemleitnant John R. McKone'il õnnestus eluga pääseda. Kuus tundi hiljem korjas Nõukogude ka latraaler nad üles. Seekord, olles kindel, et lennuki rususid ei leita, väitis Wa-

tegi aga senatile aruande, milles oli muu hulgas öeldud, et Powers pidus kinni Luure Keskagentuuriga sõlmitud lepingust. Powersi nimi vajus kiiresti unustusehõlma. Tema edasise saatusel on teada ainult niipalju, et ta hukkus 1972. aastal Los Angeleses helikopteriõnnetusel.

Intsidendil USA luurelennukiga U-2 olid laulatuslikud poliitilised tagajärjed. 16. mail 1960 pidi Pariisis toimuma nelja Teise maailmasõja võitjariigi tippkohtumine, mille ajal kavatseti valmistada ette rahulepingut Saksamaaga ning arutada Berliini tulevikuga seotud küsimusi.

12. mail teatas USA president Dwight Eisenhower Nõukogude valitsusele, et U-2 tegi N. Liidu kohal

CIA peakorter, kus kavandati U-2 lende.

shington sõakalt, et venelased tulistasid alla teadusuuringutega tegelenud tsiiviillennuki.

Vahelduva eduga jätkas CIA luurelendude organiseerimist ka teiste sotsialismimaade kohal. Need lennud olid aga üsna riskantsed, sest ikka ja jälle tulistati mõni luurelennuk alla.

60. aastate teisel poolel võeti kasutusele spionaazisatelliidid, mis võimaldasid ohutust kõrgusest saada väärtuslikku informatsiooni teiste riikide kaitsevõime kohta. U-2 modifikatsiooni TR-1 ja ülehelikurusega superlennukit SR-71 kasutati luurelendudeks põhiliselt kriisikollete või nende riikide kohal, kellel puudus efektiivne õhutorje.

Sajandi rongirööv

Paljud inimesed unistavad suurest rahast. Paljudele see unistuseks jääb. Kuid mõned julgemad ja ettevõtlikumad teevad kuude viisi plaane ja julgevad neid ka ellu viia. Tõsi, nad ei tule välja asjalike äriprojektidega, sest nende teoamine võtab palju aega ja vaeva ning alati jääb ka võimalus läbi kukkuda. Need "spetsialistid" eelistavad tühjendada panka, röövida raha või kulda...

8. august 1963 oli Suurbritannia postiteenistuse mustim päev. Hommikul kell 3.03 peatasid 15 röövlit Cheddingtoni juures öise Glasgow'-Londoni postirongi ja tegid tühjaks postivaguni, kus oli 121 kotti, mis sisaldasid 2,5 miljonit naelsterlingit. Kogu plaan oli peensusteni läbi mõeldud. Kõige jaburam oli see, et ühelgi kallaletungijal ei olnud tulirelva! Kogu jõuk oli varustatud ainult postitiivsete raadiosaatjatega. Kõik läks nagu õlitatult. "Ainult" üks vagunisatja tuli maha lüüa. 15 hulljulget meest kadusid koos rikkaliku saagiga pimedusse.

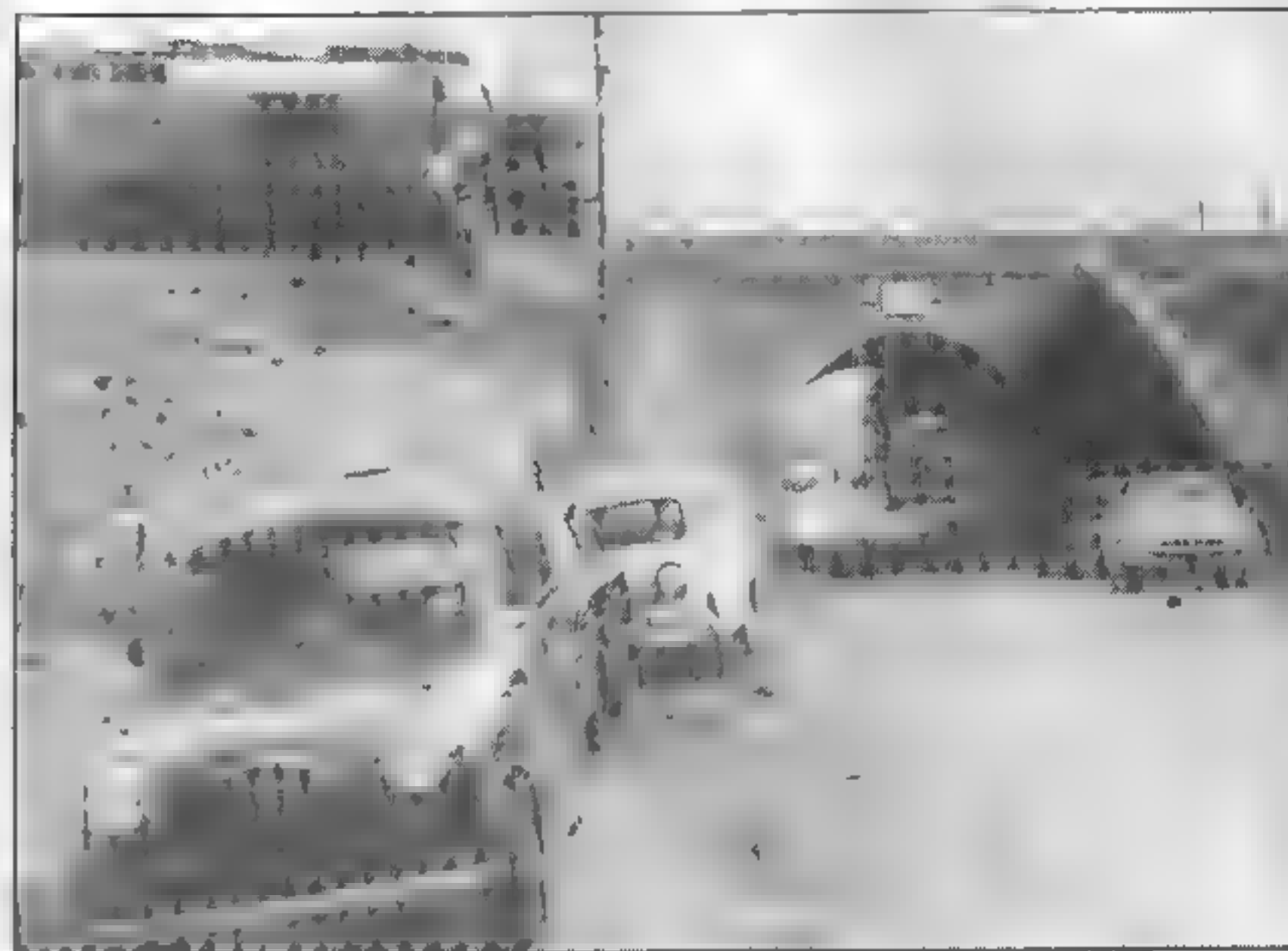
Kogu ettevõtmise taga seisis keegi Bruce Reynolds, kellel tekkis postirongi kallaletungimise plaan kriminaalkomöödiat "Härradel murdvarastel on au". Vaadates Ebamäärasest ideest arenes konkreetne plaan. Pool aastat kulus sellele, et miljonite röövi põhjalikult ette valmistada. Reynolds värbas gangsteritest "üksmeelse kollektiivi" ja õpetas selle välja. Sealjuures pidas ta feraselt silmas, et ükski jõugu liige ettevõtte kogu ulatust teada ei saaks. Isegi tema lähimad abimehed ei võinud aimata, millal ja kus rongile kallale tungitakse...

Scotland Yard tegutses palehigis kuude kaupa. Edu ei jäänud tulemata. Kõigest aasta möödudes õnnestus 12 röövlit kinni nabida ja kohtu ette tuua. 10. detsembril 1963 arreteeriti Roy James, tabamata olid veel jäänud Bruce Reynolds, James White ja Buster Edwards...

20. jaanuaril 1964 algas Lõuna-Inglismaal Aylesbury's postiröövlite kohtuprotsess. Kuigi protsess kestis 86 päeva (pikim Briti kohtu ajaloos), pettusid paljud ajakirjanikud ja reporterid. Kõik seitse kaebealust käitusid väga tagasihoidlikult, ei tunnistanud ennast süüdi ja hoidusid poole sõnagagi reetmast, ei nad midagi rohkemat teavad, kui ajalehtedes kirjutati. Et aga ei teatud röövitud rahatähtede numbraid, siis seisis tähtsaim süüdistuspunkt õige nõrkadel jalgadel. Ka prokurör ei suutnud tõestada, et kaebealuste juurest leitud raha oli roovitud. Politseil õnnestus vahistamisel röövlite juurest leida umbes 330 000 naela, mis ei teinud välja isegi mitte kolmeteistkümmend protsenti röövitud rahast.

Seitsmele kohtualusele mõisteti igaühele 30 aastat vanglakaristust. Nende hulgas oli ka Ronald Arthur Biggs (tollal 34), kes endale hiljem veel nime tegi. Kaheteistkümmele postiröövist otseselt osa võtnud kaebealusele mõisteti ühtekokku 307 aastat vanglakaristust, ülejäänud said 20 kuni 25 aastat. Veel kunagi varem pole Inglismaal ühe protsessiga saadud sellist karistusaastate summat.

9. juulil 1965 õnnestus Biggsil tundmatuks jäänud meeste abiga vanglast

Politsei uurib sündmuskohta.

põgeneda ja ta mängis kuni 1974. aastani Scotland Yardiga kassi ja hiirt. Iga kord, kui superintendant Jack Slipper uskus, et nüüd kohe tabab ta Biggsi, oli too jõudnud juba seitsme maa ja mere taha kaduda. Mehel jätkus häbematus saata politseile kaardiga südamlikke tervitusi kogu maailmast. Räägitakse, et ta olevat postiröövi kompensatsiooniks saanud ka naelaseid rahakaarte.

Biggsi kaaslastega oli Scotland Yard edukam. Aja jooksul vahistati ka ülejäänud kolm veel vabaduses viibinud asjaosalist. Mida aga kätte ei õnnestunud saada, see oli raha. Lõpuks sai inglise politsei Brasiilias tiserina töötanud Biggsi jälile. Kolme lapse isa oli vahelpeal aga veel uhe poja sigitanud ja vastavalt Brasiilia seadustele ei kuulunud väljaandmisele.

Ronald Arthur Biggs elab Rios oma majas. Eramu olevat aga siiski ehitatud tema lauljast poja Michaeli rahaga, sest papsi rongiröövist saadud osa on ammu kulutatud näooperatsioonide, advokaatide ja paljude põgenemiste peale.

90. aastatel teenis endine rongiröövel elatist reisijuhina ja tutvustas turistidele Rio sambakoole.

8. augustil 1993 korraldas Biggs suurejoonelise peo moto all "30 aastat postiröövist Inglismaal". Aukülaliseks olid endine superintendant Jack Slipper, kes teda oli aastaid jahtnud...

Nikita tembutab

Pärast Stalini surma 1953. aastal sai NLKP peasekretäriks Nikita S. Hruštšov (1894–1971). Tema suurimaks teeneks tuleb lugeda Stalini isikukultuse paljastamist 1956. aastal toimunud NLKP XX kongressil. Kuid paraku ei jätkunud ta sihikindlust ega julgust, et minna lõpuni. Alles 1961. aastal toimunud partei XXII kongressil jõuti lõpuks nii kaugele, et võeti vastu otsus Stalini põrm Lennin mausoleumist kõrvaldada. Stalinismiga lõpparvet teha polnud kerge, sest oli ju tollal võimu juures veel väga palju neid, kes olid ustavalt Stalinit teeninud. Hruštšov oli ehjürjekindel poliitik, ta viis lakkamatult läbi kõikvõimalikke reforme, vahetas juhtivat kaadrit ja kärpis kõikvõimalike kõrgastme juhtide privileege. Ta tegi suure vea, kui valis 1963. aastal NLKP teiseks sekretäriks Leonid I. Brežnevi, kes ei olnud küll peasekretäri tagandamise organiseerija, kuid teadlik kavandatavatest aksioonidest. Partei juhtkond väsis lõpututest ümberkorraldustest ja kartustest kaotada ametikoht. Nii oligi Brežnevi pehmus, aialuse ning võimukire selgelt väljendunud puudumine tema tõusu aluseks.

14.–15. oktoobril 1964 vabastati Hruštšov kõigist ametitest ning saadeti koduaresti. NLKP jaoks polnud teda enam olemas. Hruštšovi peeti ebajärjekindlaks inimeseks, kes võis teha ootamatuid kannapöördusi, kuid nii mõnigi kord kätt ta pehmelt õeldes veidralt. Seda näitab veenvalt ka kuuluis kingalugu.

Hruštšovile meeldis pikki kõnesid pidada ja ta oli siiralt veendunud sotsialistliku korra eelistes.

1960. aasta novembris alanud ÜRO Peaassamblee XXV istungjärg jätkus ka oktoobris, ilma et oleks suutnud lahendada ühtegi probleemi. Peaassamblee keeldus arutamast N. Liidu pakutud desarmeerimisprogrammi ja U-2-ga seotud intsidenti. 11. oktoobril otsustas täiskogu, et ei aruta desarmeerimisega seonduvaid probleeme mitte plenaaristungil, vaid annab need arutada desarmeerimiskomisjonile. Nii ei õnnestunud N. Liidu delegatsioonil koos Idabloki liit-

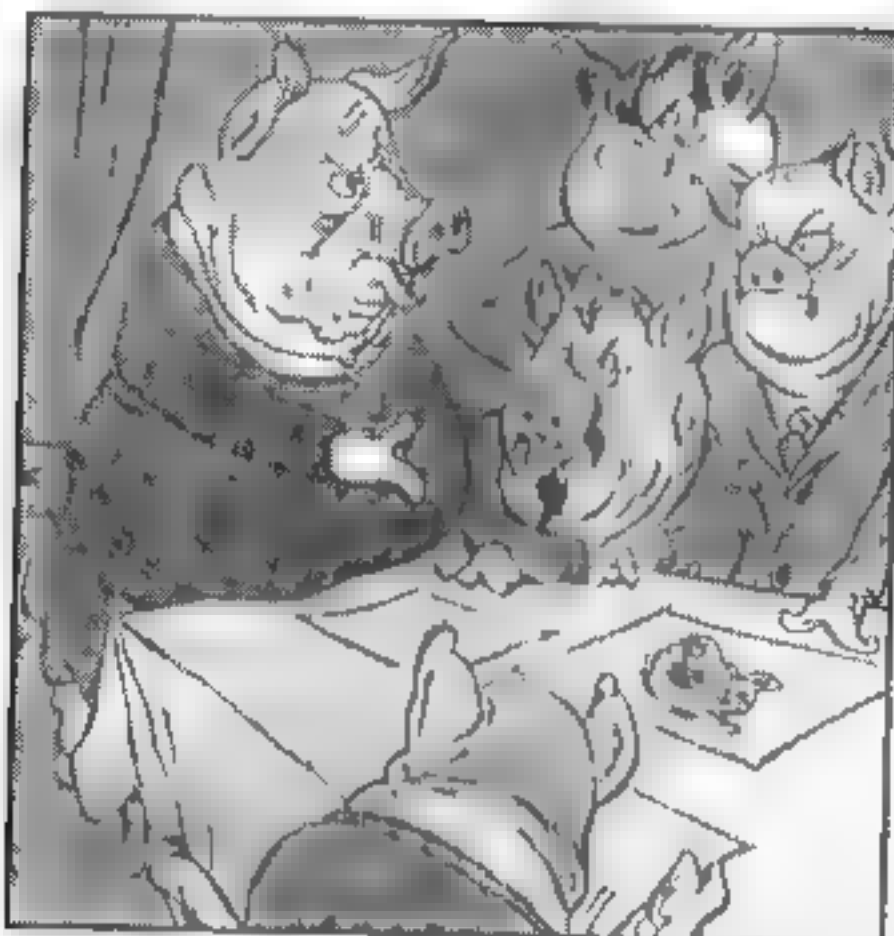

Kuulsaim foto Nikita Hruštšovist: NLKP peasekretär on pärast kingaga vastu lauda koputamist jalatsi enda ette lauale pannud.

lastega oma nõudmisi läbi suruda. Valdava häälteenamusega lükati tagasi ka Hruštšovi ettepanek kaotada ÜRO peasekretäri ametikoht ning asendada see kolmeliikmelise komiteega. Sõnasõda oleks muutunud üsna rutiinseks, kui N. Liidu delegatsiooni juht, NLKP peasekretär Nikita Sergejevitš Hruštšov poleks oma skandaalse ülesastumisega saali elevust toonud. Ühe esineja kõne ajal tagus ta rusikatega vastu lauda ning katkestas esinejat valimata sõimusõnadega. Nikita pisut veider ülalpidamine kulmineerus 13. oktoobril. Pärast seda, kui istungi eesistujal murdus pärast ägedat koputamist haamri vars, võttis Hruštšov jalast kinga ning lõi sellega mitu korda vastu lauda.

Kuidas reageeriti Hruštšovi kingaskandaalile N. Liidus? Avaldame katkendi NLKP XXII kongressil 26. oktoobril 1961 esinenud ajalehe "Izvestija" peatoimetaja A. I. Adzubei kõnest:

"Ameerika Ühendriikide valitsevad ringkonnad on harjunud Ühinenud Rah-

"Seltsimehed, ma pean teile ränga paljastuse tegema: Stalin oli siga." See 1956. aastal ühes konservatiivses Itaalia ajakirjas avaldatud karikatuur kujutab tollaseid Nõukogude riigijuhte sigadena. Rääge pilapilt väljendas ilmekalt kahtlust, et N. Liidu valitsus ei suuda lõplikult stalinismist lahti öelda.

Kust. Kui rusikad, millega sotsialismileeri delegaadid protesti märgiks vastu laudu trummeldasid, ära väsisid, leiti variseride ja valetajate ohjeldamiseks ka teisi vahendeid.

Võib-olla see küll šokeeris läänemaailma diplomaatilisi daame, kuid oli lihtsalt vahva, kui seltsimees N. S. Hruštšov kord ühe provokatsioonilise kõne ajal mida pidas Lääne diplomaat, võttis jalast kinga ja hakkas sellega vastu lauda koputama. (Tormilised kiiduavaldused. Naer.) Kõigile sai korrapealt selgeks, me oleme resoluutselt vastu, me ei taha kuulata sääraseid kõnesid! Sealjuures asetaski Nikita Sergejevitš Hruštšov kinga selliselt (meie delegatsiooni ees istus fašistliku Hispaania delegatsioon), et kinganina peaaegu puudutas frankistliku välisministri kaela. Antud juhul ilmutati diplomaatilist paindlikkust! (Naer. Tormilised kiiduavaldused.)"

vaste Organisatsioonile vaatama kui oma pärusmõisale. Aastaid valitses seal iiveldama panev paraadlikkuse ja niinimetatud klassikalise parlamentarismi õhk-kond Nõukogude delegatsioon hajutas selle tapva igavuse ja andis Lääne poliitikutele selgesti mõista, et nad ei lähe korda seal lõpmatuseni kumandada. Et väljendada oma suhtumist neisse härradesse, kehtesivad rahvaste petmisega, ja et rikuda silmakirjalikku vaikust, korraldasid Nõukogude delegatsioon ja teiste sotsialistlike riikide delegatsioonid obstruktsiooni, kui Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni tribüünilt kõlasid võltsid, provokatsioonilised kõned, mis solvasid sotsialismileeri rahvaste, asumaade ja vabanenud maade rahvaste väär-

Reagani pomminali

Ronald Reagan oli USA president aastatel 1981-89. Enne seda polnud ta päevagi olnud riigiteenistuses. 69-aastaselt ametisse astunud Reagan oli tegutsenud 13 aastat show-bisnessis, töötanud spordireporterina, filminäitlejana ja telestuudios saatejuhina. Kaks ametiaega oli ta isegi California kuberner. Tema vaimne pagas kõrgele ametikohale asudes koosnes elus kogetud anekdootlikest juhtumustest, veerandsajandi jooksul populaarseist väljaandeist ammutatud andmeist ning moraalist, mille olid kujundanud kuulnud hirmulood. Reagani ebakompetentsus ja vähene lugemus ei takistanud tal kogumast rahva hulgas populaarsust, nii et ta valiti presidendiks veel teisekski ametiajaks. Reagani prestiiži aitas üleval hoida otsatu hulk nõuandjaid ja abilisi. Kuid avalikel esinemistel tuli tal loota iseendale ja-nii tekitas endisest filminäitlejast president oma ebaõnnestunud formuleeringutega korralistel pressikonverentsidel Valges Majas sageli piinlikke momente. Näiteks nimetas Reagan 1982. aasta oktoobris Poola valitsust "jumalast mahajäetud hulguste karjaks". Reagani kõige kõmulisem temp oli aga seotud N. Liiduga.

11. augustil 1982 tegi Ronald Reagan oma Californias asuvas Santa Barbara rantšos enne iganädalast raadiokõnet mikrofoniproovi, öeldes järgmist: "I'm pleased to tell you today that I've signed legislation that would outlaw Russia forever. We begin bombing in five minutes." ("Mul on rõõm teile teatada, et just asja kirjutasin ma alla seadusele, mis kuulutab Venemaa igaveseks lindpriuks. Pommitamine algab viie minuti pärast.")

Moskvas võeti Reagani mõtteavaldust kui kindlat tõendit selle kohta, et president ei soovi parandada suhteid N. Liiduga. Läänes suhtuti vahejuhtumisse aga kui tõestisündinud anekdooti.

USA presidendi Ronald Reagani pomminali ei vähendanud põrmugi tema populaarsust ameeriklaste hulgas.

Mathias Rusti juhtum

See uskumatu lugu juhtus 28. mail 1987. Lääne-Saksa noormees, 19-aastane Mathias Rust startis sel päeval Helsingist Malmi lennuväljalt ühele Hamburgi lennundusklubile kuulunud sportlennukiga Cessna 172. Plaani järgi pidanuks ta lendama Stockholmi, kuid ta võttis kursi kagusse, Moskva suunas. Soome tsiviillennundusteenistuse esindajate teatel imiteeris ta seejuures lennukatastroofi, lülitades välja raadiojaama, laskudes järsult ja kadudes Soome radarite vaateväljast. Kell 14.25 rikkus Rust N. Liidu õhupüri Soome lahe kohal ja kell 14.50 ületas Eesti rannajoone Kohtla-Järve piirkonnas. Edasi kulges lend üle Luuga Ilmeni järve, Staraja Russa, Kuvšinovo ja Tušino Moskva jõe sillani, kus Rust lõpuks maandus.

Rikkunud piiri, jätkas Rust oma avantüüri, toimides tund-tunnilt üha enam ja relemõtlematult. Nõukogude puudelennuk lendas mitu korda ümber Cessna ning Rust nägi selgelt pilootide nagusid ja rüetust, kuid ta ei teinud mõistmist. Nõukogude lennuki manöövreid, seda enam, et ta oli ju raadiojaama välja lülitanud. Raske uskuda, et lendurid ei näinud sportlennuki kabiinis diitanti mootorratturikuvris, mille abil Rust lootis tagada oma ohutuse tulistamise või sunnitud maandumise korral. Hiljem tunnistas Rust, et lenduritel oli reaalne võimalus tema lennuk alla tulistada.

Mathias Rust vahetult pärast maandumist Punašel väljakul oma lennuki kõrval.

Mathias Rusti Cessna 172 maandumas Punaše väljakule.

Lennates N. Liidu territooriumi kohal, rikkus Rust paljusid rahvusvahelise tsiviillennunduse konventsiooni ja N. Liidu õhukoodeksi sätteid. Tema lennuk läbis mitut rahvusvahelist trassi, Rust muutis lennukõrgust, lendas keelutsoonide kohal ja viibis peaaegu kogu lennu vältel NLKP määramatutes "õhukoridorides". Jõudnud Moskva lähistele ja lennates Šeremetjevo lennujaama piirkonnas kõigest 600 meetri kõrgusel, oleks õhuhuligaan võinud kokku põrgata reisilennukitega, mis olid just sel hetkel õhus Cessnaga ristuvatel kurssidel. Õhtul kella seitsme paiku tiirutas Rust mitu korda ohtlikult madalal Moskva Kremli, Punaše väljaku ja sellega külgneva rahvarohke piirkonna kohal. Vahel oli lennuk 4–10 meetri kõrgusel inimestest. Kell 18.45 maandus Rust Moskvoretski sillal, kus autode ja jalakäijate liikumine oli veel intensiivne. Enne kui mulits kohale saab, jõudis Rust lennuki juurde rutanud uudishimulikele autogramme anda.

Rusti avantüür põhjustas N. Liidu juhtkonnas suure skandaali. Juba järgmisel päeval, 30. mail, jäi oma kohast ilmnenu kaitseminister Sergei Sokolov kui ka õhukaitseväge ülemjuhataja Aleksandr Koldunov. Viimasele heitis Politburoo

Mathias Rust kohtupingis, tema kõrval ema. Õhuhuligaan Rust oli kõige pesuehtsam memmepoeg, kes ennast surmaohtu seades püüdis leida oma mehelikkuse identiteeti. Kuigi Rustile mõisteti neli aastat vanglakaristust, vabastati ta ennetähtaegselt ning saadeti tagasi koju isa-ema hoole alla. 1989. aastal haavas Rust Hamburgis eluohtlikult uhte medõde, kuna too ei lasknud ennast suudelda. Ettekavatsetud tapmiskatse eest mõisteti Rust kaheks ja pooleks aastaks vanglasse. Üldsuse meelepahaks vabastati Rust karistuse kandmisest varem.

ette lubamatut hooletust ja seda, et piiri rikkunud lennuki lennu tõkestamiseks ei kasutatud lahinguvahendeid. NLKP peasekretär Gorbatsšov määras uueks kaitseministriks peaaegu tundmatu kindrali Dmitri Jazovi, kes oli kaitseministri asetäitja kandidaatide nimekirjas viimasel kohal ega olnud isegi NLKP Keskkomitee liige.

Püüdes kuidagigi õigustada oma avantüüri, esitas Rust versiooni, et ta oli selle lennuga sooritanud nn. rahumissiooni, kuid ta ei suutnud esitada mingeid veenvaid argumente selle versiooni kinnitamiseks. Kogu tema käitumine oma kodumaal ja pärast maandumist Moskvast andis pigem tunnistust tema täielikust apoliitilisusest, mitte aga võitleja hoiakust. Ühenduses sellega võib oletada, et tema lennu eesmärk oli upitada oma "mina" või sattuda Guinnessi rekordiraamatusse.

Kes sus oli see nii suurt kõmu tekitanud õhuhuligaan?

Rust elas Wedelis Hamburgi lähedal. Tema isa oli insener firmas AEG, ema kodune, kuid kõige järgi otsustades oli ta perekonnas toom ja toum. Tema esines kohtus tunnistajana ning suhtles apokirjanikega.

Lennundusse kändus Mathias 11-aastaselt, kui ta hakkas tegelema lennukimudelitega. Koolis eelistas ta kõikidest ametest füüsikat, keemiat ja astronoomiat. Kuid tal ilmnis lihtsamelikkus ja unistusega suurest lennundusest tili huvasti jätta. Pärast kooli lõpetamist õppis ta kümme kuud pangandust, kuid pettus selles ja asus toole firmasse "Schneider", kus oli kuni kuulsa lennukitaa lioperaator. Töö kõrvalt käis ta Hamburgi lennuklubis. Rust tahts saada ei upi loodi tunnistust, mis oleks andnud võimaluse taotleda lennuinstruktori pahe-reid.

Pole midagi imelikku selles, et kohtus püüdis Rust oma arulagedale teole lei-da solhidset põhjendust. Kuid Rusti ja tema advokaadi katsetest kujutada õhuhu-ligaani omalaadse rahuvõitlejana ei tulnud midagi välja. Sellel memmepojal ei jatkunud julgust öelda tõtt — lennu eesmärk oli lihtsalt pulli teha. Kui tema kaasmaalane Günther Reichel, kes juhushikult sattus Cessna maandumise ajal Punasele väljakule, küsis: "Miks sa seda tegid?", pillas Rust: "Naljapärast." Ja mida võinukski veel kuulda 19-aastase nolgi suust?

Rituaalmõrv rezissööri villas

Charles Manson.

Hollywoodis asetleidnud skandaalsete surmajuhumite ja vägivaldaaktide hulgas on näitleja Sharon Tate'i ja tema sõprade tapmine Mansoni perekonna poolt kõige ekstreemsem juhtum. Peoseltskonna rituaalne hukkamine oli tühtlasi hoiatav märguande sektide ja nende psühhopaatidest juhtide ühiskonnaohtlikkuse kohta.

Ameerika näitleja Sharon Tate sai laiemalt tuntuks 1967. aastal vändatud melodraamaga "Nukkude org", milles ta mängis pornonäitlejat, kes lõpetab oma karjääri enesetapuga. Samal aastal mängis ta oma mehe Roman Polanski õuduskomöödias "Vampiiride tants". Selles filmis olid tal Transilvaania võõrastemaja omaniku ilusa tütre roll. Tütar armub vampiire jahtivasse professorisse, kuid

kahjuks on ta ka juba ise Dracula haiministuse tagajärjel muutunud kurjade jõudude käsilaseks. Polanskile oli eriti traagiline asjaolu, et filmis kujutatud satanism realiseerus tegelikkuses kohutavaks veretööks tema naise kallal.

8. augustil 1969 kutsus last ootav 26-aastane Sharon Tate neli sõpra oma villasse, et koos aega veeta. Tema meest rezissöör Roman Polanski ei olnud sel päeval kodus. Järgmisel hommikul leiti Sharon Tate'i ja tema sõprade tükeldatud surnukehad. Kohutava teo üksikusjnd viitasid rituaalmõrvale. Seitsmenda kuud last ootanud Sharon Tate lebas tohutus vereloigus. Tema USA lipu sisse mässitud kehal oli kümneid noahaavu. Huulepulgaga oli kehale kirjutatud "Rikas siga". Sama kohutavat vaatepilti pakkusid uurijatele ka näitleja sõprade surnukehad.

10. augustil leiti Polanski maja lähedal eramus tapetud eakas abielupaar. Nendes mõrvades kahtlustatuna võeti vahi alla 34-aastane Charles Manson ja tema kolm naisjüngrit — Patricia Krenwinkel, Leslie van Houten ja Susan Atkins, kes kuulusid terroristlikku kommuuni Surmaorg ning elasid koos nn. Mansoni perekonnana. Ennast kord Saatanaks kord Jeesuseks pidaval karismaatilisel Mansonil oli õnnestunud muuta oma jüngrid täielikult sõltuvaks ning allutada nad oma tahtele. See ei olnudki Mansonil eriti raske, sest kõik kolm naist olid narkomaanid.

Oma kohutava veretöö motiiviks pidas Manson viha ühiskonna vastu.

Kõik neli satanisti mõisteti 1971. aasta aprillis surma gaasikambris. Hiljem asendati surmanuhtlus eluaegse vanglakaristusega.

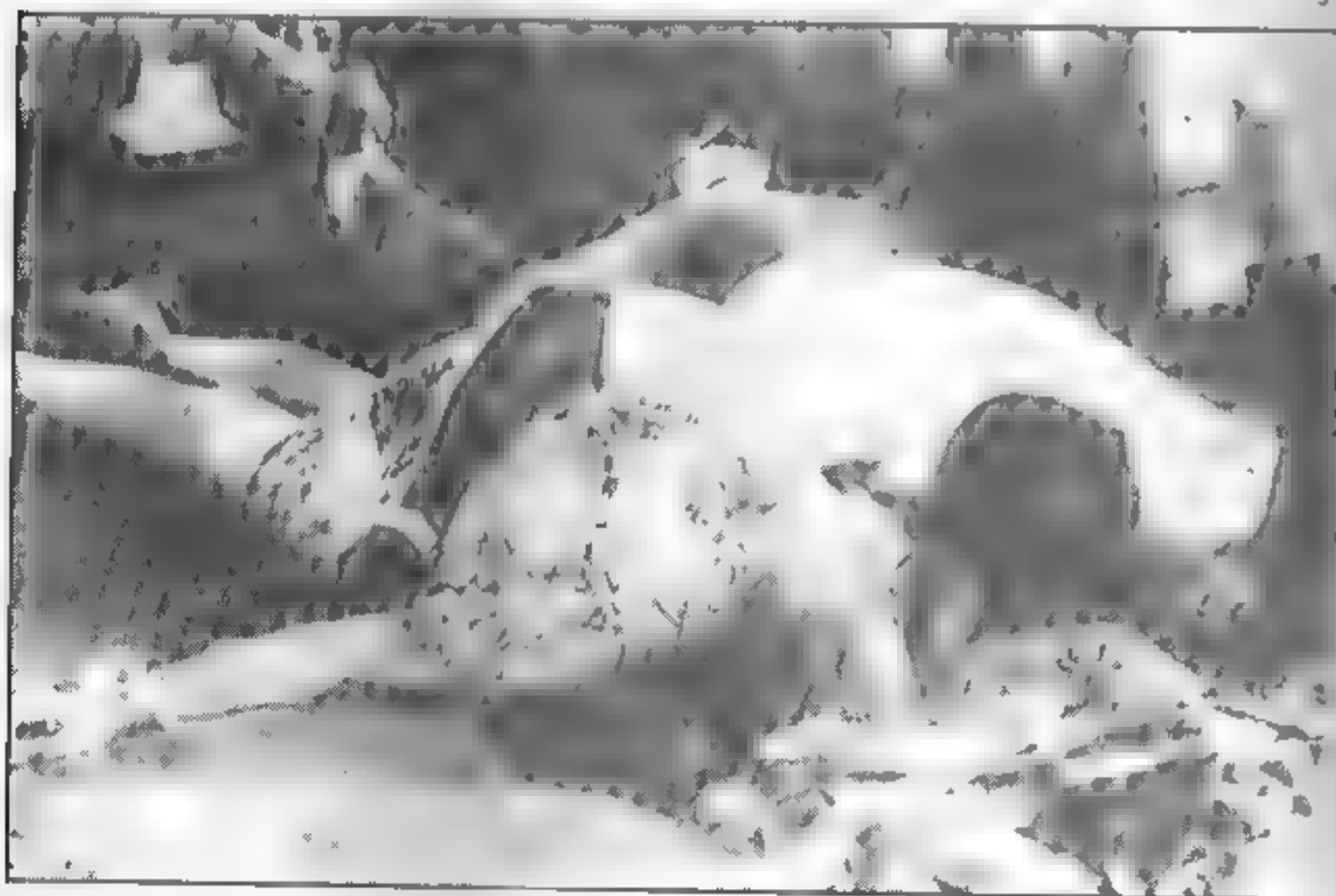

Sharon Tate ja tema abikaasa rezissöör Roman Polanski.

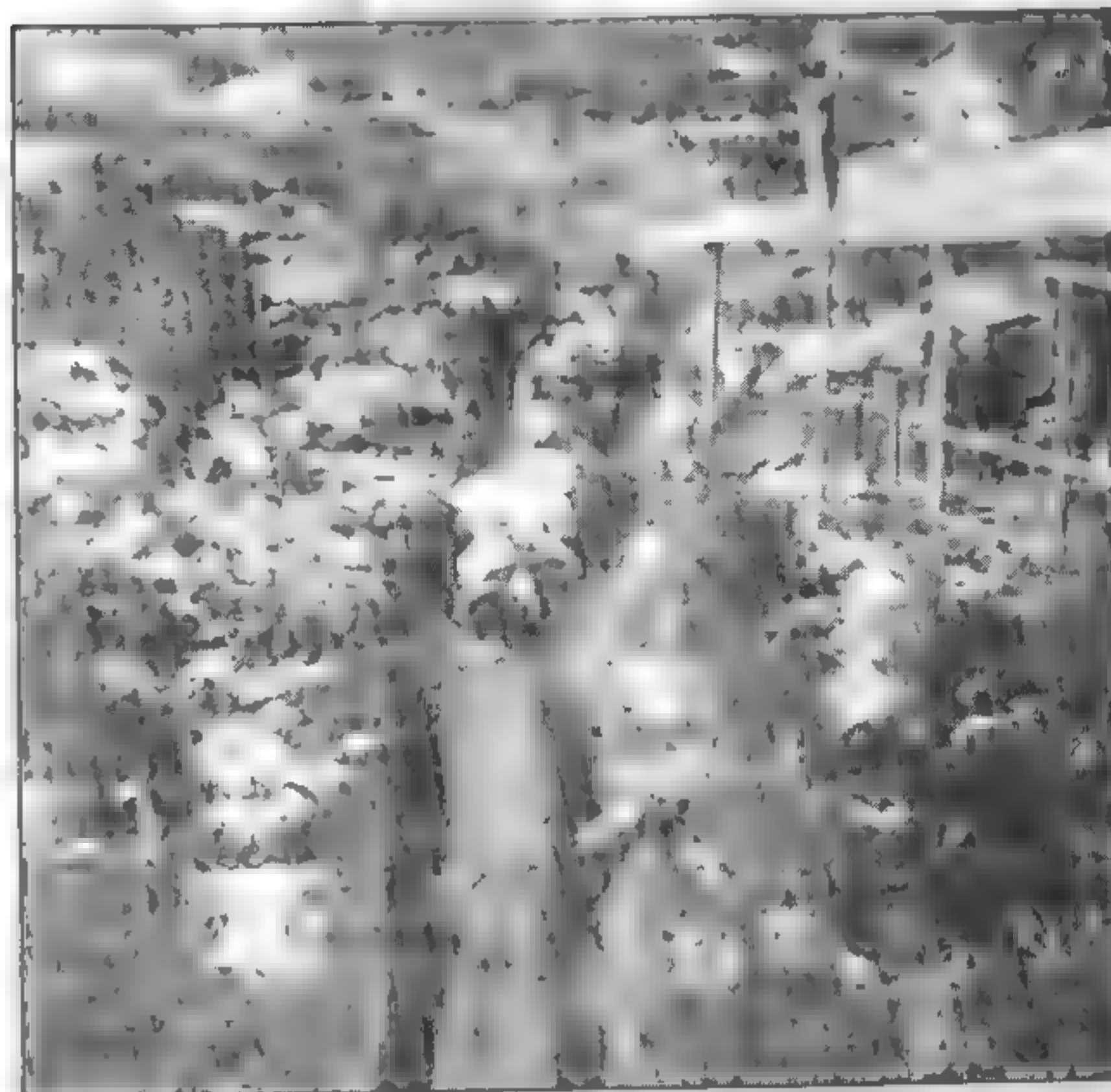
Surma külvav sektantlus

XX sajandi lõpus võib tilheldada Teise maailmasõja ajal või pärast sõda sündinud inimeste kalduvust liituda kõikvõimalike ususektidega. Selle nähtuse üheks põhjuseks võib olla traditsiooniliste ühiskondlike struktuuride nagu küllakogukonna või perekonna lagunemine. Paljudel inimestel on raskusi oma identiteedi ja elu mõtte leidmisega. Kaasaegne kapitalistlik ühiskond, mis rajaneb ainult isikliku kasu tagaajamisel, ei paku turvalisust ega sotsiaalseid tagatisi. Sellises olukorras otsivad inimesed unustust kas alkoholist, uimastitest või religioonist. Mida kõrgem on inimese haridustase, seda vastuvõtlikum on ta sektantide mõjutustele. Eelkõige sellepärast, et traditsiooniline kirik oma surmigavate jumalateenistustega ei paku seda, mida inimene vajab. Sektis on liikmete suhtlemine palju intensiivsem. Sekti juhti ei kammitse väljakujunenud liturgiad nagu näiteks katoliku või luteri kirikus, vaid kohanedes oma jüngrite meelsusega, julgustab ta seda, mida inimesed kuulda tahavad.

USA on uuema aja sektantluse kodumaa ja just ameeriklased on eriti vastuvõtlikud sektantlikele õpetustele. Osaliselt on see nii sellepärast, et nende hulgas on väga palju omal ajal usulise tagakiusamise tõttu Euroopast väljarännanud järeלטulijaid. Erinevatel hinnangutel tegutseb Ühendriikides 2000–3300 usulist rühmitust. Kõigile uuema aja sektidele on omane, et nad eralduvad ümbritsevast maailmast ning nõuavad oma liikmetelt seniste eluviiside muutmist. Aja

Need kaks sektiliiget surid käsikäes

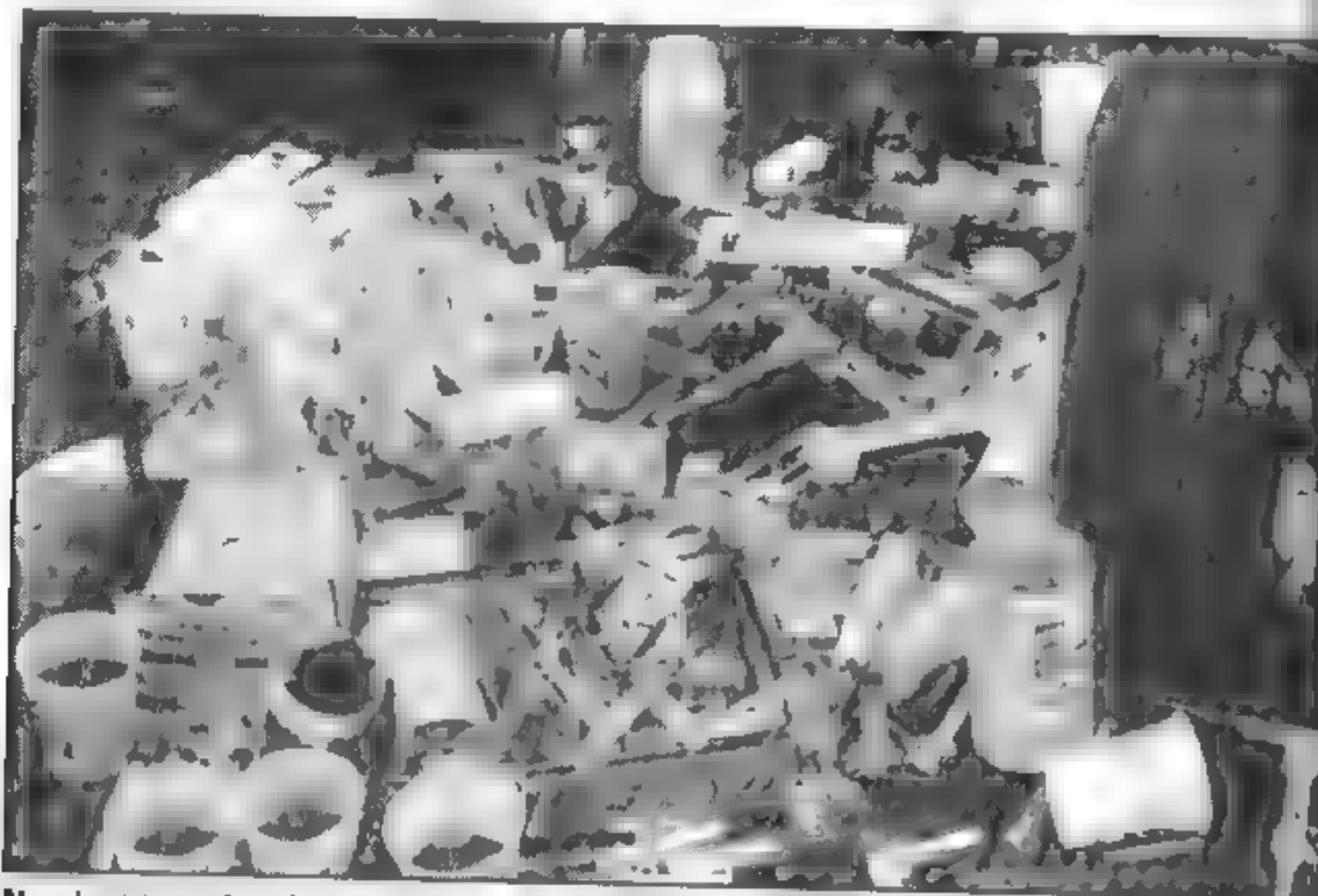
Rohkem kui 900 Rahva Templi fanaatilist liiget sooritasid 18. novembril 1978 Guyana dzungljs enesetapu.

jooksul satuvad sektiliikmed juhi üheliku mõju alla, nad annavad tema kätte oma raha ja vara ning muutuvad tahtejuhetuteks jüngriteks, kes on valmis pimesi kuulutama, kas või juhi üleskutsel vabatahtlikult surma minema.

Seda, milleni võib viia arulage usufanatism, näitab Lõuna-Ameerikas Guyanas toimunud tragöödia.

Ameerika sekti Rahva Tempel juht Jim Jones keelitas 18. novembril 1978 Jonestownis 900 sektiliiget mürgitama end tsüaankaaliumiga.

Usklikud laksid vabasurma, sest nende juht oli neile töötanud igavest elu. Väheste ellujäänud liikmete jutu järgi olevat sektijuht Jones käskinud megafoni kaudu liikmetel ennast hakata tapma. Inimesed pidid joonva tsüaankaaliumiga mürgitatud limonaadi, lastele valati surmajooki lusikaga suhu. Aasta varem oli sekt ostanud endale 1000 hektari suuruse maavalduse ja ristinud selle Jonestowniks. Just enne massilist enesetappu hakkasid USA võimud ja press uurima sektijuhi kuritahtlikku mõu sektiliikmetele. Jonestowni läkitati asj oludega tutv-

Nendest tepsidest jõid Jim Jonesi jüngrid tsuaankaaliumiga mürgitatud limonaadi. Lastele valati mürki lusikaga suhu.

ma USA Kongressi saadik Leo J. Ryan koos nelja saatjaga. Kongressmen tahtis välja selgitada, kas Jones hoiab kinni USA kodanikke vastu nende tahtmist. Jonesi käsul lasti Ryan ja kaks tema saatjat maha. Nüüd hakkas Jones kartma vastutusele võtmist. Sektiliikmed teadsid, et nad peavad 18. novembril jooma tsuaankaaliumi ja limonaadi kokteili. Mõned liikmed üritasid põgeneda, kuid eluga pääses umbes 80 inimest. Enesetapjate hulgas oli palju neegreid, aga ka

Ususekti Rahva Tempel juht Jim Jones kuulus juba 1965. aastal oma jüngritele peatselt saabusvat tuumakatastroofi.

vanu ja sotsiaalselt allakäinud inimesi, keda Jones oli enda ümber koondanud juba Californias. Ellujäänud sektiliikmed kinnitasid seda ning teadsid rääkida, et Jonesi koloonia meenutas "troopilist GULAGi".

See kollektiivne enesetapp ei jäänud viimaseks.

5. oktoobril 1994 leiti Šveitsis Fribourgi kantonis Cheiry lähedal 23 inimese surnukehad, samal ööl avastati Granges-sur-Salvani lähedal põlevast talust veel 25 laipa. Kõik 48 ohvrit olid kuulunud 80. aastate alguses asutatud sekti Rist ja Roos. Politsei arvates sai draa-

ma alguse sekti asutajate võimuvõlli lusest. Ohvrite hulgas olid ka mõlemad sektijuhid. Sekti liikmed olid tapetud kuklalasuga või surnukehadega. 1995. aasta detsembris avastati Prantsusmaal Grenoble'i lähedal 14 samasse sekti kuulunud inimese söestunud surnukehad.

26. märtsil 1997 vapustas USA-d 39 usufaanatiku enesetapp. Samal päeval läksid anonüümse telefonikõne peale San Diego lähedal asuvasse luksusvillasse kaks šerifiablit ja leidsid seal 21 naise ja 18 mehe surnukehad. Villa esmasel ülevaatusel torkas silma, et see oli täis Internetti ühendatud arvuteid. Mis oli kollektiivse enesetapu põhjus?

Elust lahkunud kuulusid Taevavärra (Heaven's Gate) nimelisse usu-

Sekti Taevavärra juht Marshall Applewhite, nagu tema jüngridki, jäädvustas ennast enne vabaturma minekut videofilmile.

Kõik enesetapjad olid ühtmoodi riidetatud, lamasid selili, käed külgedel, kaetud lilla ridega.

24. märtsil 1997 kandsid politseinikud San Diego lähedal asuvast luksusvillast välja 39 vabaturma läinud usufanaatiku surnukehad.

lahku, mille eesotsas seisis kahtlase kuulsusega muusikaprofessor Marshall Applewhite, kes oli noori värvanud juba 70. aastatel. Applewhite lubas, et neid, kes end tapavad, ootab peagi taassünd ufolaste kosmoselaeva pardal. Viimane pidavat saabuma kohe Hale'i-Boppi komeedi järel. Applewhite oli tüüpiline karismaatiline usulahu liider. Selline juht on võimeline oodatava apokalüpsise eel pakkuma inimestele veenvat nägemust ning neid enda järel viima.

Enesetapp luksusvillas pandi toime kolmes jaos: esimesel päeval võttis endalt elu 15, teisel päeval samuti 15 ja kolmandal päeval 9 inimest. Surm oli saanud hiigelskõrguses manustatud unerohu fenobarbitaali läbi.

Asja uurimisel selgus, et enesetapjad olid eduka arvutigräafikafirmaga Higher Source seotud spetsialistid, kes täitsid Interneti kodulehekülgede kujundamise tellimusi. Neil oli Internetis ka oma kodulehekülg "Taevavärv". Surmaminejad jätsid maha video, milles nad ütlesid oma viimased lükked ja kinnitasid, et lähevad paremasse maailma. Fanaatikud nägid märki elust lahkumiseks Hale'i-Boppi komeedi lähenemises.

Läbi aegade on usuhullud pannud toime enesetappe ja veriseid mõrvu

- 973. aastal tappis Massada mitmekindluses end 960 juuti, et mitte langeda roomlaste kätte. Nende hulgas oli palju naist ja lapsi.
- 999. aasta detsembris võtsid kõikjal Euroopas tuhanded naised ja mehed endalt elu kartuses, et aastal 1000 tuleb maailma lõpp.
- XII sajandil oli Liibanonis islami Assasini ususekti juhil, keda kutsuti Mägede Vanakeseks, oma pooldajate üle nii suur mõju, et nood mõnikord tema üleskutse peale tosinate kaupa kaljult alla hüppasid, uskudes, et oma kuulekuse eest pääsevad ilusate naistega täidetud paradisi.
- XVI sajandil uputas 1500 vaga serbia neitsit end jõkke, et mitte langeda türgi sõdalaste kätte.
- Mahdi (tõlkes õigeusklik) viis 1885. aastal Sudaanis fanaatilised moslemid ülestõusule Briti kolonistide vastu. Tuhanded fanaatikud tapeti kuulipildujavalangutega. Enesetapjad surid, huultel palve, mis pidi neile ususõjast osavõtmise eest tagama pääsu taevarikki.
- 1989. aasta aprillis tappis Viimsepäeva Pühakute sekti juht Jeffrey Lundgren koos 12 kaaslasega Ohio osariigis viieliikmelise perekonna ja jõi ohvrite verd. Sama aasta kevadel korraldas Santeria sekti juht ülempreester Sara Aldrette rituaalmõrvu, mille ohvriks langes 20 inimest.
- 14. detsembril 1990 pidas Frederico Padres Mija oma pooldajatega Mehhikos Tijuanas musta missat, mille ajal laskis ringi käia surmavat punši. 12 inimest suri, nende hulgas kolm last.
- 20. märtsil 1995 lasid Jaapani Aumi sekti liikmed mitmes Tokyo metroojaamaš vagunitesse mürkgaasi sarini. 12 inimest sai surma, üle 5000 vajab arstiabi. Sekti *Aum Shinri Kyo* (Ülim Tõde) asutas 1987. aastal 34-aastane pime Shoko Asahara (õige nimega Chizuo Matsumoto), kes väitis, et ta on Himaalajas askeetlike harjutuste abil õppinud õhus hõljuma. Autoritaarne sekt hoidis oma liikmeid koos terroriga ega kohkunud tagasi ka mõrvaahvardustest.

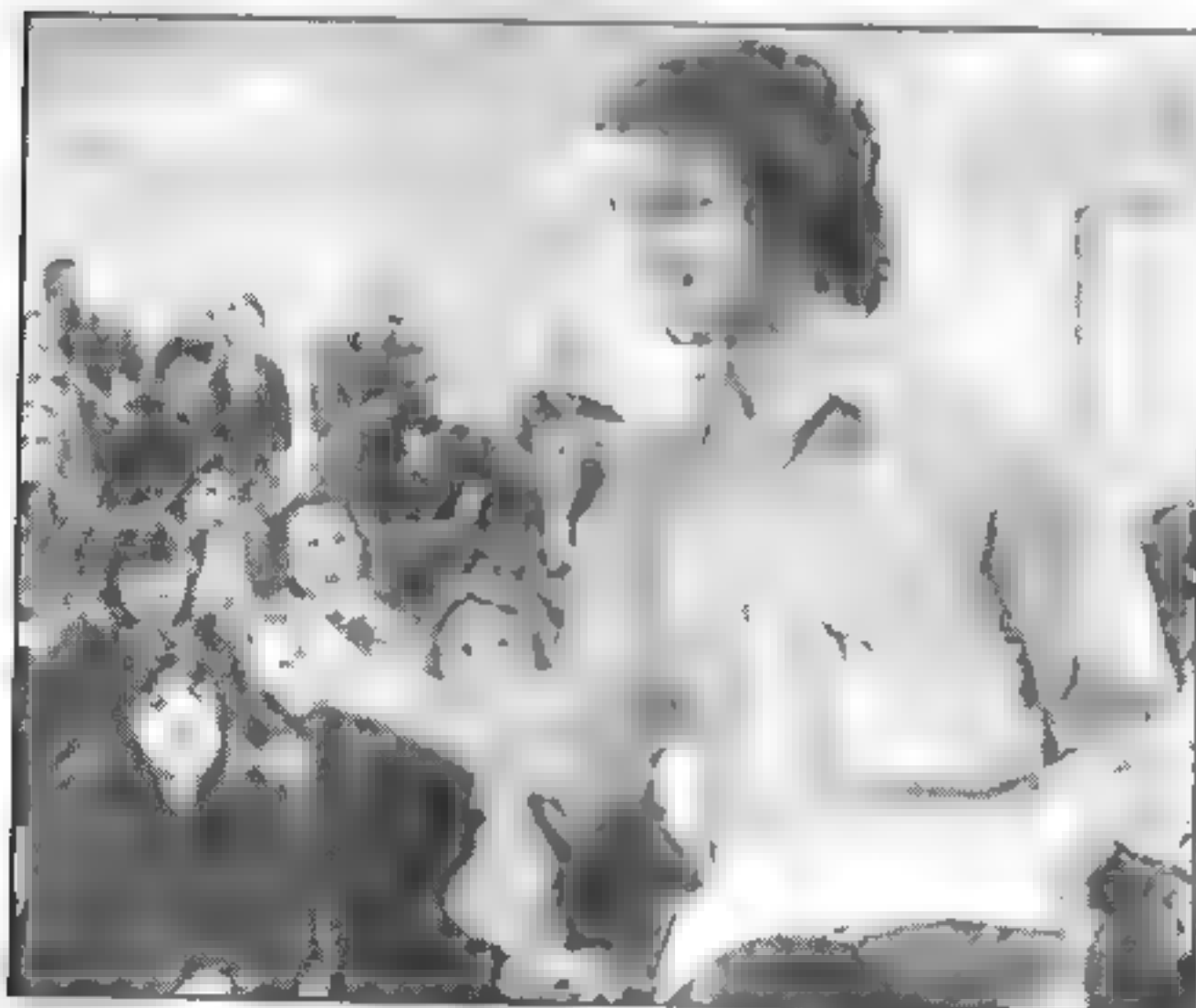
"Jeesuse" tagasitulek

Uus messias kandis prille, armastas kuulutada jumalasõna ja tulistada. Kõik õppis tulevane messias kalli halvasti, kuid see-eest suutis Uue Testamendi pähe tuupida. Pärast koolitunde läks ta küüni ja palvetas tundide kaupa. Nuttis ja palvetas.

1993. aastal 33-aastaseks saanud messias David Koresh (õige nimega Vernon Howell) oli fanaatilise ususekti *Davidianer* (taavetlased) juht, kellel oli paar tuhat pooldajat. Nooruses rändas ta Austraalia kõrbes, kasvas endale juuksed õlgadeni. 80. aastate alguses pöördus ta USA-sse tagasi. 1987. aastal asus ta seitsmenda päeva adventistide hulgast lahku löönud grupi etteotsa ning võttis endale nimeks David Koresh. Ta uskus, et pärineb Taaveti suguvõsast, sellepärast nimetas ta ka oma sekti liikmeid taavetlasteks. Oma emale rääkis messias korduvalt, et ühel päeval tuleb tal oma usu pärast surra.

Texases Wacos asuvas üksildases farmis seati sisse sekti keskus, kus elas pidevalt umbes sada taavetlast. Elati rangete reeglite järgi: ei alkoholi, kohvi ega liha. Naised pidid kandma maani ulatuvaid kleite. Sekti liikmed remontisid laguneva farmi, paljud neist töötasid põllul või lähedal asuvas linnas. Kes tislarina, kes ehitustöölisena, üks isegi advokaadina. Naabreid neil ei olnud. Farmid asusid üksteisest kaugel ja igauks elas oma elu. Linnas ei hakanud sekti liikmed millegagi silma. Vaikselt ja sõbralikult tegid nad kauplustes oma sisseoste ja lahkusid naeratusega.

Elu farm-kindluses seisnes põhiliselt palvetamises — kuni 15 tundi päevas

Taaveti sekti juht David Koresh oma jüngritele jutlustamas.

Taavetlaste sekt muutis Wacos asuva farmi oma keskuseks. Pärast esimest tulevahetust politseinikega barrikadeerisid taavetlased end ja keeldusid alla andmast.

David Koresh jutlustas ja jutlustas. Vahel sattus nii hoogu, et haaras taskust revolvri ja hakkas õhku tulistama.

Sektis nõuti karskust ja kasinust, kuid ühe erandiga. Koresh tohtis igal ajal magada ükskõik millise naisega.

"Ma olen Jeesus," tavatses ta öelda, "mida rohkem lapsi minust siia ilma tuleb, seda varem saabub paradiis." Sekti naistele olevat ta toinud 15–20 last.

Londoni puuviljakaupmees ja sekti jünger Tony Kakouri, kes palvetas kuus nädalat koos Koreshiga, meenutas: "Ta selgitas mulle: 'Mina olen Jeesus Kristus, kes on koos suure paksuga (ameerika slängis peenis) Maa peale tagasi tulnud.' Endine jünger rääkis usuhülgu seksimaaniast: 'Ta ütles alati, et piiblis on kirjäs, et tema peab maailma rahvastama õigete lastega. Koresh pidas end ainukeseks, kes tohtis lapsi sigitada. Kui abielupaarid tema juurde tulid, lahutati nad otsekohe. Naisi pidas ta enda omaks, magades nendega ikka ja jälle. Igalt naiselt tahtis ta ühte last. Seksimise eest jagas ta hindeid kümnepallise skaala järgi. Kui siis, kui ta 'piiblitundi' andis, uhkustas ta oma potentsiga, kirjeldades kuni iiveldama ajavate üksikasjadeni oma vahekordi.'"

Eksjünger Andreas Georgalli: "Koresh pidas enda jumalikuks õiguseks abielunaistega oma lõbuks ohjeldamatult seksida. Abikaasade silmade all tõmbas ta nende naistega ringi. See andis talle võimu tunde." Isegi kümneaastasi tüdrukuid olevat ta õõsiti voodist välja rebinud ja sundinud endaga seksima.

Eksjünger Robyn Bunds: "Ta rääkis mulle, kuidas ta ühe 13-aastase vägistas. Ta ütles, et tüdruku süda oli värisenud nagu kinnipüütud hirmunud metsloomal. Nii olevat olnud kõigi tüdrukutega esimesel ööl."

Mrs. Little lahkus sektist tulgastustundega: "Ma järgnesin Koreshile uhte ruumi koos grupi poiste ja tüdrukutega. Mõned neist ei olnud isegi veel 13-nesed.

Kui politsei hakkas farmi ründama, süütasid usu-fanaatikud hooned põlema.

Koresh astus nende ette ja rääkis viis tundi eneserahuldamisest. Ta kasutas rõvedaid väljendeid ja selgitas, kuidas nad peaksid end kõige paremini rahuldama. Samuti pidid nad edaspidi lubama end temal ka perdada. See oli jõe. Mul tekkis tülgastus."

Messias hüpnootiseeris oma pooldajaid: "Jumal on mulle ilmunud ja käskis mul magada siin kõigi abielunaistega. Ma pean oma seemne nende kehasse kandma..."

Vanemad andsid lahkelt oma tütre "Jeesusele" seemendamiseks. Usuvend oli koguni nii tubli, et rasestas uhe 12-aastase tüdrukku. Ta plaanitses "Neljandat riiki". Kõik tema lapsed pidid kuuluma "väljavalitud rahva" hulka, mitte "rämpsu" hulka, nagu uskumatud väljaspool tema maailma.

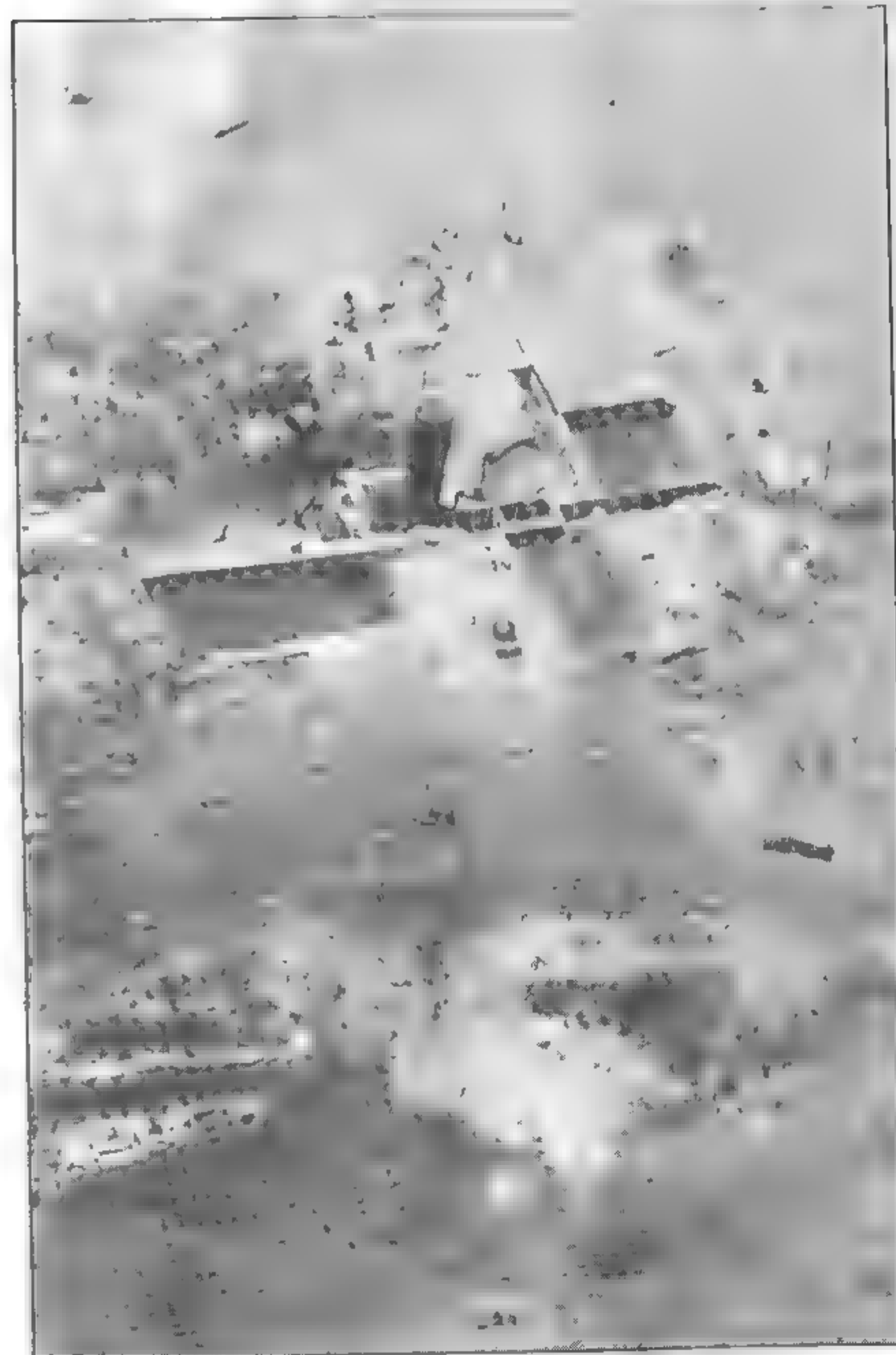
Davidi ema Jean Holub ütles reporteritele: "Sün näete vana pilti minu lapsest. See on minu David, blondide lokkidega poiss. Sellisena jääb ta alatiseks minu mällu — kui ingliske, minu väike kingitus jumalalt."

1988. aastal, pärast mingit tulevahetust, kuulutas Koresh end sekti juhiks ja selgitas: "Kui pübel õigust räägib, siis olen ma uus Jeesus Kristus. Minu sõnad on pühad. Kes minu sõna ei kuula, on määratud surmale."

29. veebruaril 1993 tahtis politsei kindluse läbi otsida. Ilmselt oldi koguduses aktsioonist teadlikud, sest politseinikud võeti vastu marulise automaaditulega. Viis politseinikku sai kohe surma. Muide, David Koresh ostis oma peakorteri tarvis täiesti legaalselt 200 tulirelva ja ühtekokku 1,8 miljonit padrunit. Arsenali kuulusid ka soomust läbistavad kuulid.

Esimene tulevahetus kestis 45 minutit. Kindluses sai surma vähemalt seitse naavetlast. Farmis viibis sel ajal 110 inimest, kelle hulgas oli umbes 30 last.

Madin kindluse ümber tuuris mitu päeva. Iga kahe tunni tagant edastasid kohalikud raadiojaamad hullumeelse messiasse lükatusi: "Kurjus valitseb maailma,

FBI ja politseinike organiseeritud suurejooneline piiramisaktsioon lõppas sellega, et farm põles maani maha

kurjus on võitnud headuse. Ma olen lootus, ainult mina suudan inimkonda hukatusest päästa."

Raadioläkituse eest oli hull nõus lapsi kahekaupa vabaks laskma. Farmist kostis õõsiti kirikulaule

3. märtsil saatis David veel ühe kasseti, millele ta oli jäädvustanud ainult ühe lause: "Algamas on maailma lõpp, kõik inimesed surevad, ainult meie siin kindluses jääme elama."

Politsei valmistus uueks rünnakuks. 500 FBI ametnikku piirasid farmi ümber. 4. märtsil lülitasi piirajad farmis voolu välja.

Koresh teatas: "Ma ei anna alla, ma ootan jumala edasisi käsk."

Koreshi naaber Lloyd Sandstrom ütles: "Sekti liikmed ostsid paar nädalat tagasi 3000 dollari eest toiduaineid. Panipaikades on varusid 5 aastaks."

FBI ei julgenud alustada tormijooksu, kartes laste elu pärast. Suure toiduaine- ja laskemoonavaru tõttu võis piiramine kujuneda üpris lootusetuks ettevõtmiseks. Kaks generaatorit andsid farmile voolu. Õues oli kaev. Pärast seda, kui järjekordsed läbirääkimised sekti juhiga ummikusse jooksid, võttis politsei kasutusele uue taktika: päevade viisi tiirlesid madallennul üle farmi helikopterid. Peale selle lasti võimsatest valjuhäälditest jõululaule. FBI ja spetsiaalüksus ATF lootsid sektidraama kiirele lahendusele. Ka ischakanud messias näis olevat verest välja löönud, sest ta teatas, et tema sekt on valmis alla andma niipea, kui nad saavad jumalalt vajaliku märguande. Piiramise iga päev läks maksümaksjatele maksma umbes pool miljonit dollarit. Politsei pakkus oma piiramisaktsiooniga kõvasti üle, sest oli selge, et usufanaatikud naljalt ei alistu ning võivad panna kätte oma elu külge. Nii läkski.

Draama viimane vaatus mängiti maha 19. aprillil 1993: piiramise 51. päeval üritas politsei vallutada farmi tankidega. Sekti liikmete süüdatud tulekahjus hukkus David Koresh koos oma 85 fanaatikuga, kelle hulgas oli ka 17 last. Üheksa inimest pääses eluga.

Waco farmis toimunud draamale järgnes kahe aasta pärast teine vaatus: 19. aprillil 1995 kell 9.02 hommikul plahvatas Oklahoma City üheksakorruselise föderaalhoone ees kahetonnine autopomm, mis tappis 168 ja vigastas 500 inimest. Võimas plahvatus rebis ära hoone fassaadi ja paiskas kiviprügi ning klaasikillud kaugele laiali. Texase numbrimärgiga väikebuss, millesse pomm oli paigutatud, purunes täielikult ja selle telg leiti hiljem kahe kvartali kauguselt. Telje keemiline analüüs näitas, et pomm oli valmistatud mineraalväetistest ja kütteõlidest. Rusude vahelt leiti väga vähe ellujäänuid. Kolmandal korrusel asunud lastepäevakodu 42-st lapsest jäi ellu vaid üksainus. 5. mail lõpetati hukkunute otsimine ja varemed lasti õhku

See oli esimene terroriakt USA territooriumil väljaspool New Yorki.

Plahvatuspäeva hommikul kell 9.21 peeti Perry teel kinni eruseersant Timo-

Oklahoma büroohoone pärast autopommi plahvatust.

thy McVeigh, kuna ta sõitis juhiloata. Tema juurest leiti püstol ja nuga. Relvakandmise luba tal polnud. McVeigh' välimus oli peaaegu identne selle mehega, keda pommiplahvatuse pealtnägijad olid vahetult enne aktsiooni näinud

McVeigh sündis 1968. aastal Peridletons, 15 miili Niagara Falls'ist ida pool. Ta oli väga intelligentne õpilane. Siiski ei saanud ta sisse ülikooli programmeerimiserialale ja läks hoopis armeesse, kus osales Iraagi-vastases operatsioonis "Kõrbetorm". Pärast armeest lahkumist läks McVeigh oma sõjasõbra venna farmi Dexteris Michigani osariigis, kus ta hakkas huvi tundma anarhistlike ideede ja terrorismi vastu, kohtus neonatside ja rassistidega. Hiljem astus ta paremradikaalse organisatsiooni "Arizona Patrioodid" liikmeks. Kohtus ütles McVeigh, et korraldas pommiplahvatuse kättemaksuks Koreshi ja tema järgijate hukkamise eest. 2. juunil 1997 tunnistasid vandemehed McVeigh' süüdi ja kohus mõistis terroristile surmanuhtluse.

Jalgpallivõistluste mustad päevad

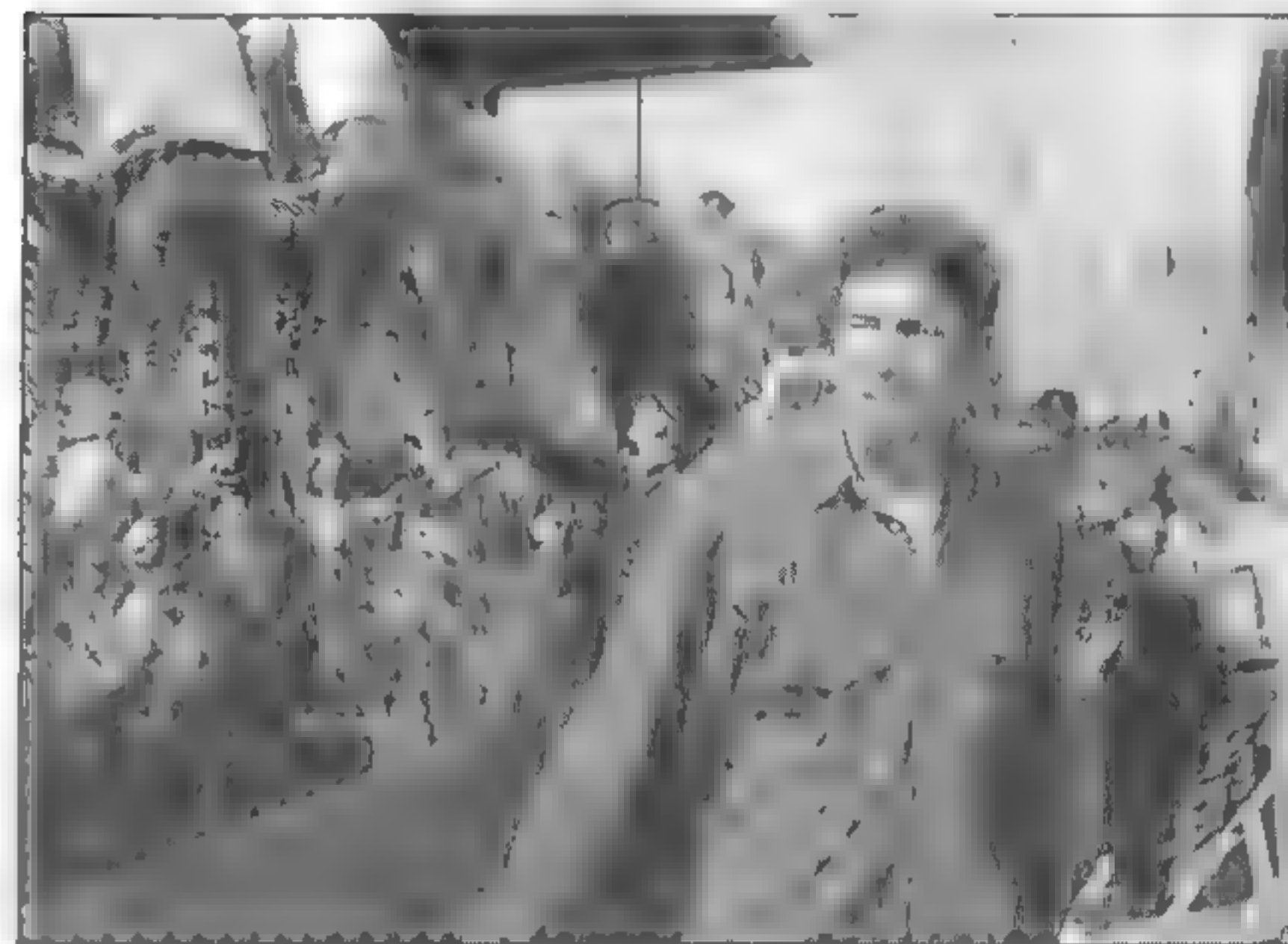
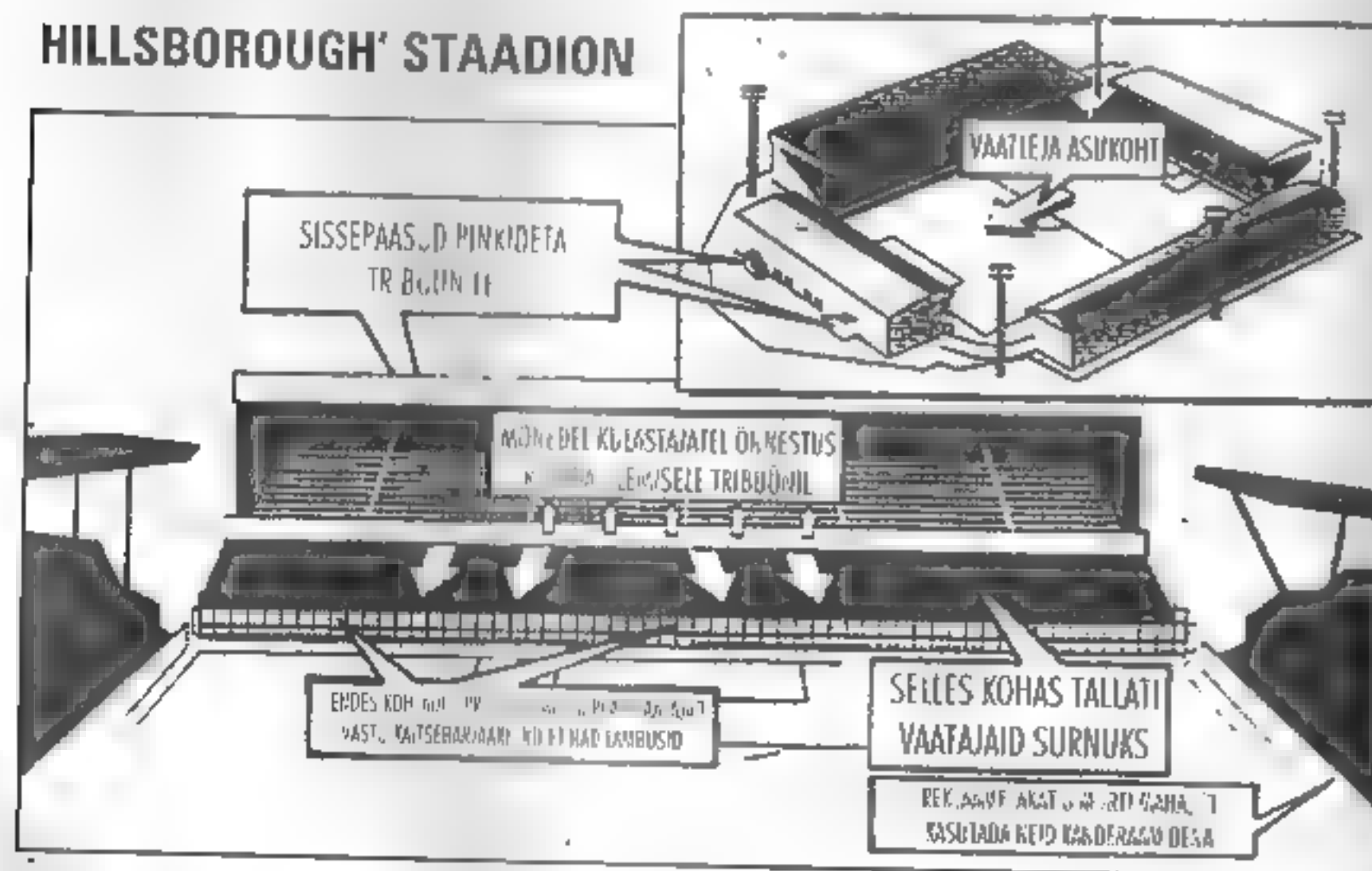
Laupäev, 15. aprill 1989. Jaab musta päevana kogu maailma spordi ajalukku. Inglismaal Sheffieldis Hillsborough' staadionil hukkus pealtvaatajate seas tekkinud rüsinas 95 inimest, rohkem kui 200 sai vigastada.

Palju inimesi ei olnud õnnetus juhtus kuus minutit pärast mängu algust, kui politseinikud avasid kaks raudust, mille taha oli kogunenud kolm kuni neli tuhat jalgpallifänni. Paljudel neil olid küll piletid, mida nad pahasealt zestikuleerides ette näitasid, kuid umbes üks kolmandik sisselastutest olid piletita. Politseinikud kaotasid kontrolli olukorra üle. Inimesed tormasid jooksuvalu seisukohtadega tribüünile, mis oli juba niigi pealtvaatajaid paksult täis. Paanilises rüsellemises paisati üksteist pikali ja tallati surnuks. Paljud pressiti vastu staadioni kaitsebarjääri, nii et nad lämbusid. Osa vaatajaid püüdis ennast päästa üle barjääri või teisele, kõrgemale tribüünile ronimisega. Kaitsebarjääris olevad väravad avati liiga hilja. Kõik see toimus nii lühikese aja jooksul, et tribüüni teises otsas oma poolehoidu avaldanud Nottingham Forest'i fännid ei saanud algul üldse aru, mis on juhtunud. Valjuhääldajate kaudu avaldasid nad pahameelt "rahurikkujate" aadressil.

Paljud pealtvaatajad said alles siis asjast aru, kui politsei mängu katkestas ja käskis mängijatel väljakult lahkuda.

Üks kaitsebarjääre, mis oli püstitatud selleks, et publik ei pääseks staadionile, varises rahvamassi surve all kokku. Ohvrite hulgas oli ka Liverpooli meeskonna fänne, kes olid oma silmaga näinud tulekahju Heysel's staadionil.

HILLSBOROUGH' STAADION

Kaitsebarjäär sai paljudele rüsinasse sattunudele saatuslikuks.

Kindlalt pääsesid need, kellel õnnestus ronida ülemisele tribüünile.

Paanilises rüsinas pressiti paljud pealtvaatajad vastu kaitsebarjääri võret, nii et nad lämbusid.

ali, vaid kogu mass tormas vastu kaitsebarjääri.

Staadion muudeti hiigellaatsaretiks. Abistajad kummardusid haavatute ja surijate kohale. Muljuda saanutele anti hingata hapnikku, kuid nii mõnegi puhul oli selge, et inimene jääb küll ellu, kuid pöördumatute ajukahjustustega. Arst Phillipsi sõnul ei jätkunud esmaabivahendeid. Kui ta tahtis ühele raskesti vigastatule anda hapnikku hingata, selgus, et balloon oli tühi. Linna tänavad olid täis kiirabi- ja tuletõrjeautosid. Inimesed otsisid sõpru ja omakseid. Varsti hakkasid Liverpooli fännid staadionile lüüsi tooma, järgnesid pärjad. Kuni Sheffieldi katastroofini oli Inglismaa staadionidel kaheksateistkümne aasta jooksul hukkunud rohkem kui 250 inimest.

29. mail 1985 toimus Brüsselis Euroopa karikasarja finaalmatši mäng Itaalia *Juventus* ja Inglise *Liverpooli* vahel. 60 000 vaatajat mahutavale Heyseli staadionile oli lisaks belglastele ja teiste maade jalgpallihaigetele saabunud matši jälgima 20 000 inglasi ja 15 000 itaallast. Inglise jalgpallifännid hakkasid hulgaaunitsema juba võistluspäeva hommikul. Errongiga Inglismaalt Brüsselisse saabunud jalgpallihaiged keeldusid kategooriliselt tasumast bussisõidu eest raudteejaamast staadionile või kesklinna ning võtsid jõuga ühelt bussijuhilt ära tema rahakoti.

Keskpäeval võis Heyseli staadioni läheduses asuvatel haljasaladel näha tuhendeid võõraid, põhiliselt inglasi, kes jõid, laamendasid, suplesid alasti purskaevudes või magasid esimest peatait välja. Kauplustest võtsid purjus inglased kastide kaupa õlut, jättes arve tihti maksmata. Mida aeg edasi, seda jultunumaks

Liverpoollane Stewart McGeagh ütles pärast seda, kui ta oli rüsinast eluga pääsenud: "Seal all olid surnud neljas reas üksteise otsas ning inimesed ronisid üle nende."

Varasemate kurbade kogemuste tõttu oli staadionil tohutu hulk politseinikke, kuid need ei saanud katastroofi vältimiseks midagi ära teha, sest nad olid pealtvaatajatest eraldatud kõrge barjääriga.

Kolm tundi pärast katastroofi ütles üks politsei kõrge ametnik, et ta andis käsu värava avamiseks, sest nii on alati tehtud, kui ukse taga seisab palju inimesi. Kuid seekord ei hajunud viimasel minutil sisselastud jalgpallihaiged ühtlaselt lai-

muutus inglase käitumine. Nad rüüstasid juvelikaupluse ning panid ka paljudes teistes kauplustes toime väiksemad ja suuremad vargused. Itaallased ei käitunud küll nii väljakutsuvalt kui inglased, kuid ähvardasid inglasi nuga ja kokkupandavate lipuvarrastega, tika inglase olevat saanud koguni noolnuga.

Hoidmaks inglasi ja itaallasi mõngu ajal üksteisest lahus, olid korraldajad müünud piletid teadlikult nii, et võõrad ei satuks staadionil kõrvuti sektoritesse. Et aga paljud belglased olid müünud piletid vaheltkasuga edasi, sattusid itaallased ikkagi inglase lähedusse. Just seal hakkasidki mõni minut enne mõngu algust hargnema traagilised sündmused, mille tunnistajaks said televisiooni vahendusel miljonid inimesed 80 riigis.

Esmalt kõlasid vastastikku lööp, ähvardused ja mõnitused. Seejärel hakkasid lendama pudelid ja kivid; kostsid signaalpadrunite lasud. Peagi tungisid agresiivseks muutunud purjus inglased sadade kaupa kõrvalsektoritesse ning lasksid käiku kivid, terastorud ja kaikad. Itaallased põgenesid paanikas astmeidpidi allapoole. Betoonest piirdesein ei pidanud inimmassi survele vastu ja purunes seitsme meetri pikkuselt, mattes vaatajaid enda alla.

Alles massirahutuste mahasurumiseks mõeldud eritüksuste ja ratsasandarmite saabumine staadionile veerand tundi hiljem tegi purjus määratsejate mõllule lõpu. Hukkus 38 inimest (30 neist olid itaallased), 275 inimest toimetati haiglasse ja 437-le osutati esmaabi kohapeal. Euroopa Jalgpalliliidu (UEFA) juhtkond, klubide esindajad ja kohalikud võimud otsustasid erakorralisel nõupidamisel matši siiski maha pidada, kartes, et selle ärajätmine võib olukorra uuesti kontrolli alt välja viia. Võistlus algas poolteist tundi hiljem ja lõppes *Juventus* 1:0 võiduga.

Belgia valitsus pani süü toimunu eest inglastele. Suurbritannia peaminister M. Thatcher võttis süü omaks ja nimetas toimunut "hübiks kogu Inglismaale". Võistluste korraldajad otsustasid edaspidi rakendada rahu ja korra tagamiseks täiendavaid julgeolekuabinõusid. Suurbritannia valitsus omakorda keelas pärast pikki kõhklusid alkohoolsete jookide müügi staadionil ja nende kau-

Heyseli staadionil on emotsioonil üles köetud ja algab see, mida psühholoogid nimetavad spontaanseks rahutuseks. Purjus inglise jalgpallihaiged rundavad belgia fänne.

Heyseli staadionil toimunu tõestas veel kord, et juhitamatu rahvahulk käitub nagu loomakari.

Šokk Heyseli staadionil. Nii mõnigi esitas endale küsimuse: mille nimel pidid inimesed hukkuma?

savõtmise sinna. 30 suuremal staadionil otsustati üles seadist varjatud telekaamerad jalgpallihuligaete jälgimiseks.

Jalgpallihuligaanide mituotsennine pole mingi omaette nähtus, vaid sellel on täiesti konkreetseid sotsiaalseid põhjused. Inglise sotsioloogide uurimuste põhjal on tüüpilised jalgpallihinged noored töötud, kes on üles kasvanud väestates perekondades. Perspektiivitunde puudumine tõukab neid tihtipeale vägivaldile, milles nähakse ainsat vahendit eneseväljenduseks. Niisugune publik läheb kergesti kaasa ka marurahvuslikult meelestatud neofašistide algatatud provokatsioonidega. Nagu kinnitas Brüsseli veresauna videosalvestuste hilisem läbivaatamine, olidki kakluse algatajad eriettevalmistuse saanud löömamehed neofašistlikust Rahvusrindest. Rahvusvaheline Jalgpalliföderatsioon (FIFA) on tundnud tõsist muret neofašistlike meeleolude ja koos sellega vägivaldailmingute kasvu pärast jalgpallipubliku seas — mitte ainult Inglismaal, vaid ka teistes arenenud kapitalistlikes riikides, nagu Saksamaa ja Prantsusmaa.

Jalgpallihuligaanid võiks tinglikult jagada nelja põhigruppi:

- väestates perekondadest pärit noored, kes on lütnud paremaärmuslike grupeeringutega ning kes üritavad huligaanitsedes saavutada grupis kas autoriteeti või koguni juhtpositsiooni;
- keskklassist pärit parempoolsete vaadetega jalgpallifännud, kes otsivad staadionidel toimuvates kaklustes seklusi, mis nende kodanlikus argielus puuduvad,
- võõrtöölise lapsed teisest ja kolmandast generatsioonist, kes lütnud gruppidesse, et koos vastu seista välismaalastevaenulikele põliselanike grupeeringutele. Kahjuks lähevad võõrtöölised sageli ilma põhjuseta kaitselt üle rünnakule;
- vasakpoolsed radikaalid, uushipid ja teised, kes leiavad oma identiteedi alles avalikus konfliktis neonatsidega.

Muidugi on veel teisigi põhjusi, miks jalgpallistaadionid on kujunemas vägivaldsemise paigaks, kuid üksikasjalisem analüüs pole selle raamatu ülesanne.

• Ohvriterohkeimad intsidendid jalgpallistaadionidel

24.05.1964. Lima staadionil puhkesid pärast Argentina võitu Peruu üle massilised kaklused. Tekkinud rüsinas sai 350 pealtvaatajat surma, üle 500 vigastada.

23.06.1968. Buenos Airese jalgpallistaadioni värava juures sai *Rio de la Plata Boca Juniorsi* mängu ajal tekkinud rüsinas surma 73 inimest

• **17.09.1968.** Türgis Kayseris sai jalgpallivõistluste ajal puhkenud kaklustes surma 44 ja vigastada 600 pealtvaatajat.

2.01.1971. Glasgow' jalgpalliklubi *Celtic* staadionil Ibrox-Parkis varises mängu ajal *Rangersi* vastu kokku pealtvaatajate tribüün. 66 inimest sai surma ja 108 vigastada. See oli enne Sheffieldi juhtumit suurim Briti staadionidel toimunud katastroof.

17.02.1974. Kairo staadionil trambiti surnuks 48 inimest pärast seda, kui *Zamaleksi* pooldajad enne *Zamaleksi–Dukla Pragi* mängu barjaarid maha mürdsid.

8.02.1981. Pärast *Olympiakos Pireus–AEK Ateena* mängu hakkasid pealtvaatajad tunglema suletud värava ees: 21 surnut ja üle 50 vigastatu.

20.10.1982. 60 inimest jätsid oma elu pärast Ufaa karikamängu Moskva *Spartakuse* ja *FC Haarlemi* vahel, kui staadionilt lahkumisel puhkes paanika.

18.11.1982. Kahluste tagajärjel puhkes paanika Kolumbia Cali staadionil, 24 inimest sai surma, rohkem kui 200 vigastada.

11.05.1985. Inglismaal Bradfordi staadionil puhkenud tulekahjus hukkus 56 pealtvaatajat.

27.05.1985. Enne Méxicos toimunud Mehhiko meistrivõistluste finaal mängu puhkenud rüüsimas sai kümme inimest surma.

29.05.1985. Brüsselis Heysel staadionil tungisid inglise jalgpallihuligaanid kallale itaalia fännidele. Tekkinud paanikas ja rüüsimas sai 39 inimest surma ja rohkem kui 450 vigastada.

10.03.1988. Tripolis varises Lübia–Malta jalgpallimatši ajal betoonsein pealtvaatajate tribüünile. Hukkus umbes 20 inimest.

12.03.1988. Nepaali pealinnas Katmandus puhkes mängu ajal alanud tormi tõttu paanika. Rohkem kui 95 inimest sai surma (teistel andmetel 71) ja üle 100 vigastada.

15.04.1989. Karikavõistlustel Sheffieldi staadionil *FC Liverpooli–Nottinghami* mängu ajal puhkenud rüüseluses sai surma rohkem kui 100 inimest ja vigastada 200.

16.10.1996. Jalgpalli MM-i valikmängu Guatemala–Costa Rica eel tekkinud rüüseluses sai Guatemala City Mateo Florese nimelisel rahvusstaadionil surma vähemalt 78 ja vigastada 127 inimest.

Meediaprintsess Diana

Diana traagiline surm autoõnnetuses 31. augustil 1997 vapustas kogu maailma avalikkust. USA president Bill Clinton tegi seoses Diana hukkamisega protokollil vastaselt telekaamerate ees avalduse, tema eeskujuga järgis ka Venemaa president Boriss Jeltsin ja mitmed teised poliitikud.

Inglise ajakirjandus ja televisioon võimendasid kurba sündmust, muutes üldrahaliku leina massipsühhoosiks. Buckinghami palee ja Diana viimase elupäeva Kensingtoni palee värava ette toodi kümneid tuhandeid lillekimpe. Mõne päevaga osteti kogu London lilledest tühjaks. Kauplused saatsid kiiresti tellimusi isegi kaugele Lõuna-Aafrika Vabariiki. Paljud inimesed seisisid kuni tühjaks tundi järjekorras, et teha St. James'i palees sissekanne ühesse 43-st kaastundevaldusraamatust, sajad tuhanded avaldasid kaastunnet Interneti kaudu.

Ainult Balmorali lossis, kus kuninganna Elizabeth II veetis koos perekonnaga suvepuhkust, ei läinud keegi endast välja. Polnud ju Diana pärast lahutust prints Charlesist enam kuningliku perekonna liige ja sellepärast ei kiirustatud ka ametlikku avaldust tegema. Kuid kindlasti taipas lõpuks ka kuninganna, et Pariisis hukkunud Diana ei olnud ainult tema poja eksabikaasa, ning üldsuse survele ei saanud ta televisioonis. Lõpuks langetati isegi Buckinghami palee katusel lipp poolde vardasse. Matuserongi teekonda pikendati kuue kilomeetrini, et rahvahulgad saaksid Dianale viimast austust avaldada.

Diana surm šokeeris maailma, nii nagu omal ajal Kennedy atentaat või Marilyn Monroe enesetapp.

Diana elu oli alanud nagu muinasjutus uhkete pulmadega, muutus siis seebi-ooperiks ning lõppes tragöödiana.

Lihtsate inimeste suur õnn näha kuulsat printsessi oma silmaga. Diana riiklikul visiidil Brasiilias 1991. a.

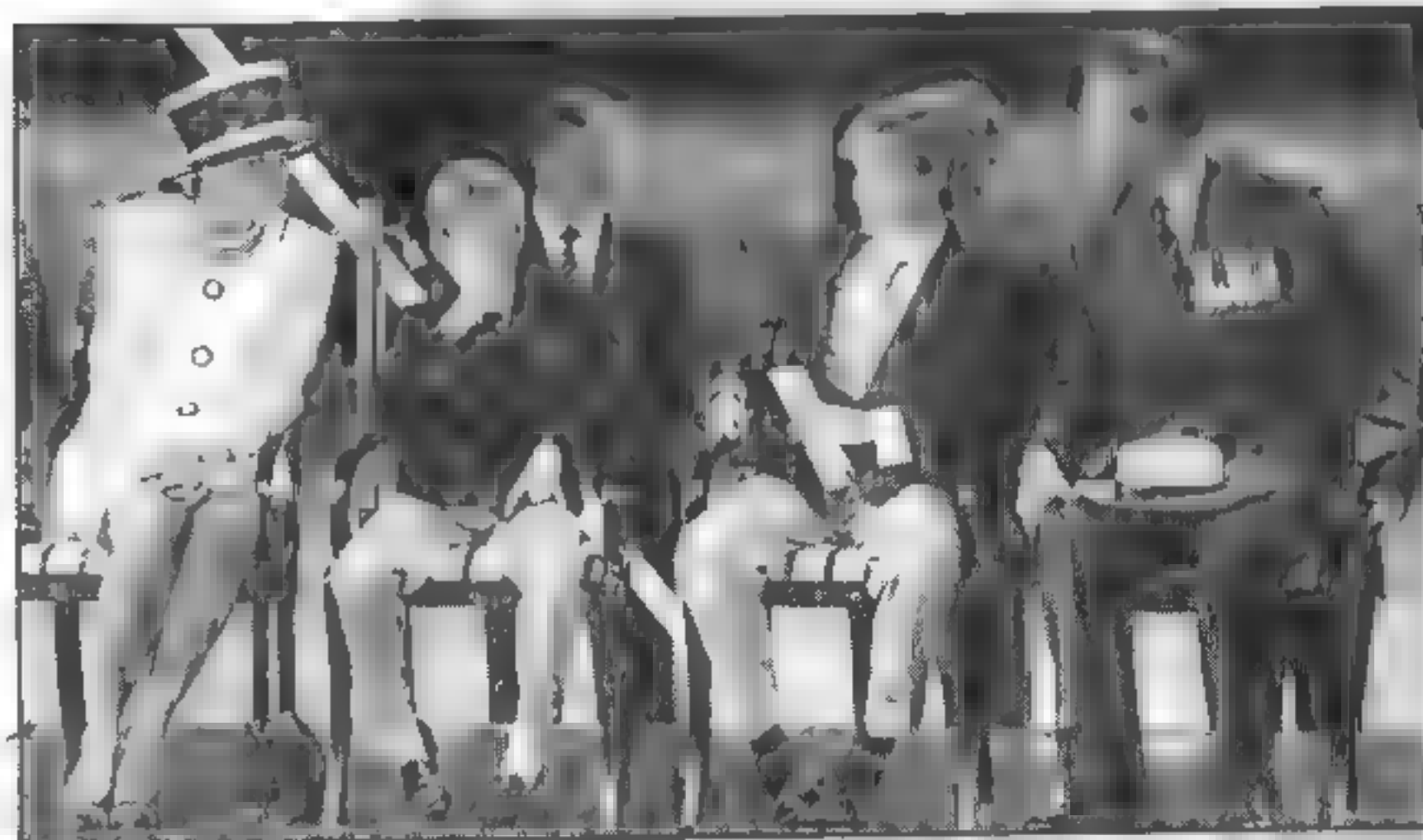
Aasta pulm. Diana Spenceri ja prints Charlesi laulatuse 29. juulil 1981.

29. juulil 1981 jälgis 750 miljonit inimest kogu maailmas telerite ees Walesi printsi Charles Philip Arthur George Windsori ja 20-aastase leedi Diana Spenceri laulatust St. Pauli katedraalis Londonis. Muinasjutuline vaatepilt aitas inglaster vähemalt mõneks päevaks unustada oma suure tööpuudusega seotud mured.

Kõigi tundemärkide järgi oli tegemist armastusabieluga. Prints Charles oli leidnud oma muinasjutuprintsessi. Diana õed ei soovitanud tal printsiga abielluda. Muidugi ei võtnud Diana nõu kuulda. Pärast uhkeid pulmi algas tema tõus ujedast lasteaiakasvatavast südame printsesiks. Kui Diana 1982. aastal tõi ilmale troonipärija prints Williami ja 1984. aastal varumehe prints Harry, näis tema õnn olevat täiuslik.

Tegelikult hakkasid unelmate paari suhted jaheniema juba enne esimese poja sündi. Prints Charles eelistas üksinda Šotimaal kalastada ning Diana jäi omapead. Välise sära varjus jäid üldsusele märkamata need klassikalised tegurid, mis ohustavad ka lihtsurelike kooselu.

Esiteks oli abikaasade vanusevahe liiga suur. Teiseks olid kuningliku perekonna nõudmised troonipärija abikaasale liiga kõrged. Selliseks eluks polnud keegi Dianat ette valmistanud. Värskel printsessil oli raske leppida sellega, et tal pole enam õi-

Perekonnana veel koos, kuid abielupaarina lahus. Diana, Henry, William ja Charles 1995. a., kui tähistati 50 aasta möödumist Teise maailmasõja lõpust.

gust otsustada iseenda ja oma aja üle. Range kuningakoja etikett, vastuvõetud, banketid ja kohustuslik osavõtt arvututest tühistest üritustest olid tüütud ja väsitavad. Diana ei olnud piisavalt auahne, et emotsioone alla surudes tuleviku nimel kõike ebameeldivat ja vastuvõetamatut stoiliselt taluda.

Diana lahkus 16-aastasena koolist, olles viies aines eksamil läbi põrunud. Viimast lihv sai ta ühes Šveitsi pansionaadis ning kõige õigem oleks tal olnud abielluda lihtsakoelise mehhaanikuga kui printsiga. Ka ei suutnud ta kuidagi harjuda pressis ebatavalise tähelepanuga. Bulvaripressi suur huvi Diana vastu mõjutas kindlasti ka tema suhteid Charlesiga, sest vaevalt troonipärijale meeldis, et kõikvõimalikel üritustel jäi talle sageli printsessi saatja roll.

Aja jooksul, eriti aga pärast abielu purunemist, sai Dianast maailma enim pil-

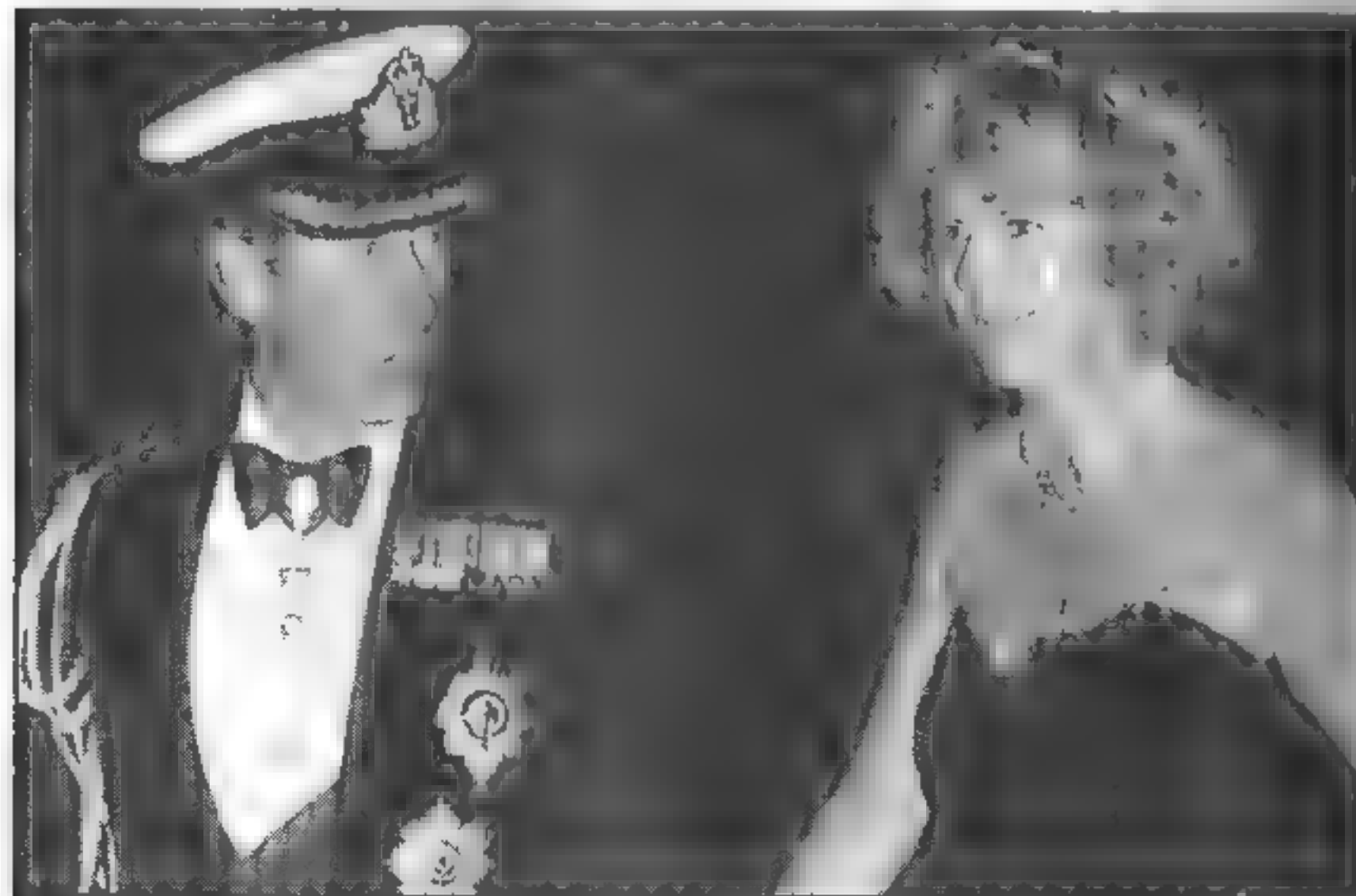
Diana fotograafide eest põgenemas. Kuulsus oli koormav, kuid meedia aktiivse kaasabi poleks Diana ilalgi nii suurt populaarsust saavutanud.

distatav name. Diana ei olnud rahul oma tüsenema kippuva kehaga, ta kord paastus, kord liialdas söömisega. Üha sagedamini valdas teda depressioon.

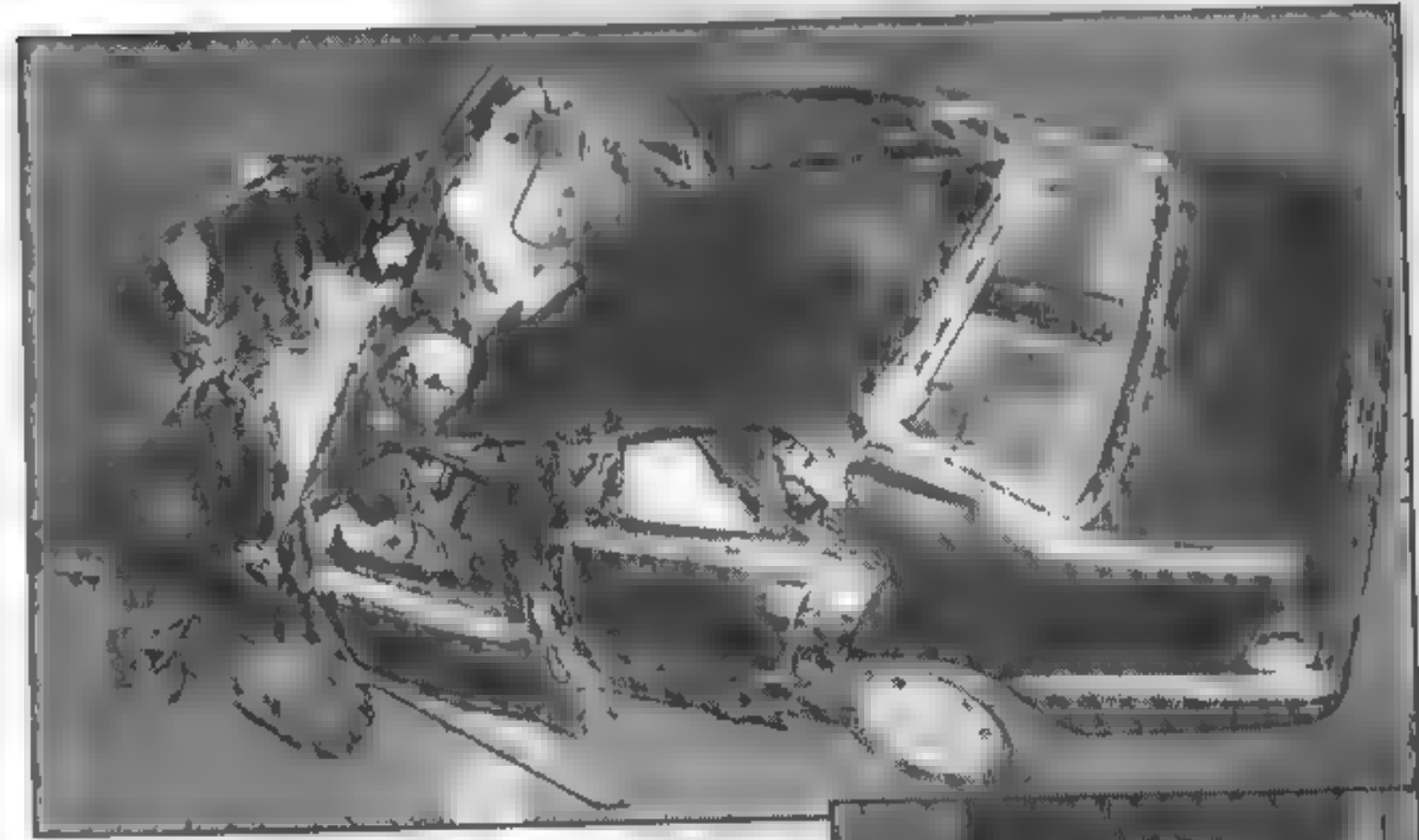
Diana ei olnud oodatud laps. Pärast kahe tütre ilmaletulekut ja päevavanuselt surnud poega ootasid Earl Spencer ja tema abikaasa väga poja sündi. Ilma pojata oleksid nad kaotanud tiitli ja omandiõiguse. 1. juulil 1961 sündis Spenceri abikaasa aga jälle tütre. Diana kasvas üles teadmisega, et ta ei ole kõige tähtsam pereliige. Hiljem jäi ta ka koolis oma õdede varju. Veelgi hullem oli aga Dianale vanemate lahkuminek. Diana oli kuune, tema väike vend Charles kolmene, kui leedi Frances koos kahe noorema lapsega Althorpi lossist Londonisse kolis. Diana suhtus emalikult oma vennasse ning unistas sellest, et ta võiks kunagi ka oma lastele sellist kodusoojust pakkuda.

Lapsepõlve negatiivsed kogemused olid üks põhjus, miks Diana abielu prints Charlesiga ei klappinud. Ta ootas kooselult liiga palju ning unustas, et hinged tundepehangud pole kõledas, ajast ja arust etiketti järgivas Briti kuningakojas kohased ning tema abikaasa on eelkõige prints, kellel on oma kohustused. Oli valas tulles ka printsi noorpõlvearmastus Camilla, kes jätkas Charlesiga kohtumist. Ja nii hekseldas kõmupress päevast päeva kuulsa kolmnurga — Diana, Charlesi ja Camilla — suhteid. Mitte leides mõistmist, poolehoidu ja turvalisust, hakkas Diana otsima tunnustust väljaspool Buckinghami paleed. Ühes ajalehele "Le Monde" antud intervjuus ütles Diana: "Kohtumisel lihtsate inimestega tunnen ma ennast paremini kui kõrgemas seltskonnas." Inimestele sellised ütlemlised meeldisid.

Algas Diana afäär publikuga, kui nii võib öelda. Printsess hakkas väsimatult

Vana arm ei roosteta. Prints Charles ja tema armastatu Camilla Parker-Bowles.

Sõites Pariisis Pont de l'Alma tunnelis vastu tugiposti, paiskus Mercedes-Benz S 280 mitu korda üle katuse. Diana austaja Dodi ja autojuht said silmapilk surma. Diana suri mõni tund hiljem haiglas ning ainult ihukaitsja Raes-Jones pääses raskete vigastustega.

Autojuht Henri Paul oli õnnetuse hetkel tugevas joobes.

haiglaid ning orbude varjupaiku külastades arendama iseenda kultust nõrkade ja kaitsetute patroonina. Jagades käastunnet kodututele, haigetele ja vaestele, haletses ta ühtlasi iseennast. Kohtumine siira, hoolitseva ja nägusa Dianaga jättis inimestele sügava mulje. Bulvaripress võimendas aga iga vestluse, iga käepigistuse lausa ajalooliseks sündmuseks. Diana muutus elavaks ikooniks, keda inimesed hakkasid kummardama.

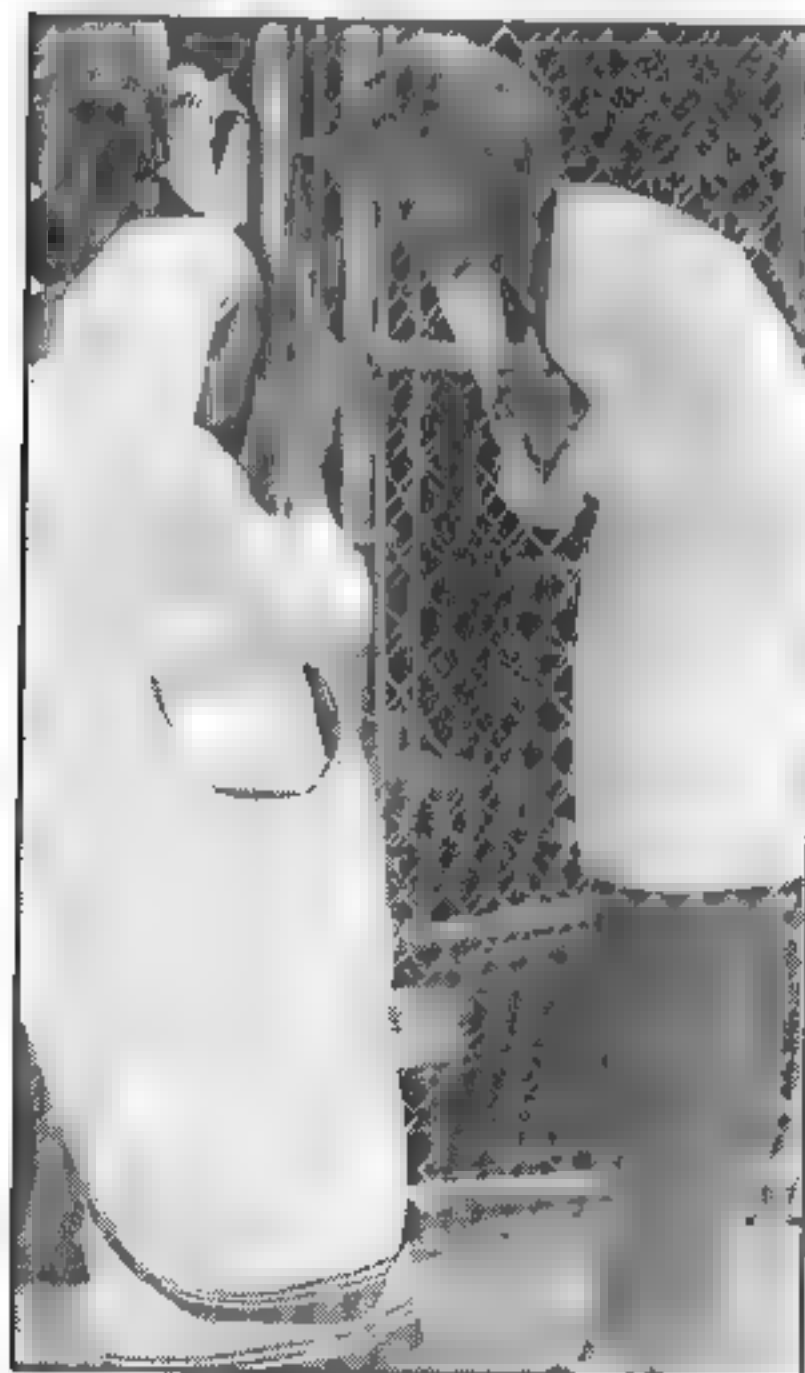
Seda laadi heategevuse kasutegur on muidugi enam kui küsitav, sest lõppude lõpuks peab ikkagi ruk tagama oma kodanike sotsiaalse turvalisuse. Mõne alt-ruistliku aadlidaami või superstaari kampaaniahukud aktsioonid või tähtsõnitud kodanlaste heategevad ballid ja korjandused ei lahenda ühtegi sotsiaalset probleemi.

Selles mõttes ei ole erand ka Diana kolleeg heategevuse alal Ema Teresa, kes suri päev enne südame te printsessi (nii Dianat ajakirjanduses tituleeriti) matust. Lühidalt Ema Teresast.

1910. aastal Skopjes sündinud Agnes Bojaxhiu (Ema Teresa kodanlik nimi)

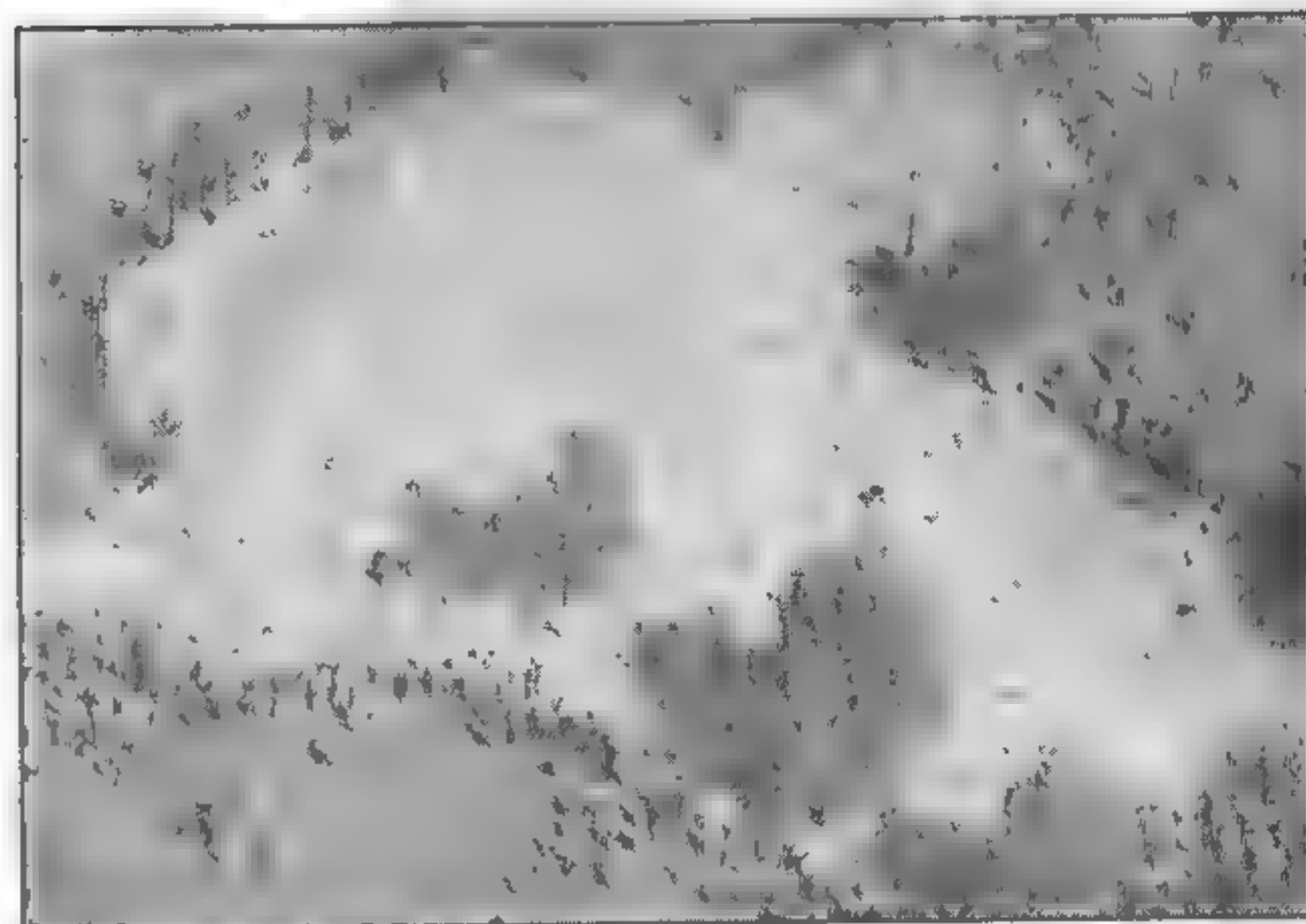
Diana ihukaitsja Trevor Rees-Jones on ainuke neljast autos olnust, kes jäi ellu.

Diana ja tema suur eeskuju Ema Teresa New Yorgis 18. juunil 1997.

soovis juba noores eas misjonäriks saada. 1928. aastal sõitis ta Kalkuttasse 1946. aastal kuulis Teresa "jumala häält" ning leidis, et tema missioon on seista vaestest vaesemate eest. Kaks aastat hiljem tõmbas ta selga kolme sinise triibuga sari, mida kannavad Bengaali vaesed, ning asutas oma ordu Ema Teresa alustas, taskus viis ruupiat 1997. aasta märtsiks, kui Ema Teresa oli sunnitud tervislikel põhjustel ordu esinaise kohast loobuma, oli tema eestvedamisel 122 riigis asutatud 579 varjupaika. Ema Teresa ei läinud korda need, keda oleks tõesti saanud aidata, teda huvitasid ainult siit ilmast lahkujad ning suurimat rõõmu tundis ta sellest, kui nägi surija näol naeratust. Erinevatel hinnangutel annetati ordule 30-50 miljonit dollarit aastas. Selle raha eest oleks võinud ehitada haiglaid, kodutute laste varjupaiku, kuid ordu liikmetel jätkus kaastunnet ainult neile, kelle halletsemisel polnud enam mingit mõtet. Kõik etteheited ordu tegevuse kohta tõrjus Ema Teresa väitega: "Me ei ole meditsiiniõed ega sotsiaaltöötajad, me oleme nunnad." Erinevalt Dianast esindas Ema Teresa vanamoodsat naiste rollijaotust. Pealegi oli ta fanaatiline perekonna planeerimise ja abordi vastane. Ja seda Indias, mis kannatab kõige rohkem ülerahvastuse all! Ta oli veendunud, et kõik probleemid leiavad lahenduse, kui tuua palvetamise kumme perekonda tagasi. Ema Teresa enastohverdav tegutsemine ei vähendanud vaesust Indias ega üheski teises riigis, küll aga saavutas ta juba eluajal märtri oreooli, mida ta ilmselt vajaski.

Muidugi võib igitiks kerjusel pead sihtida, orbu sülle võtta või kodutuga ar-

Kensingtoni palee esine muutus mõne päevaga lillemeraks. Närtsivate lillede peale raisatud raha oleks parem võinud kulutada puudust kannatavate inimeste tootamiseks.

mastusväärset rääkida, kuid hoopis mõjuvam on see siis, kui sa oled kuulus, ümberringi sähvivad kümned välklambid, surisevad videokaamerad ja järgmisel päeval ilmub sinu foto kümnetes bulvariväljaannetes.

Kui meedia poleks nii agaralt nende kahe naise tegevust valgustanud, poleks kumbki saavutanud sellist heategija kuulsust. Võib-olla Dianal olidki õilsad kavatsused, kuid pressis kõrgendatud huvi tema eraelu vastu varjutas kõik muu. Asi läks lõpuks nii kaugele, et bulvaripressi fotograafid hakkasid printsessile innukalt jahti pidama. Enam ei olnud tähtis, kellega Diana kohtus või mida ütles, piisas, kui pressis ilmus tema foto

Üldrahvalik lein muutus massihüsteeriaks.

Televisiooni ja pressi vahendusel muutus Diana matusetseremoonia ülemaailmse tähtsusega sündmuseks.

Diana põgenes tihtipeale kõmureporterite eest, kuid samas ta vajus nende tähelepanu nagu õhku, sest vastasel korral poleks tema hentegevusel olnud soovitud mõju. Pärast seda, kui prints Charles ja Diana otsustasid hakata lahus elama, oli Diana taotlustel selge eesmärk — maksta oma populaarsuse eest kuninapaksu kätte selle eest, et ta oli kuninglikust perekonnast välja arvatud. Teiseks, fotograafidele poseerides näitas ta Charlesile, et ta on veetlevam ja nägusam kui too neetud Camilla.

Diana mõistis, et ta pakub avalikkusele suuremat huvi kui kuninganna Elizabeth II ise. Kuid Dianat ei rahuldanud kuulsus, ta otsis isiklikku õnne, mis tal aga jäigi leidmata. Tema missioon oli olla kuulus ja ta oli kuulus sellepärast, et oli kuulus.

Pole teada, miks hakkas Diana flirtima tõmmunahalise egiptlasest miljonäri Mohamed al-Fayed'i poja Dodiga. Kas teda meelitas mehe rikkus või vabadus, mida see rikkus võimaldas? Või oli talle eeskujuks president Kennedy lesk Jacqueline, kes abiellus pururikka miljonäri Aristoteles Onassisega. Diana valiku motiive ei tea keegi.

Inglased süüdistasid Diana surmas kõmureportereid, kuid leinapäevadel suurenesid paljude kollaste ajalehtede tiraazid tunduvalt. Saatusliku tunneli juures heitsid pariislased fotograafidele ette, et nood on ainult sensatsioonijahil, kuid hoidsid samas kaenla all kõmupressi eriväljaandeid.

Bulvarilhed maksavad kõmuliste fotode eest lausa astronoomilisi summasid. Näiteks õnnestus itaalia fotograafil Mario Brennall pildistada Dianat ja Dodi suudlemas. Selle mitte eriti terava foto eest sai Brenna väljaannetelt kokku 2,6 miljonit naelsterlingit, kusjuures ainuüksi inglise kõmuleht "Sunday Mirror" maksis 250 000. Brenna arvates peaks olema lausa pühak, et sellisest rahast loobuda. Suletud ring: bulvariväljaanded maksavad tohutut honorari kõmuliste fotode eest, tulusa teenistuse nimel on fotograafid valmis kuulsust kas või nädalaid luurama, et tabada teda delikaatses situatsioonis, lugejad aga vajavad klatši, meeli erutavat sensatsiooni.

Seega on kõmureporterid ainult etturid inimeste madalaima instinkti — vaa-jerismi rahuldamisel. Fotograafidel on laiaulatuslik informaatorite võrk. Raha eest leiab alati kellegi, kes mobiiltelefonile helistades hoolitseb selle eest, et reporter jõuaks õigel ajal õigesse kohta. Ka olid nad informeeritud Diana saabumisest 30. augustil 1997 Le Bourget' sõjalennuväljale. Neil oli teada, et printsess sõõb koos Dodiga hotellis "Ritz" õhtust. Kõike järgnevat nimetasid nad õnnetuks juhuseks. Diana näol kaotasid kõmuajakirjad enimmüüdava kaubaartikli, kuid ega elu sellepärast seisma jää. Lugejatele lähevad hästi peale ka pildid ema kaotanud Williamist ja Henryst. Kollane press on leidnud uue teema, uued objektid.

Kõmureporterid löid müüdi südame printsessist ja nemad muutsid Diana legendi surematuks.

Bibliograafia

- Adam Uwe. *Judenpolitik im Dritten Reich*. Düsseldorf 1972.
- Antiigileksikon. Tallinn – 1985.
- Auer F. *Grausamkeit, Folter- und Todesstrafen*. Odörfer-Verlags-GmbH 1993.
- Badstrübner Rolf. *Die Potsdamer Konferenz*. Berlin – 1985.
- Benz Wolfgang. *Dimension des Völkermords*. München – 1991.
- Bergschicker Heinz. *Deutsche Chronik 1933–1945*. Berlin – 1982.
- Berliner Illustrierte*. (Sonderausgabe). Berlin – 1989.
- Bezõmenski Lev. *Eritõimik "Barbarossa"*. Tallinn – 1976.
- Bezõmenski L. *Kolmanda reichi lahendatud mõistatused*. Tallinn – 1989.
- Blundell Nigel. *Mistakes and Disasters*. 1992.
- Bramsted Ernest K. *Goebbels und die nationalsozialistische Propaganda 1925–1945*. Frankfurt a. M. – 1971.
- Bullock Alan. *Hitler. Eine Studie über Tyrannei*. Düsseldorf – 1977.
- Bullock A. *Hitler und Stalin. Parallele Leben*. Berlin – 1991.
- Carr William. *Von Polen bis Pearl Harbor. Die Entwicklung des Zweiten Weltkrieges*. Stuttgart – 1988.
- Chazanovkij Karcev. *Warum irrten die Experten?* Berlin – 1990.
- Cleary Margot Kearn. *Great Disasters of the 20th Century*. Bison Books 1991.
- Chronik des 20. Jahrhunderts*. Harenberg 1994.
- Das waren die achtziger Jahre*. Barcelona – 1989.
- Die baltische Nationen. Estland, Lettland, Litauen*. Köln – 1991.
- Die Chronik des Zweiten Weltkrieges*. Augsburg – 1997.
- Die großen Skandale und Kriminalfälle*. Chronik Verlag 1997.
- Dülffer Jost. *Deutsche Geschichte 1933–1945. Führerglaube und Vernichtungskrieg*. Stuttgart – 1992.
- Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. XIV vihik. Tallinn – 1971.
- Elgers Paul. *Ein Giftpilz für die Kaiserin*. Greifenverlag 1986.
- Enzyklopädie der Flugzeuge*. Augsburg – 1996.
- Facon Patrick. *Illustrierte Geschichte der Luftfahrt*. Bechtermünz 1992.
- Fest Joachim C. *Hitler. Eine Biographie*. Frankfurt a. M. – 1989.
- GEO Magazin*. 12/1986.
- Gottberg Bernd. *Fall Weiß*. Berlin – 1989.
- Grigulevitš Jossif. *Inkvizitsioon*. Tallinn – 1981.
- Groehler Olaf. *Das Ende der Reichskanzlei*. Berlin – 1976.
- Groehler O. *Geschichte des Luftkrieges*. Berlin – 1975.
- Groehler O. *Kampf um die Luftherrschaft*. Berlin – 1989.
- Gruchmann Lothar. *Totaler Krieg. Vom Blitzkrieg zur bedingungslosen Kapitulation*. München – 1991.
- Guerin Daniel. *Anarchismus, Begriff und Praxis*. Frankfurt – 1968.
- Gutsche Willibald. *1. August 1914*. Berlin – 1976.
- Hamann Brigitte. *Hitlers Wien – Lehrjahre eines Diktators*. Piper 1997.
- Hawkes Nigel. *Wunderwerke*. Augsburg – 1996.
- Hilberg Raul. *Täter, Opfer, Zuschauer. Die Vernichtung der Juden 1933–1945*. Frankfurt a. M. – 1992.
- Hillgruber Andreas, Hümmelchen Gerhard. *Chronik des zweiten Weltkrieges*. Gondrom Verlag 1989.
- Hobby – Magazin der Technik*. 1/1989.
- Illustrierte historische Hefte* 1, 3, 17, 25, 30, 38. Berlin – 1976–85.
- Jacobsen Hans-Adolf. *1939–1945. Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten*. Darmstadt – 1961.
- Jungk Robert. *Heledam kui tuhat päikest*. Tallinn – 1963.
- Kingston Jeremy und Lambert David. *Katastrophen und Krisen*. Klagenfurt – 1980.
- Keiderling Gerhard. *Die Spaltung Berlins*. Berlin – 1985.
- Kinder, wie die Zeit vergeht!* Axel Springer Verlag 1977.
- Klee Ernst. *Dokumente zur "Euthanasie"*. Frankfurt a. M. – 1986.
- Knaurs Konversationslexikon*. Berlin – 1932, 1934.
- Koch Lothar. *Kampf auf allen Frequenzen*. Berlin – 1988.
- Krause Ernst Herbert. *Atomroman*. Berlin – 1959.
- Krenz Gebauer. *Martimes Wörterbuch*. Berlin – 1989.
- Manchester William. *Presidendi surm*. Tallinn – 1970.
- Mehls Hartmut, Mehls Ellen. *13. August*. Berlin – 1979.
- Melnikov Daniil, Tõornaja Ljudmila. *Roimar number üks*. Tallinn – 1985.
- Mussolini Rachele. *Mussolini ohne Maske: Erinnerungen*. Stuttgart – 1974.
- National Geographic*. 12/1985, 12/1991, 6/1992.
- Nõukogude Lõdu Kommunistliku Partei XXII kongressi stenogramm I, II*. Tallinn – 1962.
- Ovtšinnikov Vsevolod. *Kuum tuhk*. Tallinn – 1985.
- A Pictorial History of Adolf Hitler*. Nigel Blundell 1995.
- Pictorial History of the 20th Century*. Hamlyn 1995.
- Poltorak Arkadi. *Nürnbergi epiloog*. Tallinn – 1976.
- Reuth R. G. *Goebbels*. München – 1990.
- Roznov Vladimir. *Prohvetid ja imetegijad*. Eesti Raamat 1987.
- Rzevskaia Jelena. *Berliin, mai 1945*. Tallinn – 1969.
- Schäfer Hans Dieter. *Berlin im Zweiten Weltkrieg. Der Untergang der Reichshauptstadt in Augenzeugenberichten*. München – 1991.
- Schlagzeilen unseres Jahrhunderts*. Naumann & Göbel 1996.
- Seydewitz Max und Ruth. *Die Dame mit dem Hermelin*. Henschelverlag 1963.
- Stalin J. *Teosed*. 10. köide. Tallinn – 1950.
- Steinert M. *Hitler*. München – 1992.

Zentner Christian. *Adolf Hitler's "Mein Kampf". Eine kommentierte Auswahl*. München – 1992.

Zitelmann Rainer. *Hitler. Eine politische Biographie*. Göttingen – 1989.

Thürk Harry. *Pearl Harbor*. Berlin – 1965.

Traksmann A., Lukas J., Haber M. *Riigikaitse õpetuse käsiraamat kesk- ja kutsekoolidele*. Tallinn – 1933.

Tšernjak Jefim. *Sajandite kohtuotsus*. Tallinn – 1976.

Tšernjak J. *Tuntuks tagantjärele*. Tallinn – 1971.

Tšernjak J. *Vana maailma kummitused*. Tallinn – 1972.

Unser 20. Jahrhundert. Bertelsmann 1978.

Viherjuuri Irmeli, Anna Virubova, Keisarinnan hovineiti. Helsinki – 1993.

Välispanoraam. Tallinn – 1970–88.

Wallington Neil. *Images of Fire — 150 Years of Fire-Fighting*. London – 1989.

Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte I, II. Berlin – 1985.

Kasutatud fotod

Esikaas (all paremal) V. Maask. Lk. 316, 317, 318 (üleval) E. Norman, 318 (all) T. Vendelin, 320 T. Veermäe, 324 P. Langovitš, 284 (all) autori foto. Lk. 32, 90, 170, 183, 184, 193 (üleval) 196, 197, 198, 200, — fotod autori kogust.

Sisukord

Saateks	5
---------------	---

Tuli kui vaenlane

Rooma põlemine	7
Suur tulekahju Londonis	10
Kirik leekides	12
Leegitsev vastupanu	14
Kuidas lehm Chicago maha põletas	16
Iroquois' teater tulelõksuks	18
Tulekahju Triangle Shirtwaiste'i vabrikus	20
Tulekahju Coconut Grove'i klubis	23
Tulekahju Joelma-kõrghoones	25
Tulekahju Bradfordi staadionil	28
Võitlus tulega	31

Tööstuskatastroofid

Tammiehitajate valusad õppetunnid	35
Katastroofid keemiatööstusettevõtetes	40
Plahvatused kaevandustes	46
"Piper Alfa" katastroof	51
Tšernobõli katastroof	54

Inimlik julmus

Miks inimene on julm?	60
Timukas, täida oma kohus!	67
Hullumeelne nõiajaht	77
Kuningas on surnud, elagu vabariik!	82
Surm elektritoolil	84
Aktsioon T 4	87
Häbi, mida ei pese maha ka tuhande aastaga	93

Mõrvad, mis tegid ajalugu

Atentaadi anatoomia	106
Oranje Willem	119
Lasud Sarajevos	124
Lõks admiral Yamamotole	133
Revolutsioon õgib oma lapsi	140
Viis sekundit, mis vapustasid maailma	145
Poliitiline mõrv — kahe teraga mõõk	156

Sõjaõudused

Ameerika Ühendriikide kodusõda	161
Kurnav positsioonisõda Verduni all	166
Gaas! Gaas!	172
Massimõrv Katõnis	175
Ühe linna häving	177
Kolmanda <i>Reichi</i> pealinn tulerõngas	183
Riigikantselei viimased päevad	196
Hiroshima häirekell	204

Külma sõja ohvrid

Saksamaa jagamine ja külma sõja algus	213
Berliini müür	217
Aatomivaimustus	223
Kiirgav stepp	237

Revolutsioonist diktatuurini

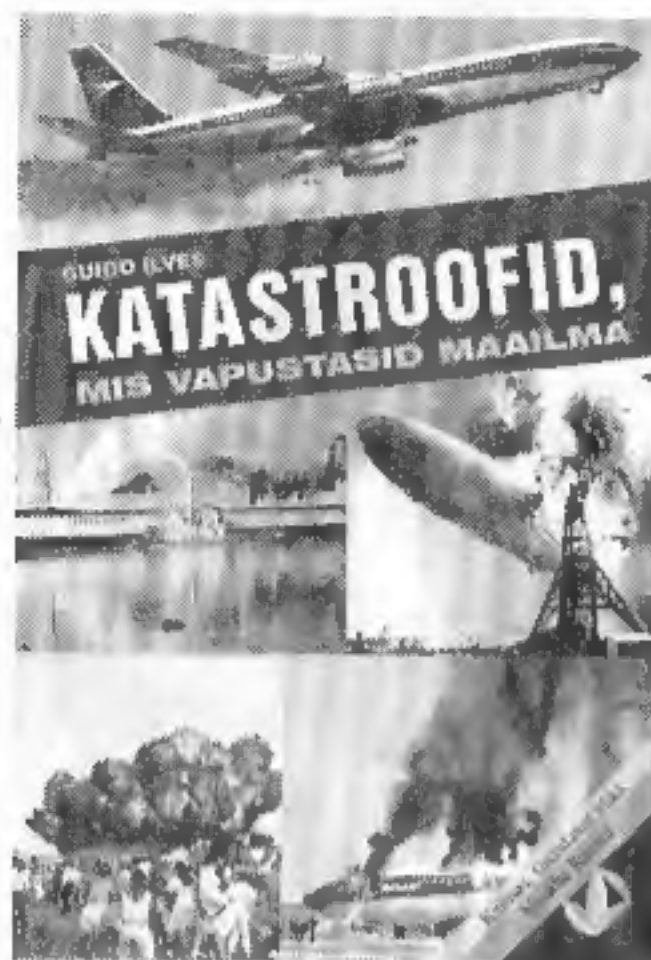
Ostetud revolutsioon	244
Diktaatoriks sündinud	248
Operatsioon "Nälg"	252
Mussolini tõus ja langus	256
Hitler kui läbikukkunud kunstnik	265
Füürer ja naised	272
Dr. Goebbelsi kümme küsimust	280
Rahvaülelõõgus Ungaris	290
Relvastatud riigipööre Tšiilis	297
Pariisi "kallid sugulased"	300
Mälestusmärk suurushullustusele	304
Vabaduse asemel vorsti	309
Praha kevad Poola moodi	312
Nõukogude Liidu viimased päevad	314

Majanduslikud kataklüsmid

Võit ja kaotus	327
Tulbipalavik Hollandis	330
John Law' afäär	332
Pettus Lõunamere kompanii aktsiatega	334
Kui liiter piima maksis 340 miljardit marka	337
Keeluseadus USA-s	343
Suur börsikrahh	346

Skandaalid ja afäärid

Tsaari viimane favoriit	351
Valerahategijad ja nende trikid	359
Meistervõltsijad	367
"Mona Lisa" röövimine	371
Mis juhtus selgeltnägijaga, kes nägi liiga selgelt	373
XX sajandi Herostratosed	378
Intsident luurelennukiga U-2	381
Sajandi rongirööv	386
Nikita tembutab	388
Reagani pomminali	391
Mathias Rusti juhtum	392
Rituaalmõrv rezissööri villas	396
Sufma külvav sektantlus	398
"Jeesuse" tagasitulek	404
Jalgpallivõistluste mustad päevad	410
Meediaprintsess Diana	417
Bibliograafia	426
Sisukord	429

Triloogia kolmas osa

"Loodusõnnetused, mis vapustasid maailma"

ilmub 1999. aasta algul

Jälgige reklaami!